

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. N. CLAUSEN
HANS LIV OG GERNING

AF
JØRGEN LARSEN

G. E. C. GADS FORLAG

H. N. CLAUSEN

H. N. CLAUSEN
HANS LIV OG GERNING

AF
JØRGEN LARSEN

1. Del

Aarene 1793—1848

G. E. C. GADS FORLAG

KØBENHAVN 1945

*Denne Afhandling er af det teologiske Fakultet
antaget til offentlig at forsvares for den teologiske
Doktorgrad.*

K. E. SKYDSGAARD
h. a. dec.

København, den 25. Oktober 1944.

TRYKT I AALBORG STIFTSBOGTRYKKERI

H. N. CLAUSEN.

Maleri af C. A. Jensen (1827).

*Til min Hustru,
Inger Margrethe, født Leth*

FORORD

Siden 1878 har V. Bissens Buste af H. N. Clausen staaet foran Københavns Universitet og mindet den studerende Ungdom ikke alene om at holde Videnskabens Banner højt i Vejret men ogsaa om, at der uden for Høresalene er et Arbejde at gøre til hele Folkets og Fædrelandets Tarv. I Halvandethundredaaret for Clausens Fødsel at rejse ham et tilsvarende Monument inden for Litteraturen er den frimodige Hensigt med denne Afhandling. Vel har Clausen givet os sit Selvportræt i sine »Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie«, et Værk paa mange Punkter saa fortrinligt, at det for lange Tider har gjort enhver anden Skildring overflødig; men i de sidste Decennier er der saavel fra kirkehistorisk som fra profanhistorisk Side udført saa vægtige Forarbejder til en ny Levnedstegning af den indflydelsesrige Teolog og nationalliberale Politiker, at en saadan nu maa siges at være berettiget. Kirkehistorisk er der saaledes leveret dels nærmest orienterende Skildringer, dels mere specielle Undersøgelser af Biskop N. M. Plum og Prof. J. Oskar Andersen, og profanhistorisk har P. Lauridsen, N. Neergaard og Hans Jensen i deres grundlæggende Værker dels udførligt skildret Baggrunden for Clausens politisk-nationale Gerning, dels givet betydelige Bidrag til Belysning af denne selv. Uden disse Forarbejder havde nærværende Afhandling næppe set Dagens Lys. Er det maaske ikke i min afsides liggende sønderjyske Præstegaard lykkedes mig at pløje meget Nyland, saa faar jeg trøste mig med, at den, der pløjer den samme Ager for anden Gang, ogsaa gør et lille Stykke Arbejde.

Roager Præstegaard, April 1943.

JØRGEN LARSEN.

Af Grunde, som Forfatteren ikke var Herre over, lykkedes det desværre ikke at faa Bogen udgivet i 1943. Jeg maatte nøjes med at samle dens Hovedtanker i en Mindeartikel i »Kirken og Tiden« for nævnte Aar S. 175—83.

Til Bestridelse af Trykningsomkostningerne har jeg af Alfred Good's personalhistoriske Fond modtaget et smukt Bidrag, for hvilket jeg bringer Fondets Bestyrelse min ærbødige Tak.

Haraldsted Præstegaard, Februar 1945.

J. L.

FORKORTELSESLISTE

Optegn.	H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. 1877.
Eftermæle. Schouw.	Samme, Henrik Georg Clausens Eftermæle. 1840. Samme, Joakim Frederik Schouws offentlige Liv. 1856.
Fædr. Forh.	Samme, Fædrelandske Forhold og Anliggender, udg. 1881 af Johannes Clausen.
Kirk. Forh.	Samme, Kirkelige Forhold og Anliggender, udg. 1885 af Johannes Clausen.
Bricka.	Dansk biographisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka.
Engelstoft.	Dansk biografisk Leksikon, redigeret af P. Engelstoft under Medvirkning af S. Dahl.
Helveg.	L. N. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Bd. 1883.
Hans Jensen.	Hans Jensen, De danske Stænderforsamlings Historie I—II. 1931—34.
K. B.	Det kongelige Bibliotek.
Kh. S.	Kirkehistoriske Samlinger.
Koch.	L. Koch, Den danske Kirkes Historie 1801—54 I—II. 1879—83.
P. Lauridsen.	P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede I—VIII. 1909—18.
R. A.	Rigsarkivet.
Std. Sp.	Stændertidende Spalte.
U. A.	Universitetsarkivet.

INDHOLDSFORTEGNELSE

FØRSTE HOVEDAFSNIT: BARNDOM OG TIDLIG UNGDOM (1793—1818)

Kapitel I.	Faderen H. G. Clausen	11
II.	Hjemmet	20
III.	Barneaar og Skolegang	23
IV.	Studenteraar	36
V.	Fortsatte Studier	53
VI.	Kirkelige Foraarstegn	65
VII.	Det personlige Discipelforhold til Faderen	70
VIII.	Forlovelsen og andre personlige Forhold	76

ANDET HOVEDAFSNIT: STUDIEREJSEN (1818—20)

Kapitel I.	Udrejsen, Göttingen og Berlin	79
II.	Dresden og Wien	101
III.	Italien, Frankrig og Hjemrejsen	103

TREDJE HOVEDAFSNIT: DEN UNGE PROFESSOR (1821—34)

Kapitel I.	Personlige Forhold (1821—24)	110
II.	De fire første Aar som Universitetslærer	113
III.	»Katholicismen og Protestantismen«	126
IV.	»Kirkens Genmæle«	146
V.	Kirkekampen	154
VI.	Personlige Forhold (1825—34)	187
VII.	Det teol. Fakultet og Schleiermachers Besøg	190
VIII.	Forelæsninger og Studenterne	195
IX.	Teologisk Forfatterskab	207
X.	Første Deltagelse i det offentlige Livs Fællesanliggender	231

FJERDE HOVEDAFSNIT: TEOLOG OG POLITIKER (1835—48)

a) AARENE 1835—39

Kapitel I.	Familieforhold	245
II.	Reformationsjubilæet 1836	247
III.	Forelæsninger og Studenterne	257
IV.	Martensen og Clausen	262
V.	Første Rektorat 1837—38	266
VI.	Trykkefrihedssagen. De første Stænderforsamlinger. Sognebaandet	273
VII.	Sønderjylland kalder	288
VIII.	Clausen og Kunsten i København	293

b) AARENE 1839—48

Kapitel I.	Familieforhold	307
II.	Forelæsninger og Studenterne	311
III.	Rudelbach og det teol. Fakultet	318
IV.	»Det Nye Testaments Hermeneutik«	320
V.	»Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme«	337
VI.	Teologiske Lejlighedsarbejder	354
VII.	Tronskiftet og Roskilde Stænderforsamling 1840 ..	364
VIII.	Roskilde Stænderforsamling 1842	378
IX.	Det nationale Brud og dets Følger	384
X.	Roskilde Stænderforsamling 1844	395
XI.	Roskilde Stænderforsamling 1846 og Antislesvighol- stenske Fragmenter	406
XII.	Skandinavisme	414
XIII.	Tilbageblik paa Clausens politiske Udvikling	421
XIV.	Kunstens Verden	424
Familietafle		430
Kilde- og Litteraturfortegnelse.....		431
Navnefortegnelse.....		436

Første Hovedafsnit
BARNDOM OG TIDLIG UNGDOM
1793—1818

Kapitel I
FADEREN H. G. CLAUSEN

H. N. Clausens Fader, Henrik Georg Clausen, er født i Vestslesvig, nærmere bestemt i Karlum Sogn Syd for Tønder, hvor hans Fader, Claus Henrik Clausen var Præst. Baade paa fædrene og mødrene Side var han af Præsteslægt.¹ Oldefaderen, Claus Iversen, var dog Klædekræmmer og Raadmand i København og gift med en Datter af den ansete Vinhandler Wilhelm Fuiren; men Farfaderen, Henrik Clausen, (1672—1727), der var gift med Sofie Winer, var fra 1704 til sin Død Præst i Stenderup mellem Haderslev og Kolding.² Her fødtes Claus Henrik Clausen i Aaret 1712. Efter Studier i Jena blev han 1748 Sognepræst i Karlum og samme Aar gift med Christina Boldich (1717—1804), en Datter af Præsten i Bevtoft, Poul Christian Boldich.³ Af deres syv Børn var Henrik Georg Clausen den næst yngste, født 12. Marts 1759.⁴

De økonomiske Forhold i Karlum Præstegaard var kun smaa, men efter gentagne Bønner fra den videbegærlige Drengs Side lovede den pietistiske Fader til sidst, at han maatte komme i Latinskole. Det bedre Kald i Vilstrup ved Haderslev, hvortil Claus Henrik Clausen befordredes 1769, vilde have gjort ham det let at overholde det givne Tilsagn, hvis han ikke allerede 1772 var afgaaet ved en pludselig Død. »Faderløs i en Alder af 13 Aar« — skrev H. G. Clausen senere — »var jeg utrøstelig. Men Guds Forsyn havde beredt mig Trøst. En nær paarørende af min Fader,

¹ N. Clausen-Bagge: Clausen-Slægtens Historie 1939. Slægtens Stamfader er Enevold, den første lutherske Sognepræst i Sevel, jvfr. ogsaa H. N. C. Gad: Stamtavle over Familien Clausen 1896, 2. Udg. S. 5—6. ² Clausen-Bagge, anf. Skrift S. 18—29. Claus Iversen forveksles af H. N. Clausen med den mere kendte Raadmand Claus Iversen Rafn. ³ ibid. S. 29—32. P. Chr. Boldich (ca. 1682—1726) Stud. i Rostock 1704, Præst i Bevtoft fra 1707 til sin Død. Christina Boldich skildres som »et Mønster paa kvindelig Fromhed og huslig Dyd«. (Eftermæle S. 18). ⁴ Den ældste af Sønerne, Poul Chr. Clausen (1753—90), blev 1780 Præst i Glud, hans Hustrus Slægts Embede i ca. 200 Aar. Hustruen var den betydelige Margrethe Langballe. Om den yngste af Børneflokken i Karlum, Gottlieb Ernst Clausen jvfr. S. 32.

Consistorialraad G l u d, Præst i Glud ved Horsens, tilbød sig at træde i Faders Sted hos den Unge . . . og at sørge for hans Undervisning«. ⁵

I Løbet af ét Aar bragte den kvikke og intelligente Dreng det saa vidt ved Hjemmeundervisning, at han kunde optages i Horsens Latin-skole, hvor J o h a n H e n r i k T a u b e r (1743—1816) Aaret før var blevet Rektor. Baade som Teolog og Pædagog var Tauber stærkt paavirket af Oplysningens Ideer og indførte derfor mange Forandringer ved Undervisningen. Som Tilhænger af den filantropiske Skole (Campe, Salzmann, Basedow o. a.) vilde han, at alt saa vidt muligt skulde gaa ved det gode, og behandlede følgelig sine Elever med en sjælden Mildhed og Humanitet. H. G. Clausen var endog saa heldig at blive optaget i Taubers eget Hus, saa Aarene i Horsens Latinskole hos den »blide, fromme, elskelige Lærer« kom til at høre til hans »Livs skønneste«, og han følte sig altid med sønlig Hengivenhed knyttet til sin gamle Rektor. ⁶

I Aaret 1777 blev H. G. Clausen Student og rejste til København for Slægtstraditionen tro at studere Teologi. At desuden »et indre Kald førte ham til Teologien«, som Sønnen beretter, er der ingen Grund til at betvivle, thi da J a k o b E d v a r d C o l b j ø r n s e n, dengang General-audieteur i Søetaten, viste ham sin Interesse og opfordrede ham til i Stedet at studere Jura, blev det bestemt afvist. Det nødvendige til Livets Ophold skaffede han sig ved Undervisning, thi karakteristisk for den Uafhængighedstrang, der allerede da boede i ham, vilde han ikke søge Legater. Hans Studietid faldt i de Aar, hvor G u l d b e r g havde Magten, saa af de teol. Professorer: N. E. B a l l e, H. F. J a n s o n, C. F. H o r n e m a n og D. G. M ø l d e n h a w e r, der alle havde studeret i Gøttingen, maatte de tre sidstnævnte lægge en Dæmper paa deres kritisk-neologiske Synspunkter; men den unge Sønderjyde havde let ved at sætte sig ind i E r n e s t i s, S e m l e r s og M i c h a e l i s's Skrifter, ligesom han var levende optaget af Striden om de W o l f e n b ü t t e l s k e Fragmenter. Dog vilde han ikke antage noget System paa fremmed Autoritet men selvstændigt og frit hævde sit personlige Standpunkt. Et Fingerpeg for hans Indstilling i disse Aar er dog, at han var den beundrede B a s t h o l m s stadige Tilhører i Slotskirken. Ved Siden af Fagstudiet dyrkede han paa egen Haand Engelsk og Fransk med fremmed Skønlitteratur for Øje, — navnlig blev R o u s s e a u hans Yndlingsforfatter —, og han paa-lagde sig gerne Savn for Nydelsen af en Teateraften. I Juni 1784 underkastede han sig efter seks Aars grundig Studeren den teol. Eksamen, ved

⁵ Eftermæle S. 19—20. ⁶ *ibid.* 21. Før sit Komme til Horsens havde Tauber været Biskop Gunnerus's Medhjælper ved Arbejdet med Struensees Universitetsreform. Da han 1787 blev forflyttet til Roskilde, besøgte Clausen ham altid ved Landemoderne. Et helt andet Billede af Tauber tegner Provst D. P. Smith i sine Erindringer fra sin Tid i Roskilde, hvor Tauber betegnes som »en lærd Egoist . . . og en stærk Rationalist . . ., der ødelagde saa jævnt 3 Skoler, Horsens, Odense og Roskilde«. (Kh. S. 3. R. IV, 661).

hvilken han opgav hele det Gamle Testamente paa Hebraisk, og fik Karakteren Laudabilis.⁷

Efter i den følgende Vinter at have deltaget i det af Balle bestyrede homiletiske Selskab tiltraadte han Stillingen som Huslærer hos Stiftamtmand, Kammerherre Juel-Wind-Friis paa Juellinge paa Lolland, og under Opholdet her blev han forlovet med Sofie Magdalene Schiern, eneste Datter af den velstuderede Provst Niels Schiern i Halsted.⁸ Denne typiske Herskabspræst lignede sin Svigersøn saa lidt, at han yderst devot end ikke forsmaaede Haandkys hos de halvvoxne Komtesser. I Hjemmet øvede han derimod Eneherskerens Myndighed, og som Sogneherre forstod han at holde Menigheden til Kirke, skønt han prædikede saa hurtigt og i de senere Aar med saa svag Stemme, at ingen forstod ham. Teologisk var han ortodoks, saa Forholdet mellem ham og Svigersønnen var alle Dage noget spændt.⁹

Tro mod sit Princip: ikke at optage Præstegerningen før sit 30. Aar og absolut ikke modtage noget Adelskald for ikke at sætte Uafhængigheden til, blev H. G. Clausen 1789 kaldet til Residerende Kapellan for Maribo og Hillested Menigheder, og samme Aar ægtede han sin tyveaarige Brud. I de syv Aar, Maribotiden varede, kom der tre Børn i Ægteskabet. Den ældste af Sønnerne, Henrik Nicolai Clausen, blev født 22. April 1793. Siden forøgedes Børneflokken med endnu fire Børn.¹⁰

Trods den huslige Lykke og en fortrolig Vennekreds — Oplysningsfilosoffen og Shakespeareoversætteren, Rektor J. Boye i Nakskov, og Præsterne P. O. Boisen, Vesterborg, og A. K. Holm, Holeby, der sværmede for den franske Revolution og de hjemlige Reformere i Borgeraadens Guldalder, — var H. G. Clausen alt andet end tilfreds med sin Præstegerning, eftersom han havde samme Skæbne som alle Aftensangsprædikanter: at maatte prædike for en tom Kirke. Kun i Annekskirken kunde han glæde sig over den kirkeflittige Bondemenighed; men hans Længsel var en større Virkekreds. For lettere at se dette Ønske opfyldt udgav han 1795 en lille Prædikensamling, der tiltrak sig Opmærksomhed ved at vidne om »en selvstændig, tidlig modnet Person-

⁷ Eftermæle S. 21—24. N. E. Balle (1744—1816), teol. Prof. 1774. Sjællands Biskop 1783—1808. Konservativ Supranaturalist. C. F. Horneman (1751—1830), teol. Prof. fra 1776 til sin Død. Discipel af Michaelis. H. F. Janson (1737—1805), teol. Prof. 1772. Som Prokansler fra 1786 detog han i Gennemførelsen af Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788. Fra 1789 til sin Død Biskop i Aarhus. D. G. Moldenhawer (1753—1823), teol. Prof. 1783—1805. Discipel af Heyne. Sin største Indsats øvede han som Overbibliotekar ved det Kgl. Bibliotek. Chr. Bastholm (1740—1819), kgl. Konfessionarius 1782—1800. Hans teol. Udvikling førte ham til en radikal Neologi, jvfr. M. Neiiendam: Chr. Bastholm 1922. ⁸ Eftermæle 24. Niels Schiern var Præst i Halsted 1764—1818. Kaldet havde han som 23-aarig arvet efter sin Fader Hans Chr. Nielsen Schiern. 1767 blev han gift med Anna Cathrine Thestrup. Ved Arv og Giftermaal meget rig men satte det meste til, da han vilde føre et lige saa fornemt Hus som Sognets to Lensbesiddere. (Wiberg: Danmarks Præstehistorie, 524). ⁹ Optegn. S. 42—44. ¹⁰ jvfr. Stamtavlen S. 430.

lighed, der forstod at lægge sine Tanker frem i en Stil, der var som mejslet«. ^{10b} Prof. B a d e n fremhævede da ogsaa i sin Universitetsjournal »det rene, ædle, valgte Sprog og det lyse og ordentlige Foredrag«. ¹¹ Skønt den herrnhutisk paavirkede Kancellipræsident B r a n d t ikke fandt Smag i Clausens Prædikener, blev han dog Aaret efter befordret til Residerende Kapellan i Kallundborg; men allerede efter ét Aars Forløb søgte han, stærkt tilskyndet af sine Venner, til København. 1797 blev begge Kapellanier ved Frue Kirke nemlig ledige, og da Konsistorium her havde Kaldsret, behøvede den selvstændige Clausen ikke at betræde den forhadte Kancellitrappe. Efter forudgaaende Prædiken blev han kaldet til Embedet og flyttede med sin Familie til Hovedstaden, hvor han fik sin Embedsbolig paa Hjørnet af Frue Kirkeplads og Lille Fiolstræde. ¹²

Med Kaldelsen til Hovedstaden havde H. G. Clausen naaet den større Virkekreds, han havde attraaet. Det varede heller ikke længe, før end hans Indflydelse kunde spores ikke alene i Byens kirkelige men ogsaa i dens borgerlige Liv. Hans Ungdom var jo faldet i Revolutionens og de hjemlige Reformers store Tid. Grebet af de store Ideer om aandelig og borgerlig Frihed havde han allerede 1788 sammen med Mænd som R a h b e k og P. A. H e i b e r g været med til at stifte Selskabet »F o r S a n d h e d«, der af adskillige blev betragtet som en hjemlig Jakobinerklub. ¹³ Til Selskabets Publikationer leverede han flere Afhandlinger bl. a. »Om Selvstændighed« og »Om Sandhedsfølelse« — to for hans hele Indstilling betegnende Titler. Med den yderliggaaende Radikalisme kunde han imidlertid ikke sympatisere. Kirkehistorikeren L. K o c h har derfor Ret, naar han paradoksalt betegner ham som »en absolutistisk Republikaner«, ¹⁴ thi ved Siden af sin Frihedsbegejstring var han Kongens tro Mand, »Ærkeroyalist«, som Rahbek sagde om ham, og knyttet til F r e d e r i k V I med en varm og oprigtig Kærlighed, der aldrig kølnedes, selv naar den kongelige Vilje gik ham mest imod.

Det er dog først og fremmest som Prædikant, H. G. Clausen har indskrevet sit Navn i Historien. Det er ingen Overdrivelse, at hans »Kaldelse til København i flere Henseender kom til at betegne et Vendepunkt i Hovedstadens Kirkehistorie«. ¹⁵ Paa et Tidspunkt, hvor Kirkegangen var i rivende Tilbagegang, og hvor »Præsterne havde lært Kirkerne tomme«, som en samtidig skriver ¹⁶, kunde han Søndag efter Søndag prædike for en fuld Kirke. ¹⁷ Og hans Gerning kom til at sætte dybe Spor. Det var nemlig fra ham og Meningsfæller, den første Fornyelse af Kristendom-

^{10b} B. Kornerup: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie 1930 S. 313. ¹¹ Badens Universitetsjournal 1796 S. 123f. Jvfr. ogsaa Lærde Efterretninger Nr. 36 og Magasin for Religionslærere IV, 666f. ¹² Eftermæle S. 27—29. ¹³ ibid. S. 31 og Rahbeks Erindringer V, 89ff. ¹⁴ Koch I, 116. ¹⁵ B. Kornerup, anf. Skrift S. 317. ¹⁶ Dr. Callisen, Kiel, i Fallesens Magasin I, 336. ¹⁷ Eftermæle S. 30.

men i 19. Aarh. kom. I en Periode, hvor de af B a s t h o l m paavirkede unge neologiske Præster stod rundt paa Landets Prædikestole uden ret at vide, hvad de egentlig stod der for, følte Clausen det som et Kald at dæmme op for Ligegyldigheden, Kirkefjendskabet og Moralforfaldet og paa ny vende Strømmen tilbage til Kirkens Dør. I sin Tiltrædelsesprædiken udtalte han oprigtigt det Ønske, at han som »Religionslærer skulde blive nyttig for sin Menighed«. Teologisk var hans Standpunkt nu den Rationalisme, for hvilken K a n t stod som den store Autoritet. Her hjemme blev han endda den betydeligste Repræsentant for denne nye rationalistiske Præstetype, der — ligesom i Tyskland — talmæssigt blev den dominerende i de tre første Decennier af 19. Aarh. og holdt sig længe efter, at helt nye Strømninger havde overtaget den førende Rolle.¹⁸

At vende tilbage til den gamle Ortodoksi ansaa Clausen for hverken muligt eller ønskeligt. Derfor havde han ingen Interesse for de ned-arvede Dogmer. Men det er en Misforstaaelse at kalde ham »dogme-fjendsk«¹⁹, thi han angreb ikke Dogmerne direkte men forbigik dem. I sine Prædikener vendte han sig i Stedet mod Materialismen og Moralforfaldet og fremhævede stærkt, at »Moralitet, sand Dyd og Menneskeforædling ikke kan finde Sted uden Religion«. Som H e r d e r gaar han ud fra, at Mennesket er skabt for Religion«. Jo mere Mennesker »lærer at bruge deres Fornuft, des mere bliver de derfor Religionen hengivne«. Den sande Lykke opnaar følgeligt kun den, »som finder Glæde i Religionen«. Selv om Clausen ikke er uden Paavirkning af Kants Tanker om »das radikale Böse« og saaledes kan tale om den »sørgelige Sandhed, at der endnu gives saa mange hedenske Laster«, saa mener han dog at kunne sige, »at Menneskene overhovedet tage er gode, at deres Tal kun er meget lille, som vi med Føje kan kalde onde«. Ud fra et saadant Syn er det forstaaeligt, at han kan anse det for nyttigt »at foredrage Tilhørerne en sund og fornuftig Pligtlære«. Evangeliets Hovedindhold saa han med andre Ord samlet i Jesu Morallære; men han kunde dog ogsaa holde andet end kun moralske Prædikener, thi Troen paa Guds Kærlighed førte ham til en stærk Forsynstro, der gav Kraft til at »bære Livets Byrder«. Tilværelsens Mening er nemlig, at vi i dette Liv skal forberede os til det evige Liv hos den himmelske Fader, thi »ud over Død og Grav er aabnet en blid og frydelig Udsigt i et bedre Liv, der betager Dødens Bitterhed og Graven dens Rædsel«.²⁰

Af de »Prædikener, holdne i Frue Kirke«, som H. G. Clausen udsendte i tre Bind i Aarene 1800, 1802 og 1805, har vi nu faaet nogle Prøver paa det Budskab, han havde at bringe. Det var saa vist langt fra

¹⁸ Ifølge Mynsters Visitationsdagbøger, udg. af B. Kornerup 1937, S. LVII var $\frac{3}{4}$ af Stiftets Præster Rationalister. ¹⁹ jvfr. Benedicte A. Kall. Livserindringer S. 126 og Pastorinde Pauline Petersens Erindringer S. 131. ²⁰ H. G. Clausen: Prædikener holdne i Frue Kirke 3. Oplag 1813. II, 539, III, 119, I, 25, 43, II, 347, 355, 485, og III, 108.

det fulde Evangelium, han forkyndte; men ud fra de historiske Forhold nødes vi til at indrømme, at disse Prædikener, hvori han nærmest identificerede Kristendommen med den naturlige Religions Teser, virkelig betød noget for Datidens Mennesker. De opnaaede at udkomme i ikke mindre end tre Oplag og blev for de dannede en Kilde til Trøst og Opbyggelse, særlig i den tunge Tid efter 1807. Utvivlsomt er Clausens Prædikener ogsaa de bedste, som den danske Rationalisme har at opvise. Vel kan vi undertiden savne den rette Hjertevarme i dem; men han havde jo sat sig som Opgave at udvikle »en fornuftig Kristendom«;²¹ derfor sigtede hans Ord overvejende paa Forstands- og Viljeslivet i Mennesket; til Tider kunde dog ogsaa han som de fleste samtidige være meget sentimental.

Prædikenernes Form svarede nøje til Clausens egne homiletiske Teorier: »Tanken selv, dens Skønhed, Sandhed og Styrke, ikke dens Indklædning, giver Prædikenen Værd. Af alle Talere er den gejstlige den, der mindst trænger til at faa sin Tale til at interessere ved laant Pynt. Religionens store og ophøjede Sandheder interesserer ved sig selv og det saa meget mere, jo simplere og naturligere det Sprog er, i hvilket de fremsættes«.²² Hertil kom, at hans personlige Fremtræden paa Prædikestolen var forbundet med en egen Myndighed og Værdighed, der ikke kunde undgaa at virke ind paa Tilhørerne. Selv om han teologisk ved sin Kantianisme havde fjernet sig langt fra Bastholm, har ifølge Sønes Udtalelser »dette Mønster upaatvivleligt haft stor Indflydelse paa hans Dannelse for Prædikestolen«.²³ Hvad man end vil mene om hans teol. Standpunkt, er det derfor uomtvisteligt, som Dr. Kornerup skriver, »at han i Prædikekunstens Historie staar som det store Mellemlid mellem Bastholm og Mynster . . . Som han selv er ogsaa hans Prædiken præget af Klarhed og Fæsthed . . . af Ro og Harmoni . . . Ikke mindst Sprog og Stil vidner om, at den Sans for klassisk Formskønhed, som i flere Generationer har været et Særkende for den Clausenske Slægt, allerede i mønstergyldig Skikkelse var udviklet hos H. G. Clausen. Ved sin krystalklare Stil har han paa sit Omraade sikret sig en Plads blandt Danmarks ypperste Prosaister«.²⁴

Clausen mente selv, at Hovedopgaven for en Præst eller »Religionslærer«, som han i Datidens Terminologi betegnede sig selv, netop laa paa det homiletiske Omraade. Derved adskilte han sig bestemt fra de Præster, der som f. Eks. hans egen Stiftsprovst, Frederik Plum, og Vennen fra Maribotiden, Peter Outzen Boisen, med Iver kastede sig over Reformer af Skolevæsenet. Blandt andet i en Kancelliindberetning fra 1806 hævdede han heroverfor, at Tiden i Stedet »behøver Re-

²¹ H. G. Clausen: De Nyeste Tildragelser opfordrer os paa det kraftigste til at betænke, hvad vi ved vor fornuftige Kristendom er lykkelige. 1804. ²² Prædikener I, IX—X. ²³ Eftermæle S. 23. ²⁴ Kornerup, anf. Skrift S. 316.

ligionslærere, der besidder Evne og Lyst til at virke, hvad de kan og bør, ved det offentlige Foredrag i Kirken, som dog stedse bliver det, hvorved Religionen kan haandhæves i sin almindelige Agtelse«. Ikke uden Skarphed bemærker han, »at nu er Kandidaten nær ved at tro, at det er ligegyldigt, om han som Præst kan prædike eller ikke, naar han blot flittigt besøger Skoler og katekiserer«. ²⁵ Det var ham derfor en personlig stor Glæde, da tolv teol. Kandidater 1799 henvendte sig til ham og anmodede ham om at oprette et homiletisk Selskab, hvor de kunde faa Øvelse i at prædike. Medens Studenterne tidligere havde samlet sig om M a r e z o l l i Petri Kirke, ^{26a} var det nemlig paa dette Tidspunkt Clausen, de søgte. Det private Selskab, der blev Frugten af Kandidaternes Henvendelse, bestod i ti Aar indtil Pastorseminariets Oprettelse, og Clausen kom saaledes til at fortsætte det Arbejde, som B a l l e tidligere men uden større Held havde begyndt. Han ønskede imidlertid selv, at Undervisningen maatte faa fastere Form, og det var delvis efter Tilskyndelse fra ham, at Biskop M ü n t e r ved Reskript af 13. Januar 1809 fik Pastorseminariet oprettet. At Clausen knyttedes til dette som Lærer i Homiletik og Kateketik, var kun naturligt.

Til Clausens første ti og lykkelige Aar i Hovedstaden hører ogsaa hans Deltagelse i den liturgiske Strid om Biskop B o i s e n s Reformforslag fra 1805, »Forslag til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste«. Da det virkelig saa ud til, at Regeringen paatænkte at føre dette naive Forslag ud i Livet og til det Formaal nedsatte en Kommission, tog Clausen trods Venskabsforholdet til Boisen til Orde i sin »B e t æ n k n i n g i Anledning af Hr. Biskop Boisons Plan til Forandring ved den offentlige Gudsdyrkelse«. Blandt Angriberne var ogsaa to af Fremtidens store Navne, J. P. M y n s t e r og N. F. S. G r u n d t v i g. Naar der ikke kom noget ud af Boisons Forslag, skyldtes det imidlertid hverken den ukendte Spjelleruppræst eller den ukendte Huslærer paa »Egelykke« men først og fremmest Rationalisten H. G. Clausen, der udførligt og Punkt for Punkt gendrev de fremsatte Forslag. »Trods en udmærket Højagtelse for Forfatteren og oprigtig Hengivenhed til ham«, skriver han, »følger ikke, at jeg erkender hans Kald til at reformere vor Liturgi. At han dertil intet Kald har, har han selv ved sin Plan mod sin Vilje bevist«. ²⁶ Liturgireformen faldt derfor hen af sig selv, tilmed da man med Aaret 1807 fik andet at tænke paa. Det praktiske Forsøg, som Biskop B a l l e gjorde med en forandret Gudstjeneste i Var-tov Kirke, vakte kun ringe Opsigt og havde ingen Følger. ²⁷

Da Clausen 1797 kom til København havde han følt, at Opgaven var at dæmme op mod Foragten for Kirke og Kristendom og den moralske

²⁵ Eftermæle S. 37 og 36. ^{26a} Jvfr. A. S. Ørsted, Af mit Livs Historie I, 18. ²⁶ Særtryk af Teologisk Maanedsskrift Dec. 1806. ²⁷ Helveg S. 340ff. Koch I, 144ff og samme: N. E. Balle S. 215.

Nedgang i Sæderne; men alt som Tiden gik, blev det ham klart, at han ikke blot maatte kæmpe mod 18. Aarh.s Vantro men ogsaa mod 19. Aarh.s Overtro, hvorved han tænkte paa de religiøse Strømninger, der begyndte at give sig til Kende efter Aarhundredskiftet, hvor mangfoldige gjorde op med Oplysningens Aarhundrede og fragik Arv og Gæld. Skønt Kursvendingen paa Aandslivets Omraade ikke direkte kom Kirken til gode, forstod man, at denne maatte anbefales som en Nødvendighed i hvert Fald for de lavere Klasser.²⁸ Størst Opsigt vakte Romantikens Gennembrud. Hos os var det forberedt gennem 18. Aarh.s Førromantik (Johs. Ewald), men Slaget paa Reden og Henrik Steffens's Forelæsninger 1802—03 er de ydre Omstændigheder for det egentlige Gennembrud.²⁹ Den af Steffens lovpriste tyske Idealisme og romantiske Naturfilosofi stod ganske vist ved sin spinozistiske Panteisme langt borte fra Kristendommens sande Væsen, men opfattedes ikke desto mindre af mange som en Tilbagevenden hertil. Mynsters Udtalelse, at det var fra Steffens, »at Begyndelsen til Kristendommens fornyede Liv i Danmark udgik«, er dog ligesom Grundtvigs Ord til Steffens selv 1820, at han var »den Mand, der for sytten Aar siden gav Stødet vel til alt, hvad der siden er vaagnet i Fædrelandet«, stærke Overdrivelser.³⁰ Saa meget staar nemlig fast, at Mynsters eget Gennembrud saavel som Grundtvigs Opvækkelse til en dualistisk præget Kristendom bl. a. skete netop ved deres afgørende Brud med Romantikens panteistiske og mytiske Opfattelse af Ny Testamentes Kristendom. Det Professorat, som Steffens var kommet for at anbefale sig til, opnaaede han jo heller ikke. I sine Memoirer lægger han ikke mindste Skjul paa, at han forlod København som en Mand, »man ønskede bort«. ³¹ Bortset fra det æstetiske Omraade bar hans Gerning altsaa ikke direkte Frugt, og den følgende Tid gik helt bort fra de af ham forkyndte Tanker, saa Rationalismen forblev herskende paa Kirkelivets Omraade. Aarsagen til Steffens's Nederlag var ikke saa meget manglende Begejstring for de Schellingske Ideer som den Omstændighed, at det 18. Aarh., som han forkyndte sig som Omstyrteren af, i Virkeligheden var overvundet før hans Komme — nemlig af den Rationalisme, for hvilken H. G. Clausen stod som Hovedmanden.^{31b}

Man kan derfor ikke undre sig, naar Clausen stillede sig afvisende over for Romantikens Mystik. Men ogsaa Lægfolkets kirkelige Reaktion og begyndende Tilbagevenden til Bibelordet, dets Trang til en bi-

²⁸ Jvfr. Fra Hoffet og Byen S. 45. J. Møller: Balle S. 217. Pavels Dagbøger 99f. ²⁹ Steffens: Indledning til filosofiske Forelæsninger, Udg. ved Dahl 1905. Samme: Was ich erlebte V, 45ff. Oehlenschläger: Ungdomserindringer S. 207. Grundtvig: Verdenskrønike 1812 S. 353 og Mands Minde S. 274. Vilh. Andersen: Guldhornene 1896 S. 8, 34, 203. ³⁰ Mynster: Meddelelser 2. Udg. 1884 S. 138—39. Breve fra og til Grundtvig, udg. af G. Christensen og S. Grundtvig I, 531. ³¹ Steffens: Hvad jeg oplevede, oversat af Fr. Schallemose 1842, V, 105. ^{31b} J. Oskar Andersen i Teol. Tidssk. 4. R. VII, 183.

belsk historisk Kristendom paa Bekendelsens Grund, stod han uforstaaende overfor som en Tilbagevenden til »en Labyrinth af ubegribelige Troshemmeligheder og tomme Spidsfindigheder«. ³² Allerede 1804 udtalte han, at »det nittende Aarhundrede tegner ikke til at blive Lysets Aarhundrede«, og med Bekymring imødesaa han, at »Overtroens tykke Mørke atter vilde udbrede sig over Jorden«. ³³ Med en ganske særlig Forfærdelse betragtede han Katolicismens Genfødelse i Frankrig. Vi kan maaske nu smile lidt ad denne Forfærdelse for »den paatrængende Katolicisme«; ³⁴ men dengang var det Alvor; man havde jo hørt om Napoleons Konkordat med Pave Pius VII, og det kunde nok virke skræmmende paa Mænd, der som Clausen kæmpede for aandelig og borgerlig Frihed.

Trods disse »faretruende« Signaler var Aarene fra 1797 til 1807 »et Decennium, til hvilket han fra ethvert senere Stade saa tilbage som det lykkeligste Afsnit i hans Liv«. ³⁵ Der var ikke den Modstand, der senere voldte ham mange bitre Stunder, og hans Gerning satte, som før sagt, dybe Spor. Medens den pessimistiske Balle en Overgang havde været nær ved at tro, at Kirken havde udspillet sin Rolle i Danmark, saa kunde han nu udtale, at »der var mere at glædes over end at begræde«. ³⁶ og han tænkte med disse Ord hverken paa Mynster eller Grundtvig men paa den Udvikling, der var sket ved H. G. Clausen og de af ham paavirkede Præster. Et Vidnesbyrd om det udmærkede Forhold mellem Balle og Clausen er for øvrigt, at »Biblens ensomme Kæmpe« valgte Rationalisten Clausen til Skriftefader, da Stiftsprovst Plum blev forfremmet til Bispestolen i Odense. ³⁷

Perioden skaffede dog ogsaa Clausen adskillige Bryderier af anden Art end de ovenfor nævnte. Straks ved hans Kaldelse til Frue Kirke ansøgte fire af Menighedens Medlemmer Konsistorium om »Fritagelse for at faa Hr. Clausen til Kapellan« og omtalte ham lidet smigrende som »Fornuftsværmeren og Oplysningshelten og dette vor Gud Faders evangeliske Kirkes Uhyre«. ³⁸ Siden skaffede hans myndige Djærvhed ham adskillige Modstandere fra baade radikal og konservativ Side. Da han 1798 i en Prædiken havde talt om, »hvad Undergivne er deres Foresatte skyldige«, faldt saaledes de radikale over ham og beskyldte ham for, at »han var kommet til Hovedstaden for at hykle for Regeringen«. Og da han samme Aar prædikede om, at »vi er et lykkeligt Folk, . . . fordi vi har en retfærdig Regering«, saa randt »Taknemmelighedens Taarer«

³² Prædikener I, 43. ³³ De nyeste Tildragelser . . . 1804. ³⁴ Teol. Maanedsskr. 1806 II, 553. ³⁵ Eftermæle S. 29. ³⁶ Balles Tale ved Bispevielsen 2. Novemb. 1806, hvor R. Janson indviedes til Biskop over Aalborg Stift (Fallesens »Teol. Maanedsskrift« 1807 Side 27). Efter Københavns Bombardement var Balle atter meget pessimistisk. For Henvisningen bringer jeg Prof. J. Oskar Andersen min ærbødige Tak. ³⁷ Eftermæle S. 35. ³⁸ Konsistoriums Kopibog 1795—1804 Nr. 460. Eftermæle 29.

ganske vist ned ad Biskop Balles Kinder, men Otto Horrebow udsendte en Satire om »Smigerpræsten«, der talte i »Hofpoetens sukker-søde Toner«. ³⁹ Seks Aar efter skulde han derimod ved sin karakteristiske Frimodighed nedkalde de konservatives Vrede over sit Hoved. Det var en i Trykken udgiven Prædiken ved Reformationsfesten 1804, der fremkaldte Kancelliets Harme. Clausen havde i denne betegnet Tiden som irreligiøs og bevist denne Paastand ved bl. a. at henvise til, at »Mænd paa de første Værdighedstrin endog tilsidesætter den udvortes Ærbødighed, de skylder Landets Religion, og sjældent eller aldrig bivaaner den offentlige Gudsdyrkelse . . . Medens de giver Forargelse ved deres Eksempel, hindrer de tillige deres Medborgere i at deltage i den Andagtsøvelse, de selv forsømmer«. ⁴⁰ I den ham afæskede Erklæring afviste han udførligt de fremførte Beskyldninger mod sin Patriotisme og Loyalitet og godtgjorde sin Ret som Borger og sin Pligt som Præst til at udtale sig, som sket var. Erklæringen sluttede han med følgende djærve Ord: »Sandheden er mig hellig; den skal jeg vedblive at tale, som jeg hidtil har gjort. Menneskefrygt kender jeg ikke; jeg frygter for intet uden at overtræde min Pligt«. ⁴¹ Sagen blev dog ordnet i Mindelighed ved Kronprinsregentens personlige Indgriben. Kancellipræsident K a a s fik endog en personlig Irettesættelse for at have handlet uoverlagt ved at føre Anke imod Clausen. ⁴² Det i det følgende Aar udkomne tredje Bind af Clausens Prædikener er derfor som Tak tilegnet »Kronprins Frederik, Sandhedens Beskytter i Norden«.

Kapitel II

HJEMMET

Der var ikke lang Vej fra Frue Kirke til Embedsboligen paa Hjørnet af Frue Kirkeplads og Lille Fiolstræde.¹ Her havde »huslig Fred og Vel-signelse i rigt Maal« hjemme, og her fandt og udbredte H. G. C l a u s e n »Tilfredshed og Glæde«. ² Medens han udadtil kunde virke noget streng,

³⁹ Eftermæle S. 32. ⁴⁰ Teol. Maanedsskr. 1804 II, 685. ⁴¹ Eftermæle. Historisk Bilag S. 69—73. ⁴² Jvfr. Kong Christian VIII's Dagbøger og Optegnelser, ved Axel Lindvald (1943) I, 247, 287. Prins Christian Frederik var meget utilfreds med Kronprinsens Afgørelse. Han vilde have Clausen »forsat« for Overtrædelse af Trykkefrihedsforordningen.

¹ Boligen ses tydeligt paa et Maleri af Frue Kirke af Rach og Eegberg (Nationalmuseet) og ligeledes paa et Maleri af en ukendt Kunstner fra 1750 (Nationalmuseet), afbildet i P. Fønns og E. Rindom: Københavns Universitet 1929 S. 33. Jvfr. videre Geddes Grundplan af Studiegaarden og hosliggende Bygninger 1757 og sammes Fugleperspektiv af Universitetsfirkanten. (H. Matzen: Københavns Universitets Retshistorie (1879) II, Tillæg S. 15). ² Optegn. 38 og Eftermæle S. 38.

myndig og skarpkantet, — i Folkemunde gik han i de senere Aar under Navnet »den lille protestantiske Pave«³ —, saa var han i sit Hjem den kærligste Ægtemand og Fader,⁴ der med det »lyse og livsglade Sind« altid vidste at sprede enhver Sky af Mismod og Forstemning. Børnene var ikke som ellers almindeligt dengang henviste til Børnekammeret, og Forholdet mellem Fader og Børn var usædvanligt frit og naturligt; dog skal de efter Traditionen have sagt »De« til ham, men det var jo Tidens Skik. Det vakte altid Glæde, naar han efter Dagens Arbejde i Studereværelset kom ned til Familien i Dagligstuen, hvor han ofte satte sig ved Klaveret og spillede og sang.⁵ Meget musikalsk havde han i de unge Aar lært sig selv at spille, og han havde efterhaanden erhvervet sig saa megen Færdighed, at han kunde akkompagnere sig til sine Yndlingskomponister Naumann og I. A. P. Schulz, hvis »Lieder im Volkston« var et Udslag af Tidens Trang til at søge tilbage til en Rousseau'sk Primitivitet og Naturlighed.⁶ Nær forbundet med den musikalske Sans var hans Kærlighed til Kunst og Natur. Hjemmets Vægge fyldtes efterhaanden med Malerier og Kobberstik, hvoraf adskillige købtes paa Auktionen i Marts 1803 efter Billedhuggeren J. Wiedewelt.⁷ Enhver Nyanskaffelse var »en Familiefest« til stor Glæde for baade gamle og unge, thi »Kærligheden til det Skønne gik (ganske naturligt) fra Faderen over til Børnene«.⁸ Naturens Skønhed ved Hav og i Skov havde han faaet Øjnene opladte for allerede som Dreng; de første Indtryk af Skov og Hav ved Overflytningen fra Karlums Heder og flade Marskjerne til Vilstrup paa Østkysten tabte sig aldrig hos ham, for det var ham som at komme fra en Ørken til et Paradis.⁹ Denne Natursans var siden blevet videre udviklet ved Læsning af Rousseau og lange Fodture til Nordsjællands Skove.

Hjemmets Moder var Præstedatteren fra Halsted, Sofie Magdalene Schiern (1769—1817).¹⁰ H. N. Clausen skriver om hende, at »hun var en ædel Aand, med kvindelig, dyb, stille og selvopofrende Kraft, med lys og dannet Forstand, en ren og ædel Anskuelse af Livet«.¹¹ Opa- og indadsøgende greb hun med Begærlighed enhver højere Livsnæring, saaledes som den paa de Tider var at finde. Fra Barn var

³ Benedicte A. Kall: Livserindringer 1889 S. 63. G. P. Brammer: Ungdomsliv 1884 S. 151. Asper Courrosa (Rosenhoff): En Silhouetteur 1853 S. 182. »Jeg har ofte ønsket, at hans upaatvivlelig meget lærdere Søn havde haft en større Portion af hans Kraft«, skriver sidstnævnte ibid. ⁴ H. G. Clausens Breve til Brodersønnen Hans Glud Clausen (1782—1844), Præst i Halsted, vidner ogsaa om en stor og inderlig Familiekærlighed. Brevene er udgivne af N. Clausen-Bagge i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog 1931 S. 61ff. ⁵ Blade af en Familie-Krønike af H. G. Clausens Dattersøn L. Swane. Memoirer og Breve XXXIX, 84. Optegn. S. 38. ⁶ Eftermæle S. 23. ⁷ Jvfr. Fr. J. Meier: Efterretninger om Billedhuggeren Johs. Wiedewelt 1877 S. 252. ⁸ Optegn. S. 41 og Eftermæle S. 39. ⁹ Eftermæle S. 19. ¹⁰ Hun er malet af Kratzenstein-Stub. H. G. Clausen af C. A. Jensen, begge i privat Eje. ¹¹ Eftermæle S. 42.

hun oplært i den ortodokse Tro, og hun bevarede hele sit Liv dette Standpunkt.¹² Ved Flytningen til København blev hun dog en af de mange, der flokkedes om den tyske Neolog J. G. Marezolls Prædikestol i Petri Kirke, indtil han 1803 paa Herders Foranledning blev kaldet til Jena.¹³ Marezolls moralske »Andagtsbog for Fruentimmer« (1794) med den minutiøse Opregning af Kvindens Pligter har derfor uden Tvivl hørt til hendes Læsning.¹⁴ Men lige saa stor Pris satte hun paa Oplysningskristendommens Modstander, Matthias Claudius i Wandsbeck, hvis »Sämmtliche Werke des Wandsbecker-Bothen« hørte til hendes kæreste Bøger. Modsat Manden var hun mere indadvendt med et Drag i Retning af Mystik — en Trang, der tilfredsstilledes ved den Naturmystik, der findes i Chr. F. Gellerts Natursalmer med deres Fremhævelse af Naturens Skønhed som Udtryk for Guds Almagt og Kærlighed. Skønt hendes Natursans saaledes var af en nogen anden Art end Ægtefællens, havde hun som han den mest aabne Sans for Naturen og Landlivet. Og Glæden ved Blomster og deres Pleje havde hun taget med sig fra sin Præstegaardshave. Men medens han lige til sin høje Alderdom kunde glæde sig ved et sjældent godt Helbred, blev hun derimod tidlig legemligt nedbrudt; en nervøs Hovedpine forlod hende næsten aldrig, og selv om hun led uden at klage, maa vi i hendes Svagelighed se Hovedårsagen til, at hun ikke fik nogen større Indflydelse paa sine Børns kristelige Udvikling, Døtrenes dog til en vis Grad undtaget.¹⁵

Nogen stor Selskabelighed var der ikke i Hjemmet, eftersom H. G. Clausen ikke fandt Behag i det selskabelige Liv i dettes sædvanlige Form;¹⁶ men ligesom i Maribotiden kom en lille Kreds af gode Venner og Embedsbrødre stadig i det clausenske Hjem. Til denne Kreds hørte de to Sønderjyder, Ungdomsvennen og Kollegaen ved Frue Kirke L. N. Fallesen, der udgav Danmarks første egentlige teol. Tidsskrift, »Magasin for Religionslærere«,¹⁷ og Fætterten, »den blomstrende Følelses Rector«, F. C. Gutfeld, der var Præst i Asminderød og Grønholt,¹⁸ og desuden den af Bastholm paavirkede, elegiske C. Pavels, der var Præst ved Nikolaj til Sognets Nedlæggelse 1804, og som derefter blev

¹² Swane: anf. Skrift S. 94. ¹³ Marezoll var Datidens Modepræst, navnlig søgt af Akademikerne (A. S. Ørsted: Af mit Livs Historie I, 18) og Aristokratiet, jvfr. Grevinde Schimmelman, Febr. 1795, »son eglise est remplie comme un oeuf«. Han vakte stor Opmærksomhed ved at erklære, at ikke hvert Ord i Biblen var Guds Ord (Rewentlowske Papirer IV, 157). I Dispositionen var han nærmest Elev af Reinhard, men hvad Prædikens moraliserende Indhold angaar, stod han Zollikofer nærmest og hævdede som denne Akkommodationen, jvfr. Neeiendam: Bastholm S. 362. ¹⁴ Oversat til Dansk af F. H. Guldberg 1794 og af M. F. Liebenberg 1797. ¹⁵ Optegn. S. 39, 41 og Eftermæle S. 42. ¹⁶ Eftermæle S. 3 og til det følgende Optegn. S. 47. ¹⁷ Ved sit Magasin vilde Fallesen forhindre Præsterne i at blive »Ignoranter og Mørkhedens Børn«, og ud fra en rationalistisk Indstilling vilde han holde »Middelvejen mellem Ortodoksien og Heteroksien«. (Fortalerne til Magasinet I og II). ¹⁸ Neeiendam: anf. Skrift S. 363. Jvfr. hans versificerede Tale i »Tilskueren« 1819 Nr. 21. Gutfeld blev 1811 Holmens Provst. Død 1823.

forflyttet til Oslo.¹⁹ At A. K. Holm ved sin Kaldelse fra Holeby til Holmens Kirke paa ny blev en kær Gæst hos Clausens, var kun en Selvfølge, skønt han i de følgende Aar under Paavirkning fra den store tyske Prædikant, Franz Volkmar Reinhard, førtes til en fuldere evangelisk positiv Kristendom i den reformatoriske Opfattelse og saaledes fjernede sig afgørende fra Clausens dogmeløse Kristendom.²⁰ Ved Ordinationerne i Frue Kirke var det endvidere nedarvet Skik, at de assisterende Præster samledes ved Frokostbordet skiftevis hos de to Kapellaner, og saaledes kom ved disse Lejligheder en noget større Kreds af Embedsbrødre i Præsteboligen for Kirkens Fod. Af en hel anden Art var de ugentlige Sammenkomster Torsdagaften, hvor glad teol. Ungdom, Medlemmerne af det homiletiske Selskab, samledes til kritisk Genemgang af de Prædikener, som Kandidaterne efter Tur holdt i Frue Kirke i Clausens og de andre Medlemmers Nærværelse.²¹ Clausen var levende interesseret i sit »kære homiletiske Selskab«, hvor Tonen stedse var »tillidsfuld og venskabelig«, og hvor han selv førte an med velvillig Aabenhjertighed. Ikke alene homiletisk men ogsaa teologisk blev mange af Medlemmerne inspirerede af den veltalende Bestyrer; men ogsaa som blot »Forening« var Selskabet ikke uden Betydning for de unge paa en Tid, hvor der endnu ikke eksisterede noget ret Studenterliv. Ved dets Opløsning efterlod de daværende Medlemmer et lille Erindrings-tegn til dets Bestyrer, der gennem alle Aar var ham meget kært.²²

Kapitel III

BARNEAAR OG SKOLEGANG

Af de syv Børn, der voksede op i dette Hjem, er det her vor Opgave at følge den ældste af Sønnerne, Henrik Nicolai Clausen, paa hans Livsvandring. Ved Faderens Kaldelse til Fru Kirke var han fire Aar gammel, saa han fik paa den Maade sin egentlige Opvækst i det gamle

¹⁹ C. Pavels blev 1817 N. Bruns Efterfølger paa Bergens Bispestol. Død 1821. Hans Udvikling gik fra den Bahrdtske Eudaimonisme til positiv Kristendom. I sin sidste Pastorskrivelse erkendte han, at han havde hørt til »de henrevne og misledte, der drømte om en Fornuftens Tidsalder«. Jvfr. ogsaa hans Dagbøger. ²⁰ 1803—21 udgav han en Oversættelse i 5 Bind af Reinhardts System i den kristne Moral, og i Aarene forud for Reformationsjubilæet slog han i Teol. Bibliotek til Lyd for Luther og hans Gerning. Holm havde i Maribo staaet Fadder til H. N. Clausen og bevarede derfor til sin Død »en særegen Godhed« for ham. Optegn. S. 47. ²¹ Optegn. S. 47, jvfr. Mynster om sin Ordination 1801 og den lidet smigrende Omtale af de tilstedeværende Præster (Meddelelser S. 136); Optegn. S. 38 og Eftermæle S. 36. ²² Eftermæle S. 91, 36 og 73—74. Gaven var ledsaget af et Digt, der hyldede ham som »Dydens Talsmand« og priste ham for hans »Gavnelyst«.

København inden for Voldene — nærmere bestemt i det københavnske quartier latin, der dengang havde et helt anderledes kirkeligt-akademisk Præg end i vore Dage. Saa nær knyttet til denne Bydel blev han, at han endnu som gammel Mand kunde afridse den med »topografisk Nøjagtighed«, som den saa ud før Ødelæggelsen 1807.¹

Sammen med sine Brødre og Søstre tumlede han sig i Leg ved Vor Frues Fod paa Kirkegaarden og den skyggefulde Kirkegaardsgang, og til hans tidligste Bekendtskaber hørte ganske naturligt de »Højlærde« fra Kvarterets mange Præste- og Professorboliger: Teologen C. F. H o r n e m a n, den værkbrudne Kritiker og Filolog J. B a d e n, der i sin Universitetsjournal havde givet den gunstige Bedømmelse af Faderens første lille Prædikensamling,² og den gamle Filosof B ø r g e R i i s b r i g h, der med sin høje guldknappede Stok virkede »temmelig jeronimusagtig« i Drengens Øjne.³ »Zirligt og opbyggeligt var det derimod at se Biskop B a l l e skride i gravitetisk Procession fra Bispegaarden ned ad Kannikestræde, aldrig uden i den lange Kjole (han ejede, hed det, ingen anden Dragt), med trekantet Hat paa den treradbuklede Paryk og store Sølvspænder i Skoene, men med det milde Udtryk — lidet af Prælaten men meget af Patriarken«, en stærk Kontrast til Efterfølgeren M ü n t e r, der »med begge Hænderne i Baglommerne . . . uden Holdning og med ilsomme Skridt mere løb end gik hen ad Gaden«.⁴ Over for hele denne »danske Jævnhed« stod Tyskeren D. G. M o l d e n h a w e r, der »fôr prustende med det oppustede Ansigt og det kolossale Kalvekryds« nærmest som »en kalkunsk Hane«.⁵

I sine »Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie« tegner H. N. Clausen ellers som Helhed et meget mørkt Billede af vort Fædrelands og dets Hovedstads Historie i 19. Aarh.s første Aartier. For den gamle nationalliberale Politiker staar denne Tid som »en Lidelseshistorie saa sejpinnende, lamslaaende og demoraliserende, som den ikke let kan opvises andetsteds«;⁶ men der er vist ingen Tvivl om, at det er hans senere politiske Indstilling, der har forledt ham til at male med mørkere Farver, end de virkelige Forhold gør det nødvendigt. Hvor den meget yngre O. L e h m a n n i sine Erindringer skildrer København under Frederik VI, indrømmer han, at han muligvis har haft »en lille Bagtanke« med ikke at skildre den Jordbund og Atmosfære, hvori han var opvokset, lysere, end den virkelig var, for at Efterslægten kunde faa en Fornemmelse af, at den daværende Oppositions Opgave var alt andet end let.⁷ Det tør formodes, at en lignende »lille Bagtanke«

¹ Optegn. S. 32. ² J. Baden (1735—1804). Prof. eloquentiæ 1780. Hans »Grammatica Latina« 1782 var den mest anvendte før Madvigs. Som Kritiker repræsenterede han i det P. A. Heiberg-Rahbekske Tidsrum den konservative Retning. ³ B. Riisbrigh (1731—1809). Filosof af Wolffs Skole og en Modstander af den yngre Kantianismes ensidige Apriorisme. ⁴ Optegn. S. 34—35. ⁵ Optegn. 35. ⁶ Ib. 15. ⁷ O. Lehmann, Erindringer 1872 I, 233.

ogsaa ligger til Grund for det unødvendigt mørke Billede, Clausen giver af Forholdene i Aarhundredets første Del. At den ældre Generation saa helt anderledes lyst paa Tiden, derom vidner som et enkelt Eksempel af mange J e n s M ø l l e r s Ord: han glædede sig netop ved »at være Øjenvidne til den raske Udvikling af vort eget Folks Kræfter under Sjette Frederiks faderlige og alt Godt fremhjælpende Regering«. ⁸ Sandheden ligger som saa ofte midt imellem; men at det paa mange Maader var en smaaborgerlig og prosaisk Tid, hvor Livet uden for Hjemmene hverken var særlig rigt eller frugtbart paa, hvad der kunde tjene til at udvide Synskredsen, er ubestrideligt.

Det var derfor af største Betydning, naar en Dreng kom til at vokse op i et Hjem som det clausenske, hvor fin kristelig-humanistisk Kultur havde til Huse. Allerede tidligt søgte Faderen, som ovenfor berørt, at aabne sine Børns Ører og Øjne for det skønne i Musik, Kunst, Litteratur og Natur.

Af den kgl. Malerisamling var dengang en Del opbevaret i utilgængelige Magasiner, men en anden Del var ophængt i det gamle »Kunstkammer«. Skønt Adgangen hertil maatte købes dyrt, har det næppe holdt den clausenske Familie tilbage; men særlig ofte gik Gangen til Kunstsamleren Konsul H a n s W e s t s offentlig tilgængelige Malerisamling paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal og Ny Vestergade. ⁹ Mærkværdigvis nævner Clausen i »Optegn.« slet ikke den værdifulde M o l t k e s k e Malerisamling, der fra 1804 til 1878 var udstillet i en Bagbygning til Thotts Palæ, men uden Tvivl har han ogsaa adskillige Gange besøgt og beset den under Faderens kyndige Vejledning. ¹⁰

Faderens Stolthed var selvfølgelig F r u e K i r k e, der efter 1728 havde rejst sig af sin Aske til Pryd for den gamle Hovedstad. Højt mod Himlen ragede det stolte Taarn med V i n c e n t L e r c h e s og T h u r a s knejsende Spir. Det store lyse Kirkerum med de fire Rækker Piller og de stjernebesaaede Hvælvinger virkede mægtigt og opløftende paa de indtrædende, og i Aarenes Løb var Kirkens Indre atter blevet et Pantheon for Rigets gode Mænd og store Slægter, rigt prydet som det var ved de mange Gravkapeller og skønne Epitafier. Naar Faderen stolt viste tilrejsende det herlige Kirkerum, fulgte Henrik Nicolai som Regel med »som opmærksomt lyttende Tilhører«. ¹¹ Selv det uudslettelige Minde om Slaget paa Reden var for ham nær forbundet med den gamle Frue Kirke. Da de første Skud fra Kongedybet ragede gennem Kirken, havde H. G. Clausen forkortet sin Prædiken, og oppe fra Taarnets Væg-

⁸ Kh. S. 4. R. IV, 278. ⁹ Samlingen blev senere købt af Frederik VI og findes nu i Statens Museum for Kunst og Nationalmuseet. Optegn. 13. ¹⁰ Jvfr. Skat Arildsen, H. N. Clausen og Kunsten i Kbhv., i Historiske Meddelelser om Kbhv. 3. R. I, 453—54. 1878 blev Samlingen flyttet til Moltkes Palæ i Bredgade, men i 1931 blev den solgt ved Auktion. ¹¹ Jvfr. Optegn. 35 og Kornerup, Anf. Skrift S. 320.

tergang betragtede i Middagstimen den otteaarige Dreng sammen med sin Fader i Kikkert Slagets Gang.¹²

Skønt det københavnske Borgerskab lige bortset fra Kildetiden overvejende holdt sig inden for Voldene og Byens allernærmeste Omegn, lod Familien Clausen sig ikke indespærre og vilde ikke nøjes med den nære Rosenborg Have eller den noget fjernere Frederiksberg Have, men Faderen og de ældste Børn foretog ikke sjældent lange Fodture ud til Nordsjællands Skove f. Eks. til Mølleaaen, en Egn, der dengang var ukendt Land for de fleste.¹³ Ogsaa et Par Sommerbesøg hos Gutfelds ved Fredensborg kom til at staa i det lifligste Lys for den opvoksende Dreng.¹⁴ Hver anden Sommer hørte desuden i en Aarrække en Lollandsrejse til Bedsteforældrene i Halsted Præstegaard til Familiens Livsorden. De seks Ugers Sommerophold her i idyllisk Ro var altid en Vederkvælgelse for den nervøse Moder, og Henrik Nicolai var glad for at gaa omkring i Haven med den historisk og filologisk interesserede Morfader og tale med ham om Fortid og Nutid.¹⁵ Helt til Sønderjylland strakte en enkelt Familierejse sig. I Haderslev boede den gamle Farmoder, der først døde i 1804, 88 Aar gammel. Endnu i sin høje Alderdom skrev hun, i Besiddelse af fuld Aandskraft, med zirlig Haand lyse og varme Breve til sine Børn. I hendes 85. Aar besøgte de to yngste Sønner, H. G. Clausen fra København og G. E. Clausen fra Altona, deres Moder i Haderslev; Henrik Nicolai og den to Aar ældre Søster Poulina fik ved den Lejlighed Lov at komme med over til »den lille, endnu livfulde og usigelig milde og fromme« Farmoder.¹⁶

Saadanne Udflugter og Rejser var selvsagt rige og udviklende Afbrydelser af den noget ensformige Hverdagstilværelse. Faderen, der i Kants Aand foredrog en »sund og fornuftig Pligtlære« for sin Menighed, ønskede naturligvis at opdrage sine Børn i samme Retning; men det skulde ske efter Filantropismens Ideer »med Humanitet, med kærlig Alvor og sagtmodig Iver«.¹⁷ Til hans pædagogiske System hørte, at den grundlæggende Undervisning skulde ske ved Hjemmeundervisning, saa Henrik Nicolai blev ikke sat i offentlig Skole før det 12. Aar.¹⁸ Som Sønderjyde talte H. G. Clausen Tysk med samme Færdighed som det danske Modersmaal, og han talte det gerne, thi typisk for den kosmopolitisk indstillede Oplysning betragtede man ikke Modersmaalet som et af de fornemste nationale Kendetegn.¹⁹ En tysk Samtale ved Besøg fra »Ha-

¹² Optegn. 17. ¹³ Ib. 41. og Swane, Blade af en Familiekrønike S. 84. ¹⁴ Optegn. 47. ¹⁵ Ib. 42—43. ¹⁶ Ib. 41 og Eftermæle S. 11. ¹⁷ Saadan var i hvert Fald det pædagogiske Princip, han forfægtede, da han 1814 blev Medlem af den ved Skoleloven af samme Aar oprettede »Direktion for det Københavnske Borger- og Almueskolevæsen«. Eftermæle S. 49. ¹⁸ Optegn. S. 48 og Eftermæle S. 39. ¹⁹ Jvfr. Titlen paa Ove Mallings berømte »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere«. 1777. Jvfr. ogsaa Rahbeks Ønske om »et dobbelt Fædreland« i Danmark og Tyskland. Erindringer III, 231.

dersleben« eller »Apenrade« var ham derfor altid en stor Glæde.²⁰ C a m p e s Kinderbibliothek og B a s e d o w s Elementarbuch kom som Følge heraf til at høre til Henrik Nicolais tidlige Barndoms læsning, saa man kan ikke undre sig over, at han voksede op i den efter hans senere Mening beklagelige Tro, at han »paa en Maade havde to noget saa nær ligeberettigede Modersmaal«.²¹ Især den vigtige Undervisning i Latin vilde Faderen ikke overlade til andre. »Han gik heri frem efter sin egen Plan, førte Drengen straks ved Læsning ind i Sproget, og knyttede her til efterhaanden den grammatikalske Undervisning, men søgte frem for alt at aabne Øret for Sprogets Klang, danne Tanken til at forstaa dets Særegenheder og ved kursorisk Læsning tidligt at bibringe Færdighed i Udtrykket«.²² Der er næppe nogen Tvivl om, at den fornemme Stilsans, som vi siden vil komme til at træffe i H. N. Clausens Bøger og Taler, er en Frugt af Barneaarenes og Ungdomsaarenes stadige Arbejde med Latinen under Faderens grundige Vejledning.

11 Aar gammel blev Henrik Nicolai optaget i Frue latinske Skole eller »Cathedral-Skolen i Kiøbenhavn«, som »Metropolitanskolen« dengang officielt hed. Dens daværende Bygning stammede fra 1731 og indtog Pladsen fra Lille Fiolstræde indtil Kirkegangen, der i Flugt med Skovbogade førte fra Klædeboderne til Frue Kirkeplads, saa det var ingen lang Skolevej, han fik.²³

1775 havde G u l d b e r g villet forny Latinskolen, men hans fleste Reformere var blevet paa Papiret. 1790 genoptog derimod en i 1785 nedsat »Kommission for Universitetet og de lærde Skoler« sit Arbejde under Forsæde af Hertug Frederik Christian af Augustenborg, hvis Opdragelsestanker helt var prægede af Oplysningstidens Aand med dens Begejstring for Skolereformere som det sikreste Middel til Oplysning, og denne Kommission fik sine Planer ført ud i Livet. Ved Resolution af 20. Oktober 1797 blev det bestemt, at den nye Plan, som den i Mellemtiden havde udarbejdet, forsøgsvis skulde indføres i Frue latinske Skole. De klassiske Sprog var stadig Hovedfagene, men der toges ogsaa Hensyn til Guldbergs Tanke om Indførelse af Undervisning i

²⁰ Optegn. 9—10 og Eftermæle S. 46 Anm. Asper Courrosa (C. Rosenhoff) fortæller flere smaa morsomme Eksempler paa H. G. Clausens Sprogmani. En Silhouetteur 1853 S. 183—84. ²¹ Optegn. 9. J. H. Campe (1746—1818). Som pædagogisk Forfatter Discipel af Rousseau. Af hans talrige Skrifter er »Robinson« det mest kendte. J. H. Basedow (1723—1790). Stærkt paavirket af Rousseaus »Emile« udgav han 1770—71 sin »Elementarbuch«, der skulde være det ufejlbarlige Middel til at blive en af Datidens »nyttige Borgere«. H. N. Clausens anklagende Ord om Forholdet mellem Dansk og Tysk i Kbhvn. i 19. Aar.s Bebyggelse (Optegn. S. 7ff.) er skrevet under Indtryk af den bitre Stemning mod Tyskland i den første Maaned af 1864. I sin Harme gaar han saa vidt som til at betegne Herrnhuterkolonien i Kristiansfelt som »en Anstalt, vel beregnet paa at fremme Fortrykningsarbejdet af den danske Befolkning«. ²² Eftermæle S. 39. ²³ C. Dalberg og P. Plum, Metropolitanskolen gennem 700 Aar. S. 82. Navnet »Metropolitanskolen« blev givet ved kgl. Resolution af 19. Sept. 1817.

Modersmaalet. For dem, der vilde studere Teologi, var der Undervisning i Hebraisk. Desuden var der naturligvis Undervisning i Religion og Moral. Endelig var der efter Hertugens Ønske indført en ny Række praktiske Fag. En betydelig Forbedring var det, at der gjordes helt Ende paa det gamle Lektiesystem ved Indførelse af Klasseundervisning i særskilte Klasseværelser. Suppleret med en Del Forbedringer fastsloges den nye Skoleordning ved Plakat af 22. Marts 1805.²⁴ Latinskolen var fra da af ikke mere bare en Skole for vordende Teologer men en Enhedsskole, hvor klassisk Humanisme i Forening med Kristendom dog stadig var det bærende Grundlag.

Som man ser, var Latinskolen grundigt i Støbeformen, da Henrik Nicolai 1804 blev optaget netop i den Skole, hvor man først havde gennemført den nye Metode. Han blev meget lykkelig for Tiden her. »Fra min Skolegang har jeg kun behagelige Erindringer«, skriver han i »Optegn«.²⁵ Selv om det endnu næppe var lykkedes for Lærerne selv i denne Skole »at holde den rigtige Middelvej mellem gamle og nye Yderligheder«, som det hed i Bestemmelsen af 1797, skyldtes det allerede naaede Resultat især Rektoren, Ripenseren Niels Lang Nissen.²⁶ Hvad hans Betydning som Skolemand angaar, var Udførelsen af Rektorembudet afgjort hans stærke Side, Lærergerningen derimod den svage. »Han var«, skriver Clausen, »en alvorlig men hverken beaandende eller oplivende Lærer, og han havde ingen Gave til at drage de unge til sig og vinde deres Hengivenhed . . . ; men som Skolebestyrer findes hans Lige ikke let. Der var noget mærkværdigt Ærefrygtbydende i den mandig skønne Skikkelse; han behøvede blot at vise sig for at paabyde Orden og Sømmelighed«. Det var derfor først og fremmest hans Skyld, at »der gik en Sømmelighedens og Velanstændighedens Aand igennem den hele Skole«.²⁷ Denne Opfattelse af Rektor Nissen svarer nogenlunde til den, senere Disciple som Martensen, Fog, Hostrup og J. L. Ussing har givet Udtryk for.²⁸ Nissens teol. Standpunkt var Vulgærrationalismen, og baade Martensen, Fog og Ussing ved at fortælle om de horrible Udlægninger, han gav af de evangeliske Underberetninger. »Hans Kilde synes at have været Paulus i Heidelberg«, skriver den førstnævnte.²⁹ Naar

²⁴ Ib. S. 97—101. Bestemmelsen om Religionsundervisningen gik ud paa efter en teoretisk-praktisk Undervisning i de to første Klasser i tredje Klasse at samle Stoffet til et systematiske Hele, saa at Overbevisning om de Sandheder, paa hvilke »Menneskenes Dyd, Sindsro og Forhaabning bestaar«, befæstes. »Hovedbeviserne for Kristendommens Sandhed og Guddommelighed fremstilles for Disciplenes Forstand, og deres Hjerter interesseres for dens Veldædighed«. (Undervisningsplan 1805, 2, A). ²⁵ Optegn. 48. ²⁶ N. L. Nissen (1771—1845). 1793 Lærer ved Skolen, 1803 dens Rektor. ²⁷ Optegn. 49. ²⁸ Jvfr. f. Eks. Martensen: »Den Lærer, af hvem vi lærte mindst, var vistnok Rektor, . . . men som Skolebestyrer var han aldeles udmærket«. (Af mit Levnet, I, 15f). ²⁹ Ib. S. 17. Jvfr. videre J. L. Ussing, der (Af mit Levned. S. 11) fortæller om Nissens Udlægning af Bispisningsunderet Mt. 14. Paa Spørgsmaalet om, hvordan Jesus kunde bispise 5000 Mand med 5 Brød og 2 Fisk, »svarede Disciplen, der kendte sin Rektor: »Det maa vist være en Skrivefejl; der

Clausen intet meddeler om Nissens Rationalisme, er Aarsagen muligvis en ærbødig Hensyntagen til den gamle Rektors Minde, der altid forblev ham kært,³⁰ eller vel snarere den, at han, der ud fra bitre personlige Erfaringer blev en ivrig Modstander af den »Nomenklatur«, hvorefter Teologer klassificeres som enten Supranaturalister eller Rationalister, aldrig selv satte hverken det ene eller det andet Stempel paa nogen af de i »Optegn.« omtalte Personer.³¹

Mellem Eleverne og Lærerne herskede der »et skønt Humanitetsforhold«, men af disse var det særlig Nordmændene, der fik Betydning for Henrik Nicolai. Af Latinlæreren, Overlærer Eiler Munthe — ligesom Nissen »en Mand med et ædelt Aasyn og Værdighed i sin hele Person, men med større Naturlighed og Friskhed« — modtog han en Undervisning, der maa have været som en direkte Fortsættelse af Faderens, thi Munthe havde uden større grammatisk Viden »Sans for Sprogets Aand, Øre for dets Velklang og endnu mere levende Følelse for Indholdets Skønhed«. Med en for Tiden karakteristisk Vurdering for det æstetiske, »formaaede han ikke at styre sin Heftighed«, naar han fik en Oversættelse af en horatsisk Ode eller en Tale af Livius »i dvask slæbende Lektietone«; men for Henrik Nicolai har en saadan Undervisning yderligere bidraget til at vække den Sans for klassisk Formskønhed, som allerede Faderens Undervisning havde taget Sigte paa.³²

1806 blev en anden Nordmand, P. K r o g - M e y e r, knyttet til Frue latinske Skole som Overlærer i Religion og Hebraisk samtidig med, at han virkede som ekstraordinær Professor i Teologi ved Universitetet. »Ved den Humanitet, den milde Alvor, der var udbredt over hans hele Væsen, vandt han sine Disciples Agtelse og Hengivenhed i høj Grad, og det var«, skriver Clausen, »med virkelig Sorg, vi saa ham drage bort efter ikke fulde to Aars Forløb som Prinselærer paa Augustenborg«,³³ Grundlaget for Religionsundervisningen var A. H. N i e m e y e r s kendte Lærebog (»Lehrbuch für die oberen Religionsklassen in Gelehrten-schulen« 1801), men da denne efter Krog-Meyers Erfaring indgav Eleverne »allehaande Fragmenter af ufordøjet Rationalisme«,³⁴ udgav han

skulde vistnok staa, at 5 Mand bespistes med 5000 Brød«. »Ja«, lød Svaret, »det kan jo være, men var det ikke lovlig meget, 5000 Brød til 5 Mennesker? Saa havde Disciplen Spillet vundet, idet han kunde svare: »Jo, men der blev jo ogsaa 12 Kurve til overs«, og Rektor var tilfreds«.

³⁰ Saaledes kunde han 1843 ved Nissens 50 Aars Jubilæum som Skolemand hylde ham som den fremragende Skolebestyrer, hvis Personlighed havde afpræget sig i Metropolitan-skolens Karakter. Jvfr. Tale ved Prof. N. Lang Nissens halvthundredaars Embedsjubilæum. 1843. ³¹ Jvfr. Nyt teol. Bibliotek XVI og XVIII. Herom mere senere. ³² Optegn. 50. E. Munthe (1755-1814). »Han havde gode Gaver til at undervise, hans Foredrag udmærkede sig ved Smag og Værdighed, og han var meget agtet af sine Lærlinge«, skriver en tidligere Elev, Dr. Mülertz i Efterretn. om Nyborg Skole S. 27. ³³ Optegn. 51. Om Krog-Meyer (1780—1819) se B. Kornerup i Engelstofft XV, 548—49. ³⁴ Lærebog IX—X.

selv en halv Snes Aars senere (1818) sin »Lærebog i den kristelige Religion og Sædelære«. Selv om Krog-Meyers egen Udvikling næppe var afsluttet, da han som 28aarig forlod Frue Skole, tør vi vel ud fra Lærebogen danne os et Begreb om hans personlige Undervisning der. Den er paa sin Vis et grundigt Arbejde paa næsten 300 Sider, men paa Grund af sin tørre, fortættede Form ikke velegnet som Skolebog. Trods Kritikken af Niemeyer bærer den selv overvejende Rationalismens Præg. Troen paa Guds Forsyn fremhæves stærkt,³⁵ men Hovedinteressen ligger i kantisk Aand afgjort paa det etiske Omraade. Afsnittet om Menneskets »moraliske Natur og Bestemmelse« optager næsten Halvdelen af Bogen ud fra den Betragtning, at »ingen af Menneskets Evner hæver det til dets Rang, som det moraliske Anlæg«. ³⁶ Pligtlæren er temmelig kasuistisk behandlet ved Paragraffer om Forældres Pligter, Børns Pligter, Pligter mod Søkende, den gode Borgers Pligter etc.³⁷ Selv betegner Krog-Meyer Bogens Formaal som »at bibringe Disciple- ne en fuldstændig videnskabelig ordnet og paa Viljen virksom Indsigt i den kristelige Religions teoretiske og praktiske Lærdomme«;³⁸ men det blev de praktiske, der kom til at overskygge de teoretiske. Dogmerne nægtes ganske vist ikke men fremtræder i stærkt afsvækket Skikkelse. I høj Grad interessant er dog Kristologien, fordi vi her ser Krog-Meyer som en Overgangsskikkelse, der teol. er paa Vej til selv at overvinde sin Rationalisme. Han er nemlig Skrifteolog og søger stadig om end noget vilkaarligt at underbygge sine Teser med Skriftbeviser. Efter i Kristologien loyalt at have gengivet Ny Testaments Udsagn og efter en kort Omtale af de »fordærlige« kristologiske Stridigheder slutter han med følgende Ord: »at alle sande Kristne til alle Tider stemte overens i det, der udgør Lærens Væsen, at hvad Jesus har lært Menneskene, var guddommelig aabenbaret Sandhed, og hvad han har virket til deres Saliggørelse, var guddommeligt Værk«. ³⁹

Med Hensyn til Clausens Syn paa Lærebogen har vi en — ogsaa til Belysning af hans eget daværende Standpunkt — interessant Udtalelse fra 1818. I et Brev til en Ven skriver han: »Krog-Meyer har udgivet en Lærebog for Latinskolen, hvor rigtig nok intet indeholdes, uden hvad der er bibelsk men derfor heller intet, der antyder i hvilken Betydning, Biblens Ord maa tages; den kan følgelig som Biblen selv udtydes baade paa Hornemansk og paa Grundtvigsk«. ⁴⁰ Den senere Vurdering i »Optegn.« er noget mere positiv. Her hedder det nemlig, at Lærebogen ligesom Undervisningen »havde sit Værd i en logisk Bestemthed og Klarhed«, men dog ogsaa, at den »manglede religiøs Beaandelse«. ⁴¹ Skønt han som anført kom til at sætte personlig stor Pris paa Krog-Meyer, er

³⁵ Ib. S. 46ff. ³⁶ Ib. S. 61. ³⁷ Ib. 147ff. ³⁸ Ib. VI. ³⁹ Ib. 189. ⁴⁰ Brev til P. Lemming i Paris. Kbhvn. 23. Juni 1818. K. B. ⁴¹ Optegn. 51.

der altsaa intet, der tyder paa, at dennes Bortrejse til Augustenborg betød noget Tab for hans kristelige Udvikling.

Krog-Meyers Efterfølger var Trønderen Svend Borchmann Hersleb, der som Alumne paa Valkendorfs Kollegium stod i nært Venskabsforhold til Grundtvig og Sibbern.⁴² I sine Studenteraar havde Hersleb været Rationalist og som saadan staaet P. E. Müller meget nær, men under sit Ophold paa Valkendorf Kollegium vandt han frem til et mere bibeltro Stade, saa han snart blev at finde paa den Side, der optog Kampen med Rationalismen. I 1812 udgav han en »Lærebog i Bibelhistorien« for de højere Klasser i de lærde Skoler. Da denne Bog efter hans egen Udtalelse er »udarbejdet efter den Plan, han i sin Undervisning i Københavns Skole med den højere Overdirektions Samtykke har fulgt«,⁴³ kan vi vel derudfra — ligesom i foregaaende Tilfælde — til Dels slutte os til den Undervisning, Henrik Nicolai har modtaget af ham i sit sidste Skoleaar. Som Krog-Meyer maa Hersleb endnu nærmest karakteriseres som Overgangsteolog, om han end var langt mere positiv end denne. Paa den ene Side har han tilegnet sig et bibeltroende Standpunkt og tager Afstand fra Rationalismens Akkommodation og flertydige Eksegese, men paa den anden Side kan han ikke ubetinget sværge til Bibelbogstavet og bevarer fremdeles adskilligt af Rationalismens Tænkemaade og Betragtning af Skriften. Typisk i saa Henseende er f. Eks., at han giver Afsnittet om Skabelsen Overskriften »Oldsagn om Verdens Skabelse og Menneskeslægtens første Oprindelse«. ⁴⁴ I adskilligt gør han Brug af Kant, og i andet holder han sig i den wolffske Supranaturalismes Baner og opererer baade med denne Retnings intellektualistiske Metode og med dens Aabenbaringsbegreb; men Skriften som Helhed er for ham Kilden for religiøs Erkendelse, og Kristi Ord staar til troende. Derfor kan han med et Citat sige, at »den hellige Skrift er indblæst af Gud og nyttig til Lærdom, til Overbevisning, til Rettelse og til Optugtelse i Dyd«. ⁴⁵ Karakteristisk for hans Syn paa Kristus er, at han fremhæver Johannes som »den af Apostlene, i hvis ømme Sjæl uden Tvivl Frelserens Aand og Lære renest afprægede sig«. ⁴⁶ Selv om Rudimenter af et rationalistisk Livssyn som sagt endnu er tilbage, betegner Herslebs Lærebog et klart Brud med det gamle. Denne saavel som hans andre Lærebøger vandt derfor ogsaa stigende Anerkendelse og udkom i en Mængde nye Oplag og nye Udgaver, alt eftersom Ortodoksien tog til.

Om saa Hersleb over for Clausen naaede sit Maal: »at aabne Ynglingens Øje for Guddommens Raad til Menneskeslægtens Frelse, saaledes som det i Biblen fremstilles«, ⁴⁷ er vanskeligt at afgøre. J. Nissens

⁴² Om Hersleb (1784—1836) se A. Skrondal i E. Jansen, Norsk biografisk Leksikon VI, 46—50. ⁴³ Lærebog VIII. ⁴⁴ Ib. S. 1. ⁴⁵ Ib. S. X. ⁴⁶ Ib. S. 290. ⁴⁷ Ib. S. VI.

Formodning, at han er »den første, der har bidraget til at føre den unge Clausen bort fra Faderens Rationalisme og ind i en mere bibeltro Retning«,⁴⁸ modsiges af hele Clausens første Forfatterskab. Selv siger han, at Hersleb var »en Karakter af større religiøs Dybde og Energi« end Krog-Meyer, og at han derfor ogsaa »udøvede en ganske anden Indflydelse paa den modnere Ungdom« end denne;⁴⁹ men hvori denne Indflydelse bestod, meddeler den bekendelsessky Clausen desværre intet om. Han havde ham jo ogsaa kun som Lærer i det sidste Skoleaar. Med Eksamen Artium blev Forbindelsen ganske vist ikke straks afbrudt, thi »med det opofrende Sind, der betegnede hans hele Virksomhed«, skriver Clausen, »tilbød han mig med et Par andre tidligere Disciple hver Lørdag Aften . . . at gennemgaa nogle Bøger af Iliaden, som vi efter den Tids Skik agtede at give op udenom til den filologiske Eksamen. Jeg havde saaledes den Glæde endnu et halvt Aar at staa i personlig Forbindelse med den kære og højt agtede Lærer, og jeg tænker ofte paa Værelset paa det nu flyttede og ombygte Valkendorfske Kollegium, hvor vi samledes hos ham.«⁵⁰ Men i disse Aftentimer var det mere den dygtige Filolog og Mennesket Hersleb end Teologen, han kom i Forbindelse med. Endnu en Grund kan anføres til den smukke Omtale, Clausen giver Hersleb i »Optegn.« — en Grund, som han naturligvis ikke selv nævner, men som nok ogsaa har farvet Billedet, nemlig den Omstændighed, at Herslebs Forbindelse med Grundtvig blev afbrudt, da denne aabnede Kirkekampen mod Clausen.

Den fjerde og sidste Nordmand, som Clausen omtaler i sin Selvbiografi, er Georg Sverdrup, der i Skolen underviste i Historie, og som tillige var Professor i Græsk ved Universitetet. »Han var ved sin Djærvhed og Friskhed, ligesom ved den legemlige Højde og Kraft, en Typus paa den trønderske Slægt, som virkede i lige Grad tiltrækkende og imponerende paa de Unge, og hans Behandling af Historien var i høj Grad livfuld og frugtbar.«⁵¹

En brat og uventet Afslutning paa Skolegangen i den gamle Metro-politanskole i Dyrkøb fandt Sted ved Englændernes Bombardement af København 1807. Selve Bombardementet kom Henrik Nicolai ikke til at opleve, thi i Sommeren 1807 var en længe fattet Plan blevet udført: et Besøg hos Onkelen i Altona, Faderens »højtelskede« Broder, G o t t l i e b E r n s t C l a u s e n (1762—1851), der som Tysk uddannet i Haderslev og Kiel nu var Rektor for Gymnasiet i Altona.⁵² Over Lolland, hvor de fire

⁴⁸ J. Nissen, *Ti Levnedsløb* 1919 S. 119. ⁴⁹ *Optegn.* S. 51. ⁵⁰ *Ib.* 50—51. ⁵¹ *Ib.* 52. Sverdrup (1772—1850). 1813 blev han Prof. ved det nye norske Universitet. Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvoll og Oslos Repræsentant i Stortinget 1818 og 24. ⁵² *Eftermæle* S. 39. G. E. Clausen eller Klausen, som han selv skrev sig, var en typisk tysk Skolemand, stiv, formel og afmaalt, men med en sjælden Finhed i Følelse og en for sin Slægt karakteristisk Sans for det skønne i Natur og Kunst, der forsonede den pedantiske Yderside. Som Lærer i

mindste Børn blev efterladt hos Bedsteforældrene i Halsted, gik Rejsen til Elben, hvis »skønne Kyst indtil Blankenese efterlod uudslettelige Indtryk« hos den halvvoxne Henrik Nicolai, ligesom han modtog Indtryk af det dengang smukke Forhold mellem Holstenerne og Danske.⁵³ Men »midt i nydelserige Dage og i den fuldkomneste Tryghed naaede Budskabet om den engelske Flaades truende Ankomst i de danske Farvande den 11. August til Elben«. H. G. Clausen brød straks op med sin Familie for at komme hjem til sin Menighed, hvor han følte, han havde en stor Opgave at varetage. Hjemrejsen over Als og Fyn til Langeland var rig paa dramatiske Oplevelser. Et engelsk Orlogsskib spærrede her foreløbig Overfarten over Storebælt; først Natten mellem 29. og 30. September lykkedes det hemmeligt at naa over til Lolland, hvor den adsplittede Familie atter samledes. »Endnu en Maaned«, fortæller Clausen, »forblev Forbindelsen med Sjælland afskaaret, og først den 27. Oktober, efter en Fraværelse af tre uheldsvangre Maaneder, naaede vi atter Hovedstaden — uden Hjem . . . Af alt, hvad der var efterladt i Hjemmet, var intet reddet, selv ikke min Faders Skrivepult eller noget af dens Indhold«. Alle Manuskripter og den kære Kunstsamling var blevet et Offer for Ilden. H. G. Clausen betragtede rolig de sammensunkne Ruiner af det afbrændte Hjem, »men Synet af hans Kirke overvældede ham. Ved den herlige Helligdom hang han med ubeskrivelig Kærlighed; . . . dens Billede havde i Fraværelsen, ved Dag og ved Nat, ulige mere beskæftiget hans Sjæl end hans egen Bolig, og han kunde ikke rive sig løs fra den Tanke, at det skulde have lykkedes ham, om han havde været til Stede, at redde den stolte Bygning«. ⁵⁴ Ogsaa hos den 15-aarige Dreng efterlod Begivenhederne i 1807 et uforglemmeligt og ydmygende Minde, hvorom hele Skildringen i »Eftermælet« og »Optegn.« bærer Vidne.

»Med Vemod« fandt Henrik Nicolai ogsaa sin Skole som Ruin.⁵⁵ Undervisningen blev imidlertid snart genoptaget, thi den 1. Oktober begyndte den igen i Vajsenhusets Ejendom i Købmagergade; men fra Paa-sken 1808 til 1816 holdt Skolen til i Trinitatis Kirkes Præstebolig i Store Kannikestræde.⁵⁶

Dansk var han ikke uden Kendskab til dansk Litteratur, og skønt tysktalende følte han sig som god dansk Patriot. Det var dog kun som den danske Majestæts tro Undersaat, thi siden sluttede han sig til Holstenerne i den nationale Kamp. Foruden som Skolemand har han gjort sig bekendt som Digter og Komponist. »Gedichte und Vorträge in gebundener und ungebundener Rede« (Altona 1835) og »Lyrische Gedichte für den Gesang bei Piano-forte und Harfe« (1823). Særlig kan fremhæves det dansk-patriotiske Digt »Der Mordbrand der dänischen Flotte« (1808). Optegn. 10, 44—46 og Bricka IX, 209.

⁵³ Optegn. 46 og Eftermæle 39. ⁵⁴ Ib. 40—41. Om H. G. Clausens Kærlighed til sin Kirke vidner følgende Ord fra en Prædiken paa 25-Aarsdagen for hans Kaldelse: »Der paa hin Talerstol, sønderknust i hin skrækelige Septemberrat, ved hint Alter, under Mordbrandens Lue nedsunken i Grus, der har jeg levet mine gladeste Timer paa Jorden, salige Timer, hvis Minder jeg bevarer i taknemmeligt Hjerte«. ⁵⁵ Optegn. 48. ⁵⁶ Fra Rektor Nis-

Medens Skolegangen saaledes ikke led noget større Afbræk, og Henrik Nicolai efterhaanden rykkede op til at blive »hele Skolens Duks«,⁵⁷ gik det meget langsommere med paa ny at faa et Hjem etableret. Den første Vinter 1807—08 maatte den husvilde Familie skilles; men Sommeren derefter boede den uden for Voldene i dejlige Omgivelser i Justitsraad Kildes Havebygning paa Vesterbro.⁵⁸ Forholdene bedredes dog efterhaanden, og det lidte Tab blev fra mange Sider lindret, idet »mange kappedes om at lægge den Hengivenhed for Dagen«, som H. G. Clausen havde tilvundet sig i tidligere Aar.⁵⁹ Ogsaa paa anden Maade medførte Forholdene en væsentlig Forbedring, idet han 1808 ved Fallesens Befordring til Sognekaldet ved Trinitatis Kirke blev Enekapellan ved Vor Frue med Rang af Sognepræst, ligesom den ved Branden skaanede Præstebolig i Lille Fiolstræde tilfaldt ham og blev hans Hjem lige indtil 1838, da han tog sin Afsked.⁶⁰ Alligevel var ogsaa i det nye clausenske Hjem de rige Aar afløst af de magre, der opdrog til en heroisk Nøjsomhed. Det nye Bohave fyldte kun lidt i de store Værelser og var saare tarveligt. Vinteraftenen sad Moderen med de mange Børn — hun med sit Sytøj, de med deres Bøger — omkring det store Spisebord med et enkelt Tællelys. Oppe paa Loftet havde de tre Pigebørn deres Sovekammer, de to store i én Seng, Sofie i en lille Seng for sig; men naar det regnede, tyede ogsaa hun over i den store Seng, da Taget var utæt, og det dryppede ned i hendes egen. Der var ikke Raad til at holde den vidtløftige Bolig i forsvarlig Stand.⁶¹

I Krigsaarene 1807—14, da Danmark var drevet over paa Napoleons Side, mærkede man overalt stærkt Hadet til Englænderne,⁶² der om muligt forøgedes derved, at det — som Clausen skriver — »var en Krigstilstand uden Krigens Bedrifter«. ^{63a} Men hverken nationalt, moralsk eller kristeligt frembragte Tiden foreløbig nogen Højnelse af vort

sens Haand foreligger en udførlig Beretning om de Ulykker, som Bombardementet bragte med sig for Skolen. L. Engelstoft, Skoleannaler 1808 I, 352ff. 1816 indviedes C. F. Hansens Metropolitanskole paa Hjørnet af St. Kannikestræde og Fiolstræde, jvfr. Dalberg og Plum, anf. Skrift S. 103ff.

⁵⁷ J. M. Thiele, Af mit Livs Aarbøger, udg. ved C. Dumreicher 1917 S. 45. ⁵⁸ Kildes Ejendom, der ofte omtales i Datidens Memoirelitteratur, var bekendt for sin store Have. Den indtog omtrent Pladsen, hvor den villabebyggede Del af Valdemarsgade nu ligger. Jvfr. Fr. Hammerich, Et Levnedsløb S. 60ff. ⁵⁹ Optegn. 39—40 og Eftermæle S. 41. ⁶⁰ Optegn. S. 30 og Eftermæle S. 42. Det var en stor, anselig Bygning, omgivet af Have. En Stentrapppe midt paa Facaden førte op til Stueetagen, som — da der ingen Kælder og Udhuse fandtes — maatte tjene til Økonomilejlighed. Paa første Sal var Opholdsstuerne med høje Vinduer og der ovenover Tagetagen med alle Sovekamrene. Swane, anf. Skrift S. 87. 1862 maatte Boligen give Plads for Universitetsbiblioteket. ⁶¹ Ib. S. 87—88. ⁶² Jvfr. Digteren N. T. Bruuns Digt fra 1807 om Frue Kirkes Brand: »Hævn! skingrede Templets Hvælving, og Hævn! rabte alt. Hævn var den Lyd, vi fra Digterne syntes fornemme. Hævn! raabte Danmark og faldt«. Se ogsaa Grandmamas Bekiendelser S. 182f, Fra Hoffet og Byen S. 99, Schmidts Dagbøger ved Hancke S. 31, Werlauffs Erindringer S. 61, Overskous Erindringer ved R. Neiiendam I, 38f. Museum 1891 II, 242f o. a. St. ^{63a} Optegn S. 17.

Folk. Tværtimod faldt det for en stor Dels Vedkommende atter tilbage til en kras Materialisme, der tillod Kaperne og Spekulanterne at leve højt samtidig med, at mange led Nød paa Grund af Englændernes Blokade og den sig nærmende Statsbankerot.⁶³ Angiverier, Bedragerier og Kassemangel blev den næsten uundgaaelige Følge.⁶⁴ Oversees maa det paa den anden Side ikke, at andre store Dele, navnlig af den brede Befolkning, bar disse Aar med et Heltemod, der viser, at der var ikke blot etisk men ogsaa religiøs Kraft i Rationalismen med dens stærke Forsynstro og næsten gammeltestamentlige Gudsbegreb: Gud er den strenge Ordningens Gud, Forvalteren af den urokkelige Lovbundethed og Bæren af den gengældende Retfærdighed; men han er paa samme Tid det kærlige og gavmilde Forsyn.

Typiske i saa Henseende var H. G. Clausens Prædikener i Trinitatis Kirke for den hjemløse og paa mange andre Maader haardt ramte Frue Menighed.⁶⁵ Ligesom tidligere var de stadig stærkt moralsk betonedede men nu langt mere aktuelle end før den store nationale Ulykke. Det kommer især frem i hans »Prædikener med Hensyn til Tidsomstændighederne« 1813, hvor han uden smaalig Skelen til Højre og Venstre revsede Tidens Laster og Svagheder, men hvor han desuden samtidig søgte at hjælpe sine Landsmænd til Troen paa Guds Forsyn, for at de i Tillid hertil kunde bære den tunge Skæbne, der havde ramt Landet. Selv var han fuldt forvisset om, at alene »Religiøsitet« kunde føre til »det sande Borgersind«, som Tiden krævede af det danske Folk.⁶⁶ Trods den bedste Vilje kunde det imidlertid heller ikke ret lykkes ham at overvinde den Materialisme og Kirkeligegyldighed, der havde taget til i Aarene efter 1807.⁶⁷

Hvorom alting er, maa man give H. N. Clausen Ret, naar han udbryder: »Men at være ung i saadanne Tider er ikke lysteligt«, men han fortsætter: »Dog straalder der midt i dette Mørke et Lynglimt, klart og livsvækkende, gennem alle de klamme døsiges Taager. Det er mig uforglemmeligt, da i Vinteren 1807—08, den allerstrengeste Tid, Oehlenschlägers »Nordiske Digte« kom i vore Hænder Oldtidens Kæmpe-

⁶³ Om Embedsmændenes Nød se f. Eks. Jens Møllers Selvbiografi Kh. S. 4. R. IV, 286.

⁶⁴ Jvfr. B. F. Rønnes Udbrud i sin Dagbog S. 24: »Underligt var det, at Krigen ikke rigtigt sammenknyttede Hjerterne, men gjorde, at den ene Borger angav og efterstræbte den anden«. ⁶⁵ Efter Balles Forslag var Frue Menighed flyttet hen i Trinitatis Kirke. Først 1811 blev der taget endelig Bestemmelse om Kirkens Genopførelse i klassisk Stil, som C. F. Hansen kom til at lede. Grundstenen nedlagdes ved Reformationsfesten 1817, men Indvielsen fandt først Sted 7. Juni 1829. B. Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 4, 15, 42ff, 56ff, 67ff, 325ff. ⁶⁶ Prædikener med Hensyn til Tidsomstændighederne S. 45ff. Jvfr. Kornerup, Anf. Skrift S. 342. ⁶⁷ 1797 var der ca. 9000 Altergæster i Frue Kirke, 1807 kun ca. 5000 (ib. 334). Jvfr. ogsaa L. N. Fallesens Afskedsprædiken for Frue Menighed 1808 S. 21f, hvor han klager over, »at Besøgelsen af den offentlige Gudstilbedelse i dette saavel som andre Sogne Aar fra Aar tog af«.

skikkelser stod her lyslevende for os, — og det midt i Ydmygelsens og Fornedrelsens bitreste Tid, — i storslaaet Gerning og malmfuld Tale«. I Skolen blev Hakon Jarls Monologer snart Yndlingstemaerne i de Deklamationsøvelser, der med stor Lyst blev drevet i øverste Klasse som Led i den nyindførte Danskundervisning, og selv om Clausen ikke nævner det, har Oehlenschlägers Digte sikkert ogsaa hørt med til »den skønne Litteratur«, hvorom han den følgende Sommer samledes med sine Søskende og en Skolekammerat til Oplæsning i Justitsraad Kildes Lysthus.⁶⁸ Clausens Begejstring for Oehlenschläger var, som det vil være fremgaaet, ikke indskrænket til det æstetiske. I »Nordiske Digte« mødte han jo tillige den af Romantikken vakte Nationalfølelse, der med sin Forstaaelse for det nationalt prægede Folkeliv og Fædrelandshistoriens store Personligheder var væsensforskellig fra Faderens gammeldags Patriotisme, der hovedsagelig samlede sig om at være Landsfaderens tro Undersaat. Den danske Romantik gik tilbage til Nordens stolte Fortid, og naar Oehlenschlägers »poetiske Tryllestav« nu formaaede at fremmane Fortidens store Helteskikkelser, saa de — som det hedder i »Optegn.« — »stod lyslevende for os«, maatte Virkningen hos en saa ung Læser som Henrik Nicolai nødvendigvis være, at den fra Faderen arvede Patriotisme omsattes til en i det mindste spirende Nationalfølelse. Den herved fremkaldte taknemmelige Beundring for »den store Digtergenius« bevaredes hos ham usvækket hele Livet igennem.⁶⁹

Kapitel IV

STUDENTERAAR

I hin Tid stod Eksamen Artium ved selve Universitetet som en Port, man maatte slippe igennem. Seksten og et halvt Aar gammel naaede H. N. Clausen det smukkeste Resultat, idet han 1809 dimitteredes til Universitetet som den første blandt »de indkaldte«, og det var ikke saa helt lidt, thi Aaret 1809 var det berømte »Professoraar«, hvor der tilførtes Universitetet et Antal unge, der tidligt vakte store Forhaabninger; foruden Clausen: J. Bredsdorf, C. David, C. Flor, J. L. Heiberg, P. Lemming, J. Kolderup-Rosenvinge, P. Thrige og W. C. Zeise.

⁶⁸ Optegn. 18, 19 og 37. Clausens Begejstring kan sammenlignes med den, som Grundtvig gav Udtryk for efter Læsningen af »Nordiske Digte«: »Kun med Jubel og Stolthed nævner Nordboen den første ægte nordiske Digter i næsten et Aartusinde, Eyvinds Broder og hin navnløses Frænde, fra hvis Læber Eddas hellige Kvad udstrømmede, Skjalden Oehlenschläger«. Rønning, N. F. S. Grundtvig II, 46. ⁶⁹ Optegn. S. 28, 397. Jvfr. Clausens Bidrag i »A. Oehlenschläger, et Mindeskrift«, S. 13—15, og i »Til Minde om Adam Oehlenschläger«, udgivet af Skandinavisk Selskab 1850 S. 35.

Den gamle Universitetsbygning med det lille Klokkespir laa endnu 1809 som det meste af Universitetskvarteret i Grus efter Ødelæggelsen, og den af Krigen fremkaldte finansielle Nød tillod ikke foreløbig nogen Genopførelse af Danmarks Hovedlærdomssæde. Forelæsningerne maatte derfor holdes i interimistisk indrettede uhyggelige Læsestuer, dels i de enkelte tilbagestaaende Professorboliger, dels i lejede Lokaler som f. Eks. det fra Steffens's Forelæsninger berømte Auditorium i Ehlers Kollegium. Nogle enkelte Auditorier var dog stadig til Stede paa Universitetets Grund — i Kommunitetsbygningen, der ligesom den middelalderlige Konsistoriebygning var blevet forskaanet af Ilden.

Ligesom Latinskolen havde gennemgaaet en betydelig Forandring under Oplysningens Indflydelse, saaledes havde ogsaa Universitetet — om end i mindre Grad — været Genstand for vigtige Reformers ved Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788. Ved denne var bl. a. Kravene ved teol. Embedseksamen blevet skærpede ikke blot ved Indførelse af skriftlige Prøver og nye Fag, men især derved, at det gamle Kvantitetssystem, efter hvilket Studenterne — tit med usømmelige smaa Pensa — kunde indstille sig til en bestemt Karakter, helt var afskaffet, saa alle nu skulde opgive det samme Pensum.¹

Semestrene strakte sig fra 1. November til 31. Marts og fra 1. Maj til 30. September, men blev spaltede af en to Ugers Juleferie og en fire Ugers Sommerferie foruden af de forskellige Eksaminer. I Virkeligheden blev der paa den Maade saare upraktisk ikke mindre end fire Forelæsningsterminer. Efter den gældende Ordning var der mellem Studentereksamen og det egentlige Fagstudium henlagt en Overgangstid, der strakte sig over to Semestre og afsluttedes med examen philologico-philosophicum, den saakaldte anden Eksamen, som alle maatte underkaste sig. Den var langt mere omfattende end vore Dages Filosofikum og betød derfor ogsaa meget mere for de unge.²

1803 var Nordmanden N i e l s T r e s c h o w blevet Professor i Filosofi, da Regeringen ikke ønskede Romantikeren Steffens til Lærer for de helt unge Studenter. I religiøs Henseende var Treschow fra sit Hjem stærkt herrnhutisk paavirket, men filosofisk var han Discipel af Wolff og saaledes Repræsentant for det 18. Aarh.s Standpunkt. Han fulgte dog godt med i den nye Filosofi og var her hjemme den, der mest indgaaende fremstillede og vurderede K a n t s Filosofi; men Kantianer blev han aldrig; hans egen Filosofi var nærmest eklektisk.³ Som Forelæser var han livlig og fængslende og øvede alene af den Grund stor Indflydelse paa de unge;⁴ men hvad han betød for H. N. Clausen, ved vi ikke. I »Optegn.«

¹ H. F. Rørdam om teol. Eksamen i Danmark, Kirkeleksikon for Norden I, 831. ² H. N. Clausen, Historisk Fremstilling af Kbhvn.s Universitets Virksomhed, 1839 S. 14 og H. Matzen, Kbhvn.s Universitets Retshistorie 1479—1879, II, 168. ³ Høffding, Danske Filosofer 1919 S. 89ff. ⁴ Jvfr. C. Hauch, Minder fra min Barndom og Ungdom 1867 S. 223. »Han aabnede

gaar han her som saa ofte ikke videre end til at beskrive den anførte Persons Ydre; men rent menneskeligt synes ogsaa han at have sat Treschow højt som Lærer, thi det var med »virkelig Sorg«, han i 1813 saa ham drage bort til sit norske Hjemlands nye Universitet.⁵

Efter at Clausen 1810 havde taget »anden Eksamen« med Udmærkelse, gik han — uden Tvivl stærkt tilskyndet af Faderen og i Overensstemmelse med Slægtens Traditioner — i Gang med »det teologiske Kursus«, der var beregnet til at omfatte tre Aar, »det akademiske Triennium«.⁶

Hvad det teol. Fakultet angaar, havde det to Aar før lidt et betydeligt Tab derved, at den ikke som Lærer men som Videnskabsmand fremragende Fr. Mü n t e r (1761—1830) havde ombyttet sit Professorat med Sjællands Bispestol.⁷ Efter de i det 18. Aarh. næsten obligatoriske Studieaar i Göttingen var han 1788 blevet knyttet til det teol. Fakultet, hvor han introducerede det dogmehistoriske Studium. I sin »H a a n d b o g i den ældste kristelige Kirkes Dogmehistorie«, der skaffede ham europæisk Berømmelse, hævdede han ud fra en neologisk Indstilling Dogmernes relative og tidsbundne Præg. Trods Münters imponerende Viden var det store Værk dog overvejende Stofsamling. Af langt større Betydning er hans Skildring af »Den danske Reformationshistorie I—II (1802)«, eftersom han med denne banede Vej for en mere pragmatisk Behandling af en af Historiens vigtigste Perioder. Det er navnlig ved dette Arbejde, Münter har vundet sig Plads blandt de store Navne i dansk Kirkehistorieforskning. Side om Side med den kritiske Indstilling gik hos ham en personlig dyb Fromhed med Hang til det mystiske, — han var ivrig Frimurer —, og det sentimentale, som det findes hos K l o p s t o c k; men noget teol. afklaret System naaede han næppe, skønt hans Udvikling efterhaanden nærmede ham det positive. Efter sin Udnævnelse til Bispestolen efterkom han den Forpligtelse, der dengang stadig paahvilede Sjællands Biskop som tredje Docent i Fakultetet, ved at anmelde Forelæsninger i Vinterhalvaaret, men da han var en meget tør Forelæser, indfandt der sig kun faa Tilhørere. Om Clausen har været iblandt dem, vides ikke;⁸ men saa meget er givet, at han er kommet til at staa Münter personlig langt nærmere, end Selvbiografien giver os Indtryk af, thi ikke blot skrev han under sin Studierejse flere

os Udsigten til en helt ny Verden, og han udøvede derfor en stor Tiltrækning paa alle dem af hans unge Tilhørere, der kunde vækkes til et højere aandeligt Liv«.

⁵ Optegn. 20: »Den ærværdige Treschow med den prægtige skaldede Isse og de lynende Øjne, — Arkimedes's Hoved i Rafaels »Skolen i Athen« har stadig mindet mig om ham«.

⁶ Jvfr. den 1831 af det teol. Fakultet udgivne Studieplan, der ikke medførte nye Ændringer men snarere var en skriftlig Stadfæstelse af gammel Praxis. ⁷ Om Münter se Alex. Rasmussen, Fr. Münter 1925 og Kornerup i Engelstoft XVI, 341—49. ⁸ Optegn. 105, »Men jeg tvivler paa, at der har indfundet sig Tilhørere«, tyder ikke meget paa det.

Breve hjem til Münster, men 1825 tilegnede han ham ogsaa sit store Værk om Katolicismen og Protestantismen.

Med Hensyn til de egentlige Universitetslærere følte Clausen sig ifølge »Optegn.« som staaende over for »to Tidsaldre, repræsenterede i nogle alderstegne Professorer med alle Mærker af en tilbagelagt Tidsalder, og i nogle unge Mænd, der bar os Luftningen af en fremgryende Tid i Møde«,⁹ men af de sidste var der efter hans Mening ingen Repræsentanter inden for det teol. Fakultet, for hvilket han derfor heller ikke udtrykker nogen større Beundring. Ja, han omtaler det paa en saa studentikost flot, affejende Maade, at man standser med en skeptisk Studsen, om det nu virkelig ogsaa forholdt sig saadan, eller om ikke Clausen snarere paa sine gamle Dage, naar man ser bort fra Horneman og Thorlacius, har ladet sine Domme farve af sit senere Standpunkt og af hele den Maade, hvorpaa det efterhaanden blev almindeligt at omtale de teol. Professorer fra Aarhundredets første Decennier. At undersøge dette nærmere, bliver Opgaven for det følgende.

Fakultetets Senior var Claus Frees Horneman (1751—1830), der stadig repræsenterede det radikalt-neologiske Standpunkt, han i sin Ungdom havde lært af Michaelis. Paa Grund af hans Afhandling »Nogle Grundtræk til en Sammenligning mellem Kristus og Sokrates« (1805)¹⁰ har man betegnet ham som nærmest Naturalist,¹¹ men man har ikke Lov til at forbigaa hans senere eksegetiske Arbejde »Oplysninger til Kristi Taler hos Johannes« (1820—21), hvor han trods sin Modstand mod al »Mystik« fremfører Læren om Jesu »Mentalitet«, hans evige Forbindelse med Faderen, d. v. s. hans Sønnebevidsthed.¹² Skønt han ved sine Landbrugsinteresser med Tiden helt forsømte sine Studier, var han paa sine gamle Dage vel lidt af mange Studenter, og om hans Frisind maa selv Grundtvig vidne.¹³ I »Optegn.« har Clausen ikke mange Ord til overs for sin mangeaarige Genbo i Fiolstræde. »Om gamle Hornemans Katedervirksomhed«, skriver han, »tier jeg af Agtelse for Oldingens Personlighed«. ¹⁴ Men at Hornemans Form for Radikalisme heller ikke har tiltalt ham i de unge Aar, fremgaar indirekte af hans tidligere gengivne Udtalelse fra 1818 om Krog-Meyers Lærebog, at den, som Biblen selv, kunde udtydes »baade paa Hornemansk og paa Grundtvigsk«. ¹⁵ Begge Dele var nemlig efter hans Opfattelse lige slemte. Ogsaa den Omstændighed, at Horneman var

⁹ Optegn. 22 og 23. Som den nye Tids Mænd nævner han »Fysikeren Ørsted, Grækeren Sverdrup og Historikeren Engelstoft«. ¹⁰ Afhandlingen findes i det skandinaviske Selskabs Skrifter 1805. ¹¹ Saaledes Helveg S. 335. ¹² Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 133. ¹³ Det fremgaar af den Maade, Studenterne reagerede paa, da Horneman 1824 blev fornærmet af Claus Harms's danske Discipel, J. Thisted. Jvfr. Piecen »Pastor Thisted i Regenskirken 2. December 1824, udgivet af Tilhørerne til Forklaring« 1825. Grundtvig, Kirkespejlet S. 369. ¹⁴ Optegn. 53, jvfr. ogsaa Bemærkningen om Hornemans Læreudtygthed ib. 105. ¹⁵ Brev til P. Lemming 23. Juni 1818. K. B.

den eneste af de teol. Professorer, til hvem han ikke sendte Breve fra Udenlandsfærden, peger stærkt i samme Retning.

Efter Krog-Meyers Bortgang til Augustenborg 1808 vikarierede Filologen Børge Thorlacius (1775—1829) som nytestamentlig Ekseget. Filologisk evnede han at bibringe Studenterne adskillig Viden, men det teol. Indhold kom slet ikke til sin Ret, og da hans venlige men meget distræte Personlighed tit forekom de unge ligefrem komisk, forstaar vi, at hans Undervisning i alt Fald ikke satte dybe Spor i kristelig Henseende.¹⁶

En langt dybere Natur var den af Kant paavirkede Peter Erasmus Müller (1776—1834), der i 1801 var blevet Professor i de systematiske Fag. 1805 havde han desuden overtaget Redaktionen af »Lærde Efterretninger«, som han siden fortsatte med »Dansk Litteraturtidende«. Hans ældre teol. Hovedværker »Kristeligt Moralsystem« (1808) og »Kristelig Apologetik« (1810) udkom just i Clausens Studenteraar som Lærebøger, han maa have benyttet. Disse to Skrifter er efter Prof. J. Oskar Andersens Udsagn »overhovedet de Bøger i vor teologiske Literatur, der stærkest er præget af en principiel Rationalisme, for hvilken »Aabenbaringen« kun kan være en Morallære, der absolut stemmer med Fornuften«. ¹⁷ Grundtanken i »Moralsystemet« er, at Tro paa Kristus vel »ogsaa i vore Dage« kan være en Betingelse for manges Omvendelse, men at den er farlig, da den let fører til en »falsk Beroligelse«. Troen retfærdiggør da heller ikke, men Menneskets »Forbedring« sker moralsk og er dets eget Værk. Selv ved Talen om Syndsbekendelse og Syndsforladelse er Müller ængstelig, da noget saadant ofte fører til »uværdige Gudsbegreber«. Apologetikken betegner han selv som en nødvendig Fortsættelse af Rosenstand Goiskes, Guldbergs og andres apologetiske Bestræbelser fra det 18. Aarh. Da de to sidste Decennier havde frembragt nye Synspunkter (Kant), kunde de hidtil udkomne Apologier ikke tilfredsstillende Nutidens Fordringer.¹⁸ Med disse Ord gaar han frimodigt i Gang med at give »en videnskabelig Fremstilling af Beviserne for Kristendommens guddommelige Oprindelse«. Efter en grundig Gennemgang af »Aabenbaringstroens Gyldighed i Almindelighed« baade filosofisk og historisk betragtet og en nøje Paavisning af »de kristelige Oldskrifers Paalidelighed« naar han frem til det apologetiske Hovedafsnit, hvor han søger at demonstrere »den kristelige Læres Guddommelighed«. Her mærker man sig, at han allerede paa dette Stadium i sin Udvikling er fuldt klar over, at Kristus er Aabenbaringens alt afgørende Midtpunkt, »udmærket som Lærer,¹⁹

¹⁶ Ib. 53, 23—24. Om Thorlacius se M. Gertz i Bricka XVIII, 268—69. ¹⁷ J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 133. Moralsystemets Grundtanker fremstillet efter Referatet ib. ¹⁸ Müller, Kristelig Apologetik S. XIII og XVI. ¹⁹ Ib. 194ff.

. . . udmærket ved det enestaaende Forhold, hvori han stod til baade Fortid og Eftertid,²⁰ . . . og udmærket ved sine Gerninger og ved sine Ytringer om sin Persons Højhed«. ²¹ Ved denne stadige Henvisning til »Religionsstifterens« Person banede Müller sig i Virkeligheden Vej for en senere uddybet positiv Kristendomsforstaaelse, men 1810 kunde han endnu ikke drage den fulde Konsekvens af Jesu Selvvidnesbyrd. Skønt han paa det bestemteste afviser den Beskyldning, at Jesu Ytringer om sin Persons Højhed skulde være Sværmeri eller Bedrageri,²² naar han selv ikke videre end til »at tænke sig Religionsstifteren saaledes, at hans Liv blev en Afbildning af den fuldkomne Dyd, hans Skæbne en sanselig Fremstilling af Menneskehedens dyrebareste Forhaabning, hans Person i nøjeste Forbindelse med det Guddommelige« — som »et fuldkomment Menneske«, gennem hvis Liv man paa Grund af hans »varme Forening med det Guddommelige« øjner »Spor af den uendelige Aand«. ²³ Til Slut opgøres Resultaterne: Der findes en guddommelig Aabenbaring, der fuldt ud kan gælde for Fornuftens Domstol, thi »den fuldførte Granskning har tilfredsstillet Forstanden«. Derfor »kan vi og antage, at jo mere Fornuften vorder uddannet, desto hellere vil den forklare Tingenes skjulte Aarsager i Overensstemmelse med hine evige Sandheder«. ²⁴

Ved Siden af Müllers teol. Studier gik hans stærke Interesse for den nordiske Oldtids Sprog og Historie, der har skaffet ham store Fortjenester som Sprogkritiker, nordisk Arkæolog og Historiker.²⁵

Af det Afsnit af »Optegn.«, der direkte omhandler Forholdene ved Universitetet i Studieaarene, fremgaar det ikke, at Müller i teol. Henseende har haft nogen Betydning for den unge Clausen. »Imellem den gamle og den unge Slægt«, hedder det, »stod endnu to Mænd, efter Aar henhørende til den sidste, i Væsen og Færd nærmende sig den første: Teologen Peter Erasmus Müller (den anden var Thorlacius), en Mand med klassisk Dannelse og Urbanitet, som foredrog Moralen med Klarhed og Skarpsindighed, men livløst og tørt«. Og lidt længere fremme bemærker han: »Müllers Foredrag var vistnok temmelig træagtigt; aandeligt Liv skulde der ikke blive vakt ved hans Behandling af Tros- og Sædelæren; men der var kantiansk Skarphed og Klarhed, og den rolige og følgerigtige Tankeudvikling havde sit Værd og sin dannende Kraft«. ²⁶ Sidst i Selvbiografien, hvor Clausen søger at gøre Rede for sin aandelige Udvikling, lægger man imidlertid Mærke til hans Omtale af Müller, der »kan siges at betegne hos os, om end endnu med noget usikker søgende Fod, en vis Overgang til det nittende Hundredaars Teologi; hans »Kristelige Apologetik« er Vidne derom«, og efter en kort Bemærkning om Mynster fortsætter han: »Uden en forberedende Indvirkning vilde

²⁰ Ib. 206ff, 214ff. ²¹ Ib. 270ff, 307ff. ²² Ib. 311, 316. ²³ Ib. 164—65. ²⁴ Ib. 323. ²⁵ Jvfr. Steenstrup, Historieskrivningen i Danmark i 19. Aarh. 1889. ²⁶ Optegn. 23, 52—53.

Schleiermacher heller ikke kunnet være bleven for mig, hvad han blev ved den første personlige Berøring (1818—19).²⁷ Altsaa maa Müller alligevel have betydet noget for Clausen i Ungdomsaarene. Aabenbart skal Udtalelsen sidst i »Optegn.« opfattes ikke som et Supplement men snarere som et Korrektiv til den tidligere kritiske Dom. Saa meget viser i hvert Fald disse Ord, at Clausen er klar over, at Müller hørte hjemme inden for 19. Aarh.s Teologi, og at han mener, at hans Virksomhed ligesom Mynsters ikke var uden »forberedende Indvirkning« paa hans senere Udvikling. Men selv heraf faar man ikke det Indtryk, at Müller er den af de teol. Professorer, der har haft størst Indflydelse paa hele hans teol. Udvikling i Aarene 1810—18. Ikke desto mindre forholder det sig saadan efter den unge Clausens egne Ord til Müller selv. I det første af de af Dr. Skat Arildsen fremdragne Breve, som Clausen sendte Müller under sit Ophold i Tyskland, hedder det direkte: »De har hidtil haft saa megen Del i min teologiske Dannelse, at jeg ikke kan give den Tanke Rum i min Sjæl, at min videre Uddannelse ikke hos Dem skulde finde Deltagelse. Med jo inderligere Taknemmelighed jeg kommer Deres Hvhed. i Hu som den af mine Lærere, der mest har virket paa mine religiøse Synspunkter og vakt hos mig Trang og Drift til ved fortsat Eftertanke at bringe Enhed og Klarhed i de Forestillinger, hvorom mit hele Væsen drejer sig, desto kærere er mig den Tanke, at jeg endnu fremdeles tør betragte Dem som min Lærer og Leder, og at jeg ikke forgæves vil hos Dem søge den Godhed og Deltagelse, jeg hidtil har været saa glad ved at finde.«²⁸ Naar en ung Mand som Clausen skriver saadan, er det ikke bare tom Smiger til en formaaende Protektor, men hvert Ord er oprigtigt ment. For den unge Clausen staar det da saaledes, at ingen af Universitetslærerne har haft tilnærmelsesvis samme Betydning for ham som Peter Erasmus Müller. I hvilken Retning denne saa har ledet hans »teologiske Dannelse«, er ikke vanskeligt at paavise, thi naar han selv i det nys anførte Brev skriver, at hans Tro paa Gud er »Tro paa Fornuft og Bibel«,²⁹ tilkendegiver han klart, at ogsaa han hørte hjemme i den kirkelige Rationalismes Lejr.

Ulige vanskeligere er det derimod at forstaa den gamle Clausens Ord om, at Schleiermacher ikke kunde været blevet for ham, hvad han blev uden Müllers (og Mynsters) »forberedende Indvirkning«. Med hvor megen eller vel snarere hvor liden Ret dette stemmer med Virkeligheden, maa staa hen i det uvisse. Ganske vist havde Müller meget tidlig faaet Øje paa Schleiermacher, men at han ikke havde nogen større Forstaaelse af hans Betydning, derom vidner den Behandling, der blev den til Del i Moralsystemet.³⁰ Man maa vel derfor sige med Biskop Plum,

²⁷ Ib 506. ²⁸ Brev til Müller, Berlin 16. November 1818, udg. af Skat Arildsen, Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. III, 116. ²⁹ Ib. 120. ³⁰ Jvfr. Moralsystemet Paragrafferne 9, 128 og 170. N. M. Plum, Schleiermacher i Danmark 1934 S. 18—19.

»at med Hensyn til, at Clausen føler sig prædisponeret for Schleiermacher, tilkommer der sikkert P. E. Müller meget lidt, om overhovedet nogen som helst, Ære; . . . dog har vel Müller peget frem mod noget nyt, eller maaske rigtigere udtrykt, løstnet Forbindelsen med det gamle, og saaledes higer Clausen mod noget, han ved selv ikke hvad«,³¹ og dette fandt han saa siden hen, da han sad under Schleiermachers Kateder i Vinteren 1818—19.

Efter Müller var den unge Jens Møller (1779—1833) den af Professorerne, der mest havde den unge Students Opmærksomhed. Fra Adjunktstillingen i Slagelse var han 1808 blevet indkaldt til Universitetet, hvor Kirkehistorien blev hans Fag, saa han stod i Clausens Studieaar endnu kun ved Begyndelsen af sin Løbebane som Universitetslærer. Skønt hans teol. Standpunkt endnu ikke var afklaret, følte han sig selv som hjemmehørende i den positive Lejr. Dette var ikke naaet uden indre Kamp, thi som helt ung Mand havde han absolut ikke følt sig draget af Teologien men udelukkende fuldført sit teol. Studium af Hensyn til andres Ønsker.³² Lang Tid havde han vaklet mellem Rationalisme og liberal Neologi, men hans Barndoms religiøse Opdragelse bevarede ham for egentlig Vantro,³³ saa da han i 1811 begyndte sit »Teologiske Bibliotek«, der skulde blive af stor Betydning for Præstestandens Udvikling i Retning af positiv Kristendom,³⁴ kunde han bekende sin Tro paa »Kristendommens guddommelige Oprindelse og Kraft til Saliggørelse«. ³⁵ Med Tiden kom han endog til at staa det engelske »Evangelical Party« meget nær; 1814 var han nemlig Medstifter af det danske Bibelselskab, og fra 1818 var han dets »udenlandske Sekretær«, der førte den store Korrespondance med det engelske Moderselskab. Som Universitetslærer var han en kundskabsrig, livlig men ikke altid helt nøjagtig Kirkehistoriker. Hans »tiltrækkende, underholdende« Forelæsninger har uden Tvivl bidraget meget til at vække den unge Clausens Kærlighed til Kirkehistorien; i hvert Fald blev det den Discipel, han særlig gik i Gang med efter Embedseksamen. Men Jens Møllers teol. Standpunkt og store Indsats paa den praktiske Teologis Enemærker omtaler han ikke med et eneste Ord hverken i »Optegn.« eller andetsteds, saa der er intet der tyder paa, at det har haft eller fik nogen Indflydelse paa ham.

³¹ Ib. 57. ³² Jvfr. Møllers Selvbibliografi Kh. S. 4. R. IV, 248. Om Jens Møller se særlig J. Oskar Andersens Omtale af ham i D.M.S.s Festskrift 1921 S. 28ff, hvor hans Bidrag til den positive kristelige Udvikl. i 19. Aarh.s Beg. endelig er kommet til sin Ret i den historiske Vurdering. ³³ »Den kantiske Filosofi havde tildels i mine yngre Aar forrykket mig det rette Standpunkt, hvorfra Aabenbaringen bør bedømmes; men ved fortsat Studium vandt jeg min Barndoms lyksaliggørende Overbevisning om Kristendommens guddommelige Herkomst tilbage«. Kh. S. 4. R. IV, 288. ³⁴ J. Oskar Andersen, anf. Skrift S. 182. ³⁵ Møller kunde dog endnu ikke paa det Tidspunkt følge Reinhardts Afstandtagen fra Tidens Fornuftfortolkning, men alligevel ansaa han som denne Skriftprincippet for det væsentlige, jvfr. Teol. Bibliotek II, 275ff. Jvfr. Møllers Bekendelse om sin Vaklen mellem Rationalisme og Supranaturalisme ved Bibliotekets Start, Kh. S. 4. R. IV, 288f.

Nøjagtigt Kendskab til Gangen i Clausens teol. Studier i Enkeltheder er det meget vanskeligt for ikke at sige umuligt at faa, thi Optegnelser herom fra hans Haand foreligger ikke, hans Eksamenspetitum er forsvundet, og Tilhørerlisterne fra disse Aar er ligeledes for Størstedelens Vedkommende gaaet tabt. De findes kun for Vintersemestret 1810—11 og Sommersemestret 1811, og her mangler endda baade Hornemans og Münters Lister,³⁶ og hvad der heller ikke gør Sagen lettere, er, at Clausens Navn kun findes paa to Lister: Jens Møllers Indledning til det gamle Testamente 1811 S. og Thorlacius's Gennemgang af Pauli to Breve til Menigheden i Korinth i samme Semester. Paa begge Lister har han kun indskrevet sig som »audient«, ikke som »respondent«. Naa, men større Interesse har det vel næppe heller at vide, hvilke af de i Forelæsningskatalogerne annoncerede Forelæsninger han har fulgt.

Langt vigtigere men næsten lige saa vanskeligt er det at udtale en sammenfattende Dom over, hvilken Betydning det teol. Fakultet som Helhed fik for hans Udvikling. Grunden til Vanskeligheden er den tidligere antydede, at Selvbiografiens Afsnit om Ungdomstiden er en meget fattig Kilde for den, der vil søge at gøre Rede for hans personlige Udvikling i disse for Menneskelivet vigtige Aar. Heller ikke hans latinske doctorvita fra 1817 er meget oplysende, eftersom samtlige Professorer her blot omtales med følgende almindelige Vendinger: »quorum in docendo peritia, in suadendo monendoque humanitas quam præclare studiis meis ad fuerit profueritque, grato animo sentio atque profiteor«.³⁷ I al sin Korthed er denne Udtalelse dog ganske anderledes positiv end »Optegn.«s Kritik. Gennemgaende havde det siddende teol. Fakultet ikke stor direkte Betydning for de unge, eftersom Manuduktionsvæsenet var meget stærkt udbredt som Følge af Studiekravenes Skærpelse ved den nye Fundats, (selv aandelige Stormænd som Mynster og Grundtvig brugte Manuduktører),³⁸ men da Clausen var en meget flittig Student, der pligtro passede sine Studier, har han ikke blot forsmaaet Manuduktionens »Krykke«³⁹ men utvivlsomt ogsaa overværet ikke faa Forelæsninger,⁴⁰ og indirekte havde Professorerne jo i alle Tilfælde stor Indflydelse gennem deres Lærebøger og endnu mere gennem de Afskrifter af deres Forelæsninger, der gik i Arv fra det ene Hold Studenter til det andet. Ligesom i Hjemmet og i Latinskolen var Clausen nu ogsaa ved Universitetet blevet stillet over for Rationalismen, men vel at mærke en Rationalisme, der langt fra var nogen ensrettet Størrelse, men som spændte lige fra Hornemans forældede Neologi over P. E. Müllers principielle Rationalisme til Jens Møllers positive Supranaturalisme. Navnlig de to sidstnævnte har betydet noget for ham; den første ved at virke paa hans religiøse Synspunkter og vække hos ham

³⁶ R. A. ³⁷ Acta solennia in jubileo reformat. 1817 S. 38. ³⁸ Mynster, Meddelelser S. 68, Rønning, Grundtvig I, 38. ³⁹ Optegn. 19. ⁴⁰ Ib. 53.

Trang og Drift til ved fortsat Eftertanke at bringe Klarhed og Enhed i de Forestillinger, hvorom hans hele Væsen drejede sig, og den sidste ved at vække hans Kærlighed til Kirkens Historie. Rent bortset fra den Skat af positive Kundskaber, hvormed han forlod Universitetet, maa vi derfor hævde, at hans Udbytte af Studieaarene dér har været betydeligt større, end man faar Indtryk af gennem den Omtale, han paa sine gamle Dage lader blive sin Ungdoms Lærere til Del. Det er ubestrideligt hans senere Standpunkt, der her spiller ind og faar ham til at dømme anderledes, end han gjorde den Dag, da han som nybagt Kandidat forlod Universitetet. I Virkeligheden har han ved sin Dom over det daværende teol. Fakultet indirekte ogsaa fældet Dom over sin egen Ungdoms Rationalisme, og derved — om end kun mellem Linierne — vist, at der er flere Faser i hans egen teol. Udvikling, end han selv aabent vil vedkende sig.

Om nogen aandelig Paavirkning andetsteds fra søger vi forgæves efter Oplysninger i »Optegn.«s Afsnit om disse Aar. Det egentlige Studenterliv, der siden kom til at betyde saa meget, eksisterede jo heller ikke i 19. Aarh.s to første Aartier.⁴¹ Enkelte Studenter havde deltaget i 18. Aarh. Klubliv,⁴² men det var kun de mere begunstigede og ikke den store Mængde af akademiske Borgere, blandt hvilke der herskede en saa betydelig Ulighed i social Dannelse og materielle Kaar, at der ikke let kunde være Tale om, at de kunde gaa sammen i Foreninger og føle sig som aandelige Brødre.⁴³ Slaget paa Reden havde dog momentvis bragt Studenterne tæt sammen, idet de tro mod Forgængernes Eksempel 1658—59 havde meldt sig som frivillige til Studenterkorpset; men Vaabenstilstanden og Freden havde snart gjort Korpset overflødigt, og dermed havde Fællesskabet mellem Studenterne igen opløst sig.⁴⁴ I 1806 var der gjort et Forsøg paa at danne en faglig-videnskabelig Studenterforening, men Universitetets Rektor, F. L. B a n g, havde straks sat sig i Bevægelse for at faa opsporet, hvad det var for et oprørsk Skridt, Studenterne havde foretaget og den planlagte Forening var blevet opløst, da Konsistorium ikke kunde andet »end anse et Selskab af blot unge Studerende for ikke at være nyttigt for Medlemmernes Sæder og akademisk Flid«. ⁴⁵ Det følgende Aar — 1807 — havde Studenterne atter samlet sig til Fædrelandets Forsvar, denne Gang efter direkte Opfordring fra Kronprins Frederik, og de havde deltaget modigt i Hovedstadens For-

⁴¹ Ib. 24 og H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie (1896) I, 3. ⁴² Oehlenschläger, Ørstederne og Steffens havde alle været Medlemmer af Dreiers Klub. Lund, anf. Skrift I, 2. ⁴³ P. D. Smith fortæller i sine Dagbogsoptegnelser 1800-06 om Provinnsstudenterne med »deres lange Frakker, grove Hatte og Fedtlæders Støvler, ja somme Jyder havde Messingkamme i deres tykke Haar«. Om Bondestudenten Grundtvig i F. L. Bangs Hjem, Rønning, anf. Skrift I, 12ff. ⁴⁴ Engelstoft, Universitets- og Skoleannaler 1808 S. 181 og Lund, anf. Skrift I, 4. ⁴⁵ Konsistoriums Skrivelse af 12. December 1806, Lnud, anf. Skrift I, 8ff.

svar under Bombardementet og fortsat deres Øvelser hele Aaret ud,⁴⁶ men i Clausens Studenteraar var alt igen faldet tilbage i det gamle Spor. Enkelte Studenter fandt nok sammen i Smaagrupper og formere-de, hvad der i den første Linie af Poul Møllers Novelle kaldes »en Flok Studenter«,⁴⁷ men lige med Undtagelse af Regensianerne manglede de alle et stort forenende Midtpunkt, og da Clausen som ung havde svært ved at træde i fortroligt Forhold til sine jævnaldrende uden for Familiens snævre Kreds, henlevede han sine Studenteraar »temmelig ene staaende«.⁴⁸ Hans noget reservede og udadtil kølige Væsen maa allerede have vist sig i Skoletiden, hvor kun en enkelt Skolekammerat, C. M. L u n d i n g, kom til at staa ham personlig nær, men dette Venskab varede saa til Gengæld længe, indtil Forskellighed af Fag, — han blev Mediciner —, efterhaanden fjernede dem fra hinanden. Til de faa Omgangsvener blandt Studenterne hørte foruden Lunding H. P. T h r i g e, der var en Stifsøn af Domprovst M. Hertz i Roskilde, P. L e m m i n g og H. F. J. E s t r u p, med hvem han bl. a. foretog en Udflugt til Skaane.⁴⁹ Men i det hele maa det jo siges, at Overgangen fra Skolen til Universitetet for en Københavner ikke har nær den samme Betydning som for en Pro-vinsbo. Denne føres ved et brat Spring fra Hjemmets Varetægt og en Købstads snævre Forhold ind i Hovedstadslivet med sine fremmede Om-givelser, sine nye Forhold og sin næsten ukontrollerede Frihed; han le-des derfor ganske naturligt til at søge Erstatning for det Familieliv, han har forladt, i forskellige Studentervenskaber, der til Tider kan blive livsvarige Venskaber. For Clausen som Københavner var der derimod ikke foregaaet nogen mærkbar Forandring i de ydre Forhold. Han var blevet boende i sit gamle Værelse med de gamle Møbler, og naar han gik til Universitetet i Stedet for til Frue latinske Skole, saa var det stadig det velbekendte Kongens København, hvori han færdedes, og som tidligere havde han hele Tiden sit vante Tilhold i Familiens Skød.⁵⁰ Da han som gammel under Nedskrivningen af sin Autobiografi søgte at genopfriske Minderne fra sin Ungdomstid, følte han da ogsaa, at han ikke havde haft godt af den nære Tilknytning til Hjemmet. »Det er nat-urligt«, skriver han, »at den sammensluttede Familiekreis, hvori man nyder sorgløst Velvære, men tillige finder sig i mere afhængig Stilling,

⁴⁶ Engelstoft, anf. Skrift 1807 II, 297ff og ib. 1809 S. 67f. ⁴⁷ Udvalgte Skrifter af Poul Møl-ler ved Vilh. Andersen I, 293. I det første Udkast til »En dansk Students Eventyr« tales der om »et lidet Selskab Studenter« eller »et Studenterselskab«. ⁴⁸ Optegn. 24. ⁴⁹ Ib. 52, 24, 40. C. M. Lunding er den senere Prof. i Farmakologi og Retsmedicin. H. P. Thrige blev Overlærer i Roskilde. P. Lemming (1792—1819), Student 1809, cand. teol. 1805, Dr. phil. 1817 (semitisk-filologisk Emne); udset til Docent i det gamle Testamente, men døde 1819 paa en Studierejse i Spanien. H. F. J. Estrup er den senere Historiker. Om Skaanerejsen sammes Samlede Skrifter 1851. S. VII—VIII. I Brevet af 16. November 1818 til P. E. Mül-ler nævner Clausen et Brev fra Estrup. Dette er dateret Neapel 28. August h. a. og sendt til Clausen i Berlin. Det findes nu i H. F. J. Estrups Arkiv i Privateje. ⁵⁰ Jvfr. Køben-havneren O. Lehmans Betragtninger, Erindringer 1872 I, 41.

end godt og gavnlige er, holder borte fra den Berøring med Verden udenfor, der netop i de første Ungdomsaar har stor og frugtbar Betydning . . . Med de hæmmende Eftervirkninger af et længe fortsat Hjemliv er jeg mig bevidst at have mangengang indtil den seneste Tid haft at kæmpe«. ⁵¹

Selv om Clausen mener, at han til en vis Grad er gaaet gennem Ungdomsaarene med Skyklapper for Øjene, kan han dog ikke have været blind for to store Begivenheder, der fandt Sted netop i hans Studenteraar, — to Begivenheder, der endda fik kirkehistorisk Betydning, og som desuden begge stod i allernærmeste Forbindelse med hans Hjem: Grundtvigs Dimisprædiken og Mynsters Kaldelse til Hovedstaden. Naar disse to Hændelser alligevel ikke nævnes med saa meget som et eneste Ord i »Optegn.«s Afsnit om Ungdomstiden, kan der kun være Tale om bevidst Fortielse ud fra personlige Grunde. Heller ikke i Mindeskriftet om Faderen berører han den førstnævnte Begivenhed.

Lørdag den 17. Marts 1810 stod Grundtvig i den næsten tomme Regenskirke og udslyngede sine alvorlige og manende Ord, idet han opkastede det Spørgsmaal: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus«? Og Svaret lød: »Og nu vore Kirker; jeg siger vore, thi Kristi er de ej længer; hvad høres vel der? hel ofte forfængelig Snak om alskens Smaating paa Jord, og kommer det højt, da brammende Ord og kløgtige Taler, men idel Lærdomme, som kun er Menneskenes Bud . . . Herrens Ord er forsvundet af hans Hus, thi naar det og lyder, er det ikke det, som høres . . . De hellige Mænd troede selv den Lære, de kaldtes til at forkynde. Er det og saa med Mængden af Ordets Tjenere i vore Dage? Ak nej, og derfor var det især, at Herrens Ord forsvandt af hans Hus«. ⁵² Af Censor P. E. Müller blev Prædiken ganske vist belønnet med Karakteren *laudabilis et quidem egregie*, men da Grundtvig i Begyndelsen af Maj udgav den i Trykken, mest for at glæde sin gamle Fader, vakte den en uventet stor Opsigt og Bestyrtelse. Om Grundtvig kristeligt havde Ret til at tale, som han gjorde, maa staa hen; han befandt sig jo i Foraaret 1810 endnu kun i »Vaabenhuset«, som Begstrup skriver, ⁵³ men hvorom alting er, saa havde han med Dimisprædiken kastet Handsken til 18. Aarh.s Oplysningsteologi men ligesom i den følgende Tid helt uden Blik for Forskellen mellem 18. Aarh.s deistiske Oplysningsteologi og 19. Aarh.s Rationalisme. ⁵⁴ En Kendsgerning er imidlertid, at saavel Oplysningsteologerne som Rationalisterne følte sig trufne. H. G. Clausen satte sig i Spidsen for at udvirke en forbitret Klage til Kancelliet fra

⁵¹ Optegn. 48, Jvfr. samme Erfaring hos Lehman, anf. Skrift S. 41. ⁵² Dimisprædiken i Grundtvigs Bibelske Prædikener 1816 S. 19ff. Om Sagens Forløb se Rønne, anf. Skrift II, 166ff. ⁵³ H. Begstrup, Grundtvigs kristelige Opvækkelse i Vinteren 1810—11 (1899) S. 16. »Jeg kaldte mig kristen og talte haarde Ord til den ukristne Flok«, skriver Grundtvig selv under 29. Juni 1811 til W. Østrup, Breve til og fra Grundtvig I, 38. ⁵⁴ Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 125f.

seks Medlemmer af det københavnske Præsteskab.⁵⁵ Klagen gik ud paa, at Grundtvig havde været »forvoven og skandaløs nok til med rene Ord at sige om os Religionslærere til Hobe, at vi er samvittighedsløse, fejge, af Hovmod forblindede Sandhedens og Religionens Forrædere, nedrige Hyklere og fortsættelige Folkebedragere, der selv ikke tror Kristi Lære, vi er kaldte til at forkynde etc.«. Naar Klagerne ikke offentlig angreb Grundtvigs Prædiken i en Recension, var det for ikke at give »den stridkære Forfatter en velkommen Lejlighed til at forøge sine Angreb«. Sagen var ogsaa af den Natur, at »man ikke kunde ønske den bragt for Publikums Domstol«.

Sagens videre Forløb er, som bekendt, at Fakultetet, der havde faaet Præsternes Klage oversendt og derved befandt sig i en temmelig pinlig Stilling, idet det paa den ene Side havde belønnet Prædikenen med Udmærkelse, og paa den anden Side ikke kunde afvise Klagen som ubeføjet, valgte den Udvej at misbillige, at Grundtvig havde udgivet sin Prædiken i Trykken og derved bragt den for et udenforstaaende Publikums Domstol. Det endte saa med, at Grundtvig fik en Irettesættelse af Universitetets Rektor den 12. Januar 1811; men den Grundtvig, der den Dag gav Møde i Konsistoriesalen, var i Virkeligheden en helt anden end den, der den 17. Marts det foregaaende Aar havde staaet paa Regenskirkenes Prædikestol; i Mellemtiden havde han jo oplevet sit kristelige Gennembrud.

H. G. Clausens Rolle i denne pinlige Affære er højst mærkelig og fortjener en lidt nærmere Omtale. Det er tidligere nævnt, hvorledes han i sin Ungdom var blevet grebet af Tidens store Ideer om aandelig og borgerlig Frihed, og han var jo netop selv kendt for sin Tilbøjelighed til at sige sit Hjertes Mening uden at skele hverken til høj eller lav. Naar han nu klagede til Kancelliet over Grundtvig i Stedet for offentlig at gendrive hans Paastande og Beskyldninger, betød det saa ikke, at han i dette Tilfælde var gaaet paa Akkord med sine egne Idealer? Dette kan kun vanskeligt nægtes men maaske gøres forstaaeligt. I Fortalen til de syv Aar senere ved Reformationsjubilaet udgivne Prædikener erkendte han vel, at det var et Gode, at hans Hovedfjende fra det store Kirkefrafalds Tid »den lede Vantro« gradvis var blevet trængt tilbage, men den Vending, de religiøse Ideer var ved at tage bort fra den Grundbetragtning, som han i sin Ungdom havde tilegnet sig paa selvstændig Maade, og som det laa hans ubøjelige Karakter fjernt at vige blot en Tomme fra, syntes ham direkte farlig, thi »hvad der ingenlunde kan billiges«, skriver han, »er, at man vil grunde denne Tro paa dunkle Følelser og mystiske Forestillinger, og fremme Kristendom ikke saa meget

⁵⁵ De fem andre var Stiftsprovst Fr. Plum, B. P. Kofod og J. E. G. Bull ved Helliggejst samt de to tyske Præster L. Manthey og M. F. Paysen ved Petri. Flertallet af de københavnske Præster vilde ikke være med jvfr. Barfod i »Dansk Kirketidende« 1873 S. 109.

ved fornuftig Overbevisning om dens Værd, som ved Hjælp af Fantasi; thi derved begunstiges kun Sværmeri, Overtro, et fromtladende Væsen, der har Guds frygtigheds Skin, men mangler dens Kraft«. ⁵⁶ At H. G. Clausen med disse Udtalelser ogsaa har tænkt paa Grundtvig, er ubestrideligt. Vi kan deraf slutte, at han allerede 1810 har betragtet ham som en farlig Sværmer, der var ude om at gøre sig bemærket og derfor ikke værdig til at optage en offentlig Forhandling med, men som det gjaldt om for enhver Pris at lukke Munden paa. ⁵⁷

Hvorledes H. N. Clausen i 1810 saa paa Faderens Handlemaade, ved vi ikke, men at han dengang helt og holdent har billiget hans Aktion, kan man slutte ud fra, at han selv i 1825 i en lignende Situation handlede paa tilsvarende Maade ved at stævne den samme Angriber for Injurier; men da han som gammel Mand nedskriver sine Memoirer, har han paa dette Punkt overvundet sin Uvilje mod Grundtvig saa meget, at han — om end nærmest som en nødvendig Forbemærkning, fremtvungen ved Omtalen af Kirkekampen, og saaledes helt uden for Afsnittet om Ungdomstiden — kan skrive følgende: »Femten Aar tilbage i Tiden havde Grundtvig i sin Dimisprædiken . . . kastet Handsken til det attende Hundredaars Teologi . . . Man maa vistnok kalde Lejlighed og Sted, der var valgt til denne Idræt, taktløst beregnet, og naar det blev paalagt Konsistorium af Kancelliet at tildele den unge Kandidat en officiel Irettesættelse . . ., var dette i sin Orden; men til at opløfte en Røst, som i de Tider var en stærkt skurrende Mislyd, hørte i alt Fald en Nidkærhed, som er Ære værd, og som maatte vække manges Opmærksomhed og Deltagelse«. ⁵⁸ Grundtvig roses med andre Ord for sin ærefulde religiøse Nidkærhed! Men saadan har den unge stud. teol. Clausen ikke kunnet se paa Forholdet.

Mynsters Kaldelse til Hovedstaden, der fik langt større positiv Betydning end Grundtvigs Dimisprædiken, omtaler Clausen, som sagt, heller ikke i »Optegn.«s Afsnit om Ungdomsaarene; men desuagtet nødes vi til ogsaa at gøre denne til Genstand for nærmere Omtale. 1811 blev Fr. Plum forflyttet som Biskop til Odense, og H. G. Clausen rykkede op i hans Sted som Stiftsprovst, ⁵⁹ og Mynster, der længe havde været ked af sit Liv i Spjellerup, blev hans Efterfølger som Kapellan ved Frue Kirke, hvorved hans inderlige Ønske, »at have nogle dannede Mennesker blandt Tilhørerne«, gik i Opfyldelse. ⁶⁰ Hermed begyndte i Virkeligheden et nyt Afsnit ikke blot i Mynsters Liv men i Danmarks Kirkehistorie, thi i Løbet af nogle faa Aar fremkaldte han ved sine Prædike-

⁵⁶ H. G. Clausen, Prædikener udgivne med Hensyn til Reformationsfesten 1817 S. 11f. ⁵⁷ Jvfr. Grundtvigs Meddelelse i Kirkespejlet S. 369, at Clausen skal have talt med Justitiarius i Højesteret, Chr. Colbjørnsen, om Muligheden af en retslig Forfølgelse, men at denne havde fraraadet det. ⁵⁸ Optegn. 107—08. ⁵⁹ Eftermæle S. 42 og B. Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 366. ⁶⁰ Mynster, Meddelelser S. 183, 187, 185.

ner, vægtige af Indhold og skønne af Form, en Kursvending, der blev af afgørende Betydning for den kommende Menneskealder.

Hvorledes blev nu Mynsters Forhold til Rationalisten H. G. Clausen, der jo som Stiftsprovst var hans nærmeste Foresatte? 1806, da Mynsters Kritik af Biskop Boisens liturgiske Reformforslag var udkommet, skal Clausen — efter Mynsters Udtalelse — have erklæret, at han var »en Obskurant, som vilde have et godt Præstekald«. ⁶¹ Hvad Spjellerupprædikerne angaar, havde Clausen givet Udtryk for sin Utilfredshed med den »Mysticisme«, der fandtes i dem, selvom han paa den anden Side ikke vilde nægte, at de var »veltalende og i en usædvanlig Tone«. ⁶² Ikke desto mindre beretter H. N. Clausen, at Faderen 1811 modtog Mynster »med uskrømtet Glæde, og at det venskabelige Forhold, som knyttedes, vedligeholdte sig i de paafølgende Aar«, og der er ingen virkelig Grund til at betvivle dette Vidnesbyrd. ⁶³ At Samarbejdet efterhaanden ikke blev uden Gnidninger, er en anden Sag, men til noget Brud kom det aldrig, da Mynster altid formaaede at beherske sig, naar Heftigheden undertiden løb af med den iltre Stiftsprovst. ⁶⁴ Særlig hjerteligt har Forholdet vel aldrig været fra Mynsters Side; betegnende nok har han i sin ellers udførlige Beretning om sine første Præsteaar i København intet personligt at berette om sin nærmeste Kollega udover en lille Notits om, at han blev indsat af Stiftsprovst Clausen. ⁶⁵ Men især til at begynde med gik det godt. Mynster var jo selv »ein Rationalist höherer Ordnung«, som Biskop Plum siger med en let Ændring af Schleiermachers Ord, ⁶⁶ og en Kendsgerning er, at han i flere Aar var en meget hyppig Gæst i det clausenske Hjem, hvor han endog synes at have sværmet lidt for Datteren Julie Annette, der i hvert Fald var stærkt betaget af den tyve Aar ældre Mand. ⁶⁷ Stiftsprovstinden, der jo fra Barn var ortodoks indstillet, blev sammen med sine to voksne Døtre en flittig Tilhører hos Mynster, og til H. G. Clausens Ære skal det anføres, at han i sin Liberalitet gav Tilbud til, at Søndagsmiddagen blev ansat saa tidligt, at hans Familie kunde komme i god Tid til Mynsters Prædiken Kl. 14, ⁶⁸ og deri ændredes intet, selv om der med Tiden maa have udviklet sig et vist Konkurrenceforhold mellem de to store Prædikanter, der hver for sig har dannet Skole i den danske Homiletiks Historie.

Med Hensyn til det for vor Afhandling vigtigere Forhold mellem H. N. Clausen og Mynster ved vi med Sikkerhed, at Mynster meget tidligt kom til at nære personlig Antipati mod Clausen. Han betragtede den 18 Aar yngre unge Mand som en »vel flittig, men temmelig aandløs

⁶¹ Ib. 168. ⁶² Breve til J. P. Mynster 1860 S. 35. ⁶³ Eftermæle S. 43. Jvfr. N. M. Plum, J. P. Mynster som Kristen og Teolog 1938 S. 121, og Kornerup, anf. Skrift S. 341f mod H. Schwanenflugel. J. P. Mynster 1900 I, 135ff. ⁶⁴ Swane. Blade af en Familie-Krønike S. 93. ⁶⁵ Mynster, Meddelelser S. 189. ⁶⁶ N. M. Plum, anf. Skrift S. 121. ⁶⁷ og ⁶⁸ Swane, anf. Skrift S. 94ff.

Natur«, og han kunde i det »unge Lys« ikke se andet end »en ferm Student og ellers en hel Del pretensionsfuld Hverdagsagtighed«. ⁶⁹ Hvad Clausen angaar, har han selvfølgelig hørt Mynster prædike ikke blot én men mange Gange og drøftet hans Prædikener med sine Medstuderende, og desuden kom Mynster jo ofte i Hjemmet, saa der har ogsaa været Anledning og Lejlighed til personlige Samtaler. Hans udførlige Omtale af Mynster i »Optegn.« gælder først og fremmest Mynster som Biskop og kan derfor kun bruges med stærkt Forbehold i denne Forbindelse, hvor det drejer sig om de unge Aar. Saa meget er dog vist, at han tidligt kom til at nære stor Beundring for Mynster som »Tankens og Ordets Mand«. »En saadan Forening af kristelig Dybde i Tanke og Følelse med ædel Simpelhed i Sprog og apostolisk Højhed i Foredrag, har jeg ikke fundet hos nogen anden Prædikant«, erklærer han uforbeholdent; men han, der dog ellers selv lige fra de unge Aar kunde virke saare reserveret og kølig, føler sig personligt frastødt af Mynsters »aparte Fornemhed« og af den egenartede »Grandezza«, der hvilede over hans Væsen. Heller ikke kunde han finde, at »de tilspidsede, undertiden ret giftige Sarkasmer, i hvilke Mynster yndede at give sin Antipati Luft i Selskabslivet, var fuldtpassende Vaaben«, ⁷⁰ Swane beretter netop om en saadan Taktløshed i det clausenske Hjem, som H. N. Clausen som ung maa have været Vidne til eller hørt om. ⁷¹ Men trods dette sidste kan Mynster, hvis Gerning som Prædikant medførte saa store Virkninger, jo godt have betydet noget for Clausens teol. Udvikling.

Nu er det et Faktum, at det i »Optegn.« er Clausen meget om at gøre at skildre sin Udvikling som en harmonisk rolig Fremadskriden uden Brud og Spaltning, som en stadig Bevægelse fremad eller Udfoldelse af Spirer, der altid havde været til Stede hos ham. At denne »Længde-snitsbetragtning« kun vanskeligt kan accepteres, har Prof. J. O s k a r A n d e r s e n klart paavist, og det vil ogsaa komme til at fremgaa af vor Afhandling; men selv over for S c h l e i e r m a c h e r s Indflydelse er han saa interesseret i at hævde den jævne Udviklings Synspunkt, at han erklærer, at »uden en forberedende Indvirkning« kunde Schleiermacher ikke være blevet for ham, hvad han blev, og denne Indvirkning, siger han, skyldes M y n s t e r og P. E. M ü l l e r, thi »det religiøse og teologiske Vendepunkt hos os ligger udover den Tid, hvorfra min aandelige Ud-

⁶⁹ Mynster til Engelbreth 4. April 1818, Kh. S. 4. R. IV, 453. ⁷⁰ Optegn. 297ff. Om Mynsters Fornemhed jvfr. Fr. Schmidt (Dagbog S. 314), der 1818 efter et kort Samvær med ham fælder den Dom, at »Mynster forekom ham noget stram«. Plum (anf. Skrift S. 15) anser Martensens Karakteristik som den, der kommer den historiske Sandhed nærmest. (Af mit Levnet II, 76). ⁷¹ Ved Sørgebudskabet om den unge Søløjtnant Jørgen Swanes bratte Død ved en Drukneulykke 1813: »En Formiddag kom Mynster ved Frokosttid og fandt alle sorgfulde, og da han hørte Aarsagen, udbrød han: »Hvad, kan en Swane drukne?« Swane, anf. Skrift S. 98. Om Jørgen Swane ib 63—76. ⁷² Teol. Tidsskrift 4. R. VII, 177ff.

vikling daterer sig«, og som Bevis herpaa henviser han til de tidligere citerede Ord om Müller og fortsætter: »og fra 1811 begyndte Mynsters kirkelige Virksomhed i Hovedstaden«. ⁷³ At Clausen her tillægger Mynsters kirkelige Virksomhed saa stor Indflydelse paa sin personlige Udvikling i Ungdomsaarene, maa nødvendigvis vække Undren, eftersom han jo i vedkommende Afsnit ikke berører denne med saa meget som et Ord.

Nu stod Mynster jo paa adskillige Punkter Rationalismen nær. ⁷⁴ Han vilde saaledes ingenlunde nægte Fornuften Ret, men han opfattede Fornuften og dens Virksomhed anderledes end baade Rationalismen og Oplysningen, idet han ikke lagde Vægten paa Fornuftens Erkendelses-evne, men betragtede den som »Evn til at modtage og til en vis Grad at fatte« den guddommelige Sandhed. Han havde nemlig »tiltraadt Jacobis Forestilling, hvorefter Fornuften er Sans for eller Evne til umiddelbart at erkende, at føle, at anskue det Oversanselige«. Den teoretiske Erkendelses Funktion blev derimod overdraget Forstanden. ⁷⁵ Der var dog andre Punkter, hvor Mynster stod Rationalismen langt nærmere. Det gælder f. Eks. et Punkt som Forsynstroen, som han efter 1803 fuldt ud delte. Det var den etiske Afgjorthed, der havde sat ham i Gang, saa ogsaa deri kunde han af Hjertet være enig med Rationalismen. Ja, selv med Hensyn til Terminologi og Temaer kunde han synes at staa direkte paa Linie med den. »Han bruger saa mange af Rationalismens Udtryk og Vendinger, ... og vi har Prædikener, der er saa »moraliske« . . ., at man vel maa indrømme, at de er smukke«, skriver Biskop Plum, »men dog maa sige, at de lige saa fuldt kunde have været holdt af en eller anden brav Rationalist«. ⁷⁶ L. Koch bemærker ogsaa rigtigt, at der heller aldrig fra Rationalismens Side blev rejst offentlig Polemik mod Mynster, og det laa i, at han mere lagde Vægt paa at sige Sandheden end paa at bekæmpe Vildfarelsen. ⁷⁷ Den Vildfarelse, han direkte bekæmpede var Naturalismen, og over for den kunde han have Støtte i den kirkelige Rationalisme.

Saa længe det drejede sig om disse Punkter, har den unge Clausen frit kunnet tilegne sig, hvad der stemte overens med hans eget rationalistiske Standpunkt, og endda kunnet føle sig bestyrket heri. Men saafremt den mynsterske Forkyndelse ikke havde indeholdt andet og mere end den gængse rationalistiske, vilde den ikke have faaet den kirkehistoriske Betydning, som den fik, men at den fik en saadan Betydning, har Clausen i det mindste paa sine gamle Dage fuld Forstaaelse for. Saafremt da

⁷³ Optegn. 506. ⁷⁴ Jvfr. Plum, anf. Skrift S. 121ff. ⁷⁵ Brevene til Engelbrecht Kh. S. 4. R. IV, 475, 498, 504f og Blandede Skrifter I. Afd. II, 95. Jacobi afledede Vernunft af vernehmen, Aandsbevidsthed og Gudsbevidsthed er derfor det samme som Fornuft, jvfr. Jacobis Werke II, 343f, III, 19, 32f, 400 og IV, I. Parallelt findes Sprogbrugen senere hos Jens Møller, Kh. S. 4 R. IV, 288 og Teol. Bibliotek XIV, 34. ⁷⁶ Plum, anf. Skrift S. 123. ⁷⁷ Koch 224, jvfr. Pavels Dagbøger 448.

Mynster virkelig har haft nogen »forberedende Indvirkning« paa ham, maa den søges paa det Omraade, der gjorde, at Mynsters »kirkelige Virksomhed i Hovedstaden« blev skelsættende, og her maa man saa pege hen paa det Punkt, hvor han afgjort skilte sig ud fra Rationalismen. Medens denne aldrig ret naaede ud over den første Trosartikel, naaede han frem til den anden d. v. s. til en virkelig historisk Kristus, saa han jublende kunde udbryde: »Jeg har en Gud og en Frelser«. Og det var det, der satte Skel. Men om det fik nogen øjeblikkelig Indflydelse paa den unge Clausen, er mere end tvivlsomt. I hele hans før-schleiermacherske litterære Produktion har vi intet Vidnesbyrd om, at Kristus for ham var andet end det fuldkomne moralske Forbillede. Allershøjest kan man derfor sige, at da han nogle Aar senere sad under Schleiermachers Kateder og Prædikestol og modtog Indtrykket af en »inderlig Kristustro«, er Mindet om Mynsters Kristusforkyndelse blevet levende for hans Sjæl. Mynster havde saaet Sæden i hans Hjerte; men i flere Aar fandt den ingen Vækstbetingelser; først Varmen fra Schleiermachers levende Kristustro fik den saa smaat til at spire.

Kapitel V

FORTSATTE STUDIER

Med Sommeren 1813 var det »akademiske Triennium« til Ende, og Clausen gik op til Eksamen. Den 22. Juli blev Maalet naaet, og han var nu teol. Kandidat og det med en af de Eksaminer bag sig, af hvilke der længe gaar Ry blandt Studenterne, thi ligesom han havde bestaaet de tidligere Prøver med de højest mulige Karakterer, saaledes opnaaede han ogsaa ved teol. Attestats det imponerende præ ceteris et quidem in primis egregie.¹ Selv skriver han med klædelig Beskedenhed, at »et akademisk Kursus, fuldendt i mindre end fire Aar, afsluttet i en Alder af to Maaneder over tyve Aar og paa alle Trin med det hæderligste Udfald, har visselig Karakteren af det Normale, endogsaa vel i Overmaal«, men han undlader dog ikke at fortælle, at »det ikke var naaet uden stor og stadig Selvbegrænsning«.²

Nu, da Maalet var naaet, søgte han at tilfredsstille en naturlig Trang til at udvide Synskredsen i forskellige Retninger, for det første især den

¹ Eksaminatorer ved mundtlig Eksamen var Jens Møller, Horneman og Thorlacius. Clausen har svaret klart og præcist paa alle de Spørgsmaal, der rettedes til ham, jvfr. Teol. Eksaminationsprotokol 1811—14. Universitetsarkivet. Jvfr. videre N. Lindberg. Af J. C. Lindbergs Papirer, i Historisk Maanedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning (1884) III, 299. ² Optegn. 53.

æstetiske. Faderens Yndlingsforfatter, R o u s s e a u, var ham naturligvis ikke ubekendt, men et nærmere Bekendtskab hører denne Tid til; det samme gælder den tyske Klassicismes to store Navne, G o e t h e og S c h i l l e r; men ogsaa den danske Litteraturs straalende Midtpunkt — O e h l e n s c h l ä g e r — faar han nu igen Tid til at beskæftige sig nærmere med. De »Nordiske Digte« havde nok henrykket ham til Begejstring første Gang, han læste dem, men adskillige af dem var ham dengang helt uforstaaelige paa Grund af manglende Kendskab til den nordiske Mytologi. Derfor søgte han nu at sætte sig ind i den nordiske Gudelære — muligvis ved Hjælp af P. E. Müllers eller Grundtvigs mytologiske Arbejder, men han nøjedes ikke hermed, men gik til Eddaerne selv.

»Imidlertid«, fortæller han selv, »blev det teologiske Prisspørgsmaal næste Aar (1814): »Fremstilling og Bedømmelse af Apologeternes Beviser for Kristendommen imod hedenske og jødiske Modstandere« en velkommen Tilskyndelse for mig til at søge hen til de ældste græske og latinske Kirkefædre. Afhandlingen voksede op til et betydeligt Omfang og fandt en meget gunstig Bedømmelse«. ³ Dette videnskabelige Arbejde, der 1815 blev belønnet med Universitetets Guldmedalje, betød dog ikke, at hans Lyst stod til en fremtidig Universitetsgerning. Nej, han vilde ikke være Professor men Præst. Han skriver selv: »Min Hu stod til den gejstlige Virksomhed; jeg var ogsaa Medlem af Pastorseminariet og prædikede som saadan et Par Gange i Trinitatis Kirke; at kunne forene den præstelige Gerning med noget Arbejde i videnskabelig Retning, syntes mig at være den smukkeste og taknemligste Opgave«. ⁴ Usandsynligt er det ikke, at M y n s t e r her har foresvævet ham som det pastorale Ideal, han i saa Henseende vilde følge.

Grundlaget for den videnskabelige Uddannelse mente han at burde søge i den filosofiske Verden, den gamle og den nye, og denne Betragtning blev bestemmende for hans Studier i de første Kandidataar. ⁵ Først søgte han sig en sammenhængende Udsigt over Filosofiens Historie, og dertil knyttede han et særligt Studium af de Punkter, der forekom ham at være de frugtbareste. I denne Forbindelse dukker S c h l e i e r m a c h e r s Navn op for første Gang. Det er ganske vist intet af Schleiermachers religiøse Værker, det drejer sig om, men Oversættelsen af Platos Dialoger, ⁶ men alligevel er det interessant at erfare, at han har beskæftiget sig med Schleiermacher allerede omkring 1814 — paa et Tidspunkt, hvor kun de færreste herhjemme kendte noget virkeligt til den

³ Ib. 54. Guldmedaljeafhandlingen synes at være gaaet tabt. Den findes i alt Fald ikke i Universitetsbiblioteket. Afleveringspligten indførtes jo først langt senere. ⁴ Ib. 54. Clausen deltog i Pastorseminariets homiletiske Øvelser i 1818. 20. Febr. prædikede han over 2. Kor. 5, 1-4 og 12. Juni over Jak. 3, 5. Se Protokol for Pastorseminariet i Aaret 1818 S. 16 og 69. (Universitetsarkivet). ⁵ Optegn. 54—55. ⁶ Schleiermachers Platooversættelse udkom i fem Bind 1804—10.

store tyske Teolog. Første Gang, han har truffet hans Navn, er vel under Læsningen af Müllers Moralsystem, men noget sandt Indtryk af hans Betydning kunde han ikke have faaet derigennem.⁷ Umuligt er det ikke, at det er M y n s t e r der ret for Alvor har gjort Clausen opmærksom paa Schleiermacher, thi Mynster var meget tidlig blevet interesseret i denne.⁸ Langt vigtigere er det imidlertid, at Clausen kaster sig over Læsningen af K a n t s Skrifter. Det er med andre Ord selve den store Autoritet for den principielle Rationalisme, han søger at uddybe sit Kendskab til. Ved Forelæsningerne og i Lærebøgerne havde han ofte mødt Kants Navn, og hvad vigtigere er, hans Tanker, saa han havde mange Forudsætninger for at forstaa Kantianismen til Bunds, hvad ogsaa hans Ord i »Optegn.« bekræfter: »Indlevelsen i det kantiske System og endnu mere i den sædelige Strenghed, den rene og højsindede Sandhedskærligheds Aand, der bærer og besjæler den store Tænkers Personlighed, anser jeg endnu for et højst frugtbart Moment til Udvikling af aandeligt og sædeligt Liv. Til det filosofiske Studiums ædleste Udbytte: samvittighedsfuld Søgen efter Sandhed, ærlig Fastholden ved den vundne Overbevisning — fører næppe nogen i Filosoffernes lange Række sikrere hen ved Lære og Eksempel end Kant.«⁹ Clausen, der jo ellers ikke er særlig meddelssom, naar det gælder hans aandelige Udvikling i Ungdomsaarene, lader os gennem disse Ord ane, hvordan han som ung teol. Kandidat er blevet bjergtaget af den store Königsbergerfilosof. Det var ikke blot den kritiske Filosofi men ogsaa den udprægede Pligtetik i »Kritik der praktischen Vernunft« med dens Krav om absolut Respekt for Pligtbudet, der virkede saa betagende ind paa den unge Mand, thi her traf han jo i videnskabelig Form de Idealer, som han fra Barn — gennem Faderens Opdragelse — maatte være fortrolig med i Forvejen. Derfor bøjer han som Faderen og andre af Samtidens Stormænd ærbødigt sit Hoved for Samvittighedens og Pligtlivets strenge Hævder.

Den kantiske Moralisme virkede ogsaa ind paa den unge Clausen gennem Kants Discipel, J o h a n n G o t t l i e b F i c h t e. »Skrifter som dennes »Anweisung zum seligen Leben«, »Über das Wesen des Gelehrten«, »Reden an die deutsche Nation« maa til enhver Tid«, vidner han, »slaa an ved den høje Aand, der gaar igennem dem, og den glødende Veltalenhed, hvori denne Aand udpræger sig. Der er styrkende Lægedom i dem for enhver Tidsalder, der lider under Reaktionens Svækkelse og Forknythed eller sygelig Overspænding i den ene eller anden Retning.«¹⁰ Mon ikke navnlig »R e d e n a n d i e d e u t s c h e N a t i o n«, som Fichte holdt i Berlin 1807—08 under Napoleonskrigens tunge Ydmygelser,¹¹ og hvorigen-

⁷ N. M. Plum, Schleiermacher i Danmark S. 11ff. ⁸ Mynster, Meddelelser S. 160. ⁹ Optegn. 55. ¹⁰ Ib. 55. ¹¹ Jvfr. Fichtes Fortale til »Reden«, Fichtes sämtliche Werke ved J. H. Fichte 1846 VII, 259.

nem han søgte at opflamme sit Folk til sædelig Kraft¹² og til Bevidsthed om dets Egenart som Nation,¹³ har haft et særligt Budskab til Clausen i den tunge Tid efter Kielerfreden, hvor Stormagtspolitikens Dødskløkker havde ringet over det fordum stolte dansk-norske Tvillingrige? Som en naturlig Reaktion over for Napoleons Forsøg paa at samle Europas Stater i et Verdensherredømmes øde Ensformighed var Nationalitetsideen kaldt til Live. Allerede gennem O e h l e n s c h l ä g e r var der fremkaldt en spirende Nationalfølelse i Clausens Sind; gennem Fichte fik den nu yderligere Næring, og hvad han her tilegnede sig, skulde sætte kraftige Skud i en senere Alder.

Medens Clausen i Studentertiden havde levet en temmelig isoleret Tilværelse, fandt han som Kandidat sammen med adskillige jævnaldrende Akademikere i en lille uofficiel Forening, der bar Navnet »L y c æ u m«. ¹⁴ Da de latinske Disputereøvelser ved Kommunitetet og Kollegierne mere og mere var gaaet af Brug, men Latin vedvarende var Tale sproget ved Eksaminerne og Doktordisputaterne, maatte det være en Trang for unge fremadstræbende Akademikere at slutte sig sammen til latinske Taleøvelser. Det var længe endnu en særlig Ære at være en dygtig Latiner. Heri maa vi søge Anledningen til Stiftelsen af det nævnte Disputerselskab, hvis Formaal ifølge Paragraf 1 i dets Love netop var at »forøge og nære den logiske Skarphed i at disputere og Færdigheden i at tale Latin«. »Lycæum« var blevet stiftet i Sommeren 1813 af ti unge Akademikere. Blandt Teologerne var A. G. R u d e l b a c h¹⁵ og blandt Medicinerne var O. L. B a n g, den senere berømte Universitetslærer og Læge, og J. L. H e i b e r g, der jo vandt sig et Navn paa ganske andre Omraader. Endnu samme Aar kom fire nye Medlemmer til, blandt dem stud. jur. P. H j o r t, den senere Lektor ved Sorø Akademi, og H. N. Clausen. Det følgende Aar blev endnu fire Medlemmer optaget, af hvilke P o u l M ø l l e r er den mest kendte. Hvilke Teser, der i den første Tid var opstillet af Præsæs, O. L. Bang, som Genstand for Aftenens Forhandling, er ikke nævnt i »Lycæum«s bevarede Protokol.¹⁶ Men da Selskabet efter en kortvarig Standsning fornyedes i Begyndelsen af 1815, fremsatte Clausen den 18. Januar følgende tre Sætninger til Forhandling: 1) Med fuldt Forsæt at forsvare en hvilken som helst fejlagtig Mening, er en Krænkelser af Humaniteten. 2) Den menneskelige Fornuft byder, at man kun skal gøre det, der er behageligt. 3) Intet er æstetisk smukt, uden hvad der er

¹² Jvfr. 10. Tale »zur näheren Bestimmung der deutschen Nationalerziehung«, ib. 411ff og 11. Tale »Wem die Ausführung dieses Erziehungsplanes anheimfallen werde«, ib. 428ff.

¹³ Jvfr. 4. Tale om »Hauptverschiedenheit zwischen den Deutschen und den übrigen Völkern germanischer Abkunft« ib. 311ff og især 8. Tale »Was ein Volk sey in der höheren Bedeutung des Wortes und was Vaterlandsliebe« ib. 377ff, hvor Fichte fremsætter en af 19. Aarh.s mægtige Idéer, Nationalideen, at hvert Folk har sin Egenart, sin Sjæl og særlige Mission. ¹⁴ Optegn. 24f. Om Lycæum jvfr. J. Forchhammer, Blade af Disputerselskabet Lycæums Historie, i »Museum« (1893) II, 330—44. ¹⁵ Om Rudelbachs Deltagelse jvfr. I. R. Stochholm, A. G. Rudelbach (1875). S. 11. ¹⁶ K. B.

etisk godt. Altsaa Teses, der alle tre er karakteristiske ikke blot for Clausens egen Indstilling i disse Udviklingsaar men for Tiden og dens aandelige Rørelser. Det var de filosofiske og æstetiske Emner, der optog de unges Interesse.

I de Aar, der gik nærmest forud for 1818, var den akademisk dannede Verden især i stærk Bevægelse i Anledning af Baggesens fortsatte Angreb paa Oehlenschläger. Der er ingen Tvivl om, at Lycæenserne og deriblandt Clausen helt stod paa sidstnævntes Side. Det fremgaar ikke alene af Selskabets Protokol men især af den Omstændighed, at ni af »de tolv«, der 1818 i en latinsk Skrivelse udfordrede Baggesen til at forsvare sine litterære Grundsætninger, enten var eller blev Medlemmer af »Lycæum«. Clausen var dog ikke iblandt dem, da han var udraadt af Selskabet allerede tidligere paa Aaret paa Grund af sin Studierejse; men naar han i »Optegn.« skriver: »Personlig stod jeg uden for Striden — en Følge uden Tvivl af mit ringe Samkvem med Studenterverdenen«,¹⁷ saa er Begrundelsen for hans Holden sig udenfor ikke rigtig, thi, som vi har set, havde han endda meget levende Samkvem med netop den Del af Studenterverdenen, hvor »de tolv« hørte hjemme. Desuden synes han helt at glemme, at han 1818—19 var fraværende paa Udenlandsrejsen.

Skønt »Lycæum« — som dets Love viser — først og fremmest havde et alvorligt Formaal, var et kammeratligt Samliv naturligvis ikke udelukket. Clausen mindes tydeligt, at Medlemmerne »undertiden blev samlede ved et fælles Aftensbord paa et Alumnusværelse« paa Ehlers Kollegium, hvor de ugentlige Møder holdtes.¹⁸ Hvordan det gik til ved saadanne Lejligheder, har en anden af Lycæenserne, Poul Møller, givet os et levende Indtryk af i sin kendte Novelle »En dansk Students Eventyr«, hvor han har tegnet Billedet af sin Tids akademiske Ungdom: Munterheden og Oplagtheden til enhver lystig Spas og Samtalerne om almenmenneskelige og æstetiske Spørgsmaal.¹⁹

Har da Clausen, den senere Politiker, slet ikke beskæftiget sig med politiske Spørgsmaal i sin Ungdom? Vi ved meget lidt herom; kun saa meget, at politiske Spørgsmaal aldrig officielt var Genstand for offentlig Drøftelse i denne Absolutismens Tidsalder, hvor Forordningen om Trykkefrihedens Brug af 27. September 1799 havde sat en brat Stopper for saavel det kirkelige som politiske Røre.²⁰ Med Henblik paa Kielerfreden og Borgerskabets begejstrede Modtagelse af Frederik VI ved hans Tilbagekomst fra Wienerkongressen udtrykker Clausen i »Optegn.« ud fra sin senere nationalliberale Indstilling sin Forundring over, at han — dengang i en Alder af 22 Aar, i en Familiekreds, hvor der blev talt frit og aabent, og hvor dog ikke Faa gik ind og ud —, ikke mindes noget al-

¹⁷ Optegn. 28. ¹⁸ Ib. 25. ¹⁹ Jvfr. ogsaa Poul Møllers lille Impromptu i efterladte Skrifter, 2. Udg. VI, 89. ²⁰ Edv. Holm, Danmark—Norges Historie 1720—1814 VI, 2, 698 og sammes Den offentlige Mening S. 175 f.

vorligt Sandhedsord om Forholdet mellem Skin og Virkelighed. Det var, som om Ulivssaarene paa én Gang hørte op at bløde og smerte, fordi man havde Kongen igen inden for Voldene«. ²¹ Og i en senere Bemærkning siger han: »Mit Ungdomsliv havde ligget langt borte fra — jeg vil ikke sige det politiske Liv, men overhovedet fra Syslen med det offentlige Livs Fællesanliggender«. ²² Men alligevel er det tvivlsomt, om det absolutistiske Fortielsessystem helt har formaaet at kvæle den politiske Interesse. Tiden efter 1814 var jo i flere europæiske Stater præget af en stærk liberal Bevægelse, og baade i Sverige og Norge fandtes der konstitutionelle Forfatninger. Nogen politisk Bevægelse af lignende Betydning fandtes der vel ikke i Danmark, men man maa ikke tænke sig, at der slet ikke blev talt Politik Mand og Mand imellem i privat Samtale. I et Brev fra 1819 skriver saaledes Mynster: »Det gaar naturligvis her som allevegne, at Regeringen maa bære Skylden for ethvert Uheld eller endog for Folkets egne Daarligheder . . . Da man nu har faaet den »repræsentative Forfatning« i Munden, saa er der mange, som mener, at der i den vil være Tilflugt mod alle Ulykker, skønt jeg tvivler om, at de Deputerede fra Kallundborg, Holbæk eller Hjørring vilde votere efter visere Maximer for Statsstyrelsen«. ²³ Med andre Ord inden for de sociale Kredse, hvor en Mand som Mynster og dermed ogsaa H. N. Clausen færdedes, er der i denne Efterkrigstid visse Tilløb til en politisk Opposition. Der lyder de første Suk efter det Parlament, der skulde kunne fri Landet ud af den Sløvhed og Ødselhed, som man mente at kunne konstatere ved Enevældens System. ²⁴ At en ung Mand som Clausen skulde have været helt uvidende om denne Bevægelse og staaet helt uden for den, er kun lidet sandsynligt. Men én Ting er givet: hans Hovedinteresse var ikke politisk; det var de æstetiske og faglige Emner, der optog ham som de fleste samtidige af den akademiske Ungdom.

Selv om Clausen lige til langt ind i 1818 stadig beskæftigede sig meget med Filosofien, forsømte han ingenlunde Teologien. En Tid virkede han som Manuduktør heri. Den gamle Professor og bitre Fjende af Manuduktionsvæsenet iler dog med at understrege, at det skete »uden Manuducering i sædvanlig Stil efter skrevne og lejede Hæfter«. ²⁵ Hans teol. Studier bar ogsaa Frugt i Form af flere kirkehistoriske Afhandlinger. Besvarelsen af det teol. Prisspørgsmaal 1814 er allerede omtalt, og 1816 fulgte en Undersøgelse af Kirketugten i Oldkirken, »De indole et genio disciplinæ veteris ecclesiæ christia-

²¹ Optegn. 7. Jvfr. Pavels's Dagbogsoptegnelser 1815—16 S. 112 »Man har af Privatbreve eller danske Aviser set, at Københavnerne er blevet saa umaadelig glade over Hs. Majestæts Hjemkomst, at de har trukket hans Vogn fra Vesterport til Amalienborg. Han skal dog ved sit lange Ophold i Wien intet have udrettet undtagen at beholde, hvad han havde«. ²² Optegn. 180. ²³ Breve fra J. P. Mynster (til Brøndsted 6. December 1819) S. 136. ²⁴ Jvfr. Hans Jensen, De danske Stænderforsamlings Historie I, 60f. ²⁵ Optegn. 56f.

næ«. ²⁶ Afhandlingen var et Bidrag til de videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode samme Aar. De gamle Landemoder havde længe været uden nogen som helst aandelig Betydning, da man her kun afhandlede trivielle Regnskabssager, men Biskop M ü n t e r søgte at tilvende dem større Interesse ved til de sædvanlige Forretninger at føje teol.-videnskabelige Forhandlinger i Haab om paa den Maade at samle til Landemodet, hvad der fandtes i Stiftet af videnskabelig Dygtighed, og derved vække videnskabelig Interesse hos Gejstligheden. ²⁷

Clausens Afhandling omfatter 50 Sider og giver i et smukt latinsk Forredrag en grundig og klar Oversigt over Oldtidens Kirketugt. Efter en Gennemgang af de herhenhørende Skriftsteder som Kirketugtens første Anledning beskrives kort og i almindelige Omrids de Straffe, som Oldkirken paalagde de aabenbare Syndere, dernæst Boden, hvormed Synden kunde afsones, og endelig Maaden, hvorpaa Synderen blev genoptaget i Kirkens Skød. Som Afslutning følger Clausens personlige Vurdering af den gamle disciplina ecclesiastica. Dens Strengthed kendte ikke til Personsanseelse og heller ikke til Gunst og Bestikkelse. Alligevel maa meget af denne Strengthed misbilliges, fordi den undertiden forlængede Bodstiden til Tredjedelen af et Menneskes Levetid. Det samme gælder de nøjagtige Bestemmelser af Bodsøvelsernes Beskaffenhed, hvor alt var beregnet paa det Ydre og derfor meget let førte til Hykleri. Endelig misbilliges den vilkaarlige Magt, Biskopperne havde til at bestemme og formilde Boden, og navnlig kritiseres Martyrernes og Konfessorernes tilfældigt formaaende Anbefalinger, hvilket altsammen var Skyld i, at Kirketugten meget tidlig blev nedbrudt.

Er Clausen saaledes fuldt klar over, at Kirketugten kunde misbruges og ogsaa blev det i den gamle Kirke, lægger han dog ikke Skjul paa, at han er en Tilhænger af dens Genindførelse. Han mener virkelig, at »den fortjener . . . i vore Dage at genvinde sin Agtelse«. Ændringer er dog nødvendige, eftersom Kirketugten bør være »ligesom en Afbildning af Religionslæren« d. v. s. »den bør aande en Strengthed, som vidner om Religionens høje Aand, . . . og en Mildhed, som tager Hensyn til den menneskelige Naturs Skrøbelighed . . . Den bør, viseligt mildnet, vække de dorske Gemytter og henvende dem til det guddommelige Ord, . . . og da tør man haabe, at omsider den gyldne Alder vil indtræde, da Trusler og Straffe vil tabe deres Kraft og Nytte, eftersom Guddommens Vilje og Aandens indre Drift træder i deres Sted«. ²⁸

Med sit udpræget moralske Indhold staar da denne Afhandling som et tydeligt Vidnesbyrd om Clausens Rationalisme. Hans Interesse for Jesu

²⁶ Trykt i »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode« 1816 II, 553ff. Nævnes ikke i Optegn. ²⁷ Forhandlingerne blev anordnede ved Reskript af 20. Januar 1809. Jvfr. den rosende Omtale af disse Bestræbelser i »Dansk Litteratur-Tidende« 1819 S. 225f. ²⁸ Anf. Skrift S. 555, 582, 602.

Lære gælder aldeles overvejende dennes etiske Side. Jesus er for ham kun den milde Lærer og det store moralske Forbillede. Skønt det maa indrømmes, at det valgte Emne hovedsagelig maatte lægge ham denne Side nær, leder man forgæves efter Forstaaelse for Syndernes Forladelse og Forsoningen. Nej, »Jesu Læres Aand« er først og sidst af moralsk Karakter og tilsigter dels ved Strenghed dels ved Mildhed at fremkalde »Menneskenes fromme Idrætter«. Ganske som sin Fader og P. E. Müller ser Clausen altsaa i Jesu Morallære Evangeliets Hovedindhold.

Arbejdet var anlagt rent historisk-videnskabeligt og blev ogsaa meget anerkendende anmeldt som saadant i Müllers »Dansk Litteratur-Tidende«,²⁹ men til Trods for sin videnskabelige Karakter var det ikke uden Aktualitet. Efter at de liturgiske Reformforsøg var strandede, var Tendensen nemlig gaaet ud paa en Genoplivelse af den gamle Lovgivning om Kirketugten, en Tanke, som H. G. Clausen allerede tidligt havde gjort sig til Talsmand for som Middel til at dæmme op mod Moralforfaldet og de talrige Overtrædelser af Helligdagsanordningerne.³⁰ Ogsaa Biskop Münter havde 1812 forestillet Kancelliet det samme. Dette nedsatte ogsaa en Kommission, men da Juristen A. S. Ørsted, der var en bestemt Modstander af Statstvang paa det aandelige Omraade, fik Sæde i den, blev Resultatet negativt.³¹ De praktiske Vanskeligheder viste sig desuden saa store, at Arbejdet ogsaa af den Grund maatte standse. Debat om Sagen vedblev imidlertid, og det er vel højst sandsynligt, at Stiftsprovst Clausens Interesse for denne Sag i det mindste indirekte har inspireret Sønnen til videnskabeligt at behandle det herhenhørende Emne. At det har glædet Faderen i denne Sag at finde en Forbundsfælle i sin ældste Søn, er kun selvfølgelig, og han har vel ogsaa ventet, at dennes Afhandling vilde skabe fornyet Interesse for hans gamle Yndlingstanke, der for øvrigt i de radikale Kredse skaffede ham Spottenavnet »Skarpretteren«.³² Dette Ønske blev hurtigt opfyldt.

Den meget vidende men ogsaa meget stridbare Jurist og Historiker G. L. Baden fremtraadte nemlig i »Nyeste Skilderi af København« med et meget skarpt Indlæg mod Præsterne, hvis »Arvesynd« det er »at ville ved Kirkedisciplinen beherske deres Medmenneskers Tænke- og Handlemaade«. Nu skal altsaa efter den unge Clausens Forslag »de modvillige ved Pengemulκτη, Trusler, Bank og Forbandelser drives til Kirken, til Skriftestolen, til Alteret, kort under Straf til alle de udvortes

²⁹ Dansk Litteratur-Tidende 1819 S. 344—46. ³⁰ Jvfr. Prædiken paa Reformationsfesten 1804 i Fallesens Teol. Maanedsskrift (1804) II, 684ff. Se videre Helveg S. 361f og Koch I, 153f. ³¹ Ørsteds Standpunkt ses klart af hans Indledningsforelæsning til Kirkeretten, holdt paa Pastorseminariet, hvortil han var knyttet som Lærer (trykt i Juridisk Archiv 1811 S. 1—16) Staten har den største Interesse i Religionen, men her kan ikke bruges Tvang; kun ved at støtte Dannelsesanstalter til ædle Anlægs Udvikling kan Staten naa sit sande Maal. At støtte Kirke, Skole og Universitet er Statsopgaver, men Religionen maa selv efter sit sande Væsen sejre ad aandelig Vej. ³² Optegn. 100 Anm.

gudstjenstlige Ceremonier, Gejstlighedens Pluralitet behager at fore-skrive sine Medkristne som nødvendige. Thi saa var det i den gamle Kirkes af Hr. Clausen beskrevne Disciplin«. Nej, siger Baden, »Kristus-lærens Tendens er ene at gøre Dyden saa almindelig afholdt og fulgt, som den kan ventes at blive det af Skabninger, vel fornuftige, men ogsaa sanselige, som vi Mennesker det er«. ³³

I sit udførlige og roligt beherskede Svar udtrykker den unge Aands- aristokrat Clausen først sin Utilfredshed med, at hans Afhandling, »skønt ifølge Form og Sprog bestemt for den lærde Verden, fremstilles i et Blad for et blandet Publikum, der i en Materie af den Natur for en stor Del ikke forstaaer at skelne mellem den grundede og ugrundede Dadel«, men dernæst vedkender han sig straks som sin Anskuelse, »at den kristelige Kirke, saa lidt som nogen Kirke i Almindelighed, kan undvære disciplin- ariske Love og Tvangsmidler«. Men Baden har helt misforstaaet Ideen af hans Afhandling; det var ikke den gamle Kirkedisciplin med Penge- mulkter, Bank etc., han ønskede genindført, men en Kirkedisciplin »med fornødne Forandringer«, og som stemte overens med »Jesu Læres Aand«. Badens Antydning, at han blot optraadte som sin Faders Talerør, afviser han til Slut ved at forsikre, at han har skrevet »ene og alene til- skyndet og styret af egen Overbevisning«. ³⁴

Af langt større kirkehistorisk Interesse end baade Clausens og Badens Meninger er det Indlæg, som Lyngbypræsten Bone Falch Rønne fremkom med, og hvori han vendte sig mod dem begge. Badens Paa- stand, at Kristendommen bare er praktisk Moral, protesterer han ener- gisk imod. Med Hensyn til Spørgsmaalet om Menighedstugten er han ganske vist enig med Clausen om Betimeligheden af en saadan, men han ønsker ikke som denne verdslig Tvang til Støtte i Menighedssager. Kir- ketugten bør være Menighedens Sag — ikke Præstens. Der burde derfor efter hans Mening »i ethvert Sogn være et Menighedsraad, hvis Medlem Præsten i det højeste burde være . . . Dette Raad skulde da vaage over de enkelte Medlemmers Forhold og afgøre, hvem der burde udelukkes af Menigheden . . . En eller flere højere Instanser kunde jo og gerne finde Sted paa det, at den, der troede sig brøstholden, der kunde søge sin Ret; kun maatte Medlemmerne af alle Instanser med største Omhyggelighed vælges blandt dem, der var besjælede af kristelig Aand og Tænkemaa- de«. Sluttelig gør han opmærksom paa den store Forskel mellem Kirke og Stat. Kirken og de gudstjenstlige Handlinger skal alene være »af- hængige af den guddommelige Stifters Vilje og stemme med den Reli- gion, han gav os«. ³⁵ Rønne var kort sagt naaet frem til at forstaa, at Kir- ken er et aldeles selvstændigt Samfund, hvis Herre er Kristus og ingen

³³ S. Soldins »Nyeste Skilderi af København« 1817 Nr. 13. ³⁴ Ib. Nr. 15. ³⁵ Nr. 16 og 17. Jvfr. J. Oskar Andersen, Bone Falch Rønne, Festskrift i Anl. af D. M. S.s 100 Aars Ju- bilæum (1921) S. 100f.

anden. Derfor bør den ogsaa have sine egne Organer, uafhængige af Statsmagten. Det var Tanker, der var helt nye herhjemme, men som Rønne imidlertid ikke forfulgte videre, da han var mere interesseret i Kirkearbejdet end i Kirkestyrelsen.

Stiftsprovst Clausen fik altsaa for saa vidt sit Ønske opfyldt, som der kom fornyet Debat om Kirketugsspørgsmaalet; men mere kom der heller ikke. Af let forstaaelige Grunde blev Kirketugten ikke genindført hverken da eller senere.³⁶

I ellefte Bind af Jens Møllers »Teol. Bibliotek« (1817) møder vi en anden lille Afhandling af H. N. Clausen: »De argumento, quod ex eo, qui religioni christianæ cum universo rerum ordine intercesserit, nexu divinam illi auctoritatem vindicat«. Trods Titlen er Indholdet væsentlig af kirkehistorisk Art, idet han gennem en lang Række Kirkefædrecitater fremstiller det Bevis for Kristendommens Sandhed og Guddommelighed, som disse hentede af dens Udbredelse og universalhistoriske Indflydelse. Fremstillingen heraf vidner om et godt Førstehaandskendskab til Kilderne, som han jo tidligere havde studeret nøje i Anledning af Guldmedaljeafhandlingen. Efter derpaa at have vist den svage Side i Maaden, hvorpaa Apologeterne af Religionens Udbredelse vilde godtgøre dens Guddommelighed, giver han selv et Udkast til, hvorledes dette Bevis kunde føres med Hensyn til Maaden, hvorpaa Kristendommen paa Trods af Menneskers Modstand, Laster og Daarskab har udbredt og vedligeholdt sig paa Jorden. Vi citerer her Afhandlingens Slutning — især for Indholdets Skyld men ogsaa, for at man kan faa et Indtryk af Clausens Latin: »Mihi quidem, quoties demum ista omnia animo revolvere in mentem venerit, firmam ex penitissimo pectoris recessu persuasionem haurire contigisse fateor: non hominum arbitrio religionem nostram, sed numinis consilio prodiisse, non mortale ingenium illam, sed divinam sapientiam spirare, neque copiis humanis defensam fuisse neque studiis humanis obscuratum iri, sed coelesti vi servatam adhucdum mansisse inque secula. seculorum mansuram esse«. ³⁸ Som man ser, genfinder man hos Clausen ligesom hos Faderen Rationalismens bedste Side, den inderlige og faste Tillid til Guds Faderlighed og Forsyn.

Ogsaa denne lille Afhandling gav P. E. Müller en smuk Anmeldelse i »Litteratur-Tidende«. Clausens »skønt latinske Foredrag og fortrolige Bekendtskab til de gamle Apologeter« fremhæves; men med Hensyn til Hovedemnet har han en alvorlig Indvending: »Blot at betænke, hvor-

³⁶ I Begyndelsen af 1820erne var Grundtvig interesseret i Tanken. »Jeg lærte daglig at indse, at uden al Kirketugt er selve Præstestillingen i Hovedstaden . . . dog næsten utaalelig og lidet frugtbar«. Om Religionsfrihed (1827) S. 224. ³⁷ Teol. Bibliotek (1817) XI, 28—71. ³⁸ Ib. 69.

ledes en Religion har udbredt og vedligeholdt sig gennem en Række af Aarhundreder, er ikke tilstrækkelig Grund til at betragte samme som en særegen guddommelig Foranstaltning. Noget lignende kan anføres om flere Religioner, i Særdeleshed Buddas og Mahomedes Lære«. Han indrømmer dog Clausen, at »Kristendommens universalhistoriske Indflydelse indtager en vigtig Plads i den kristelige Apologetik«. ³⁹

Reformationens tredje Jubelfest — 1817 — nærmede sig nu, og Clausen besluttede at benytte den som Anledning til at erhverve sig den filosofiske Doktorgrad. De patristiske Kundskaber, han havde tilegnet sig, og hans Studium af Platos Filosofi tilskyndede ham til at vælge et Emne, der indeholdt Frugten af de Retninger, hans videnskabelige Stræben hidtil havde taget: »Apologetæ ecclesiae christianæ antheodosiani, Platonis ejusque philosophiæ arbitri«. Som Opgave satte han sig ikke blot at samle, hvad Apologeterne før Theodosius havde dømt om Platonismen og Plato selv, men tillige at undersøge Gyldigheden af deres Domme.

I prolegomena forudskikker han nogle Bemærkninger om Emnets Vigtighed. Det fremgaar af Sagens Natur, at der maa opstaa Strid mellem Fornuft og Aabenbaring. Saadan var det allerede i de første Kirkefædres Tid, saa det er derfor vigtigt historisk at undersøge de forskellige Veje, som man straks i Begyndelsen slog ind paa for at forsone Aabenbaring og Fornuft. De tidligste kristne Forfattere betragtede ganske vist den menneskelige Fornuft som en Illusion, men ikke desto mindre blev de tvunget til at beskæftige sig med Filosofien, da Modstanderne hentedes deres Vaaben derfra. At forsone Platonismen og Guds Ord blev derfor Apologeternes vanskelige Opgave.

Efter i første Afsnit at have undersøgt Gyldigheden af de Beskyldninger, Apologeterne rettede mod Platos Person, behandler han i næste Afsnit Platos Filosofi, for hvilken han røber saa stor Kærlighed, at den enkelte Steder forleder ham til nogen Partiskhed.⁴⁰ Apologeterne bedømte ikke Platos Tanker ud fra Fornuften men ud fra Skriften af Mistillid til den menneskelige Tænkeevne. Det var selvsagt i særlig Grad Platos Teologi, der havde deres Interesse, og denne udvikles saa i Enkeltheder ved Læren om én Gud, Guds Natur, Gud som Verdens Skaber, Opholder og Styrer, Guds Dyrkelse, Engle og Dæmoner og endelig den hellige Treenhed. Men ogsaa Apologeternes Betragtninger over Platos Kosmologi, Psykologi, Etik og Politik gøres der omhyggeligt Rede for. Et Vidnesbyrd dels om Clausens Grundighed dels om hans Beherskelse af det herhenhørende Stof er det Register, han har tilføjet over alle de Steder hos Plato, der ordret citeres af Kirkefædrene.⁴¹

³⁹ Litteratur-Tidende 1818 S. 770f. ⁴⁰ Apologetæ ecclesiae S. 80, 128, 152. ⁴¹ Ib. 154ff.

I det tredje og sidste Hovedafsnit anfører han Apologeternes Meninger om Platonismens Kilder. Alle Filosoferne manglede den guddommelige Inspiration. Selv Plato maatte nøjes med Formodninger og øse af sine Forgængeres Arbejde, men ganske særlig har han — uden at nævne det — benyttet Moses og Profeterne, der var langt ældre Autoriteter end han og efter Apologeternes Anskuelse den eneste Kilde til sand Erkendelse. Ved saaledes at paavise Platos Afhængighed af ældre og især bibelske Kilder mente Fædrene at svække hans Autoritet. Paa Celsus's Indvending, at naar Platos Filosofi saaledes stemte overens med den helige Skrift paa saa mange Punkter, behøvede de Kristne ikke at bekæmpe den, søgte de paa den anden Side at paavise de store Forskelle, der samtidig var til Stede, samt at vise, hvor ofte Plato enten havde misforstaaet de bibelske Tanker eller bevidst var afvejet fra dem.

Der følger saa til sidst en rekapitulerende Oversigt over det hele, idet de almindelige Bemærkninger samler sig i tre Spørgsmaal: 1) I hvor stort et Omfang Apologeterne har kendt Platos Skrifter. 2) Hvorvidt de har forstaaet dem, og 3) hvad de har ment og dømt om dem. Til det første Spørgsmaal lyder Svaret, at det var meget individuelt bestemt, thi nogle Fædre havde selv før deres Tilslutning til Kristendommen tilhørt den filosofiske Skole, og da Tavshed intet beviser, kan andre Fædre med Urette anses for mere uvidende, end de i Virkeligheden var. At en Apologet kun anvender faa Platocitater, behøver saaledes ikke at være noget Vidnesbyrd om Ukendskab til hans Filosofi. Som Hovedregel kan dog siges, at de græske Fædre var langt fortroligere med Platonismen end de latinske, der var mere optaget af de disciplinære Spørgsmaal, og som siden Tertullian ansaa Plato for Ophavsmand til alle Kætterier. Til det andet Spørgsmaal henledes Opmærksomheden paa, at Plato er vanskelig at forstaa, og at der til den rette Forstaaelse maa fordres en Aandsbeslægtethed, som saa godt som ingen af Apologeterne var i Besiddelse af. De drøftede smaaligt enkelte Sætninger uden at tage Hensyn til den mytiske Iklædning eller andre tydelige Steder. Det tredje Spørgsmaal maa følgelig besvares med, at alle Apologeterne har gjort Plato Uret. Maalestokken for deres Vurdering af de platoniske Sætninger var Overensstemmelse med eller Afgivelse fra Bibelen som Erkendelsens eneste sande Kilde. De satte ganske vist ofte Plato meget højt men formindskede samtidig hans Fortjenester ved at paastaa, at de virkelige Sandheder i hans System stammede fra Bibelen.

Afhandlingens Form udmærker sig, ligesom ved de tidligere mindre Arbejder, ved sin fornemme Stil og klare og overskuelige Fremstillingsmaade. Hvad derimod Indholdet angaar, røber Clausen til Stadighed sin Kærlighed til Platos Filosofi og dermed sin Tro paa den menneskelige Fornufts Bæreevne, og denne Kærlighed præger Undersøgelsens Resultat i en saadan Grad, at hans Sammenligning mellem Plato og patres paa

det nærmeste falder ud til den førstes Fordel.⁴² Kristendommen er altsaa nærmest behandlet som et blot videnskabeligt Objekt, og hans Tro paa den menneskelige Fornufts Gyldighed og Formaaen gaar gennem hele Skriftet som den bærende Undertone.

Paa det videnskabelige Forum bidrog Disputatsen i høj Grad til at vække Opmærksomhed om den kun 24aarige Forfatter, der ogsaa havde anvendt »megen Tid« paa det foreliggende Arbejde.⁴³ Saaledes blev Bogen udførligt og rosede anmeldt ikke alene i danske men ogsaa i førende tyske videnskabelige Tidsskrifter.⁴⁴ En var der imidlertid, der ikke kunde tage Del i den almindelige Begejstring, og denne ene var Mynter, der ganske vist ikke tog offentlig til Orde, men som privat udtrykte sin Mening i et Brev til Engelbreth. »De mange floue Bemærkninger« i Clausens Bog var ham nemlig et Vidnesbyrd om, »hvor liden redelig og hjertelig Beskuelse«, der i denne var blevet Kristendommen til Del.⁴⁵

Disputationsakten foretoges den 28. Oktober 1817. For Clausen blev det imidlertid »tunge Dage«, thi der laa mellem Moderens Jordefærd og Disputationen kun fjorten Dage.⁴⁶ Selve Promotionsakten fandt Sted ved Reformationsfestens Højtideligholdelse ved Universitetet, der — endnu liggende i Ruiner — til Dagen maatte laane Lokale i Trinitatis Kirke.⁴⁷

Kapitel VI

KIRKELIGE FORAARSTEGN

Det er jo kun naturligt, at Interessen for Disputatsen og Sorgen over Moderens Død har optaget Clausen mere end selve Reformationens tredje Jubelfest. Men skønt det altid for de med Begivenhederne samtidige er saare vanskeligt at føle Historiens Pulsslæg, undrer man sig alli-

⁴² Anmeldelsen i Dansk Litteratur-Tidende 1817 S. 693 gør med Rette opmærksom paa, at Resultatet vilde være blevet helt anderledes, dersom Clausen havde sammenholdt det platoniske System om Guddommens Forhold til Mennesket med Kirkefædrenes didherende Lære. ⁴³ Optegn. 56. ⁴⁴ Dansk Litteratur-Tidende 1817 S. 689—96. Jenaische Literaturzeitung 1818 IV, 237ff. Göttingische gelehrte Anzeigen 1819 S. 2073—78. Leipziger Literaturzeitung 1820, I, 871. L. Bertholdts Kritisches Journal der neuesten theologischen Litteratur (1821) XII, 175—201. ⁴⁵ Kh. S. 4. R. IV, 453. ⁴⁶ Optegn. 56. De ordentlige Opponenten var P. E. Müller, Brøndsted og Sibbern. Fra Auditoriet opponerede bl. a. Thorlacius, Krog-Meyer og Jens Møller. Disputationen varede fra Kl. 9—14,30 og fra 16—19,30. Som Respondens medvirkede cand. teol. Chr. Gad, der 1822 blev gift med Clausens yngste Søster, Sofie Georgia. Se Dansk Litteratur-Tidende 1817. S. 671. ⁴⁷ En udførlig Beskrivelse af Reformationsfesten ved Universitetet i Dansk Litteratur-Tidende 1817 S. 667—72 og 683—88.

gevel over, at han i sin Selvbiografi synes helt blind for, at Reformationsjubilæet 1817 paa mange Maader betød et kirkeligt Vendepunkt, idet det ligesom i et Brændpunkt samlede Tidens Rørelser og forjættede, at noget nyt vilde komme. Kunde han ikke selv se det, saa kunde han i alt Fald have hørt det af sin Fader eller læst sig til det i de Prædikener, som denne udgav i Festens Anledning.¹ Den allerede S. 48 omtalte Fortale til disse viser nemlig tydeligt, at Stiftsprovst Clausen var fuldt paa det rene med, at nye kirkelige Strømninger var ved at tage Magten, men ogsaa, at han ikke betragtede det nye som en frembrydende Dag men snarere som en mørk Nat, hvor »dunkle Følelser og mystiske Forestillinger« truede med at faa Overhaand.² Han var i højere Grad end de fleste blevet staaende paa sit én Gang indtagne Standpunkt. Derfor kunde han kun betragte de nye Retninger som Obskurantisme og Mysticisme. Historien belærer os imidlertid stadig om, at den vurderer ganske anderledes end Samtiden og den nærmeste Eftertid. Hvad H. G. Clausen betegnede som Obskurantisme og Mysticisme, betød jo i Virkeligheden den evangeliske Kristendoms fornyede Gennembrud. En Kirkehistoriker som Prof. J. Oskar Andersen gaar derfor endog saa vidt som til at hævde, at Perioden 1799—1828, der almindeligvis betegnes som Rationalismens, med langt større Ret efter sit Indhold bør benævnes »det evangelisk-kristelige Tidsrum«.³ Saa meget er i det mindste sikkert, at adskillige inden for Præstestanden var godt paa Vej over mod positiv Kristendom, og det samme var Tilfældet med store Kredse inden for Menighederne.

Tidens Ulykker, hvorved Danmark var blevet berøvet sin tidligere politiske, militær-maritime og økonomiske Magtstilling, talte efterhaanden altsammen sit eget Sprog til det danske Folk i denne Efterkrigstid. Vel havde Rationalismens Forsynstro en Tid haft tilstrækkelig religiøs Kraft til at forhindre store Dele af Folket i at henfalde til Fortvivelse, men i det lange Løb viste det sig, at den dogmeløse Rationalisme ikke havde tilstrækkeligt Indhold til at tilfredsstille det religiøse Behov. Rationalisterne viste imidlertid selv Vejen fremad til en uddybet religiøs Forstaaelse ved deres stadige Henvisning til Skriften; men netop det voksende Kendskab til Evangelierne bevirkede, »at man ikke kunde blive staaende ved »Jesu blide Lære« eller opfatte ham blot som »en Universal-moralist«; Kristusskikkelsens Herlighed afdækkedes. Gennem de øvrige nytestamentlige Skrifter og af egen Erfaring erkendtes det, at Kristendommen uden Tro paa Kristus var uholdbar«.⁴ Der kom Fart i den positive Bevægelse — helt uafhængig af Mynster og Grundtvig.

¹ H. G. Clausen, Prædikener udgivne med Hensyn til Reformationsfesten (1817). ² Ib. S. VI. ³ Teol. Tidsskrift 4. R. VII, 183. Til det følgende jvfr. ogsaa Hal Koch, Danmarks Kirke gennem Tiderne (1939) S. 107ff. ⁴ J. O. Andersen i Dansk Kirkeliv 1925 S. 136.

Enkelte Eksempler paa denne begyndende Kursvending inden for Gejstligheden skal anføres. Den førnævnte Lyngbypræst *Bone Falch Rønne*, der til at begynde med tilhørte den patriarkalske Præstetype, levede allerede 1811 et klart begrundet Angreb paa den rationalistiske Forkyndelses Ret i Kirken, og 1813 naaede han frem til fuld Forstaaelse af, at Kristi Forsoningsdød er Evangeliets Midtpunkt.⁵ Ogsaa den lærde Orientalist *W. F. Engelbreth* i Lyderslev vandt skønt oprindeligt Neolog frem til det positive Standpunkt.⁶ En tredje er *P. N. Frost*, der efter lang Skolevirksomhed bl. a. i Aalborg 1811 blev Sognepræst i Vorbasse. Hans første Standpunkt var nærmest en Parallel til *H. G. Clausens*, men i Løbet af sine første Præstear vandt han ved alvorlig Fordybelse i Skriften Klarhed over, at Kristi Person er det levende Midtpunkt i Evangeliets Forkyndelse.⁷ Den senere Provst *Daniel P. Smith* kom allerede ca. 1806 som Adjunkt i Roskilde ad ganske samme Vej som Mynster men uafhængig af denne til en virkelig evangelisk Tro.⁸

Med denne Fordybelse fulgte endog hos adskillige en Tilnærmelse til *Luther*. Som et enkelt Eksempel i denne Forbindelse nævner vi atter *H. G. Clausens* gode Ven, *A. K. Holm* ved Holmens Kirke. Det var som før meddelt hans Sysselsættelse med *Reinhard*, der havde ført ham til fuldere evangelisk Forstaaelse, og nu i Aarene omkring Reformationsjubilæet slog han i »Teol. Bibliotek« til Lyd for *Luther* og hans Værk.⁹

Bibelselskabet, der blev stiftet efter Fredsslutningen 1814, og hvis egentlige Stifter var Englænderen *E. Henderson*, bidrog ogsaa, paa virket som det var af »den evangeliske Retning« i England og Skotland, i høj Grad til Udviklingen i positiv Retning.

Bispekollegiet var langt fra ledende i denne Fordybelse. Ingen af Biskopperne havde heller særlig store Førerevner, men de havde alligevel deres Betydning. Den indflydelsesrigeste af dem var den tidligere Professor *Fr. Münter*, der som Sjællands Biskop viste stor Forstaaelse for, at gold Rationalisme rummede en stor Fare for Kirken. Allerede 1812 hævdede han, at det var hans Pligt at vaage over Uniformitet i baade Lære og Gudstjeneste,¹⁰ og 1814 var han medvirkende ved Bibelselskabets Stiftelse. Ved Reformationsjubilæet affattede han det berømte Hyrdebrev, og underskrevet som det er af samtlige Biskopper indeholder det et Vidnesbyrd om, at ogsaa de i det mindste var paa Vej

⁵ Samme i Festskrift i Anledning af *D. M. S.s* 100 Aars Jubilæum (1921) S. 83ff. Se nærmere *Rønnes* Artikel i »Københavns Skilderi« 1811 Nr. 8 og hans Postille fra 1819 I, 180—225. ⁶ Jvfr. *B. Kornerups* Artikel i *Engelstoft* VI, 324ff. ⁷ *Frosts* Udvikling fremgaar af den Forskel, der kan konstateres mellem hans Ordinationsprædiken 3. Juli 1811. »Nogle Grundtræk til Billedet af en værdig Religionslærer« (Aalborg 1811) og hans »Forsøg til en almeenforstaaelig Oversættelse af alle Pauli mindre Breve samt af *Jacobs Brev*« (Ribe 1813). Venligst meddelt mig af Prof. *J. Oskar Andersen*. Om *Frost* se ogsaa *L. Køch* i *Bricka* V, 465ff. ⁸ Jvfr. Provst *Daniel P. Smiths* Erindringer ved *D. Smith Trap* i *Kh. S. 3 R. IV*, 676 f. ⁹ Se Side 23. ¹⁰ *Kh. S. 5 R. I*, 203.

bort fra den ældre Rationalisme.¹¹ Helt klart affattet er denne »epistola encyclica« ikke, hvad ogsaa de vidt forskellige Fortolkninger af den vidner om. For den ældre Forskning staar Hyrdebrevet som »en aaben Udtalelse af den herskende Rationalisme«. ¹² For en nutidig Kirkehistoriker som Prof. J. Oskar Andersen betegner det derimod »et afgjort Brud med egentlig Rationalisme«. ¹³ Rigtigere er det nok at sige, at det giver Plads for en i højeste Grad modificeret Rationalisme, thi det hedder jo, at Skriften skal fortolkes »efter Fornuftens Love«, men det vil paa den anden Side her kun sige filologisk-historisk. At Aabenbaringen staar »over Fornuften«, og at Kristi Person er Aabenbaringens Midtpunkt, hævdes bestemt, og subjektivt set karakteriseres Kristendommen som »at dyrke Kristus som Menneskeslægtens Forløser og i Tro tilegne sig hans Fortjenester«. Ogsaa det at Kirken officielt vedgik sin reformatoriske Arv og udsendte en ny Oversættelse af Confessio Augustana, »den gyldne Bog«, til alle Landets Pastorater, er et tydeligt Tegn paa, at den udflydende Rationalismes Tid var ved at være forbi, og at Kirken havde faaet ny Selvbevidsthed og Forstaaelse for sit Ansvaer.¹⁴

Store Dele af Rationalismen var altsaa godt paa Vej til teologisk at overvinde sig selv. At den dermed langt fra var forsvundet, er en anden Sag. Mynsters Visitatsbøger viser os klart, at i talmæssig Henseende var den raadende i Sjællands Stift til langt op i 1830erne;¹⁵ men dens Rolle som førende Retning var allerede nu ved at være udspillet. At dog kun de allerfærreste dengang forstod det, turde netop H. N. Clausen være et Eksempel paa. Hyrdebrevet er jo ogsaa blevet sendt til det clausenske Hjem i Lille Fiolstræde, hvor den unge nybagte Dr. phil. naturligvis har læst det, men læst det helt uden Sans for de nye Toner i dette Dokument. Hvor ofte han end havde hørt Mynster prædike, var Rationalismens Grundsætninger i hans Øjne stadig de rette, og med de Øjne har han læst Hyrdebrevet og fortolket det paa en saadan Maade, at det for ham kun blev — med Helvegs Udtryk — »en aaben Udtalelse af den herskende Rationalisme«. Hans store Indlæg i Retten under Processen mod Grundtvig røber tydeligt, at han hovedsagelig har fæstet sin Opmærksomhed ved Ordene om Fornuftens Brug ved Skriftens Fortolkning.¹⁶

Skønt det kan siges om mange Rationalister, at de teologisk var paa

¹¹ Hyrdebrevet gengivet i Alex. Rasmussen, Reformationsjubilæet 1817 (1917) S. 28ff.

¹² Helveg S. 400. ¹³ »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 134f. ¹⁴ Uden Brydninger gik det ikke med Udsendelsen af Confessio Augustana, jvfr. Münters Ord: »Wir (den nedsatte Kommission) arbeiteten ganz einträchtig, doch hatte ich Mühe den Druck der Augsburgischen Confession durchzusetzen, deren Nutzen mehrere nicht recht einsehen wollten«. (Af Münters Optegnelser fra 1817, gengivne i Alex. Rasmussen, anf. Skrift S. 16f). ¹⁵ Mynsters Visitationsdagbøger, udg. af B. Kornerup 1937 S. LVII. ¹⁶ H. N. Clausen, Kirkelige Forhold og Anliggender, udg. 1885 af J. Clausen S. 747.

Vej til at overvinde deres Rationalisme, var det alligevel ikke fra dem, at den egentlige Fornyelse kom. Her kommer frem for alle Mynster og Grundtvig i Betragtning. Mynsters skelsættende Indflydelse er tidligere nævnt. For de yngre blev han den betydeligste Vejleder til positiv Kristendom, thi efter sit Komme til Hovedstaden fik han Indflydelse paa en Række unge Studenter, der siden som Præster virkede i hans Aand. Det gælder f. Eks. Hieronymus Laub, hvis Præstegaard i Frørup blev et kristeligt Sidestykke til Bakkehuset.¹⁷ En anden, hvis hele Liv og Udvikling i meget lignede Laubs, er T. S. Rørdam i Seerup — siden i Ondløse og Tølløse.¹⁸ Med Rette er det sagt, at »alene Tilstedeværelsen af den Mynsterske Indflydelse umuliggør en summarisk Dom over den danske Kirkes Rationalisme«. ¹⁹

Grundtvigs Kamp som Bibelkristen skal ikke her undervurderes, men glemmes maa det ikke, at Grundtvig i Aarhundredets andet Aarti var en ensom Mand, der til sidst lukkede sig inde i sit Studerekammer for at oversætte Saxo og Snorre. Typisk for Samtiden er H. N. Clausens Syn paa ham. Arbejdet med Saxo og Snorre tog han nemlig som et Bevis paa, »at Grundtvig nu endelig syntes klar over, at han ikke var kaldet til Teolog«. ²⁰

Til sidst skal Opmærksomheden henledes paa, at ogsaa de vakte Kredse nu for Alvor begyndte at røre paa sig gennem den herrnhutiske Bevægelse og de pietistiske »Stærke Jyder« paa Horsens-Vejleegnen. Medens man her gik til aaben Kamp mod Præsterne og Øvrigheden, havde den herrnhutiske Vækkelse paa Vest-Fyn Tilknytning til adskillige Præster og kom desuden gennem Ebenezer Henderson i Forbindelse med den engelske »evangeliske Retning«, ²¹ der har betydet saa meget ved at aktivere Lægfolk i Evangelisationens og Missionens Tjeneste. (Hovedrepræsentanten for den voluntaristiske Bevægelse var dog den før nævnte Bone Falch Rønne, der i 1821 stiftede »Det danske Missionselskab«.) Modsat den vestfynske Vækkelse optraadte den østfynske Bevægelse omkring Kerteminde ligesom »De stærke Jyder«, som man ogsaa kom i Forbindelse med, meget aggressivt over for de rationalistiske Præster, der ved deres Tilflugt til Øvrigheden kun

¹⁷ Jvfr. O. Laub, Hieronymus Laub. Selmers Nekrol. S. (1852) II, 34—54. ¹⁸ Jvfr. H. Rørdam, En gammel Præsteslægts Historie, Kh. S. 3. R. I, 374ff. ¹⁹ »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 137. ²⁰ Brevet til P. Lemming af 23. Juni 1818 (K. B.) ²¹ Om den evangeliske Retning jvfr. G. R. Balleine, A History of the Evangelical Party in the Church of England (1908). E. Henderson (1784—1858) var uddannet i R. Haldanes Missionskole og kom til Danmark for at søge Tilladelse til at gaa til Serampur; men Planen strandede. 1819 forlod han atter Danmark. Sine sidste 23 Aar tilbragte han i England dels som Lærer ved kongregationalistiske Præsteskoler dels som Præst, jvfr. Memoir of E. Henderson by Thalia S. Henderson (London 1859, 2. Udg. 1860). Om Vækkelsen i Danmark jvfr. bl. a. Helveg 420ff, Koch I, 251ff, Kh. S. 3. R. II, 523ff og Fr. Nygård, Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar 1741—1840 (1897).

naede at vise Umuligheden af længere ved Magtbud at standse det frie religiøse Liv, der udfoldede sig i Konventiklerne. Denne udprægede Lægmandsbevægelse, der i meget minder om Haugianismen, fremkaldte adskillige Mænd, der i aandelig Forstand kunde staa paa egne Ben. For de senere Retninger inden for den danske Kirke blev disse pietistiske og herrnhutiske Kredse af uendelig Betydning, for det var her, Retningerne først rigtig slog an og fandt den Grobund, der var nødvendig for deres Trivsel.

For H. G. Clausen var alt dette som sagt kun Obskurantisme og Mysticisme, og alt tyder paa, at hans ældste Søn har betragtet det paa nøjagtig samme Maade.²²

Kapitel VII

DET PERSONLIGE DISCIPELFORHOLD TIL FADEREN

Ogsaa som Kandidat og Dr. phil. var H. N. Clausen stadig fast Medlem af det fædrene Hjem og indvokset i Familielivet der,¹ og det er højst sandsynligt, at han under disse Omstændigheder befandt sig — som han selv siger — »i mere afhængig Stilling, end godt og gavnligt var« for den personlige Udvikling i de vigtige Ungdomsaar.² At Faderen med sin stærke og myndige Personlighed stadig har ønsket at udstrække sin Indflydelse over ham ogsaa til det aandelige Omraade, er der ingen Tvivl om, og at det lykkedes for ham i en saadan Grad, at H. N. Clausen som Teolog først og fremmest var en tro Discipel af sin betydelige Fader, vil vi nu forsøge at vise.³

Opgaven vanskeliggøres meget derved, at tidligere eksisterende Kildestof ikke mere forefindes,⁴ men ganske særlig ved de flere Gange antydede Mangler i »Optegn.«. Udgiveren af disse, den senere Biskop J o h s. C l a u s e n, har fuldt ud været klar over, at de i alt Fald har én stor Mangel som Selvbiografi, idet — som han skriver — »de nærmest drejer sig om hans Virksomhed udadtil«. De lader os nemlig saa temmelig i Stikken, naar vi vil søge Oplysning om Clausens personlige Udvikling, for saa vidt det da ikke drejer sig om hans Forhold til det po-

²² Jvfr. f. Eks. hans haanlige Bemærkninger om Bibelselskaber og Lægmandsfortolkning i »Katholicismen og Protestantismen« S. 357f og 223ff.

¹ Optegn. 24, 47f. ² Ib. 48. ³ Jvfr. til denne og den følgende Side J. Oskar Andersens kritiske Studie i Teol. Tidsskrift 4. R. VII, 177—209. ⁴ Datteren Betty Clausen tilintetgjorde efter Faderens Død, sikkert i Overensstemmelse med dennes Ønske, Størstedelen af hans Privatarkiv.

litiske og nationale. Meddelelserne om hans religiøse Udvikling er mærkelig sparsomme, forbeholdne eller meddelte i Almindelighed. Nu kan dette naturligvis hænge sammen med Clausens »Skyhed for at blotte sine Følelser« og hans Uvilje mod »opskruet Bekendelsessyge«,⁵ — han var ingen Ven af confessiones og retractationes —, men især er det en Følge af det idealiserende Grundsyn paa sin Udvikling, som han er interesseret i at bibringe sine Læsere: at denne har formet sig som »jævn Selvudvikling«, saa at hans indre Liv ikke ligger for ham »som spaltet i to Halvdele«. ⁶ At dette Syn har en vis Ret, kan ikke nægtes, men fuldt ud kan denne Længdesnitbetragtning som før sagt ikke accepteres.

Hvad der gælder i Almindelighed for »Optegn.« — Skyheden for at blotte sine Følelser for Offentligheden — gælder i ganske særlig Grad for Kapitlerne om Ungdomsaarene. Prof. J. Oskar Andersen skriver herom: »Hans ret fyldige og interessante, men ogsaa højst ensidige Meddelelser og Domme om Københavner- og Folkelivet i Aarhundredets første Decennier, giver vel Afsnittet en vis boglig Fylde, men er unægtelig kun et tarveligt Surrogat for det, man gerne vilde have Besked om, men som Clausen aabenbart netop ikke mener vedkommer Læseren«. ⁷ Just det, der gør Afsnittet om Ungdommen saa værdifuldt i Mynsters Selvbiografi, leder vi altsaa forgæves efter i Clausens »Optegn.« med »den fuldstændig svævende Skildring af Ungdomsudviklingen, der navnlig paa den mærkeligste Maade tilslører Faderens Indflydelse, ja hele dennes Stilling i Samtiden og hans Kampe«. ⁸ Hvis vi ikke havde andre Kilder, vilde ingen ud fra »Optegn.«s Billede af H. G. Clausen falde paa den Tanke, at det drejede sig om Rationalismens fornemste og betydeligste Repræsentant og den førende Kirkemand i Aarhundredets første Aarti. »Dette Moment er«, fortsætter Prof. Andersen, »maaske det særeste ved Clausens Selvbiografi — men kan rigtignok korrigeres bl. a. ved det Mindeskrift, han udgav 1840 om Faderen, der viser, at han dengang saa anderledes paa H. G. Clausen og hans Betydning« end 24 Aar senere, da han begyndte Nedskrivningen af sin Levnedsbog. ⁹ Men heller ikke i »Eftermælet« søger han paa fyldestgørende Maade at gøre Rede for Faderens teol. Standpunkt. Bortset fra nogle almindelige Vendinger gør han kun en kort Bemærkning om, at Grundformen for Faderens Tænken og Læren var »de praktiske, paa Livet umiddelbart indvirkende, Sider af Kristendommen«. ¹⁰ Naar han nøjes med saadanne Udtryk, der nødvendigvis kræver Fortolkning, — han mener naturligvis Rationalismen —, er Grunden her som i andre lignende Tilfælde for en Del at søge i hans Uvilje mod »Terminologien af Supernaturalisme og Rationalisme, Tvedelingen af supernaturalistiske

⁵ Optegn. 562. ⁶ Ib. 506f. ⁷ J. O. Andersen, anf. Skrift. S. 189f. ⁸ Ib. 205. Jvfr. ogsaa Fr. Nielsen, Karakteristikker og Kritikker 1884 S. I. ⁹ Ib. 205. ¹⁰ Eftermæle 44.

og rationalistiske Teologer«,¹¹ men frem for alt skyldes det sikkert den Omstændighed, at han for enhver Pris selv vil undgaa at blive betegnet som Rationalist. Under Kirkekampen 1825—34 fik han ofte nok stukket ud, at han var Søn af den rationalistiske Stiftsprovst, og at han ergo ogsaa selv maatte være Rationalist. Hverken i »Eftermælet« eller i »Optegn.« ønskede han derfor paa nogen Maade at genopfriske Mindet om Faderens Rationalisme, thi derved kunde Læserne let samtidig blive mindet om hans eget rationalistiske Standpunkt i hans førschleiermacherske Tid.

Desværre har vi, som alt sagt, ikke noget stort Kildemateriale til Belysning af hans aandelige Udvikling i Ungdomstiden, men det, vi har, og som vi til Dels har gennemgaaet, tyder altsammen hen paa, at han i teologisk Henseende helt har delt sin Faders Synspunkter. For at godtgøre dette nødes vi til kort at kaste Blikket tilbage paa Forhold, vi ellers har afsluttet Skildringen af.

Lige fra den tidligste Barndom havde H. N. Clausen i sjælden Grad været knyttet til sin Fader. En Hovedbeskæftigelse for Faderen var netop den ældste Søns Undervisning, og at han har opdraget ham efter og i Rationalismens Principper, er hævet over al Tvivl.

Da han i sit 12. Aar blev sat i Frue latinske Skole mødte han ogsaa der Rationalismen, hvad enten det nu var som Vulgærrationalisme hos Rektor Nissen eller som rationalistisk Overgangsteologi i mere eller mindre positiv Skikkelse som henholdsvis hos Hersleb og Krog-Meyer.

Paa samme Maade blev han ved Universitetet stillet over for 19. Aarh.s Rationalisme, men en Rationalisme, der lige saa lidt som den ved Latinskolen var nogen ensrettet Størrelse, men som spændte lige fra Hornemans Neologi over P. E. Müllers principielle Rationalisme til Jens Möllers mere bibeltro Standpunkt. At her frem for alle Müller blev hans Lærer og Leder, har vi hans egne Ord for.

Som Kandidat havde Clausen med Iver kastet sig over Studiet af Kant, og Indlevelsen i dennes System blev en af hans Livs store Oplevelser. Det maa derfor anses for givet, at denne Beskæftigelse med den store Autoritet for den principielle Rationalisme yderligere har bidraget sit til at befæste ham i hans rationalistiske Indstilling.

Som direkte Discipel af sin Fader har vi især mødt ham i hans første offentliggjorte Arbejde, Afhandlingen om Kirketugten i Oldkirken. Vel hævder han, at han har skrevet den »ene og alene tilskyndet og styret af egen Overbevisning«, men at denne Overbevisning i Virkeligheden skyldtes Faderens Indflydelse, prøver han ikke paa at nægte. Her havde

¹¹ Se J. Möllers Nyt teol. Bibliotek XVI og XVII.

da Stiftsprovsten i sin ældste Søn faaet en nidkær Vaabendrager, der var villig til at drage i Leding for Genoplivelsen af den gamle Lovgivning om Kirketugten, og d. v. s. at vi her finder et tydeligt Vidnesbyrd om et Standpunkt, for hvilket Moralismen er det fundamentale i Kristendommen.

Men ogsaa Rationalismens bedste religiøse Side: den inderlige, faste Tillid til Guds Faderlighed og Forsyn havde Sønnen fælles med sin Fader. Vi traf denne Side smukt fremstillet i Slutningen af den apologetiske Afhandling.

Endvidere pegede Disputatsen, der for øvrigt paa smukkeste Vis var tilegnet Faderen, tydeligt i Retning af Rationalisme, thi Clausens Kærlighed til Platonismen røbede hans Tro paa den menneskelige Fornufts Bæreevne selv med Hensyn til de største Spørgsmaal, som Aabenbaringen har rejst.

Endelig maa vi ogsaa her nævne det Brev til Vennen P. L e m m i n g, som han skrev den 23. Juni 1818, og hvori han i Tilknytning til sin Vurdering af Krog-Meyers Lærebog tillader sig den flotte Bemærkning om Biblen, at den »kan udtydes baade paa Hornemansk og paa Grundtvigsk«. ¹² Saadan Tale kan kun den føre, der er opvokset i Rationalismens bibelkritiske Skole og derfor som denne mangler et klart Inspirationsbegreb. Ud fra dette Standpunkt har Biblens Ord kun Betydning, saafremt de stemmer overens med Fornuftens Vidnesbyrd. Meget karakteristisk skriver han da ogsaa i November samme Aar til P. E. Müller, at Tro paa Gud for ham var »Tro paa Fornuft og Bibel«. ¹³

Det stærkeste Vidnesbyrd om Clausens Rationalisme er dog et Arbejde fra en lidt senere Periode — det store Værk om Katolicismen og Protestantismen fra 1825, d. v. s. et Arbejde, der er blevet til efter den store Udenlandsrejse og Mødet med Schleiermacher. De mange rationalistiske Rudimenter, som vi der vil komme til at træffe, er det kraftigste Bevis paa, i hvor høj Grad Rationalismen saa at sige var gaaet ham i Blodet. Selv Indflydelsen fra Schleiermacher var ikke stærk nok til straks at kunne fremkalde et Brud med de rationalistiske Grundsætninger, hvori han var opvokset fra Barneaarene.

Det lykkedes med andre Ord Stiftsprovst Clausen at opdrage sin Søn til Rationalist og sin personlige Discipel, og i Grunden kan man slet ikke undre sig over dette Forhold mellem Fader og Søn. I sin Barndom og Ungdom har H. N. Clausen ikke blot elsket men beundret sin Fader, saadan som ogsaa den yngre Broder, Emil Th. Clausen, gjorde det i sin Ungdom. ¹⁴ I »Katolicismen og Protestantismen« er der et Afsnit, hvor

¹² K. B. ¹³ Personalhistorisk Tidsskrift 1936 S. 120. ¹⁴ Jvfr. L. Boisen i »Emil Th. Clausens Minde« 1851 S. 18.

han ganske vist aabent afslører de Fejl, hvori den nærmest forudgaaende Generation havde gjort sig skyldig, men hvor han ogsaa fremhæver dens Dyder: »de ædle Kræfter, som herligt udviklede sig, den Sandhedskærlighed, den Frimodighed, den stærke Sans for det Rette og Gode, ved hvilken det lykkedes at adspredde Overtroens Taager, at nedbryde Aarhundreders Fordomme og tilbagegive Teologien den tilside-satte praktiske Tendens«. ¹⁵ Naturligvis nævner han ikke sin Faders Navn, men mon ikke netop H. G. Clausen er den egentlige Model for denne Skildring, saa at vi her ikke bare finder en Karakteristik af Rationalismen men ogsaa Udtryk for den Beundring, hvormed han be-
tragede sin Fader, længe efter at Schleiermachers Indflydelse havde begyndt at gøre sig gældende?

Naar Herman Schwanenflügel i sin Mynsterbiografi antyder, at H. G. Clausen har været en Slags Hustryran og slutter det af »den Blyhed, som endnu i Oldingeaarene var ejendommelig for Sønnen«, ¹⁶ er det derfor en misforstaaet Gengivelse af de virkelige Forhold. Baade Sønnens og Dattersønnens Udtalelser har vist os, at skønt Stiftsprovsten var Herren i Huset, saa var han i alle Tilfælde en kærlig Herre, og den Mand, der liberalt tillod sin Hustru og sine Døtre at tage Del i Mynsters Gudstjenester, har heller ikke med Vold og Magt villet paa-
tvinge den ældste Søn sine egne Anskuelser. En anden Sag er, at det selvfølgelig har glædet ham, at denne frivilligt tilegnede sig de samme Synspunkter, som han selv havde. Tidligt havde han delt sine Interes-
ser med Sønnen, og dette fortsattes ogsaa, da denne blev voksen og Forholdet til en vis Grad vendt om. Alt hvad H. N. Clausen har læst eller hørt, har han drøftet med sin Fader, og denne har saa udtalt sin Men-
ning desangaaende og gjort det paa en saa selvstændig, overbevisende Maade, at det ikke har kunnet undgaa at øve stærk Indflydelse paa den unge Mands Udvikling og befæste ham i Troen paa de rationalistiske Principers Rigtighed.

Alligevel har H. N. Clausen siden hen aldrig aabent villet vedkende sig denne sin Ungdoms Rationalisme. End ikke for denne før-schleiermacherske Perodes Vedkommende ønsker han Rationalistnavnet knyttet til sin Person. Grundtvig maa under ingen Omstændigheder have haft saa meget som Skygge af Ret til at angribe ham for Rationalisme 1825. Ud fra Clausens egen, af Mynster accepterede, ¹⁷ Definition af Rationalisme har han for saa vidt ogsaa Ret i, at han ikke har været Rationalist. »Ved konsekvent Rationalisme«, docerede han sidst i 1820erne, »plejer man at forstaa den Tro og Lære, der antager Fornuften som Re-

¹⁵ Katolicismen og Protestantismen S. 377. ¹⁶ H. Schwanenflügel, J. P. Mynster S. 136 Anm. 4. ¹⁷ Mynster, Blandede Skrifter II, 95ff.

ligionens eneste Kilde og Sandhedens eneste Maalestok og Regel, der forkaster Nødvendigheden og Virkeligheden af en Aabenbaring som en paa overnaturlig Maade foranstaltet Meddelelse af Gud til sine Mennesker, der følgelig i Kristus kun beundrer Menneskets Dyd og Lærens Visdom, og i Skriftens Fortolkning og Brug lægger en given Sum af Forudsætninger til Grund, hylder som Kristendom saa meget af Skriftens Indhold, der lader sig betragte som Udtryk og Betegnelse af disse Sætninger, og derimod forkaster, hvad som helst der ikke paa den menneskelige Tæknings Vej lader sig gøre begribeligt og gennemskueligt«. ¹⁸ Ud fra denne Definition nødes man virkelig til at indrømme, at Clausen ikke har været Rationalist. Vel har han i Kristus kun set det vise og fuldkomne Forbillede, og vel har han fortolket Biblen i Overensstemmelse med Fornuften, men der er intet i hans Ungdom, der tyder paa, at han har betragtet Fornuften som Religionens eneste Kilde, eller at han har forkastet Aabenbaringens Nødvendighed og Virkelighed. Hertil er imidlertid at sige, at hans Definition stammer fra Kirkekampens Aar og er bestemt heraf, thi det er jo kun helt naturligt, at han, der herunder atter og atter blev stemplet som Rationalist, i Selvforsvar giver en saadan Definition af Rationalisme, at han ikke selv paa nogen Maade kunde falde ind under den. ¹⁹ Men ud fra samme Definition maa man derfor ogsaa hævde, at saa er det ikke alene H. N. Clausen, der ikke har været Rationalist, men at det i det hele taget er et stort Spørgsmaal, om der overhovedet har været Rationalister i Danmark. En saa fin Kender af Tiden som P r o f . J . O s k a r A n d e r s e n siger herom: »Gennemført Rationalisme, der fornægter Aabenbaringen og kun vil bygge det religiøse paa Fornuften, har jeg ikke truffet«. ²⁰ I Virkeligheden er vel ogsaa den af Clausen definerede »konsekvente« Rationalisme snarere at identificere med Naturalismen, der jo netop forkaster baade Nødvendigheden og Virkeligheden af en Aabenbaring, end med den almindelige kirkelige Rationalisme, der ikke afviste Aabenbaringen men kun som Kriterium for dens Sandhed krævede dens Overensstemmelse med Fornuften, eller som P. E. Müller udtrykte det 1826: »Rationalisme er nærmest modsat Irrationalisme og betegner i den vidtløftigere Betydning Erkendelsen af Fornuftens Stemmeret i Religionssager«. ²¹ Det var denne kirkelige Rationalisme, Stiftsprovst Clausen repræsenterede, og at den ogsaa i H. N. Clausens Ungdom har staaet hans aandelige Personlighed nær, turde ovenstaaende Fremstilling vel have godtgjort.

¹⁸ Nyt teol. Bibliotek XVI, 288. ¹⁹ Jvfr. N. M. Plum, J. P. Mynster S. 118. ²⁰ Festskrift i Anledning af D. M. S.s 100 Aars Jubilæum S. 186. ²¹ P. E. Müller, System i den kristelige Dogmatik 1826 S. 110.

Kapitel VIII
FORLOVELSEN OG ANDRE
PERSONLIGE FORHOLD

Om H. N. Clausens Moder ved vi, at hun efter Mandens Udnævnelse til Stiftsprovst stærkt følte sin Værdighed som Stiftsprovstinde. Denne Hang til Fornemhed var en Arv fra hendes Fader, Provst Schiern, der i sin Tid havde ruineret sig selv ved at ville føre et lige saa fornemt Hus som de to Lensbesiddere i Halsted Sogn. Der fortælles, at Stiftsprovstinden ret følte sig vel, naar hun om Eftermiddagen sad i Dagligstuen med sine to smukke Døtre, Poul ine og Julie, og tog imod Visitter og da kunde føre en aandrig Konversation. Som Husmoder var hendes Stilling dog ikke let. Der var knappe Kaar i næsten hele hendes ægteskabelige Liv. Huset i Fiolstræde var vidtløftigt med sine to Eta-ger og i hvert Fald i de første Aar efter 1807 kun meget tarveligt møbleret, og dertil kom, at hun manglede en vis Sans for Hygge. Clausens Søstersøn L. Swane skriver derfor i denne Forbindelse: »Min Morbroder, Professor H. N. Clausen, følte i sin Ungdom denne Mangel og droges derved saa meget stærkere til min Farmoder Johanne Marie Swanes Hjem«. ¹

Dette Hjem var han kommet i Forbindelse med gennem sin næstældste Søster, den noget erotisk temperamentfulde Julie Annette, der efter Sværmeriet for Mynster 1814 var blevet gift med Varemægler Lars Swane (1790—1874), en Søn af afdøde Brygger og Tømmerhandler Hans Swane og Præstedatteren fra Tibirke, Johanne Marie (1767—1842), af den kendte Præste- og Embedsslægt Gad. ² Madam Swane var en meget klog og varmhjertet Kvinde, der ogsaa som Enke trods vanskelige Kaar forstod at indrette sit Hjem med fin Sans for hjemlig Hygge. Clausen siger om hende, at hun var »af sjælden kvindelig Elskværdighed og Fortræffelighed«. ³ Naar han saa ofte rettede sin Gang mod hendes Enkebolig i St. Larsbjørnsstræde Nr. 169, ⁴ var det imidlertid i første Række hverken af Hensyn til hende eller den hjemlige Hygge der, men fordi han følte sig draget af Datteren Birgitte Franciska, i Familien kaldt Gitta eller Gitte og født den 7. Januar 1797. Bekendtskabet udviklede sig efterhaanden til en smuk Ungdomskærlighed, selv om det ikke ret passede Stiftsprovstinden, der meget havde ønsket, at den ældste Søn skulde gøre et godt Parti. ⁵ Muligvis var der ogsaa en anden dybere liggende Grund til hendes Uvilje mod Sønnens Forbindelse med Slægten Swane. Hendes næstældste Søn, C. G. Clausen, hævder, at hans »salig Moder idelig krænkedes af denne

¹ og ² Swane, Blade af en Familiekrønike S. 23, 32—41, 46f, 100—07. ³ Optegn. 60. ⁴ nuværende Nr. 5. ⁵ Swane, anf. Skrift S. 107.

Slægt, idet hendes Datter ved at hengive sig til den, paaførtes en Unatur og Trods, der alene gik ud paa at hævde alle, der lød Navnet Swane, og forfølge med Haan og Spot alle med Navnet Clausen« — H. N. Clausen undtaget.⁶ Denne Meddelelse maa dog tages med største Forbehold, thi dels stammer den fra en Tid, hvor der var bittert Fjendskab mellem C. G. Clausen og hele hans Familie, og dels modsiges Paastanden om Søsteren ved de af hendes Søn udgivne »Blade af en Familie-Krønike«, der netop viser hendes Stolthed over at være en født Clausen.

Men hvad enten det nu forholdt sig paa den ene eller den anden Maa-de, blev Stiftsprovstinden sparet for at opleve Deklarationen af Forlovelsen mellem hendes Søn og Birgitte Franciska Swane, thi i Efteraaret 1817 antog hendes Sygdom en truende Vending, selv om hun tappert havde Kraft til at skjule det for sine nærmeste.⁷ I Tilberedelsen til den store kirkelige Jubelfest deltog hun endnu — skønt haardt lidende — med sin hele Sjæls Interesse, men selve Jubilæet naaede hun ikke at opleve, for den 11. Oktober, faa Dage efter at hendes gamle Forældre i Halsted havde holdt deres Guldbryllup, lukkede hun sine Øjne. Stiftsprovst Clausen »sørgede dybt og længe; kun den Kreds af voksne og opvoksede Børn, af hvilken han saa sig omgivet, kunde paa ny stemme hans Sjæl for Livets Glæde«.⁸

Moderen blev kun 48 Aar gammel, »og med hende«, skriver Clausen, »gik i mere end én Henseende det lykkeligste Afsnit af Hjemmets Liv til Ende«.⁹ Kort Tid efter fandt til Gengæld Grundlægningen af hans »Fremtids Lykke« Sted, idet han i Januar det følgende Aar blev forlovet med Gitte.¹⁰ Han var overmaade lykkelig. »Jeg sander med dig, at Livet kun ved Kærlighed er Liv; jeg elsker og elskes og er lykkelig ved min Pige«, skrev han nogle Maaneder senere til sin Ven P. Lemming.¹¹ Clausen var altsaa ingenlunde blottet for Hjertets Følelser, selv om det ofte siden i hans Liv kom til at tage sig saadan ud. Dybest inde har sikkert ogsaa han efter den schiernske Slægt besiddet et stærkt erotisk Temperament.¹²

Endnu nogle enkelte Træk fra Clausens Ungdomsliv vil vi meddele her med hans egne Ord, tilmed da de ikke er uden kulturhistorisk Værdi. »Min Ven Th r i g e«, fortæller han, »havde i en Sommerferie indført mig i Stiffaderen, Domprovst H e r t z's Hus i Roskilde, og siden tilbragte jeg i en Række af Aar Juleugen derude i Præsteboligen¹³ . . . Det lykke-

⁶ C. G. Clausen, Om Professor H. N. Clausen som Broder betragtet 1846 S. 5. ⁷ Eftermæle S. 42f. ⁸ Ib. S. 43. ⁹ Optegn. 39. ¹⁰ Ib. 59. ¹¹ Brevet af 23. Juni 1818 (K. B.). ¹² Jvfr. Søn- nens Meddelelser om Faderens Følelsesliv, der navnlig gav sig Udtryk i Breve. Ikke mindst Ungdomsbrevene viser »en glødende Kærlighed . . . til hans Brud«. Optegn. 561f. Jvfr. ogsaa Swane, anf. Skrift S. 89. ¹³ I sit kulturhistorisk værdifulde Memoireværk, »Domprovsten i Roskilde«, (Mem. og Breve X) nævner Lucie Fich, født Hertz, adskillige Gange H. N. Clausen (S. 65, 113, 120, 148, 162, 186) men desværre uden at meddele noget, der tjener til at karakterisere hans Færden blandt sine jævnaldrende.

lige og kærlige Familieliv blev til Festens Tid beriget ved Besøg af elskværdige Slægtninge og Venner fra Hovedstaden, og Ugens Dage gik hen i Munterhed og megen Moro; der var ikke alene Musik og Sang men ogsaa Komædie med alle fornøjelige Tilberedelser¹⁴ og Bal baade i Hjemmet og paa Byens Raadhus eller i Palæets Sal . . . Jeg skal ved denne Lejlighed ikke lade ubemærket, at jeg var og længe vedblev at være en passioneret Danser¹⁵ . . . Til de faste Julegæster i Roskilde Provstegaard hørte ogsaa Weyse. I Selskab med de Unge plejede han at befinde sig allerbedst, og her var næsten alle musikalske. Han fantaserede paa Instrumentet i Dagligstuen og Orgelet i Kirken eller sang med de Unge oppe fra Kirkens Omgang, . . . og ved Tilberedelsen til Komædien var han utrættelig tilrede med Raad og Vink . . . Ogsaa i Staden kom jeg jævnlig til Weyse; visse Aftener samledes her en Del unge Mennesker, mellem hvilke han selv gik fra og til, mere eller mindre tagende Del i Underholdningen efter sit forskellige Lune. Han havde en smuk Samling af belletristisk Litteratur, og han var meget redebon til at laane sine unge Venner deraf«. ¹⁶

De her meddelte Smaatræk viser os ikke blot, at Clausen har taget Faderens musikalske Evne i Arv, — hans Instrument var Fløjten¹⁷ —, og yderligere udviklet den inspireret af Weyse, som han maa have kendt fra Barnsben, eftersom denne allerede 1805 var blevet ansat som Organist ved Frue Kirke,¹⁸ men de viser os tillige, at han, der i Skole- og Studenteraarene kun havde ganske faa Omgangsfæller, i Kandidataarene har faaet en betydelig større Omgangskreds. Det kunde tyde paa, at han i det mindste saa smaat var paa Vej til at overvinde »de hæmmende Eftervirkninger af et længe fortsat Hjemliv«. Den store Udenlandsrejse, som han tiltraadte i Sommeren 1818, skulde imidlertid blive endnu mere afgørende for hans aandelige Frigørelses- og Udviklingshistorie.

¹⁴ I denne Teatergalskabens Tid var de fleste besat af en sand Mani for selv at optræde ved Skuespil i private Kredse, jvfr. f. Eks. J. Chr. Drewsen, Strandmøllen (Mem. og Breve XXV, 124) og Koch I, 180ff om Præsten og Teatret og Præsten og Selskabslivet.

¹⁵ Klubballer stod dengang i stor Yndest. Clausen var Medlem af Selskabet »Vildmanden« paa Østergade (Optegn. 57). Han har haft friere Tøjler end Søstrene, der ikke maatte danse Vals med Kavalererne men kun deltage i figurerende Danse (Swane, anf. Skrift S. 124).

¹⁶ Optegn. 57—59. Af Weyses Forhold til sine unge Venner har Ingemann givet en ikke helt virkelighedsfremmed Skildring i Nøgleromanen »Landsbybørnene«. ¹⁷ Optegn. 66.

¹⁸ Om Weyses Betydning som Organist ved Frue Kirke se Carl Thrane, Danske Komponister 1875 S. 62ff og samme, Weyses Minde 1916 S. 92ff.

Andet Hovedafsnit
STUDIEREJSEN

1818—20

Kapitel I

UDREJSEN, GÖTTINGEN OG BERLIN

Om sin Udenlandsrejse 1818—20 har Clausen udtalt, at den var Hovedpunktet i hans aandelige Frigørelses- og Udviklingshistorie.¹ Under Opholdet i de fremmede Lande fik han Lejlighed til at fortsætte sine videnskabelige Studier og til at udvikle sig mere frit og uafhængigt, end det havde været ham muligt i den betydelige Faders umiddelbare Nærhed.² Det havde da sikkert lønnet sig, om man kunde have fulgt ham ikke blot gennem den gamle Mands afklarede Fremstilling i »Optegn.« men ogsaa gennem Ynglingens egne samtidige og udførlige Rejsedagbogsoptegnelser. Ganske vist ligger disse til Grund for den livlige og fængslende Skildring i Selvbiografien, men bortset fra enkelte Brudstykker eksisterer Dagbogsoptegnelserne desværre ikke mere.³ Til Gengæld har vi i Behold alle de hidindtil for Størstepartens Vedkommende helt upaaagtede Rejsebrevve, som han fra det fremmede sendte sine tidligere Lærere ved Universitetet og andre Velyndere. Ligesom Oehenschlägers Rejsebrevve frembyder de den Fordel frem for f. Eks. H. C. Andersens, at han aldrig gentager sig selv men fordeler Meddelelserne til de forskellige Modtagere, saa de kan samles ved fælles Læsning i Kredsen og samles til en Helhed som de spredte Stykker af en Mosaik for os nu bagefter. Saa fuldstændig en Kilde er Rejsebrevvene, at vi selv uden Beretningen i »Optegn.« deri vilde have en udførlig Beskrivelse af hans Udenlandsfærd. I det store og hele stemmer de tre Kilder overens og supplerer hinanden. Over dem alle er der Duft af Diligencetidens Rejseromantik, og det er en vaagen og opmærksom Skildrer, der fortæller om sine Indtryk.

Med store Forventninger saa Clausen hen til sin Rejse. Trods sin filo-

¹ Optegn. 1. ² Ib. 1. ³ Af Angst for Misbrug tilintetgjorde Clausens yngste Datter, Betty Clausen, Størstedelen af Faderens Dagbogsoptegnelser fra Rejsten. De bevarede Brudstykker er udgivet af C. S. Petersen under Titlen »Af min Rejsedagbog« 1918. Fortalen ved Clausens Dattersøn J. Frimodt.

sofiske Doktorgrad var han jo endnu i den Alder, hvor man er tilbøjelig til at betragte alt det hjemlige med Kritik og i Stedet fremhæve det fremmede. Saaledes skrev han den 23. Juni til P. L e m m i n g, der da opholdt sig i Paris, og som han derfor haabede at træffe under Rejsen, at der i den hjemlige Litteratur »overalt herskede Flovhed«, og med Hensyn til Teologien hedder det: »I Teologien tier Mændene, medens Drengene snakker; der hersker en Forsigtighed i Bogsprog og Tale, som om Inquisitionen vaagede«. Med Beundring og Forventning ser han derimod hen til den tyske Teologi: »Hel underligt er det, naar man har iagttaget den Andægtighed, den Ængstelighed, hvormed man dækker ethvert Ord, der kunde synes lidt anstødeligt, . . . at vende Øjet til den Frihed, hvormed Tysklands Teologer fremsætter deres Meninger, den Aabenhjertighed, hvormed de udvikler deres Overbevisning, den Mandighed, hvormed de forfægter deres Standpunkter og modsætter sig enhver mulig Autoritet«. Samme Brev viser desuden, at han ikke havde bundet sig til nogen bestemt Rejseplan, men »Regnskabet«, slutter han, »haaber jeg ved Guds Hjælp at skulle bestaa saaledes, at jeg vil kunne virke for Kirke og Videnskab«. ⁴

Til at foretage denne, navnlig paa den Tid, særdeles bekostelige Udenlandsrejse modtog han 2000 Rbdl. Sølv af »Fonden ad usus publicos«, der var den Tids Understøttelse paa Finansloven. Sit Andragende havde han ledsaget »med de mest anbefalende Vidnesbyrd fra alle de teol. Professorer«, saa Fondens Direktion havde under 31. December 1817 indstillet ham som en af »Universitetets mest haabefulde Studerende«. ⁵ Foruden denne Understøttelse fik han flere af Universitetets Stipendier, og endelig modtog han uden Henvendelse Tilsagn om et større Beløb fra Datidens Mæcen, Geheimeraad J o h. B ü l o w paa Sanderumgaard. ⁶ Bülow indbød ham tillige til paa Udrejsen at aflægge et Besøg, hvad han med Glæde benyttede sig af. Af dette Sommerbesøg (9.—12. Juli) hos »Danmarks ædleste Stormand«, som han taknemmeligt kalder sin Velynder, har han i de bevarede Dagbogsoptegnelser tegnet et Interiør, der har »ægte Duft af det 18. Aarh.s noget følsomme Aand over sig«, og som tillige gaar langt mere i Enkeltheder end Chr. Molbechs og Finn Magnussens Optegnelser fra Ophold sammesteds. ⁷

⁴ K. B. ⁵ Fonden ad usus publicos. Udg. af Rigsarkivet 1897 II, 262f. ⁶ Optegn. 61. Johan Bülow (1751—1828) var fra 1784 til 1793 Marskal hos Kronprins Frederik og havde stor Indflydelse paa denne. Efter sin pludselige Afskedigelse flyttede han til Sanderumgaard. ⁷ Rejsedagbog S. 12, 27—62, Jvfr. Chr. Molbech, Fragmenter af en Dagbog, skrevet paa en Rejse i Danmark 1815, og Finn Magnussen, Optegnelser paa en Rejse til Jellinge 1821. Ved Clausens Afrejse fra Sanderumgaard 12. Juli 1818 skrev Bülow i hans Stambog: »Tag dette Blad, ædle Mand, med paa Deres Rejse til Erindring af mig. Forinden jeg kendte Dem, havde De min Agtelse, og fortjente den. Den er forøget ved Deres personlige Bekendtskab. Vær stedse forsikret om mine oprigtige Ønsker for Deres Velgaaende og varme Deltagelse deri«. (De bevarede Rester af Stambogen tilhører Forlagsboghandler Friemodt.)

Under Rejsen gennem Sønderjylland blev han hurtigt klar over det danske Sprogs tilsyneladende haabløse Kamp med det tyske. »Ikke uden Uvilje er man Vidne til en Kamp, hvori Modersmaalet efterhaanden maa bukke under; med Vemod lytter man efter de danske Ord og hører dets fortrolige Tone lidt efter lidt tabe sig«, noterer han i Dagbogen. Uviljen er imidlertid ikke større, end at han selv ligesom sin Fader rask væk benytter den fortyskede Form for de gamle danske Købstadsnavne.⁸

I Kiel traf han efter Aftale sin Gitte og andre nære Slægtninge. Stiftsprovsten var nemlig med to Døtre og tilkommende Svigerdatter sejlet direkte fra København til Kiel for her at mødes med den bortrejsende. De besøgte derefter i Altona »den kære Onkel«, i hvis Hjem de tilbragte »uforglemmelige Dage«; men den 7. August slog den endelige Afskeds Time, hvor Clausen rejste videre Syd paa.⁹

Det første Maal var Göttingen,¹⁰ hvis teol. Fakultet lige fra J. L. von Mosheim og J. D. Michaelis havde indtaget en fremskudt Plads inden for den tyske Teologi. For den forudgaaende Generation havde Göttingen været det store Midtpunkt for alle Videnskabsdyrkere, »die Quelle aller Gelehrsamkeit«.¹¹ I Frederik Sneedorffs samlede Skrifter havde Clausen ofte læst hans Breve fra Udenlandsrejsen og herudfra dannet sig et Idealbillede af Studerelivet i den lille tyske Universitetsby med de berømte Lærde. Paa denne Baggrund skulde Skuffelsen over Virkeligheden blive saa meget des større.

Clausen kom til Tyskland Aaret efter, at Burschefesten paa Wartburg havde alarmeret alle tyske Hoffer og Kabinetter. Burschenschaftbevægelsen viste jo Tendens til at stille Kravet om Folkefrihed i Forgrunden midt i en Tid, hvor den hellige Alliance og Stormagtskongressen efter Napoleons Fald havde ført til Reaktionens og Restaurationens Sejr, saa Universiteterne blev derfor ved først givne Lejlighed stillet under Politiets specielle Opsyn. Studenterne arbejdede dog ufortrødent videre med deres entusiastiske Idé om Tysklands Genfødelse ved den studerende Ungdom. Maalet var det frie og enige Tyskland, hvis store Idé var født til Live under Befrielseskampen mod Napoleon. Det egentlige Studenterliv, som den danske Studenterverden manglede, kunde Clausen altsaa finde her i rigt Maal; men Burschebevægelsen huede ham ikke ret, thi de blusklædte Skikkelser i den eventyrlige Jahnske Kostumering, der tumlede sig omkring »i hule Former af et skrydende Væsen«, stod for ham som noget fremmed og usympatisk.¹²

Var Skuffelsen herover stor, saa var den endnu større over selve Uni-

⁸ Rejsedagbog S. 74. ⁹ Ib. 68, 57 og Optegn. 61. ¹⁰ Om Opholdet i Göttingen jvfr. ogsaa Brevet til P. E. Müller, Berlin 16. November 1818, Personalh. Tidsskrift 1936 S. 117—18.

¹¹ Torkil Baden i et Brev til Heyne af 11. Oktober 1794 (Universitetsbiblioteket i Göttingen, her citeret efter M. Neiiendam: Chr. Bastholm S. 152). ¹² Optegn. 62ff.

versitetet,¹³ som han havde ventet sig saa meget af. »En Kost dels saa tør og triviell, dels saa smagløst serveret, som den her bødes, havde jeg i Hjemmet kun sjældent fundet«, skriver han i »Optegn«.¹⁴ End ikke den berømte J. G. Eichhorn (1752—1827), der ud fra en neologisk Indstilling havde grundlagt den bibelske Indledningsvidenskab, var i Stand til at vække hans Beundring. Han gør dog selv udtrykkelig opmærksom paa, at Universitetet dengang befandt sig paa et Overgangsstadie, hvor Repræsentanter for en yngre Slægt stod rede til at afløse de gamle »for-gemte Personligheder«, og at det vilde være utaknemmeligt over den da-værende Tilstand at glemme det Tidsrum, der laa forud.¹⁵ Det nærmere Bekendtskab med de Göttinger Lærde, som han trods alt var interesseret i, skulde ogsaa slaa fejl. Han havde nemlig regnet med at træffe Biskop Münter i Göttingen og af ham blive introduceret hos de tyske Profes-sorer, men Münter var nogle faa Dage før Clausens Ankomst draget vi-dere Syd paa og vendte ikke tilbage. »Saa meget mere Grund havde jeg til at beklage dette mit første Uheld paa fremmed Grund«, skriver Clau-sen til ham, »som til det fejlslagne Haab snart ogsaa den Erfaring kom til, hvor nøjeregnende de göttingske Hofraader er med at tage Hensyn til og bestemme deres Forhold efter de Anbefalinger, der fremlægges for deres Øjne«.¹⁶

Alligevel skulde Opholdet i Göttingen senere hen og paa helt anden Maade faa stor Betydning ikke alene for Clausen selv men ogsaa for Dan-mark. Hans jævnaldrende Landsmand og Studenterkammerat, Kemike-ren W. C. Zeise, som han til sin store Glæde rent tilfældigt traf sammen med, gjorde ham nemlig bekendt med en ung Jurist fra Flensborg ved Navn Christian Paulsen. »Hans danske Tale var ikke flydende; men som Fædreland nævnede han kun Danmark. Han udtalte sig med en Varme, som kom indefra, om dansk Sprog og Historie; og med de stærkt krøllede gule Haar og de lyseblaa Øjne« stod han for ham »som en Yng-ling af ægte nordisk Blod«. Ikke mange Dage efter det første Møde drog Paulsen ganske vist til Berlin, men her kom de til at tilbringe Vinteren sammen.¹⁷

Under en Udflugt fra Göttingen traf Clausen for første Gang af flere under sin Rejse Tronfølgeren Prins Christian, der sammen med sin Gemalinde just i disse Aar (1818—22) var paa en europæisk Rundrejse til de reaktionære Hoffer for at rehabilitere sig i de royalistiske Kredse efter det mislykkede konstitutionelle Eventyr i Norge. Det var i Kas-sel, det første Gang faldt i Clausens Lod at gøre Tronfølgerparret sin Opvartning.

¹³ Teologerne Eichhorn, Planck, Pott, Stäudlin, Filosofferne Boutewerk og Schulze. Jvfr. Mindeskriftet »Göttinger Professoren« Gotha 1872. ¹⁴ Optegn. S. 64. Jvfr. Geografen Carl Ritters Dom over Göttingen som »saft-und-kraftlos«, (Ein Lebensbild 1864 S. 357). ¹⁵ Optegn. 64f. ¹⁶ Brev til Fr. Münter, Berlin, 4. Marts 1819 (K. B.). ¹⁷ Clausen, Slesvigeren Chr. D. Paulsens Livshistorie 1857 S. 3 og Optegn. 66.

Efter »de besværlige ensformige Uger« i Göttingen¹⁸ gik det videre til Berlin, der blev Rejsens første store Midtpunkt, for hele Vinteren 1818—19 tilbragte han i denne By, der som den yngste af Europas Hovedstæder dengang havde ca. 200,000 Indbyggere. I Modsætning til det gamle København inden for Voldene var Berlin en moderne By, som det kneb for Clausen at blive »hjemme og husvant i«. »Her er ingen Venlighed, ingen Tækkelighed, som i København; alt er stivt og elegant og fornemt«, noterer han i Dagbogen. Indbyggerne behagede ham dog langt mere end deres By. Især glædede han sig ved Synet af »de smukke Ansigter« i Folkevrmlen paa Unter den Linden.¹⁹ Af Berlinerne var det dog ganske særlig én, der skulde bevirke, at Vinteropholdet der skulde faa »blivende Betydning« for ham, og denne ene var Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, hvis Person, Kateder, Prædikestol og Hus blev Midtpunkt for ham.²⁰

Allerede som ung var Schleiermacher kommet til Berlin, der i det 18. Aarh. havde været et Hovedsæde for Oplysningen, men som omkring Aarhundredskiftet var blevet et Samlingssted for den romantiske Skoles Koryfæer, Brødrene Schlegel, Tieck og Bernhardi, og til dem havde Schleiermacher sluttet sig og til Dels tilegnet sig den af dem forkyndte Romantik. Overalt vilde man bort fra det 18. Aarh., bort fra det nøgterne, forstandsmæssige og det prosaisk hverdagsagtige — ind i det dunkle, det mystiske og mysteriøse, men Følgen blev hos adskillige en overstrømmende Skønheds- og Genidyrkelse eller ligefrem Frivolitet, thi navnlig i sin videre Udvikling kom Romantikken hovedsagelig til at virke undergravende og gav kun et Skin af Rigdom ved at lægge en æstetisk Fernis over Kulturen. Schleiermacher blev, som sagt, delvis revet med af alt dette,²¹ men som Præst følte han sig samtidig kaldet til at nøde sin Samtids Skønaander til at tage Stilling til det religiøse Problem.

Den vigtigste Frugt af det rige indre Liv, han selv levede, var hans anonyme Skrift, »Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächten«.²² Disse dannede, der var i Stand til at hæve sig over Menneskenes almindelige Standpunkt, men hvis Liv laa fjernt fra alt, hvad der blot havde nogen Lighed med Religion, vilde han lede ind i de inderste Dybder, fra hvilke Religionen først griber Sjælen, for at vise dem, fra hvilke almenmenneskelige Anlæg den har sit Udspring, og hvorledes den netop hører sammen med det, der er

¹⁸ Optegn. 65. ¹⁹ Rejsedagbog S. 99f. ²⁰ Optegn. 67. ²¹ Om den romantiske Berlinerskole og Schleiermachers Tilknytning til denne jvfr. R. Haym, Die romantische Schule 1914 S. 310ff og 469ff. Trods sit fortrolige Venskab med Fr. Schlegel kan Schleiermacher kun delvis betegnes som Romantiker. Hans Prædikener (1801) og »Briefe bei Gelegenheit der politisch-theol. Aufgabe u. d. Sendschreibens jüdischer Hausväter 1799« indeholder et stærkt Korrektiv, jvfr. H. Stephan: Die Geschichte der evangelischen Theologie seit dem deutschen Idealismus (1938) med den fortrinlige Gennemgang af Schleiermachers Teologi. ²² Her citeres den oprindelige Udgave ved R. Otto 1899.

det højeste og dyrebareste for dem. Han vilde vise dem, at Fromheden med Nødvendighed af sig selv udspringer af enhver bedre Sjæls Indre, og at den tilhører en egen Provins i Hjertedybet.²³ Det var ikke den kristne Tro men Religionen som saadan, hvis Væsen han vilde beskrive, men for virkelig at paapege Religionens psykiske Sted og paavise dens »eigene Provinz im Gemüt« forekom det ham nødvendigt at adskille Religionen fra al Metafysik og Moral. Han bekæmper derfor skarpt Ortodoksiens og Oplysningens Systemer. Religionen bestaar nemlig hverken i dogmatiske Systemer eller i Moral men er noget helt for sig selv. Den er Følelsens umiddelbare Bevidsthed om den uendelige og evige Enhed for hele Tilværelsen. »Religion ist Anschauung und Gefühl des Universums«, der for Schleiermacher er Skuepladsen for Guds Virken. »Wahre Religion ist Sinn und Geschmack für das Unendliche«.²⁴ Forrest staar udtrykkelig Anskuelsen, der lader os se den fuldendte indre Enhed i Naturen, den guddommelige Lovmæssighed og endnu mere det aandelige Universum, der træder os i Møde i Menneskehedens Historie. Anskuelsen af Universet udløser saa Følelsen, »das selbsttätige« i Religionen, der igen meget konkret bliver paavist i bestemte Følelser som Ærefrygt, Ydmyghed, Kærlighed, Taknemmelighed, Medlidenhed og Anger, saaledes at disse religiøse Følelser ledsager »das Tun des Menschen wie eine heilige Musik«.²⁵ Selve »die Geburtsstunde alles lebendigen in der Religion« skildres i Bryllupsmystikkens Billeder, der kun skal vise, at den i Virkeligheden ikke kan beskrives.²⁶

Schleiermachers egentlige Maal er dog at føre sine Læsere fra Religionens abstrakte Idé til dens empiriske Virkelighed, d. v. s. til de historiske Religioner og dermed ogsaa til Kristendommen. Alene de positive Religioner virkeliggør Religionens abstrakte Væsen. Den naturlige Religion er derfor bare en kraftløs Abstraktion, »eine Negation alles Positiven und Charakteristischen in der Religion, ... das würdige Produkt des Zeitalters, dessen Steckenpferd eine erbärmliche Allgemeinheit und eine leere Nüchternheit war«.²⁷ Kristendommens Grundtanke er, at det endelige har løsrevet sig fra det uendelige for at være sig selv nok, men at Guddommen gennem sin Udsending handler for at overvinde Løsrivelsen og bringe Forløsning. Kristendommens Tema er kort sagt »das Verderben und die Erlösung, die Feindschaft und die Vermittlung«. Denne Idé fremtræder klarest i Kristus, og derfor hæver Kristendommen sig over al tidligere Religion, til »eine höhere Potenz derselben«.²⁸ Hermed mente Schleiermacher at have naaet en kvalitativ Adskillelse mellem Kristendommen og de andre Religioner; men hans stadige Sammenblanden af kristne og romantisk-panteistiske Tanker²⁹ bevirkede en Vaklen,

²³ Reden S. 37. ²⁴ Ib. 66. ²⁵ Ib. 68. ²⁶ Ib. 75. ²⁷ Ib. 273, 277. ²⁸ Ib. 291ff. ²⁹ Jvfr. Schleiermachers Hyldest til Jøden Spinoza, hvis Panteisme laa til Grund for hele den tyske Idealisme: »Ihn durchdrang der hohe Weltgeist; das Unendliche war sein Anfang und

saa at Kristendommen for ham ikke blev den eneste sande Religion i Modsætning ikke blot til al naturlig Religion men ogsaa til alle andre positive Religioner, men snarere en Religion ved Siden af de andre positive. Alligevel er det med Rette sagt, at der med dette Skrift »begyndte en ny Tid i Protestantismens Historie. For første Gang undersøgtes Religionens Væsen ved Hjælp af en ved Kants Kritik skolet Tænkning; her gjordes omsider Ende paa Sammenblandingen af Religion og Videnskab, og Religionen flyttedes fra det intellektualistiske til det inderste i Mennesket, Følelsen, Intuitionen, det umiddelbare Gudsforhold. Den religiøse Bevidsthed havde faaet sin Autonomi anerkendt. Og gennem Afvisningen af den naturlige Religion til Fordel for den positive var der givet en Mulighed for en Indtrængen i positiv Kristendom, der førte langt videre end »Reden« selv.³⁰ Saaledes kunde Schleiermacher blive den tyske Protestantismes Reformator, og kristeligt kom »Reden« til at virke langt stærkere, end vi vilde vente efter deres Indhold. »For mange virkede de i Virkeligheden som en Opdagelse af nyt Land.«³¹

Det var dog ikke »Reden«, der skulde faa blivende Betydning for H. N. Clausen. Den Kristustro, som han trængte til uden at vide det, kunde han ikke finde her, men da han 1818 kom til Berlin, var Schleiermacher ogsaa forlængst naaet frem til et ganske anderledes positivt Standpunkt. Efter »Landflygtigheden« i Stolpe og Professoraarene i Halle var han atter kommet til Berlin, hvor han først blev Præst og siden ogsaa Professor ved det nyoprettede Universitet, til hvis Grundlæggere og Storheder han fra Begyndelsen hørte,³² og her blev han snart førende inden for tysk Teologi, selv om det ikke maa overses, at Rationalismen stadig hævdede sin Magtstilling i baade Teologi og Kirke, — ja, Vulgærrationalismen havde endda sin egentlige Blomstringsperiode i Aarhundredets tre første Decennier. Schleiermachers strengt fagteologiske Studier førte ham ikke op i den teoretiske Spekulations lufttomme Rum. Derom er hans Prædikener fra Krigsaarene stærke Vidner, og da »das deutsche Blut« strømmede i hans Aarer,³³ kastede han sig i Fædrelandets Nødtime ud i det nationalpatriotiske Arbejde for at styrke Folkeaanden til Tysklands Genfødsel og det paa en saadan Maade, at han med Treitschkes Ord blev »vor allen anderen der politische Lehrer der gebildeten Berliner Gesellschaft.«³⁴

Ende, das Universum seine einzige und ewige Liebe; . . . voller Religion war Er und voll heiligen Geistes«. Reden 3. Udg. 1821 S. 68f.

³⁰ Hj. Holmquist, Kirkehistorie III, 2. Udg. ved J. Nørregaard 1940 S. 11. ³¹ H. v. Schubert, Grundzüge der Kirchengeschichte 3. Udg. 1906 S. 271. ³² Jvfr. Schleiermachers Skrift fra 1808, Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinn, hvor han opstillede de Grundsætninger, hvorefter det nye Universitet skulde ledes. ³³ Schleiermachers Werke I, 2. Bd. S. 320. ³⁴ Treitschke, Deutsche Geschichte I, 305 og II, 89 Jvfr. videre A. v. Ungern-Sternberg, Schleiermachers völkische Botschaft in der Zeit der deutschen Erneuerung 1933.

Da Arbejdet ved Berlins Universitet var kommet i regelmæssig Gang, skrev Schleiermacher sit teol. Programskrift, » Kurze Darstellung des theol. Studiums zum Behuf einleitender Vorlesungen (1811)«,³⁵ hvori han med Hævdelsen af den teol. Videnskabs Frihed samtidig gjorde gældende, at Teologien faar sin særegne Karakter derved, at den skal tjene et praktisk Samfund, nemlig Kirken. Gennem Studiet skal derfor den videnskabelige og religiøse Interesse nøje forenes med hinanden.

Trods sin krævende Universitetsgerning vedblev Schleiermacher samtidig at være Præst, hvilket ogsaa i høj Grad kom hans kristelige Udvikling til Gode, thi for Prædikenerne saavel som for Forelæsningerne behøvede han et gennemtænkt dogmatisk System. Under Tankearbejdet hermed førtes han efterhaanden bort fra »Reden«s æstetiske Panteisme til en Opfattelse, for hvilken Kristus mere og mere blev Midtpunktet, saadan som han som ung havde lært det af Herrnhuterne i Niesky og Barby. Det rigeste Resultat af hans Aandsarbejde blev derfor hans Dogmatik, »Der christliche Glaube«, men længe før dens Udgivelse var hans Berømmelse en fastslaaet Kendsgerning.

Ogsaa Clausen kendte saare vel Schleiermachers Navn før sit Komme til Berlin; men egentligt Kendskab havde han kun til hans Bearbejdelse af Platos Dialoger. At han søgte ham som Teolog og ikke som Filosof, ved vi dog nu med Sikkerhed. I Göttingen havde han nemlig fuldendt det Studium af Filosofiens Historie, der havde beskæftiget ham i flere Aar. »Jeg har erfaret«, skrev han hjem til P. E. Müller, »at det er et farligt Studium. Troen paa en evig Sandhed maa være fast, for at ikke Traaden skal briste, naar man tumles igennem denne uhyre Labyrint af den menneskelige Kløgt; og imedens man er Vidne til, hvorledes den ene Bygning opføres efter den anden for atter at nedstyrtes og give Plads til en tredje, er det visselig ikke let at bevare sin egen Overbevisning uafhængig af sofistiske Grundpiller og skeptiske Angreb. Derfor glæder jeg mig ogsaa ret inderligt over, at jeg efter denne Prøve kan med dobbelt Kærlighed igen tye til min Teologi; jeg ved nu, at den ikke kan rokkes ved ensidig Spekulation, men at hver Tanke maa hvile paa den religiøse Tro; ogsaa derfor er mig denne Vinter saa kær; i den kan jeg leve saa ganske for den Videnskab, som jeg maa dyrke for at føle mig glad i Livet . . . Jeg har begyndt med at studere mig ind i den hebraiske Arkæologi og de apokryfiske Bøger og gaar derpaa over til Dogmehistorien, Dogmatikken, for der at samle og forbinde og prøve — og forkaste; min Tro paa Gud, der for mig er Tro paa Fornuft og Bibel, skal lede min Prøven«.³⁶ Hvad Clausen saa helt fortier i »Optegn.«, faar vi Kendskab til gennem dette Brev.

³⁵ Den første Udgave var dog saa kortfattet, at den ikke vakte større Opsigt. Først den stærkt reviderede og udvidede 2. Udg. 1830 vandt virkelig Indflydelse. ³⁶ Brev til P. E. Müller, Personalh. Tidsskr. 1936 S. 119.

Kandidataarenes Studium af Filosofien har Gang paa Gang bragt ham aandelige Prøvelser, under hvilke det ikke har været ham let at fastholde sin kristne Overbevisning. Om egentlige Anfægtelser drejer det sig dog næppe. Der er intet, der tyder paa Syndeangst eller lignende. Krisen eller Kriserne, — hvis man maa bruge dette Ord —, har snarere været af intellektuel Art, idet han har været i Tvivl om, hvorvidt Kristendommen kunde bestaa Prøven for Fornuftens Domstol. Det er med andre Ord hele Rationalismens Grundproblem, han har været stillet overfor. Atter og atter har han under sine filosofiske Studier følt sig tvunget til at besvare det Spørgsmaal, om nu ogsaa de religiøse Principper, hvori han var oplært fra Barnsben, kunde holde Stik, eller om de blot beroede paa en Illusion. Ved Ankomsten til Berlin var »Prøven« overstaaet, og han var kommet igennem den med Troen i Behold, og denne Tro var for ham stadig en Tro ikke blot paa Bibelordets Sandhed men ogsaa paa dets Overensstemmelse med Fornuften — en Tro paa Fornuft og Bibel. Han var altsaa stadig fuldblods Rationalist. Hans Rationalisme havde intet Skibbrud lidt under den nu afsluttede Krise, ja, var vel endog snarere blevet styrket, fordi den havde bestaaet Prøven. Ud fra dette Standpunkt var det saa for de kommende Vintermaaneder hans Hensigt med fornyet Iver at kaste sig over Teologien, specielt Dogmatikken, og her skulde Schleiermacher være hans Lærer.

Den 13. Oktober indtegnede han sig til Schleiermachers Forelæsninger over Dogmatik og Dialektik og betalte herfor i Universitetskvæsturen de fastsatte to Louisdorer,³⁷ og allerede den følgende Dag opsøgte han Schleiermacher personligt. Om dette første Møde fortæller han i Rejse-dagbogen: »Mod Middag gik jeg til Schleiermacher med mit Brev fra Petersen;³⁸ han bor i Wilhelmstrasse i en Sidefløj af et stort Palais; jeg blev ført ind i et af hans Værelser, hvor en Del Bøger stod; men da jeg havde set mig noget om iblandt dem, kom en Jomfru og bad mig komme igen efter Bordet; han studerede nu, og hun vilde nødig forstyrre ham. Kl. 4 var jeg der igen, og nu kom han; hans Figur frapperede mig ikke, da jeg i Forvejen havde hørt den beskrive; han er næsten et Hoved mindre end jeg,³⁹ lidt forvokset og bærer Brillen, som et Par livfulde Øjne funkler igennem. Hans hele Væsen er Liv, dog er han for første Gang noget spændt og forlegen. Han klagede over Tidens Utilstrækkelighed til at udgive en Dogmatik og en Moral, som han kaldte en gammel Gæld; og han klager vel med Rette, thi foruden sine Kollegier er han Præst ved Trefoldigheds-Kirken og prædiker hver Søndag; dog sagde han ret naivt: mine Prædikener tager mig, efter min Maade at prædike paa, ikke megen Tid; Menigheden kunde vel næppe have nogen Sjælesørger,

³⁷ Rejse-dagbog S. 102. ³⁸ Der er sikkert Tale om Filologen F. C. Petersen, der Aaret før havde foretaget en Studierejse i Tyskland. ³⁹ »Clausen var endda selv en lille Mand«, Rejse-dagbog 105 Anm. ved J. Frimodt.

som tager sig mindre af deres Sjæle. Jeg spurgte ham, om han lagde nogen Bog til Grund for sine dogmatiske Forelæsninger; han svarede: leidet nein. Tilslutning bad han mig efter min Lejlighed komme om Aftenen ved Tetiden; dette var hans Erhohlungsstunde«. ⁴⁰ Som det fremgaa af denne Skildring, tog Schleiermacher venligt mod den unge Dansker, men det turde vel ogsaa fremgaa af den, at Clausen har følt sig lidt skuffet ved det første Møde med den fortravlede Præst og Professor. ⁴¹ Om nogen stærk Grebethed ved Mødet med den berømte Mand er der slet ikke Tale i dette Brudstykke af Rejsedagbogen, hvis Fortsættelse desværre mangler. ⁴² Men allerede den første Forelæsning hos Schleiermacher skulde gøre et helt anderledes stærkt Indtryk: »Kl. 8 (21. Oktober) hørte jeg den første Time hos Schleiermacher over Dogmatikken; ... han sidder ganske roligt paa Katederstolen og filosoferer, som om Tankerne stod for hans Øjne; ikke et Ord har han skrevet for sig, og dog mangler han aldrig et Ord«. ⁴³ Endnu en Grad mere højstemt er Skildringen af Schleiermacher i det Brev, som han den 16. November sendte Prof. Müller: »Schleiermacher er en Mand, som det lønner sig Umagen at studere. Jeg hører hos ham tvende Forelæsninger over Dogmatikken og Dialektik, besøger stadig hans Kirke og kommer af og til i hans Hus og har der ved allerede nøjere lært ham at kende; han er lutter Liv og Fyrighed; men han er saaledes Herre over det Liv, der kvælder ud af ham, at han i sine Forelæsninger og Prædikener, som han tilhobe extemporerer, beholder den strengeste Orden i Tankegangen, den største Skarphed og Præcision i hele Behandlingen; hans hele Tænkning er saa dyb og saa bestemt, at han for at docere synes kun at behøve at aabne Munden og lade Tungen bevæge sig. Blandt de Studerende saavel som det mere dannede Publikum er hans Stemme et halvt Orakel, og uden Tvivl er hans Indflydelse højst velgørende«. ⁴⁴ Nu er han synligt imponeret, og i Løbet af Vinteren skulde han blive saa stærkt betaget af Schleiermachers Personlighed, at det aldrig tabte sig. Schleiermachers Paastand, at Mennesket kun sekundært vindes for Religionen ved Ordet men primært ved religiøse Personligheder, kom i alt Fald til at passe paa Forholdet mellem ham og den unge danske Teolog. ⁴⁵ Endnu som gammel Mand kunde Clausen ligesom se Schleiermacher for sig, som han tog sig ud i Auditoriet paa Berlins Universitet: »Siddende i en Lænestol i eftertænksom Stilling til højre Side var det, som om han gav Tryk paa en Springfjeder, hvorefter det fine Tankespil udspandt sig i jævn og uafbrudt Gang. Over Foredraget hvilede den største Simpelhed, fuldkommen Natursandhed,

⁴⁰ Rejsedagbog 104f. ⁴¹ Om Schleiermachers Fortravlethed jvfr. Breve fra og til H. C. Ørsted I, 297f, og Breve fra og til Sibbern I, 29f. ⁴² Jvfr., at Marheineke i Rejsedagbogen (107) nævnes før Schleiermacher, men det skyldes maaske blot en Tilfældighed eller Marheinekens Værdighed som Rektor. ⁴³ Rejsedagbog S. 109. ⁴⁴ Personalh. Tidsskr. 1936 S. 121. ⁴⁵ Plum, Schleiermacher i Danmark S. 57.

intet Anlagt eller Patetisk, kun nu og da en indstrøet Bemærkning med let Ironi i Mund og Tone, men derimod paa én Gang kritisk udlugende, rensende og ryddende og teologisk klarende, opbyggende og befæstende«. ⁴⁶

Schleiermachers Dogmatik var jo endnu ikke udgivet 1818, men de teol. Tanker, som den store Dogmatiker udviklede i sine Morgenforelæsninger, hvoraf Clausen aldrig forsømte en eneste Time, var selvsagt i Grundtrækkene de samme som vi tre Aar efter møder i »Der christliche Glaube«. ⁴⁷ Ud fra dette Værk kan vi derfor slutte os til, hvad Clausen har hørt og vel ogsaa noteret i det Halvaar, han sad under Schleiermachers Kateder.

Allerede Schleiermachers dogmatiske Metode var banebrydende. Tidsaanden havde helt strøget Dogmatikken af Videnskabens Rækker, men nu dukkede den op igen hos ham inden for den »historiske« Teologis Ramme, sammenknyttet med det psykologiske Synspunkt. Han vilde nemlig »den Glaubensinhalt des Christentums immer nur auf die Grundtatsache desselben und auf die innere Erfahrung von dieser Tatsache zurückföhren«. ⁴⁸ Denne indre Sammensmeltning af Erfaringsmomenter med det objektivt historiske søger han saa at naa gennem sin ejendommelige dogmatiske Metode. Ifølge Paragraf 15 er de kristne Trossætninger »Auffassungen der christlich frommen Gemütszustände in der Rede dargestellt«, d. v. s. deres Indhold er givet i Bevidstheden og behøver derfor hverken rationel eller spekulativ Begrundelse men blot en nøjagtig videnskabelig Bestemmelse. Dogmatikkens Opgave som historisk Disciplin bliver derfor fænomenologisk at beskrive og forklare »die in einer christlichen Kirchengesellschaft zu einer bestimmten Zeit geltende Lehre« og derved tjene Kirkens praktiske Liv. At Troslæren som Følge heraf altid maa faa en vis tidsbestemt Karakter, er uundgaaeligt.

Hvad er da nu Religion eller »Frömmigkeit« i det hele taget? Med tydelige Reminiscenser fra »Reden« men supplerende lyder Svaret: »die Frömmigkeit, welche die Basis aller kirchlichen Gemeinschaften ausmacht, ist rein für sich betrachtet weder ein Wissen noch ein Thun, sondern eine Bestimmtheit des Geföhls oder des unmittelbaren Selbstbewusstseins«. ⁴⁹ Denne bestaar deri, »dass wir uns unsrer selbst als schlechthin abhängig, oder . . . als in Beziehung mit Gott bewusst sind«. Denne Bestemmelse af Fromheden som absolut Afhængighedsfølelse vil da sige, at det væsentlige er en personlig Grebethed af Gud, der inde-

⁴⁶ Optegn. 67. ⁴⁷ Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhang dargestellt, 1. Udg. 1821, 2. Udg. 1830. Om Forskellen mellem de to Udgaver jvfr. M. Rade, Die Leitsätze der 1. und 2. Ausgabe von Schleiermachers Glaubenslehre 1904. ⁴⁸ Werke I, 5. Bd. S. 676. ⁴⁹ Jvfr. Schleiermachers egen Bemærkning her til i »Sendschreiben an Lücke«, udg. ved H. Mulert 1908 S. 15. Ved »Frömmigkeit« skal hverken forstaaes »etwas Verworrenes noch etwas Unwirksames«, men »die ursprüngliche Aussage über ein unmittelbares Existenzialverhältnis«.

slutter Verden og Livet, alle jordiske Kausaliteter, Friheden og Afhængigheden under en sidste radikal Afhængighed, og som vil forstaa Livet i dets Helhed ud fra Gud.

Skønt denne Lære om Fromheden er meget vigtig hos Schleiermacher og kom til at virke som en befriende Aand, saa staar den dog ikke i Midtpunktet af Troslæren. Det gør først Bestemmelsen af Kristendommen i Paragraf 11.⁵⁰ Imellem de forskellige Religionsformer vil de være de højeste, hvor den absolutte Afhængighedsfølelse er rettet mod eet, d. v. s. de monoteistiske, og inden for dem vil igen de være de højeste, der underordner det naturlige under det sædelige, d. v. s. de teleologiske. Kristendommen er ikke bare en saadan monoteistisk-teleologisk Religion men den reneste Virkeliggørelse af den teleologisk bestemte Monoteisme og derfor den højeste Religion. Dens særlige Karakter er at være Forløsningsreligion, for alt i den »wird bezogen auf die durch Jesum von Nazareth vollbrachte Erlösung«. Dens Poler er Synd og Naade.

Dette fremstilles saa nærmere i Troslærens anden Del. Læren om Synden er dog ikke helt klar men bliver sammen med adskillige andre Punkter et Vidnesbyrd om, at selv Schleiermacher paa mange Maader var et Barn af sin Tid.⁵¹ Paa den ene Side fremhæves stærkt »die nur durch den Einfluss der Erlösung aufzuhebende vollkommne Unfähigkeit zum Guten« (Paragraf 70), og Arvesynden understreges som »die Gesamttat und die Gesamtschuld des menschlichen Geschlechts« (Paragraf 71), men paa den anden Side forklares Synden ud fra Kampen mellem Kød og Aand som »Aeusserungen der Begierde« d. v. s. naturligt, og saaledes berøves Læren derom sin dybeste Brod.

Forløsningslæren betoner i bevidst Modsætning til det 18. Aarh. Enheden af Jesu Kristi Person og Gerning, ligesom de ogsaa er »im Selbstbewusstsein der Gläubigen unzertrennlich eins« (Paragraf 92). Sit Midtpunkt har Kristologien deri, at Kristus stedse skildres som historisk, som betinget af Tid og ydre Omstændigheder, men samtidig som kvalitativt forskellig fra alle Mennesker, i Besiddelse af et fulkomment ubrudt Samfund med Gud. Hans Forløsergerning bestaar i at give Menneskene Del i sin ubrudte Gudsbevidsthed. Han skildres derfor som »urbildlich«, som den, fra hvem der udgaar en produktiv skabende Kraft, og som Organet for Guds Iboen i Menneskene, saadan som Schleiermacher fandt det fremstillet i Johannesevangeliet. Stridighederne mellem Supernaturalisme og Rationalisme vil han føre ud over ved at anlægge to Synspunkter: Set fra en Side var Kristi Gerning noget nyt og overnaturligt, der indledte en ny Epoke, men set fra en anden Side noget naturligt, eftersom hele Skabningen var anlagt herpaa, hvorfor Forløsningsen blev »die nun erst vollendete Schöpfung der menschlichen Natur«.

⁵⁰ H. Stephan, anf. Skrift S. 92. ⁵¹ Om hans Stilling til Rationalismen, se det følgende.

Af afgørende Betydning er ogsaa den gryende Kirkeforstaaelse, vi træffer hos Schleiermacher midt i en Tid, hvor den meste Kristendom var Enkeltmandskristendom. Fra »Reden«s kollegialistiske Kirkebegreb er han naaet frem til fuldere Forstaaelse af, at den historisk fremvoksende Kirkes Eksistens forudsætter en guddommelig Indvirkning: »Die christliche Kirche bildet sich durch das Zusammentreten der einzelnen Wiedergeborenen zu einem geordneten Aufeinanderwirken und Miteinanderwirken«. ⁵²

Trods alle Indvendinger mod Schleiermachers Metode og Troslærens Indhold blev hans Dogmatik et af de store skelsættende Værker, thi skønt han stadig gjorde visse Indrømmelser til Rationalismen og vendte sig skarpt mod ethvert Forsøg paa at drive den ud af Kirken, ligesom han i det hele vendte sig mod den voksende kirkelige Reaktion, tilføjede han den ikke desto mindre dødelige Saar, negativt ved sin Paavisning af Intellektualismens og Moralismens religiøse Afmagt og positivt ved Fremhævelsen af Kristus og Betoningen af Frelsestrangen og Frelsen som Kristendommens Kerne. ⁵³

Det var Grundtankerne i dette imponerende dogmatiske System, Clausen hørte i hine Morgentimer paa Berlins Universitet, og om Aftenen hørte han desuden Schleiermachers Forelæsninger over Dialektikken, der forsøgte at vise, hvorledes Videnskaben og Teologien kan forenes. ⁵⁴

Forstod Clausen nu ogsaa Schleiermacher fuldt ud? Ikke til at begynde med. Dertil var Schleiermacher alt for revolutionerende. I de første tre-fire Uger naaede Clausen ikke videre end til det rationelt kritiske Element hos ham. »Som Docent«, skrev han under 16. November til P. E. Müller, »er han aldeles uafhængig af enhver positiv kirkelig Bestemmelsesgrund; hans Dogmatik er egentlig eine Kritik der Glaubenslehre, og Fornuftens Principper er det højeste i hver Undersøgelse«. ⁵⁵ Men i Løbet af Semestret blev han selvfølgelig mere og mere klar over Schleiermachers enorme Betydning. Den 4. Marts 1819 skrev han til Biskop Münster: »Schleiermacher er blandt sine Kolleger den eneste, der med fuldkommen Selvstændighed gaar sin Vej og virker umiddelbart eller middelbart paa de andre, endog hvor de ikke vil indrømme denne Indflydelse«. Men selv paa dette Tidspunkt — efter Forelæsnernes Afslutning — syntes Clausen at være mere optaget af Schleier-

⁵² Jvfr. R. Hermann, Die Bedeutung der Kirche bei Schleiermacher 1934. ⁵³ Jvfr. Reden 3. Udg. Forordet og den 26. Anm. til 4. Tale, Sendschreiben an von Cöller und Schultz (Werke I, 5. Bd.) og Sendschreiben an Lücke (ved Mulert S. 37, 44). ⁵⁴ Jvfr. Schleiermachers Brev til Jacobi af 30. Marts 1818: »Meine Philosophie und meine Dogmatik sind sehr entschlossen, sich nicht zu widersprechen, aber eben deshalb sollen auch beide niemals fertig sein, und so lange ich denken kann, haben sie immer gegenseitig an einander gestimmt und sich auch immer mehr angenähert«. (Briefe 2, 11, 349f). ⁵⁵ Personalh. Tidsskr. 1936 S. 121.

machers kritiske Indsats end af den positive: »Schleiermacher arbejder paa at udgive sin Dogmatik; jeg har hørt den i Vinter; den kritiske Del er et Mesterstykke af Dialektik og vil i Tidens Løb gøre Epoke i Behandlingen af Dogmernes kirkelige Teori; men hans eget System turde vel i mange Punkter atter blive Genstand for en retfærdig Kritik«. ⁵⁶

Det er sikkert for dristigt at drage alt for vidtgaende Slutninger ud fra disse spredte Sætninger. Herudfra at hævde, at Clausens Omtale i »Optegn.« af Schleiermachers positivt kristelige Indflydelse paa ham skulde enten bero paa en Erindringsforskydning eller ligefrem tjene til at udsmykke ham med en inderlig Kristustro, som han i Virkeligheden ikke havde, for at Efterslægten derigennem kunde faa et eklatant Bevis for, hvor uretfærdigt Grundtvigs Angreb i 1825 var, — er der intet virkeligt Grundlag for. Hvad det første angaar, synes Oplevelsen under Schleiermachers Kateder at have været for stor til, at han nogensinde skulde kunne gøre sig skyldig i en saa grov Fejlhuskning, og hvad det andet angaar, forbyder hans hele sandhedskærlige Færd os for Alvor at drage en saadan Konklusion. At de ovenfor citerede Brevstykker udgør et Korrektiv over for Memoirerne, kan paa den anden Side ikke nægtes, saa meget des mindre som Clausen selv under Nedskrivningen af disse aabent erkendte Vanskeligheden ved klart at gøre Rede for Schleiermachers Betydning for sig under selve Berlineropholdet.

Med disse Bemærkninger in mente gaar vi over til hans tilbageskuen- de Omtale af de »aandsvækkende og lærerige Timer«, han tilbragte under Schleiermachers Kateder: »Hvor meget jeg skylder dem, er jeg ikke i Stand til at udmaale eller gøre mig selv Rede for, dels fordi det mundtlige Ord senere er smeltet sammen med Udbyttet af hans Skrifter, dels ogsaa fordi det var mig paafaldende, — ihvorvel jeg her blev ført ind i en Sfære saa højst forskellig fra den, hvori jeg hidtil havde bevæget mig —, hvor let jeg fandt mig hjemme i den, saa at det mangengang forekom mig, som om jeg her fandt udformet i klar og bestemt Skikkelse, hvad jeg havde baaret halvt ubevidst hos mig selv«. ⁵⁷

Saa meget viser allerede disse Ord, at Schleiermacher har betydet uendelig meget for Clausen, men de viser desuden, at Clausen selv over for denne Indflydelse bestemt ønsker at fastholde det Synspunkt, der ligger til Grund for hele Levnedsbogen, at hans teol. Livsvej har formet sig som »jævn Selvudvikling«. ⁵⁸ Det nye var ham egentlig ikke nyt; han fandt sig saa let hjemme i den schleiermacherske Sfære, fordi han »halvt ubevidst« allerede havde baaret det i sig selv. Denne »ret selvbevidste Ytring« ⁵⁹ modificeres dog ved hans Ord om, at uden en forberedende Indvirkning vilde Schleiermacher ikke være blevet for ham, hvad han blev ved den første Berøring, og denne forberedende Indvirkning skyld-

⁵⁶ Brev til Fr. Münter, Berlin 4. Marts 1819 (K. B.). ⁵⁷ Optegn. 67f. ⁵⁸ Ib. 507. ⁵⁹ Plum, Schleiermacher i Danmark S. 56.

tes jo efter hans egen Mening P. E. Müllers teol. og Mynsters kirkelige Indflydelse. Med hvor liden Ret dette virkelig er Tilfældet, har vi tidligere søgt at belyse. Der er intet i Clausens før-schleiermacherske Periode, der vidner om, at Mynster og da slet ikke Müller har formaaet at føre ham ud over Rationalismens Gudfaderstro til en mere kristocentrisk Indstilling. Alene det før citerede Brev til sidstnævnte viser med al ønskelig Klarhed, at han selv efter den aandelige Krise havde bevaret sin rationalistiske Tro paa Fornuft og Bibel. Kristi Navn nævnes overhovedet ikke i Forbindelse med den udstaaede »Prøve«. Men det var just paa dette vigtige Omraade, at der skulde ske noget virkelig nyt med ham under Opholdet i Berlin, saadan som det ogsaa fremgaar af hans videre Omtale af Schleiermachers Indflydelse.

»Hvad der fremfor alt virkede — ikke tiltalende, men slaende og gribende paa mig, var det, der udgjorde hans kristelige Personligheds Væsen: Foreningen af den inderlige Kristustro med den frygtløse Kritik over for det kirkelig nedarvede og fastslaaede, — det paa lidelige Vidne, ligesom det var hos Luther, om den uforrykkelige Fasthed af Trostilegnelsen. Heraf den sikre og følgerigtige Indordning af Teologien i Trosbevidstheden, den gennemførte Udskillelse af Trosindholdet fra det kunstige Apparat af dogmatiske Læreformer, det store Syn paa den kirkelige Samfundside, den høje Ro, hvormed han vidste at holde det evangeliske, fælles kristelige ud fra det konfessionelle og individuelle uden dog at træde dettes Betydning og Ret for nær«. ⁶⁰

Ikke blot indeholder disse Ord en Karakteristik af Schleiermachers Teologi, men Clausen gør i Virkeligheden her, som Prof. J. Oskar Andersen skriver, »en væsentlig Indrømmelse til Tværsnit-Synspunktet. Det var Schleiermacher, der lærte ham ikke blot »Foreningen af den inderlige Kristustro med den frygtløse Kritik over for det kirkelig nedarvede og fastslaaede«; men ogsaa Forstaaelsen af Trostilegnelsen, Teologiens Indordning under Trosbevidstheden, Synet paa den kirkelige Samfundside og paa det fælleskristelige. Her er der givet saadanne Indholdsbestemmelser af hans teol. »Grundretning«, at man allerede af Hensyn til dem har nogen Vanskelighed ved at forstaa, at Clausen ikke følte sit aandelige Liv spaltet i to Afsnit«. ⁶¹ Vel er der intet, der vidner om, at han i Berlin har haft »en Dag paa Vejen til Damaskus« (Fred. Nielsen), ⁶² men at der skete noget afgørende nyt for ham under Opholdet der eller vel snarere som Følge af det, lægger altsaa selv den bekendelsessky Clausen ikke Skjul paa. Derfor indleder det en helt ny Fase eller Periode i hans Liv, thi paa de ovennævnte Omraader fik han en helt ny personlig Livsindstilling. ⁶³ Men endnu var alt nyt og gærende,

⁶⁰ Optegn. S. 68. ⁶¹ J. Oskar Andersen i Teol. Tidsskrift 1926 S. 206. ⁶² Fr. Nielsen, Karakteristikker og Kritikker 1884 S. 3. ⁶³ Biskop Plum nævner som et af Punkterne »personlig Redelighed i Tilegnelsen«. (Anf. Skrift S. 61). Men mon Kantianeren H. G. Clau-

og der skulde gaa mange Aar, før der kom noget ret Balanceforhold mellem Kristustroen og Criticismen. F. r. N i e l s e n har derfor Ret, naar han om Clausens Livsudvikling siger, at »i hans Ungdom havde den frygtløse Kritik, i hans Alderdom den inderlige Kristustro Overvægten«. ⁶⁴ Dog er der ingen Grund til at betvivle, at hele hans Livsindstilling allerede nu under Schleiermachers Paavirkning var blevet ganske anderledes optaget af Spørgsmaalet »Hvad tykkes eder om Kristus«, end det havde været Tilfældet i den første Ungdom, hvor han var sin rationalistiske Faders og P. E. Müllers Discipel.

Denne Paavirkning fra Schleiermacher betød imidlertid ingenlunde, at Clausens Meninger fra nu af blev en slavisk Gentagelse af den store Teologs. »Ikke lidet i Schleiermachers System kunde jeg vistnok hverken dengang eller senere tilegne mig«, hedder det i »Optegn.« og videre: »Det er ofte blevet sagt baade af ham selv og af andre om ham, at han ikke har villet danne nogen Skole, men villet vække og modne til Selvstændighed i Tænkning og Omdømme. Men saa meget, som fra denne Kilde har fundet Indgang og slaaget Rod hos mig, er uformærket gaaet saaledes over i mit aandelige Liv, i mit hele tænkende og stræbende Væsen, at jeg ikke formaar at udskille det fra det oprindelig egne«. ⁶⁵ Ogsaa med disse Ord søger Clausen paa én Gang at give Udtryk for Disciplens Taknemmelighed og at hævde sin egen Selvstændighed. Det er utvivlsomt ogsaa rigtigt, at der var mangt og meget i Schleiermachers System, som han ikke kunde tilegne sig; dertil var han en for historisk og praktisk rationel anlagt Aand, ⁶⁶ men som Biskop P l u m skriver, »Hovedsagen er naturligvis ikke, om han kvantitativt har optaget mere eller mindre, men om han har faaet en personlig Indstilling«, ⁶⁷ og det havde han, som alt sagt.

Den her skildrede Paavirkning fra Schleiermacher skyldtes aldeles overvejende dennes Katedervirksomhed. Som Prædikant skulde Schleiermacher derimod ikke faa nogen nævneværdig øjeblikkelig Indflydelse paa ham. Mærkeligt nok, for det var ellers som Prædikant, Schleiermacher blev vurderet højest af sin Tid. ⁶⁸ Vel var Clausen en flittig Gæst i »Trefoldighedskirken«, hvor han bl. a. hørte Schleiermachers »Predigten über den christlichen Hausstand«, men han bekender aabent, at han ikke dengang var i Stand til fuldelig at vurdere Schleiermacher som Prædikant. Han fandt »Prædikenen at staa for nær Katederforedraget«, og han »savnede den Hjertet tiltalende

sens Søn behøvede at rejse til Berlin for at lære det? Selv taler Clausen om »uforrykkelig Fasthed af Trostilegnelsen«.

⁶⁴ Fr. Nielsen, anf. Skrift S. 4. ⁶⁵ Optegn. 68. ⁶⁶ Jvfr. Edv. Lehmann, Romantik og Kristendom 1910 S. 31. Derimod var Clausen ikke, som Lehmann hævder det, for »kold« til at forstaa Schleiermacher. ⁶⁷ Plum, anf. Skrift S. 61. ⁶⁸ Jvfr. Treitschke, Deutsche Geschichte 1882 I, 305 og II, 89. Fr. Plum, Efterretninger om udenlandsk teol. Literatur 1818 S. 8; 1821 S. 14; 1822 S. 30. Mynsters Breve til Engelbreth Kh. S. 4. R. IV, 735 og Medd. S. 233.

Tone, den sjælegribende Behandling etc.⁶⁹ Maaske har ogsaa Schleiermachers Fortravlethed i sin Præstegerning virket noget stødende paa H. G. Clausens Søn.⁷⁰ Det var i alt Fald først senere, han kom til Erkendelse af, »hvor uvurderlig en Skat den homiletiske Litteratur ejer i Samlingerne af de ved Tankerigdom og Indholdsdybde uden Tvivl enestaaende schleiermacherske Prædikener«. ⁷¹

Hvad angaar Schleiermachers personlige Forhold til den unge danske Lærde, har vi allerede set, at han straks tog saare venligt imod ham, og siden fik Clausen »jævnlig« sin Gang i hans Hus. Han var heller ikke den første Dansker, der traadte i nærmere Forbindelse med Schleiermacher. I 1802 var H. C. Ørsted truffet sammen med ham i de krisefyldte Dage ved Slutningen af hans første Berlinertid og siden igen 1812, men til mere end et løst Bekendtskab var det ikke blevet;⁷² mere fortroligt blev Oehlenschlägers Samliv med ham i Halle 1805 og i Berlin 1817,⁷³ hvorimod Sibbern trods sin Beundring for Schleiermacher ikke ret kunde komme i personlig Forbindelse med den stærkt optagne Præst og Professor under sit Ophold i Berlin 1811—12.⁷⁴ Hvorledes Schleiermachers Følelser var over for Clausen har vi ingen Vidnesbyrd om ud over, at han tog sig venligt af den unge Mand, der søgte hans Vejledning. Trods sin filosofiske Doktorgrad var Clausen jo med sine 25 Aar endnu »kun en Student over for den berømte Professor«. ⁷⁵ Den Anbefalingsskrivelse, som Schleiermacher medgav ham til B. G. Niebuhr i Rom ved Afrejsen fra Berlin, er om ikke kølig saa dog i allerhøjeste Grad formel: »Ich habe es dem Ueberbringer dieses, Herrn Clausen aus Kopenhagen, nicht abschlagen können, liebster Niebuhr, ihm ein Paar Zeilen mitzugeben an Sie, um ihn Ihrer Freundlichkeit zu empfehlen. Lassen Sie sie mir zu Liebe soviel gelten, dass er sehe, es wäre nicht dasselbe gewesen, wenn er ohne sie gekommen wäre. Er wird sich gern über mancherlei von Ihnen belehren lassen und sehr dankbar sein, wenn er sich hier und da in seinen wissenschaftlichen und Kunstbestrebungen Ihres Schutzes erfreut«. ⁷⁶ Fra Schleiermachers Side synes Forholdet altsaa at have været uden større Hjertelighed, men han har dog »jævnlig« indbudt den unge Dansker, der søgte hans Protektion, til sit Hjem, hvor han altid »var inladende og meddelsom og mærkværdig hjemme i de forskellige Enemærker, hvorpaa Samtalen kunde føre hen«. ⁷⁷

Et af de Emner, der hyppigst var paa Tale i Schleiermachers Hjem, var Unionen af de to evangeliske Konfessioner i Preussen og de dermed i Forbindelse staaende Planer til en Kirkeforfatning efter re-

⁶⁹ Optegn. 68f. ⁷⁰ Ib. 69 Anm. og Rejsedagbog S. 105. ⁷¹ Optegn. 69. ⁷² Breve fra og til H. C. Ørsted I, 38, 62, 297. Jvfr. hermed og til det følgende Plum, anf. Skrift S. 38ff. ⁷³ Oehlenschlägers Erindringer II, 30ff og 225. ⁷⁴ Breve fra og til Sibbern I, 29, 30, 56, 60. ⁷⁵ Plum, anf. Skrift S. 54, 61. ⁷⁶ Meisner, Schleiermacher als Mensch II, 296. ⁷⁷ Optegn. 70. Jvfr. Sibberns herfra noget forskellige Indtryk: »Skønt man ofte træffer ham ret opvakt og vittig, er han dog i Grunden indesluttet, som ogsaa hans Venner siger«. (Brev til Sophie Ørsted af 14. Jan. 1812).

formert Forbilledet. Baade Pietismen og Oplysningen havde skudt det adskillende i Baggrunden, den første ved at lægge Vægten paa Inderligheden frem for paa Lærens Enkeltheder, den sidste ved overhovedet at fremme dogmatisk Lige gyldighed, og en Union mellem Reformerte og Lutheranere havde jo desuden lige siden den store Kurfyrstes Dage været et Ønske for Preussens reformerte Herskere. Det passede især den romantisk indstillede Friedrich Wilhelm III, der under Napoleontidens Ulykker var blevet i høj Grad kirkelig interesseret. Han greb derfor med megen Iver den af Hofpræst Sack fremsatte Tanke om en Union paa liturgisk Grund,⁷⁸ og ogsaa til Forslagene om en Kirkeforfatning lyttede han,⁷⁹ og selv om han ikke tænkte paa at opgive hverken Landskirkesuprematiet eller Konsistorialordningen, stillede han en Generalsynode i Udsigt. Planerne gik med andre Ord ud paa en Union mellem Reformerte og Lutheranere i Kultus og Styre — derimod ikke i Lære. Reformationsjubilæet 1817 skulde blive Anledning til en delvis Virkeliggørelse af disse Tanker, for ved dette traadte Gejstlige af begge Konfessioner sammen i Berlin til Synode og holdt Fællesnadder efter uerret Ritus.⁸⁰

At man i Schleiermachers Hjem ofte drøftede denne Union, hvormed, som Clausen skriver, »Reformationsjubilæet 1817 var blevet festligholdt paa den skønneste og betydningsfuldeste Maade . . ., og som dengang endnu syntes at have en lovende Fremtid«,⁸¹ kan man ikke undre sig over, eftersom Schleiermacher var en ivrig Tilhænger af baade Unionen og Planerne om Kirkens Selvstændiggørelse. Selv Reformert havde han været Professor ved det lutherske Universitet i Halle, og nu havde han sin Gerning ved det nye Universitet i Berlin, der netop indtog en uerret Stilling. Ved hans Forelæsninger der havde Clausen jo ogsaa modtaget levende Indtryk af »den høje Ro, hvormed han vidste at holde det evangeliske, fælles kristelige ud fra det konfessionelle og individuelle uden dog at træde dettes Betydning og Ret for nær«. ⁸² Om konfessionel Lige gyldighed var der nemlig slet ikke Tale hos Schleiermacher, saadan som det var Tilfældet med Oplysningen og Rationalismen.⁸³ Han saa langt dybere, for i alle de protestantiske Konfessioner fandt han Protestantis-

⁷⁸ Sack fremsatte Tanken om en liturgisk Union allerede 1798, men nærmere begrundede han den først 1812 i Skriftet »Ueber die Vereinigung der beiden protestantischen Kirchenparteien in der Preussischen Monarchie«. ⁷⁹ 1809 kom en kraftigt motiveret Henvendelse fra Superintendenten og Præster i Schlesien, der opfordrede Kongen til at blive »Genopretteren af en tidssvarende Kirkeforfatning«, jvfr. Gass, Jahrbuch des protestantischen Kirchen- und Schulwesens I, 1818. ⁸⁰ Jvfr. Kongens Liturgi for Hof- og Garnisonsmenighederne i Berlin og Potsdam. ⁸¹ Optegn. 72. ⁸² I »Katholicismen og Protestantismen« S. 472 henviser Clausen eksempelvis til »Der christliche Glaube« II, 554—62 med Hensyn til Overensstemmelserne mellem de to protestantiske Konfessioner i Nadverspørgsmaalet og deres Forskel fra Katholicismen. ⁸³ Jvfr. Biskop Münter, der ved Reformationsjubilæet foreslog at promovere fire reformerte Teologer til Æresdoctores (Alex. Rasmussen, Reformationsjubilæet 1817 S. 17).

men, den evangeliske Kirke. Dette evangelisk interkonfessionelle Syn, der var væsensforskelligt fra f. Eks. H. G. Clausens dogmeløse Kristendom, greb den unge Clausen og gjorde ham for Livstid til afgjort Unionsmand, thi Billedet af den »synlige kirkelige Enhed og det aandelige Broderskabssamfund indtog og henrev ham ved sin Skønhed«. ⁸⁴

Schleiermacher var, som før sagt, ogsaa udpræget Kirkeforfatningstilhænger. Endnu i 1818 saa alt lovende ud paa dette Omraade, ⁸⁵ men at Clausen ikke var blind for de Vanskeligheder, der først maatte ryddes af Vejen, derom vidner følgende Udtalelse fra et af Rejsebrevene: »Langsomt skrider vistnok Værket frem, og hvert Skridt koster Sved og Møje; modsatte Synspunkter hos de Gejstlige selv, fra Regeringens Side Frygt for, at den kirkelige Frihed vil fremskynde den borgerlige, ... lægger idel Hindringer i Vejen«. Men, udtaler han tillidsfuldt, »saa længe Schleiermacher staar, vil Arbejdet gaa frem; hans Kraft er stærk, og han ved at bruge den efter Tidernes Tegn«. ⁸⁶ Ikke desto mindre giver han i »Optegn.« Udtryk for den Opfattelse, at Schleiermacher allerede 1818 havde »en Forudfølelse af de Forviklinger og Bryderier, hvori den karakterfaste Mand vilde blive bragt dybere og dybere ind ved en Sag, hvori de Magthavendes Sag fandt sig berørt paa betænkelig Maade«. ⁸⁷ Selv lod Clausen sig imidlertid ikke skræmme af denne Forudfølelse men gik ogsaa her i de kommende Aar i Schleiermachers Fodspor som ivrig Forkæmper for »Kirkens Emancipation«. ⁸⁸

Saaledes blev Schleiermacher — hans Person, hans Kateder, hans Prædikestol og hans Hus — Midtpunktet for Clausen under Vinteropholdet i Berlin. Men ogsaa med andre af Berlinuniversitetets Mænd kom han i Berøring. Efter Skuffelsen i Göttingen var allerede Glæden over det første Møde med det »værdige« teol. Fakultet i Berlin meget stor, ⁸⁹ og skønt de øvrige Fakultetsmedlemmer langt fra fik samme blivende Betydning for ham som Schleiermacher, var han taknemmelig for, at der ogsaa var aabnet ham Adgang til de fleste af dem. I Brevet til Biskop Münter priser han »den skønne religiøse Aand ... hos samtlige Teologer«, om hvilken han videre siger, at »den faar saa meget større Værdi, naar man bemærker den uindskrænkede Aandsfrihed i Trossager, med hvilken den bestaar tillige, og paa hvilken den endog grunder sig. En ubetinget Opposition imod enhver menneskelig Autoritet, og en lige saa ubetinget Tro paa

⁸⁴ Katolicismen og Protestantismen S. 273. ⁸⁵ Herom og om de mange Vanskeligheder, der efterhaanden rejste sig jvfr. F. Brandes, Geschichte der ev. Union in Preussen 1872; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke S. 1—96, R. Marsson, Die preussische Union 1923. ⁸⁶ Brevet til Münter, Berlin 4. Marts 1819 (K. B.) ⁸⁷ Optegn. 72. Da Unionens og især Agendens Gennemførelse ved kongeligt Magtbud truede med at gøre den preussiske Kirke endnu mere bureaukratisk end før, angreb Schleiermacher Statens Overgreb paa det kirkelige Omraade saa skarpt (»Ueber das liturgische Recht evangelischer Landesfürsten«, Göttingen 1824), at han nær var blevet afskediget. ⁸⁸ Katolicismen og Protestantismen S. 273. ⁸⁹ Rejsedagbog S. 107.

den guddommelige i os og uden for os, er Grundtrækket i den berlinske Teologis Aand, som den fremtræder hos enhver af de fire Docenter skønt hos enhver med stærke Modifikationer, og som den fra dem gaar over til de Studerende«. ⁹⁰

Fakultetets betydeligste Mand næst efter Schleiermacher var Neander, den skelsættende jødisk fødte Kirkehistoriker, der ved sin Pectoral-teologi (»pectus facit theologum«) stod den nye Vækkelse nær, og som ved sin helstøbte kristne Personlighed øvede stor Indflydelse paa Studenterne. ⁹¹ »Der var mange Ynglinge den Gang, der fik Stødet af Schleiermacher, men Retningen af Neander«, er der blevet sagt. ⁹² Det kom nu ikke til at gælde for Clausens Vedkommende, eftersom han ikke kom i nærmere Forbindelse med Neander. Denne var den paagældende Vinter saa alvorlig syg, at han ikke vovede at opsøge ham, hvad der senere gjorde ham »bitterlig ondt«, ⁹³ — maaske fordi han gerne personligt vilde have lært den Mand at kende, der otte Aar efter fik saa stor Indflydelse paa hans yngre Broder, Emil Theodor Clausen. ⁹⁴

Derimod kom Clausen i Forbindelse med Marheineke, der endnu paa dette Tidspunkt var behersket af en schellingsk Grundanskuelse. Det var først senere, han blev ivrig Hegelianer. I Aarene forud for Clausens Komme til Berlin havde han været stærkt optaget af den nye sammenlignende Symbolik, hvis Program G. J. Planck havde udkastet 1796. ⁹⁵ Skønt Marheinekes Bidrag til denne Disciplin (»System des Katholicismus«) ikke tilfredsstillede Clausen, læste han det »med stor Interesse«, saa der er Mulighed for, at det var Marheineke, der gjorde ham interesseret i det dengang nye Bifag til Dogmatikken. Hans Teologi imponerede ham ellers ikke i synderlig Grad. »Marheineke har blandt Teologerne den mindste Anseelse og uden Tvivl ogsaa den mindste Aandskraft«, bemærker han i Brevet til Münster. ⁹⁶ Heller ikke personligt kom han til at sætte Pris paa Marheineke. Ganske vist blev han ved første Øjekast betaget af hans »ædle Aasyn«, men efterhaanden stødtes han ved hans »stramme afmaalte Præstelighed«. ⁹⁷

Ogsaa den fjerde teol. Professor, De Wette, kom Clausen til at omgaas privat. De Wette havde han tænkt sig som en aldrende, ærværdig Mand, for allerede i en Aarrække havde han spillet en betydelig Rolle i den teol. Litteratur. Stor var derfor hans Forbavselse, da der første Gang

⁹⁰ Brevet til Münster. En lignende Betragtning i Lückes Brev af 3. Nov. 1816 (Nippold, R. Rothe I, 150ff). ⁹¹ A. Wiegand, A. Neanders Leben 1889 S. 49—73. ⁹² Fr. Nielsen, anf. Skrift S. 3. ⁹³ Optegn. 73. ⁹⁴ L. U. Boisen i »Emil Theodor Clausens Minde« 1851 S. 20. ⁹⁵ Clausen havde truffet Planck i Göttingen, men kun talt med ham én Gang, da han kort efter Clausens Ankomst gjorde en Rejse, Brev til Müller af 16. November 1818, Personalh. Tidsskr. 1936 S. 117. ⁹⁶ Brevet til Münster af 4. Marts 1819 (K. B.). ⁹⁷ Rejsedagbog S. 106 og Optegn. 73, jvfr. Brevet til Müller, Personalh. Tidsskr. 1936 S. 121f. Mynster taler paa samme Maade om »det frastødende og stive i hans Væsen«, men tilføjer, at Marheineke, naar man havde overvundet det, var »grundig og underholdende«. (Meddelelser S. 260).

stillede sig en ungdommelig Mand frem for ham med en spinkel Figur og et bly, halvforlegent Væsen, men i øvrigt forekom det ham, at Schleiermachers overlegne Aand virkede noget trykkende paa den yngre Kollega og tvang ham til at stemme sig op i Toner, der ikke var ham helt naturlige.⁹⁸ Om De Wettes Betydning for sin teol. Udvikling udtaler han beklageligvis intet i »Optegn.«. Saa meget des mere bemærkelsesværdigt er det derfor, at han i den korte Selvbiografi i Anledning af Erhvervelsen af den teol. Doktorgrad 1826 af samtlige Professorer, som han hørte paa Udenlandsreisen, kun nævner to: Schleiermacher og De Wette. Sidstnævnte betegner han som »virum doctrina, sagacitate, pietate præclarum.«⁹⁹ Den Omstændighed, at De Wette her nævnes Side om Side med Schleiermacher, tør tages som et Bevis paa, at Clausen i alt Fald paa daværende Tidspunkt har følt sig i Gæld ogsaa til ham. Der er saaledes ingen Tvivl om, at De Wette har betydet langt mere for Clausen, end man faar Indtryk af gennem »Optegn.«. Dette gælder navnlig Skriftbehandlingen, der var De Wettes Hovedfag, og hvor han stod som et Mellemed mellem Vulgærrationalismen, hvis »Flachheit, Trockenheit und Gottlosigkeit« frastødte ham stærkt,¹⁰⁰ og den genopvaagnende kirkelige Ortodoksi, som han dog lige saa lidt kunde tilegne sig, eftersom han ikke kunde give Afkald paa den historisk kritiske Videnskabs sikre Resultater. En af hans Elever har træffende karakteriseret ham med følgende Ord: »Hans Forstand, der har naaet en sjælden Klarhed og Skarphed i den historiske Kritik, træder ganske vist frem overalt, men hvis alle Teologer havde anvendt deres Forstand saa sandhedstro og frygtløst, saa kunde vi ønske os til Lykke med Videnskaben og Kirken.«¹⁰¹ Billedet af De Wette som Ekseget ligner saaledes slaaende det Billede af Clausen som Skriftfortolker, som vi siden skal komme til, og at det første er Originalen, det sidste Kopien, er ubestrideligt.¹⁰² Det er kort sagt, som om Schleiermachers »overlegne Aand« ogsaa for Clausens Vedkommende har overskygget den Indflydelse, som De Wette samtidig udøvede paa ham.¹⁰³

Ogsaa paa helt anden Vis fik Vinteropholdet i Berlin varig Betydning for Clausen, thi her fik den senere nationalliberale Politiker for første Gang i sit Liv ret for Alvor Øjnene opladte for Nationalitetens og Frihedens Betydning for Folkelivet. Vel er den Tid, der fulgte efter Napoleons Fald, med Rette blevet betegnet som Reaktionens og Restaurationens Tid; paa Wienerkongressen havde Fyrsterne og Statsmændene jo søgt at føre Forholdene tilbage til den Form, de havde før den store

⁹⁸ Clausens Omtale af De Wette i Brevet til P. E. Müller svarer nøje til Omtalen i »Optegn.« S. 73f. ⁹⁹ Universitetets Festskrift ved 1000 Aars Festen 1826 S. 31. ¹⁰⁰ De Wette, Über den Verfall der prot. Kirche in Deutschland, Reformationsalmanach 1817 S. 355. ¹⁰¹ Lückes Brev til Bunsen i Chr. J. C. von Bunsen, Deutsche Ausgabe von Fr. Nippold I, 93. ¹⁰² Om De Wette, jvfr. R. Stähelin, W. M. L. de Wette, 1880 S. 9, 15ff. ¹⁰³ Prof. Plum mener ligeledes, at Clausen har gaaet i Lære hos De Wette, jvfr. N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper 1908 S. 66.

franske Revolution; men det var kun de færreste af dem, der var saa klartskuende som Kardinal C o n s a l v i: »Man tror at faa Bugt med Revolutionen ved at undertrykke den eller tvinge den til Tavshed; men Revolutionen trænger ind midt i Kongressen gennem alle de Revner, som man aabner for den«. ¹⁰⁴ Forholdene i Berlin, som Clausen kom til at opleve dem, bekræfter Rigtigheden af disse Ord.

Under Frihedskrigen mod Napoleon havde Preussen maattet udstaa store Lidelser; men dets Digttere havde opflammet Folkets Kamplyst og Kærlighed til Fædrelandet. ¹⁰⁵ Samtidig havde Frihedsbegejstringen grebet det kæmpende Folk. Frihed for Individet saavel som for Nationen var det Maal, man kæmpede for. Liberalismen og Nationalismen, det 19. Aarh.s to store Ideer, var kaldt til Live. Ja, selv F r e d e r i k W i l h e l m I I I søgte baade politisk og nationalt at imødekomme Folkets Frihedslængsel. I Ediktet af 27. Oktober 1810 havde han lovet en Nationalrepræsentation, og i sit Opraab »An mein Volk« 1813 havde han sat sig i Spidsen for Preussens Kamp for Frihed, Ære og Uafhængighed. ¹⁰⁶ Da den nationale Frihedskrig lykkelig var ført til Ende, og Napoleon ikke længere betød nogen Fare for Nationens Uafhængighed, ventede Folket i Preussen, at Kongen vilde gøre Alvor af sine Løfter om en Forfatning; men her skulde Ventetiden blive baade lang og forgæves. Dog saa det i Vinteren 1818—19 ud, som om der alligevel skulde komme noget ud af Forfatningsplanerne, eftersom Frihedsmanden W i l h e l m v o n H u m b o l d t just da var blevet optaget i Ministeriet og havde faaet overdraget Ledelsen af de stænderske og kommunale Anliggender.

Ogsaa disse Forhold udgjorde baade i Schleiermachers Hjem og i de andre Kredse, hvor Clausen færdedes, Midtpunktet for almindelig Interesse og Underholdning. Han havde herunder en ubehagelig Følelse af, hvor fremmed han stod, hvor langt fjernet fra det, der her opfyldte alle: »Forholdet, hvori Danmarks Politik var bragt til Napoleon, havde aandeligt isoleret det lille Land og ikke kunnet andet end vække en Fordom imod det danske Navn; ¹⁰⁷ man var tilbøjelig til at betragte den Danske som blind Tilhænger af Absolutismen i frihedsfjendsk Form«. Her derimod var det en oplivende Luftning, der allevegne kom ham i Møde, af Folkeaadens Opsving fra Frihedskrigen, af Følelsen af, hvad denne Aand havde formaaet, hvad den var værd, og hvorledes den burde videre benyttes. »Hvorledes«, — udbryder han —, »maatte ikke en Dansk finde sig tilmode 30 Aar før 1848 ved at blive paa én Gang henflyttet fra det politisk indsovede Danmark, fra Kongelovens Land . . . til en Scene, hvor Krigen havde efterladt en dybtgaaende national Vækkelse i Nationen, hvor der lydelig pukkedes paa de højtidelig givne Folkeløfter, og for-

¹⁰⁴ Consalvis Breve I, 18. ¹⁰⁵ Jvfr. Fr. Meinecke, Das Zeitalter der deutschen Erhebung 1906. ¹⁰⁶ Ib. 120. ¹⁰⁷ Jvfr. Schleiermachers Ord om »die schändlichen, treulosen Dänen«. (Meisner, Schleiermacher als Mensch II, 175).

handlede om konstitutionelle Systemer og Former«. ¹⁰⁸ Det er rigtigst at fremhæve, at disse Udtalelser stammer fra »Optegn.« og ikke fra et af Rejsebrevene, der ikke giver Udtryk for en saadan Mindreværdsfølelse; men selv om Clausens senere Standpunkt har spillet ind og farvet Billedet, er der ingen Tvivl om, at han baade nationalt og politisk har modtaget stærke Inspirationer i Berlin. Han skulde imidlertid ogsaa komme til at opleve den bitre Ende paa hele det preussiske Frihedsrøre. Ved sit Afskedsbesøg hos Schleiermacher den 29. Marts 1819 blev han endog Overbringer af Efterretningen om Mordet paa Forfatteren Aug. von K o t z e b u e — den Begivenhed, der fik saa politisk tunge Følger ved at give M e t t e r n i c h og hans preussiske Meningsfæller Anledning til de saakaldte Karlsbaderbeslutninger, der betød den politiske Reaktions Sejr over alle liberale Tendenser. ¹⁰⁹ Den borgerlige Forfatning fik saaledes samme Skæbne som den kirkelige: der kom intet positivt ud af de mange Løfter. Frihedsaanden lod sig dog ikke kue af den Grund; den kunde holdes nede med Magt, men den kunde ikke udslettes af Menneskers Hjerter. ¹¹⁰ Selv om Clausens Liberalisme endnu ikke var særlig gennemtænkt og var af en temmelig abstrakt Karakter, havde ogsaa han smagt for meget af Frihedens søde Frugt til igen helt at kunne glemme den.

Kapitel II

DRESDEN OG WIEN

Efterhaanden som Foraaret gryede, blev Trækfuglelysten hos Clausen stærkere og stærkere. ¹ Den 30. Marts 1819 gik Rejsen derfor videre Syd paa med D r e s d e n som det første Maal.

Trods den begyndende politiske Interesse levede og aandede Clausen under hele Udenlandsfærden i Virkeligheden kun for to Interesser: Videnskab og Kunst. ² Medens han i Berlin overvejende havde dyrket Videnskaben, tilbragte han to Maaneder i Dresden i den herligste Kunstyndelse ved Gennemvandring og Studium i det berømte Billedgalleri, der længe havde været Genstand for hans »heftige Længsel«. ³ »Jeg kan ikke nægte«, skrev han hjem til P. E. Müller, »at det gør mig ret godt, efter at have tilbragt Vinteren imellem Bøger fra Morgen til Aften . . ., at se mig ligesom ved et Trylleslag flyttet ud ikke af Teologiens men af Teolo-

¹⁰⁸ Optegn. 71f og 75. ¹⁰⁹ Jvfr. G. Kaufmann, Die Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert 1912 S. 101ff. ¹¹⁰ Ib. 172ff.

¹ 16 Aar senere gik det den unge Martensen paa samme Maade, jvfr. hans Brev til Clausen, Berlin 25. April 1835. (Skat Arildsen: H. L. Martensen S. 501.) ² Optegn. 180. ³ Ib. 78.

gernes Sfære, og sat ind i en Verden, hvor i Stedet for Supranaturalismens og Rationalismens Navne blidere Toner møder Øje og Øre overalt. Min Hensigt med mit Dresdenske Ophold var altid at forberede Rejsen til Italien; imedens jeg derfor anvender nogle Timer hjemme og paa Biblioteket paa mine egentlige Studier, besøger jeg tillige flittigt de herlige Gallerier og Museer for ved Beskuelse og Læsning at blive forud lidt fortrolig med den italienske Aand«. ⁴ Skønt Autodidakt paa dette Omraade skaffede han sig herved en enestaaende Indsigt i Kunsthistorien, der siden i høj Grad skulde blive ham til Gavn. Fiorillos bindstærke »Geschichte der bildenden Künste« og Goethes »Propylæer« og Skildring af Winkelmann blev nøje gennemstuderede. »Alt forenede sig for at gøre mig Dresden til et elysisk Opholdssted«, hedder det i »Optegn.« ⁵ Med nogle faa Landsmænd havde han desuden dagligt Samvær og foretog i deres Selskab Udflugter i den skønne Omegn, ligesom han atter her traf sammen med Prins Christian og Følge. ⁶ I Dresden var Grev Bombelles's Hus Midtpunkt for den fornemme Verdens musikalske og dramatiske Underholdning. Utvivlsomt ved Hjælp af en Introduktionsskrivelse fra Biskop Münter fik Clausen Adgang til dette berømte Hjem, hvor Münters Søsterdatter, den tit besungne Ida Brun, residerede som Husets Frue. ⁷

Fra Dresden gik det videre til Fods gennem Sachsisk Schweiz og ind i Böhmen og efter en eventyrlig Donaufart naaedes Wien, Metternichs By og Katolicismens østlige Højborg. Medens Stiftsprovst Clausen som alle Rationalister var konfessionelt ligegyldig og kun havde Interesse for Katolicismen, naar det gjaldt om at bekæmpe dens truende Klerikalisme, saa havde nu hans Søn af Schleiermacher faaet et helt andet Syn for Katolicismens egentlige Væsen, jvfr. Schleiermachers berømte Distinktion: »Katolicismen gør den enkeltes Forhold til Kristus afhængigt af hans Forhold til Kirken, Protestantismen gør den enkeltes Forhold til Kirken afhængigt af hans Forhold til Kristus«. ⁸ Det sidste havde Clausen i Berlin faaet et stærkt Indtryk af netop i Schleiermachers »inderlige Kristustro«; det første skulde han nu for første Gang i sit Liv rigtigt opleve i Wien, hvor det katolske Kultusliv kom ham i Møde »i sin Rigdom og Mangfoldighed«. ⁹ Og her med Virkeligheden for Øje voldte det ham ikke store Vanskeligheder at trænge ind i det katolske Rituaes Skikke og Symbolik. Som saa mange andre Steder skaffede ogsaa her Anbefalinger

⁴ Brev til P. E. Müller, Dresden 12. Juni 1819, Personalh. Tidsskrift 1936 S. 124. ⁵ Optegn. 79. ⁶ Ib. 79, 81. Jvfr. J. M. Thiele, Af mit Livs Aarbøger, udg. af C. Dumreicher 1917 I, 112. ⁷ Ida Brun var Datter af Digterinden Frederikke Brun, født Münter, og var 1816 blevet gift med den fransk fødte Ludvig Philip, Greve af Bombelles, der fra samme Aar var Østrigs Gesandt ved det saksiske Hof. I Brevet til Münter Berlin 4. Marts 1818 (K.B.) havde Clausen bedt om »en Adresse til Grev Bombelles«. ⁸ Der christliche Glaube 1821 S. 137. ⁹ Optegn. 83.

fra den europæisk berømte Biskop Münster ham Adgang til adskillige Steder og Personer, hvorfra han ellers vilde have været udelukket.¹⁰

I Wien traf Clausen B. S. I n g e m a n n, der var paa Hjemrejse fra Italien. Skønt Ingemann var beslægtet med Birgitte Swane, Clausens Kæreste,¹¹ havde Bekendtskabet mellem ham og Clausen hidindtil kun været af formel Karakter. »Han var«, skriver sidstnævnte, »i den første, den erotisk-sentimentale Periode af sit Digterliv, noget svømmende og drømmende i den ideale Verden, med ringe Interesse for al historisk Virkelighed . . . Rejseaaarene havde nu ogsaa paa ham haft den naturlige Virkning at udvikle og styrke den sjælelige Sundhedstilstand, og Samlivet forhøjede os mange fælles Nydelser i Donaustaden og paa Udflugter til Baden-Baden og flere Steder«. ¹²

Sammen med Ingemann fik Clausen Lejlighed til at besøge F r. S c h l e g e l, der jo havde betydet saa meget for den unge Schleiermacher.¹³ Af Schlegels Romantik var der imidlertid nu ikke meget andet tilbage end Epikuræismen. Clausen kalder ham »en kvabset Kolos, hvor Maven syntes at udgøre Manden«, og han kunde »i det mindste ikke i Aasyn og Øje finde noget Træk af en Repræsentant for den romantiske Skole«. ¹⁴ I Virkeligheden var Schlegel da ogsaa paa dette Tidspunkt efter sin Overgang til Romerkirken (1808) en afgjort Tilhænger af den reaktionære Kato-licisme.¹⁵ Sammen med sin mægtige Protektor, Metternich, havde han lige været i Italien, saa Samtalen mellem ham og de to unge Danskere kom ret naturligt til at dreje sig om »Kunsten og Kunstnerne i Rom«. ¹⁶ Ingemann kom jo ogsaa lige derfra, og Clausen agtede sig didhen.

Kapitel III

ITALIEN, FRANKRIG OG HJEMREJSEN

Efter en ret besværlig Rejse,¹ hvorunder det første Bekendtskab med »Dampskibsfartens Herlighed« blev en afgjort Fiasko paa Grund af Adriaterhavets Lunefuldhed, kom Clausen i Aarets sidste Maaned til

¹⁰ Ib. 84. ¹¹ Swane, Blade af en Familie-Krønike S. 37—45, 50—54, 74ff, 163—77. Om Ingemanns Rejse jvfr. P. Rubow i »Rom og Danmark gennem Tiderne« II, 30ff. ¹² Optegn. 85. I Brevet til Lemming af 23. Juni 1819 havde Clausen inden Afrejsen skrevet: »Hvor Ingemann er, ved jeg ikke; jeg formoder, han flakker om fra det ene Land til det andet; maatte den stedlige Omveksling give ham ogsaa den aandige«. (K. B.) ¹³ Jvfr. R. Haym, Die romantische Schule 1914 S. 280—83, 447, 471ff. ¹⁴ Optegn. 86. ¹⁵ R. Haym, anf. Skrift S. 537, 550, 925. ¹⁶ Optegn. 86.

¹ Rejsen fra Wien gennem Norditalien til Rom er udførlig beskrevet i Clausens Brev til B. Thorlacius, Rom 4. Januar 1820 (K. B.)

R o m, »Ønskernes og Længslernes Maal«. Opholdet her fra 4. December 1819 til 3. Juli 1820 blev Rejsens andet store Midtpunkt og trods den store Oplevelse i Berlin dens egentlige Glanspunkt: »Ingen Tid i mit Liv har alle Livsaander i mig været højere stemte, ingensinde været i friere og svingfuldere Bevægelse, end i det Halvaar, jeg har henlevet i Rom . . . Intetsteds har jeg fundet ikke blot den Næring for mine aandelige Interesser, men ogsaa Evnen til at nyde i fulde Drag saaledes forhøjet som i Rom«. ² Denne uforbeholdne Kærlighedserklæring til den evige Stad gælder ikke alene Fortidens Rom men lige saa fuldt det samtidige Rom: »Over for Fortiden staar en Nutid, ikke brat afskaaren, men hvor det svundne, baade det nærmere og det fjærnere, skimter igennem paa utalige Punkter, en Nutid, som selv over for Fortiden har en imponerende Storhed.« ³ Den senere liberale Politiker synes med andre Ord paa ingen Maade at have følt sig generet af, at det samtidige Rom, Pave P i u s V I I's og C o n s a l v i s Rom, var den katolske Restaurations store Midtpunkt, hvor man efter Napoleons Nederlag straks var gaaet i Gang med at afskaffe alle franske Reformer lige fra Gadebelysning til Vaccination, og hvor Klerikalismen overalt paa ny stak Hovedet frem, som om den franske Revolution og alt, hvad der fulgte i dens blodige Spor, blot havde været en ond Drøm. ⁴ For Clausen kom Rom trods alt dette alle Dage til at staa som det enestaaende Samlingssted for Kunstens og Videnskabens Dyrkere; thi vel var den pavelige Statssekretær Consalvi den tridentinske og jesuitiske Papalismes fremragende Talsmand, men han bestræbte sig samtidig efter at gøre Sankt Peters Stad til en Verdensstad som Kunstens og Videnskabens By. Det var f. Eks. her, Thorvaldsen skabte sine Mesterværker.

Clausen havde glædet sig meget til at træffe T h o r v a l d s e n, saa han blev ikke saa lidt skuffet, da han ved sin Ankomst erfarede, at denne undtagelsesvis tilbragte Vinteren 1819—20 i København. Erstatning fandt han dog i rigt Maal ved Samværet med de andre Landsmænd, der dengang opholdt sig i Tiberstaden. Om særlig mange drejede det sig ikke, eftersom først Tyverne, Trediverne og Begyndelsen af Fyrrerne er Tidsrummet for den rigtigt store Invasion af danske Kunstnere og Forfattere i Rom. Var Landsmandskabet derfor endnu i Clausens romerske Vinter saare faatalligt, saa var det til Gengæld meget sammensluttet. Særlig Arkæologen P. O. B r ø n d s t e d blev ham til megen Hjælp i den første Tid. Brøndsted var det danske Hofs Agent ved Pavestolen, men den meste Tid arbejdede han paa det store Værk om de Fund, han havde gjort under sin berømte Rejse i Grækenland 1810—13. Økonomisk uafhængig, opladt for alle Rørelser i Tiden og selskabelig anlagt var han som skabt til at være Midtpunktet for sine Landsmænd i Rom i de fem Aar, hans Embedstid

² Optegn. 87, 90f. ³ Ib. 90. ⁴ Jvfr. Fr. Nielsen, Romerkirken I, 185ff.

varede.⁵ Ogsaa et Sorgens Budskab blev Brøndsted Overbringer af til Clausen. Denne havde haabet at møde sin Ven P. L e m m i n g i Rom, men 4. Januar 1820 maatte han skrive hjem: »For otte Dage siden som jeg ventede hans Ankomst til Rom, bragte Brøndsted mig Tidenden om min kære Lemmings Død; den har gaaet mig usigelig til Hjerte; det er tungt at slukkes ud, som man skal begynde at lyse for andre, og dobbelt tungt, hvor saa meget er slukt, som der er i ham«. ⁶ De andre Landsmænd, som Clausen sluttede Venskab med, var »Kunstnertriumviratet« Billedhuggeren F r e u n d, Arkitekten J. H. K o c h og Portrætmaleren C. A. J e n s e n.⁷ Som almindelig Skik var, havde Clausen anlagt en Stambog under Rejsen, hvoraf Dele endnu eksiterer. Heri har baade Koch og Jensen ydet Bidrag.⁸ Sidstnævnte malede desuden 1820 et Portræt af Clausen.⁹ Denne glemte heller aldrig sit Venskab med C. A. Jensen, og langt senere kom han til at gribe ind til Fordel for ham paa et meget kritisk Punkt af hans Tilværelse.¹⁰ Om noget skandinavisk Fællesskab i Rom var der endnu ikke Tale. I disse Førskandinavismens Dage »stod Danske og Svenske . . . som aldeles fremmede over for hinanden . . . Det kunde ikke falde de Danske ind at forespørge sig, om der fandtes Svenskere eller at søge Samkvem med dem«. ¹¹

Omgangen med Landsmænd, Kirkebygningerne, de rige Kunstsamlinger, som han efter de kunsthistoriske Studier i Dresden havde al ønskelig Forudsætning for at kunne værdsætte, den rigelige Adgang til at høre kirkelig og verdslig Musik og Roms smukke Omegn henrykkede og betog vel Clausen, men var dog i det lange Løb ikke tilstrækkeligt til at tilfredsstillere og optage ham helt. Under det længere Ophold blev et fast Arbejde ham en ligefrem Nødvendighed, og her i »Midtpunktet af den store Kirke-Scene« fattede han da Planen til en omfattende Skildring af det romerske Kirkevæsen.¹² Det lønlige Ønske at kunne levere et virkeligt banebrydende Arbejde paa den sammenlignende Symboliks Omraade brød frem i hans Indre, thi paa »dyberegaaende Undersøgelser« af Forholdet mellem Kristenhedens to Hovedlejr forekom det ham med Rette, at Samtidens Teologi var fattig. G. J. P l a n c k s grundlæggende

⁵ Jvfr. L. Bobé, Rom og Danmark gennem Tiderne II, 202. Preussens Agent ved Pavestolen var den danskfødte Arkæolog B. G. Niebuhr, til hvem Clausen medbragte en anbefalingskrivelse fra Schleiermacher. Han synes dog ikke at have gjort Brug af den; maaske fordi Forholdet mellem Brøndsted og Niebuhr ikke var det bedste, eller den har ikke frugtet, eftersom Niebuhr ikke var særlig tjenstvillig over for tilrejsende Romagæster, jvfr. Rom og Danmark II, 202 og B. G. Niebuhr, Lebensnachrichten 1838 S. 254f, 484. ⁶ Brev til Thorlacius, Rom 4. Januar 1820 (K. B.) ⁷ Ib. ⁸ Resterne af Stambogen tilhører Forlagsboghandler Frimodt. ⁹ Brystbillede. Fyldigt, bølget sort Haar, sorte Bryn, sort Kindsæg. Graa Iris. Tilknappet sort Frakke, aabenstaaende, sort Vest, Fadermødere, hvidt Halsbind og Skjortebryst. Ansigtstrækkene røber ungdommelig, følsom, tungt tankefuld Alvor. Tilhører Sygeplejerske Frk. Jane Jensen, Tranekjær. Jvfr. S. Schuitz, C. A. Jensen 1932 I, 127, 144f og II, 67. ¹⁰ Ib. I, 38, 84f. C. A. Jensen har portrætteret adskillige af Clausens Familie: Faderen, Svigermoderen, Julie og Lars Swane. ¹¹ Optegn. 89f. ¹² Ib. 93f og »Katholicismen og Protestantismen« S. 1.

Arbejde fra 1796¹³ synes han mærkelig nok ikke at have kendt, hvorimod han som tidligere anført med »stor Interesse« men uden Tilfredsstillelse havde læst Marheinekes »System des Katholicismus« (1810).¹⁴ Nu haabede han saa selv at kunne levere et vægtigt Bidrag til Videreførelse af Symbolikken, og Grundlinierne til dette udkastede han i de følgende Maaneder dels ved Studier, dels ved »uafbrudt Iagttagelse og Eftertanke over det sete og hørte«.¹⁵

Tiden fra den 9. Februar til den 29. Marts 1820 tilbragte Clausen i Neapel, hvis Naturskønhed helt betog ham. »Alt hvad der er sagt og skrevet om Neapels Naturskønheder, er intet mod det, Øjet der selv finder«, hedder det i et af Rejsebrevene. Helt modsat var hans Indtryk af de Mennesker, der boede og byggede i dette »Paradis«: »Selv den menneskelige Skabning og den menneskelige Stemme genkender man næppe i disse over al Maade usle Gestalter, i de vilde Rovdyrskrig, der fylder Luften fra Morgen til Aften«.¹⁶ Det var saaledes ikke Neapolitanerne men andre, der var Skyld i, at Neapelopholdet bragte Clausen »endnu et Overmaal af de bedste Nydelser«. Siden han forlod Berlin, havde han levet udelukket fra et Familieliv, et Savn, der for ham blev føleligere end for de fleste andre. I Neapel fandt han ikke blot, hvad han hidtil havde savnet, men hvad han ikke havde haft Tanke om at finde i et fremmed Land — en dansk Familiekreds, der blev ham »et hjemligt Fristed i den larmende Omgivelse. Manden var Købmand Jean Dalgas, født i Fredericia, hvor Faderen havde været fransk-reformeret Præst; Hustruen var Københavnerinde, Datter af Admiral Stibolt, og en yngre Søster af Manden, Susette Dalgas, var fulgt med fra Danmark«.¹⁷ Da Clausen atter skiltes fra dem, kunde han ikke have nogen Anelse om, i hvor nært og kært et Forhold den unge Pige senere som gift skulde træde til ham og hans Familie. Susette Dalgas blev nemlig Fru Schouw, Hustru til hans nærforbundne Ven J. F. Schouw.¹⁸

I Neapel traf Clausen for tredje Gang under sin Rejse sammen med Prins Christian og Gemalinde. »Unægtelig var der et patriotisk Velbehag ved at iagttage det danske Fyrstepar i fremmede Lande«, bekender den gamle nationalliberale Politiker. »Prinsens smukke Personlighed og holdningsfulde Optræden, . . . den virkelige Interesse . . . og den Sagkundskab, han lagde for Dagen i Spørgsmaal og Bemærkninger,

¹³ G. J. Planck, Abriss einer historischen und vergleichenden Darstellung unserer verschiedenen christlichen Hauptpartheyen nach ihren Grundbegriffen, ihren daraus abgeleiteten Unterscheidungslehren und ihren praktischen Folgen. ¹⁴ Optegn. 90. ¹⁵ Katolicismen og Protestantismen S. I og Optegn. 94. ¹⁶ Brev til Jens Møller, Rom 13. April 1820 (K. B.) ¹⁷ Optegn. 95. Købmand Dalgas og hans Søster Susette var ligesom den kendte Frue til Nysø, Christine Stampe, Børn af Præsten ved den fransk reformerte Kirke i Fredericia, Jean Mare Dalgas, Stamfaderen til den franske Gren af Familien Dalgas, jvfr. E. M. Dalgas, Familien Dalgas 1891. C. Hauch, der i Neapel maatte underkaste sig den livsfarlige Amputation kort efter Clausens Ophold der, har sat saavel Familien Dalgas som Familien Fellingner, hos hvilken sidste Clausen boede, et smukt Pietetsminde i sine »Minder fra min første Udenlandsrejse« 1871 S. 140—48. ¹⁸ Optegn. 95.

maatte gøre Indtryk af noget ualmindeligt hos fyrstelige Personer«. ¹⁹ I det fyrstelige Selskab opnaaede Clausen ikke blot at overvære Udgravninger i Pompeji og Kumæ, men han fik ogsaa efter Tilbagekomsten til Rom ved Prinsens personlige Mellemskomst hos den mægtige *Consalvi* Adgang til at tage en Del Afskrifter fra det pavelige Arkiv af Dokumenter vedrørende den danske Kirkes Middelalderhistorie, i hvilken Anledning han endog kom til at gøre selve Kardinalen sin Opvartning. ²⁰ Man kan maaske undre sig noget over den unge og ukendte Videnskabsmands ret nære Forbindelse med Tronfølgeren og de diplomatiske Kredse; men det var i Reglen Tilfældet med alle de Rejsende fra denne Tid, om hvem vi ved Besked fra Memoirer og Breve. Skønt Statens Borgere dengang var delt efter Rang og Stand, helt anderledes end nuomstunder, og det diplomatiske Personale saa godt som udelukkende udtoges af Adelen, gjorde de i alle Europas Hovedstæder Gesandtskabet til Danmarks Hus, og det kom Clausen selvfølgelig ogsaa til at nyde Godt af. ²¹

Trods de ivrige Studier var det stadig Clausens Ønske for Fremtiden at finde sin Livsgerning i Kirkens Tjeneste men med Lejlighed til fortsat videnskabeligt Arbejde. I Februar 1820 modtog han imidlertid Breve fra Hjemmet, der aabnede andre Udsigter. Det teol. Fakultets Haab, den unge *P. Lemming*, var jo i det foregaaende Aar uventet død i Spanien, og *Krog-Meyer*, der fra 1816 atter havde virket som teol. Professor, var 1819 blevet udnævnt til Biskop men var samme Aar afgaaet ved Døden uden at have tiltraadt sit Embede. ²² *P. E. Müller*, der betragtede Clausen som et Professoremne, i hvis Ansættelse ved Universitetet han var interesseret, havde allerede ved *Krog-Meyers* Udnævnelse til Biskop givet ham et Vink i Anledning af Vakancen. Han havde imidlertid ikke kunnet bestemme sig, ²³ men nu efter *Lemmings* Død skrev baade Müller og *L. Engelsstoff* og foreslog ham direkte, at han skulde indgive Ansøgning om en Ansættelse ved Universitetet. De raadede ham tillige til at anvende Resten af Rejsetiden til Studiet af semitisk Filologi, da Fakultetet særlig trængte til Forstærkning paa dette Punkt. Efter nogen Betænkning blev Forslaget denne Gang taget til Følge, men Raadet med Hensyn til de orientalske Sprog forblev uænsat. ²⁴ »For en Discipel af *Schleiermacher* vilde en Fremtidssyssel, der havde det gamle Testamente til Midtpunkt, ikke have synderlig Tilløkkelse«. ²⁵

¹⁹ Ib. 97. Jvfr. Ordene i Brevet til *Thorlacius*: »Prinsen og Prinsessen har her som overalt vundet alle Hjerter; det er ingen liden Glæde at være Vidne til den Hyldning, der alle vegne bringes dem«. ²⁰ Optegn. 94 og Clausen, Bidrag til den danske Kirkes Historie i Middelalderen 1825 S. 2. Iblant *Consalvis* Breve findes der Taksigelse baade fra Prins og Prinsesse *Christian* for den Venlighed, Kardinalen havde vist dem under deres Ophold i Rom. *Consalvis* Memoirer I, 127—29, jvfr. *Fr. Nielsen*, Romerkirken I, 210. ²¹ Jvfr. *P. Rubow* i »Danske i Paris« II, 174 (red. af *Franz v. Jessen*). ²² Optegn. 51, 97. ²³ Brev til *P. E. Müller*, Dresden, 12. Juni 1819, Personalh. Tidsskrift 1936 S. 125. ²⁴ Optegn. 97f. ²⁵ *Fr. Nielsen* i *Bricka*, Dansk biografisk Leksikon III, 615.

Efter Tilbagekomsten til Rom vedblev Clausen at gøre Samlinger og Studier til det Værk, han havde planlagt, og »saaledes opstod i Maanedernes Løb et nogenlunde afsluttet Arbejde om det romerske Kirke- og Kultusvæsen, som senere afgav Grundlag for Bearbejdelsen i Hjemmet«. ²⁶ Stoffet trængte sig jo ogsaa ligefrem ind paa ham. Ikke mindst var det Tilfældet under Paaskefesten, der dog ikke virkede saa betagende paa ham som paa saa mange andre Protestanter. Hans friske Indtryk kender vi fra hans Brev til Jens Møller: »Den hellige Uges Funktioner har jeg alle bivaanet, men det er langt fra, at dens Pragt og Skønhed har omstemt min Dom, at den katolske Kultus mangler aldeles den religiøse Karakter, og derfor og maa forfejle sin Virkning; hvo der kommer hid for at bivaane Kristenhedens første og fornemste Fest, for at finde det opløftende, andægtige Anstrøg, som endnu findes i vore Kirker, han forspilder sin Nydelse . . . Selv den pavelige Velsignelse fra Peterskirkens Balkon har paa mig ikke gjort noget Indtryk, eller i det mindste ikke det, jeg vilde have«. ²⁷

Det faldt Clausen meget svært at tage Afsked med »det herlige Rom«. »Saa vidt er det nu ogsaa kommet med mig«, skrev han i Juni Maaned, »og fuld af vemodige Følelser ser jeg Timen i Møde, der skal føre mig bort fra Tiberens Bred; den Afsked hører ikke til de letteste i Livet, at skulle dø for en Verden, hvor Livet yder Øje, Aand og Hjerte al den Næring og Nydelse, et Menneske formaar at modtage«. ²⁸ Endelig — i Juli Maaned — forlod han den evige Stad og drog til Florens, hvor han »i den skønneste Aarstid nød den sidste Rest af Italiens høje Fryd«. »Noget mere litterær Virksomhed synes der at være her end i Rom«, skrev han hjem, »mere Frihed er her i det mindste; det stive ængsteligt afmaalte Prælatvæsen strækker sig ikke uden for Kirkestaten, og Censuren spiller her ingen Rolle; . . . i Boghandelen er derfor og noget Liv«. ²⁹

Efter en Maanedes Forløb — Opholdet i Florens blev forlænget ud over det planlagte paa Grund af et hæftigt Maveonde — drog Clausen over Bologna og Milano til Italiens Nordgrænse. Her gav han Vognen Afsked for med Ransel paa Ryggen at foretage »den skønneste Vandring« i sit Liv gennem Schweiz ind i Tyskland. ³⁰ Sikkert har han under denne Fodtur ofte tænkt paa sin Faders Yndlingforfatter, Rousseau, der her i Alperne havde modtaget det betagende Indtryk af den vilde storladne Natur, der kom til at betyde den ægte Naturfølelses Gennembrud i den nyere Tid.

Fra Stuttgart gik det atter videre med Vogn og senere med Skib nedad Rhinen til Køln og herfra i Ilfart til Paris, »Verdens uroligste Stad«, ³¹

²⁶ Optegn. 94. ²⁷ Brev til Jens Møller, Rom, 13. April 1820 (K. B.) ²⁸ Brev til P. E. Müller, Rom, 22. Juni 1820, Personalh. Tidsskr. 1936 S. 127. ²⁹ Brev til Fr. Münter, Florens, 15. Juli 1820 (K. B.) ³⁰ Optegn. 98. ³¹ Brev til Bülow, Paris 16. Oktober 1820 (K. B.) Brevet giver en udførlig Skildring af Rejsen fra Italien til Paris.

hvor han, som Fr. Nielsen skriver, »traf sammen med Repræsentanter for de udrundne Dage og for den Tid, der var i Færd med at bryde frem«. ³² Til de første hørte Biskop H e n r i G r e g o i r e, Katolicismens modige Bekerer for Nationalkonventet, Digteren B a g g e s e n, den politiske Renegat M a l t h e B r u n, der nu virkede som geografisk Forfatter, og endelig den gamle Frihedsmand P. A. H e i b e r g, »en Cato-Karakter i gammel romersk Stil«, som Clausen kalder ham. Til de sidste hørte Filosoffen og Pædagogen V i c t o r C o u s i n ³³ og J. L. H e i b e r g, der gjorde Clausen bekendt med den Bellmannske Vise- og Melodiskat. Til at begynde med var »Skarpretterens Søn« ikke synderlig velset i Heibergs Kreds, men ikke desto mindre skulde han her slutte et varmt Venskab med Matematikeren H e n r i k G e r n e r v o n S c m i d t e n, der i København kom til at høre til hans »kæreste og nærmeste Omgangsvener«. ³⁴ Noget større aandeligt Udbytte af Efteraarsopholdet i Seinestaden skulde han ikke faa. Frankrig efter 1815 var Restaurationens og L u d v i g X V I I I s Frankrig. Det offentlige Pariserliv var derfor døet hen. Han tyede saa i Stedet til Fortiden og »levede med største Interesse i Revolutionstiden, og søgte hen til alle Punkter for de store og frygtelige Optrin; her var gamle Heiberg Manden til at give Oplysning om alle historiske Enkeltheder«. ³⁵

Man længtes imidlertid efter ham hjemme, og midt i November maatte han derfor forlade den franske Hovedstad for »saa hurtigt, som Diligenceforbindelsen gjorde det muligt«, at naa hjem til den danske. ³⁶ Lillejuleaften 1820 stod han igen i det Fædrene-Hjem. Den store Rejse var til Ende; men den havde ikke været forgæves. Det var en anden H. N. Clausen, der den Aften stod i sin Faders Stue, end den, der var rejst ud. »Der er«, har han selv et Sted ytret, »Afsnit af Livet, hvor Sjælen staar i den livligste Forbindelse med den ydre Verden, hvor den kun søger og higer udad, for at indsamle og indsuge, vækkes beriges og befrugtes ved Indtrykkene fra den, men hvor den næsten ogsaa taber sig i Tingene udenfor, er afhængig af den ydre Indvirkning i sin Gøren og Laden, sin Gang og Retning«. Disse Ord, der maaske tør tages som et Stykke Selvbiografi, har i det mindste Gyldighed som en Skildring af Clausen selv under den store Udenlandsfærd. Men nu stod han rede til at begynde Livets anden store Periode, »hvor Sjælen indtager sin Plads med klarere Bevidsthed og fastere Holdning, søger, medens den paavirkes af Verden, ogsaa at indvirke paa Tingenes Gang med den erhvervede Indsigt og Kraft«. ³⁷

³² Fr. Nielsen, anf. Skrift S. 615. ³³ Cousin var en af de første, der havde paataget sig den vanskelige Opgave at gøre den tyske Spekulation tilgængelig for sine Landsmænd. ³⁴ Optegn. 99—103, jvfr. Franz v. Jessen, Danske i Paris I, 463, 520. ³⁵ Optegn. 99. ³⁶ Ib. 103. I Heidelberg traf Clausen sammen med P. Hjort, der gjorde en Afstikker med ham til Frankfurt, hvor Clausen udlagde 3 Specier for ham. Først 1829 fik Clausen sine udlagte Penge tilbage, jvfr. Udvalg af Breve til P. Hjort I, 442. ³⁷ Clausen, Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme 1844 S. 273.

Tredje Hovedafsnit
DEN UNGE PROFESSOR

1821—34

Kapitel I

PERSONLIGE FORHOLD (1821—24)

De fire første Aar efter Hjemkomsten fra Studierejsen er nogle af de lykkeligste i Clausens Liv. Fremtiden syntes at ligge i det lyseste Skær. Selv fik han sit eget Hjem, overalt nærede man de største Forhaabninger til den unge Videnskabsmand, og Studenterne flokkedes med Begejstring om deres nye Lærer.

Den 8. December 1821 hjemførte han sin »elskede Brud«¹ og grundlagde sammen med hende et nyt clausensk Hjem i den nyanlagte Kronprinsessegade med de smukke klassiske Borgerpalæer — lige over for Indgangen til Rosenborg Have, som man fra Vinduerne havde vid Udsigt over.² Haven havde netop i disse Aar sin egentlige Glansperiode, saadan som Clausens Bekendte fra »Lycæum«, Poul Martin Møller, har skildret den i »Scener i Rosenborg Have«. I det nye Hjem gik Stiftsprovst Clausens og Madam Swanes Hjem op i en smuk Harmoni. Fra det første medbragte Clausen Sansen for musikalsk Underholdning og kunstnerisk Udsmykning; fra det sidste havde den unge Hustru arvet Forstaaelsen for den Hjemlivets Hygge, der havde virket saa dragende paa hendes Mand. I økonomisk Henseende var der ikke meget at flotte sig med.³ Den danske Stat har jo aldrig været særlig rundhaandet over for sine Embedsmænd og var det dengang saa meget mindre, som den finansielle Stilling stadig var yderst slet.⁴ Der var derfor meget, der manglede i det

¹ Optegn. 106. Karakteristisk for Clausen er hans Sky for at omtale Privatlivets Forhold alt for indgaaende. I de ganske korte Afsnit i Optegn. om hans huslige Forhold holder han sig derfor som Regel mest til de udvortes Forhold som Data, Økonomi etc. Jvfr. Martensen, om hvem det samme gælder i endnu mere udpræget Grad (Kh. S. 6. R. I, 141 Anm.) ² Ved Resolution af 11. September 1795 havde Kongen skænket et Stykke af Rosenborghave til denne Gade, der allerede 1806 »tegnede til at blive en af de smukkeste i Hovedstaden«. (C. Bruun, København III, 734f). Ifølge Boghandler Ludvig Thiesens Vejviser boede Clausen i Kronprinsessegade 393A. Nævnte Matrikulnummer svarer til det senere indførte Gadenummer 22. Huset staar endnu. ³ Lektorgagen var 800 Rd. Professorgagen blev indtil videre 1000 Rd. Honoraret ca. 300 Rd. ⁴ Statsgælden beløb sig 1814 til ca. 240 Mill. Kr., og den øgedes i de følgende Aar paa Grund af Landbrugskrisen ved betydelige Laan; saaledes 1821 paa 21 Mill. Kr., jvfr. P. Engelstoft, Haandbog i Danmarks politiske Historie 1814—1932. 1932 S. 10.

unge Akademikerhjem, men Forholdene føjede sig alligevel saa gunstigt, at det blev »den lykkeligste Indvielse af det lykkeligste Ægteskab«. ⁵

Rent menneskeligt kom Clausen imidlertid ogsaa til at sande, at »Glæde og Sorrig de vandre til Hobe«, for i Aaret 1823 døde hans yngste Broder, *Ludvig August*, i ung Alder efter et lidelsesfuldt Sygeleje — kort efter Examen Artium. »Han var min Sjæls Yndling; jeg vaagede hos ham i den sidste Pinsels-Nat, og han døde i mine Arme«, skriver den gamle Professor i »Optegn.« Det lille Mindeord, han skrev ved Broderens Død, vidner klart om, at der bag »Præget af dæmpet Ro« og »stoisk Ophøjethed« bankede et Hjerte, der kunde vaande sig i Sorgens Smerte. ⁶

Forholdet til Faderen var stadig udadtil det samme. Det fædrene »Kærligheds-Hjem« i Lille Fiolstræde stod altid aabent for H. N. Clausen og hans Familie. ⁷ Efter Moderens Død styredes Huset i disse Aar af Stiftsprovstens yngste Datter, *Sofie*, der under Broderens Udenlandsrejse var blevet forlovet med dennes faa Aar yngre Ungdomsven, *Peter Christian Stenersen Gad*, den senere Biskop. Efter deres Bryllup 1822 overtog hendes Veninde *Julie Læssøe* Husets Styrelse lige til Stiftsprovstens Død, nøje knyttet til Hjemmet som en anden Datter. ⁸ Var Forholdet mellem Fader og Søn end stadig udadtil det samme, saa maa det alligevel indadtil i en vis Grad have forskubbet sig, thi den H. N. Clausen, der var vendt hjem fra Udlandet, var jo ikke længere bare sin Faders Discipel men ogsaa *Schleiermachers* Discipel. Da den yngre Søn, *Emil Theodor Clausen*, af hvem Horneman 1824 ventede, at han skulde tjene »til Mur mod den indbrydende Mysticisme og Obskurantisme«, 1829 vendte hjem fra en Studierejse stærkt paavirket af *Neander*, ved vi, at H. G. Clausen med Sorg konstaterede, at han havde brudt med »den fornuftige Kristendom«. ⁹ Nogenlunde de samme Følelser maa derfor — omend i mindre Grad — have gjort sig gældende allerede ved den ældste Søns Hjemkomst, for han kunde jo ikke undgaa at mærke, at denne nu var i Udvikling bort fra den Rationalisme, der for ham var den rette Opfattelse af Kristendommens Væsen, og H. N. Clausen har vel paa sin Side følt en vis Irritation ved stadig fra visse Sider at blive betragtet som blot sin Faders Talerør og »Forfægter af den afskyede Rationalisme«. ¹⁰ Dette fører os naturligt til en nærmere Betragtning

⁵ Optegn. 106. ⁶ Ib. 41, 562f. Eftermælet 61. ⁷ Optegn. 106. ⁸ Swane, Blade af en Familie-Krønike S. 107. *Julie Læssøe* var Datter af Toldinspektør *N. F. Læssøe* i dennes andet Ægteskab og saaledes Halvsøster til Oberst *Læssøe* og Maleren *Thorvald Læssøe*. *C. G. Clausen* skriver om hende i sit Fejdeskrift mod Broderen, at hun var »det mest intrigante Væsen«, der ved en ødsel Husførelse satte alle H. G. Clausens Indtægter over Styr, men han maa indrømme, at hun for alle de øvrige Familienmedlemmer stod som »en Perle«. *C. G. Clausen*, Om Prof. H. N. Clausen som Broder betragtet 1846 S. 46. ⁹ *L. U. Boisen* i »*Emil Theodor Clausens Minde*« 1851. S. 21. ¹⁰ Optegn. 108.

af Clausens Gerning som Universitetslærer og Videnskabsmand, men først maa vi dog omtale det Venskab, han i disse Aar sluttede med den Mand, der bærer Hædersnavnet »den første Sønderjyde«. ¹¹

Under Opholdet i Göttingen og Berlin havde Clausen jo stiftet Bekendtskab med Flensborgeren Christian Paulsen. Glædeligt forundret var han blevet over Paulsens danske Sindelag. Sagen var jo, at denne »midt inde i Tyskland havde dannet sig om til Dansk«, som en Ungdomsven udbryder om ham i tysk national Forundring. ¹² Den virkelige Overgang til fuldt bevidst Danskhed skete dog først i København, hvor Paulsen 1821 nedskrev følgende i sin Dagbog: »Det, jeg saa ofte i denne Tid har sagt: at, som jeg i Hjertet var dansk, saa vilde jeg og vorde det i Sproget, vil jeg sande derved, at jeg nedskriver mine Bemærkninger over mit Liv i mit kære danske Tungemaal«. ¹³ Kort efter Ankomsten til København, hvor han tog Ophold i December 1821 for en Tid af fire og et halvt Aar for at fortsætte sine juridiske Studier, var han atter truffet sammen med Clausen. »Hos Provst Clausen«, skrev han i Dagbogen, »har jeg fundet et muntert selskabeligt Hus, og hvad der er det vigtigste, hans Søn, min gode Bekendt fra Berlin af, er blevet min Ven. Venskabsforbundet blev sluttet paa Ballet, hvorved hans Bryllup blev højtideligholdt. Han drak mig du til, og mod Enden af Ballet trak vi os en Tid lang tilbage og talte fortroligen med hinanden«. ¹⁴ For dem begge blev dette Venskab af stor Betydning. Paulsen var fra sin Ungdom Rationalist med en sværmerisk Begejstring for »det gode og ædle, Gud og Dyden«, men han var nu ved at havne i et rent negativt religiøst Standpunkt. »Den absolutte Afhængighedsfølelse over for Gud«, som han efter sine egne Ord mødte hos Clausen, hjalp ham imidlertid ud over denne Krise til en fast Tro, der dog paa rationalistisk Vis navnlig omfattede den første Person af Treenigheden, og en dyb Kærlighedsskuffelse, som han samtidig led, gjorde hans Hengivenhed til Gud endnu inderligere. ¹⁵

For Clausen blev Paulsens Betydning af national Art. Han var jo vokset op i den Tro, at han paa en Maade »havde to noget saa nær ligeberetigede Modersmaal«, Dansk og Tysk, thi trods Faderens rent danske Uddannelse var Tysk vedblevet at staa denne omtrent lige saa nær som Dansk. Alligevel følte H. G. Clausen sig som god dansk Patriot, knyttet som han var til Frederik VI med en varm og oprigtig Kærlighed. En helt anden Fædrelandskærlighed end denne gammeldags Patriotisme, der hovedsagelig samlede sig om at være Landsfaderens tro Undersaat, havde den 15aarige H. N. Clausen fundet hos Oehlenschläger, for her havde han jo mødt den af Romantikken vakte Nationalfølelse med dens Forstaaelse for det nationalt prægede Folkeliv og Fædrelandshistoriens

¹¹ P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede I, 11. ¹² Elver, Der nationale Standpunkt. 1845 S. XLVII. ¹³ Paulsens Dagbog (K. B.) ¹⁴ Ib. ¹⁵ Ib. Jvfr. K. Fabricius i Sønderjyllands Historie IV, 122f og Engelstoft XVIII, 49f.

store Personligheder. Senere hen — i Kandidataarene — havde denne spirende Nationalbevidsthed faaet yderligere Næring ved Studiet af Fichtes Skrifter, især »Reden an die deutsche Nation«, og endelig havde han i Berlin modtaget personligt dybe Indtryk af Nationalitetens Betydning for Folkelivet og den enkelte. Nu omgikkes han saa i sine første Embedsaar en Mand som Paulsen, for hvem det at være og føle sig som Dansk og at tale det danske Sprog var noget stort og helligt. Skønt han intetsteds udtaler sig direkte derom, kan der vist ikke være nogen Tvivl om, at Samlivet med Paulsen har haft stor Betydning for hans egentlige Opvaagnen til bevidst Danskhed, saa meget des mere som just noget saadant — som vi straks skal se — ogsaa blevet fremherskende inden for Litteraturen i denne Periode. Men hvad der unægtelig fremkalder Forbavselse, naar det gælder denne Danskhed og da ganske særlig Clausens Danskhed, er, at denne endnu ikke kendte det danske Sønderjylland som et naturligt Led af sig selv, thi ogsaa for Clausen var — trods Venskabet med Paulsen og det sønderjydske Blod i hans Aarer — til langt op i 30erne alle sønderjydske Forhold helt »ubekendte Ene-mærker«. ¹⁶ Men selv for en Mand som Paulsen var det jo endnu dengang skjult, at en offentlig vækkende Fremtræden var en absolut Nødvendighed, for at han kunde virkeliggøre sin Livsopgave: »at gøre de to Hoveddele af Riget mindre fremmede for hinanden ved at fremhæve sit nærmere Fødelands danske Grundbestanddele«. ¹⁷ Ogsaa politisk — i liberal Retning — har Paulsen sikkert betydet en Del for Clausen, for samtidig med at han som Kongens tro Mand søgte at oplive Hengivenheden for det nedarvede Kongehus, udtalte han uforbeholdent Ønsket om et konstitutionelt Monarki. ¹⁸

I 1826 drog Paulsen som nygift Mand til Kiel for at tiltræde et juridisk Professorat, men ogsaa efter Adskillelsen vedblev de to Venner at staa »i uafbrudt Forbindelse med hinanden«. ¹⁹

Kapitel II

DE FIRE FØRSTE AAR SOM UNIVERSITETSLÆRER

Den 3. April 1821 blev Clausen udnævnt til Lektor ved Københavns Universitet for dog allerede den 23. Juni 1822 at blive forfremmet til Professor extraordinarius.

¹⁶ Optegn. 261. ¹⁷ Paulsens Dagbog, jvfr. Sønderjyllands Historie IV, 124. ¹⁸ Clausen, Chr. Paulsen S. 8. ¹⁹ Optegn. 261.

De første Aar af hans Embedstid faldt inden for en Periode i dansk Aandsliv, i hvilken de æstetiske Interesser stadig var de fremherskende i den dannede Verden. I Aarhundredets første Decennium havde det danske Aandsliv udviklet sig under en tysk Paavirkning, der følte som helt naturlig, men det havde samtidig i stedse stigende Grad givet Udtryk for den danske Nationalbevidsthed. I 1820erne tog Litteraturen derfor nu paa afgørende Maade en dansk folkelig Retning gennem Grundtvigs Nytaarskvad, Poul Martin Møllers og Chr. Winthers Digtning, Ingemanns historiske Romaner, Blichers jyske Hjemstavnsnoveller og J. L. Heibergs Vaudeviller.¹

Nogen førende Stilling i Aandslivet og i Kirkelivet havde det teol. Fakultet ikke indtaget i Aarhundredets to første Aartier; men med Hensyn til Teologiens Stilling ved Universitetet er det heller ikke for meget sagt, at den i disse Aar havde maattet friste »stifmoderlige Kaar«.² Ved Clausens Indtræden i det teol. Fakultet talte det kun tre Medlemmer, der alle havde været hans Lærere: Horneman, P. E. Müller og Jens Møller. Da den førstnævnte paa dette Tidspunkt ikke længere kunde anses for fuldt læredygtig, havde Fakultetet før Clausens Ansættelse i Virkeligheden kun to fuldt aktive Lærerkræfter at raade over.

Baade Møller og Müller havde siden Clausens Studentertid gennemgaaet en stærk Udvikling i Retning af positiv Kristendom. Navnlig den sidstnævnte staar som et slaaende Eksempel paa den Rationalisme, der teologisk kom til at overvinde sig selv. Siden Udsendelsen af Moral-systemet (1808) og Apoloetikken (1810) er der Tale om et direkte Skred i hans Udvikling, hvilket klart fremgaar af hans »System i den kristelige Dogmatik«, der ganske vist først udkom 1826, men som han allerede længe havde foredraget mundtlig.^{2b} Vel er det udarbejdet efter den historisk kritiske Metode, som Neologien havde grundlagt, og i Rationalismens Aand hedder det, at »virkelig Strid kan ikke være tænkelig« mellem Aabenbaringen og Fornuften,³ men bestemt hævdes det, at Fornuften har sine Grænser; thi det er »en Modsigelse«, hvis den »vil bestemme Aabenbaringens Indhold, eller at den vil forkaste samme, fordi den indeholder noget mysteriøst, eller at den vil begribe, hvad der efter sin Natur maa være ubegribeligt«.⁴ »Hvis Fornuftens Stemmeret skal bruges til at afgøre alt det højere blot med Hensyn til Tænkningens Love og Erfaringens sædvanlige Kreds, . . . nærmer man sig til Naturalismen«, siges det videre.⁵ Hermed har Müller klart og bestemt taget Afstand fra sin tidligere principielle Rationalisme. Hovedsætningen i hans

¹ »Ill. dansk Litteraturhistorie« ved Vilh. Andersen og Carl S. Petersen (III S. 497) peger netop paa Ordet »dansk« som særligt karakteristisk for Litteraturen i 1820erne. Om det »folkelige« Gennembrud jvfr. H. Begtrup, Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. 2. Udg. I, 293ff. ² Optegn. 105. ^{2b} Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 133f. ³ P. E. Müller, System i den kristelige Dogmatik 1826 S. V. ⁴ Ib. Par. 95. ⁵ Ib. Par. 96.

Dogmatik er Ordene: »Dette er det evige Liv, at de kender dig den eneste sande Gud og den, du udsendte, Jesum Kristus«. ⁶ Kristus er derfor ikke længere som i Apoloetikken bare »Afbildningen af den guddommelige Dyd«. Nej, »Kristendommens Højhed, Virksomhed og Renhed er afhængig af Troen paa Kristi Guddom. Betragtes Jesus blot som et Menneske, vilde hans Lære tabe sin Vægt, hans Forjættelser blive kraftløse, hans Liv og Død miste deres højere Betydning, og baade hans egen og hans Disciples Lære, der fremstiller ham som langt mere end et Menneske, vilde være falsk. Men fremstilles Jesus som en Genstand for Tilbedelse, og var blot et højere Væsen, blev han en Afgud«. ⁷ Ud fra et saadant Synspunkt uddybes selvfølgelig ogsaa Læren om Frelsestilgelsen: »Betingelsen for at modtage Guds saliggørende Naade er Troen paa Kristus«, og Mennesket retfærdiggøres ved denne Tro. ⁸ Selv for det konfessionelles Værdi viser Müller en ganske anderledes Forstaelse end tidligere. Overensstemmende hermed er ved ethvert Dogme de tilsvarende Steder i de symbolske Bøger fuldstændigt aftrykte. ⁹ Ifølge Clausen mente Müller da ogsaa selv, at han hermed leverede »et Arbejde, som vilde blive fundet normalt paa Ortodoksiens Vægtskaal«. ¹⁰

Ogsaa Jens Møller havde siden Clausens Studenterdage gennemløbet en Udvikling, der havde bragt ham endnu nærmere til sand Kristendom, end det dengang var Tilfældet. Ganske vist følte han sig jo allerede da hjemme i den positive Lejr, men han bekender selv i sin Selvbiografi, at der »endnu i de første Bind af teol. Bibliotek findes nogen Usikkerhed i filosofiske og dogmatiske Anskuelse, hvilken tyder paa en Vaklen mellem den rationalistiske og supranaturalistiske Opfattelse af Kristendommen«, men han fortsætter: »Med den modnere Alder og den dybere Granskning er min Overbevisning om en Aabenbarings Nødvendighed og den kristelige Aabenbarings Guddommelighed bleven mere og mere befæstet«. ¹¹ Sit Standpunkt betegner han som »rationel Supranaturalisme«. Han kan derfor godt sige, at »den kristelige Aabenbaringstro kun kan forsvares ved Fornuftens Hjælp«, men det maa betones, at han hermed ikke tænker paa Fornuftens Erkendelsesside, men at han ligesom Mynster udfra Jacobis Sprogbrug opfatter Fornuften som »den Evne, hvorved vi kommer til Troen«. ¹²

Trods denne Udvikling lykkedes det dog hverken P. E. Müller eller Jens Møller at øve nogen større Indflydelse paa den studerende Ungdom. Det var i Stedet en Professor ved det filosofiske Fakultet, der havde de teol. Studenters Opmærksomhed — F. C. S i b b e r n, der 1813 var blevet Treschows Efterfølger som Professor i Filosofi. Hvad der vel ganske særlig virkede dragende ind paa den teol. Ungdom, var den ægte kristne Tro,

⁶ Ib. Par. 83. ⁷ Ib. Par. 157. ⁸ Ib. Par. 329. ⁹ Ib. S. V. ¹⁰ Optegn. 142. ¹¹ Af Jens Møllers Selvbiografi, udg. ved H. F. Rørdam, Kh. S. 4. R. IV, 289f. ¹² Ib. 288 og Teol. Bibliotek XIV, 34.

der dengang var Grundlaget for Sibberns Filosofi.¹³ At denne Vurdering af Sibbern som Talsmand for den kirkelige Kristendom er rigtig, beviser især de fire Breve fra 1824, hvor han søgte at sætte en kvindelig Slægtning ind i sin spekulative Filosofi. Bestemt hævder han, at Troen »med alt hvad dertil hører, beholder sin Gyldighed og Kraft ved Siden af Filosofien; . . . ja, dette gælder endog den Videnskab, der saaledes som det, man kalder Dogmatik, holder sig til Ordet og Følelsen . . . Ja, selv om den filosofiske Erkendelse bragte den højeste Klarhed, Vished og Fuldendthed, vilde dog Troen endnu beholde sin Gyldighed og Betydning. Thi kun gennem Troen . . . gaar Erkendelsen over i Livet . . . og faar personlig Kraft i Individet«. ¹⁴ De nærmest følgende Aar ændrede endnu intet i Sibberns Standpunkt hverken med Hensyn til det subjektive eller det objektive i Troen; men siden fjernede han sig jo stærkt fra den kirkelige Kristendom.¹⁵

Saaledes var da Stillingen ved Universitetet kirkehistorisk set ved Clausens Tilknytning til dette.

Den 9. Maj 1821 tiltraadte han sit Lektorat ved det teol. Fakultet. Den *oratio in lectoratu theologiae ad eundo*,¹⁶ som han holdt i den Anledning, tydede ikke paa, at noget nyt stod for Døren. Det var stadig de gamle velkendte rationalistiske Toner om Fornuften som Lyset ved den hellige Skrifts Fortolkning, der lød fra hans Læber.¹⁷ Ganske vist omtalte han Skriften med den største Ærbødighed: »Dens Bøger skal vi hver Dag tage i vore Hænder; dens Bogstaver bør altid staa for Øjnene, dens Ord lyde for Ørene. Vi vil gøre det til vore Studiers Formaal at fortolke den, ved Fortolkningen at forstaa den, dernæst præge det forstaaede i Hukommelsen, fæste det i Hjertet og ligesom helt optage det i Sindet«. ¹⁸ Men heller ikke denne Ærbødighed var noget nyt, thi ogsaa de ældre Rationalister havde stadig vist hen til Skriften; men for dem saavel som for Clausen skulde jo saa Fornuften være Lyset, naar det gjaldt ved Fortolkning virkelig og i Sandhed at forstaa Skriftens Tale. For saa vidt er Clausens Tiltrædelsesforelæsning derfor »ganske uinteressant«. ¹⁹ Der er intet skelsættende i den. Men naar det gælder hans egen Udvikling, er den alligevel i allerhøjeste Grad interessant, for den viser jo, hvor nær Rationalismen endnu stod hele hans aandelige Personlighed. Selv Paavirkningen fra Schleiermacher havde ikke med ét Slag

¹³ Saaledes skriver C. Lütken i Aaret 1820: »I Vinter har Sibbern holdt et Kollegium over den kristelige Dogmatik, og han er stærk i sin Tro, og dertil hjælpe Gud ogsaa os andre«. Her citeret efter Koch II, 145. ¹⁴ Sibberns Breve II, 118—23. Jvfr. Kh. S. 6. R. I, 204. Sibbern har ogsaa andetsteds selv udtalt, at hans hele Filosofi for en stor Del var dannet under Studium af den hellige Skrift (Filosofisk Arkiv og Repertorium S. 78.) Om hans Kristendomsfilosofi, der vilde forene Religion og Spekulation jvfr. Skat Arildsen, H. L. Martensen 1932 S. 42—44 og J. Himmelstrup, Sibbern 1934 S. 220ff. ¹⁵ Jvfr. især Skriftet »Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135«. (1858—72). ¹⁶ Trykt i Nyt teol. Bibliotek I, 1—13 ¹⁷ Ib. S. 4. ¹⁸ Ib. S. 3. ¹⁹ N. M. Plum, Schleiermacher i Danmark S. 61.

kunnet udrydde de af Faderen og P. E. Müller indpodede Grundsætninger.

Tilsyneladende havde Clausen altsaa intet lært og intet glemt under sit Fravær fra Fædrelandet. Men ogsaa kun tilsyneladende. I samme Bind af »Nyt teol. Bibliotek«, hvori Tiltrædelsesforelæsningsen blev offentliggjort, træffer vi nemlig en dogmatisk Afhandling af ham, der tydeligt viser hans nye teol. Standpunkt. Den er skrevet i Juni Maaned 1821²⁰ og bærer Overskriften »Kritik og Fremstilling af Underbegrebet«. Anledningen til den var den senere Biskop, daværende Overlærer Fogtmanns Dissertation »De miraculis imprimis Christi«. Fogtmann havde her givet den almindelige Definition af Undere som »Begivenheder i Sanseverdenen, ved hvilke Naturens Kræfter, befriede fra den sædvanlige Nødvendighed, uden menneskelig Kunst og Hjælp aabenbart fører til et moralsk, for Menneskene gavnligt Maal«. ²¹ Denne Definition tilfredsstillede ikke Clausen, og han søgte saa med sin egen Afhandling bedre at klare Underbegrebet:

»I den religiøse Idé er Gud og Verden uadskillelige; Gud er den evigvirkende Kraft, Verden Guds uendelige Virkning; Verdens fuldkomne Afhængighed af Gud er Religionens Grundelement. Fra denne Tro, for hvis Sandhed vor inderste Bevidsthed er os Borgen, udgik de gamle Vise« og Apostlene.²² »I hvilken Betydning lader nu Begrebet om Under sig forene med denne rene religiøse Synsmaade af Verden? Oldtidens Mennesker var ikke blot enige i at antage Undere; de var ogsaa enige i at antage som Under enhver Begivenhed, der satte dem i religiøs Forundring«. ²³ Derfor gjorde man intet Forsøg paa at definere Undere eller bevise deres Tilværelse. Det er først Skolastikken — baade den middelalderlige og den lutherske —, der er begyndt herpaa; »men en ubegrænset Selvtillid har ført den paa Vildspor«. ²⁴ »Gud blev ikke længere Aandens Alfa og Omega men et Kunstprodukt af Forstandens Kraft. Universet svandt ligeledes for Forstandens Øje; den hele guddommelige Virksomhed gennemskuedes klart, og det kostede kun en Distinktionsformel at drage Grænsen mellem en middelbar og umiddelbar Indvirkning af Gud paa Verdens Løb«. ²⁵ Den kritiske Filosofi har med Rette blottet det falske i denne Fremgangsmaade, men den har selv svækket Anseelsen af sin Kritik, saa at man nu igen vandrer i de gamle Spor. Den praktiske Interesse gør os nemlig mindre nøjeregnende med Teoriens Sandhed, saa at vi her ikke følger de Grundregler, vi ellers plejer at bruge. Et paafaldende Eksempel frembyder netop den almindelige Behandling af Underbegrebet, »som om der fremdeles kunde tænkes paa at hævde en Forskel mellem filosofisk og teologisk Sandhed,«²⁶ thi »efter den sædvanlige Fremgangsmaade gøres Begyndelsen med uden Viden at postu-

²⁰ Nyt teol. Bibliotek I, 50. ²¹ N. Fogtmann, De miraculis 1821 S. 7. ²² Nyt teol. Bibliotek I, 17f. ²³ Ib. S. 19. ²⁴ Ib. S. 22. ²⁵ Ib. S. 22f. ²⁶ Ib. S. 25.

lere Begrebet af Under i objektiv Betydning: som Begivenheder, der staar i et særegent Forhold til Gud og Verden«. Det bliver paa den Maa- de kun et Sidespørgsmaal, om Underne er »fysisk, metafysisk og mora- lsk mulige«. »Fra Skarpsindighedens Side kan en saadan Definition vel have Værdi; men objektiv Gyldighed kan den allerede efter sin Form ikke gøre Fordring paa; den er udgaaet fra et blot Begreb og fører derfor ikke heller uden for Begrebet«. ²⁷ Alle de gamle Definitioner viser saa- ledes, at der er noget galt i vor Guddomsopfattelse. »Maal og Grænse maa ikke overføres paa Guddommen; Nødvendighed er Grundvolden for al Fuldkommenhed; derfor er den guddommelige Virksomhed efter sin Natur uendelig og sig selv lig. Ved at tale om Forandringer og Grader i Guds Virken, bortstøder vi Grundstenen for hele den teologiske Byg- ning. I den store Verdenskæde er hver enkelt Begivenhed et særegent Led, betinget i hele sin Beskaffenhed ved de foregaaende, betingende ved sit eget Væsen de følgende«. ²⁸ Fra det religiøse Standpunkt har intet sin Grund i Naturen, alt i Gud . . . Naar man altsaa forklarer Under som en Begivenhed, der har sin Grund ikke i Naturen, men i Gud, da siger vi om den ikke andet, end hvad vi om enhver Begivenhed maa sige, naar vi betragter den fra den religiøse Side«. ²⁹ »Fra det empiriske Stand- punkt derimod er hver enkelt Begivenhed betinget ved den foregaaende Række, men . . . Empirien maa stedse støtte sig til Religionen, og Ver- densudviklingen i sin Helhed . . . bliver altsaa at betragte som det rene Aftryk af den guddommelige Nødvendighed«. »Enhver Begivenhed er Guddommens Virkning, umiddelbart grundet i den guddommelige Kraft; men den viser sig som Naturvirkning, middelbart grundet i Gud. I objek- tiv Betydning (d. e. i sit Forhold til Gud) er altsaa alt Under eller intet Under«. ³⁰ Det usædvanlige, det erfaringsstridige, det uforklarlige er em- piriske Begreber, der afgiver blot subjektive Kriterier. ³¹ Vi kan ikke sige mere, »end at denne eller hin Begivenhed sætter os i den Grad i For- undring, at det forekommer os efter vore subjektive Forestillinger om Verden utroligt, at sligt kan bevirkes ved naturlige Kræfter«. Vi maa altsaa se bort fra, hvad et Under objektivt er, og vi maa vende tilbage til det Punkt, hvor vi forlod den religiøse Oldtid, og »knytte Begrebet om Under ikke til Ideen om Guds Væsen og Virksomhed, men til Bevidst- heden om vor egen Natur og forsøge, hvorvidt det paa denne Vej lyk- kes os at tilfredsstille os selv«. ³²

Til Afløsning af det objektive Underbegreb opstiller Clausen da »Be- grebet af subjektive Undere«. »Som Under kundgør sig da for den reli- giøse enhver uforklarlig Naturbegivenhed, som ved sin uforklarlige Be- skaffenhed selv paa en særdeles Maade vækker Troen paa den virkende Guddomskraft . . . Den hele Verden er for os en evigt vekslende Aaben-

²⁷ Ib. S. 26. ²⁸ Ib. S. 29. ²⁹ Ib. S. 31. ³⁰ Ib. S. 32. ³¹ Ib. S. 33. ³² Ib. S. 37.

baring af den uendelige; hver enkelt Begivenhed er i sin Grund uforklarlig og peger derved op til den styrende Aand; i og for sig selv betragtet lader altsaa ingen enkelt Begivenhed sig angive som Under; det underfuldes Grænser falder sammen med Verdens, d. e. de gives ikke. Men medens Forskellen i Væsen og Natur forsvinder, bliver Forskellen i Grader tilbage«. ³³ Nogle Undere er nemlig kun gældende for en vis Tid, idet det uforklarlige i dem kan oplyses i Aarenes Løb, eller deres religiøs-moralske Betydning er indskrænket til enkelte Slægtled. Saa-danne Undere er »relative Undere« i Modsætning til de »sande absolutte Undere, der evigt bliver Gaader for den menneskelige Kundskab og udstrækker sig til alle Sekler«. I disse sidste »maa Menneskene, saa længe Verden staar, erkende Kulminationspunkterne af Guds Aabenbarelse i Verden«. ³⁴ Med dette Begreb af subjektive Undere befinder vi os igen »paa Religionens Jordbund, hvor Fortolkningen af det, der sker, maa overlades vor Tro«, og i »Troens Rige« taber sig lidt efter lidt den skarpe Grænselinje, hvormed vi ovenfor har omsluttet det absolut uforklarlige, »og i Undernes Sted træder det underfulde, hvormed det religiøse Menneske betegner det i Naturens Gang, der som sælsomt betydningsfuldt Tegn vækker Troen paa Naturens Herre«. ³⁵

Dette Underbegreb anvendes til sidst paa Kristendommen. »Hvad Evangeliernes Underfortællinger angaar, maa vi først raadføre os med den bibelske Kritik og Hermeneutik for at erholde den fornødne historiske Sikkerhed, at det virkelig er autentiske Beretninger, vi har for os, og virkelige Fakta, der berettes os«. Er vi blevet sikre i saa Henseende, kan vi trygt overlade »de oftest mislykkede, altid mislige Forsøg paa at afsløre det hemmelighedsfulde ved Hjælp af fysisk-psykologiske Erfaringer til den forfængelige Skarpsindighed, hvoraf de er udsprungne. For os har vi en Række af underfulde Virkninger, . . . Tegn fra Gud, der mægtigt skulde gribe den sløve Menneskesans«. ³⁶ »Kristus er opstanden fra de døde — i fysisk Henseende en Begivenhed, uforklarlig som mangan anden, i religiøs Henseende underfuld som ingen anden«. ³⁷ Saaledes ogsaa de andre Grundundere. Udebliver deres Fortsættelse, »da tror vi, at Guds Aasyn ikke ved Gentagelse af Begivenhedernes Løb vilde berøve Tegnet den større bevisende Kraft, det i sin Enhed beholder for vor Sjæl«. ³⁸

Naar Indholdet af denne Tidsskriftsartikel er refereret saa udførligt, er det, fordi den, som før sagt, paa flere Maader kaster Lys over den unge Lektors nye teol. Standpunkt og saaledes ogsaa er et Korrektiv til Tiltrædelsesforelæsnngen. Clausen havde der talt om Fornuftens Lys ved Skriftens Fortolkning, men her ser vi, at han paa ingen Maade vil følge Vulgærrationalisterne i deres eksegetiske Metode over for de bibel-

³³ Ib. S. 38f. ³⁴ Ib. S. 39. ³⁵ Ib. S. 42. ³⁶ Ib. S. 44. ³⁷ Ib. S. 45. ³⁸ Ib. S. 45.

ske Undere. Paa afgjort Maade tager han jo Afstand fra deres »forfængelige Skarpsindighed« og deres »mislykkede og altid mislige Forsøg paa at afsløre det hemmelighedsfulde ved Hjælp af fysisk-psykologiske Erfaringer«. Lige saa stor Afsky har han paa den anden Side for Skolastikken, hvorunder han synes at indbefatte hele den teol. Udvikling fra Midaldralderens Skolastik til Quenstedt, Hollaz, Baumgarten etc. Han nærer øjensynligt den helt uhistoriske Anskuelse, at Kirkens sande Lære bedst naas ved at springe hele Mellemudviklingen over og vende tilbage til den kristne Oldtid. Vi finder saaledes allerede her den ogsaa senere hævdede Adskillelse af kirkelig og bibelsk Ortodoksi.³⁹ Ikke mindst interessant er det, at Afhandlingen »helt staar i S ch l e i e r m a c h e r s Tegn«,⁴⁰ og saaledes er det første Vidnesbyrd om Clausens Discipelforhold til denne. Under eller efter Berlineropholdet har han naturligvis læst Schleiermachers »Reden«, hvor det bl. a. hedder: »Alle Begebenheiten in der Welt als Handlungen eines Gottes vorstellen, das ist Religion, es drückt ihre Beziehung auf ein unendliches Ganzes aus, aber über das Sein dieses Gottes vor der Welt und ausser der Welt zu grübeln, mag in der Metaphysik gut und nötig sein, in der Religion wird auch das nur leere Mythologie«. ⁴¹ Derfor er det taabeligt at ville strides om, hvilke Begivenheder der er Undere, men et Under kan defineres som »unmittelbare Beziehung einer Erscheinung aufs Unendliche, aufs Universum«. ⁴² At Clausens Afhandling er inspireret af disse Ord, er meget tydeligt. Han nøjes imidlertid ikke blot med at følge »Reden«, men vi træffer hos ham ogsaa flere Grundtanker fra »Der christliche Glaube«, der jo netop udkom 1821. Om han har læst den i Juni Maaned, er umuligt at afgøre. Direkte citerede Henvisninger forekommer ikke. Det er derfor mere sandsynligt, at han har støttet sig til sine Notater fra Forelæsningerne 1818—19. Givet er det i hvert Fald, at det er Schleiermachers dogmatiske Metode, han er inspireret af, naar han henviser til Trosbevidstheden: »Vor inderste Bevidsthed« er os Borgen for Troen paa Verdens fuldkomne Afhængighed af Gud; Underbegrebet skal knyttes ikke til Ideen om Guds Væsen og Virksomhed men til »Bevidstheden om vor egen Natur« etc. Man mindes uvilkaarligt Schleiermachers Ord, at de kristne Trosætninger er »Auffassungen der christlich frommen Gemütszustände in der Rede dargestellt«. ⁴³ Ligeledes peger Afhandlingens halvt panteistiske Grundlag hen paa Schleiermachers monistiske Verdensanskuelse, og ogsaa i Enkelheder er der som paavist af Biskop Plum, meget, der minder om »Der christliche Glaube«. I Tros læren har vi saaledes en Afvisning af Undertroen i den almindelige Opfattelse: »Aus dem Interesse der Frömmigkeit kann nie ein Bedürfniss entstehen, eine Thatsache so auf-

³⁹ Jvfr. Optegn. 507. ⁴⁰ Plum, anf. Skrift S. 65f. ⁴¹ Schleiermacher, Reden S. 57. ⁴² Ib. S. 117. ⁴³ Der christliche Glaube Paragraf 15.

zufassen, dass durch ihre Abhängigkeit von Gott ihr Bedingtsein durch den Natursammenhang schlechthin aufgehoben werde«; det almindelige Underbegreb afvises med dets Skelnen mellem Guds middelbare og umiddelbare Virksomhed; de bibelske Undere, for hvis Skyld hele Teorien er opstillet, er altfor enkeltvis at bygge en Teori paa, »nur das eine Wunder der Sendung Christi hat freilich den Zweck wiederherzustellen, was die freien Ursachen aber in Ihrem eignen Gebiet, nicht in dem des Naturmechanismus und auch nicht gegen den von Gott ursprünglich geordneten Verlauf geändert haben«; men om Kristi Sendelse føjes rigtig nok til: »Wenn die Offenbarung Gottes in Christo nicht etwas schlechthin übernatürliches sein muss, so kann auch die christliche Frömmigkeit nicht im voraus bestimmt sein, etwas damit zusammenhängendes und daraus hervorgehendes für schlechthin übernatürlich zu halten«. Her findes hos Clausen en direkte Opposition mod Schleiermacher; Clausen var jo — om end ad noget usikker Vej — gaet over fra de relative Undere til at fastslaa Muligheden af absolutte Undere; men Problemstillingen og Ordvalget er Schleiermachers og kan daarligt forklares uden ved direkte Paavirkning fra ham. Ligeledes er »underfuld« en Gengivelse af Schleiermachers »wunderbar«; og Henvisning til, at historisk Kritik skal fastslaa de nytestamentlige »Undere« som Fakta, er en clausensk Tanke, men Ligegyldigheden overfor, om en fremtidig Videnskab vil kunne give en naturlig Forklaring paa Underne, stammer fra Schleiermacher.⁴⁴

Mod Clausens »skarpe Kritik« og Fremstilling af det subjektive Underbegreb blev der ikke blot taget spagfærdigt til Orde i P. E. Müllers »Dansk Litteraturtidende«,⁴⁵ men fra Clausens jævnaldrende, den lærde Dr. A. G. Rudelbach, lød der en skarp Protest i et meget udførligt Indlæg i »Nyt teol. Bibliotek«. Medens Clausen var en Modstander af den protestantiske Skolastik, saa var Rudelbach netop en Beundrer af den gamle lutherske Teologi, der efter hans Mening burde fornys som den rette Modvægt mod Rationalismen. Med talrige Citater af Augustin og Thomas søgte han nu over for Clausen at godtgøre, at et Under altid maa have sin Grund i »noget absolut objektivt«, at Underbegrebet »nødvendig er objektivt og ikke kan opløses i noget Forhold ved Refleksioner, fordi Underets levende Virksomhed eller det deraf imprægnerede religiøse Sind selv i sin rette Betydning er et Under«,⁴⁷ og endelig at en konsekvent Anvendelse af Clausens Underbegreb paa Kristendommen vil medføre, at Kristus kommer til at staa »ej anderledes for os end som en Magus eller Thaumaturg, hvis hele Stræben gik ud paa at fængsle Naturens Mysterier til sig«. ⁴⁸ Positivt stræbte Rudelbach at vise, at Underbegrebet paa den kristne Aabenbarings Grund altid maa ses i Sam-

⁴⁴ Plum, anf. Skrift S. 66. ⁴⁵ Dansk Litteratur-Tidende 1823 S. 490ff. ⁴⁶ Rudelbach, Bemærkninger over Hr. Prof. Clausens »Kritik og Fremstilling af Underbegrebet«, Nyt teol. Bibliotek IV, 118—61. ⁴⁷ Ib. S. 145. ⁴⁸ Ib. S. 152.

menhæng med Inkarnationens Grundunder: »Paa denne Grundvold maa den kristelige Tro paa Undere baseres«. ⁴⁹ For Guds Søn selv er det ikke noget Under, »men for Mennesket, som i Naturen erkender en Skranke for sin Frihed, er Gennembrydelsen af denne Skranke eller Naturens Emancipation ved Menneskets Søn det evige store Under, som indbefatter alle Undere i sig«. ⁵⁰ Saaledes faar Underbegrebet ikke en subjektiv men en objektiv Grund.

Rudelbachs Indlæg var affattet i en bestemt men roligt behersket Tone, hvorimod Clausens Svar ⁵¹ flere Steder røber den nybagte Universitetslærers Ømfindtlighed over for Kritik. Saaledes hedder det stærkt ironisk med Henblik paa Rudelbachs mange Citater: »At virkelig min Anskuelse af Fornuft og Aabenbaring, Religion og Kristendom er helt forskellig fra min Recensents, vil jeg saa lidet dølge, som at jeg hos mig selv har den Tro, at denne Forskellighed vel turde rejse sig deraf, at jeg mere slutter mig til Kristus og Apostlene og mindre til Augustin og Thomas Aquinas«. ⁵² Forskellen mellem sin egen Afhandling og Rudelbachs Indlæg betegner han ved at sige: »Recensenten bliver staaende ved Undertroen, Forfatteren har udviklet Underbegrebet«. ⁵³ Efter endnu engang at have redegjort for sine Synspunkter udtrykker han derfor Haabet om, at hvis Rudelbach havde iagttaget deres forskellige Udgangspunkter og den forskellige Retning, begges Undersøgelser som Følge deraf maatte tage, »var formodentlig meget blevet sagt anderledes, meget vel endog blevet usagt«. ⁵⁴

Striden mellem den unge Professor af Schleiermachers Skole og den unge lærde Talsmand for den gamle ortodokse lutherske Teologi vakte ikke særlig Opmærksomhed. ⁵⁵ Den var kun en lille Forpostfægtning til det store Hovedslag nogle Aar senere. Men den er et Fingerpeg om, at man fra nyortodoks Side var paa Vagt over for Stiftsprovst Clausens Søn.

Ellers var Aarene 1821—24 rolige Arbejdsaar for den unge Professor, der ogsaa havde andet end teol. Polemik at tænke paa. Det var jo egentlig Mening, at han skulde have virket som Lærer i det gamle Testamente, men lige saa ringe Interesse Schleiermacher viste dette Fag, lige saa lidt interesserede Clausen sig for det. I de første Semestre blev han dog nødt til at læse over Prædikerens, Salomos Ordsprog og Hosea, ⁵⁶ men glad blev han ved at kunne overlade dette Fag til Jens Møller, »der kunde overkomme meget og mange Slags«. ⁵⁷ Efter den Tids Sædvane fordelte de teol. Professorer nemlig selv efter indbyrdes Aftale Fagene imellem sig. Det blev paa denne Maade i Stedet den nye testamentelige Eksegese, der blev Clausens Hovedfag, og her trængtes i Sand-

⁴⁹ Ib. S. 156. ⁵⁰ Ib. S. 157. ⁵¹ Nyt teol. Bibliotek VI, 37—64. ⁵² Ib. S. 60. ⁵³ Ib. S. 58. ⁵⁴ Ib. S. 59. ⁵⁵ Jvfr. dog Biskop Frederik Plums privat udtalte Dom om Clausens Panteisme. N. M. Plum, anf. Skrift S. 67. ⁵⁶ Lektionskatalogerne Maj 1821, Maj 1822 og November 1822. ⁵⁷ Optegn. 107.

hed ogsaa til en ny Kraft, for i ikke mindre end 11 Aar havde denne den vigtigste teol. Disciplin været overdraget som Bifag til vikarierende Forsorg af de filosofiske Professorer, først Thorlacius og siden F. C. Petersen. Store Vanskeligheder har det næppe voldt Clausen at overtage dette Fag. Hans fortrolige Kendskab til Oldkirken kom ham nu til Gode; men naturligvis har Universitetsarbejdet især i Begyndelsen lagt Beslag paa hans meste Tid og fleste Kræfter.⁵⁸ Efter først at have læst over epistolæ antilegomenæ og Hebræerbrevet begyndte han i det følgende Semester paa de synoptiske Evangelier. Det følgende Aar gik han videre til det fjerde Evangelium og optog samtidig Indledningen til det nye Testamente.⁶⁰ Dertil kom, at han som en af de første forbandt Forelæsningerne med Øvelser, især skriftlige, over opgivne Spørgsmaal af de forskellige Discipliner, hvor han da i næste Samling gjorde opmærksom paa Manglerne ved de afgivne Besvarelser og meddelte Vink til den rette Behandling. Disse Øvelser blev meget stærkt benyttet og betød for Deltagerne en direkte Tilskyndelse til selvstændigt Studium og for Clausen selv, at han kom i nærmere Forbindelse med Studenterne, end den egentlige Katedervirksomhed ellers gjorde det muligt.

Hele dette krævende Arbejde med igen at bringe det nytestamentlige Studium paa Fode ved Universitetet bragte ham »fuld Tilfredsstillelse«, men den stadige Granskning af det nye Testamente — »saa lønnende og befrugtende ved Foreningen af det sproglige og det religiøse Moment«⁶¹ — har vel ogsaa for hans indre Livs Vedkommende gjort sit til at befæste den Kristustro, hvortil Grunden var lagt under Berlineropholdet. Der er dog intet, der tyder paa, at denne trængte igennem i hans Eksegese. Tvertimod har hans Discipelforhold til Schleiermacher ogsaa her vist sig mere fra den kritiske end fra den kristusbestemte Side.⁶²

Udadtil bar Gerningen Frugt. Han fik i høj Grad Lejlighed til »at indvirke paa Tingenes Gang med den erhvervede Indsigt og Kraft«.⁶³ Det er maaske for meget sagt, at han hidførte et direkte Tidsskifte ved Universitetet, — den gamle flade og trivielle Rationalisme var jo, som vi har set, allerede overvundet ved hans Udnævnelse til Lektor —, men saa meget er vist, at han førte et Pust af den store Verden med sig, der i høj Grad virkede forfriskende. Hvad der ikke ret vilde lykkes hverken for P. E. Müller eller Jens Møller, lykkedes nu for ham, thi straks fra sin Ansættelse ved Universitetet øvede han en betydelig Tiltrækning paa Studenterne, saa alene af den Grund bliver der alligevel Tale om et Vendepunkt i den hjemlige Universitetsteologi. Vel var hans Forelæsnin-

⁵⁸ Jvfr. Katolicismen og Protestantismen S. VII. ⁵⁹ Lektionskatalogerne Maj 1821, November 1821 og Maj 1822. ⁶⁰ Lektionskatalogerne Maj 1823 og Novbr. 1823. ⁶¹ Optegn. 107. ⁶² Jvfr. til Eksempel fra en lidt senere Tid Martensen, Af mit Levnet I, 56, og Fr. Hammerich, Levnedsløb S. 181, som vi siden vender tilbage til. ⁶³ Clausen, Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme 1844 S. 273.

ger ikke prægede af den sprudlende Veltalenhed, der senere strømmede Studenterne i Møde fra Martensens Læber,⁶⁴ men den rolige klassisk formfuldendte Tale, som Clausen førte, — Forelæsningerne holdtes paa Latin —, forfejlede heller ikke sin Virkning, understøttet som den var af hele hans værdige Fremtræden, hvor alt lige fra Klædedragten til Ansigtets smukke Træk røbede den fødte Aandsaristokrat. Dertil kom saa hans Paavirkning af Schleiermacher, der gjorde ham til de nye teol. Tankers Mand, idet han som denne bestræbte sig for at skabe Harmoni mellem de filosofisk-humane Interesser og den religiøse Inderlighed og at forene fri Forskning med positiv Kristendom. Men lige saa lidt som Mesteren selv og de andre af ham paavirkede Teologer dannede nogen egentlig Skole, lige saa lidt skulde det blive Tilfældet med hans danske Discipel. Clausen skriver i »Optegn.« om Schleiermacher, at »hans teologiske Storhed« bestod ikke mindst deri, »at han ikke har villet danne nogen Skole, men villet vække og modne til Selvstændighed i Tænkning og Omdømme«,⁶⁵ og saa meget er givet, at han med disse Ord ogsaa har udtrykt det Undervisningsideal, som han selv fulgte lige fra sin første akademiske Lærertid. De unge skulde ikke gøres til Eftersnakkere, der blot aandløst gentog og gengav hans Meninger, men de skulde sættes saadan i Gang, at de blev tilskyndet til selv at søge en Løsning af Problemerne.⁶⁶ Her ligger Clausens egentlige Betydning som Universitetslærer lige fra første Færd: at virke teologisk inspirerende og inciterende. Herved blev der nemlig paa ny bragt Liv ind i det teol. Studium ved Københavns Universitet.

At det virkelig forholdt sig saadan, bekræfter de Udtalelser om Clausen, som disse Aars Studenter har fremsat enten i deres Erindringer eller paa anden Vis.

Jørgen Hansen (Stud. 1819, Kand. 1823) skriver saaledes: »Først med H. N. Clausen kom mere vækkende Aand i Fakultetet . . . I min Tid læste han blot over Eksegesen saavel i det gamle som i det nye Testamente, men forstod at vække Aanden, og man lærte af ham, at det er Eksegesen, der danner Teologen. Ved at deltage i hans Skriveøvelser vandt jeg hans Interesse, paa hvilken jeg, saa længe han levede, modtog saa mange Beviser«. ⁶⁷

I Islænderen J. G. G. Briems (Stud. 1820, Kand. 1825) Selvbiografi hedder det: »I hvor megen Tak han nu skylder Prof. P. E. Müllers og J. Møllers over hans Ros ophøjede Virken til hans teol. Dannelse, har han

⁶⁴ Jvfr. Skat Arildsen, H. L. Martensen S. 162. ⁶⁵ Optegn. 68. ⁶⁶ Jvfr. hermed Fremstillingen af de teol. Studium i »Katholicismen og Protestantismen« S. 346ff. ⁶⁷ Sønderjydske Aarbøger 1904 S. 14 Jørgen Hansen (1802—89). Som Præst i Sønderjylland (Balsum, Notmark og Egen) og som Biskop fra 1848 til 1864 over Als og Ærø deltog han med Iver i Kampen for Danskhedens Bevarelse men var ikke nationalliberal. Ogsaa efter 1864 forblev han i Sønderjylland.

dog anset det for den største Naade, ham af Forsynet er vederfaret, at ham forundtes at sidde ved saadanne Gamalielers Fødder som H. N. Clausen og J. P. Mynster. Hvad hans Sjæl har af Sans for Lys og Orden, for kristelig Forskens Frihed og Styrke, hvad den har af Ærefrygt for Kærlighed til Videnskabens Helligdomme, skærmende hvælvede over Herrens Alter, det skylder den fornemmelig den førstes akademiske Undervisning og den andens Prædiken«. ⁶⁸

Carl Emil Scharling (Stud. 1820, Kand. 1825) omtaler i nogle Erindringsudkast sin Ungdoms teol. Lærer med følgende Ord: »Clausen udøvede en Indflydelse saavel paa det teol. Studium som paa selve de Studerende og det hele Universitetsliv, om hvilken selv hans Modstandere har givet Vidnesbyrd, at den langt overgik den Virkning, som nogen teol. Professor i Mands Minde havde øvet«. ⁶⁹

Ogsaa en Mand som Hans Wilhelm Hertel (Stud. 1820, Kand. 1825) var, skønt han i kirkelig Henseende paavirkedes mest af Mynster, meget begejstret for Clausen og hans Forelæsninger, og det stærke Indtryk af at have mødt en Personlighed i den unge Professor udslettedes aldrig. ⁷⁰

Caspar Paludan-Müller (Stud. 1822, Kand. 1827), Mynsters stadige Tilhører i Studentertiden, nævner i et autobiografisk Udkast H. N. Clausen og C. E. Scharling som dem, der har været hans teol. Lærere. Begge tilskyndede til selvstændigt Studium, Clausen ved Gennemgang af de skriftlige Udarbejdelser, Scharling ved sin Manuduktion. »Derfor blev jeg i mine Anskuelse ikke afhængig af nogen af dem; de vakte alt for stærkt min medfødte Hang til Kritik, saa jeg lige saa lidt kunde give mig dem som nogen anden Lærer i Vold«. ⁷¹

At Clausen ogsaa paa sin Side omfattede Studenterne med stor Interesse, viste han bl. a., da han i Juli 1823 anmodede om at blive Medlem af »Studenteforeningen«, der var blevet stiftet 1820 delvis med den tyske Burschebevægelse som sit nærmeste Forbillede. ⁷² Det kan derfor ikke vække Undren, at Professorerne var bange for, at deres ellers saa rolige Studenter kunde blive smittet af denne Bevægelse, saa at Følgen vilde blive »Raahed, Kaadhed, Usædelighed, Trods mod Love

⁶⁸ Briems Selvbiografi ved Bjørn Kornerup, Kh. S. 6. R. I, 634. Om Briem (1801—80), Præst i Kousted og Raasted, senere i Gundslev, jvfr. Jon Helgason: *Islendingar i Danmørkur* 1931 S. 20—21. ⁶⁹ Teol. Afhandlinger af C. E. Scharling, udg. af P. Scharling 1880 S. 8. C. E. Scharling (1803—77), teol. Professor 1834—76 og dermed Clausens Kollega. ⁷⁰ Jvfr. L. Hertel, H. W. Hertel 1897 S. 13. Hertel (1800—72) blev som Sognepræst i Moltrup en af Danskhedens Forkæmpere i Sønderjylland og kom som saadan i nær Forbindelse med Clausen, jvfr. anf. Skrift S. 108, 180 o. a. Steder. ⁷¹ Jvfr. Ellen Jørgensen, Caspar Paludan-Müller, *Historisk Tidsskrift* 9 R. V, 353f. C. Paludan-Müller (1805—82), Adjunkt og Overlærer i Odense, Rektor i Nykøbing F. 1853, Professor Rostgardianus 1872. Sammen med A. D. Jørgensen og Erslev staar han som en af det 19. Aarh. største Kritikere i dansk Historieforskning. ⁷² H. C. A. Lund, *Studenteforeningens Historie* 1896 I. 55 og 200.

og mod Foresatte, Komplotter, Fylderi, Dueller etc.«, som Thorlacius udtrykte det.⁷³ Ogsaa de tre ældre teol. Professorer var afgjorte Modstandere af »Studenteforeningen«,⁷⁴ saa de har næppe været særlig begejstrede, da deres unge Kollega indmeldte sig i den. Men fra Studenternes Side er Clausens Indtræden selvsagt blevet betragtet som en Tillids-erklæring, de var glade for, og som bevirkede, at de om muligt endnu mere saa op til ham som deres Vejleder.

Saaledes staar da Clausen efter faa Aars Lærergerning som det teol. Fakultets betydeligste eller i det mindste indflydelsesrigeste Medlem, — inden længe skulde han ogsaa blive det mest omstridte.

Kapitel III

„KATOLICISMENS OG PROTESTANTISMENS KIRKEFORFATNING, LÆRE OG RITUS“

Aaret 1825 begyndte meget roligt for Clausen. Som sædvanlig har han med levende Interesse varetaget sit Universitetsarbejde, men samtidig har hans Hjerte været fyldt med glad og spændt Forventning, for nu nærmede den Dag sig, hvor han for det videnskabelige Forum kunde fremlægge Resultatet af fire Aars flittigt Studerekammerarbejde. Under Opholdet i Rom havde han jo udkastet Grundlinierne til et stort Værk, hvori han vilde gøre Rede for Væsensforskellen mellem Katolicismen og Protestantismen. Ved Studier i Marken havde han indsamlet et stort Materiale til Belysning af de mangfoldige katolsk-kirkelige Fænomener, og straks efter Hjemkomsten var han gaaet i Gang med at gennemarbejde det indsamlede Stof. Al den Tid, der kunde levnes ham fra det daglige Universitetsarbejde, havde han anvendt paa Udarbejdelsen af sit Værk, af hvilket han uden Tvivl haabede, at det skulde blive et Hovedværk inden for den nye sammenlignende Symbolik. Grundlinierne til Værket var, som sagt, blevet udkastede under Romeropholdet, men under den nærmere Udarbejdelse skete der det, at de aktuelle Forhold inden for Kristenhedens to Hovedlejr drev ham til at gøre den kritiske Fremstilling mere fremtrædende end oprindeligt tænkt — ja, til paa sine Steder at give den et direkte agitatorisk og personligt Præg.¹

Endelig oprandt den 20. Juli, hvor han lagde sidste Haand paa Værket ved at skrive Fortalen, og den 21. August oprandt selve den store Dag, hvor den 844 Sider store Bog udkom. Med Stolthed og Glæde har han kunnet overrække sin Hustru et smukt tilegnet Eksemplar af denne

⁷³ Ib. S. 85. ⁷⁴ Ib. S. 86ff.

¹ Katolicismen og Protestantismen S. VI.

Bog, som han selv betragtede som sin hidtil største videnskabelige Præstation.² »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« havde han kaldt sit Arbejde. Lidet anede han den Dag, at det i Løbet af et Par Uger skulde gøre ham til en af de mest forkætrede Mænd i hele Danmarks Kirkehistorie. Alene af den Grund maa vi være berettigede til at give et fyldigt — foreløbig ukommenteret — Referat af Værket.

Da Kirkebegrebet er Bogens Hovedbegreb indleder Clausen den med at gøre Rede for det kirkelige Samfunds Natur og Væsen. »Navnet Kirke betyder overhovedet et Samfund til at fremme almindelig Religiositet«, hedder det, og det betyder, at «den søger at hæve og hævde den religiøse Ide, som altgennemtrængende, eneherkende Princip«. Dette defineres saa igen nærmere i det følgende. En saadan Kirke af Begreb som af Navn var Oldtiden fremmed; først »i Kristus aabenbarede Gud sig for Jordens Slægter, saaledes som den endelige Form kan optage i sig det uendelige. For første Gang kundgjordes en ren og lutret Universalisme;... i de ædlestes Symboler udtalte Læren den Tro, der i hvert Menneske er nedlagt, men ikkun hos faa udvikles til klar Bevidsthed«, og saaledes ydede Kristus »det fuldstændige Menneske fuld Tilfredsstillelse«. Denne Lære var altsaa universel, saa at »orientalsk Højde og Dybhed i den var forenet med occidentalsk Klarhed og Mildhed, Tankens Lys med Følelsens Varme og Fantasiens Farveskær«. Saaledes »dannede en Kirke sig i Kristi Navn; i den skulde Kristus vedblive at tale til sine Bekendere«, og det er denne Kirkes Væsen »at virke i Kristi Aand, til samme Maal, paa samme Maade, som det guddommelige Forbillede virkede paa Jorden«.³

Dette Forhold mellem Kristus og hans Kirke fører til en nødvendig og evig Strid med Verden, der ogsaa besmittede det katolske Hierarki, saa det vilde forvandle Kirken til et Rige af denne Verden. Kirken søgte imidlertid for en Del tilbage til Riget, hvor det har hjemme, og saaledes opstod henholdsvis Catholicismen og Protestantismen. I direkte Tilslutning til Schleiermacher⁴ men med sine egne Ord sætter Clausen den katolske Kirkes Særkende deri, at »den nærmest slutter sig til Kristus ikke ved noget aandigt, indre Baand, men ved et historisk Udortes«, thi — siger han — »den udleder ikke sin Autoritet af sin Kristelighed, men sin Kristelighed af sin Autoritet«.⁵ Vel er der teoretisk ingen Autoritet over Kristus, men reelt »er Kristus Aabenbarings første Led, Kirken den evig fortsatte, i Tiden fuldendte Aabenbaring«.⁶ For at denne Magtfuldkommenhed kan træde i Kraft, er en Repræsentation nødvendig, og denne kan alene være et gejstligt Overhoved: Paven, der

² Jvfr. Jørgen Nissen, *Ti Levnedsløb* S. 120. Provst Nissen var Ejer af det Eksemplar, Clausen overrakte sin Hustru. ³ *Kat. o. Prot.* S. 1—8. ⁴ Jvfr. *Der christliche Glaube* I, 137f. ⁵ *Kat. o. Prot.* S. 10. ⁶ *Ib.* S. 12.

paa den Maade bliver Kirkens »synlige Hoved«. ⁷ Dette kurialistiske Kirkesystem er efter den pavelige Stols Praksis og efter den nye af Joseph le Maitre fremsatte »ultramontanske Teori det eneste ægte ortodokse«. ⁸ Med stor Sympati omtaler Clausen heroverfor den friere Katolicisme, der udtrykker sig i det episkopale System, og hvis For­kæmper, G r e g o i r e, han jo havde haft Lejlighed til at besøge i Paris. Men dette System er vaklende og haltende og kan derfor ikke klare sig over for det konsekvente kurialistiske, der langt bedre udtrykker Katolicismens sande Idé, som vi genfinder »hvor som helst der er blevet arbejdet paa at begrunde det udvortes Slægtskab med Kristus for deraf at deducere det indvortes aandelige«. ⁹ Saaledes fører Katolicismens Princip, hvor det konsekvent gennemføres, nødvendig til det kurialistiske System«, som Clausen derfor vil lægge til Grund for sine videre Under­ søgelser. ¹⁰ (Hermed mener han paa langt mere tilfredsstillende Maade at have løst Problemet om det ægte katolske System, end det var Tilfældet i M a r h e i n e k e s »System des Katholicismus«, der stadig vaklede mellem de to kirkelige Systemer.) ¹¹ Men at det kurialistiske System kristelig set er »grundfalsk«, beviser frem for alt den Omstændighed, at »Katolicismen skyr og modsætter sig ethvert Forsøg paa at gøre sit System an­ tageligt for Fornuften«. ¹²

Især ved Videnskabernes Udvikling i Senmiddelalderen forstod man, at Katolicismens Princip »stod i Modsigelse med Fornuft og Skrift«, og saaledes fremkom Protestantismen, der »henflytter sig med forsætlig Forbigaaelse af al mellemliggende Historie umiddelbart til Kristendommens Fødsel. Fra den mørke vildsomme Labyrinth af modstridende Beretninger, Fortolkninger og Paastande tyr den tilbage til Kristus som eneste Herre og Mester, til Skriften som eneste, i sig tilstrækkelige Regel og Rettesnor. Heraf følger tvende Grundsætninger: at ingen Autoritet undtagen den hellige Skrift kan gælde for Kristne som ubetinget Troskilde, og at intet kirkeligt Samfund kan ifølge Arveret eller anden historisk Grund opstille sig som den sande Kirke«. ¹³ Den protestantiske Kirkes Grundkarakter finder Clausen følgelig i, at »den sætter sin Forbindelse med Kristus ikke som fysisk eller mystisk men som aandelig, ren menneskelig, formedelst den overantvortede Lære«. ¹⁴ Over for Katolicismen er Protestantismens Væsen derfor negativt, men »dens positive Ejendommelighed udtrykkes ved Navnet evangelisk«, fordi den holder sig alene til Evangeliets Ord. Som Følge heraf er den protestantiske Kirke den sande Kirke. ¹⁵

Efter denne Indledning gaar Clausen i Gang med at behandle K i r k e f o r f a t n i n g e n. I den katolske Kirke er Regeringsformen ifølge sam­ mes kurialistiske Princip Teokratiet, der har sit Forbillede i den »mo-

⁷ Ib. S. 20. ⁸ S. 25. ⁹ S. 60. ¹⁰ Ib. S. 61. ¹¹ S. 63. ¹² S. 61. ¹³ S. 68f. ¹⁴ S. 72. ¹⁵ S. 73ff.

saiske Konstitution«. Det fører til Adskillelse mellem Gejstlighed og Lægfolk og naar sit Toppunkt i Pavens »fuldkomne teokratiske Soverænitet«. Konsekvensen bliver et fjendtligt Forhold mellem Kirke og Stat, hvori Investitur og Interdikter Hovedstridspunkterne, thi efter Katholicismens System bliver Kirken »en Stat i Staten og som saadan tillige en Stat imod Staten«. Derfor er det vist, at en »Kirke, som kun ved voldsom Undertrykkelse af den fysiske Overmagt kan gøres uskadelig for Statens Interesse, maa i sit Princip være fuldkommen ukristelig«. ¹⁶

»Vender vi os nu til Undersøgelse af den protestantiske Kirkeforfatning, er det første, der møder vort Blik, en Vaklen, en Ubestemthed og Forskellighed, som paa paafaldende Maade kontrasterer med Fastheden og Enheden i den katolske Kirkes Organisation«. ¹⁷ Der er lige saa mange protestantiske Kirkeforfatninger, som der er protestantiske Stater. Man kan altsaa ikke tale om den protestantiske Kirkeforfatning, som den er, men som den efter Princippet bør være, og dette Princip er, at Guds Vilje indeholdes i den hellige Skrift, og at man derfor »ved egen Gransking i Skriften skal sætte sig i Besiddelse af den saliggørende Kundskab«. ¹⁸ Derudfra maa Protestanten forkaste »det gejstlige Monarki« og ophæve »den specifikke Forskel imellem Gejstlig og Lægmand«. Dog har den protestantiske Kirke en gejstlig Stand, der som Fortolker af Kristi Lære og Vilje staar mellem Evangeliet og Menigheden, og som saadan har den guddommelig Indstiftelse og Autoritet som Menighedens aandelige Leder og Kirkens nærmeste Forvalter. ¹⁹ De enkelte protestantiske Stater stemmer derfor alle overens i tre Grundsætninger: »Om Nødvendigheden af en kirkelig Øvrighed; om Gejstlighedens fortrinlige Stilling i denne Øvrighed; og om denne Øvrigheds underordnede Forhold til Skriften«. ²⁰

Maalet for den protestantiske Kirke er at fremme Gudskundskab og Guds frygt »ved Skriften og Skriftens Aand«. For saa vidt maa Bibelselskabernes Virksomhed roses, men alligevel finder Clausen, at det vilde være bedre at anvende de indsamlede Midler »til at udfylde Manglerne i de kirkelige Undervisnings- og Opbyggelsesanstalter eller til at oplive Missionsvæsenet, thi den private Bibellæsning vil i Almindelighed kun være hensigtsmæssig og frugtbar, hvor den indskrænkes til letfattede Afsnit; men det fuldstændige Overblik, den rigtige Fortolkning maa indhentes af den mundtlige Undervisning«. ²¹

I den protestantiske Kirke maa efter Kristi Aand »Frihedens Lov blive en Grundregel«, saa »al umiddelbar Tvang maa holdes borte«. Heraf følger dog ikke, »at enhver Disciplin er udelukket af den protestantiske Kirke«, men derimod er det et Spørgsmaal, om Indførelse af en saadan til enhver Tid er raadelig. I Modsætning til tidligere mener Clausen nu, at

¹⁶ Ib. S. 76—210. ¹⁷ S. 210. ¹⁸ S. 214. ¹⁹ S. 218. ²⁰ S. 221. ²¹ Ib. S. 223ff.

den »vilde have den almindelige Tidsaand bestemt imod sig, og at den nu vilde støde den religiøse Følelse, saa derfor maa Kirken nu hellere tilegne sig for lidet end for meget«. ²²

Hvad Forholdet til Staten angaar, siges det, at den protestantiske Kirke »ikke ved egen Skyld kan komme i Kollision eller i fjendtlig Berøring med Staten«. »Samtlige jura circa sacra tilkommer med Rette Statens højeste Øvrighed«. Der vilde heller ikke være noget at indvende imod Territorialsystemet, dersom »det havde indskrænket sig til det almindelige jus majestaticum«; men det tilegner Landsherren ogsaa hele den indre Kirkebestyrelse, idet det gør denne »til et blot Accessorium af den politiske Regentmagt«, og dette er »en total Miskendelse saavel af Kirkens Væsen som af Statens sande Interesse«. Paa afgjort Maade slaas det fast, at »regimen ecclesie oprindelig residerer i Kirken selv, uafhængig af den politiske Regering«, og at det derfor er Kirken selv, der »overdrager den øverste Bestyrelse til den, der efter Stilling og Indflydelse er Kirkens første Medlem«.

Nu er det den protestantiske Kirkes eneste men bestemte Fordring at styres efter Skriftens Forskrifter; men det kan kun ske, hvor der er »Frihed fra uindskrænket menneskeligt, gejstligt eller verdsligt Herredømme«. Derfor bør Øvrigheden være villig til at overlade den nærmeste Bestyrelse til gejstlige Mænd »af prøvet Indsigt, Retsind og Duelighed«. Men selv hermed kan Kirken ikke lade sig nøje. Efter en kritisk Gennemgang af de forskellige kirkelige Forfatningssystemer ender Clausen med en varm Tilslutning til »den repræsentative Presbyterial-Synodal-Forfatning« som værende »i Kristendommens og den oprindelige Kirkes Aand«. Dog mener han, at den maaske burde forbindes med den biskopelige. En saadan mønsterværdig Kirkeforfatning finder han i den svenske Kirke og beskriver den meget nøje ud fra et tysk Værk. ²³ Gejstligheden skal altsaa have den egentlige Ledelse, men de læge Repræsentanter for Menighederne »maa dog have en Stemme med« i de kirkelige Sager, dog absolut bortset fra Lærespørgsmaal. ²⁴ Af en saadan Kirkeforfatning venter han baade »en højere kirkelig Sans og en kirkelig Almen-aand«, og at den vil faa »uberegnelige Følger for Menneskeforædling og Borgersind«. ²⁵

Ogsaa Reformatorerne havde ønsket, at Kirken kunde »bevæge sig med Frihed i sin Sfære«. Det var ikke deres Hensigt »at udrydde Kirken af Pavens Hænder for at overgive den i verdslige Magthaveres«, men den voldsomme religiøse Gæring tillod dengang ikke at fastsætte det retslige Forhold mellem Kirke og Stat, og siden blev det for sent, saa »Kirken saa sig nu overgivet i den verdslige Vold«. ²⁶ Dog mangler det ikke paa »bebudende Tegn paa tilbagevendende Kirkelighed«. »Kirkens

²² S. 228ff. ²³ S. 227—58. ²⁴ S. 239. ²⁵ S. 275. ²⁶ Ib. S. 268.

Emancipation« synes forestaaende, thi Reformationsjubilæet i Preussen gav et Billede af en synlig kirkelig Enhed — »et Billede, der indtog og henrev ved sin Skønhed«. Nye Unionsforsøg er foretaget adskillige andre Steder, og i Preussen er der desuden indledet Forhandlinger om en Presbyterialforfatning efter reformert Forbillede.²⁷

Med disse lyse Udsigter slutter »Kirkens Ven« sine Betragtninger over Kirkeforfatningsspørgsmaalet og gaar dernæst over til at behandle Kirkelæren. Først bedømmer han den katolske Kirkes teologiske System og viser, at Skriften og Traditionen her er Troskilderne, men at den sidste helt har fordunklet og fortrængt den første. Den protestantiske Kirke gaar ud fra samme dogmatiske Punkt som den katolske: fra Troen paa Aabenbaringen i Kristus, men skelner strengt mellem det skrevne Ord og det mundtligt overleverede, for Skriften er os givet af Gud som »eneste Kilde til vor Kundskab, som Regel for vor Tro. Derfor var det Luthers største Værk igen at oplukke og drage for Lyset den hellige Skrift«.²⁸

»Numerisk Fuldstændighed« eller »absolut Tydelighed« kan Skriften dog ikke gøre Fordring paa. »Protestanten kan ikke dølge det for sig selv, at Gentagelser... er lige saa hyppige som Huller, der synes at burde være udfyldt; at Skriften tier, hvor man helst lyttede til dens Tale; at den taler dunkelt og ubestemt« o. s. v. Naar man desuden betænker, at »intet Ord er os umiddelbart overleveret af Jesus selv, heller intet Ord udtrykkelig besejlet ved hans højeste Autoritet, at Jesu Taler og Bedrifter ikke i nogen fortløbende fuldstændig Beretning er os optegnede; at de tvende af hans Biografer ikke engang henhører til de apostoliske Øjenvitner...; at den langt overvejende dogmatiske Del af vore hellige Bøger har den af Apostlene til Forfatter, som ikke med egne Øjne har set eller med egne Øren hørt sin Lærer og Mester; at det kristelige og jødiske helt igennem er blandet med hinanden, og at Apostlenes Individualitet umiskendeligt skinner igennem«, saa forstaas det, »at det kun ved filologisk Lærdom og filosofisk Kritik bliver muligt at udfylde det manglende, oplyse det dunkle, bestemme det vage og bringe den højere Enhed tilveje mellem de forskellige Læretyper og Forestillingsmaader«. Alt dette er imidlertid kun et Led i »Guds Husholdning«, for Gud vil derved lede os til at erkende, »at Aabenbaringen kun ved Fornuften bliver tilgængelig for Mennesket«. Derfor maa man ikke blive staaende ved Ortodoksiens »Quietisme, som beroligede sig ved en bogstavelig Udtydning af Skriftens Ord, og stræbte at holde Fornuften fangen under en Tro, hvori Tænkningen ikke havde Andel«.²⁹

I Hovedsagen er Skriften dog trods alt dette »tydelig og tilstrækkelig til sin egen Fortolkning«, hvorfor den protestantiske Kirke forkaster

²⁷ S. 275ff. ²⁸ S. 281—304. ²⁹ S. 305ff.

»enhver normativ Fortolkning af den hellige Skrift«. ³⁰ Sand Ortodoksi betyder derfor efter Clausens Opfattelse Overensstemmelse med Skriftens Lære, forbundet med »alvorlig Agtelse for de kirkelige Lærebestemmelser, der ytrer sig ikke som overtroisk Vedhængenhed ved det enkelte Bogstav, men som troende Hylding af den Aand, der har vedligeholdt sig som Virkning af Evangeliets Ord«. ³¹ Protestantismens hele Ejendommelighed lader sig følgelig reducere til Princippet om »Skriftens Eneguddommelighed, og dette Princip bør ogsaa lede os ved Brugen af de kirkelige Symboler«. ³²

I Tilslutning hertil og under Henvisning til Schleiermacher ³³ foreslaar han en ny Edsformular for Præsterne: »at den hellige Skrift er den ene guddommelige Trosnorm, at dette Protestantismens Princip er det ene sande kirkelige Princip, og at den protestantiske Kirke er dette Princip tro, naar den forkaster Sætningen om Retfærdiggørelsen ved Gerningers udvortes Legalitet og Læren om de syv Sakramenter«. ³⁴

Det gælder derfor om at lægge Vægt paa Bibelstudiet. Under Omtalen af det teol. Studiums forskellige Retning i de to Kirker hedder det da ogsaa, at »Bibelstudiet er for den protestantiske Kirke, hvad det historiske Studium er for den katolske«, og her gælder det, at »grundig lingvistisk Kundskab og Indsigt i Orientalismens Tænkning og Sprog udgør den uundgaaelige Grundvold for den bibelske Eksegese«. ³⁵ Kant har ved sin mystisk-moralske Fortolkning af Jesu Liv ³⁶ og Fichte ved sine sværmende Idealiseringsforsøg ³⁷ givet afskrækkende Eksempler paa en falsk Eksegese og derved »skønt mod deres Vilje anbefalet det filologiske Studium som den eneste Betyggelse mod vilkaarlige Forvanskninger af af den kristelige Lære«. ³⁸ Og naar Ikke-Teologer som Steffens opkaster sig til »hovmestererende Lærere for Teologerne, da er det et Uvæsen, der truer med at give Evangeliets Lære til Pris for enhver lunefuld Tidsaand«. ³⁹ »Den protestantiske Kirke maa derfor i videnskabelig Henseende holde fast over den Forskel, som den i kirkelig ophæver, mellem Lægmanden og Teologen, og bortvise fra den teologiske Lærestol enhver, der ikke har begyndt sit teologiske Studium med grundigt Studium af de hellige Grundprog«. ⁴⁰

Hvad den systematiske Teologi angaar, er dens Formaal »at bringe Aabenbaringen i Harmoni med Fornuften«. ⁴¹ men kun i den protestantiske Kirke, hvor Frihedsprincippet raader, er Betingelserne givne for

³⁰ Ib. S. 309. ³¹ S. 322. ³² S. 328. ³³ Schleiermacher, Über den eigentümlichen Werth und das bindende Ansehen symbolischer Bücher. (I den Keyserske Reformationsalmanak 1819 S. 376.) Jvfr. N. M. Plum, Schleiermacher i Danmark S. 15. ³⁴ Kat. o. Prot. S. 337. ³⁵ Kat. o. Prot. S. 335. ³⁶ Kant, Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft 1794 S. 73ff. ³⁷ Fichte, Anweisung zum seligen Leben 1806 S. 162ff. ³⁸ Kat. o. Prot. S. 356. ³⁹ Ib. S. 357. Clausen tænker paa Steffens smukke Bog »Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben« 1825. Jvfr. hans udførlige Recension af samme i Dansk Litteratur-Tidende 1825 Nr. 40—42. ⁴⁰ Kat. o. Prot. S. 357. ⁴¹ S. 367.

at stifte et saadant »Forlig imellem Fornuftens Autonomi og Aabenbaringens Autoritet«. Den protestantiske Ortodoksi magtede dog endnu ikke denne Opgave, fordi dens »skolastiske Demonstrationsmetode vedblev at skuffe Forstanden ved et spidsfindigt Terminologisystem«. I Modsætning hertil gik Oplysningen og Rationalismen for vidt i deres Tillid til Fornuften, saa at denne »efterhaanden miskendte sit Kald og sin Evne . . . og opkastede sig til Dommer, hvor den i Ydmyghed burde have trukket sig tilbage, forkastede, hvad den med troende Ærefrygt burde have antaget eller ladet uantastet«. Desuagtet har man ikke Ret til at stemple den foregaaende Slægts Periode som »en Periode af idel Vantro og Ugudelighed«. I Stedet bør man snarere optage dens Dyder: den Sandhedskærlighed og Frimodighed, den stærke Sans for det rette og det gode, der gjorde dens Mænd til »uforfærdede Kæmpere for Frihed og Lys«. ⁴² Det 19. Aarh.s »teologiske Dogmatisme« er vel en nødvendig Modvægt mod den for vidt drevne Kriticisme, men at kalde de gamle dogmatiske Former tilbage for paa dette Grundlag at opføre en Kirkelære er som ethvert Forsøg paa at binde Teologien til bestemte Bogstavformer i Virkeligheden »Kryptokatholicisme, som er den protestantiske Kirke en langt farligere Fjende end aabenbar Befejdelse«. At betegne Oplysningens Tidsrum som tomt og indholdsløst er, siger Clausen med et Citat af Schleiermacher, »ligesom med en Svamp at bortviske de Karakterer som det 18. Aarh. har indgravet i vor Historietavle og saaledes en hel Del lettere, end det lader sig gøre med de gamle Træk af en codex rescriptus fremtrylle det 17. Aarhundredes Skrift og tilregne os den som vor egen«. ⁴³ Lige saa stærkt Clausen bekæmper Nyortodoksien, lige saa stærkt bekæmper han ogsaa Hegelianismen, der »paatager sig ved filosofisk Abstraktion at udlede Kristendommens hele Indhold . . . af Fornuftens Ideer«. »Kristendommen«, — hævder han heroverfor —, »hviler som positiv Religion paa en historisk Autoritet, og en positiv Religion lader sig lige saa lidt konstruere a priori som en virkelig Verdensorden eller en virkelig Verdenshistorie«, og han henviser atter til Bibelstudiet »som den eneste og den tilstrækkelige Regulator for den systematiske Teologi«. ⁴⁴

Dermed er Clausen naaet til det, der er Bogens egentlige Formaal: Fremstillingen af Hovedstridspunkterne mellem den katolske og den protestantiske Kirke, og han paaviser, at disse er og maa være Artiklerne om Retfærdiggørelsen og Sakramenterne. Efter klart at have gjort Rede for den katolske Kirkes fysiske og den protestantiske Kirkes forensiske Retfærdiggørelseslære bemærker han, at »Læren om Retfærdiggørelsen drejer sig om to Problemer: at forene den guddommelige Naa-

⁴² S. 376f. ⁴³ Ib. S. 378. Jvfr. Schleiermacher i det under ³³ anførte Skrift S. 336. ⁴⁴ Kat. o. Prot. 380.

de med den menneskelige Frihed og at fastsætte Forholdet mellem Tro og Gerninger«. Til disse to Punkter kan Kritikken over begge Kirkers Teorier henholde sig. Her kan den katolske Lære ikke holde Stand, fordi den nøjagtigt vil bestemme Forholdet mellem Naaden og Friheden, og fordi den leder til Begrebet af moralsk Fortjenstlighed, uafhængig af den guddommelige Virksomhed. »Hele det kirkelige Satisfaktionssystem er det nødvendige Produkt af denne Lære og dermed tillige den sikreste Kommentar over dens Væsen og Virkninger«. ⁴⁵ Clausens Modsætning til den gamle Lutherdom er dog ogsaa meget stærkpaa dette Punkt: »I deres Iver for at henføre alt det gode umiddelbart til Gud, skildrede Reformatorerne Menneskenaturens Fordærvelse med de sorteste Farver og frakendte den enhver selvstændig Evne til det gode, hvorved de blot gjorde den til en Automat for den virkende Guddomskraft . . . uden alt Hensyn til den moralske Interesse«. ⁴⁶ Men Viljens Frihed er et urokkeligt Postulat for den menneskelige Selvbevidsthed. Derfor lærer den menneskelige Bevidsthed os, »at hvor Frihed er, der er Fortjeneste saavel som Brøde«. Herudfra maa ogsaa Læren om Forsoningen ved Kristi Lidelse og Død forkastes. Vel bygger Forsoningstanken paa Skriftens »Billedsprog«, men disse Skriftord er »stærke Antropomorfismer, fra hvilke den filosofiske Tænkning maa løsrive sig . . ., thi Forsoning forudsætter sanselig Effekt, Vrede og Hævnlyst hos det højeste Væsen, og Tilregnelser af fremmed Fortjeneste bliver os enstydig med Uretfærdighed«. ⁴⁷ Den sande kristelige Lære om Syndsforladelsen er, at Synderen vedbliver som forvildet Barn at være Genstand for Guds faderlige Forsyn, der tilskikker ham de Revselsler, der er de eneste Tegn paa Guds Naade, han foreløbig kan modtage. Men »ved sin egen Anstrengelse, i Tillid til Guds Naade, kan han arbejde sig frem til, at Guds Kærlighed vil kunne ytre sig ogsaa mod ham i glædeligere Skikkelse«. ⁴⁸ Af den Grund forkastes ogsaa Læren om Retfærdiggørelse ved Tro alene uden Gerninger. »Den sande kristelige Typus er den, at vi retfærdiggøres ved Troen formedelst Gerninger, d. e. ved den Tro, som giver Kraft til at øve det gode«. ⁴⁹ Disse Anskuelser finder Clausen bekræftede i Skriftens Lære om Forholdet mellem Naaden og Friheden og mellem Tro og Gerninger. Resultatet af Biblens Lære herom samler han da til sidst i »de enkelte Hovedsætninger: at Mennesket intet formaar uden Gud og virker alt ved ham — at ingen absolut Fortjeneste erhverves ved Menneskets Stræben, men først ved Hensyn til den guddommelige Naade — at det er Troen, ved hvilken Mennesket bliver velbehageligt for Gud — at denne Tro indbefatter den dydige Stræben, og at Gerninger uden den kun har Gudfrygtighedens Skin men mangler dens Kraft«. ⁵⁰

Det andet af de to Hovedstridspunkter mellem Katolicismen og Pro-

⁴⁵ S. 394—400. ⁴⁶ S. 402f. ⁴⁷ S. 406ff. ⁴⁸ Ib. S. 410. ⁴⁹ S. 418. ⁵⁰ S. 419—28.

testantismen var jo saa Sakramentlæren. Selv mener Clausen, at Sakramenterne »skal samstemme til det ene Maal med Symbolets Kraft at understøtte Lærens Virksomhed« for paa den Maade at bringe os »nærmere til Kristus«. De er »religiøse Symboler«. Daaben, der for Kristus betød »Indvielsen til hans Messias-Virksomhed« stiller os hans Virksomhed for Øje »til Efterlignelse«. Den betegner da »Omvendelsen og den dertil nedlagte naadefulde Bistand i Aabenbaringen«. Nadveren var for Kristus »Indvielsen til hans frelsende Død«. For os betegner den den »vedvarende Helliggørelse og den dermed forjættede Salighed«. ⁵¹

Efter at han med de sædvanlige Argumenter har afvist den katolske Sakramentlære, skrider han til en kritisk Behandling af Gammelprotestantismens herhenhørende Lære. Baredaaben kan efter hans Opfattelse en virkelig protestantisk Kirke »ikke tillægge nogen egentlig sakramental Virksomhed«, hvorfor »det altsaa er den symbolske Synsmaade, som den maa fastholde«. ⁵² Ogsaa i Nadverlæren er han uenig med Luther, thi dennes Lære er »i sit hele dogmatiske Tilsnit aldeles overensstemmende med den katolske Transsubstantiationslære«. ⁵³ I Stedet fremhæver han Calvins Nadverlære og viser i det hele den største Sympati for Calvin, »hvem en sjælden Forening af Skarphed i Tænkning og Dybhed i Forstaaelse sikrede for sine Forgængeres Ensidighed«. ⁵⁴ Luthers Holdning i Nadverstriden omtales følgelig i lidet pietetsfulde Vendinger. Det er da heller ikke Luthers men Calvins Skrifter, der »viser Vejen til en kirkelig Forening i Kristendommens Aand, og indeholder selve den Grundvold, hvorpaa der med Sikkerhed kan bygges«. ⁵⁵

I Slutningen af Bogens dogmatiske Hovedafsnit giver Clausen et Omrids af den katolske Kirkes Behandling af de Dogmer, der ikke staar i bestemt Modsætning til Protestantismen; men hans Kritik af disse Punkter bliver derved paa mange Maader samtidig en indirekte Kritik af den protestantiske Kirkes Lære.

Hvad Opfattelsen af Guds Væsen angaar, siger han, at en Lære herom kun fortjener dette Navn, naar den er Produkt af »en dybtgaaende Spekulation, hvori den religiøse Ide er udviklet af Tænkningens indvortes Væsen, støttet paa den moralske Bevidsthed og oplivet ved Beskuelsen af Naturen og Menneskelivet«. ⁵⁶ Dette er ikke Tilfældet med Treenighedslæren, der derfor kasseres som »et Opkog af nyplatonisk Idealisme«, der med intet Ord antyder »den høje Betydning af den bibelske Trilogi«. ⁵⁷ Om Kristologien hedder det, at »enhver, der af Hjertet hylder Evangeliet, erkender ogsaa i ham, der bragte det til Jorden, det uudgrundelige Forhold til Gud, som i Skriften betegnes ved Navnet Guds enbaarne Søn«. Noget bestemt udformet Dogme derom kan dog ikke gives, thi vi formaar kun at bringe dette Forhold »henimod vor Tænkningens

⁵¹ S. 437. ⁵² S. 451. ⁵³ Ib. S. 457. ⁵⁴ S. 460. ⁵⁵ S. 461ff. ⁵⁶ S. 510f. ⁵⁷ S. 514.

Sfære« ved at sige, at »det guddommelige Væsen har i Kristus gennemtrængt det menneskelige og været det virksomme Princip i hver Vilje, hver Tale og Bedrift. Hvad der ligger uden for denne Tro, ligger uden for Skriftens Lære og uden for det religiøse Gebet«, hvorfor der bør være retmæssig Plads i Kirkelæren for enhver Overbevisning, der kan bestaa med »dette almindelige Kristendomssymbol«. ⁵⁸

Ikke mindst Clausens Kritik af den katolske Lære om Synden og Forløsningen er samtidig en bestemt Tagen Afstand fra det protestantiske Synspunkt. »I Begrebet af Aabenbaringen«, docerer han, »ligger Forudsætningen af en Forvildelse fra Menneskets Side, en Forkerthed i den religiøse og moralske Stræben, som uden højere underfuld Bistand ikke har kunnet afhjælpes«. Aabenbaringens Formaal definerer han følgelig som det »at komme vor menneskelige Svaghed til Hjælp«. Udtrykket »Svaghed« skal forstaas bogstaveligt. Mennesket er af Natur moralsk svagt, eftersom Sanseligheden har Forspring i Udviklingen fremfor Fornuften; men det er paa denne Sejren i den sædelige Kamp beror. Syndighed hører derfor som givet med til de menneskelige Levevilkaar. Den dogmatiske Lære, at det onde stammer fra et Fald fra en oprindelig Fuldkommenhedstilstand, maa helt forkastes. Syndefaldsberetningen er blot en »mosaisk Myte«, der kun kan tillægges »ideel Realitet«, da den bare gælder »Menneskenaturens Ide«. Den kan derfor heller ikke give Fornuften nogen tilfredsstillende Forklaring paa Syndens Oprindelse, der altid vil forblive os en Gaade, og den indeholder desuden urene religiøse Tanker. Syndens Grund er som sagt »Sanselighedens Overvægt over Fornuften«, men denne Strid er i Virkeligheden at anse »som den successive Udvikling af det gode . . . altsaa i og for sig ikke et egentligt Onde men et ufuldstændigt Gode«, for deri er givet Betingelsen for den moralske Udvikling. At ogsaa Arvesyndstanken forkastes ud fra dette Grundsyn, kan ikke vække Undren. Spørges der, hvorfor Kristus kom til Verden, kan Aarsagen ikke søges i »en tilfældig Ulykke, der har bragt Fordærvelse over Menneskene uden deres egen Brøde«, men Kristus er kommet »alene for ved viselig anordnet Modgift og Lægemiddel at erstatte de tabte Kræfter og bringe den oprindelige Sundhedstilstand tilbage«. Hvad endelig Forløsningen selv angaar, maa den følgelig ikke ses som »et historisk-religiøst Drama«, der begyndte med Adam og endte med Forsoningen, thi hele denne Teori støtter sig jo som tidligere sagt paa en højst ufuldkommen Forestilling om den guddommelige Retfærdighed, og dens »enkelte Træk er laant af den hedensk-jødiske Offer-teori«. ⁵⁹ Kristi Komme og Aabenbaringens Formaal bliver altsaa at give Menneskene, hvad de efter deres Natur ikke kunde yde, løfte dem højere og bringe dem nærmere til Gud. ⁶⁰

⁵⁸ Ib. S. 516f. ⁵⁹ S. 520—25. ⁶⁰ S. 511.

Om »den tilkommende Verden« har Clausen ikke andet at sige end, at den for Mennesket maa forblive »terra incognita«. Nøjere Kendskab til den vilde nemlig »afdrage Sjælen fra dens Virksomhed i Livets Skole . . . og nedsænke den i et Svælg af bedøvende Længsler og berusende Fantasi-drømme«. Derfor har Kristus ikke hævet Sløret for den, og det nye Testaments Billeder kan ikke sammensmeltes til en dogmatisk Enhed.⁶¹

Afsnittet om Læren afsluttes med en Beklagelse af, »at det dogmatiske Reformationsværk for tidligt er gaaet i Staa, saa at den protestantiske Teologi i mange Dele snarere anmelder sig som Fortsættelse af den katolske Kirkelære end som rent og tro Udtryk af Skriftens Lære«. ⁶²

Bogens tredje og sidste Hovedafsnit, der omhandler den kirkelige Kultus, vil vi her behandle ganske kort, idet vi dog tilføjer, at det er den ikke mindst interessante og værdifulde Del af Værket. Clausens personlige Iagttagelser fra Udenlandsrejsen giver især hans Fremstilling af Romerkirkens Ritus stor Interesse, thi mangfoldige Steder mærker man tydeligt, at han taler om Forhold, som han selv har set og oplevet.

Til Indledning hævder han, at Kundskab ikke er det kristelige Samfunds sidste Maal, men at den er en Betingelse for den levende og virksomme Tro, der er Øjemedet. Men her maa ogsaa »Følelsens Magt tages til Hjælp«, ⁶³ og derfor er en udvortes Gudstjeneste nødvendig, hvor »Ordet og Ceremonien« er Hovedbestanddelene. For at Gudstjenesten kan være sand, maa der være »et harmonisk Forhold« imellem disse to Elementer. Overdrivelse i begge Retninger er kun skadelig. En saadan Overdrivelse af Ceremonien finder Sted i den katolske Kirke, men Følgen er ogsaa blevet, at »Ordets Forkyndelse bliver tilsidesat og forsømt«. ⁶⁴ Bevarelsen af det latinske Sprog viser allertydeligst, at Kirken har til Hensigt »at gøre Andagten aldeles uafhængig af den religiøse Erkendelse og Indsigt«. ⁶⁵ Reformatorerne gik til den modsatte Yderlighed, idet de gjorde sig det til »første Lov og Regel« at fremdrage Ordet, men herved blev den ceremonielle Del behandlet med »ringere Interesse«, ⁶⁶ saa at den protestantiske Kirke nu i liturgisk Henseende staar »ikke alene dybt under Idealet men ogsaa betydeligt under det Trin«, hvortil den i et Tidsrum af tre Aarhundreder burde have arbejdet sig frem. ⁶⁷ Reformforsøgene i det 18. Aarh., hvor »den kantiske Filosofi havde Suprematet, og hvor Forstanden havde en uforholdsmæssig Overvægt over Fantasien«, led alle under »en antipoetisk Aand«, og man var helt »blind imod de gamle Liturgiernes Fortrin«. ⁶⁸ Nu gaar man til den modsatte Yderlighed »ved at drage de gamle Former tilbage med samme Iver, som man forhen forskød dem«. ⁶⁹ Virkelige Reformere er derfor nødvendige, men de maa ikke være »tilfældige Fostre af en enkelt Tidsalder eller enkelte Mænd«, thi »liturgiske Forandringer kan kun have kirkelig

⁶¹ S. 525-30. ⁶² S. 531. ⁶³ S. 534. ⁶⁴ S. 657. ⁶⁵ S. 660. ⁶⁶ S. 709. ⁶⁷ S. 760. ⁶⁸ S. 762. ⁶⁹ S. 760.

Autoritet og gøre Regning paa almindelig Tillid, naar de udgaar fra en fuldstændig Repræsentation af det kirkelige Samfund«.70 For sit eget Vedkommende retter Clausen ogsaa her Blikket mod Sverige. Ligesom han har fremhævet den svenske Kirkeforfatning som forbilledlig, saaledes gør han det nemlig ogsaa nu med den nye svenske liturgiske Haandbog fra 1811, om hvilken han siger, at den »udmærker sig ved en ægte evangelisk Karakter i Materie og Form«.71 Som Tillæg leverer han selv Forslag til en ny Aargang af Prædiketekster og to Forslag til nye Formularer ved Sakramenterne.72 Han er nemlig en afgjort Tilhænger af faste Tekster73 og er ogsaa utilfreds med, »at næppe nogen Gejstlig holder sig de foreskrevne Formularer aldeles efterrettelig«. Men for at Fasthed og Orden atter kan indtræde, er en Revision nødvendig, og for Sakramenternes Vedkommende maa den ske paa den Maade, at det dogmatiske ikke hviler paa de kirkelige Dogmer men »føres tilbage til Skriften«. Selv bilder han sig naturligvis ind, at just noget saadant er Tilfældet med hans egne Forslag.74 At det i Virkeligheden er hans egne dogmatiske Synspunkter, der her kommer til Orde, er en Sag, vi siden vender tilbage til.

Bemærkes maa ogsaa hans Forslag om Indførelse af »en faststaaende daglig Andagtsøvelse, hvor Skriften i en fortløbende Række af Afsnit bliver forelæst og forklaret... af den rettelig beskikkede Lærer«. Forslaget var dog hovedsagelig fremkaldt af hans stærke Uvilje mod de gudelige Forsamlinger og al Lægmandsfortolkning af Skriften. Han gaar endog saa vidt som til at erklære, at »det ligger aldeles i den protestantiske Kirkes Princip, at den maa hindre enhver gudstjenstlig Sammenkomst, hvor Forhandlingerne ikke er gejstlige Mænd overdragne«, thi den protestantiske Kirke »bestaar og virker ved sin Gejstlighed«.75 Højkirkelig er han dog ikke, men det 18. Aarh.s »patriarkalske Forhold« er for ham Idealet.76

Sit Værk slutter Clausen med Bemærkninger om de to Kirkeafdelingers gensidige Forhold: »Den udadventte og politiske Stræben« er karakteristisk for Katolicismen, der derved er udsat for at tabe sig i udvortes Former. Den filosofiske og mentale Stræben er karakteristisk for Protestantismen, der derved staar i Fare for at forvilde sig i en ufrugtbar Subtiliseren og Dogmatiseren. Sin Redning maa den finde ved »at bringe Skriftfortolkningens og Tænkningens Resultater i Samklang«.77 Efter endnu et sidste Udfald mod Ortodoksiens »Munkedogmatisme« opkaster han endelig det Spørgsmaal, om en Forening af de to Kirker skulde være mulig. Han besvarer det med et klart Nej men udtrykker dog Ønsket om, at det polemiserende Forhold maa tabe sig, og at fri Religionsøvelse maa indrømmes Katolikerne i de protestantiske Lande og omvendt. Re-

70 S. 763. 71 S. 735 og 765. 72 S. 828ff. 73 S. 721ff. 74 Ib. S. 833f. 75 S. 769. 76 S. 772. 77 S. 815.

geringerne i de katolske Lande har intet at frygte af Protestanterne, for de er fornøjede, naar de bare har Religionsfrihed, og befatter sig ikke med politiske Planer. Derimod kunde de protestantiske Stater vel have Grund til at frygte Katolicismens altid om sig gribende Aand. Heroverfor kan de protestantiske Kirker kun sikre sig ved »en kirkelig Presbyterial-Synodal-Forfatning« og derved, at de »forenes til én Kirke«, saa at de protestantiske Stater faar »et kirkeligt Centralpunkt«. ⁷⁸

Med Hensyn til den videnskabelige Betydning af Clausens store og indholdsrige Værk maa man sige, at det er et betydningsfuldt og paa mange Maader klart og rigtigt Udtryk for den dybtgaaende Modsætning mellem Kristenhedens to Hovedlejlre. Hertil sad han inde med en imponerende Viden, og ikke mindst hans personlige Iagttagelser fra Udenlandsreisen giver hans Fremstilling af Romerkirken en saadan Interesse, at den ogsaa kan læses med stort Udbytte selv efter Begivenhederne i 1870, thi han var fremsynet nok til at kunne se, at den pavelige Ufejlbarhed var Konsekvensen af det kurialistiske System. Ringere staar det derimod til med hans Fremstilling af Protestantismen, hvor han, naar det gælder Præciseringen af hans egne Synspunkter, ofte lader det blive ved spredte Udtalelser og Antydninger. Selv naar det udførlige Afsnit om Læren er gennemlæst, staar man famlende. »Clausen har vist Vejen, der efter hans Opfattelse maa gaas, men intet Steds i tydelige Ord udtalt Resultatet«, er der blevet sagt. ⁷⁹ Hertil maa dog føjes, at det heller ikke var hans Plan at skrive en protestantisk Dogmatik men at belyse Hovedmodsætningen mellem Katolicismen og Protestantismen.

Det var saaledes en Symbolik, han vilde levere, for paa den Maade at fortsætte Marheinekes »System des Katholicismus«, som han jo havde læst med »stor Interesse« men uden Tilfredsstillelse, fordi han syntes, at »Refleksionen var altfor meget traadt i Beskuelssens og den umiddelbare Erfarings Sted«. ⁸⁰ Denne Dom er rigtig, for Marheineke hørte ogsaa før sin Tilslutning til Hegel til Datidens systematiserende Historikere, efter hvis Anskuelse de historiske Fænomener var nødvendige Udtryk for den immanente Idéverden. I hans Værk om Katolicismen lægges Hovedvægten følgelig paa, at Katolicismen ligesom Protestantismen er nødvendige Udformninger af Kristendommens Væsen. Over for det væsensfælles træder da Forskellen tilbage som noget sekundært. Som det allerede vil være fremgaaet, staar Clausens Anskuelser i bevidst Modsætning hertil. De var ikke blevet til ved Refleksion men netop ved »Beskuelse og umiddelbar Erfaring« og var derved kommet den historiske Virkelighed langt nærmere ind paa

⁷⁸ S. 826. ⁷⁹ Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 146ff og N. M. Plum, Symbolik 1931 S. 9f. ⁸⁰ Optegn. S. 93.

Livet. Modsat Marheineke betragter han jo de to Kirkesamfund som principielt adskilte, idet Katolicismen er en Forvanskning af Kristendommen, der ikke »slutter sig til Kristus ved noget aandigt, indre Baanden ved et historisk udvortes«. Det kan derfor ikke undre os, at han, naar han enkelte Gange henviser til Marheineke, hovedsagelig gør det for at tage Afstand fra hans af Idealismens Filosofi paavirkede Synspunkter.⁸¹

Udtrykker Clausen sig end ofte ubestemt og svævende, saa har han dog i det mindste paa ét Punkt udtalt sig med al ønskelig Tydelighed — nemlig det kirkeforfatningsmæssige. Hans Meninger i saa Henseende er desuden fremført med en saadan Varme, at Afsnittet herom snarere virker som et glødende kirkepolitisk Programskrift end som en strengt videnskabelig Fremstilling. Paa dette Omraade har han ogsaa Fortjendsten af at være den første herhjemme, der i nyere Tid gjorde sig det til en Hjertesag at arbejde for »Kirkens Emancipation« ved Oprettelsen af en Kirkeforfatning. Vel havde Rønne allerede 1817 foreslaaet Dannelsen af Menighedsraad, men han havde ikke forfulgt disse Tanker. Efter Schleiermachers Forbillede gjorde Clausen sig det derimod til en Livsopgave at virke for »en kirkelig Presbyterial-Synodal-Forfatning«. Hans Begrundelse herfor var ikke den politiske Liberalismes: en fri Kirke i en fri Stat, men den var udsprunget af hans Forstaaelse af, at Kirken er et aldeles selvstændigt Samfund, der derfor bør have sine egne Styrelsesorganer, saa at den med Hensyn til Embedsbesættelse, Ordning af indre Forhold, Styre af Skole og Fattigvæsen staar frit i Forholdet til Staten. Man kommer dog ikke uden om, at hans kirkelige »Liberalisme« er temmelig abstrakt. Hans skarpe Udtalelser om Lægmandsbevægelsen og de gudelige Forsamlinger viser tydeligt, at der ikke var tiltænkt Lægfolk nogen større Plads i den foreslaaede Forfatning. Vel skulde de have »en Stemme« med, men absolut ikke i Lærespørgsmaal. Det var saa afgjort hans Plan, at Gejstligheden overalt skulde have den egentlige Ledelse.

Skønt Clausen, hvad de andre og vigtigere Hovedpunkter i Bogen angaar, som flere Gange bemærket, ofte nøjes med Antydninger, kommer hans Synspunkter alligevel saa meget frem, at man kan danne sig en Forestilling om hans teologiske Standpunkt. Allerede det ovenfor givne Referat turde have vist, at vi i 1825 træffer det samme Billede som det, der mødte os i de to Smaaafhandlinger fra 1821: en Mand, i hvem gammelt og nyt, rationalistiske Elementer og Indflydelse fra Schleiermacher brydes om Overtaget.

Klart og utvetydigt tager han Afstand fra den principielle Rationalisme, hvor »Fornuften miskendte sit Kald og sin Evne«. Lige saa stærkt

⁸¹ Jvfr. J. Oskar Andersen i Kh. S. 6. R. 1, 161f.

som den principielle Rationalisme fremhævede Fornuften, lige saa stærkt fremhæver han deroverfor Skriften og dens Betydning for baade Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Alligevel tillægger han den ikke den ubetingede Gyldighed, man herudfra kunde vente. Om dens Begrænsning udtaler han sig nemlig næsten lige saa udførligt. Den historisk kritiske Videnskab, der i Løbet af det 18. Aarh. havde udarbejdet sin egen Metode og Teknik, vil han lige saa lidt som De Wette give Afkald paa. Men da han samtidig mangler et klart Inspirationsbegreb,⁸² bringer han sig selv i en vanskelig Stilling, og Slutresultatet bliver derfor det rationalistiske, at den systematiske Teologi ved »filosofisk Bearbejdelse af Skriften« skal sammenstille ved »Fornuft og Filosofi« de Lærefragmenter, der er »udmidlede« af Skriften, for paa den Maade at »bringe Aabenbaringen i Harmoni med Fornuften«, eller som det ogsaa udtrykkes: »Skriftfortolkningens og Tænkningens Resultateter skal bringes i Samklang med hinanden«. En af hans Hovedindvendinger mod Katolicismen er da ogsaa, at »den modsætter sig ethvert Forsøg paa at gøre sit System antageligt for Fornuften«.

Et andet Punkt, hvor man tydeligt mærker hans Afhængighed af Rationalismen, er den stadige Fremhævelse af Menneskenaturens »selvstændige Evne til det gode«, og i sin Overbevisning om Viljens Frihed betoner han gentagne Gange de Hensyn, man skylder »den moralske Bevidsthed«, der protesterer imod, at Mennesket blot gøres til »en Automat for den virkende Guddomskraft«. Atter og atter dukker Moralismen derfor op paa Bekostning af Religjøsitet. At hans Syndsopfattelse ud fra denne Tro paa Menneskets etiske Formaaen kun bliver ringe, siger sig selv. Synden er bare en »menneskelig Svaghed«, der skyldes »Sanselighedens Overvægt over Fornuften«. I Sammenligning med f. Eks. P. E. Müllers Opfattelse er Clausens afgjort den fattigste.⁸³ At hans Naadesopfattelse følgerlig heller ikke bliver meget dybere end Faderens og Hornemans, viser især hans Retfærdiggørelseslære. Den reformatoriske Lære om Retfærdiggørelse ved Tro uden Hensyn til Gerninger forkastes direkte, thi netop med Hensyn til Gerninger er det, at Mennesket bliver retfærdiggjort for Gud ved Troen. »Den sande kristelige Typus er nemlig den, at vi retfærdiggøres ved Troen formedelst Gerninger, d. e. ved den Tro, som giver Kraft til at øve det gode«. Som man ser, har den rationalistiske Moralisme ogsaa paa dette vigtige Punkt overvundet den kristelige Religjøsitet. Af samme Grund afvises Forsoningstanken som »en højst ufuldkommen Forestilling om den guddommelige Retfærdighed«, hvis »enkelte Træk er laant af den hedensk-jødiske Offerteori«.

Ogsaa Rationalismens Uvilje over for Ortodoksien deler Clausen fuldt

⁸² Jvfr. N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principer S. 24f. ⁸³ J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 151.

og helt. Med hvas Kritik bekæmper han det væsentlige i Gammelprotestantismens Lære, og endnu voldsommere er han i sin Kamp mod Samtidens Bestræbelser for at forny de gamle Formler, det være sig i Teologien eller i Kirken. Han viger end ikke tilbage for at erklære, at »det 19. Aarhundredes teologiske Dogmatisme« i Virkeligheden er »Kryptokatholicisme, som er den protestantiske Kirke en langt farligere Fjende end aabenbar Befejdelse«. Uviljen mod den stadig tiltagende Lægmandsbevægelse er dog om muligt endnu større. Han ønsker jo ligefrem, at al Lægmandsfortolkning offentlig forbydes, og at de gudelige Forsamlinger hindres i deres Virksomhed. Det er altsaa ikke for intet, at hans Værk er tilegnet bl. a. Biskop P l u m, der netop da stod i forreste Linje i Kampen mod, hvad han betegnede som »Sværmeriets Smitte«. ⁸⁴

Skønt Clausen bestemt tog Afstand fra den principielle Rationalisme, der byggede paa K a n t, saa hørte han med andre Ord stadig paa mange Punkter hjemme i den kirkelige Rationalismes Lejr. Hans Tro paa Gud synes stadig blot at være en Tro paa Fornuft og Bibel. Saaledes bliver »Katholicismen og Protestantismen« det mest overbevisende Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad Rationalismen saa at sige var gaaet ham i Blodet. Selv Indflydelsen fra S c h l e i e r m a c h e r havde ikke været stærk nok til straks at fremkalde et Brud med de rationalistiske Teser, hvori han var opdraget af sin Fader. Naar han ikke desto mindre under den følgende Kirkekamp erklærer, at den rationalistiske Retning »er hans aandelige Personlighed fremmed«, ⁸⁵ saa kan denne Erklæring kun accepteres med Forbehold. Som vi tidligere har vist det, har den kun Gyldighed over for den principielle Rationalisme, der fornægtede Aabenbaringen og udelukkende vilde bygge det religiøse paa Fornuften, derimod ikke over for den almindelige kirkelige Rationalisme, der jo ikke afviste Aabenbaringen men kun som Kriterium for dens Sandhed krævede dens Overensstemmelse med Fornuften eller — med P. E. Müllers Udtryk — erkendte »Fornuften Stemmeret i Religionssager«. ⁸⁶ At de første Læsere af Bogen drog samme Slutning, er meget naturligt. Gamle H o r n e m a n skal endda have sagt, at den »var som skrevet ud af hans Hoved«. ⁸⁷ At de samtidig — paa enkelte Undtagelser nær — ikke kunde se det nye: Indflydelsen fra S c h l e i e r m a c h e r, er ogsaa meget forstaaeligt, thi naar Clausen ikke blev forstaaet, som han selv ønskede det, skyldtes det ingen anden end ham selv, eftersom han især paa disse Omraader udtrykte sig uklart og svævende. Her i hans første store Arbejde afsløredes det saaledes meget tydeligt, at hans Hovedstyrke mere bestod i Analysen

⁸⁴ Jvfr. Biskop Fr. Plums Cirkulære til sit Stifts Præster 1824. ⁸⁵ Clausens Sendebrev til Jens Møller, Nyt teol. Bibliotek XVI, 300. ⁸⁶ P. E. Müller, System i den kristelige Dogmatik 1826 S. 110. ⁸⁷ Brev fra stud. teol. C. F. Balslev af 13. September 1825, gengivet i Holger Begtrup, Grundtvigs Kirkelige Syn 1825 S. 232.

end i Syntesen og Stoffets Komposition. Men at Paavirkning fra Schleiermacher virkelig var til Stede, vil vi nu forsøge at vise.

I hele den tykke Bog nævnes Schleiermachers Navn kun meget faa Gange, men talrige andre Steder, hvor hans Navn ikke anføres, er det dog ligegodt hans Tanker, der ligger til Grund for Fremstillingen. Dog maa det straks fra Begyndelsen fastslaas, at Clausen ikke slavisk følger hans ejendommelige dogmatiske Metode. Vel henviser han ofte — ligesom i Afhandlingen om Underbegrebet — til Bevidstheden, men han er klar over, at Begreber som Genfødsel, Frelse, Forløsning etc. betegner noget virkeligt og ikke blot er »Auffassungen der christlich frommen Gemütszustände in der Rede dargestellt«. Selve Schleiermachers Program: at forene kristelig Tænkning med den højeste Kultur og en positiv Vurdering af Verden, har han derimod helt tilegnet sig. Han havde jo i Berlin hørt Schleiermachers Forelæsninger over Dialektikken, hvor dette Program klart blev udtalt.

Allerede i Indledningen iagttager man det schleiermacherske Islæt. Der defineres Kirken jo som »et Samfund til at fremme almindelig Religiøsitet«, og der forklares, at det betyder, at Religiøsiteten skal blive »det altgennemtrængende, eneherkende Princip« i Menneskets aandelige Liv. Schleiermachers Bestemmelse af Fromheden som absolut Afhængighedsfølelse bruges altsaa ikke direkte, men det er hævet over enhver Tvivl, at den ligger til Grund for Clausens Udtryk. Selv har han vel ment, at hans egen Definition var fyldigere end den af Schleiermachers Følelsesteologi bestemte.

Ogsaa Schleiermachers Definition af Forholdet mellem de to Konfessioner, »dass der Protestantismus das Verhältnis des Einzelnen zur Kirche abhängig macht von seinem Verhältnis zu Christo, der Katholizismus aber umgekehrt das Verhältnis des Einzelnen zu Christo abhängig macht von seinem Verhältnis zur Kirche«, er bestemmende for hele Clausens Fremstilling af Væsensforskellen mellem de to Kirker. Den stærke Fremhævelse af Skriften bevirker dog reelt, at Schleiermachers Kirkeprincip over for Kristusprincip hos Clausen bliver Kirkeprincip over for Skriftprincip. »Enten Kirken Alt, eller Skriften Alt«, hedder det direkte hos ham. Hans Forslag til en Fornyelse af Præsteeden, der ganske vist baade positivt (Skriftprincippet) og negativt (Afvisningen af Romerkirken) efter hans egne Ord bygger paa Schleiermacher, fremhæver jo ogsaa endnu stærkere end denne Skriftprincippet som »det ene sande kirkelige Princip«. ⁸⁸

Ovenfor er Clausens Uvilje mod den nyvakte Ortodoksi blevet omtalt som en Parallel til Rationalismen, men hele den Maade, hvorpaa han

⁸⁸ Jvfr. N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principer S. 6f.

søgte at løsrive Protestantismen fra Ortodoksiens dogmatiske Metode, er paavirket af, hvad han i »Optegn.« betegner som den af Schleiermacher »gennemførte Udskillelse af Trosindholdet fra det kunstige Apparat af dogmatiske Læreformer«. ⁸⁹ Hans Beklagelse af, at Reformationen for tidligt gik i Staa, er da ogsaa helt i den Aand, der er angivet i »Der christliche Glaube«. ⁹⁰ Ligesom Schleiermacher udelukkende vilde føre Kristendommen tilbage til dens »Grundtatsache«, saaledes vilde ogsaa Clausen »henvlytte sig med forsætlig Forbigaaelse af den mellemliggende Historie umiddelbart til Kristendommens Fødsel«, for, som det hedder i Fortalen, »den protestantiske Kirke hverken staar eller falder ved historiske Vidnesbyrd«.

Ikke mindst Clausens evangeliske Interkonfessionalisme, der i den preussiske Unions Spor vilde forene Calvinismen og Lutherdommen, er præget af Schleiermachers positivt evangeliske Syn fremfor af den konfessionelt ligegyldige Rationalisme. Hvad han i saa Henseende havde oplevet i Berlin, havde jo grebet ham saa stærkt, at det for Livstid havde gjort ham til en ivrig Tilhænger af en Union, hvor den calvinske Nadverlære skulde gælde, og hvor en Kirkeforfatning skulde indføres efter reformert Forbillede. Dette i Forbindelse med Clausens hele Psyke bevirker saa, at Calvin fremhæves paa Luthers Bekostning. Det er ikke Luthers men Calvins Skrifter, der »viser Vejen til en kirkelig Forening i Kristendommens Aand og indeholder selve den Grundvold, hvorpaa der med Sikkerhed kan bygges«.

Ganske særlig er Clausen dog paavirket af Schleiermachers »frygtløse Kritik over for det kirkelig nedarvede og fastslaaede«. Det Sted i Bogen, hvor han bringer sin Lærer fra Studierejsen sin Hyldest, staar derfor meget passende som Afslutning paa et af de mest kritiske Afsnit, hvor han gennemgaar Teologien (*sensu strictiori*), Treenighedslæren, Kristologien og i nær Tilslutning til Schleiermacher Angelologien og Dæmonologien. Det hedder her: »Her er Stedet at gøre opmærksom paa den Schleiermacherske Dogmatik, som med Hensyn til den kritiske Del kan anses som den vigtigste dogmatiske Frembringelse i den nyere teologiske Litteratur; det bør ikke fejle — og i Tillid til Protestantismens Aand føjer vi til: det vil heller ikke fejle, at en Kritik, saa skarp og dybtgaaende, som den her er leveret, af Læren om Guds Egenskaber, Skabelsen, Treenigheden, Kristi Natur, Arvesynden, Udødeligheden o. s. v. vil gøre Epoke i Behandlingen af disse Dogmer og bringer dem Maalet et betydeligt Skridt nærmere«. ⁹¹ Som i Rejsebrevet til Biskop Münter fremhæver Clausen altsaa netop den kritiske Side af Schleiermachers Teologi som den betydningsfuldeste. Det er først og fremmest med Hensyn hertil, at hans Dogmatik kan anses som »den vigtigste Frembringelse i den nyere

⁸⁹ Optegn. S. 68. ⁹⁰ Der christliche Glaube Paragraf 27. ⁹¹ Kat. o. Prot. S. 531.

teologiske Litteratur«. Denne Vurdering gør Clausens Holdning »forstaaelig«, som Biskop Plum skriver det. »Han føler sig dogmatisk fri over for Schleiermacher, naar han blot fastholder de schleiermacherske Principper. Derfor kan der hos ham findes nøje Tilslutning til Læreren og lige ved Siden deraf stærke Afvigelser i Enkeltheder«. ⁹² At han ofte forholdt sig saadan, kan ikke lægges ham til Last, men maa forklares som »et Udslag af en Bestræbelse efter at naa til en Teologi, han fuldt ud kunde vedkende sig«. ⁹³

Hvad er der nu blevet af »den inderlige Kristustro« i alt dette? Under Schleiermachers Kateder var Clausen jo ifølge »Optegn.« ikke blot blevet grebet af hans »frygtløse Kritik« men ogsaa af den dermed forbundne »inderlige Kristustro«. I Tiltrædelsesforelæsningsen og Afhandlingen om Underbegrebet fra 1821 var der imidlertid ingen Spor af en saadan Kristustro, og heller ikke kom den frem i hans eksegetiske Forelæsningsen. Det ovenfor givne Referat af Hovedtankerne i »Katolicismen og Protestantismen« vil allerede have vist, at man ogsaa her leder forgæves efter Udslag af nogen inderlig Kristustro. Der er intet, der tyder paa nogen særlig kristocentrisk Indstilling. I Kristologien følger han for saa vidt sin Lærer, men som i saa mange andre Tilfælde er det kun Schleiermachers Kriticisme: »Die kirchlichen Formeln von der Person Christi bedürfen einer fortgesetzten kritischen Behandlung«, der er ledende for ham. Resultatet hos ham bliver da, at »enhver, der af Hjertet hylder Evangeliet, erkender ogsaa i ham, der bragte det til Jorden, det uudgrundelige Forhold til Gud, som i Skriften betegnes ved Navnet Guds enbaarne Søn«. Men dette Forhold formaar vi kun at bringe »henimod vor Tænkningens Sfære« ved at sige, at »det guddommelige Væsen . . . har i Kristus gennemtrængt det menneskelige og været det virksomme Princip i hver Vilje, hver Tale og Bedrift. Hvad der ligger uden for denne Tro, ligger uden for Skriftens Lære og uden for det religiøse Gebet, og enhver Forskellighed i Overbevisning, som kan bestaa med dette almindelige Kristendomssymbol, har sin lovlige og retmæssige Plads i den kristelige Kirkes Lære«. Mysteriet anerkendes altsaa, men Fornuften paabyder at standse ved en ærefrygtsfuld Agnosticisme. Og om nogen Tro paa denne gaadefulde Skikkelse som Frelsesvilkaar er der intetsteds Tale. Læren om Retfærdiggørelsen ved Tro alene forkastes jo endda udtrykkelig, medens Schleiermacher i alt Fald teoretisk fastholder det reformatoriske Standpunkt. I Stedet for Troen betoner Clausen »det fromme Sind«. Det er Jesu Sindelag, der skal efterlignes, ligesom hans Liv skal efterfølges. Selv Sakramenterne minder os herom. Han har kun Interesse for Troen, naar den »giver Kraft til at øve det gode«, og naar »den indbefatter den dydige Stræben«. I det hele faar man absolut det Indtryk, at det for ham

⁹² N. M. Plum, anf. Skrift S. 6. ⁹³ samme, Schleiermacher i Danmark S. 70.

ikke kommer saa meget an hverken paa Kristi Person eller hans Gerning som derimod paa hans Lære. Den protestantiske Kirkes Grundkarakter finder han overensstemmende hermed i, at »den sætter sin Forbindelse med Kristus ikke som fysisk eller mystisk, men som aandelig, ren menneskelig, formedelst den overantvortede Lære«. Det historisk betydningsfulde i Schleiermachers Dogmatik: Fremhævelsen af Kristus og Betonningen af Frelsestrangen og Frelsen i Jesus Kristus finder vi kort sagt intet af i Clausens Værk.

Hvad ovenfor er skrevet om »Katolicismen og Protestantismen« kan da samles i følgende: Bogen vidner om, at Clausen er i Udvikling bort fra Rationalismen; men han har endnu ikke afgørende kunnet løsrive sig fra den fædrene Arv. Han er i stadig Kamp mod sin egen Fortid men kan ikke rigtig vinde en klar Sejr over den. Ja, paa enkelte Punkter betegner Standpunktet endda »nærmest en Tilbagegang i Forhold til den yngre danske Rationalismes Opfattelse ligesom afgjort i Forhold til P. E. Müllers Dogmatik«. ⁹⁴ Bogen peger imidlertid ogsaa hen paa noget nyt, der nødvendigvis til sidst maatte føre helt bort fra Rationalismen, nemlig Discipelforholdet til Schleiermacher, men i selve Værket er det mere den kritiske end den positive Side af Schleiermachers Indflydelse, der kommer for Dagen.

At Livet ofte er rigere end Læren, er en kendt Sag, der til sidst skal fremhæves her, fordi den ogsaa har Gyldighed for Clausens Vedkommende. Hvor levende en Virkelighed Gud var for ham, og hvor inderligt et Gudsliv han personligt levede allerede i disse Aar, derom vidner Ch. Paulsens tidligere anførte Bekendelse, at han blev hjulpet ud af sit negativt religiøse Standpunkt ved »den absolutte Afhængighedsfølelse over for Gud«, som han mødte hos Clausen. ⁹⁵

Kapitel IV

„KIRKENS GENMÆLE“

Clausen havde udsendt sin Bog bl. a. i Haab om, at den over for den snigende Katolicisme vilde blive et Samlingspunkt for de teologiske og kirkelige Retninger inden for Protestantismen, der befejdede hinanden, og at den vilde lede dem »til endrægtig Virksomhed for Kristendommens miskendte Rettigheder og dens sande Fornødenheder«. ¹ Paa den anden Side var han dog forberedt paa alvorlige Angreb ogsaa af anden Art end

⁹⁴ J. Oskar Andersen i Dansk Kirkeliv 1925 S. 145. ⁹⁵ Paulsens Dagbog (K. B.)

¹ Kat. o. Prot. S. VIf.

rent videnskabelige. »Det er naturligt«, hedder det i Forordet, »at et Skrift, som efter sit Indhold griber ind i virkelige Forhold i Livet, . . . som omhandler Genstande, om hvilke alle Kristne maa have en vis Stemme, . . . og som endelig fremlægger uden Forbehold Individets Overbevisning og Anskuelse, maa lige saa vel gøre Regning paa fjendtlig Modstand som sympatiserende Genklang«. Men Angreb fra en vis Retning, — og her har hans Ord tydelig Adresse til Rudelbachs, Grundtvigs og Lindbergs »Teologisk Maanedsskrift«, hvis Udgivelse netop var begyndt 1825 —, foragter han i den Grad, at han kun vil møde dem med Tavshed, thi »hvor kristelig, videnskabelig Aand er forvist fra den teologiske Polemik, og det hadefulde og hovmodige Sind raser frem med æreskændende, fordømmende Ord, der bliver det desuden Fortjeneste af Kristendom og Humanitet at tie for ikke at bidrage til at forøge Forargelsens Vederstyggelighed«. ²

Ret længe behøvede Clausen ikke at vente paa Angrebet. Lørdag den 3. September bekendtgjordes hans Bog første Gang fra Bogladen, men allerede Mandag den 5. udkom »Kirken s Genmæle mod Professor Teologiæ, Dr. H. N. Clausen, ved Nik. Fred. Sev. Grundtvig, Kapellan ved Vor Frelsers Kirke«. Kampskriftets Fortale var endda dateret allerede Irenæi Dag 1825 d. v. s. den 26. August. »Ilfærdigheden var saa overvætted, at den tilsteder Gisninger af forskellig Art«, skriver Clausen i »Optegn.«. ³ Disse »Gisninger« kunde han nu godt have sparet sig, for hans Bog var allerede den 21. August blevet tilsendt Subskribenterne og paa den Maade straks kommet Grundtvig i Hænde. Om nogen grundig videnskabelig Gennemlæsning fra hans Side kan der selvfølgelig ikke være Tale, men vejledet af Bogens Sagregister har han straks kunnet slaa ned paa de Steder, der havde hans Interesse i de for ham selv saa betyndingsfulde Dage. ⁴

Om Grundtvigs Udvikling siden hans kristelige Opvækkelse i Vinteren 1810—11 skal der ikke her tales. Kun skal anføres, at han alt i flere Aar havde søgt at naa ud over sit bibelkristne Standpunkt. Dette var endelig lykkedes ham netop nogle faa Uger før Fremkomsten af »Katolicismen og Protestantismen«. Ud fra Forskellen mellem de to Prædikener, han holdt henholdsvis den 24. og 31. Juli, har Holger Begtrup paavist, at »Opdagelsen« ligger mellem disse to Søndage, ⁵ og Grundtvig har naturligvis brændt efter en Lejlighed, hvor han kunde fremlægge sin »mageløse Opdagelse« for en større Kreds og herudfra paa ny kalde til Kamp mod Rationalismen, der for ham stadig var identisk med det 18. Aarh.s Oplysning. ⁶ Ganske vist indrømmede han, at »Kirkesagerne stod him-

² Ib. S. XI. Jvfr. Optegn. 108. ³ Optegn. 109. ⁴ Jvfr. Brandts omhyggelige Redegørelse i »Dansk Kirketidende« 1877. ⁵ Holger Begtrup, Grundtvigs kirkelige Syn 1825, 1901 S. 188ff.

⁶ Jvfr. f. Eks. Grundtvigs Afhandling: Om det 18. Aarh.s Oplysning i Salighedens Sag. (I Teol. Maanedsskrift 1, 19).

melvidt forskellige fra Stillingen 1810«,⁷ men som Anders Nørgaard bemærker, for Grundtvig »kom det ikke an paa en Gradsforskel. Det var hans faste Overbevisning, at de gammeldags Lutheranere og de moderne Fornuftkristne ikke i Længden kunde bo til Huse sammen i samme Statskirke«. ⁸ Der maatte en Adskillelse til, hvem der saa end maatte vige, de »gammeldags« eller de »moderne«. ⁹

Naar Slaget nu rettedes mod Clausen, skyldtes det selvfølgelig i første Række den paa mange Maader helt undervægtige Opfattelse af Protestantismen, der var kommet til Udtryk i »Katholicismen og Protestantismen« — det »kækt rationalistiske Skrift«, ¹⁰ som Grundtvig siden kaldte det, men dernæst den Omstændighed, at de teol. Studenter skarede sig om Clausen, hvilket efter Grundtvigs Mening spaaede ilde for Fremtiden. Den 7. Marts samme Aar havde han herom skrevet til Professor Stenersen i Kristiania: »Vi har i den yngste teologiske Slægt, den unge Prof. Clausens Disciple, Fjenden for Døren og har da skellig Grund til at forkynde aaben Fejde i Steden for den herskende falske Fred«, ¹¹ og omtrent samtidig havde han i »Nyeste Skilderi af København« erkendt, at Clausens Indflydelse paa Studenterne og dermed paa de vordende Præster »langt overgik den Virkning, nogen teologisk Professor i Mands Minde havde haft«, men dermed var ogsaa »Haabet om den danske Statskirkes Genfødsel uden Skilsmisse« bristet. ¹² Clausens haanlige og overlegne Hentydning til Grundtvig og Kampfæller havde saa vist heller ikke bidraget til at stemme denne blidere, for som alle Genier taalte han ikke Kritik, hvem den saa end kom fra. Tonen i »Genmælet« viser klart dette. Han havde ellers i førnævnte Brev til Stenersen skrevet: »Jeg er, i det mindste paa Tryk, ikke længer saa slem, som jeg har været«; men den Kampstemning, hvori han befandt sig i de bevægede Dage sidst i August 1825, rev ham helt med sig. Et Brev til Ingemann vidner dels om denne Stemning dels om den store Opdagelse, han just havde gjort. Det hedder her: »Kirkens Fjender raser nu frem i Blindhed ... Den unge Clausen har udgivet et Skrift, hvori han saa øjensynligt trodser baade Kirken og Staten, at hans Fald er uundgaeligt; men maa-ske falder han kun til Oprejsning ... Gud være lovet, at jeg før denne store Time fik Øje paa den Kirkens Klippe, vi ... har bygget paa, men som i mange Aarhundreder har været skjult for Menighedens Øje: det er de Kristnes oprindelige, altsaa uforanderlige Trosbekendelse, som ved

⁷ Grundtvig, Om Religionsfrihed 1827 S. 224. ⁸ Anders Nørgaard, Grundtvigianismen 1935 I, 33. ⁹ Grundtvig, om Religionsfrihed S. 24. ¹⁰ Grundtvig, Kirkespejl. Udv. Skr. ved Begtrup X, 352. ¹¹ G. Christensen og Stener Grundtvig, Breve fra og til Grundtvig II, 94. Endnu tidligere, 30. September 1824, havde Grundtvig skrevet til Stenersen: »Vel staar Universitetet, hvor den unge Clausen er det herskende Underbegreb i Teologien, i Vand til Halsen; men gaar der først Ild i Kirken, vil man forgæves tømme Skolebrønden for at slukke, hvad der er i Slægt med Luen ved Karmel«. Ib. S. 87. ¹² Nyeste Skilderi af København 1825 Nr. 12.

Sakramenterne aabenbar har gjort alle Kirkens Gerninger og nu er dens Vidnesbyrd«. ¹³

Straks i Fortalen til sit Kampskrift lader Grundtvig Kampluren gjalde med de voldsomste Toner. Han føler, at det egentlig ikke er ham, der genmæler, men Kirken selv, og naar han optræder paa Kirkens Vegne, er det derfor »ikke som Recensent, men som kirkelig Modstander«. Clausen har nemlig i sin Bog »stillet sig i Spidsen for alle den kristelige Kirkes Fjender og Guds Ords Foragtere i Landet«. »Som ærlig Mand maa han nu gøre den kristelige Kirke højtidelig Afbigt . . . eller nedlægge sit Embede og aflægge sit kristelige Navn«. Sker intet af dette erklærer Grundtvig ham »paa Kirkens Vegne« for »en falsk Lærer, som misbruger det kristelige Navn til . . . at forføre Menigheden« og undergrave »den Kirke, han udgiver sig for at ville tjene og befæste«. Kraftigt betoner Grundtvig, at »Skolen« ingen Magt har over Kirken eller Menigheden. Den skal i Stedet tjene Kirken. Afviger Teologerne fra Kirkens »Grundbekendelse«, er det Kirkens Pligt at »udelukke« dem af sig, fordi de med deres Afvigelse i Virkeligheden »har udelukket sig selv«. »Dette Nødværge er det blevet vanskeligt at bruge formedelst de borgerlige Følger, den verdslige Øvrighed har knyttet til en saadan Udskillelse«. Derfor maa Kirken »bede Øvrigheden om et borgerligt Toleranceedikt, saa Udelukkelsen . . . bliver uden alle borgerlige Følger«.

Nu først fremsættes Klagens Begrundelse. Clausen har i sin Bog »paa det udtrykkeligste og stærkeste erklæret, at han ej vil taale nogen anden Kundskabskilde eller Trosregel i den kristelige Kirke end Skriften«, men videre har han »lige saa bestemt erklæret Skriften for usikker og selvmodsigende, hvoraf unægtelig følger, at han ej alene forkaster den kristelige Kirkes oprindelige Trosbekendelse, men erklærer den gennem mange Aarhundreder bekendte Kristentro for aldeles ubekendt og ukendelig. Da han nu desuagtet ej blot vil hedde Kristen men gælde for en kristelig Skriftfortolker, . . . saa maa han enten forsætlig ville bedrage sine Læsere eller Tilhørere, eller han maa være blind for de soleklareste Sandheder«.

Hvad Grundtvig kræver, er intet mindre end en klar »Skilsmisse« mellem dem, der har Ret til Kristennavnet, og dem, der falskelig har tilegnet sig dette. Han er klar over, at Følgen muligvis kan blive, at »de falske Lærere« faar Magt til at udelukke »os rette Lærere«, men saa sker Skilsmissen jo ogsaa, og »vi udgør ligefuldt med kristne Fædre den eneste sande kristne Kirke paa Jorden«, der netop har været »kendeligst«, naar den forfulgtes. (Grundtvigs Krav til Clausen om at nedlægge Embedet og hans Udtalelse til Ingemann om Clausens uundgaaelige Fald lader dog ingen Tvivl om, at han i Virkeligheden ventede, at Skilsmissen

¹³ Her citeret efter Begtrup, anf. Skrift. S. 209.

vilde forme sig saadan, at Clausen og Meningsfæller blev drevet ud af Statskirken ved Regeringens Indgriben.) Naar han ikke før har fremsat Fordringen om en Skilsmisse, kommer det især deraf, at han »først nyligt er kommet til klar Erkendelse af, hvad der er den kristelige Kirkes urokkelige og uforanderlige Grundvold«. Derfor kan han først nu gaa frem »med en Sikkerhed«, der maa være alle »indlysende«. Er Grund-sætningen klart gaaet op for Erkendelsen, »da er Kirkedøren lukket saaledes i for falske Lærere, at ingen kan lukke op, og lukket saaledes op for alle troende, at ingen kan lukke i«.

Med tydelig Henvisning til Clausens haanlige Spark til »Teologisk Maanedsskrift« slutter Grundtvig sin Fortale med et erklære: »Jeg ved meget godt, man vil skringe Ak og Ve over mit Kættermageri, som man kalder enhver Protest, Kirken gør mod sine falske Venner, men jeg ved ogsaa, man skal nødes til at indrømme, at det Slags Kættemageri har man ikke set fornylig, vel ikke siden den Bog blev skrevet, hvoraf jeg har lært det, det er Irenæi velsignede Bog til Kirkens Forsvar, som egentlig først nu kan forstaas og benyttes«. ¹⁴

Saaledes er Anslaget i Fortalen, og det maa siges, at Grundtvig holder Tonen godt nok hele Vejen videre frem gennem Genmælets egentlige Hovedafsnit. Ja, snarere er der endog Tale om en Stigning til en ligefrem lidenskabelig Voldsomhed, der vidner om den fanatiske Hensynsløshed, hvormed Skriftet er affattet. Under talrige Spydigheder og haanlige Bemærkninger søger han paa enhver tænkelig Maade at latterliggøre Clausen og hans Arbejde. Intet Forsøg har han gjort paa at se eller vurdere det schleiermacherske Islæt hos Clausen. Han har end ikke forsøgt at se ham fra den gode end sige den bedste Side. Tværtimod karrikeres Clausens Opfattelse paa adskillige Punkter. Hans Udviklinger kaldes »Vrævl« og »Daarekistesnak«. Det siges, at han paastaar, at der intet Guds Ord er i Biblen, at den er fuld af Løgn, at Apostlene lyver, at Paulus's Apostolat var uægte, at Kirken er ørkesløs o. s. v. Grundtvig viger end ikke tilbage for at hævde, at den Aabenbaring, Clausen taler om, er djævelsk, da den sammenblander Løgn og Sandhed. I samme Dur hedder det, at Clausens Kirke er ikke den kristelige men »et selvgjort Luftkastel«, som man kun kommer til ved at ride paa et Kasteskaft gennem Luften paa Heksemaner. Og »Clausens Kristus er en aldeles luftig, døvstum, magtesløs, upersonlig Person, som gør sit bedste ved slet ingen Ting at gøre, ved at lade Prof. Clausen, og hvem der vil, i sit Navn tro og lære og gøre, hvad de selv vil«. Og Side om Side med denne injurierende Tone gaar saa den overmodige Sejrsvisshed, hvormed Grundtvig forlanger erkendt som »soleklar Sandhed«, hvad han selv kun faa Uger før ingen Anelse havde om.

¹⁴ Kirkens Genmæle S. III—IX.

Naar »Kirkens Genmæle« er blevet Grundtvigianismens Programskrift, skyldes det saa vist heller ikke denne grove og helt utilladelige Form for Polemik men ganske andre positive Ting. Anders Nørgaard skriver herom: »Hvor ildsprudende Bogen end var, saa var her dog noget, som hverken Formen eller Adressen . . . kunde skjule med sine mørke Skyer. Og det er hele Sagen. Grundtvig havde med sit forunderlige Vidsyn set ud over Protestantismens Hegn, hinsides Katolicismen og Protestantismen, set, at det hverken var Embedet eller Skriften, der bar Menigheden, men at det tværtimod var Menigheden, der bar baade Embede og Skrift, at Menigheden var baaret af det levende Gudsord af Herren selv og Aanden. Menigheden er med sin Tro, der er ét og maa være ét med Bekendelsen i dens Mund, med sin Daab, hvor Genfødselen til Barnelivet hos Gud Fader selv sker, med sin Nadver, hvor det styrkes og fornyes, en underfuld Kendsgerning, der fra Pinsedag har levet sit underfulde Liv, grundfæstet paa Klippen, som den levende nærværende Kristus selv i hans Ord og hans Gerninger, øsende af den samme »aandelige Klippe, der fulgte med«, som ogsaa er den levende nærværende Kristus i sit Ord og sine Gerninger. Derimod aldeles ikke hverken baaret eller opholdt af Skriften, Embedet eller nogen menneskelig Magt eller Myndighed«. ¹⁵

Det var ud fra et saadant Syn, Grundtvig i Harnisk vendte sig mod Clausens Opfattelse af Kirken som »et Samfund til at fremme almindelig Religiositet«. »Vi vil ikke tvistes med Professoren om den kuriøse Materie, hvad Navnet Kirke overhovedet betyder, men er det hans Mening, at Ordet Kirke er kommet til os som Navn paa ethvert Samfund til at fremme almindelig Religiositet, da tager han mærkelig Fejl . . . Dog for ej paa mindste Maade at volde Ordstrid til ingen Nytte, vil vi lade Professoren tænke sig ved Kirke overhovedet hvad han vil, naar han kun indrømmer os, at den kristelige Kirke er et Trossamfund med en Trosbekendelse, som den forelægger alle dem, der vil indlemmes i den, indlemmer dem kun ved Daaben og Nadveren i sig, naar de tilegner sig Bekendelsen, og anser dem som frafaldne, naar de siden vrager Troen eller vægrer sig ved Bekendelsen, erklærer dem for falske Kristne: Kættere, hvis de vitterlig afvigende fra Bekendelsen haardnakket paa staar Ret til ligefuldt at hedde Kristne. Vil Prof. derimod ej engang indrømme det men haardnakket paastaa, at hans protestantiske Kirke, . . . hvor man kan tro, hvad man vil, eller hvor Trosbekendelsen selvmodsigende lyder saa: jeg tror, jeg ved ikke hvad — at det er den sande kristelige Kirke, da faar vi at vende Sætningen om og sige, hvad han skal nødes til at indrømme eller gøre sig selv til Løgner: Der er for nærværende Tid et Trossamfund, der kalder sig den eneste sande kristelige

¹⁵ Anders Nørgaard, anf. Skrift S. 34.

Kirke, og hvori ingen indlemmes ved Daaben og Nadveren uden at tilægge sig den saakaldte Apostoliske Trosbekendelse«. ¹⁶

»Men af dette Syn paa Menigheden«, skriver Anders Nørgaard videre, »følger, at Gudsordet er et levende Ord, ikke det skrevne Bibelord, hvor herligt og rigt det end er. Der er ikke blot en Væsensforskel paa det levende og skrevne Ord i det hele taget, men kristeligt er det levende Ord alene livsskabende, og det levende Ord er vor Herre selv, der lever i sin Menighed, lever som Tro i dens Hjerte og Bekendelse i dens Mund. Vil vi møde det levende Gudsord, saa stiller vi os ved Daaben, der er Genfødselsens Bad, hvor det ene kristne Slægtled efter det andet fødes, og ved Nadveren, hvor Livet fornyes af den nærværende Herre selv«. ¹⁷

Ud fra denne Opfattelse gaar Grundtvig fremdeles løs paa Clausens Betragtning af Skriften og Brug af den. Med stor Virkning fremhæves det selvmodsigende i at tillægge Skriften Autoritet som eneste »Kundskabskilde og Trosregel« og samtidig fastslaa dens praktiske Ubrugelighed. »Saa naragtig en Tro har der næppe været i Verden som den, at en Bog kan paa én Gang være sine Læseres Kundskabskilde og Trosregel og tillige deres Skovisk, være baade ægte og uægte, klar og dunkel, fuldstændig og mangelfuld, guddommelig sand og aabenbar falsk, saa at det er lutter Løgn, hvad Apostlene fortæller om Jesu Forsikring, at Sandhedens Aand skulde minde dem om alle hans Ord«. ¹⁸

Men Grundtvig nøjes ikke med at angribe Clausens Skriftopfattelse. I Virkeligheden er det selve det protestantiske Skriftprincip, han angriber. Clausen skelnede jo strengt mellem det skrevne Ord og det mundtlig overleverede og vilde med Forkastelse af Traditionen kun bygge paa Skriften. »Se det kan man dog engang kalde en ordentlig Tro paa Skriften, vil maaske Læseren sige, men jeg« — skriver Grundtvig — »maa svare nej, det er en ganske overordentlig Tro, den groveste Bogstavtro, jeg endnu nogensinde har set beskrevet, thi hvilken Kulsviertro paa Skriften uden anden Grund end den protestantiske Kirkes Befaling i Kristi Navn maatte det dog ikke være, som kunde trodse det levende Ord, der bevislig var udgaaet af Kristi Mund, og lod sig dog vel heller ikke uden en besynderlig Guds Styrelse bevise. — Altsaa i Prof.s protestantiske Kirke er det skrevne Ord alt...« ¹⁹ Men det samme hævdede jo Luther! Længere fremme i »Genmælet« maa Grundtvig derfor indrømme, »at alle Reformatorerne saa fejl ad Kirkens oprindelige Skikkelse og lagde vitterlig eller uvitterlig Grunden til det nye eksegetiske Pavedom, under hvilket nu hele den kristne Menighed sukker«, ²⁰ men samtidig iler han med at fastslaa, at der er »saa kendeligt Skel mellem Luthers og Clausens Bibeltro«, at de er som »to Ting, der er langt uforeneligere end Ild og Vand«. ²¹ I Virkeligheden er dette dog meget

¹⁶ Genmælet S. 9. ¹⁷ Anders Nørgaard, anf. Skrift S. 35. ¹⁸ Genmælet S. 17. ¹⁹ Genmælet S. 14. ²⁰ Ib. S. 31. ²¹ Ib. S. 33.

inkonsekvent. Med Rette siger Anders Nørgaard, at »Grundtvig ingen Grund har til at fare haardere frem imod Prof. Clausens Syn end imod andre Protestanter«. Naar det alligevel er sket, saa skyldes det, at han »ved Genmælets Fremkomst er saa nys krøbet ud af den ortodokse Ham, at han endnu gør en himmelvid Forskel paa en ortodoks Bibeltroende og en rationalistisk eller liberal Bibelkritiker. Eftervirkninger af Ortodoksien blander sig altsaa endnu — noget forvirrende — i det nye Syn«. ²²

Til sidst bekæmper Grundtvig Clausens Forslag til en ny Præsteed, thi ved dette angribes alle ærlige danske Præster og Danmarks kristne Øvrighed. Clausen maa derfor tilskrive sig selv »de ubehagelige Følger«, det kan faa. Over for den af ham formulerede Præsteed er det »en stor Lykke for Menigheden, at en kristelig Øvrighed afgør Trætter, ikke ved selv at give symbolske Bøger men ved som den danske Regering at binde Lærerne til, hvad der har saa godt et Vidnesbyrd som den Augsburgske Konfession og Luthers Katekismus«. Dog vilde det være godt, »om enhver der ikke vilde være gejstlig Embedsmand, fik Lov at bekende sig til hvilken i Borgersamfundet taalelige Tro, han vilde. Men »ingen viis Øvrighed beskikker og lønner Præster, for hvis Lærdom den ingen Sikkerhed har«. Og vist er det, at Clausens Kirke er »utaalelig i en vel indrettet Stat«. ²³

Selve Genmælet slutter med andre Ord ligesom Fortalen med Bøn om Tolerance; men det er ganske klart, at denne Tolerance ikke kan komme Clausen til gode, da hans Kirke er »utaalelig i en vel indrettet Stat«. Clausen og Meningsfæller skulde ud af Statskirken, og efter Grundtvigs Syn paa denne maatte Udrensningen være den kristne Øvrigheds Pligt. For dette Forholds Vedkommende paakalder han altsaa selv Statsmagtens Indgriben. ²⁴

Saaledes er da Hovedtankerne i det første Skrift, hvori Grundtvig offentlig forkyndte sit nye kirkelige Syn — det Syn, der stadig er eller i det mindste burde være Kernen og Hjertet i den Bevægelse, der bærer hans Navn, og nægtes kan det ikke, at han her paa afgørende Maade har understreget det grundkristelige — Kristustroen — over for Clausens udflydende Teologi. Det var en Lykke for dansk Kirkeliv, at der lød en Protest mod Clausens Teologi, men det var en Ulykke, at Protesten fik den Form, som den fik. Med sin ubændige og ubeherskede Form ødelagde Grundtvig den gode Sag, saadan som han havde gjort det en Gang tidligere med »Verdenskrøniken«. Clausen følte nemlig med Rette sin personlige Ære i den Grad krænkede, at han ingensinde kunde tænke sig at begynde en Realitetsdrøftelse med den Mand, der havde skrevet »Kirkens Genmæle«. Derfor kom der saa lidt positivt ud af den følgende Kamp. Den blev mere præget af retslige Synspunkter end af kirkelig-religiøse, og det var dog herom Striden burde have staaet.

²² Anders Nørgaard, anf. Skrift S. 39. ²³ Genmælet S. 38ff. ²⁴ Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 174ff.

Kapitel V

KIRKEKAMPEN

»Kirkens Genmæle« vakte uhyre Opsigt. Signalet til den saakaldte Kirkekamp var givet. Tæppet gik op for et af de sørgeligste Dramaer i dansk Kirkehistorie. Allermest har man derfor Lyst til at springe det helt over; men i en Afhandling om en af dets Hovedpersoner lader det sig selvsagt ikke gøre, hvor fristende det saa end er. Vi er nødte til at gøre Rede for den Rolle, Clausen spillede i dette Drama, samt at undersøge, hvad det kom til at betyde for ham selv.

Kirkekampen blev ganske vist fulgt med stor Interesse, men det bør dog straks fastslaas, at i den mere æstetisk end teologisk og filosofisk interesserede Tid vakte den æstetiske »Treaarskrig« (Heiberg—Oehlen-schläger 1827—30) og de Heibergske Vaudeviller langt mere almindelig Opmærksomhed og ivrigere Deltagelse end baade den tidligere filosofi-ske »Howitz-Fejde« og den nu standende teologiske Kirkekamp, der med sine mange Processer, Pjecer og Artikler fra begge Sider varede lige til 1834.¹

Til at begynde med var Striden imidlertid Dagens Sensation. »Genmælet«s første 500 Eksemplarer blev revet bort, og det udkom i Løbet af kort Tid i endnu to Oplag.² Hvad der optog Folk var saa vist ikke Grundtvigs »Opdagelse«, som kun de færreste kunde faa nogen Forstaaelse af, da den kun antydningvis var fremstillet i Skriftet, men til Gengæld var de saa meget des mere optagne af hans voldsomme og ubeherskede Beskyldninger mod Clausen. Mynster skriver herom i sine »Meddelelser om mit Levnet«: »Næppe noget Skrift i Danmark frembragte en saadan Sensation som det famøse »Kirkens Genmæle«. Det var til Stede i enhver Samtale; det trængte op i Paladserne og ned i Kældrene; og medens de forstandige og bedre harmedes over denne Adfærd, ledtes de uvidende i de forskellige Stænder til at anse Clausen som en Himmelstormer«.³

Grundtvigs Angreb blev dog ogsaa paa sin Vis bedømt lige saa uretfærdigt som Clausens Bog. Det anslog jo en saa personlig Tone, at mange med Urette troede, at der laa personlig Uvilje som Baggrund for dets

¹ Jvfr. Vilh. Andersen, Litteraturhistorie S. 494ff, 580, 585. »Æstetik var meget mere paa Dagsordenen end Evangeliet«, skriver f. Eks. Vilh. Birkedal, Personlige Oplevelser I, 192. ² Ifølge »Adresseavisen« kom 2. Oplag 13. September og 3. Oplag 19. Oktober. ³ Mynster, Meddelelser S. 223. I »Af mit Levnet« S. 20 fortæller Martensen om »Genmælet«s Virkning i Metropolitanskolen, hvor Lindberg var Adjunkt: »Ikke blot blev det baade blandt Lærere og Disciple debatteret, om Clausen skulde afsættes eller kunde vedblive i sit Embede, uagtet han ikke var ortodoks (Ortodoksi og Heterodoksi var de eneste Kategorier, vi havde); men ogsaa selve det religiøse Spørgsmaal blev sat i Bevægelse, hos flere af os kom der et religiøst Røre i Sjælen«. Selv stod Martensen paa Ortodoksiens Side, jvfr. Kh. S. 6. R. I, 140.

Fremkomst. »Det er vitterligt nok, hvor bitterlig jeg skuffedes i mine Forventninger«, — skrev Grundtvig paa sine gamle Dage —, »da »Kirkens Genmæle« almindelig kun blev betragtet som et hadefuldt og hævngherrigt Angreb paa Sønnen for Faderens Skyld og havde kun en ærgerlig Injurieproces til Følge«. ⁴

Men at Clausen havde svært ved i »Genmælet« at se andet end et personligt Overfald, er ikke mærkeligt. Vel var han, som før sagt, ikke uforberedt paa Angreb, men den Form, som Grundtvig gav det, har virket paa ham som et Chok. Selv med sin bedste Vilje kunde han i det ikke se andet end grove Injurier og personlige Fornærmelser. »Et litterært Angreb kan i den Grad have Karakteren af et personligt Overfald, at Overfalderen forbryder sin Adkomst til at behandles som jævnbyrdig Modstander og mødes med litterære Vaaben«, skriver han i »Optegn.« ⁵ Og set i et større Perspektiv stod det saadan for ham, at det ikke bare var hans egen Person men tillige selve den videnskabelige Frihed, der var blevet angrebet og truet. I den videnskabelige Friheds Navn havde han begyndt sin Universitetsgerning. Nu var denne Frihed truet ved Grundtvigs Attentat. Derfor maatte den værnes, og han har været overbevist om, at alene en juridisk Proces vilde kunne bidrage til, at den frie videnskabelige Behandling af Kristendommen blev garanteret ved at erholde den lovbestemte Sikkerhed, den syntes at mangle. Ad Rettens Vej vilde han søge »en autentisk Besvarelse af det Spørgsmaal: Om Frihed til at anstille og meddele videnskabelige Undersøgelser, medens den i alle andre Videnskabsfag bliver øvet, erkendt og begunstiget, skulde i Teologien være stridende imod Statens Love«. ⁶ Faa Dage efter »Genmælet«s Fremkomst lod han derfor følgende indrykke i »Adresseavisen«: »I Anledning af »Kirkens Genmæle« skylder jeg Publikum følgende Erklæring, at jeg med Hensyn til de i dette Skrift fremførte injurierende Beskyldninger allerede har gjort de fornødne Skridt for i Overensstemmelse med min Embedspligt at forfølge Sagen paa Rettens Vej; at jeg ved en anden Forfatter end Pastor Grundtvig vilde anse det fornødent at gøre offentlig opmærksom paa de mangfoldige Mistydninger og Fordrejelser af mine Udtryk, som ikke kan blive Genstand for juridisk Tiltale, men at jeg mod denne Mand finder det tilstrækkeligt at henvise til Fortalen af min Bog. Om det juridiske Udfald af Sagen skal Offentligheden i sin Tid blive underrettet«. ⁷

Der kom imidlertid ogsaa andet ud af Sagen end en Injurieproces. Det var naturligt, at de teol. Studenter følte sig tilskyndede til en Udtalelse, da Clausen jo udtrykkelig var blevet angrebet i sin Egenskab af Lærer for de vordende Præster. Af de unge var »Katholicismen og Protestan-

⁴ Grundtvig, Kirkespejl S. 386f. ⁵ Optegn. 110. ⁶ Clausen, Den teol. Partiaand 1830 S. 14. ⁷ »Adresseavisen« 10. September 1825.

tismen« blevet modtaget »med almindeligt Bifald«, og efter Grundtvigs Angreb »kunde der vist næppe blandt 20 findes 1, der ikke holdt med Clausen«, som en af dem udtrykker det i et Brev.⁸ Den 11. September blev der paa Foranledning af Kandidat C. H. Visby⁹ overrakt Clausen en Tillidsadresse fra 88 teol. Kandidater og Studenter. Adressen blev desuden indrykket i »Dagen« og »Nyeste Skilderi af København«.¹⁰ Adressen, der sluttede med det Ønske for Clausen, at »Himlen vilde forlene ham Kraft og Sagtmodighed til at bestaa i den af ham ikke fremkaldte Strid«, var ham selvfølgelig en stor Opmuntring, som han allerede to Dage efter takkede for med følgende Skrivelse: »Mine Her- rer og medstuderende! . . . At mit Hjerte er blevet dybt bevæget ved at modtage dette talende Bevis paa Deres personlige Hengivenhed og Kær- lighed for mig, behøver jeg ikke at sige Dem . . . De har ved denne Lej- lighed givet et offentligt Vidnesbyrd om den ædle, værdige Aand, der er Ynglingens som Mandens Hæder, om den sande Kristendommens Aand, der er varm i sin Tro og billig i sin Dom, uforfærdet i Striden og villig til Fred. Se, vi har, saa mange som vi kaldes med Kristi Navn, ej blot en Kristentro og et Kristenhaab men ogsaa en kristelig Frihed; at værne om den er vort Kald; vi, som derfor kalder os Kristi Tjenere, at vi ej skal være Menneskenes Trælle, og denne Frihed skal bekæmpe hvert Angreb og hver Forfølgelse, saa længe Troens og Kundskabens, Frimodighedens og Besindighedens Aand besjæler vort Samfund«.¹¹

I den nærmest følgende Tid myldrede det frem med baade Avisartik- ler og Flyveskrifter. Medens de første overvejende var til Fordel for Clausen, var de sidste temmelig lige delt mellem ham og Grundtvig.¹² For Clausen var f. Eks. »Nogle af Pastor Grundtvigs Vildfarelser« af cand. teol. C. F. West, der skrev drevet af »Følelsen om, hvad han som Menneske var Sandheden, som Discipel sin agtede og elskede akademi- ske Lærer skyldig«. Videre kan nævnes »Udfaldet af Sagen Clausen kontra Grundtvig« af J. Nielsen, »Samvittighedsspørgsmaal til Pa- stor Grundtvig« af O. T. Schulz (Pseudonym) og »Forsøg paa at redde Pastor Grundtvigs ved Udgivelsen af »Kirkens Genmæle« krænkede Ære« af Peder Søfremsen (P. T. Hald). Pointet i sidstnævntes iron- iske Indlæg var, at den samme Grundtvig, der tidligere saa stærkt havde hævdet det ortodokse Skriftprincip, umuligt kunde have skrevet »Genmælet«, der byggede paa Traditionsprincippet.¹³

Hverken disse Pjecer eller de, der var for Grundtvigs Standpunkt,¹⁴ var

⁸ Stud. teol. C. F. Balslevs Brev af 13. September 1825, jvfr. Holger Begtrup, Grundtvigs kirkelige Syn S. 232. ⁹ Om Visby jvfr. L. Koch i Bricka XIX, 88ff. ¹⁰ Nyeste Skilderi af København Nr. 75. ¹¹ K. B. ¹² Jvfr. Koch II, 62. ¹³ P. T. Hald er den senere Stiftsprovst i Aalborg, L. Koch (II, 62) nævner Dr. Fabers »Fem Breve til Grundtvig« blandt de Flyve- skrifter, der var for Clausen i Striden om »Genmælet«. Det er ikke rigtigt, da Fabers Skrift var fremkaldt af andre Grunde og skrevet i August før »Genmælet«s Fremkomst. ¹⁴ F. Eks. »Aandeligt Feltraab« af J. da Costa, »Kirkens Sejr« af C. T. Hetting, »Bemærk-

saa betydelige, at de formaaede at løfte Striden op i et højere Plan. Fra begge Sider klagedes der da ogsaa over, at ingen vægtigere Stemmer lod sig høre. Clausen stod dog langt mere alene end Grundtvig, der havde baade et Tidsskrift og adskillige entusiastiske Tilhængere i Ryggen, og som desuden var meget mere kendt end den 10 Aar yngre Clausen. Som han selv sagde det, var han »en Skribent, der dog alt en Del Aar er nævnt med Agtelse, hvor man endnu spørger: hvem er dog den Prof. Clausen?«¹⁵ Clausen følte ogsaa selv i høj Grad sin ensomme Stilling. Vel havde han i den dannede Verden Sympatien paa sin Side, men ingen brød sig om at vove Pelsen for hans Skyld og derved udsætte sig for Grundtvigs Bandstraaler. Ikke uden Bitterhed bemærker han i sine Erindringer, hvor ringe Sammenholdet og Samvirket var paa selve Universitetet: »De teol. Kolleger syntes ligesom Tilskuerne paa den sikre Strandbred med Havsnøden for Øje kun betænkte paa at holde sig uden for Brændingen.«¹⁶

Brændingen var ogsaa haard nok. Grundtvig havde ikke indladt sig paa Enkeltheder i Clausens Bog. Det gjorde derimod den tidligere Modstander, den ortodokse Dr. Rudelbach, der aabnede en lang Række af polemiske Artikler i »Teol. Maanedsskrift«.¹⁷ Rudelbach havde ganske vist ikke kunnet dele Grundtvigs Begejstring for »den mageløse Opdagelse«, men i Realitetsbestemmelsen af sand Kristendom var han stadig enig med ham. Som Ortodoksiens Repræsentant stod han derfor trofast ved hans Side under hele Kampen mod baade Rationalismen og den formidlende Supranaturalisme.¹⁸ Ud fra Skriftens og Symbolernes Myndighed betegner han Clausens Teologi som »ukristelig Gnosis« og et »Produkt af Spekulation«. Hans Bog er et »Affald af den uægte Naturfilosofi«. »Hvad der i den kaldes videnskabelig Aand, er intet andet end en blot Forflygtigelse af al historisk Sandhed og Vished«.¹⁹ Ikke alene Clausens rationalistiske Standpunkt men lige saa fuldt Discipelforholdet til Schleiermacher angribes derfor. Dette virker noget ejendommeligt, thi over for andre, f. Eks. den unge Martensen, kan Rudelbach omtale Schleiermachers Dogmatik »med Agtelse«,²⁰ hvilket ogsaa harmonerer med hans Omtale af den i Fortalen til første Bind af »Teol. Maanedsskrift«.²¹ Men i Angrebet paa Clausen lyder nærmest de modsatte Toner.

ninger i Anledning af Kirkens Genmæle« af Lindberg og »Oplysninger til Kand. West« af P. A. Fenger.

¹⁵ Grundtvig, Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige S. 37. ¹⁶ Optegn. S. 129. ¹⁷ Teol. Maanedsskrift III, 83ff, 163ff, 287ff, IV, 154ff, 248ff VI, 66ff, 277ff og VIII, 59ff. ¹⁸ Jvfr. Grundtvigs »Efter-Skrift« til »Teol. Maanedsskrift«, XIII, 182—212, hvor han ikke blot giver en klar Redegørelse for sin Opdagelse men ogsaa meddeler, hvorfor Rudelbach ikke kunde dele denne. Et fuldt Indtryk af Rudelbach faar man først, naar man ogsaa tager Hensyn til hans opbyggelige Skrifter og den lille Bog om J. F. Oberlin (1828), som han udgav for at »vække, begejstre, oplive, belære baade dem, der danner sig til og er i det hellige Embede«. Jvfr. J. R. Stochholm, A. G. Rudelbach 1875 S. 40. ¹⁹ Teol. Maanedsskrift III, 88ff. ²⁰ Martensen, Af mit Levnet I, 28. ²¹ Teol. Maanedsskrift I, 10—11.

»Jeg ved vel«, skriver han, »at Schleiermacher fordrer, man skal tage et Standpunkt uden for Kristendommen for at kunne konstruere den religiøse Bevidstheds Former, saaledes som de i den er nedlagt og aabenbaret, og maaske har (Clausen) villet efterligne den store Dialektiker ved ligeledes at sætte sig uden for og over begge Kirkers Systemer, hvis Forfatning, Lære og Ritus han beskriver; men det ved jeg ogsaa, at er der nogen Grundløgn til, som angriber Aabenbaringsens inderste Væsen og Natur, saa er det denne; og Schleiermacher har i det mindste ved at udtale den ej godtgjort sin kristelige Ærlighed men vel lagt sit dialektiske Overmod for Dagen«. Han er saaledes blevet Clausens »filosofiske Dalai-Lama, af hvis gnostiske Spekulation han (Clausen) venter sig en hel Genfødsel af Protestantismen«. Clausen er dog langt værre end sin Mester, thi »medens i Schleiermacher det kristelige Princip kæmper med det gnostiske om Primatet«, saa synes hos Clausen »det sidste at have vundet Overhaanden«. ²² I sin Iver gaar Rudelbach saa vidt, at ogsaa han ligefrem nægter Clausen Ret til Kristennavnet. »Det er vist«, skriver han, »at Prof. Clausens Lære om Arvesynden og Forløsningen er ikke blot diametralt modsat imod den protestantiske Kirkes Bekendelse og stridende imod den deri indeholdte sunde Lære men overhovedet ukristelig, hvis ellers Kristi og Apostlenes utvetydige Udsagn skal gælde som Norm for kristelig Tro... Lægges hertil, at netop disse Artikler udgør Grundvolden for al Kristentro, saa kan vel næppe nogen kristelig Teolog forarge os, om vi med Melancton slutter: »Hvo der er uvidende (endmere den, der lærer vrangt) om disse Hovedstykker: Syndens Magt, Loven og Naaden (det vil sige i denne Sammenhæng hele Forløsningsværket), ham ser jeg ikke, at jeg kunde kalde ham Kristen, thi netop af disse Artikler kendes Kristus rettelig«. ²³ Rudelbachs Artikler strakte sig gennem to hele Aargange af »Teol. Maanedsskrift« og afbrødes først, da — som Clausen skriver — »P. E. Müllers Dogmatik gav den kamplystne Mand et nyt Stof at kaste sig over«. ²⁴

Clausen havde besluttet at ville tage Grundtvig og hans Folk overlegent og vise Overlegenheden ved ikke at indlade sig i Ordskifte med dem. Han længtes imidlertid efter en Lejlighed, der kunde tillade ham at tage til Orde, og blev derfor glad, da der blandt hans Modstandere meldte sig to saa »hæderværdige og ansete Mænd« som Provst Engelbreth i Lyderslev og Stiftsprovst for Lolland-Falster, Dr. Rasmus Møller. ²⁵ Disse to positive Teologer, der stod helt uden for Grundtvigs Kreds, — efter Jens Møllers Klassifikation hørte den første til »de strengere Supranaturalister«, den anden til »de mildere« ²⁶ —, tog ganske vist delvis Afstand fra Grundtvigs og Rudelbachs Angreb men krævede Clausen alvorligt til Regnskab for hans Udtalelser om Luther og Skriften.

²² Ib. III, 91 og 180. ²³ Ib. S. 83ff. ²⁴ Optegn. 115. ²⁵ Ib. 115. ²⁶ Teol. Bibliotek XV, 226.

I sin Fremstilling af Sakramentstriden mellem Reformatorerne havde Clausen jo brugt adskillige lidet smigrende Udtryk om Luther. Bl. a. havde han betegnet ham som »en sykofantisk Konsekvensmager«, der »endnu to Aar før sin Død rasede frem med samme uforsonlige Had i Sind og Sprog mod sine Trobrødre«. ²⁷ Deraf tog Provst Engelbreth ²⁸ Anledning til en skarp Tilrettevisning i Pjecen »Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Hr. Dr. og Prof. Clausens Beskyldninger imod ham« (1825). Om Clausens Bog siges det i Fortalen, at »der imellem Luthers Lære og Clausens Forestillinger om den rette Protestantisme er en saa fuld Uoverensstemmelse, at aandelig Enighed næppe er tænkelig«. ²⁹ »Luthers aandelige Hjerte var Troen paa Jesus Kristus . . ., men hvad Jesus er for Prof. Clausen, ved jeg ikke, thi det er for dunkelt antydet i hans Værk, men at det er den historiske Kristus, Luther troede paa og bekendte, tvivler jeg paa«. Videre hedder det, at Clausen forkaster Troen paa »Jesu Døds forsonende Kraft« og som Følge heraf »den lutherske Lære om den hellige Nadver, om Syndsforladelsen i Daaben og dens Grund, Læren om Arvesynden«. Clausen har dermed »taget Hjertet ud af Luthers aandelige Liv« og følgelig vendt sig fra hans Lære »med Modbydelighed. Dreven af den er han blevet partisk og bitter dømmende mod den redelige, gudfrygtige og djærve Stridsmand i Guds Kirke«. Engelbreth mener endog at kunne slutte, at Luther for Clausen blot staar »som en ugudelig Hedning«. ³⁰ I Pjecens egentlige Hoveddel beviser han, støttet til talrige Luthercitater, hvor uretfærdig den Omtale var, som Clausen havde ladet den store Reformator blive Genstand for. ³¹

Det var Clausens Skriftsyn, Stiftsprovst Møller tog fat paa i sit Indlæg i »Nyt teol. Bibliotek«. »Rationalismen i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen, fra et populært Standpunkt betragtet« er Titlen paa hans Artikel, der er skrevet i December 1825. Efter Møllers Opfattelse er Rationalismen »hverken mere eller mindre end Naturalismen, klædt i bibelsk Dragt«. ³² »Vel erklærer Prof. Clausen sig ofte for det protestantiske Princip, at den hellige Skrift er eneste Trosnorm for Kristne; . . . men dersom vi nu med samme Forfatter vilde sige til Kirkens ulærde men dog oplyste Medlemmer: Vel findes ikke et Ord i den hellige Skrift udtrykkelig beseglet ved Jesu højeste Autoritet . . . Vel har den langt overvejende dogmatiske Del af vore hellige Skrifter den af Apostlene til Forfatter, som ikke med egne Øjne har

²⁷ Kat. og Prot. S. 466, 468. ²⁸ Engelbreths Holdning under Kirkekampen er udførligt skildret af H. F. Rørdam i Kh. S. 5. R. VI, 696—726. ²⁹ W. F. Engelbreth, Dr. Morten Luthers Forsvar 1825 S. IV. ³⁰ Ib. S. 3. ³¹ Ib. S. 7. I sit Brev til Engelbreth, af 22. November 1825 tog Mynster delvis Clausen i Forsvar. Engelbreth gør Clausen Uret, naar han antager, at denne har kaldt Luther en ugudelig Hedning, og det er langt fra, at Clausen er blot Rationalist. Kh. S. 4. R. IV, 485ff. ³² Nyt. teol. Bibliotek IX, 276.

set ikke med egne Øren hørt sin Lærer og Mester, og vel giver Apostlene os i Behandlingen af de kristelige Dogmer allerede Billedet af den teol. Forskellighed, som siden har karakteriseret den kristelige Kirke, men alligevel skal I betragte den hellige Skrift som eneste Norm for eders Tro, alligevel er dens Indhold baade sikkert, fuldstændigt og tydeligt nok for eder; mon de da ikke vilde mene, at vi . . . drev Gæk med dem«. ³³ Møller drager derfor den Slutning, at det er »aabenbart, at Protestantismen og herskende Rationalisme paa ingen Maade kan bestaa ved Siden af hinanden. Enten maa den ene eller den anden engang komme til at vige«. ³⁴

I sit Svar — »Sendebrev til Hr. Stiftsprovst Dr. Møller« af 30. Juli 1826³⁵ — takker Clausen ham, fordi han ved sit Indlæg har udfriet ham »af den tvungne, unaturlige Tavshedstilstand«, som han har befundet sig i »lig den, der ser sig anklaget i et Sprog, hvori han mangler Evne og Færdighed til at forsvare sig, helst naar han agter det hverken at være til Guds Ære eller Folkets Gavn at opføre teol. Vædekampe paa Torve og Stræder«. Tonen i Clausens Sendebrev er præget af den opheidsede Tilstand, hvori han befandt sig i disse bevægede Aar. Navnlig er han meget skarp over for Provst E n g e l b r e t h, til hvis Angreb han samtidig tog Stilling. Den blotte Titel paa dennes Fejdeskrift »røbede den veloplærte og verdenskløge Polemiker«, der giver den dybe Bitterhed i Sjælen Luft i »halvskjulte Sigtelser og giftige Sidestød«. »Naar den lærde, der tyder koptiske Skrifter, tyder sit Modersmaal saaledes, at han tager Anledning til at paadigte mig den nonsentialske Sætning: at Luther . . . skulde karakterisere sig som en ugudelig Hedning, et grueligt Menneske — da maa man vist nok beklage Forfatteres almindelige Lod at blive indført i det store Publikum af Mænd, som det mangler enten paa Evne til rigtig, eller paa Vilje til redelig Bedømmelse«. ³⁷ Hvad Stiftsprovst Møller angaar, bebrejder den aandsaristokratiske Clausen ham den Maade, hvorpaa han fremsætter sine Invendinger som Spørgsmaal henvendte til menige Kristne, og protesterer imod denne Fremgangsmaade »som aldeles illegal i Videnskabens Republik, hvor ingen Jury af agtbare Borgermænd kan erkendes som kompetente Dommere«. ³⁸ Med Rette hævder han, at de tre af Møller udpegede Sætninger »for længst har bestaaet deres Prøve for den historiske Kritiks Domstol«, og

³³ Ib. S. 287f. ³⁴ Ib. S. 290. Den samme Side blev samtidig angrebet af den gamle Pastor emeritus J. Hornsyld i »Nogle Ytringer om den hellige Skrift fremsatte af Prof. Clausen, drøftede af J. Hornsyld« (1825). Hornsyld havde deltaget i det grundtvigske »Krigsraad« hos Lindberg, ved hvilket Slagplanen var blevet lagt, jvfr. Biskop G. P. Brammers Ungdomsliv, ved J. Kok S. 191f. Engelbreths, Møllers og Hornsylds Angreb paa Clausen fik selvsagt straalende Anmeldelser af Lindberg i »Teol. Maanedsskrift« VI, 45—66. Triumferende hedder det: »Vi har saaledes set tre af Danmarks mest agtværdige og lærdeste Præster paa det bestemteste erklære sig imod Prof. Clausen«. ³⁵ Nyt teol. Bibliotek X, 257—95. ³⁶ Ib. S. 267. ³⁷ Ib. S. 260f. ³⁸ Ib. S. 276.

videre at han har uddraget ganske anderledes positive Slutninger af dem, end man beskylder ham for.³⁹

Imod dette Sendebrev tog Stiftsprovst Møller til Genmæle⁴⁰ og mindede Clausen om, at han selv i Fortalen til sin Bog havde udtalt, at den »omhandlede Genstande, om hvilke alle Kristne maatte have en Stemme«. Dernæst retfærdiggjorde han sine Anskuelse af de omtalte Sætninger og endte »med en kort og enfoldig Prædiken over den kristelige Beskedenhed«. Ogsaa Provst Engelbreth tog Ordet for at afvise Clausens »bitre Beskyldninger«. ⁴¹ Disse Indlæg afnødte vel Clausen endnu et Svar, men bortset fra at han tog visse formelle Retraktioner og tilbagekaldte de mest stødende Udtryk, han havde anvendt om Luther, kunde de ikke bringe ham bort fra hans Synspunkter eller røkke hans Overbevisning om deres videnskabelige Sandhed.⁴²

Denne Pennefejde strakte sig over et Par Aar og førtes samtidig med selve Hovedslaget. Clausen skriver om den i »Optegn.«: »Jeg tilstaar, at jeg nu og da havde Anstød af Mistrøstighed, at jeg kunde finde mig fritstet til at mistivle om Muligheden af at kunne tale mig til Rette med Modstandere, som ansete paa en Maade for Kirkelys, befandtes staaende i Tanke og Taleformer, som jeg havde troet at turde betragte som Antikviteter. Det var et alvorligt Ordskifte, der fandt Sted med de to nævnte, og det er ikke uden stor Tilfredsstillelse, jeg tænker paa, at Forholdet til disse Mænd i langt senere Tid blev fuldkommen genoprettet«. ⁴³ Men deres Tanke- og Taleformer var »Antikviteter!« Det mente Clausen altsaa selv paa sine gamle Dage. Hvor meget mere maa han da ikke som ung Professor have været ude af Stand til at komme til Rette med Mennesker, der stod paa Bekendelsens faste Grund. Det er derfor intet Under, at der kun kom saa lidt positivt ud af Forhandlingen. I Virkeligheden var Striden ogsaa her kommet ind paa et Sidespor. Skønt Clausen havde haft rig Lejlighed til det, indlod han sig nemlig hverken her eller andetsteds paa en virkelig Realitetsdrøftelse af de af Grundtvig rejste Spørgsmaal. Saa stor en Ære vilde han ikke gøre den Mand, der havde draget hans Navn ned i Sølet.⁴⁴

Hvordan var nu Mynsters Stilling? Baade Grundtvig og Clausen har spændt ventet paa Udtalelser fra ham. Hvem vil han tage Parti for? Mynster vilde ikke tage Parti for nogen af dem. »Jeg bekender for Gud og Mennesker, at jeg er mod dem begge«, skrev han til Engelbreth.⁴⁵ Dog var der en Nuance i hans Modvilje, der maaske kan udtrykkes saadan: Han havde kun liden Sympati for Clausen men direkte Antipati over for Grundtvig. Sin Mening har han privat udtalt i Breve til P. Hjort og Engelbreth. Til den første skriver han: »Den tykke Bog, der har givet An-

³⁹ Ib. S. 290. ⁴⁰ Nyt teol. Bibliotek XI, 341—69. ⁴¹ Ib. XII, 233—88. ⁴² Ib. XIII, 304—33 til R. Møller, 333—64 til Engelbreth. ⁴³ Optegn. S. 116. ⁴⁴ Jvfr. Anders Nørgaard, Grundtvigianismen I, 89. ⁴⁵ Kh. S. 4. R. IV. 489.

ledning til Striden, er i mine Tanker en temmelig tynd Bog . . . , og naar man slaar paa de fleste af de højtravende Fraser, saa klinger de temmelig hult . . . Men hvo kunde nu skrive derom uden at maatte skrive en stor Bog fuld af Restriktioner, for at man ikke skulde blive anset for at høre til det modbydelige Parti af Grundtvig og Konsorter?«⁴⁶ I et Brev til den anden hedder det, at »Clausens Bog næsten helt igennem vækker til Opposition«, men det er ham »ukært, at Clausen, der alene har talt som Videnskabsmand til Videnskabsmænd, er straks blevet ligesom indstævnet for Mængden, der ikke ved og ikke engang kan faa at vide, om man gør ham Uret«; for man gør ham Uret, »naar man paa ham overfører alt, hvad der maaske kunde gælde om senior. Det er langt fra, at Prof. Clausen er en blot Rationalist; hans Lære er meget usammenhængende, men han antager virkelig en Aabenbaring, et Guds Ord, som er over Menneskers«. Mynster er nemlig fuldt klar over, at Clausen be- kender sig til »Schleiermachers dogmatiske System«. Derfor er der efter hans Mening »blandt mange utilbørlige Overdrivelser ogsaa meget sandt« i hans Bog. Derimod er Grundtvigs Fremfusen Mynster en Vederstyggelighed. Han forstaa derfor ikke, hvorledes Engelbreth kan stille sig paa Grundtvigs Side, og med sin dybe Kærlighed til Biblen er han oprørt over, at »Grundtvig begyndte i denne Strid med at sætte Kirken over Biblen . . . og at kaste Biblen hen imellem allehaande Skrimmel- skrammel af Bogstaver«.⁴⁷

20. Søndag efter Trinitatis 1825 udtalte Mynster sig endelig offentlig i sin Prædiken om »den kristelige Visdom«. Med tydeligt Henblik paa Grundtvig talte han om Mennesker, der »i hvert Fald kun afstedkommer Forstyrrelse. Saaledes bliver de ogsaa ofte om end mod deres Vilje og Vidende Kristi Kors's Fjender: de giver en Forargelse, som de ikke atter kan læge, de vækker en Tvedragt, som de ikke igen kan stille«. Men heller ikke Clausen skaanes: »Der er mange, som synes at mene, at Forstanden af sig selv kan opføre Sandhedens Bygning . . . Men hvad nyttede os Forstanden, hvis intet var os aabenbaret, som vi kunde stræbe at forstaa? . . . Der er en Hjertets Fylde, for hvilken al Kløgt og Kunst ikke kan give Erstatning; der er Kilder i det inderste, som opvækker til et evigt Liv; dersom disse Kilder udtørres, kan Forstanden intet udspinde, der kan yde Sjælen, hvad den fattes«.⁴⁸ Mynster har med disse sidste Ord klart udtrykt, hvad der teologisk skilte ham fra Clausen. Var de end enige i Hævdelsen af Skriftprincippet, saa var Forskellen den, at for Mynster førte Fornuften til Skriften, men for Clausen var den Skriftens Udlæg- ningsmiddel. Allerdybest laa Forskellen mellem dem dog i, at Clausen var i stadig Kamp med sin Fortid og først efterhaanden naede til Klar-

⁴⁶ Breve til P. Hjort S. 141. ⁴⁷ Kh. S. 4. R. IV, 485ff. ⁴⁸ Her citeret efter Schwanenflügel, J. P. Mynster S. 163.

hed, medens Mynster tidlig havde naaet et Standpunkt, som han aldrig paa noget væsentligt Omraade kom ud over⁴⁹.

Trods alt betragtede Mynster Clausen som den forurettede. I sine »Meddelelser« fortæller han overensstemmende hermed, at han »med Iver antog sig den forurettedes Sag baade hos Kongen, som talte med ham derom, og i Samtaler og Breve«, men han lægger ikke Skjul paa, at han »stedse skyede al personlig Polemik«.⁵⁰

At begge de stridende Parter følte sig skuffede af Mynsters Holdning er meget forstaaeligt. »En Mand var der«, skriver Clausen i »Optegn.«, »som baade ved den store Indflydelse, han allerede dengang var i Besiddelse af, og ved den teologiske Neutralitetsstilling, han indtil den Tid havde bevaret, havde fremfor nogen anden kunnet hæve sin Stemme med Vægt, og som ogsaa stod i et saadant Forhold til den teologiske Videnskab, at der maatte synes Opfordring for ham til ikke at holde sig tilbage; det var Mynster. Vel anfører han, at han »med al Iver antog sig den forurettedes Sag« etc.; men det var ikke den Slags Virksomhed — i Krogene, under fire Øjne og under Segl, — hvortil der trængtes, men en offentlig, uforbeholden Fremtræden i den truede videnskabelige Friheds Navn«.⁵¹ Grundtvig var ikke mindre skuffet. Et Par Aar senere skrev han: Mynster behøvede blot at have givet mig et Vink om, at »han vilde behandle Professor Clausen som en vildfarende Broder og mig som en af Kristi Kors's Fjender, ... da vilde jeg straks skønnet, at en Fristad i Israel tjente baade mig og mine bedst, saa længe den Ypperstepræst levede«.⁵²

I »Katolicismen og Protestantismen« havde Clausen bl. a. foreslaaet Indførelse af en Kirkeforfatning og en Ændring i den danske Kirkeret ved en Forandring af Præsteeden, og Grundtvig havde i »Genmælet« direkte paakaldt Statsmagtens Indgriben over for Clausen. Derved blev selv Juristerne indblandede i Kampen om hans Teologi. Den første, der meldte sig, var hans Ven Ch. r. Paulsen, der rykkede ham til Undsætning ved Skriftet »Betragtninger over den danske Kirkes symboliske Bøger fra det kirkeretslige Synspunkt« (1826). Der udtaler sig heri en levende Interesse for de kirkeretslige Undersøgelser som »det nærmeste Berøringspunkt imellem Teologien og Retsvidenskabens«. Efter en Redegørelse for de danske Kirkelove gøres gældende, at det maatte være i Overensstemmelse med Reformationens Princip at forudsætte, at der ikke forelaa en egentlig Forpligtelse til en bogstavelig Forstaaelse af de symbolske Bøger. Paulsen kunde imidlertid ikke nægte, at en bogstavelig Forstaaelse havde været Lovgivernes Mening og Hensigt, og at man tidligere havde taget Lovbudene i denne kirkeretslige Betydning; men det var hans Opfattelse, at i »mere end en

⁴⁹ Jvfr. N. M. Plum, J. P. Mynster S. 178. ⁵⁰ Mynster, Meddelelser S. 228. ⁵¹ Optegn. 129. ⁵² Grundtvig, Om Religionsfrihed (1827), Udv. Skrifter ved Begtrup V, 127.

Menneskealder igennem en Retssædvane imod denne Betydning af hine Kirkelove har begyndt at danne sig«. En Bekræftelse heraf saa han i Hyrdebrevet fra 1817, som han betragtede som en autentisk d. v. s. fra Kongen stammende Fortolkning af Kirkelovene. Vægten var her efter hans Mening lagt paa, at Læren og dermed Trosforpligtelsen kun gjaldt *doctrina coelestis*, og at Skriftens rette Fortolkning i saa Henseende ikke afgang af anden Regel end den, som Fornuften selv gav.⁵³

Det var Paulsens Afhandling, der var nærmeste Anledning til A. S. Ørsteds store og velskrevne Indlæg i Debatten: »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?«⁵⁴ Ørsteds Sympati er helt for Clausen: »I den seneste Tid har de vigtige kirkeretslige Spørgsmaal en fornyet Interesse hos os ved et højst indholdsrigt Skrift, hvormed en af vore skarpsindigste lærde har beriget Litteraturen, nemlig »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« af Prof. H. N. Clausen«. Kirkepolitisk er Ørsted dog uenig med Clausen, eftersom han ikke finder Anledning til nogen Kirkeforfatning eller Ændring i Præsteeden. Kirkeretslig er han derimod nærmest enig med ham, idet heller ikke han finder nogen Nødvendighed for den bogstavelige Opfattelse af Edsformularen, Symbolerne m. m. Med Chr. Paulsen bliver han saaledes ogsaa juridisk enig i selve Resultatet, men hvad angaar Begrundelsen gaar han imod dennes dristige Antagelse af en gyldig Retssædvane imod Loven — ikke bare ved Siden af den —, og han søger den juridiske Begrundelse af sin Opfattelse ved en anden Tankegang. Han siger nemlig: »Vel tror jeg, at der tilkommer Sædvanen en langt større Virkning i Retsvidenskaben end den, vore ældre Teoretikere har villet tillægge samme . . . Men saa vidt tør jeg dog ikke gaa, at jeg turde erkende nogen Sædvane som retsgyldig, der stred imod Loven. Men jeg antager heller ikke, at man ved rette Lovfortolkningsreglers Anvendelse kommer til den Tvang under de symbolske Bøger, som han (Paulsen) har villet undvige. Kun maa man nøje skelne Love og den ved samme tilkendegivne Vilje fra det System af Forestillinger, der udgør Mellemliddene mellem Loven og dens Anvendelse i det givne Tilfælde. Som Forhold og Begreber forandrer sig med Tiden, vil og det System af Forestillinger, hvorfra man ved slige Loves Anvendelse maa gaa ud, forandre sig, uagtet selve Loven bliver uforandret. Loven, der har indskrænket sig til den almindelige Regel, men ikke givet sig af

⁵³ Chr. Paulsen, Betragtning over den danske Kirkes symbolske Bøger (1826) S. 26ff og 41ff. En anonym Recensent af Skriftet i »Litteraturtidende« 1826 Nr. 21 gik endnu videre og erklærede, at Hyrdebrevet »i Grunden ophæver den ældre Lovgivnings Bestemmelser om en kirkelig Lærenorm ved Siden af den kristelige Religions Hovedkilde«. Jvfr. ogsaa Clausen, Chr. Paulsens Livshistorie i Omrids 1857 S. 14. ⁵⁴ Juridisk Tidsskrift XII, jvfr. A. S. Ørsteds blandede Skrifter i Udvalg (1933) S. 331—409, og Fr. Dahl: Frederik VI og A. S. Ørsted i 1826. Jvfr. videre den udmærkede Oversigt af J. Himmelstrup: Sibbern 1934 S. 224ff.

med at opstille Systemet af hine Mellembegreber, overlader dette til de dømmendes Indsigt, der staar i nøje Forbindelse med enhver Tids Udviklingsgrad og de Forhold, som uddanner sig ved dens Hjælp«. ⁵⁵ Ad denne Vej naar Ørsted til det Resultat, at hvad der er *doctrina coelestis*, bestemmes af, hvad enhver Tid vil anse for de »væsentlige Bestanddele« af den kristne Tro, medens mindre Vægt kan lægges paa visse Udenværker f. Eks. Treenighedslæren, idet disse ikke omfattes af Forpligtelsen.

Ørsteds Afhandling fremkaldte to Skrifter, der ikke blot fastholdt, men som ogsaa understregede Kampens juridiske Synspunkter. Det var Grundtvigs »Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige« (1826) og Lindbergs »Hvad er Kristendom i Danmark« (s. Aar). I begge Skrifter er Drøftelsen forsøgt rent juridisk. Ud fra de gældende Love kan Grundtvig »slet ingen Dunkelhed og Ubestemthed se, hvor andre ser idelt saadant«, ⁵⁶ og Lindberg finder ligeledes, at ifølge dansk Ret maa Symbolforpligtelsen gælde absolut uden Fortolkningskunster.

Vigtigere var det, at Ørsteds Artikel fremkaldte Kongens Uvilje dels paa Grund af det uforsigtige Udtryk om Treenigheden, dels fordi han, der skulde være Regeringens Raadgiver, havde udtalt sig offentlig om Spørgsmaal, der kunde kræve Regeringens Afgørelse, og endelig havde Frederik VI jo altid et mildt Øje til Grundtvig. Statsmagtens Indskriden over for Ørsted er desuden et Tegn paa, at den fornyede Statskirketvangs Tid nærmede sig med hastige Skridt. Der var imidlertid ogsaa personlige Grunde til den Behandling, der blev ham til Del. Det hemmelige Nag, de ledende Ministre nærede over for den overlegent dygtige borgerlige Embedsmand, kom ved denne Lejlighed til Udbrud. Kancellipræsident F r. J. K a a s, efter hvis Mening den store Jurist blot var »Knægten«, der vilde have alt for megen Magt i Kancelliet, udnyttede i rigt Maal Lejligheden til at ophidse Kongen imod ham. Mynster skriver herom: »Det var nær kommet til, at Ørsted ganske havde maattet forlade sin daværende Embedsstilling . . . Sagen gik mig meget nær, og maaske bidrog jeg gennem Mallings noget til, at Kongen efterhaanden blev mildere stemt, skønt Udfaldet dog ikke blev ønskeligt«. ⁵⁷ Ørsted beholdt sit Embede i Kancelliet men maatte fratræde som Docent i Kirkeretten ved Pastorseminariet samt opgive sit Forfatter-skab.

Ørsted fik dog Tilladelse til at afslutte sin Afhandling, men vedkommende Afsnit er saa fuldt af Forklaringer og Reservationer, at det tydeligt bærer Præg af at være skrevet under Indtryk af Enevoldsmagtens Aktion mod ham. »Hvad er dog selv vore bedste Mænd, og hvilken ma-

⁵⁵ Dahls Udgave S. 44f. ⁵⁶ Grundtvig, *Vigtige Spørgsmaal* S. 22 ⁵⁷ Mynster, *Meddelelser* S. 230.

gisk Kraft ligger ikke i en Statsforfatning til at slaa Sjæl og Pen med Lamhed«, skrev Clausen bittert, da han havde læst det.⁵⁸ Tilbageskuende stod det imidlertid saadan for ham, at »det eneste Indlæg af nogen Betydning for Sagen selv« skyldtes Ørsted⁵⁹. Men hermed tænkte han selvfølgelig ikke paa ovennævnte Artikel men paa en senere anonym Anmeldelse af et af Lindbergs Stridsskrifter. Ørsted erklærede her: »Det er ikke for Clausens Person, der strides, men det er kun den i hans Person saa skændigt angrebne Aandsfrihed, som man vil hævde . . . Kampen er ikke en Kamp imellem Kristendom og Vantro men meget mere en Kamp, som et blindt, hult Bogstavvæsen har opløftet mod den redelige videnskabelige Bestræbelse for at befæste Troen paa det guddommelige Ord«. ⁶⁰ Da dette Synspunkt saa helt svarede til Clausens eget, forstaar man hans Hyldest til Ørsted: »Det er ikke sjældent, at den Bemærkning paatrænger sig, hvorledes Ikke-Teologer, som med videnskabelig Uddannelse forener alvorlig kristelig Interesse, er i Stand til ved Forhandling om religiøse Genstande fremfor teologiske Fagmænd at træffe det rette Hovedpunkt og give Sagen det rette Navn«. ⁶¹

Det var Juristernes Inddragelse i Striden, der fremkaldte et af de ejendommeligste Indlæg i Debatten — Sibberns »Efterladte Breve af Gabrielis«, der udkom 1826, og som indeholdt en stærk indirekte Protest mod hele Kampen. Hvad der i særlig Grad forargede Sibbern og oprørte ham i hans Inderste, var netop det juridiske Præg over en Strid, der dog til syvende og sidst drejede sig om religiøse Emner.⁶² Desuden vilde han bort fra den teoretiske Spekulation for at samle Kræfterne om det sjælelige Livs Genfødsel og Renselse. Mange Aar senere skrev han selv om Formaalet med »Gabrielis's Breve«: »Jeg udgav hine Breve . . ., fordi jeg forestillede mig, at de maaske kunde virke til, at Tankerne hos os i de offentlige Omtalers Gebet kunde vende sig fra Spørgsmaalet om de rette første Kilder til Livets helligste Vande, hen til Omsorgen for den rette Genfødsel og Kvælgelse ved disse Vande selv«. ⁶³ For øvrigt er Sibberns senere Stilling til Kristendommen og sluttelige Foragt for »Kristenskab« et enkelt men saare sørgeligt Vidnesbyrd om, hvorledes Kirkekampen kom til at bortstøde mange, der var i Livsbevægelse hen mod en virkelig Kristustro.⁶⁴

Ogsaa Landets Biskopper følte sig til sidst foranlediget til en Udtalelse. Kristendommens tusindaarige Jubelfest, der var henlagt til Pinsen 1826, gav dem ligesom Reformationsjubilæet 1817 Lejlighed til at

⁵⁸ H. N. Clausens Breve til Fætteren N. Clausen-Bagge, udg. af Frimenighedspræst N. Clausen-Bagge i Lolland Falsters historiske Samfunds Aarvog 1921 S. 4. ⁵⁹ Optegn. 130.

⁶⁰ Maanedsskrift for Litteratur IV, 179. Anmeldelsen var anonym, men Forfatterens Navn er opgivet i Erslews Lit. Lex., hvor Artiklen er betegnet som »revideret«. ⁶¹ Optegn. 130.

⁶² Jvfr. J. Himmelstrup, Sibbern S. 226ff. ⁶³ Sibbern, Ud af Gabrielis's Breve til Hjemmet, Forordet til Udg. 1850. ⁶⁴ Jvfr. J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« 1925 S. 117.

udsende et Hyrdebrev. Hertil var føjet nogle Bemærkninger om de teologiske Stridigheder, der ligesom Brevets Hovedafsnit stammede fra Biskop Münters Pen.⁶⁵ Det hedder her: »Under de teologiske Meningers Trætte høres der i den evangeliske Kirke ikke sjældent Stemmer, som helst maatte tie stille. Paa den ene Side dadler man dem, som holder fast ved gamle Teologers og Lærebøgers Meninger og Sætninger, ivrigere, end Modstanderne synes om . . . Paa den anden Side bliver de, som i Skriftens Fortolkning og Dogmernes Udvikling gaar af fra de vante Veje, skønt de holder Kristi Navn i Ære, angrebne med Haansord og Injurier, som om de var den hellige Religions Fjender, og stemplede som vantro og ugudelige; ja, de samme Folk udtaler ikke sjældent en almindelig Fordømmelse over det 18. Aarh.s Teologer . . . ; ogsaa disse gik maaske i enkelte Dele af fra den vante Vej, men mon de derfor skal rammes af et Band, der ligner dem, der udgaar fra Vatikanet?« Teologiske Tvi-stigheder forvirrer altid Lægfolket, der »ikke kan have Mening om enhver Ting. Gid dog de Mennesker vilde betænke det, som i smaa Fejdeskrifter paa et Par Sider eller Blade, som Folk kan løbe igennem, der ellers ikke plejer at læse større Bøger, angriber deres Modstandere og søger at vinde Folk for deres Meninger«; de tror maaske selv, hvad de siger, at de taler »Guds og Sandhedens Sag«, men sædvanlig taler de kun efter bedste Evne deres egen Sag; »det er Mennesker, der higer efter en rigtignok ublodig Martyrkrone; men er det dem virkelig saa meget om Sagen at gøre, saa lad dem betjene sig af andre Midler, der lettelig maatte frembyde sig i videnskabelige Skrifter, for at møde dem, der efter deres Mening nedbryder den sande Tro, og saaledes lette deres Hjerter«. ⁶⁶ Det var altsaa Biskoppernes Ord, og ingen kunde være i Tvivl om, at sigtede den milde Bebrejdelse til Clausen, saa gjaldt den strenge Dom Grundtvig og hans Folk. Det var dog saa langt fra, at Biskopperne hermed havde mandet sig op til at udtale en klar Dom i Sagen selv. De synes blot at have betragtet Striden som en Strid om visse teologiske Meninger, hvorunder de selv foretrak den gyldne Middelvej. Derfor er der slet ikke Tale om, at de tog Parti for Clausens Teologi. De bebrejdede ham jo endog hans Angreb paa Ortodoksien. Han har derfor næppe heller været tilfreds med deres noget vage Holdning. Det var en ganske anden Tillidserklæring fra Landets Biskopper, han havde haabet paa.⁶⁷ Heller ikke tog de Parti mod Grundtvigs Teologi. Det var kun Maaden og Formen for hans Angreb, de vendte sig mod, og her var deres

⁶⁵ Inden for grundtvigske Kredse findes den Tradition, at Grundtvig først skulde have vist Biskop Münter sit Manuskript til »Kirkens Genmæle« og erklæret sig villig til at holde det tilbage, hvis Münter vilde træde op mod Clausen, hvad Münter naturligvis undslog sig for, jvfr. Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling, udg. af H. Skat Rørdam I, 305. Man tør næppe frakende Efterretningen al historisk Sandhed, jvfr. B. Kornrup i Hist. Tidsskr. 9. R. V, 168. ⁶⁶ Epistola encyclica 1826 S. 41ff. ⁶⁷ Jvfr. Optegn. 128f.

Standpunkt en nøjagtig Parallel til det, Mynster havde indtaget. Men det var jo heller ikke just det, Grundtvig havde haabet.

Samtidig med hele denne heftige Strid gik den af Clausen anlagte Injurieproces sin Gang.⁶⁸ Den 10. Oktober 1825 indgav han, der straks havde faaet bevilget fri Proces, hvad der kort efter blev nægtet Grundtvig, gennem Højesteretsadvokat P. E. S p o r o n sit første Indlæg i Sagen. De injurierende Udtryk i »Kirkens Genmæle« sammenfattedes her under følgende seks Punkter: a) Prof. Clausen har stillet sig i Spidsen for alle den kristelige Kirkes Fjender og b) for alle Guds Ords Foragtere i i Landet; c) han fornægter og nedbryder Troen paa Kristus og den kristelige Aabenbaring; d) han har vovet et ligefremt Angreb paa den i Danmark gældende kirkelige Lovgivning; e) han maa anses for uværdig til al litterær og moralsk Agtelse, og f) han har endog været ugudelig nok til af ond Vilje at lære og handle mod sin bedre Overbevisning.

Inden dette Indlæg var afgivet, havde Grundtvig nedlagt Protest og krævet Processen afvist, men da han selvfølgelig ikke kunde faa Medhold heri, tog han det sensationelle Skridt at nedlægge sit Embede. Ogsaa andre Aarsager var medvirkende. Bl. a. det urimelige Forbud imod, at han ved Tusindaarsfesten i sin Kirke maatte lade synge nogle af de ham udgivne »Danske Højtids-Salmer«. At Stiftsprovst Clausen var Hovedmanden for dette Forbud, skulde selvsagt ikke bidrage til at gøre Grundtvig mildere stemt mod den clausenske Slægt. Hertil kom endnu de stærke Udtalelser i Biskoppernes Hyrdebrev, ligesom sikkert ogsaa psykologiske Motiver har spillet en Rolle. Den 26. Maj 1826 fik han sin Afsked i Naade.⁶⁹

Samtiden stod ganske uforstaaende over for dette Skridt. Mynster skrev saaledes til Engelbreth: »Det er Dem da sikkert bekendt, at det omsider efter mange Aars ufortrødne Bestræbelser synes at lykkes Grundtvig at blive forrykt«. ⁷⁰ Og Thisted udtalte et Par Aar senere i sit »Repertorium«: »Grundtvig forekom os aldrig større, end da han traadte i Skranken mod Clausen, men heller aldrig mindre, end da han nedlagde sit Embede, fordi han skulde udholde en Injurieproces derfor«. ⁷¹

Ogsaa efter Embedsnedlæggelsen gjorde Grundtvig Forsøg paa at faa Injurieprocessen standset. Under selve Rettergangen modtog Clausen nemlig den 13. Juni en Erklæring fra ham af følgende Indhold: »Det var langt fra min Tanke at ville paa mindste Maade krænke Hr. Professorens borgerlige Ære eller bedømme denne mig personlig aldeles fremmede Mands Sindelag og Hensigt, men jeg vilde blot saa klart som muligt udvikle og udtrykke min faste Overbevisning om Hr. Professorens aande-

⁶⁸ Injurieprocessens Gang er meget udførligt skildret af Rønning i N. F. S. Grundtvig III, 127ff, men Sagen ses her udelukkende fra Grundtvigs Synspunkt. ⁶⁹ Jvfr. H. J. H. Glædesmark, Grundtvigs Nedlæggelse af Præsteembedet i 1826, Kh. S. 6. R. III, 201ff. ⁷⁰ Kh. S. 4. R. IV, 496. ⁷¹ »Repertorium« 1828, her citeret efter Rønnings anf. Skrift S. 145.

lige Forhold til, hvad der i mine Øjne er Kristi rette Kirke og det sande Guds Ord«. Utvivlsomt er disse Ord oprigtigt ment, men tyder dermed ogsaa paa en logisk Brist hos Grundtvig; thi var der noget, han havde gjort, saa var det at krænke Clausens borgerlige Ære. Denne vilde derfor heller ikke lade Grundtvig slippe, men svarede skarpt afvisende paa det tilbudte Forlig: »Da Hovedpunktet i den anlagte Sag er det: om den Frihed, af hvilken jeg har gjort Brug i videnskabelige Undersøgelser, eller den Frihed, hvoraf Hr. Grundtvig har betjent sig i at fremtræde sine Beskyldninger, er hjemlet i den gældende Lovgivning, og dette Spørgsmaal kun kan afgøres af højere Autoritet, er det klart, at hverken Sagen ved nogen privat Overenskomst kan hæves, eller jeg efter den Maade, hvorpaa Sagen fra første Begyndelse er bleven indledet i det store Publikum, kan finde den Fyldestgørelse, jeg skylder mig selv og mit Embede, i nogen som helst Erklæring fra min Anklagers Side«. ⁷²

Efter det strandede Forligsforsøg gjorde Grundtvig igen juridisk Fordring paa, at Sagen mellem ham og Clausen skulde afvises. Uhyre naivt gik han ud fra, at Regeringen ved at afskedige ham i Naade havde frikendt ham for Ansvar i denne rent private Sag. Retten kunde naturligvis heller ikke denne Gang gaa ind paa hans Fordring men lod Sagen gaa sin Gang.

Clausens Hovedindlæg i Retten, der efter hans eget Ønske er blevet offentliggjort efter hans Død, ⁷³ indeholder en udførlig Gendrivelse af de seks Punkter, hvori han i sit første Indlæg havde sammenfattet Grundtvigs Injurier: »Fjende af den kristelige Kirke kan kun den kaldes, som nægter og bestrider det, der er væsentligt for ethvert kristeligt Samfund: den guddommelige Aabenbaring i Kristus«. ⁷⁴ Naar man ser bort fra Grundtvigs »inkvisitoriske Fordrejelseskunst«, kan enhver indse af mangfoldige Steder i min Bog, at jeg betragter »den hellige Skrift som den eneste Kilde til vor Kundskab og Regel for vor Tro«. ⁷⁵ Det er derfor »en skammelig Beskyldning, at jeg skulde have fornægtet Troen paa Kristus og den kristelige Aabenbaring«. ⁷⁶ Hvad angaar Beskyldningen mod mig for at have angrebet den i Danmark bestaaende kirkelige Lovgivning, hævder jeg, »at den protestantiske Kirke, efterdi den ikke tillægger sine symbolske Bøger nogen guddommelig Oprindelse, ikke kan betragte dem anderledes end som menneskelige Udtydninger af den guddommelige Lære«. Følgelig er det »uprotestantisk og fordærveligt, hvor man vil binde de Gejstliges Lære til bogstavelig Konformitet med Ord, som dog kun udgives for Menneskeord«. Det ubestemte ved vor Præstened er sikkert »forsættelig og velbetænkt«, og for øvrigt indeholder Hyrde-

⁷² Optegn. 112ff. ⁷³ Clausen, Kirkelige Forhold og Anliggender, udg. 1885 ved Johannes Clausen, S. 717ff. ⁷⁴ Ib. S. 725. ⁷⁵ Ib. S. 732. ⁷⁶ Ib. S. 738.

brevet fra 1817 »en autentisk Forklaring af Eden«, der giver mig Ret i mit Standpunkt: at de symbolske Bøgers Gyldighed alene beror paa deres Overensstemmelse med Skriften. Altsaa er Grundtvigs Beskyldning »haandgribelig falsk og opdigtet«. ⁷⁷ Under de to sidste Punkter i mit første Indlæg er endelig de Beskyldninger anførte, »som indeholder injurierende Angreb paa min litterære og moralske Agtelse... Saa gerne jeg end vil bestræbe mig for at fæste Lid til den senere af Hr. Grundtvig meddelte og vedlagte Erklæring, at det har været langt fra hans Tanke i mindste Maade at krænke min borgerlige Ære, saa uforklarligt er det mig, at Hr. Grundtvig ikke i mindste Maade skal have villet, hvad han i højeste Maade har gjort... Eller er Hr. Grundtvig virkelig saa lidet Jurist, at han skulde mene, at der endda levnes mig borgerlig Ære?« ⁷⁸

I Oktober 1826 faldt Dommen. Lige saa lidt som Clausen havde Dommerne villet indlade sig paa Spørgsmaalet om Sagens religiøse Side: om Clausens Bog indeholdt Rationalisme, om Rationalismen var ukristelig o.s.v. De holdt sig udelukkende til Injurierne, der bl. a. ved Henvisning til Hyrdebrevet kendtes døde og magtesløse, og Grundtvig idømtes en Bøde samt Processens Omkostninger, men langt alvorligere var det, at han i Henhold til Forordningen af 27. September 1799 blev sat under Censur. ⁷⁹

Saaledes endte den for Grundtvig i Sandhed »ærgelige Injurieproces« — den Proces, som han alene havde sin egen fanatiske Hensynsløshed at takke for. Først flere Aar senere vilde han indrømme, at han havde taget »kejtet paa de fortvivlede Spørgsmaal«, og lidt senere igen udtalte han: »Jeg vil saa meget mindre oprippe Stridighederne med Prof. Clausen, som jeg med min nuværende Indsigt enten vilde undgaaet dem eller ført dem ganske anderledes«. Og endelig i »Den kristelige Børnelærdom« erklærer han uforbeholdent, at det hele var et misforstaaet Forsøg paa at ville »omskabe Troens Skjold til et Lovens Sværd i Statskirkens Haand«. ⁸⁰

Clausen var udmærket tilfreds med Sagens Udfald. 28. November skrev han til en Slægtning: »At dette Udfald kom tidligere, end jeg havde ventet, men iøvrigt svarede til min Forventning, ved du; og uagtet vistnok Dommen kunde være affattet baade udførligere, bestemtere og mere energisk, har jeg dog ikke Aarsag til andet end Tilfredshed; i et og alt er der jo givet mig Medhold, og at man iøvrigt af Menneskekærlig-

⁷⁷ Ib. S. 738ff. ⁷⁸ Ib. S. 752ff. ⁷⁹ Forordningen af 27. September 1799 Paragraf 20 bestemmer: »Ingen maa, efter at han ved Dom er kendt skyldig i Overtrædelse af denne vor Anordning, lade noget Skrift trykke, forinden Manuskriptet er blevet forevist Stedets Politimester og af ham paategnet: at det maa trykkes«. ⁸⁰ Grundtvig, Om Sognebaandets Løsning 1834 S. 24 og Aabent Vennebrev til en engelsk Præst 1839 S. 9. Jvfr. ogsaa Aabent Brev til Prof. Sibbern i Nordisk Kirketidende 1836 S. 196. Den kristelige Børnelærdom (1855—61). 4. Udg. S. 208.

hed lader Naade gaa for Ret, bør jeg ikke have noget imod, helst da jeg ingen Paastand har nedlagt... En Slags respektabel Kækhed var det ellers, at Retten anerkendte Hyrdebrevet, denne Torn i de Stores Øjne, uden nogen egentlig Nødvendighed; paa den Maade er det dog virkelig blevet et Slags Frihedsbrev, som Gud ved kan behøves i vore Trælle-tider«. ⁸¹ Naar Dommen betød saa meget for Clausen, var det jo ikke blot, fordi den dømte Grundtvig som Æreskænder, men fordi den efter hans Opfattelse tillige var en Tilkendegivelse af, at den Frihed, af hvilken han havde gjort Brug, var hjemlet i den gældende Lovgivning. Saaledes kunde han med rolig Samvittighed fortsætte sin Gerning ved Københavns Universitet, thi Frihed var for ham ikke bare en Talemaade men Arbejds- og Livsvilkaar.

Efter at der var faldet Dom i Sagen, trak Grundtvig sig tilbage fra personlig Deltagelse i Kampen men kun for at overlade Pladsen til Adjunkt ved Metropolitanskolen, Jacob Christian Lindberg, der allerede som Student havde sluttet sig til Grundtvig og fra 1825 deltog i Udgivelsen af »Teologisk Maanedsskrift«. ⁸² Modsat Rudelbach havde han helt tilegnet sig Grundtvigs »mageløse Opdagelse« og kæmpede nu for dette Syn med en saadan Fanatisme, at han i de følgende Aar blev Clausens Hovedmodstander. Med vestjydsk Sejghed kunde han bide sig fast i en Sag, saa man ikke kunde ryste ham af, og der var i hans Natur ikke saa lidt af en Advokats Hurtighed og Smidighed men ogsaa Hensynsløshed; men til hans Ære skal det siges, at han altid var rede til at ofre alt for at følge, hvad der var hans faste Overbevisning. Paa sine gamle Dage skrev Clausen om ham: »Nu — efter at saa meget har lagt sig imellem, ... staar denne Mand kun for mig som en psykologisk Mærkværdighed. Han forstod med uopslideligt, prokuratorisk Talent at holde Striden staaende i fem samfulde Aar. Saa ofte, som den syntes at ville dø hen, var han tilrede med et nyt Flyveskrift; han var uudtømmelig paa Variationer over det samme Tema, og han vidste at spekulere i Læsemængdens Smag ved pikante Titler og de mest nærgaaende Sigtelser. Men dengang var han mig unægtelig meget besværlig«. ⁸³

Uden Tvivl havde Clausen haabet, at der skulde blive Ro om Sagen efter Dommen, men her blev hans Haab altsaa gjort til Skamme. Lindberg udgav nemlig straks en Bedømmelse af Dommen, hvori han ud-

⁸¹ Clausens Breve til N. Clausen-Bagge. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog 1921 S. 3f. ⁸² Om Lindberg jvfr. især Sønnen Niels Lindbergs Optryk af Faderens Papirer i »Historisk Maanedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning« I—V. Lindberg var en stor Numismatiker og Hebraist men efter Martensens Skøn »kun i meget ringe Grad Teolog«, jvfr. Martensen, Af mit Levnet I, 26. ⁸³ Optegn. 117. Sibbern fælder en lignende haard Dom over Lindberg, som han beskylder for »raffineret Verdensklogskab«. Af Sibberns Papirer, jvfr. Himmelstrup, anf. Skrift S. 231. Grundtvig tog smukt Lindberg i Forsvar over for Sibbern i »Nordisk Kirketidende« 1836 S. 193ff.

talte sin Forundring over, at Retten kunde undlade at bedømme Clausens Lære, naar den vilde bedømme de mod hans Lære fremsatte Udtalelser, og at den ikke indlod sig paa at bedømme Clausens Tale om Guds Ord, naar den bedømte Angrebet paa ham som en Guds Ords Foragter. Med Hensyn til den af Dommerne foretagne Paaberaabelse af Hyrdebrevet skrev han med enestaaende Dristighed: »Under den Forudsætning, at det er eller bliver oplyst, at Landets samtlige Biskopper i det væsentlige deler Mening med Prof. Clausen, gør jeg den Erklæring . . . , at de er falske Ledere«. ⁸⁴

Skriftet vakte Opmærksomhed, især da det var indledet med et Brev fra Assessor Spandet, der havde været Medlem af Retten, men som desuagtet nu offentlig udtrykte sin Misfornøjelse med, at Sagen ikke var blevet afvist efter Grundtvigs Paastand. Det indbragte derfor baade Spandet og Lindberg en Irettesættelse fra Kancelliet; for den sidstes Vedkommende var den foranlediget af Biskop Münter. ⁸⁵

Clausen, hvem Sagen direkte angik, henvendte sig den 5. December til Universitetsdirektionen og Kancelliet med Forespørgsel, om han af Hensyn til sin Embedsstilling skulde sagsøge Lindberg, der — som han skrev — »uden at anføre Grund og Bevis, uden at ænse nogen teologisk eller juridisk Autoritet, vedbliver i Flyveskrifter, med en Myndighedstone, som hos en teol. Kandidat er uden Mage i vor Litteratur, at overøse mig med de groveste Beskyldninger«. ⁸⁶ Kancelliet og Universitetsdirektionen overlod det forsigtigt til Clausen selv, hvad han vilde foretage sig. Han besluttede desaaarsag ikke at anvende juridiske Represalier, men noget følte han sig dog forpligtet til at gøre, og han offentliggjorde derfor saavel sin Forespørgsel som Kancelliets Svar ledsaget af en »Erklæring« i »Litteraturtidende«s Januarnummer (1827). Den Overlegenhed, hvormed han havde behandlet Grundtvig, blev selvfølgelig i ikke mindre Grad Lindberg til Del. »Den videnskabelige Besvarelse, som kunde tilkomme den begrundede, rolig anstændige Modsigelse, vilde her være paa urette Sted, og til at give Bidrag til vore Dages teologisk-juridiske Almuelæsning mangler jeg baade Vilje, Evne og Tid«, hedder det i Erklæringen. ⁸⁷ Alligevel lukkede Clausen ved denne Lejlighed saa meget op for sit Hjertes Inderste, at vi kan faa et Indtryk af de Følelser og Stemninger, der beherskede ham i disse nerveslidende Kampaar. Især kom det frem i Erklæringens Slutning: »Naar jeg har maattet se min Bog, som efter sit Indhold og sin Form kun er bestemt for videnskabeligt dannede, grundigt tænkende Læsere, gives til Pris for Almuens Be-

⁸⁴ Lindberg, Den kgl. Lands-Overretts samt Hof- og Stadsrets Kendelse og Dom 1826 S. 80, 84ff og 91. ⁸⁵ Münter havde oprindeligt protegeret Lindberg som en haabefuld Videnskabsmand, men havde efter egne Udtalelser nærret ham »som en Slange ved sin Barm«. (Münters Dagbøger, jvfr. Koch II, 84). ⁸⁶ Clausen, »Erklæring« i Litteraturtidende 1827 S. 43. ⁸⁷ Ib. S. 46.

dømmelse, maattet se min Bog, der som ethvert videnskabeligt Værk maa læses som et Hele for at fattes og forstaas i sine enkelte Dele, mishandles ved vilkaarlig Udrivelse og Mistydning af enkelte Sætninger og enkelte Ord, — naar jeg har maattet se Beskyldninger, hvis Fornærmelighed kun opvejedes af deres Urimelighed, uophørlig gentages under forskellige Vendinger og sættes i Forbindelse med politiske Insinuationer, — naar jeg har set disse Beskyldninger ikke forelægges Regeringen til lovmæssig Undersøgelse, ikke fremsættes i videnskabelige Tidsskrifter til grundig Drøftelse, men udsprede i Flyveblade, der ikke kunde forfejle Adgangen til de talrige Klasser af den blandede Mængde, som ved enhver Anklage, der er beregnet paa deres Fatteevne, medens Genstanden for samme overgaar deres Indsigt, let vækkes til Mistanke og gærende Bevægelse, uden at nogen Retfærdiggørelse fra min Side var mulig, — og naar jeg i denne ulige Kamp, overvældet af manges forenede Angreb, har tiet fra Dag til Dag og overladt Ordet til dem, der ikke lod Lejligheden til at fortsætte Monologen unyttet: da var det vist ikke, fordi jeg smigrede mig med det daarlige Haab, at denne Tale overalt og for Øjeblikket skulde forfejle sin Virkning, endnu mindre fordi jeg skulde være ligegyldig ved denne Virksomhed. Thi vel har jeg formaaet som Kristen, Svaghedsøjeblikke fraregnede, at hæve mig over Forsmædelsen, der falder magtesløs tilbage, hvor Haanden hviler rolig paa Hjertet; men Stoiker er jeg ikke, og mindst kan den unge Mand, som endnu ikke kan overlade det til sit Rygte at afslaa fjendtlige Angreb, med Kulde og Ligegyldighed se sig mishandlet og forhaanet, sine Ord fordrejede, sine Hensigter mistydede, sin Tro og Redelighed, sin Virksomhed som Lærer og Embedsmand gjort mistænkt. Men jeg tav, fordi jeg ikke kunde overvinde mig til at tale, hvor den første Betingelse fattedes for en værdig Strid i Sandhedens Tjeneste: gensidig Tillid til hinandens Retsindighed og udvortes Velanstændighed. Jeg tav, fordi jeg ansaa det for unyttigt at tale, hvor Begreberne om Kristendommens og Protestantismens Væsen, om Fornuftens Værd og Videnskabens Ret er grundforskellige. Jeg tav endelig, fordi jeg ansaa det for overflødigt at retfærdiggøre mig for den Del af mine Medborgere, hvis Agtelse har sandt Værd i mine Øjne. En enkelt Scene af Mørkets Aarhundrede kan blive gentaget i vore Dage; men dens Virkning bliver ikke den samme, som den fordem var; . . . hvor tre Aarhundreder har kæmpet for Lyset, dér arbejder den religiøse Underkuelsesaand visselig forgæves. — I denne Fortrøstning lader jeg henfare med det svundne Aar de bitre Minder om alt det onde, der huses i Menneskenes Bryst og udstrømmer af Mund og Pen, og hvad Ynglingen lærte at skatte i Livets Tummel, bevarer Manden i Livets Kamp: Kærligheden til den Videnskab, der skænker Sjælen Fred under udvortes Strid, Haabet om den almene Følelse for Sandhed og Ret, der tidligere eller sildigere afsiger sin retfærdige Dom,

Tro paa ham, der ikke lader os fristes over Evne, men vender det onde selv omsider til det gode«. ⁸⁸ — Det er en Mand, der med Rette føler sig uretfærdigt behandlet, som her lader os skue ind i sit Hjerte, en Mand, der føler sin videnskabelige og menneskelige Ære krænket, der har maattet se den umiddelbare Frugt af mange Aars Arbejde som tabt, men ogsaa en Mand, der med Fortrøstning til Gud roligt ser Fremtiden i Møde. Den Forsynstro, der var Rationalismens Adelsmærke, har saaledes ogsaa hjulpet Clausen gennem de mest stormfyldte Aar i hans Liv.

Efter Injurieprocessens Afslutning tabte Striden egentlig sin Interesse, men der var nu engang — som Martensen siger — kommet »Røre i Aanderne og Gemytterne«, ⁸⁹ saa der gik adskillige Aar, før det atter lagde sig. Vel var Clausen hele Tiden Hovedmaalet for »Partiets« Angreb, men i Virkeligheden gik det ud over al dansk Universitetsteologi; thi hvor nødtigt de end vilde, blev samtlige Medlemmer af det teol. Fakultet inddraget i det store Generalopgør. Som Grundtvig stærkt fremhævede det i sin yderst interessante »Efterskrift« til »Teol. Maanedsskrift«, forholdt det sig nemlig saadan, at dette ikke blot vilde bekæmpe en Rationalisme, der bestred ortodoks Tros- og Bibelopfattelse som »ukristelig«, men ogsaa Tilhængerne af »det akademiske Sammensurium«, der hævdede, at man skal »være human mod Troens videnskabelige, alvorlige Fjender og kun fare i Harnisk mod de Synsmaader hos Medkristne, der mishager en, og da især mod dem, der strider for Troen«. ⁹⁰ Dette Program tro faldt Maanedsskriftets Udgivere ikke blot over gamle Horneman men ogsaa over P. E. Müller og Jens Møller. Da P. E. Müller 1826 udgav den tidligere omtalte Dogmatik, der jo ellers klart viste hans Bestræbelser for at nærme sig en positiv Kristendomsopfattelse, underkastede Rudelbach den en meget hvas Kritik, ⁹¹ og Jens Møller, der ud fra sin »rationale Supernaturalisme« søgte at indtage en mæglende Stilling, blev skarpt afvist bl. a. af Grundtvig, der jo hele sit Liv igennem manglede Syn for Mellemstandpunkternes Ret og derved stødte mange fra sig. ⁹²

⁸⁸ Ib. S. 46ff. jvfr. Optegn. 111f. ⁸⁹ Martensen, Af mit Levnet I, 25. ⁹⁰ Teol. Maanedsskrift XIII, 182—212. Jvfr. hertil og til det følgende Helveg S. 520ff. Koch II, 85ff og J. Oskar Andersen i Kh. S. 6. R. I, 165ff. ⁹¹ Teol. Maanedsskrift IX, 63—96 og 160—294. Rudelbach erkender vel Forskellen mellem Müllers »Moralsystem« og Dogmatik, men han bebrejder ham heftigt, at han ikke tilbagekaldte det førstes ukristelige Beskuelse i det hele eller nogen enkelt Sætning deraf. F. Eks. beskylder han med et fordrejet Citat Müller for i Systemet at have erklæret, »at sand kristelig Tro er en skadelig Autoritetstro«. Det positive i Dogmatikken er blot »en Lempning efter Tiden eller dog en Driven med Strømmen, der nu har faaet en bedre Retning«. Men selv nu, siger Rudelbach, »antager Müller Refleksion og Spekulation for Religionens Grundvold«. Denne ubillige Recension blev varmt imødegaaet af den positive Teolog, Lektor i Sorø, Dr. Fogtmann i Nyt teol. Bibliotek XIV, 241ff. ⁹² Jvfr. Teol. Maanedsskrift XIII, 202f, hvor Grundtvig afviser »den Bibliotekske billige, human eksemplariske Beskedighed, som selv om den ukristelige Bog (Kat. og Prot.) til Slutning siger: den indeholder meget, som fortjener at prøves, meget, som bør billiges, adskilligt, som maa misbilliges og forkastes«. (Ordene var ikke Jens Møllers egne, men de var tiltraadt af ham, jvfr. Note 107).

Et klart Overblik over Stillingen faar vi ved at gaa til Tysklands kirkelige Litteratur. Begge Parter vilde nemlig bringe Sagen frem for Tysklands Lærde. »Kirkens Genmæle« var straks blevet oversat til Tysk og gik igennem den tyske Boghandel i flere Aar, inden den angrebne Bog kunde naa saa vidt, men i 1828 udkom ogsaa den i en tysk Oversættelse.⁹³ Efter flere ubetydelige Indlæg i Striden⁹⁴ tog Sagen fra December 1827 en alvorligere Vending, idet Rudelbach i Hengstenbergs »Evangeli-sche Kirchen Zeitung«, der var den fornyede lutherske Ortodoksis Organ, begyndte en udførlig Artikelrække under Titlen »Das Christen-tum und die Rationalisten in Dänemark seit dem Aus-gange des vorigen Jahrhunderts«. ⁹⁵ Rækken var anonym men erkendtes straks paa Grund af Indhold og Stil som hidrørende fra ham.⁹⁶ Han giver her en ganske ensidig Bedømmelse af Udviklingen hos os siden 1797 med skarpe Domme over al dansk Universitetsteologi. Jens Møllers Bibliotek dadles f. Eks. for »Karakterløshed«, og det teol. Fakultet faar Beskyldning for at have grebet »zu der armseligen Ausflucht einer Nothlüge« i Sagen om Grundtvigs Dimisprædiken.⁹⁷ Til Gengæld omtales Mynster og Grundtvig som »Kristendommens fortrinligste Tals-mænd«; men det fastslaas dog hurtigt, at Mynsters Tro har tabt »den

⁹³ Oversat af G. Fries. Den tyske Udgave udkom i tre Bind. Teksten var af Clausen underkastet et omhyggeligt Gennemsyn, men svarede i det store og hele nøje til den danske Udgave. Et vist Hensyn er taget til Angrebene og Kritikken: »Warum sollte es nicht gelingen, auch aus Giftpflanzen einen Tropfen Honig zu ziehen?« Derfor er flere Udtryk modificerede eller blevet nøjagtigere bestemte. Eksempelvis kan anføres den omstridte Definition af »Navnet Kirke«, der i den tyske Udg. lyder paa føldende Maade: »Dem Nahmen Kirche, obgleich geschichtlichen Ursprungs, liegt dennoch eine allgemeine Idee zum Grunde, die als solche früher existiert hat, als sie, zugleich mit dem Nahmen wirklich ins Leben getreten ist, und diese Idee ist die einer Gemeinschaft zur Förderung der Religiosität im Glauben und im Leben«. Jvfr. ogsaa Afsnittet om de symbolske Bøger S 357ff o. a ⁹⁴ Allgemeine Literatur-Zeitung, Halle 1826 Nr. 209—12 skriver f. Eks.: »Der tilkommer Clausen en ærefuld Plads blandt vor Tids mest agtede Teologer, og man maa lykønske det teol. Fakultet i København med, at det ved Siden af ældre ærværdige Mænd ogsaa i dette sit yngste Medlem kan glæde sig over en Lærd, der samtidig med grundige, vidtomfattende Kundskaber, et klart Blik og udmærket Skarpsindighed forener i sig en varm levende Følelse for Menneskehedens højeste Formaal, for sand Religion og ægte Kristendom«. — Den tyske Udgave af »Kat. og Prot.« blev senere anmeldt f. Eks. i Röhrs Prediger-Bibliothek (1829) X, 891—907, hvor det udførlige Referat sluttede med følgende: »Vi ønsker dette idérige Skrift den største Udbredelse og dets værdige Forfatter, vor Tzschirners aandsbeslægtede, et længere og lysere Liv, end der hernede blev denne til Del«. (Tzschirner (1778—1828), Prof. i Wittenberg og Leipzig, Repræsentant for den supranaturale Rationalisme.) — Med Prof. K. I. Nitzsch, Bonn, var Clausen kommet i Brevveksling ang. forskellige Punkter i Bogen. Skønt den for en Del afveg fra Nitzschs Standpunkt, erklærede denne i et af Brevene: »Paa utallige Punkter er Bogen skrevet mig ud af Sjælen, og jeg har besluttet en Recension af Værket, som skal udvikle Bogens overordentlig rige, lærerige og tidssvarende Indhold med den Højagtelse, som skyldes Lærdommen og den aandfulde Sagkritik«. (Optegn. 125 Anm.) I »Theologische Studien und Kritiken« 1830 S. 780ff anmelder han følgende Clausens »viel bedeutendes Werk« med megen Anerkendelse. ⁹⁵ Evangelische Kirchenzeitung 1827 Nr. 51—52; 1828 Nr. 55—56. Artikelrækken fortsattes med Mellemrum lige til 1832. ⁹⁶ Jvfr. Nyt teol. Bibliotek XIII, 395. ⁹⁷ Evangelische Kirchenzeitung 1828 Nr. 56 Spalte 445.

sande Nerve, Livsfylde og Kraft til Modstand«, hvorfor »han ej heller var den Mand, som drog de dybe Furer«. Grundtvig bliver saaledes i Virkeligheden den eneste danske Kirkemand af Betydning, og han forherliges med store Ord som »det herligste og kraftigste Skud paa den sidste præstelige og biskoppelige Stamme i Norden«. ⁹⁸

At denne Artikelrække i Forbindelse med Rudelbachs Afhandlinger og Recensioner i »Teol. Maanedsskrift«, for ikke at tale om andre Indlæg fra hans Haand (1828 hans Prædiken »De falske Profeters Kendetegn« og Fejdeskriftet »Saul blandt Profeterne«), umuliggjorde enhver fremtidig Ansættelse af ham ved Universitetet, siger sig selv. Udfordringen blev heller ikke ubesvaret. I det liberale Tidsskrift »Theologische Studien und Kritiken« fremkom der øjeblikkeligt et Modindlæg, der under Form af en Recension af den danske teologiske Litteratur for Aarene 1826—27 udførligt gennemgik de i den Tid udkomne Skrifter. ⁹⁹ Det tillagdes først den nyudnævnte Prof. Hohlenberg, men snart afsløredes det, at Clausen var Forfatteren. ¹⁰⁰ Hans Indlæg er paa sin Vis lige saa partisk som Rudelbachs. Derfor faar endog ubetydelige Arbejder af rationalistisk Tendens megen Ros, medens der fældes haarde Domme over f. Eks. R. Møllers og Engelbreths Skrifter; men værst gaar det naturligtvis ud over Grundtvig, Rudelbach og Lindberg. Dommen over »Teol. Maanedsskrift« lyder paa, at »det er at anse som et Repertorium for polemiske Opsatser under den afvekslende Form af Afhandlinger og Recensioner«. Noget videnskabeligt Udbytte giver det følgelig ikke, thi »straks i Begyndelsen viste det sig, at man uden Sky arbejdede paa at gøre det kirkelige System gældende som højeste Erkendelsesregel i alle Enkeltheder og i det hele Væv af en senere Dialektik«. Derfor maa det snart komme saa vidt, »at ingen længere tager Notits af disse Sager«. ¹⁰¹ Saa uenig Clausen end er med Rudelbach, saa er han dog enig med ham i at tale nedsættende om Jens Møllers Mæglingsbestræbelser. Han siger herom, at Følgen er blevet »Mangel paa Skarphed og Grundighed i Kritikken og paa Enhed og Konsekvens i Synsmaaden«. ¹⁰²

Begge Steder gik det saaledes ud over Jens Møller. Det følgende Aar (1828) holdt han derfor Generalopgør med begge Parter i sit Bibliotek. Rudelbach havde ganske vist i Mellemtiden søgt og faaet Embede som Superintendent og Præst i Sachsen, og Grundtvig var med kongelig Understøttelse rejst til England, saa de var begge fraværende men havde stadig i Lindberg en nidkær Stridsmand. Jens Møller søgte med sin sædvanlige Billighed at gøre Ret og Skel til begge Sider men hævdede selvfølgelig, at den »rationale Supernaturalisme« var den ægte bibelske Opfattelse af Kristendommens Væsen, thi den gik den rette Mellemvej

⁹⁸ Ib. Spalte 501ff. ⁹⁹ Theologische Studien und Kritiken 1828 4. Hefte S. 877ff. ¹⁰⁰ Jvfr. Optegn. 145. ¹⁰¹ Theologische Studien und Kritiken 1828 S. 882f. ¹⁰² Ib. S. 881.

mellem Rationalismen, der nedbrød alt gammelt uden at forstaa dets Værdi og tilrettelagde Skriftindholdet efter filosofiske Synspunkter, og Ortodoksien, der krævede gammel Teologi, som blot var Mennesketanker, værdsat, som var den Skriften selv. Men han maatte klage over, at man fra begge Sider forkastede dette Standpunkt med samme »Ukærlighed« og Ringeagt. Men — slutter han — »slig Miskendelse skal dog ikke bevæge mig til at forlade de Grundsætninger, som Fornuft, Erfaring og Aabenbaring har lært mig at erkende som ene rigtige«. ¹⁰³

De stridende Parter var naturligvis heller ikke nu tilfredse med Jens Møllers Mellemstandpunkt. Han yndede at benytte Terminologierne af Supranaturalisme og Rationalisme i sine Afhandlinger og havde ogsaa gjort det i den nys anførte. Clausen var af let forstaaelige Grunde — ligesom forøvrigt Schleiermacher¹⁰⁴ — en ivrig Modstander af »denne Nomenklatur«, og da nu Jens Møller tilmed havde bragt sin Yndlingskategori i Forbindelse med hans Person ved at omtale ham som hørende til de konsekvente Rationalister,¹⁰⁵ tog han til Genmæle i et »S e n d e b r e v« til Jens Møller i dennes »Nyt teol. Bibliotek«. Det var ved denne Lejlighed, han gav den tidligere anførte Definition af konsekvent Rationalisme og fremsatte den uholdbare Erklæring, at den rationalistiske Retning var hans aandelige Personlighed fremmed.¹⁰⁶

Paa lignende Maade havde Møller fremkaldt Lindbergs Vrede ved i Tilslutning til den positive Teolog Fogtmann at skrive om Clausens Værk, »at Bogen indeholdt meget, som fortjente at prøves, meget, som burde billiges og følges, og adskilligt, som maatte misbilliges og forkastes«. ¹⁰⁷ Dette Forsøg paa en positiv retfærdig Vurdering kunde Lindberg ikke godkende men traadte straks op med et nyt Fejdeskrift »Er Dr. Prof. Teol. H. N. Clausen en ærlig Lærer i den kristne Kirke?« Skriftet fik en glimrende Reklame derved, at det først blev forbudt af Censor men senere frigivet efter en Proces, saa at der ved den endelige Udgivelse 1830 blev solgt omtrent tre Oplag i Løbet af otte Dage.¹⁰⁸ Det indeholdt intet egentligt nyt, men det fik Betydning derved, at Clausen nu for første Gang tog offentlig til Orde direkte henvendt til Lindberg. Selv beretter han herom: »Det sidst udgivne Smædeskrift af

¹⁰³ Nyt teol. Bibliotek XV, 222f. 290f. ¹⁰⁴ Jvfr. Schleiermacher, Zugabe zu meinen Schreiben an Dr. Ammon 1818 S. 14: »Mir wird schon ganz unheimlich, wenn ich das Ra und Irra und Supra daherrschen höre, weil mir nämlich vorkommt, als ob sich diese Terminologie immer krauser verwirre, und es wäre mir lieb, mich von dieser in eine einfache und klare Darstellung zu retten«. ¹⁰⁵ Nyt teol. Bibliotek XV, 226. ¹⁰⁶ Ib. XVI, 288f, 300. I sit Svar ib. S. 301ff, hvor Jens Møller forsvarede sin Terminologi, erklærede han, at han med nævnte Udtalelse ikke havde tænkt paa Kat. og Prot. ¹⁰⁷ Ib. XV, 259. Fogtmanns Udtalelser staar i Litteraturlidende 1826 S. 701. ¹⁰⁸ »Københavnsposten« 1831 Nr. 172 bemærkede hertil: »I Grunden var denne Frikendelse med dens Følger det værste Stød, som Ortodoksisternes Parti hidtil har erfaret. Siden Bogen slap ud af Pressen, oplevede den i Hast tre Oplag og overtjødede derved særdeles hastigt alle nyføgne i Danmark om sin Nullitet«. Men saadan saa ikke alle paa det.

Lindberg syntes mig et tjenligt Stof til at imødegaa den ejendommelige Litteratur. Dette Skrift indeholdt nemlig ikke blot en udskældende Del men ogsaa en formentlig bevisende Del, idet der paa fire Blade var givet en Sammenstilling af nogle saakaldte Hovedtræk af min Lære med saakaldte Henvisninger til og Udtegnelser af min Bog. Der var her givet mig de ønskeligste Vaaben i Hænderne: forfalskede Citater, fordrejede Udtydninger, Udrivelse af enkelte Ord af deres Sammenhæng o. s. v. Det syntes her en Mulighed at blotte den perfide Stridsmaade paa haandgribelig og uigendrivelig Vis; og jeg paatog mig det, i én Henseende viselig ulystelige, Arbejde i Skriftet: »Den teologiske Partiaand, dens Karakter og Stridsmaade, oplyst ved Eksempler, 1830«. Der er her, som jeg tror, sat Forkættelseskunsten et Monument, der vil kunne hævde sin Plads i vor Kirkehistorie«. ^{108b} Lindbergs Pjece var sandelig ogsaa indbydende til et saadant Skridt. Under 29 Punkter afslørede Clausen med ubarmhjertig Klarhed den helt utilladelige Kampmaade, men paa den anden Side vilde han her lige saa lidt som andre Steder erkende sine Afgivelser fra Confessio Augustana, og Lindberg var en altfor smidig Polemiker til ikke straks at gribe dette svage Punkt, og paa ny, kun endnu skarpere, at udslynge de tidligere Beskyldninger.

Clausen, der stadig havde bestræbt sig for at faa Kampen betragtet ud fra sit Synspunkt: for eller imod den videnskabelige Forskningsfrihed, gik nu »trættet ved dette Drilleri« ¹⁰⁹ til Kancelliet med Andragende om, »at det maatte overdrages til en af sagkyndige Mænd bestaaende Kommission at undersøge og derefter afgive deres Formening om: hvorvidt der i det paagældende Skrift var gjort Brug af nogen Frihed, som kunde anses at være den akademiske Teolog forment i hans Virksomhed som Skribent«. Kancelliet holdt imidlertid Sagen hen, og Universitetsdirektionens ledsagende Forslag om en Skærpelse af Forordningen af 27. September 1799 blev ligeledes henlagt. ^{109b} Mismodig over hele Stillingen skrev Clausen saa sit lille Skrift: »Om Injuriantens og den injurieredes Stilling i Danmark« (1831), hvori han klagede over »den snigende Kunstfærdighed i at bringe Kætteri ud af et hvilket som helst Stof ved metodisk Anvendelse af alle Jesuitismens Kunstgreb«. Grundtvig, der nu var kommet hjem fra England, kastede sig igen ind i Kampen, idet han som Svar paa Clausens Skrift skrev Pjecen: »Om den clausenske Injuriesag«. Ogsaa Mynster tog til Orde med nogle Bemærkninger i »Dansk Ugeskrift«. ¹¹⁰ Han delte afgjort Clausens Mening om de grundtvigske Partifæller, mod hvem han aabent ud-

^{108b} Optegn. 118f, jvfr. Den teologiske Partiaand S. 19 og 83. ¹⁰⁹ Optegn. 119. ^{109b} Ib. 120 og Om Injuriantens og den injurieredes Stilling i Danmark S. 13. ¹¹⁰ Mynster, Om Injurier i trykte Skrifter, Dansk Ugeskrift I, 65ff.

talte sin Haan og Afsky,¹¹¹ men han billigede ganske Kancelliets Fremgangsmaade over for Clausen, idet han som det ikke kunde finde det hverken tilraadeligt eller til nogen Nytte at nedsætte den af Clausen ønskede Kommission.¹¹² Denne tog heraf Anledning til at skrive »Endnu nogle Ord i trykte Skrifter«,¹¹³ og hermed sluttede endelig den langvarige Diskussion om »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus«.

Kirkekampen var dog ikke forbi endnu, thi Side om Side med Striden om Clausens Teologi gik fra 1828 en om muligt endnu skarpere Kamp om Ritualer. Længere fremme vil vi flere Gange komme til at berøre denne Kamp, men allerede her maa vi lige antyde, hvad den drejede sig om.¹¹⁴ Et ømmere Punkt for Rationalisterne end Lærefriheden var Forholdet til det gamle ortodokse Ritual. Allerede Neologen Bastholm havde arbejdet for en Ændring af det i Tidens Aand, og 1805 havde Biskop Boisen genoptaget disse Bestræbelser, men da der stadig ikke kom noget ud af de mange Forslag og Forsøg, hjalp de rationalistiske Præster sig efter eget Skøn. Da Clausen i sin ofte omtalte Bog fremsatte Forslag til en Ritualændring, motiverede han det jo bl. a. med, at »næppe en eneste Gejstlig holdt sig de foreskrevne liturgiske Ritualer aldeles efterrettelig«. Under Kirkekampen lod det grundtvigske Parti selvsagt ikke Lejligheden gaa fra sig til at sætte ind ogsaa paa dette Punkt.

Da den af Grundtvig paavirkede Assessor Spandet 1828 indsendte en Klage over, at Sognepræst Brorson ved Garnisons Kirke ved hans Barns Daab havde forbigaaet Forsagelsen og forkortet Trosbekendelsen, udsendte Kancelliet en Skrivelse af 12. August samme Aar, hvor det paalagde Præsterne »ved alle kirkelige Handlinger nøje at følge de allernaadigst foreskrevne Ritualer, uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg«. Denne Afgørelse skyldtes især Kancellipræsident P. C. Stemmann, hvis Udnævnelse Clausen ellers havde hilst med Forventning;¹¹⁵ men Virkeligheden var blevet, at Stemmann i Stedet var blevet Fører for det konservative Parti i Kancelliet, der stod i Modsætning til A. S. Ørstedes mere frisindede Retning. Nævnte Reskript var da ogsaa en personlig Fornærmelse mod Ørsted, idet det blev udstedt to Dage før hans Hjemkomst fra en Norgesrejse og helt uden hans Vidende. Hverken han selv eller andre var i Tvivl om, at det var den ny Præsidents Krigserklæring til det hidtil fulgte Frihedssystem.¹¹⁶ Men rent bortset fra det personlige blev Reskriptet af 12. August 1828 skelsættende i en saadan Grad, at det som et kirkeligt Systemskifte danner Indledningen til den

¹¹¹ »Jeg søgte paa enhver Maade at frasige mig al Lod og Del med det zelotiske og i enhver Henseende extravagante Parti«, skriver Mynster i »Meddelelser« S. 229. ¹¹² Dansk Ugeskrift I, 75f. ¹¹³ Ib. S. 97ff. ¹¹⁴ Jvfr. til det følgende Helveg S. 538ff og Koch II, 93ff. ¹¹⁵ Brev til N. Clausen-Bagge af 6. Februar 1827, Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1921 S. 6. ¹¹⁶ A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie III, 177.

følgende Periode i Danmarks Kirkehistorie: den fornyede Statskirketvangs Tid 1828—49. Kancelliets Flertal med Stemann i Spidsen stod nemlig fast i sin Bestemmelse imod den selvtagne Ritualfrihed — et Standpunkt, der utvivlsomt havde Kongemagtens fulde Billigelse. Dette skyldtes vel næppe blot personlige Forhold, — baade Grundtvig og Lindberg havde jo nær Tilknytning til Hoffet —, men ogsaa, at »Regeringen havde en Fornemmelse af, at den enevældige Magt havde en Støtte i det gammelkirkelige Parti, medens Rationalismen aldrig helt fornægtede sit Slægtskab med Revolutionen«. ¹¹⁷

I Kancelliets Reskript havde Lindberg et godt Udgangspunkt for sine Aktioner mod de Præster, der stod Clausen nær. Kunde han ikke faa Ram paa Clausen selv, saa søgte han nu at faa Ram paa hans Slægt og nærmeste Venner, som f. Eks. Svogeren P. C. Stenersen Gad, der var Kapellan ved Trinitatis, ¹¹⁸ og C. H. Visby, der havde taget Initiativet til Studenteradressen til Clausen, og som nu var Kapellan ved Frelser Kirke. Til sidst kom det endog til at gaa ud over Faderen, den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen. Medens denne lige indtil ca. 1825 havde kunnet glæde sig ved stor personlig Anseelse, saa var der i de følgende Aar indtraadt et direkte Omsving paa dette Punkt. Efterhaanden som Udviklingen gik mere og mere i Retning af positiv Kristendom, blev han nemlig opfattet »som Vantroens fornemste Repræsentant og kom til at staa næsten som Symbolet paa alt det, Tiden i kirkelig Henseende havde brudt med«. ¹¹⁹ H. N. Clausen skriver ganske vist om sin Fader, at »den religiøse Grundtone klang fuldere og varmere igennem, og hvad forhen havde nærmet sig det strenge og heftige, mildnedes ved Alderens naturlige Udtryk«; ¹²⁰ men mod dette Udsagn taler adskillige Vidnesbyrd fra forskellig Kant, især de haarde Domme, som Mynsters og Grundtvigs Disciple har fældet over hans Virksomhed paa Pastoralseminariet. ¹²¹ I ganske særlig Grad var det selvfølgelig Grundtvigs Kreds, der vendte sig mod H. G. Clausen, hvis daarlige Forhold til Grundtvig jo gik helt tilbage til 1810. Nu under Kampen om Rituallet benyttede Lindberg saa Lejligheden til at rette Angrebet direkte mod Clausens Forvaltning af

¹¹⁷ Koch II, 93. — Efter Rektor Nissens mundtlige Beretning kunde Lindberg som Adjunkt ved Metropolitanskolen anmelde Forfald paa Grund af, at han til bestemt Tid maatte indfinde sig hos Tronfølgeren »for at forhandle om Kirkens Anliggender«, jvfr. Optegn. 131. Om Lindbergs Forhold til Rektor Nissen og den Irettesættelse, Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler tildelte ham i Anledning af hans Motivering i en Ansøgning om Fritagelse fra midlertidige Timer jvfr. Fr. Nygaard, J. C. Lindberg 1897 S. 15. ¹¹⁸ Gad var 1822 blevet gift med Clausens yngste Søster, Sofie Georgia. ¹¹⁹ B. Kernerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 345. ¹²⁰ Eftermæle S. 44. ¹²¹ Jvfr. f. Eks. G. P. Brammer, Ungdomsliv S. 145ff; Fr. Hammerich, Et Levnedsløb I, 277 og Martensen, Af mit Levnet I, 73. Alle tre mindes de med stor Bitterhed Timerne paa Pastoralseminariet, hvor det ofte kom til Sammenstød mellem den temperamentfulde Stiftsprovst, der stadig ved enhver Lejlighed ivrede mod »Obskurantisme og Mysticisme«, og de ungdommelige Kandidater, der med samme Kamplyst vilde forsvare deres Ortodoksi.

Sakramenterne. Ved et Par Lejligheder kom det til ligefrem forargelige Optrin ved Daabshandlerne. Stiftsprovsten plejede nemlig her at foretage en Del Forandringer. Saaledes erstattede han f. Eks. »Djævelen« med »Synden« i Forsagelsen, og i Trosbekendelsen udelod han »nedfaren til Dødsriget«. Ved en Daabshandling i November 1832 protesterede Barnets Fader, Skomager Jensen, mod denne Fremgangsmaade, men uden at Clausen tog Hensyn til det. Skomageren klagede saa til Biskoppen, og Lindberg fik øjeblikkelig Klagen offentliggjort, og der fulgte en lang Brevveksling mellem Autoriteterne. Clausen manglede aabenbart Blik for det lovstridige i sin Fremgangsmaade og forsvarede den i Aandsfrihedens Navn; men paa den anden Side maa man sige med L. Koch, at hele Aktionen mod ham »daarligt passede for dem, der bestandig kun krævede at frigøres for Samvittighedstvang. Den var i Virkeligheden et Forsøg paa ad en meget mislig Vej at erobre Statskirken tilbage for de gammeldags troende«. ¹²² Grundtvig selv lod høre fra sig i Skriftet »Om Daabspagten«, der igen affødte en stærk Pennefejde, hvori ogsaa H. N. Clausen deltog. Foreløbigt kom der intet ud af Sagen, men da der i December 1833 indtraf et endnu forargeligere Optrin ved en af H. G. Clausens Daabshandlinger end det ovenfor nævnte, blev Sagen indbragt til Kancelliet. Her sejrede Stemanns Parti i det væsentlige og fik udvirket, at der ved en kongelig Resolution af 22. April 1834 tilkendegaves Stiftsprovsten, at den paaankede »Tilsidesættelse af, hvad den anordnede Daabsformular foreskriver, misbilliges, og at han herefter har at holde sig den anordnede Kirkeritual og Alterbog efterrettelig«. ¹²³ Denne Afgørelse var et tungt Slag for den gamle Mand, der følte sig dybt saaret ved efter et helt Livs Arbejde at modtage en Irettesættelse af sin Konge. »Saa bitter var den Følelse, hvormed han saa sin Tillid til sin Konges personlige Liberalitet ved denne Lejlighed skuffet, at den afholdt ham fra nogensinde efter den Tid at fremstille sig for Kongens Øjne«, meddeler Sønnen. Som den retlinede Personlighed han var, vilde han imidlertid ikke akkommodere sig og paa den Maade handle imod sin Overbevisning, saa han overlod det fremtidig til Kateketen at døbe de Børn, han selv skulde have døbt. ¹²⁴

Herefter maatte de rationalistiske Præster holde sig til Ritualet, men de gik alle ud fra, at det kun blev en foreløbig Ordning. 1832 var nemlig Størstedelen af Københavns Præster indgaaet med et Andragende til Kongen om en Ændring af Ritualet som »det eneste Middel til at betrygge

¹²² Koch II, 110. ¹²³ Eftermæle S. 57f, 78f; Lindbergs Maanedsskrift for Kristendom og Historie II, 266ff; Skomagermester Lars Jensens Klage, udg. af Lindberg 1832; Lindberg, Om Stiftsprovst H. G. Clausens vilkaarlige og uforsvarlige Forandringer ved den kristne Daab 1832; N. Lundberg, Ærbødigt Promemoria til Hr. Dr. P. E. Müller i Anledning af Stiftsprovst Clausens Forhold ved en Barnedaab i Frue Kirke 8. December 1833. ¹²⁴ Eftermæle S. 58f.

Kirkens Fred, Menighedens Opbyggelse og det gejstlige Embedes Værdighed«. 1834 imødekom Kancelliet dette Andragende. Samme Dag som det ved kgl. Resolution blev paalagt H. G. Clausen at bøje sig under Ritualets og Alterbogens Myndighed, udgik der en anden kgl. Resolution, der lød paa, at hele Landets Gejstlighed gennem Biskopperne skulde indsende motiverede Erklæringer om Ritualets Ændring. Hertil vender vi siden tilbage.

Med Aaret 1834 kan den Kirkekamp, der begyndte 1825, endelig betragtes som endt. Hvilken Betydning havde den saa for den danske Kirke, og hvilken Betydning havde den for H. N. Clausen?

Set fra et grundtvigsk Synspunkt erkendes det nu, at den med »Kirkens Genmæle« indledede Kamp »var temmelig mislykket«. ¹²⁵ Ingen af de tilsigtede Maal var naaet. Den saglige Drøftelse havde Grundtvig og hans Vaabendragere selv forhindret ved Formen for deres Angreb, og skønt Rationalisterne maatte opgive den selvtagne Ritualfrihed, saa havde de kirkepolitisk holdt Stillingen. Grundtvig derimod havde følt sig nødt til for en Tid at nedlægge sit Præsteembede og havde fra 1832 kun en taalt Stilling som Prædikant — taalt, fordi man for enhver Pris vilde forhindre Dannelsen af en Frikirke. Rudelbach havde ikke kunnet tilegne sig »den mageløse Opdagelse« og var udvandret, og Lindberg var lyst i den offentlige Menings Band. Kampen havde heller ikke paa nogen Maade bidraget til at faa det grundtvigske Syn paa Menigheden og Ordet stillet i et klart Lys. Kamptummelen havde snarere bidraget til at fordunkle det end til at klare det. ¹²⁶ Grundtvig og hans Venner havde med andre Ord ikke sejret, »men den Betydning fik Kampen for dem, at de lærte at indse, at Sejren ikke vindes paa de Veje, hvor de først drog frem . . . , og det begyndte at gaa op for dem, at de med Hensyn til det ydre Kirkesamfund og dets Lovordning maatte drage Konsekvensen af deres Ord- og Menighedssyn og kun kræve Frihed«. ¹²⁷

Rationalismen havde heller ikke sejret. Som virkelig Aandsmagt havde den allerede længe fristet en sygnende Tilværelse, da Grundtvig begyndte sit Angreb. Rationalismen var alt paa dette Tidspunkt teologisk besejret, eftersom Størsteparten af de førende Teologer og store Dele af Præstestanden, der før havde hørt til den, havde vendt sig fra den og var gaaet i Retning af positiv Kristendom. I Stedet for med ét Slag at fælde Rationalismen bevirkede Grundtvigs Angreb i Virkeligheden snarere en Forlængelse af dens Tilværelse. Navnlig de ældre Præster, der

¹²⁵ H. Begtrup, Dansk Menighedsliv (1931) I, 12; Udtalelsen tiltraadt af Anders Nørgaard, Grundtvigianismen I, 97. ¹²⁶ Jvfr. f. Eks. Vilh. Birkedal, Personlige Oplevelser I, 216: »Kernepunktet i Grundtvigs kristelige Betragtning og Forkyndelse stod den Gang . . . for mig i stor Dunkelhed. Vi ældre har ikke haft det saa let med at tilegne os dette faste kirkelige Stade som de yngre, der nu fristes til alt for let at indtage et saadant«. ¹²⁷ Anders Nørgaard, anf. Skrift I, 98.

havde faaet deres Uddannelse af det teol. Fakultet, der sad omkring Aarhundredskiftet, og af H. G. Clausen paa Pastorseminariet, holdt nu, ængstelige ved Udviklingens Kurs, fast ved deres Ungdoms Idealer. Mynsters Visitatsbøger fra 1830erne og 1840erne viser, hvor længe disse Præster vedblev at udgøre et betydeligt Islæt i dansk Kirkeliv, men de viser ogsaa, at det paa ingen Maade var lutter ringe Folk, der tilhørte denne Retning.¹²⁸

»Den sejrende Retning maa, naar den skal betegnes med en enkelt Mands Navn, kaldes efter M y n s t e r«, skriver L. Koch.¹²⁹ Og denne Bedømmelse er utvivlsomt rigtig. Det var den mynsterske Linje, der sejrede, og til den sluttede sig Mænd som R. Møller, Engelbreth, E. Tryde o. fl. Det er næsten symbolsk, at Mynster netop i det Aar, hvor Kirkekampen ophørte, besteg Sjællands Bispestol og saaledes officielt anerkendtes som den danske Kirkes førende Mand.¹³⁰ Inden for denne vidtspændende Retning, der nu for lange Tider fik Hovedledelsen i vor Kirke, gik Bibelstudiet og luthersk Lære en ny Blomstringstid i Møde — ikke mindst under Indtryk af Grundtvigs Kritik af det lutherske Skriftprincip.¹³¹ Det var derfor kun konsekvent, at Grundtvigs og Lindbergs Polemik i de følgende Aar vendte sig mere mod Mynster end mod Rationalismen.

Skæbnesvanger var Kirkekampens Virkning inden for det fremvoksende Intelligensparti, der nu mødte frem med Krav om Reformer i Liberalismens Aand, men som gennemgaaende var uden dybere Religiositet. Det er Kirkekampens sørgeligste Virkning, at den i disse Kredse i høj Grad svækkede Interessen for Kirke og Kristendom. 1833 skrev J. L. Heiberg følgende karakteristiske Ord: »Visse Bestræbelser, som hos de udannede har Nærværelsens Liv og Øjeblikkets Interesse, betragtes af de dannede som et sluttet Stof, henhørende til det forbigangne. Det mærkeligste Eksempel herpaa er vore hyppige teologiske Stridigheder, som udelukkende føres til Opbyggelse for de udannede, medens de dannede, som er kommet over dette Standpunkt, næsten ikke afficerer deraf, men har deres Himmel og deres Helvede i den politiske Gæring«. ¹³²

Hvad betød Kampen saa for H. N. Clausen? Det Værk, af hvilket han havde haabet at høste Ære og Berømmelse, havde i Stedet bragt ham, hvad han selv kaldte sit Livs »første Storme«. ¹³³ Og Storme efterlader sig som oftest visse Spor. Som gammel søgte Clausen i »Optegn.« at gøre Rede for den aandelige Krise, som disse Storme bragte ham i: »For mig selv personlig var den uoverskuelige Stridsperiode med Rettergang og

¹²⁸ Mynsters Visitationsdagbøger, udg. af B. Kornerup 1937 S. LVIIff. ¹²⁹ Koch II, 117. Jvfr. N. M. Plum, Mynster S. 7. ¹³⁰ Jvfr. Plum, anf. Skrift S. 7. ¹³¹ Jvfr. Oskar Andersen i Dansk Kirkeliv 1925 S. 156. ¹³² J. L. Heiberg: Om Filosofiens Betydning for den nuværende Tid 1833 S. 5. ¹³³ Catholicismus und Protestantismus 1828 S. IV.

alle dens Uhyggeligheder, med bitre Erfaringer baade fra Fjenders og Venners Side, en alvorlig Prøvelsestid, en aandelig Styrkeprøve. Den unge Mand saa sig, uden at have et allerede befæstet Rygte at støtte sig til, stillet først over for en Modstander (Grundtvig), som kunde bruge en allerede erhvervet Anseelse og den hele Vægt, han formaaede at give sit Ord, til at udslynge sit Anatema i den Helligstes Navn; derefter over for en Anklager (Lindberg), hvis »Beskyldninger« — det er Ørsteds Ord — »hviler paa mageløse Fordrejelser, paa en ensidig Udhævning af enkelte Ord, der, staaende for sig selv, kan have et anstødeligt Udseende, men som ved den nærmere Bestemmelse og Udvikling, Forf. havde givet dem, havde tabt alt anstødeligt«. ¹³⁴ . . . En Erfaring som den, jeg her havde gjort grundig og gjort tidlig, kunde ikke andet end efterlade blivende Virkning. Det resignerede Sind, ellers saa svært at tilkæmpe sig og saa uundværligt for enhver Virksomhed med aandeligt Formaal, blev mig her aldeles nødvendigt for at finde Oprejsning og Støtte . . . Jeg anspændte da min Kraft for at flytte mig i Tanken fra Nutiden ind i en fjernere Fremtid. Jeg agtede ikke at blive staaende stille. Saa sikker som jeg vidste mig i mit Fodfæste, i Grundretningen jeg ikke kunde svigte, saa bevidst var jeg mig at staa midt i en Udviklingsgang. Saafremt denne ikke skulde blive afskaaren før Tiden, henskød jeg Dommen med fuld Fortrøstning til en senere Slægt, som vilde kunne betragte den litterære Førstegrøde i historisk Forbindelse med modnere Arbejder, Tiden maatte bringe«. ¹³⁵ Ogsaa for Clausens Forhold til Omverdenen fik Sammenstødet med Grundtvig afgørende Betydning. Han havde i Forvejen af Naturen Utilbøjelighed til at lægge sine Tanker og Følelser frem »paa en Præsenterterallerken«, og denne Oplevelse skulde gøre ham endnu mindre meddelsom om det, der hviler i Sjælens dybe Bund: »Der- som jeg maaske ofte er fundet mere tillukket, mindre aaben og let tilgængelig, end det er blevet ønsket, saa har uden Tvivl den tidlige Erfaring om, indtil hvilken Grad det teologiske Ord kan være udsat for at blive mistydet og misbrugt, sin Del heri. Det er den samme Sjælsretning, som i alvorlige Livsstillinger har bragt mig til ikke let at søge Raad, Vejledning eller Støttepunkt udenfor; jeg har søgt ind i mig selv, taget mig sammen for fremfor alt at blive klar for mig selv, fast i mig selv, sikker paa mig selv. Det trykte Ord er jeg ved samme Erfaring ført til at behandle med stor Omhyggelighed. Jeg har gerne ladet Tankestoffet faa Tid til at gro og gære i mig, indtil det gennemsigtige, klare og træffende Udtryk syntes mig at være vundet; jeg har gerne benyttet enlige Spadsereture til at forme og ordne Tankerne; det har forekommet mig, at der under den legemlige Bevægelse og den vækkende Omgivelse er kommet friskere Skud og Drift ind i Tankelivet; og endelig har jeg gerne,

¹³⁴ Optegn. 130f. ¹³⁵ Ib. S. 133.

hvor Omstændighederne tillod det, ladet det nedskrevne hvile saa længe, indtil det laa for mig som et halvt fremmed Ord. Naar jeg derefter har ladet det udgive i en Form, jeg har kunnet vedkende mig som Udtryk af, hvor der stod fast og klart hos mig selv, og laa varmt og fuldt i mig selv, har jeg haft den Lykke — ogsaa den skylder jeg sagtens for en stor Del den tidligste Erfaring paa min Forfatterbane — at jeg har spurgt lidet om Modtagelsen, det har fundet udenfor, om det hist eller her, opad eller nedad har mødt Misbilligelse og Uvilje, vel endog til sine Tider Misgunst eller Unaade«. ¹³⁶

Det her givne Udsnit af »Optegn.« indeholder en sand og virkelighedstro Skildring af den psykologiske Virkning, som Kirkekampens Storme efterlod i Clausens Sind. Men naar han videre søger at fremstille sit daværende teologiske Standpunkt, sammenlignet med dets senere Udvikling, befinder han sig næppe i samme Grad paa Virkelighedens Grund. ¹³⁷

Med Rette betegner han »Katholicismen og Protestantismen« som en »læseværdig og lærerig Bog«, men naar han, — med Henblik paa sin 28 Aar senere udgivne »Kristelig Troslære«, om hvilken det blev sagt, at den Grundanskuelse, der udtalte sig igennem den, »ikke længere turde kaldes den samme, som gav sig til Kende i Bogen fra 1825, ja, at man kunde fristes til at tvivle, om man og virkelig havde den samme Forfatter for sig« ¹³⁸ —, »tillader« sig at tro, at »det ikke vidner om psykologisk Skarpsyn ikke at kunne finde, igennem al Forskellighed i Form, den selvsamme Grundretning i 1853 og i 1825«, ¹³⁹ gør han sig skyldig i det Fejlsyn, der bevidst eller ubevidst gaar gennem hele Memoireværket. Tendensen i »Optegn.« gaar jo ud paa at vise, at hans »teologiske Livsvej« er foregaaet »som jævn Selvudvikling«, ¹⁴⁰ men naar man, som han selv ønsker det, sammenligner »den litterære Førstegrøde« med »modnere Arbejder«, kan denne Længdesnitsbetragtning ikke hævde sin fulde Gyldighed. Allerede her kan vi sige, at der trods Clausens Protest er stor Forskel mellem Standpunktet 1825 og Standpunktet 1853, at denne Forskel kan iagttages allerede i Midten af Trediverne, og at den bliver endnu større, naar vi kommer paa den anden Side af 1859. At en Udvikling har fundet Sted, er Clausen naturligvis ikke blind for. Det fremgaar utvetydigt af de ovenfor citerede Ord: »Jeg agtede ikke at blive staaende stille. Saa sikker som jeg vidste mig i mit Fodfæste, i Grundretninger jeg ikke kunde svinge, saa bevidst var jeg mig i at staa midt i en Udviklingsgang«. Men Grundretningen er efter hans Syn den samme hele Livet igennem. Selv betegner han denne Retning »som Bevidsthed om Afstanden imellem det guddommelige Aabenbaringsværk

¹³⁶ Ib. S. 135f. ¹³⁷ Til det følgende jvfr. J. Oskar Andersen i Teol. Tidsskrift 4. R. VII, 179ff. ¹³⁸ Nyt teol. Tidsskrift VI, 156. ¹³⁹ Optegn. 134. ¹⁴⁰ Ib. S. 507.

og det menneskelige Systemværk og deri grundet Bestræbelse efter Selvhengivelse til og Selvindlevnen i Evangeliet netop ved Stræben ud over konfessionel Ortodoksi til evangelisk Fuldtro«. Og videre siger han: »Der er i denne Retning givet et dobbelt Spor, et oppositionelt og et positivt, som dog begge stræber hen til samme Punkt, og det skulde undre mig, om ikke begge Spor skulde kunne forfølges igennem alle mellem-liggende Led af min teologiske Forfatterbane«. ^{140b} Dette er for saa vidt rigtigt. Det er rigtigt, at begge Spor, det oppositionelle og det positive, kan forfølges gennem hele Clausens Forfatterskab, men der er rigtignok den store Grundforskel i denne Grundretning, at i Ungdommen var det det oppositionelle — den frygtløse Kritik —, der havde Overtaget, i Alderdommen det positive — den inderlige Kristustro. Forskydningen i dette Balanceforhold er saa stærk, at det ikke lader sig gøre at betegne Grundretningen som den samme hele Livet igennem. Ikke desto mindre betragter Clausen sin teologiske Livsvej i den Grad under dette Fejlsyn, at han endog gaar ud fra, at hele Kirkekampen »vilde være undgaaet«, saafremt han blot havde udeladt visse Partier af Bogen, om hvilke han villigt erkender, at de havde »et noget ungdommeligt Præg«. Han tænker her paa den kritiske Betragtning over de enkelte Dele af den kirkelige Lærebygning og siger herom: »De paagældende Blade hører saa lidet til det oprindelige Anlæg af Bogen . . ., at ingen vilde have savnet dem, men saaledes var der her paa faa Blade leveret den kættermagerske Kunst et velkomment Stof, som med større Aldersmodenhed og større Erfarenhed fra Forfatterens Side vilde være undgaaet«. ¹⁴¹ Han har med andre Ord slet ikke Blik for, at det var selve Grundretningen i hans daværende Teologi, der blev angrebet, skønt Grundtvig og Meningsfæller i Kampens Hede ganske naturligt i særlig Grad henholdt sig til de mest udfordrende og kritiske Udtalelser, der jo gav dem de bedste Vaaben i Hænderne. Kirkekampen vilde derfor ikke være blevet undgaaet, selv om Clausen i 1825 havde udsendt sit Værk i den reviderede Udgave, som vi finder i den tyske Oversættelse fra 1828. Skønt denne var »Resultatet af et fuldstændigt og omhyggeligt Gennemsyn«, hvorved »Udtrykkene hyppigt var blevet modificerede eller nøjagtigere bestemte«, ¹⁴² saa indeholdt den nemlig den samme Grundretning som den danske Udgave, og det var netop denne — paa adskillige Punkter i Rationalismen bundende Grundretning, der fremkaldte Angrebet, idet den forledte Grundtvig til udelukkende at betragte Clausen som Rationalist, ja, som Rationalismens indflydelsesrigeste og derfor farligste Talsmand.

Denne Skævhed i Synet paa egen Udvikling maa ogsaa være Hovedgrunden til, at Clausen aldrig fik den ringeste Forstaaelse for de beret-

^{140b} Ib. S. 134. ¹⁴¹ Ib. S. 126. ¹⁴² Forordet til den tyske Udgave, jvfr. Note 93.

tigede Motiver, der drev Grundtvig til Kirkekampen. At den unge Professor i »Livets første Storme« havde vanskeligt ved i Angrebet at se andet end »forfølgelsessyg Fanatisme og forbitret Partiaand«, er meget forstaaeligt, men at den gamle Professor gentager disse Ord som sin stadige Mening, er kun forstaaeligt ud fra hans ovenfor omtalte Fejlsyn paa sin teologiske Livsvej.¹⁴³ Saaledes fastholdt Clausen lige til det sidste, at Grundtvig ikke havde haft saa meget som Skygge af Ret til at angribe ham i 1825. Derfor kom det heller aldrig til nogen virkelig Udsoning mellem dem. Siden kom de vel ofte til at staa Side om Side i det kirkelige og ikke mindst i det politiske Liv; men der var altid noget mellem dem, og dette noget stod altid i Forbindelse med »Kirkens Genmæle« og den Strid, det foraarsagede.

Kapitel VI

PERSONLIGE FORHOLD I AARENE 1825—34

I Livets Storme er det altid dejligt at kunne ty til Hjemmets trygge Havn. Det kom Clausen i høj Grad til at sande i Kirkekampens bevægede Aar. I sit Hjem fandt han den Lykke, som kun »det lykkeligste Ægteskab«¹ kan bringe et sorgfuldt Menneskehjerte. Desværre meddeler han os intetsteds noget direkte personligt om sin Hustru. Det hænger sammen med hele det upersonlige Præg, der hviler over hans »Optegn.« Hans Familieliv var Tabu og vedkom efter hans Opfattelse ikke Offentligheden. Andetsteds fra ved vi imidlertid, at Fru Clausen i Løbet af sit Ægteskabs første Aar var blevet »en ægte Professorkone d. e. sin Mands Kone«, der interesserede sig i alt for sin Mands Interesser baade paa det teologiske og det æstetiske Omraade. Bl. a. var hun som han en stor Ynder af *O e h l e n s c h l ä g e r*, som hun især beundrede for hans aandelige Sundhed, der havde afholdt ham fra alle Afveje.² Paa alle Maader søgte hun i sit eget Hjem at fremtrylle den Hjemlivets Hygge, der havde præget hendes Barndomshjem, og alt efter som de økonomiske Forhold forbedredes, flyttede man ikke blot fra den mindre Lejlighed i Kronprinsessegade til en større i Krystalgade,³ men »fin Elegance og simpel solid Velstand« kom tillige til at præge det clausenske Hjem.⁴ Der kom

¹⁴³ Ib. og Optegn. 126.

¹ Optegn. 106. ² Brev fra Otto Laub af 5. Maj 1830, jvfr. C. L. N. Mynster, Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid 1875 S. 267ff. ³ Krystalgade 64—65, nuværende Nr. 22, jvfr. L. Thiesens Vejviser. Ejendommen staar endnu. ⁴ Brevet fra Laub, anf. Skrift S. 288.

ogsaa Børn i Ægteskabet. Det første — en Dreng — kom netop til Verden i det skæbnesvangre Aar 1825. Efter Farfaderen fik han Navnene Henrik Georg. Endnu tre Børn, en Dreng og to Piger, saa Dagens Lys i denne Periode. Dertil kom, at »et dobbelt Kærligheds-Hjem« stod aabent for den unge Professor og hans Familie: hos Faderen og hos Svi-germoderen. »Alt det gode delte de med os, baade i Byen og om Som-meren paa Landet«, hedder det i »Optegn.«⁵ Hvad det sidste angaar, forholdt det sig saadan, at Stiftsprovsten »især for Børns og Børnebørns Skyld« den 2. Oktober 1825 købte Landstedet »Søbakken«, der laa Nord for Fiskerlejet Taarbæk. Da Hovedfærdseleu dengang standsede ved Bellevue, laa alt her i landlig Ensomhed og Stilhed. »Hvad den gamle Præstebolig i Fiolstræde var for Slægten om Vinteren, blev nu »Søbakken« om Sommeren, og det blev et ganske ejendommeligt Familieliv, der disse Sommere udfoldede sig herude, i bogstavelig Forstand et Som-merhjem for Slægten. At alt gik i Fred og Glæde, bevidner Familietradition og de mange Venner, der som Gæster saa dette Samliv. Det var H. G. Clausens Personlighed, støttet af hans gode Veninde, den gamle Madam Swane, der fjernede al Ufred fra »Søbakken«... Naar han sad for Bordenden i den store Spisestue paa første Sal med det store bølgen- de hvide Haar — med Madam Swane ved sin Side — var han Patri-arken, hvem alle bøjede sig for.«⁶ Ikke mindst for H. N. Clausen kom »Søbakken« til at spille en stor Rolle: »Særlig mindes jeg, hvor usigelig godt det gjorde mig i Aarene, da den Lindbergske Lille-Krig forfulgte mig Skridt for Skridt, mod Ugens Slutning da at kunne ty ud i det Fri. I den store Omgivelse mellem Strand og Skov, løste de fanatiske Angreb sig op for mig i deres Intethed. Jeg var herude Urtegaardsmand med Liv og Sjæl. Min Kærlighed til Blomsterhaver er levet op, hver Gang der har været nogen Genstand for den at finde; det var en Arvelod, som adskil- ligt mere, fra min Moder.«⁷

Ogsaa en Udenlandsrejse blev der Anledning til. Men Anledningen var sørgelig — den lille Datter Johanne Maries Død 1829. Rejsen var derfor en Familierejse, som ogsaa den 70-aarige Farfader deltog i. Turen gik bl. a. til Berlin, hvor Clausen besøgte Schleiernacher og andre Bekendte fra Vinteren 1818—19.

Til Sorgen over den lille Piges Død kom Sorger af anden Art, idet den clausenske Slægt blev splittet ved indre Stridigheder. Medens Faderen og den ældste Søn, H. G. Clausen og H. N. Clausen, under alle Forhold trofast stod sammen, var dette ikke Tilfældet med Stiftsprovstens to

⁵ Optegn. 106. ⁶ Swane, Blade af en Familiekrønike S. 122ff. Rahbek havde ved sin Fod- tur til Strandmøllen haft Tanke om at anlægge en Pensionsanstalt samme Sted, jvfr. Rahbeks Erindringer V, 239. Lige Nord for »Søbakken« laa det lille Hus hvor Fru Hei- berg boede Sommeren 1834. Det var her, hun modtog Aabenbaring af sine »Alfer«, jvfr. hendes »Et Liv genoplevet i Erindringen«, 3. Udg. I, 182f. ⁷ Optegn. 157. ⁸ Ib. S. 157.

andre Sønner, der begge fjernede sig baade fra Faderen og den ældste Broder, Carl Gottlieb Clausen (1797—1861) var, efter at have taget dansk-juridisk Eksamen, blevet Landmand i Jylland, hvor han »med sine Vidtløftigheder« ikke gjorde Familien Glæde;⁹ men værre var det, at Emil Theodor Clausen (1802—51), der var Teolog og fra 1833 Sognepræst i Gimlinge, efterhaanden blev en ivrig Tilhænger af Grundtvig. I 1829 vendte han som tidligere meddelt hjem fra en Studierejse, stærkt paavirket af Neander, saa Faderen med Sorg maatte konstatere, at han havde brudt med den rationalistiske Kristendom. Efter Hjemkomsten blev han først Mynsters og noget senere, som sagt, Grundtvigs Discipel,¹⁰ og »stridbar og heftig« som han var, afholdt han sig ikke fra skarpe Disputter med den gamle Fader, der selv blev heftig og led derunder¹¹. Emil Clausen følte dog ogsaa selv det ulykkelige ved under saadanne Omstændigheder at finde sig »beknyttet imellem tvende Ting« og ved en Strid og en Modstand, der for ham maatte blive »indtil Blodet«.¹² Saaledes havde Kirkekampen ogsaa naaet at sætte Splid inden for selve den clausenske Slægt.

Endnu skal meddeles, at Portrætmaleren C. A. Jensen i 1827 malede sit skønne Billede af H. N. Clausen, et Billede, der staar som et smukt Vidnesbyrd om de Følelser, hvormed Jensen omfattede sin jævnaldrende Ungdomsven fra Opholdet i Rom. Jensens Biograf, Sigurd Schultz skriver herom: »Nænsomt har han paa Lærredet fulgt Vennens Træk, de forlæste, lidt omfindtlige Øjne under de fine, sorte Bryn, den lange, tænksomme Næse og Mundens baade smalle og fyldige Læber, der forraader en ungdommelig Sensualisme. Nænsomt har han gengivet Haarets uregelmæssige Fald i viltre tilbagestrøgne Lokker og løse Smaatjavser ved Ørene . . . Der synes at herske en dobbelt Sympati i dette Billede — hos Modellen over for Maleren og omvendt«. Og som paa Billedet saaledes ogsaa i Virkeligheden, hvilket for Jensen fik den praktiske Følge, at han i disse og de nærmest følgende Aar kom til at portrættere Størstedelen af den clausenske Familie.¹³

⁹ Jvfr. Swane, anf. Skrift S. 109. ¹⁰ Jvfr. L. U. Boisen i Emil Theodor Clausens Minde S. 21ff. ¹¹ Swane, anf. Skrift S. 126. Om Emil Clausens »Opfarenhed«, jvfr. J. F. Fenger, Det sydvestsjællandske Broderkonvent 1890 S. 107 og 113. ¹² L. U. Boisen i anf. Skrift S. 21. Ved Emil Clausens Licentiats Dissertation skrev Mynster til Engelbreth: »Det er mærkeligt, at Stiftsprovsten ofte skal have megen Forargelse af denne Søn, hvis teol. Anskuelse meget skal afvige fra Faderens«, jvfr. Kh. S. 4. R. IV, 724. Mynster fik Sympati for Emil Clausen ogsaa som Grundtvigianer. I et Brev fra Visitatsen 1836 skrev han: »Det er virkelig Skade, at et saa elskværdigt Menneske er kommet ind i alt det Væsen, hvorfor hans Prædiken, skønt han har ret gode Gaver, ikke duede stort«, jvfr. C. L. N. Mynster, anf. Skrift S. 349 og B. Kornerup, Mynsters Visitationsdagbøger I, XXXIX, LV, 161; II, 117, 299—300. Ogsaa »Budstikkens« Udgiver F. E. Boisen, der i sine Studieaar kom meget i det clausenske Hjem, vidner om Modsætningen mellem Stiftsprovsten og Emil Clausen, jvfr. P. Boisen, Præsten F. E. Boisens Liv og Levned 1883 S. 49 og 94. ¹³ S. Schultz, C. A. Jensen (1932) I, 211, 232, 235—38; II, 86. Billedet tilhører Stationsforstander Johs. Clausen, Kværndrup.

Kapitel VII

DET TEOLOGISKE FAKULTET 1825—34 OG
SCHLEIERMACHERS BESØG 1833

Lige saa lidt som sin Fader var H. N. Clausen nogen Ynder af det selskabelige Liv i dettes sædvanlige Form. Derimod fandt han megen Glæde ved de maanedlige Sammenkomster af akademiske Lærere, der afholdtes i den første Del af hans Professortid, og som havde til Formaal at tilvejebringe et nærmere Omgangsliv imellem Medlemmerne af de forskellige Fakulteter. Medens disse Selskaber for Oehlenschlägers Erindring staar som »de kedsommeligste«, han har oplevet, var Clausen meget begejstret for dem og den tilgrundliggende Idé. Men de maatte ophøre, da den vaagnende politiske Interesse delte Deltagerne i de forskellige politiske Lejre.¹

Af Clausens teologiske Kolleger maa vi her igen nævne P. E. Müller og Jens Møller. Af dem begge var han 1821 blevet modtaget »med uskrømtet Velvilje«, men som han selv ærligt meddeler det, udviklede Forholdet sig i Aarenes Løb »en Del forskelligt«.² Af dem begge følte han sig dog skuffet, fordi de ikke direkte kastede sig ind i Kirkekampen paa hans Side. Alligevel forblev Forholdet til Müller altid meget hjerteligt. Müller var jo efter Clausens egne Ord den af de hjemlige Lærere, der »mest havde virket paa hans religiøse Synspunkter«,³ og selv efter at Indflydelsen fra Schleiermacher havde begyndt at gøre sig gældende, havde Clausen »med Højagtelse og Hengivenheds bedste Følelser« til-egnet ham sit første Stovværk, »Katholicismen og Protestantismen«. Ikke desto mindre maa han betegne det som »et Misgreb«, at Müller 1831 blev udnævnt til Münters Efterfølger som Sjællands Biskop.⁴ Kirkekampen stod jo i Müllers fireaarige Bispetid paa sit Højdepunkt, og han havde ikke tilstrækkelig Autoritet eller Evne til at beherske Forholdene. Derfor kan Clausen kun konstatere, at »Münters Død blev uerstattet for den danske Kirke« under disse Forhold.⁵ Som Vidnesbyrd om Müllers Stilling til sin gamle Elev kan vi tage den Række af lovprisende Recensioner i »Litteraturtidende«, som han lige til sin Død lod blive Clausens Publikationer til Del.

Naar Clausens Forhold til Jens Møller undergik en væsentlig Afkøling, skyldtes det for en Del den mæglende Stilling, som denne søgte

¹ Jvfr. Oehlenschlägers Erindringer IV, 31 og Optegn. 139. Til at begynde med synes Clausen ikke at have været særlig vel anskrevet i denne Kreds. Benedicte Arnesen-Kall mener at kunne huske, at man ved Professorselskaberne »trak paa Skuldrene, naar den unge Prof. Clausen . . . blev nævnt, hvorimod man udtalte sig med stor Respekt om hans Fader, den gamle Stiftsprovst Clausen«, jvfr. B. Arnesen-Kall, Livserindringer 1889 S. 63. ² Optegn. 141. ³ Brev til Müller. Berlin 16. November 1818, jvfr. Personalhistorisk Tidsskrift 1936 S. 179. ⁴ Optegn. 142. ⁵ Eftermæle S. 58.

at indtage i den standende Strid i Haab om paa den Maade at undgaa »saavel Vantroens Scylla som Mysticismens Carybdis«. ⁶ Deres Pennefejde i den Anledning er allerede omtalt. Clausen mener dog ikke, at Forholdet imellem dem »led væsentligt Afbræk« ved den Lejlighed. »Fra min Side«, skriver han, »kunde Stemningen kun blive forstærket, thi Karakterens Renhed og Aabenhed hos den højst agtværdige Mand viste sig her i det smukkeste Lys«. ⁷ Men der var stadig Stof nok til Rivninger. Saaledes under Pastor Visby-Sagen 1831. ⁸ Da Pastor C. H. Visby, der i en offentliggjort Prædiken havde spiritualiseret Læren om de evige Helvedesstraffe og derfor var blevet angrebet af Lindberg i et af dennes sædvanlige Fejdeskrifter, under den følgende Retssag henvendte sig til det teol. Fakultet for at faa en Bedømmelse af de paaankede Ytringer, er det kirkehistorisk vigtigt, at det københavnske Fakultet i Mod sætning til det i Kiel ikke saa sig i Stand til at udstede nogen Erklæring, fordi Jens Møller bestemt vægrede sig ved at indblandes i Sagen. Dette tog Clausen ham meget ilde op, thi det er forstaaeligt, at han i høj Grad havde ønsket at komme den Mand til Hjælp, der i 1825 havde taget Initiativet til Studenteradressen og vel ikke mindst af den Grund paadraget sig Lindbergs Vrede. Det skulde heller ikke gøre Forholdet bedre, at Clausen, der 1830 efter gamle Hornemans Død var blevet Professor ordinarus og Medlem af Konsistorium, ⁹ delvis paa Grund af Jens Møllers Holdning blev forbigaaet ved Universitetsrektoratet 1832. Stik imod den samme Aar ved kgl. Resolution fastsatte Regel tilfaldt dette nemlig Jens Møller. ¹⁰ Politiske Motiver spillede dog vist ogsaa ind her, thi som Orla

⁶ Jens Møllers Selvbiografi, jvfr. Kh. S. 4. R. IV, 288. ⁷ Optegn. 146. ⁸ Jvfr. Helveg S. 553ff, Koch II, 101ff og Optegn. 166ff. Sagen, der gav Lindberg Anledning til mange skarpe Indlæg (jvfr. Erslews Forfatter-Lexikon II, 146f.) paaførte ham en Proces, der endte ved Højesteret med Mortifikation af Beskyldningerne og en Bøde paa 200 Rbdl. ⁹ Efter Reskript af 18. Juli 1817 skulde Konsistorium bestaa af 16 Medlemmer: de tre ældste Professorer i det teol., det jur. og det med. Fakultet og de syv ældste i det phil. Enhver enkelt Plads blev ved indtrædende Lejlighed udfyldt ved Oprykning efter Embedsalder i det vedkommende Fakultet, jvfr. H. N. Clausen, Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed i Rektoratet 1837—38, 1839 S. 136. ¹⁰ Jvfr. »Litterarturtidende« 1832 S. 361f, hvor Clausen maa dementere Statskalenderens Meddelelse, at han var Universitetets Rektor 1832—33. Samtidig gør han gældende, at Rektoratet med Rette burde være tilfaldet ham. Det efter hans Mening paafaldende i Afgørelsen laaderi, at den nye kgl. Resolution af 26. Maj 1832 fastsatte en almindelig Regel som gældende for Fremtiden men i samme Øjeblik gjorde en Undtagelse fra Reglen. »De yngre Professorer, der ikke tilforn har beklædt Rektoratet, skal for Fremtiden tiltræde det fremfor de ældre, naar denne forhen har været Rektor«. Dette blev Reglen, og ifølge den tilfaldt Rektoratet Clausen. Men der var føjet til: »Ved det i Aar forestaaende Rektorskifte skal Anciennitetsforholdet saaledes iagttages, at den ældste teol. Professor tiltræder Rektoratet«. Saaledes blev Jens Møller Rektor. Naar Reinhardt i »Orla Lehman og hans Samtid« 1871 S. 13 skriver, at »der var blevet nægtet kgl. Stadfæstelse paa Prof. Clausens Overtagelse af Posten som Universitetets Rektor«, er det altsaa ikke helt korrekt. Formodentlig har Clausen ventet, at Jens Møller under disse Omstændigheder selv vilde have frasagt sig Værdigheden.

Lehmann skriver, »var Clausen alt dengang mange af de gamle Parykker en Torn i Øjet«. ¹¹ Aaret efter døde Jens Møller, kun 54 Aar gammel.

Den eneste af de teol. Embedsbrødre, med hvem Clausen traadte i virkeligt Venskabsforhold, var den jævnaldrende Mathias Hagen Hohlenberg (1797—1845), ¹² der 1826 blev knyttet til det teol. Fakultet, først som Lektor men snart efter som Professor. Vinteren 1822—23 havde han tilbragt i Berlin, hvor han ligesom Clausen var blevet stærkt grebet af Schleiermacher. Men det var særlig det gamle Testamente, der blev hans Speciale, og her var han nærmest Discipel af Vulgærrationalismens kendte og indflydelsesrige Repræsentant, Orientalisten Wilh. Gesenius, under hvis Vejledning han havde studeret i Halle. I Kirkekampen tog Hohlenberg ikke Del, maaske fordi det, som Mynster sagde ved hans Grav, »faldt svært for den stræbende Mand at finde det faste Stade i en gærende Tid«. ¹³ Efter hele sin teol. Uddannelse som Schleiermachers og Gesenius's Discipel hørte han dog hjemme i den Kreds, hvor Clausen var Føreren. Selv skriver Clausen om ham: »Vi stod paa samme Grund, gik i samme Retning«. Derfor blev Hohlenberg ogsaa den eneste, til hvem han stod i »et fuldt og frugtbringende kollegialsk Forhold«. ¹⁴

Bortset fra N. Fogtmann, der kun var knyttet til Universitetet i to Semestre, fik Clausen i denne Periode endnu to nye teol. Kolleger, Christian Thorning Engelstoft (1805—89) og Carl Emil Scharling (1803—77). 1833 deltog de tre teol. Licentiater C. T. Engelstoft, P. T. Hald og J. F. Fenger i Konkurrencen om det ved Fogtmanns Udnævnelse til Biskop i Ribe ledigblevne Lektorat. For enhver Pris har Clausen ønsket at holde sidstnævnte uden for Universitetet, for 1831 var den tidligere Rationalist vendt hjem fra en Udenlandsrejse stærkt paa-virket af Neander og Hengstenberg, og snart efter havde han sluttet sig direkte til Grundtvigs Kreds. Det har derfor glædet Clausen, at det var Engelstoft, der »imod Forhaabning, om ikke imod sin Vilje« blev beskikket som Lektor og Aaret efter ved Jens Møllers Død til Professor med Kirkehistorie som Fag. Teologisk var Engelstoft fra Ungdommen paa-virket af Mynsters Prædiken, men i snævrere Forstand teologisk gjorde han sig vistnok lidet gældende. ¹⁵

1834 blev C. E. Scharling indkaldt fra Akademiet i Sorø til Universitetet som Professor. Teologisk stod han Clausen nær, eftersom denne havde haft stor Betydning for ham i Studieaarene, og hertil kom, at Scharling under en Studierejse havde kaaret sig De Wette til sit For-

¹¹ Lehmann, Erindringer I, 68. ¹² Om Hohlenberg jvfr. Solennia academica 1828, »Tidsskrift for udenlandsk teol. Litteratur« 1845 S. 393ff, Optegn. 140 og 219, Fr. Nielsen i Bricka VII, 506 og Aage Bentzen i Engelstoft X, 322. ¹³ Tidsskrift for udenlandsk teol. Lit. 1845 S. 395. ¹⁴ Optegn. 141, jvfr. Clausens »Afskeds-Ord« ved Hohlenbergs Død i Tidsskr. for udenlandsk teol. Lit. 1845 S. 397. ¹⁵ Jvfr. H. F. Rørdam i Bricka IV, 523.

billede. Allerede ved Fogtmanns Kaldelse til Biskop havde Clausen derfor ønsket at se ham paa dennes Plads, men den Gang havde Scharling beskedent afslaaet Tilbudet. Da han det følgende Aar udgav sin betydelige Afhandling om »Hensigten, Betydningen og Resultaterne af Teologernes videnskabelige Undersøgelser om det nye Testaments Skrifter«, hvori han med Anerkendelse af den videnskabelige Kritiks Arbejde samtidig traadte i Skranken mod dens Udskejelser, skrev Clausen til ham, at han med denne Bog havde »legitimeret sig som Teolog«. Ved Jens Møllers Død henvendte Fakultetet sig derfor atter til Scharling, og denne Gang modtog han til Clausens store Glæde Kaldet. Da Clausen i disse Aar havde optaget dogmatiske Forelæsninger, overtog Scharling en Del af den nytestamentlige Eksegese og kort efter ogsaa Isagogikken.¹⁶

I Løbet af faa Aar var det teol. Fakultet saaledes blevet helt fornyet, og Clausen var alt andet end utilfreds med den skete Forandring, der jo tilmed havde anbragt ham selv paa den første Plads som primus theologus i en Alder af kun 41 Aar. Som saadan skulde han i en Aarrække blive enstemmig Talsmand for hele Fakultetet, da de tre andre Professorer væsentlig indskrænkede sig til at besørge deres Fag. Det var derfor med lyse Udsigter, han nu saa Fremtiden i Møde. Ved Nytaarsskiftet 1834 skrev han saaledes til Scharling: »Jeg begynder Aaret med inderlig Taknemlighed for den Lykke, der i Tider som disse vel er værd at paaskønne, at tvende Vakancer skulde blive saa vigtige Midler til at befordre og styrke vort Fakultets Virksomhed. Det er uden Tvivl længe siden, at de fire Teologers Alder tilsammen ikke har udgjort et større Antal af Aar; men jeg haaber, at det skal være endnu længere siden, at de har alle fire sluttet sig saa nær sammen i deres Virken til samme Hovedmaal«. ¹⁷ — Disse Forhaabninger blev ikke skuffede.

Efter en Rejse i Sverige og Norge lagde Schleiernacher i September 1833 Hjemrejsen over København og tog Ophold her i nogle Dage.¹⁸ Lindberg gjorde naturligvis, hvad han formaaede, for paa Forhaand at tage Glæden ved Besøget fra Clausen. I en meget spydig Artikel i »Nordisk Kirketidende« for 16. S. e. Trin. slog han nærmest Schleiermacher i Hartkorn med Rationalisten Wegscheider fra Halle, der kort forinden havde gæstet København, og som han da havde betegnet som en »aabenbar Fjende af den gammeldags kristne Tro«. ¹⁹ Men det var langt fra, det lykkedes Lindberg at kaste nogen Skygge over Schleiermachers Besøg.

¹⁶ Jvfr. P. Scharlings Levnedsskildring af C. E. Scharling i dennes »Teol. Afhandlinger« 1880 S. 8, 29, 45f. ¹⁷ Ib. S. 49. ¹⁸ Besøgets ydre Forløb er skildret af Skat Arildsen i »Kirken« 1934 S. 1ff; udførlig Litteraturoversigt ib. S. 17. Jvfr. tillige N. M. Plum, Schleiermacher i Danmark. ¹⁹ Julius August Wegscheider (1771—1849), Rationalismens bekendteste tyske Dogmatiker, hvis Hovedvirksomhed faldt som Prof. i Halle under stor Tilslutning fra Studenternes Side. Hans Hovedværk er »Institutiones theol. dogm.« (1815). Blev 1834 angrebet af Karl v. Hase under dennes Opgør med Vulgærrationalismen.

En Modtagelse som den, der i København blev denne til Del, er ikke faldet i manges Lod, og for Clausen blev Besøget til »stor Glæde«. ²⁰ Sammen med Oehlenschläger og Sibbern, der jo ogsaa kendte Schleiermacher fra tidligere Tid, var han Indbyder til en Festmiddag paa »Skydebanen«. Mærkeligt er det dog, at det ikke blev Clausen, der blev udset til at holde Hovedtalen for Schleiermacher, men derimod den Schleiermacher personligt ubekendte Mynster. Aarsagen hertil kendes ikke, men der er næppe Tvivl om, at Clausen følte sig forbigaaet. Alligevel staar Festligheden for hans Erindring som »en af de indholdsrigeste og skønneste«, hvori han har deltaget. ²¹ Den følgende Dag var Schleiermacher om Eftermiddagen Gæst i Clausens Hjem og deltog her i et meget animeret Middagsselskab med bl. a. H. G. Clausen, Oehlenschläger, Sibbern og den unge Martensen. I samme Dags Udgave af »Københavnsposten« gjorde Clausen anonymt den store Offentlighed bekendt med hvilken Aandens Stormand, der da gæstede Hovedstaden. Det hedder her: »Ved den Forening af ædel Frimodighed og klar Besindighed, af gennemtrængende Skarphed og forsonende Mildhed, som udmærker hans Opposition imod de forskellige Retninger af en misledet og forvildet Tidsaand, har han fremmet, som faa har gjort det, en flersidig Udvikling af det sande og det gode. I Vantroens og Tvivlesygens Tid fandt den miskendte Kristendom i ham sin begejstrede Talsmand, men Aandsfriheden ikke mindre imod ethvert Forsøg paa at indsmugle Overtro, Sværmeri eller Bogstav-Autoritet under Religionens Navn; det kristelige Samfunds Herlighed, Troens Enighed i Fredens Baand har ingen skildret i klarere og skønnere Træk, men ingen skarpere adskilt denne oplivende og styrkende Enhed fra aandskvælende Ensformigheder i Meninger, ingen standhaftigere og heldigere virket for Genforeningen af de tvende protestantiske Konfessioner; Forbindelsen af Kirke og Stat har han fremstillet og belyst fra de forskelligste Sider; men for de højere Love, som er grundede i Kirkens Status, medens de kun blev alt for miskendte fra Statens Side, den Frihed for den gejstlige Virksomhed, som er grundet i disse Love, har han kæmpet indtil denne Dag med sejrende Kraft; det indbyrdes Slægtskab, den velgørende Forbindelse af de forskellige Videnskaber er ikke blot blevet anprist, den er blevet gjort anskuelig i denne Mands Personlighed og hans Skrifter«. Sin Karakteristik af Schleiermacher, der jo samtidig opstillede det Ideal, som han selv stræbte at virkeliggøre, sluttede Clausen med at tiltræde en katolsk Præsts Udtalelse om, at »større Teolog har den protestantiske Kirke ikke haft fra Calvins Tid indtil nu«. Dertil knyttede han et Referat af Skydebanefesten, men karakteristisk nok nævner han slet ikke Mynster og giver kun et yderst kortfattet Resumé af hans Tale. ²²

²⁰ Optegn. 173. ²¹ Ib. S. 173. ²² »Københavnsposten« 28. Sept. 1833. Artiklen blev senere benyttet i Efterskriften til de efter Schleiermachers Død udgivne Breve.

Søndag den 29. September forlod Schleiermacher igen København for over Malmø at rejse til sit Hjem. Clausen kom aldrig til at se ham mere, men i sit Hjerte var han blevet endnu et Minde om ham rigere. En Aften i Begyndelsen af Februar den følgende Vinter genoplevede han i sit Hjem i Erindringen den uforglemmelige Septemberge. Sammen med sin Familie og flere Kandidater holdt han en lille improviseret Festlighed i Anledning af, at han samme Dag fra Berlin havde faaet tilsendt Billedhuggeren C. R a u c h s Buste af Schleiermacher.²³ Saa meget dybere og smerteligere blev Indtrykket, da han en Uges Tid efter modtog Budskabet om Schleiermachers pludselige Død. Vel stod Clausen allerede nu i Begreb med teologisk at vandre sine egne Veje, men han glemte aldrig den Mand, der havde haft den store Betydning for hans aandelige Frigørelses- og Udviklingshistorie. Nu laa det »rige Liv afsluttet«, men Rauchs Buste, som han fra den Tid daglig havde for sine Øjne, blev ham et varigt Minde om »de aandfulde Træk« i Mesterens Aasyn.²⁴

Kapitel VIII

CLAUSENS FORELÆSNINGER 1825—34 OG STUDENTERNE

- 1825 Sommersemestret: Historisk kritisk Indledning til det gamle og det nye Testamente. Jesu Barndoms-, Lidelses- og Opstandelseshistorie. I. Del af Proverbierne.
- 1825 Vintersemestret: Katolske Breve. Amos, Mika og Nahum.
- 1826 S: Johannes's tre Breve. Galaterbrevet. Pastoralbrevene. 2. Del af Proverbierne og de gammeltestamentlige Apokryfer.
- 1826 V: Nytestamentlig Hermeneutik og Lukas-Evangeliet.
- 1827 S: Paulus's Teologi. Acta. Jesu Taler.
- 1827 V: Johannes-Evangeliet. Kirkelig Arkæologi.
- 1828 S: Hebræerbrevet. Pastoralbrevene. Indledn. til det nye Testamente.
- 1828 V: Synopsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
- 1829 S: Synopsen. Romerbrevet. Galaterbrevet.
- 1829 V: Korinthierbrevene. Paulus's Teologi.
- 1830 S: De Dogmer, hvor der er den største Forskel mellem vor Kirke og den katolske. Galaterbrevet. Thessalonikerbrevene.
- 1830 V: Johannes-Evangeliet. Johannes's tre Breve.
- 1831 S: Nytestamentlig Hermeneutik. Paulus's smaa Breve.
- 1831 V: Hebræerbrevet. Petersbrevene. I. Del af Dogmatikken.

²³ Brev fra Otto Laub til H. Laub, jvfr. C. L. N. Mynster, Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 288. Brevet er dateret 16. Marts 1834. Rauchs Buste er afbildet i H. Meisner, Schleiermacher als Mensch 1923. ²⁴ Optegn. 173.

- 1832 S: Jakobs Brev, Judas's Brev og Peters andet Brev. Galaterbrevet. 2. Del af Dogmatikken.
- 1832 V: Indledning til det nye Testamente. Synopsen.
- 1833 S: Apokalypsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
- 1833 V: Acta. 1. Del af Dogmatikken.
- 1834 S: Johannes's tre Breve. Thessalonikerbrevene. 2. Del af Dogmatikken. Confessio Augustana og Apologien.
- 1834 V: Nytestamentlig Hermeneutik. Synopsen.

Som det ses, holdt Clausen endnu i 1825 og 26 Forelæsninger over det gamle Testamente; men ved Hohlenbergs Ansættelse blev han endelig helt fri for denne Disciplin. I Stedet kunde han helt hengive sig til den nytestamentlige Eksegese som sit egentlige Fag. Af stor Betydning var det, at han sidst i 20erne introducerede den nyere Hermeneutik, der i Tilslutning til J. A. Ernestis »Institutio interpretis Novi Test.« (1761) fremhævede Betydningen af en metodisk grammatisk-historisk Fortolkning. Det var i Vintersemestret 1828, han første Gang læste herover, og af ovenstaaende Fortegnelse over hans Forelæsninger ser vi, at han har tillagt den stor Betydning, siden han gentog sin Forelæsningsrække hele fem Gange i Løbet af den her behandlede Periode. Samtidig med at han for hver Gang samlede nyt Stof til et senere skriftligt Arbejde, gjorde han saaledes et ihærdigt Forsøg paa »at føre en Disciplin, som tidligere var blevet dyrket med stor Forkærlighed, tilbage til den Plads en evangelisk-protestantisk Teologi ikke kunde forholde den uden at træde i Modsigelse med sin Kirkes Principper«.¹

1829 udsendte han »Quatuor Evangeliorum Tabulæ Synopticæ«, som han straks lagde til Grund for sin Gennemgang af de synoptiske Evangelier. »Ved Evangeliefortolkningen«, skriver han i »Optegn.«, »frembød den sammenfattende (synoptiske) Behandling af de tre første Evangelier sig for mig som den naturlige: som den, der gav let og sikkert Indblik paa én Gang i det fælles og det særlige. Det blev, tror jeg, almindelig erkendt, at der ved denne Behandlingsmaade tilførtes de Studerende en betydelig Lettelse; hvad der mulig kan tabes ved denne Behandling, lader sig uden Vanskelighed erstatte ved eksegetiske Øvelser, indskrænkede til de enkelte Evangelier«.²

1831 da Fakultetet kun bestod af Jens Møller, Clausen og Hohlenberg, udvidede Clausen sin Forelæsningskreds fra de eksegetiske Fag til Dogmatikken. »Den akademiske Stilling vandt herved uendelig for mig i Betydning«, skriver han, »baade ved det udvidede Selvstudium, der krævedes, og ved den større og frugtbare Virkekreds, der aabnedes for mig . . . For de unge Teologistuderende er det dogmatiske Kursus Hoved- og Midtpunkt i det akademiske Liv, og i samme Grad bliver det Hoved-

¹ Clausen, Det nye Testaments Hermeneutik 1840 S. IV. ² Optegn. 107, 157.

og Midtpunkt i den teologiske Lærervirksomhed . . . Der hengik dog flere Aar, inden jeg kom saa vidt, at jeg endogsaa kun nogenlunde fyldestgjorde mig selv. Mine Hæfter blev idelig og idelig omarbejdede, og det varede en rum Tid, inden jeg blev saaledes Herre over Stoffet, at Foredraget kunde blive virkelig frit og levende«. ³ Det er en af Kirkekampens psykologiske Virkninger, Clausen her røber. De pinlige Oplevelser lærte ham at lade Tanken gøre lange Veje, før den traadte frem for Offentligheden. Paa enlige Spadsereture, især i Omegnen af »Søbakken«, groede Tankestoffet i ham, men Udbyttet af sine Overvejelser fremlagde han først for Offentligheden, naar Gæringsprocessen var overstaaet. Der skulde paa den Maade gaa tolv Aar, førend han vovede at udsende en populær Dogmatik, og enogtyve Aar, førend han udsendte en videnskabelig Dogmatik. Et lille Indtryk af Clausens første dogmatiske Forelæsninger kan man dog faa gennem det Udtog, som stud. teol. Søren Kierkegaard nedskrev af dem i Vinteren 1833—34 og Sommeren 1834. Det viser, at Clausen gav Studenterne en i adskillige Henseender virkelig bibelsk Vejledning. Grundbestræbelsen var dog den dobbelte: at fatte Kristendommen som en positiv historisk Aabenbaring, overleveret gennem det nye Testamente, og tillige kritisk at fremhæve, at denne Aabenbaring ikke var en færdig udvortes Lov men en aandelig Virkelighed, der fordrede Fornuftens Virksomhed for at faa det evige Indhold løftet ud af den tidshistoriske Iklædning. ⁴

En personlig stor Glæde for Clausen var, at han ved sine dogmatiske Forelæsninger havde Lov til at benytte Modersmaalet, hvis Odelsret han som saa mange andre først rigtigt fik Blik for i disse Aar. Et Vidnesbyrd herom er, at Lektionskataloget, der hidindtil var affattet paa Latin, efter hans Proposition af 25. September 1833 fremtidig udgik paa baade Latin og Dansk. ⁵ De dogmatiske Forelæsninger kunde han, som sagt, holde paa Dansk og derved i en mere fri Form; men dermed være ikke sagt, at han forsømte det formelle. Den klassiske Retoriks strenge Regler laa ogsaa til Grund for hans danske Foredrag, thi i hele sin Gøren og Læden var og blev han bestandig en Formens Mand. Det er derfor med fuld Ret, at han ved Siden af Kunsthistorikeren N. L. Høyen er blevet betegnet som »den anden store Taler« i Slægten fra Tyverne. ⁶

³ Ib. S. 161. ⁴ Søren Kierkegaards Papirer, udg. af P. A. Heiberg og V. Kuhr, 39. B. I. Registreret I C. 19. Et enkelt Stykke trykt som Note til I A. 29. Kierkegaards Hæfte er aabenbart ikke skrevet under selve Forelæsningen men bagefter som en forkortet Gengivelse paa Grundlag af egne eller andres Notater. Gengivelsen er selvfølgelig ikke ordret men synes i det hele temmelig paalidelig. Hæftet er ufuldstændigt. Det begynder med Kapitel V »Om den hellige Skrifts Forhold til Fornuften«. Derefter 7 Sider blanke. Hæftet slutter ufuldendt i Kapitel 74 om Sakramenterne. Jvfr. Valdemar Ammundsen, Søren Kierkegaards Ungdom, Universitetets Festskrift 1912. S. 82f. ⁵ Jvfr. H. Matzen, Københavns Universitets Retshistorie (1879) II, 53. ⁶ Carl S. Petersen og Vilh. Andersen, Illustreret dansk Litteraturhistorie III, 485.

Hvad der ellers tidligere er sagt om Clausens Forelæsningsvirksomhed, gælder ogsaa her, saa der er ingen Grund til at gentage det. Bemærkes maa dog, at han i alt Fald efter 1831 i det store og hele fulgte en bestemt Plan for Rækkefølgen af sine Forelæsninger. Den 1. November nævnte Aar udsendte det teol. Fakultet en Studieplan, i hvilken det bl. a. hed: »Det nye Testaments Eksegese vil blive fuldendt i et Tidsrum af tre Aar, og saaledes at Evangelierne bliver foredragne i tvende Vinterhalvaar. I det nys anførte Tidsrum vil tillige Forelæsninger blive holdt over Indledningen til det nye Testamente og andre til Bibelstudiet hørende Discipliner. Teologiens systematiske Discipliner bliver saaledes foredragne, at Dogmatik og Moral gennemgaas hver i et Kursus af tvende Semestre i det mindst hvertandet Aar og skiftevis, saa at det ene Kursus afløser det andet«.

Hvad angaar Clausens Forhold til Studenterne, havde han ved sin Indmeldelse i »Studenterforeningen« 1823 leveret Bevis for, at han omfattede deres hele Liv og Færden med levende Interesse. Det var imidlertid kun med ganske enkelte, han kom i egentlig Kontakt uden for Universitetets Hørsale. I Tyskland havde han været Vidne til og selv nydt godt af, at mange Professorer privat samlede udvalgte Kredse af unge studerende om sig og ligefrem betragtede det som en Hoveddel af deres akademiske Virksomhed, og herhjemme holdt paa samme Maade S i b e r n aabent Hus for Studenterne, men til en saadan Maade at virke paa manglede Clausen efter eget Udsagn »Drift og Begavelse«. ⁷ Han tilsigtede jo paa ingen Maade gennem sin Lærervirksomhed at hverve sig direkte Disciple men i Stedet at vække og modne sine Tilhørere til Selvstændighed i Tænkning og Omdømme. I sin Tale paa Universitetet ved Reformationsfesten 1829 sagde han bl. a.: »Naar Ynglinge samler sig om Videnskabens Lærere, da sker det ikke for at opfange Ordene af deres Mund og prente dem i Erindringen, medens egne Tanker skal tages til Fange under det større Navns Anseelse, men for at de ved Ordets Hørelse og Eksemplets Magt maa ledes og vækkes til Uddannelse og Anstrengelse af egne Kræfter til samvittighedsfuld Alvor i de aandelige Sysler, til stigende Selvbevidsthed og Selvstændighed af Aandens Liv«. ⁸ Der var derfor intet, han frygtede mere end at træde den personlige Ejendommelighed i Vejen. Følgen blev, at han foretrak at lade sig søge. Til Gengæld bestræbte han sig saa altid efter at komme de søgende i Møde. ⁹ At han dog gerne havde ønsket at komme i noget nærmere Forbindelse med Studenterne, end Forelæsningerne og de skriftlige Øvelser gav Anledning til, fremgaar af den Omstændighed, at han efter Rasmus Nyerups Død 1828 var blandt Ansøgerne til Embedet som Regensprovst,

⁷ Optegn. 147. ⁸ Clausen, Taler holdte ved forskellige Lejligheder (1848) S. 19. ⁹ Jvfr. Optegn. 147.

men Filologen F. C. P e t e r s e n havde større Anciennitet og blev derfor udnævnt. Skønt Clausen kom lige bag efter, kunde han altsaa ikke komme i Betragtning. Men »den Tanke kan ikke afrystes«, skriver Prof. K. F a b r i c i u s, »hvor forskellig Regensens Historie vilde have udviklet sig, hvis han i 1830erne og 1840erne havde staaet som Institutionens Leder«. ¹⁰ Saaledes kom Clausen heller ikke paa den Maade i nærmere Kontakt med de egentlige Studenter. I Stedet saa han i den første Række af sine Professoraar ugentlig adskillige teol. Kandidater i sit Hjem, men efterhaanden som hans Virksomhed udvidedes i forskellige Retninger og førte ham ind i flere Forbindelser, ophørte disse Sammenkomster. ¹¹

Hvorledes dømte nu Studenterne om Clausen, der jo i disse Aar næsten daglig var Genstand for voldsomme Angreb med de alvorligste Sigtelser, og hvilken Betydning havde han for dem? Blandt de studerende, der i dette Tidsafsnit sad under Clausens Kateder, er der adskillige, der ved deres senere Manddomsgerning har indskrevet deres Navne i Aarhundredets Kirkehistorie. Vi nævner i Flæng Navne som Otto Laub, Hans Lassen Martensen, Frederik Hammerich, D. G. Monrad, Vilhelm Birkedal og Søren Kierkegaard. Som en stadig voksende Part af den Ungdom, der i sidste Halvdel af 20erne og første Halvdel af 30erne samledes i de teologiske Høresale, repræsenterede ogsaa de her nævnte den nye Tid, der i Mynsters eller Grundtvigs Aand helt og afgjort havde vendt Rationalismen Ryggen. Gennem deres efterladte Breve og Memoirer eller paa anden Vis lærer vi deres Syn paa Clausen at kende.

Den unge O t t o L a u b begyndte sit teol. Studium i Efteraaret 1825 som ivrig Tilhænger af Mynster. I det Brev, som han den 3. December samme Aar sendte sin Fader, den kendte Hieronymus Laub i Frørup, turde han ikke udtale sig om Clausen som Kristen, da han endnu ikke kendte tilstrækkeligt til ham og »hans famøse Sag«. Derimod giver han et udmærket Billede af Clausen som Ekseget, saadan som han virkede paa en Nybegynder i Studiet: »Jeg undrer mig ikke over, at der er et saa stort Auditorium hos ham, og at der, som Grundtvig siger, »gaar saa stort Ry af ham blandt de unge teologiske Studenter«. Han har et meget behageligt Foredrag, et tydeligt Organ, og taler et meget smukt Sprog. Han læser bestandig paa Latin, hvilket ogsaa let kan bidrage til at indtage unge Studenter, der betragter dette paa en Maade som et Kunststykke. Dog tror jeg ikke, at det er dette ene, som har foranlediget mig til at anse ham for en i det mindste meget duelig Lærer. Jeg synes, at han paa en meget fornuftig og tillige overordentlig human Maade fremsætter og vurderer de forskellige Meninger angaaende tvivlsomme Steder. Han fremsætter altid kort og grundigt sine Meninger om deslige Steder og overvælder ikke sine Tilhørere med lærde Citationer etc. Han

¹⁰ K. Fabricius, Regensen (1925) S. 49f. ¹¹ Jvfr. Optegn. 147.

læser over Jakobs Brev, og jeg er fuldkommen tilfredsstillet ved den Maade, hvorpaa han har forenet Jakobs og Pauli Meninger og vist, hvori de virkelig er uenige, og hvad der blot grunder sig paa senere Udviklinger af deres Ord«. ¹² Som Kandidat kom Laub en Del i Clausens Hjem. I Begyndelsen befandt han sig ikke saa godt her som ved de berømte Tirs-dagsaftener hos Sibbern. »Clausen er Professoren«, skriver han i et Brev, »som med Velvilje ser unge Mennesker hos sig for at danne dem; men Sibbern er Ligemanden, som glæder sig ved at tale med dem, der vil komme til ham«. Men efterhaanden lærte han at sætte høj Pris paa »den fine Elegance og simple Velstand, der viste sig i hele denne Familie«. ¹³

Da Frederik Hammerich (Stud. 1825, Kand. 1830), der som Student var en ivrig Grundtvigdiscipel, i sit »Levnedsløb« gjorde op, hvad Universitetet havde bragt ham i Studieaarene, skrev han følgende om Clausen: »Den af Professorerne, for hvis Læredygtighed jeg havde størst Agtelse, var Clausen, og ham saa jeg i det Lys, Kirkekampen kastede paa ham. I hans Udlægninger af det nye Testamente sporede man endnu overalt Rationalisten. At noget dybere alligevel arbejdede i ham efter Schleiermachers Forbillede, at han stod en Del over rationalismus vulgaris kunde hverken jeg eller mine Venner dengang faa Øje paa. Men jeg ved, at jeg trods Modsætningerne uvilkaarligt følte mig draget af den skarpsindige lærde med det ædle, fine Aasyn. Senere i mit Liv kom jeg ham nær og blev ikke skuffet«. ¹⁴

Den unge Martensens Forhold til Clausen frembyder store Vanskeligheder, da man næppe fuldt ud kan acceptere hans Fremstilling i »Af mit Levnet«. ¹⁵ Som Prof. J. Oskar Andersen har paavist det, var Martensen, der blev Student 1827 og Kandidat 1832, udpræget grundtvigsk Partigænger lige indtil Vinteren 1831—32. Selv fortæller Martensen, hvorledes han hørte hjemme i den Kreds, der samlede sig om Lindberg, der havde været hans Lærer paa Metropolitanskolen: »Indhyllede i Tobaksskyer sad vi og udslyngede vore Angreb paa Rationalismen, der krydrede med Anekdoter sigtende til at gøre Rationalisterne forhadte eller latterlige — hvad Stiftsprovst Clausen havde sagt eller gjort, hvad Sønnen havde sagt paa sine Forelæsninger o. s. v.«. ¹⁶ Her taler Partigænger tydeligt. Ikke desto mindre begynder han sin Omtale af Clausen med klart og indigneret at afvise Grundtvigs Beskyldninger imod ham: »Ved at høre ham maatte jeg meget snart finde, at Grundtvigs

¹² Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve 1885—87 S. 15. ¹³ Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 269ff, 288. — Otto Laub (1805—82) var 1854—78 Biskop over Viborg Stift. Teologisk stod han i nært Forhold til Mynster og Martensen. ¹⁴ Fr. Hammerich, Et Levnedsløb 1882 I, 181. — Hammerich (1809—77) var fra 1859 til sin Død Professor i Kirkehistorie. Grundtvigsk indstillet. ¹⁵ Mod Dr. Skat Arildsens Fremstilling af Martensens Forhold til Clausen, jvfr. Arildsen, Hans Lassen Martensen I, 39ff, har Prof. J. Oskar Andersen derfor fremført alvorlige Indvendinger, hvorpaa herværende Fremstilling bygger, jvfr. Kh. S. 6. R. I, 139ff. ¹⁶ Martensen, Af mit Levnet I, 27.

Paastand, at Clausen havde stillet sig i Spidsen for alle Guds Ords Foragtere, enten maatte betegnes som samvittighedsløs . . . eller som en latterlig men meget skadelig Overdrivelse«. Og det hedder videre som Begrundelse: »Sandheden er, at Clausens Teologi i Sammenligning med den tidligere Rationalisme betegner et betydeligt Fremskridt af den positive Kristendom. Han var paavirket af Schleiermachers nye Teologi, men han havde overvejende tilegnet sig det kritiske Element i Schleiermacher, mindre det mystiske og spekulative. Havde han ogsaa kunnet tilegne sig det sidste, vilde hans Teologi have været mere befæstet. Men kunde hans Teologi nu end ikke vinde mig fra Indholdets Side, saa var der dog meget i det formelle, som maatte interessere mig. I hans eksegetiske Forelæsninger, som er det eneste, jeg har hørt hos ham, var der en Klarhed og Friskhed, en Forskningens Aand, der ikke kunde andet end tiltale«. »Mest vandt han mig dog ved sin Personlighed, der allerede paa Katederet gjorde en stor Virkning ved en vis ophøjet Ro, et Præg af Finhed og Værdighed«. ¹⁷ Martensens Begrundelse for sin Afvisning af Grundtvigs Paastande om Clausen er dog meget gaadefuld, thi ser man nærmere paa den, kan man ikke nægte, at den forudsætter et fyldigere Kendskab til Clausens Teologi, end de eksegetiske Forelæsninger kunde have givet. (Jvfr. Hammerichs Ord ovenfor.) Man nødes derfor til at tage Tidsbestemmelsen »meget snart« som en Erindringsforskydning eller som en relativ Betegnelse i Forhold til det lange Aaremaal, Martensen ser tilbage paa. Hans Begrundelse for sit nye Syn paa Clausen forudsætter, som sagt, Kendskab til dennes Teologi fra en anden Side end de eksegetiske Forelæsninger, der var de eneste, han hørte af ham, men da han hverken har deltaget i Clausens Øvelser før i Vinteren 1831 eller hørt andre Forelæsninger af ham, hænger Nyorienteringen rimeligvis sammen med Indtrykket fra Clausens Skriveøvelser 1831, som Martensen deltog i. Da var han desuden blevet grebet af de filosofiske Studier under Sibberns Vejledning, og den muligvis af Fr. Zeuthen fremkaldte Kritik af Grundtvig ¹⁸ understøttedes nu ved Sibberns Dom om denne. Da var det forstaaeligt, at Clausen kom til at staa i nyt Lys for ham, saa meget des mere som Clausen i Auditoriet oplæste Martensens Besvarelse af en dogmatisk Opgave og omtalte den med megen Ros. Ikke længe efter indbød Clausen ham til sit Hjem. Over for den begavede Student har han altsaa gjort en Undtagelse og er fraveget sit Princip kun at indbyde teol. Kandidater. Martensens nære Tilknytning til det clausenske Hjem hører dog hovedsagelig hans Kandidattid til. Da imidlertid hans Omtale af »disse Ungdomstimer« i høj Grad bidrager til at fuldstændiggøre vort Billede af Forholdet mellem Clausen og den Ungdom, hvis Lærer

¹⁷ Ib. S. 55f. ¹⁸ I »Et Par Aar af mit Liv« 1869 S. 13ff har Fr. Zeuthen gjort Rede for »de antipathiske Følelser«, der efterhaanden fjernede ham helt fra Grundtvig.

han var, skal de gengives her: »I Familie- og Vennekredsen, i hvilken man indførtes, naar man stundom først havde været hos ham paa hans Studerekammer, taltes der især om Kunst, om Rom, om Thorvaldsen, Oehlschläger og Weyse, om Politik og om sociale Spørgsmaal, hvilke Tidsbegivenhederne medførte. Om Teologien var der ikke synderlig Tale, om han end ikke unddrog sig, naar man ønskede at bringe noget paa Bane. Man havde da altid Indtrykket af, at han ikke vilde paanøde en sine egne Meninger, og han var meget, man kunde sige, beundringsværdig frisindet, naar han mærkede, at den yngre fandt sig tilskyndet til at gaa andre Veje end de af ham anviste. Om Grundtvig og den hele Strid mindes jeg ikke i disse Kredse at have hørt Tale. Mynster har jeg ved en eller anden Lejlighed hørt omtale, dog kun kort og unægtelig ikke med Sympati«. Efter en kort Redegørelse for Forholdet mellem Clausen og Mynster slutter Martensen med følgende taknemmelige Ord: »For et ungt Menneske, der ikke havde haft synderlig Lejlighed til at bevæge sig i en højere Dannelses Kredse, maatte det have sin store Betydning, at Adgang til et saadant Hjem blev ham aabnet«. ¹⁹ Hvad angaar Clausens Syn paa Martensen, ved vi fra Otto Laub, at han ligesom Sibbern »gjorde overordentlig meget af ham«. ²⁰

D. G. Monrad (Stud. 1830, Kand. 1836) kom til København som i hvert Fald kristelig vakt, men intens Beskæftigelse med det gamle Testamente og ivrig Syslen med Naturvidenskaben førte ham ind i alvorlige aandelige Kriser. I Vinteren 1832—33 genoptog han dog det teol. Studium, hjulpet dertil af den »vise« Hegel, der igen havde bragt hans »hærgede Sind« »Tro« paa Gud og Tilværelsens Mening. ²¹ Nogen ligefrem Tilhænger af Clausen var han ikke. Vilh. Birkedal beretter om ham, at »han saa med megen Uvilje paa hele Clausens Teologi og bekæmpede den, naar hans Venner forsvarede den«, og i sit *Petitum* skriver Monrad selv, at da Clausens System »afveg alt for meget fra hans egne Meninger, bevirkede det, at han ikke var nogen stadig og flittig Tilhører«. ²² Men senere kom han til at se anderledes paa Clausen. I et af de »Politiske Breve« betegner han ham som den systematiske Teolog, der kommer Martensen nærmest, priser hans »vidunderlige Klarhed« og fremhæver som hans Fortjeneste, at han »har hævet den systematiske Teologi i vort Fædreland fra en lavere Rationalisme til Schleiermachers Standpunkt«. ²³

Vilh. Birkedal (Stud. 1829, Kand. 1834) hyldede som Student Mynster som sin »Lærefader«, ²⁴ men naar han i sin *Selvbiografi* skriver, »at det i det hele var en død Tid ved Universitetet og da navnlig ved det teol.

¹⁹ Af mit *Levnet* I, 56ff. ²⁰ Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 289. ²¹ Jvfr. Svend Hauge, *Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed* (1944) S. 18ff. ²² Vilh. Birkedal, *Personlige Oplevelser 1890* I, 111. Hauge anf. Skr. 17. ²³ *Politiske Breve 1878* Nr. 14 S. 2f. ²⁴ Birkedal, anf. *Skrift* S. 216.

Fakultet«,²⁵ mærker man tydeligt den senere Grundtvigianers Syn paa Forholdene. Ikke desto mindre erkender han uforbeholdent, at »H. N. Clausen uden Sammenligning var den dygtigste af Professorerne ved Kollegiet, med adskillig Gave til at have en fremragende Plads«. Han mener dog, at »Begejstringen for ham nu var ikke lidet ringere, end den var i det første Decennium af hans Lærestilling«. »Det kom vel ganske naturligt af«, — hedder det videre —, »at der hos ham med hans nøgterne Forstandsretning og kølige Fremstillingsmaade intet var, der varigt kunde henrive. Thi nøgtern var han som Lærer. Hans Foredrag løftede sig aldrig op over det jævne Niveau, — der var intet Sving, ingen beaandende Luftning, der udgik fra ham, og hans Tanker var aldrig høje eller dybe, saa de kunde aabne Indblik i en Aandeverden. Han var jo dæmpet Rationalist, og hans Eksegese var blottet for dybere Forstaaelse af de hellige Forfattere, og hans Udvikling blev en for mig i det mindste temmelig usmagelig Kriticisme. Naar dertil kom, at hans Foredragsmaade var saare præget af en vis tør, skolastisk Tone, afmaalt og klangløs — da var det i det mindste for mig umuligt at blive tilfredsstillet af ham. I én Gren af hans Videnskab har han derimod hævdet sig en berettiget Plads som en ikke blot ualmindelig dygtig, men meget frugtbar Lærer. Det er i det historisk-dogmatiske: Fremstillingen af Dogmernes Udvikling gennem Tiderne«. ²⁶

Blandt disse Aars Studenter var jo ogsaa selveste Søren Kierkegaard (Stud. 1830, Kand. 1840). Direkte Udtalelser om Clausen fra denne Tid har vi ikke fra hans Haand, men fra de bevarede Forelæsningslister ved vi, at han har overværet adskillige af Clausens Forelæsninger. Bl. a. har han, som tidligere nævnt, hørt og refereret hans dogmatiske Forelæsninger 1833—34, rigtignok med store Huller. Valdemar Ammundsen, der har samlet og bearbejdet alt Stoffet vedrørende Søren Kierkegaards Ungdom, kommer til det utvivlsomt rigtige Resultat, at »for Søren Kierkegaard — med den gammeldagstroende Fader og den grundtvigianske Broder — maatte Clausen staa uden videre som Repræsentant for Rationalismen«. ²⁷

Som ovenfor sagt hørte de her nævnte Studenter alle til den stadig voksende Skare af teologisk Ungdom, der afgjort havde vendt sig fra Rationalismen; men ligesom denne inden for Præstestanden stadig var en aandelig Magtfaktor, som man maatte regne med, saaledes var den det ogsaa inden for Studenternes Kreds. Latinskolens Lærere, især de ældre, stod jo stadig paa Rationalismens Grund og paavirkede derved i høj Grad Eleverne. Man kan derfor ikke undre sig over, at disse som Studenter i særlig Grad flokkedes om Clausen. Fr. Hammerich siger udtrykkelig: »De allerfleste teol. Studenter var endnu Rationalister, deres

²⁵ Ib. S. 187. ²⁶ Ib. S. 188f. ²⁷ Valdemar Ammundsen, Søren Kierkegaards Ungdom S. 81.

Feltraab »Oplysning«, deres Mand Clausen«,²⁸ og Birkedal vidner paa samme Maade, at »de fleste af de Dages teol. Studenter« var begejstrede for Clausens Teologi.²⁹

Et Eksempel herpaa er den senere nationalliberale Historiker Carl Ferdinand Allen (Stud. 1830, Kand. 1836), der i sine Studenter- og første Kandidataar stod paa et halvt rationalistisk Standpunkt og derfor satte stor Pris paa Clausen baade som Ekseget og Dogmatiker.³⁰

Det samme er Tilfældet med den senere som Præst og folkelig Forfatter bekendte Edvard Mau (Stud. 1827, Kand. 1831), der i sine autobiografiske Optegnelser skriver, at han »som de fleste Studenter var begejstret for og næsten beundrede Prof. Clausen«, der ogsaa yndede ham og oftere nævnte og fremhævede hans Udtalelser ved Skriveøvelserne.³¹

En særlig hengiven Discipel havde Clausen i Hans Jørgensen Møller, der blev Student 1827, men som døde allerede 1832 midt under Studierne. I et Brev til Rektor P. N. Thorup, Ribe, hylder han Clausen, som kun en ung glødende Tilhænger kan gøre det: »Aldrig har den guddommelige Sandhed (i sin videste og snævrreste Betydning) haft en mere trofast — og mere begavet Ven. Jeg priser mig lykkelig over at være bleven hans Tilhører, og jeg anser det for en af mine mest nedslaaende Tanker, at jeg ikke kan behage ham. Om ham, som Borger i Sandhedens Rige, mangler jeg ganske Ord til at udtrykke min Højagtelse for ham; som Lærer sætter han det, der hos de øvrige Lærere, og Forfattere i det hele, er dunkelt, forvirret eller ubestemt, i Solens klareste Lys. Han har næsten gennemgaaet den kristelige Dogmatik. Det vilde være ubegribeligt, hvorledes denne Mand kunde beskyldes for Mangel paa Ortodoksi, hvis der i hans ulykkelige Modstandere var mindste Gnist af den Aand, der gennemtrænger Kristi Lære«. ³²

Hvor meget end Lindberg talte og skrev om »Clausenianere«, og hvor meget end Clausen var de rationalistiske Studenters Mand, fandtes der dog kun meget faa, der helt og holdent tilegnede sig hans Anskuelser. Men om dem gælder det, at de ofte, som Ungdom har for Vane, var langt mere yderliggaaende end deres Lærer. Saaledes skriver Biskop Fogtmann 1836 til P. Hjort: »Det er min Mening, at det er galt fat med det teol. Fakultet in essentialibus«. Han havde nemlig truffet unge Præster, der fornægtede Forsoningslæren og mente, at det var »det samme, hvad

²⁸ Fr. Hammerich, anf. Skrift S. 184. ²⁹ Birkedal, anf. Skrift S. 111. ³⁰ Ib. S. 145. — Carl Ferdinand Allen (1811—71) var fra 1851 til sin Død Professor i Historie. Hans Hovedværk skildrer Unionstidens Historie. ³¹ Kh. S. 4. R. VI, 651ff. E. Mau (1808—85) blev Præst i Haarslev og Tingjellinge og siden i Farum-Værløse. Hans opbyggelige Skrifter har udøvet en betydelig Indflydelse i Folkets brede Lag. ³² Af Clausens Privatarkiv, udg. af Skat Arildsen i Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. II, 191f.

Tro man havde, naar man kun handlede retskaffent«, og de antog, at Clausen lærte det samme. Fogtmann, der jo selv en kort Tid havde været knyttet til Fakultetet, bemærker hertil: »Dette er en Misforstaaelse, men en Misforstaaelse, hvori Prof. Clausen nok selv er Skyld«. ³³

Naar Flertallet af Studenterne enten paa den ene eller den anden Maade samlede sig om Clausen, ³⁴ havde det ogsaa en anden Grund end hans Teologi. Sammen med Botanikeren J. Fr. Schouw hørte han til de Professorer, der nu gik i Spidsen i Kampen for statsborgerlig Frihed. Hans Navn lyder os i Møde fra enhver af Datidens Valpladser for den begyndende politiske Frihedsbevægelse. Af den Grund saa ikke blot Teologerne men ogsaa talrige andre af Universitetets Studenter op til ham som Fører og Leder. »Clausen var ubetinget den populæreste blandt Universitetets Professorer«, skriver Orla Lehmann; »man ærede i ham ikke blot den højt begavede og rigt udviklede Lærer, men tillige den uforfærdede Repræsentant for Frihed i Videnskab, i Kirke og Stat«. ³⁵ Denne Beundring gav sig flere synlige Udslag. Aaret 1832 blev indviet for ham paa den festligste Maade af 31 teol. Studenter, der Nytaarsdag tilsendte ham en af Stempelskærer F. R. Krohn udført lille Buste af ham selv i Biscuit. Marmorfoden bar Indskriften »doctori dilectissimo discipuli«. ³⁶ Og da han, som tidligere omtalt, senere paa Aaret blev forbigaaet som Rektor, fremkaldte det stærk Misfornøjelse blandt et stort Antal af de studerende fra alle Fakulteter. Hovedsagelig under Indflydelse af den unge stud. jur. Orla Lehmann besluttede de derfor paa selve Rektorskiftets Dag — den 30. Juni — at bringe ham et Fakkeltog. Medens de Højtideligheder, der ledsagede Rektorskiftet, foregik i Regenskirken (Universitetsbygningen var endnu ikke færdigbygget), var en Mængde Studenter samlet i Regensgaarden, og det var her, Lehmann gjorde sig til Tolk for den bevægede Stemning, der herskede iblandt dem, og foreslog at give Clausen et synligt Vidnesbyrd om deres Sympati. Ved Fakkeltøget, der bragtes ham ude paa »Søbakken« af ca. 300 Studenter, var Lehmann deres selvskrevne Ordfører. Han udtalte, at Kærligheden til Clausens Virken ikke var indskrænket til Teologerne alene, men at alle Studenter i ham ærede en af vor Højskoles »ypperste Prydelser og Sandhedens uforfærdede Talsmand«, hvorfor den blotte Tanke om en ham

³³ Udvalg af Breve til P. Hjort. Ny Samling 1869 S. 229f. ³⁴ Antallet af hans Tilhørere fremgaar af de delvis bevarede Tilhørerlister. Til Lukasevangeliets 1826 V. var der 160 Tilhørere, til Paulus's Teologi 1827 S. 61, til Acta 1827 S. 110, til Romerbrevet 1829 S. 106, til Synopsen 1829 S. 72, til Indledningen til N. T. 1832 V. 141, til Synopsen 1832 V. 152 til N. T.'s Hermeneutik 1833 S. 142 og til Apokalypsen 1833 S. 126 Tilhørere. Jvfr. Den kgl. Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. F. Specielle Sager. a) det teol. Fakultet 1805—49. (R. A.) ³⁵ Lehmann, Erindringer I, 65. ³⁶ I Clausens Privatarkiv findes Studenternes ledsagende Skrivelse, paa hvilken Clausen har tilføjet de 31 Giveres Navne. Bevaret er ogsaa hans Koncept til Takketale for Gaven, jvfr. Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. II, 193.

tilføjet Tilsidesættelse havde været tilstrækkelig til at samle dem under det Banner, de aldrig skulde svigte: »Begejstring for Aandens Frihed og Taknemmelighed mod dens værdige Stridsmænd«. Efter en Hyldestsang³⁷ og Leveraab traadte Clausen frem og takkede dybt rørt for den smukke Maade, hvorpaa Studenterne havde bevidnet ham deres Tillid og Hengivenhed, og han tilføjede Ønsket om, at denne Time, hvis Minde aldrig vilde fortrænges af hans Sjæl, ogsaa af dem vilde blive erindret i Fremtiden med Glæde, naar de hver i sin Virksomhed stundom sendte Tanken tilbage til den Tid, de tilbragte ved Universitetet. — Paa en Tid, hvor man kun plejede at bringe Fakkeltog til fyrstelige Personers Ære, vakte Begivenheden i Taarbæk stor Opsigt. Orla Lehmann blev endog kaldt op til Universitetets Rektor, Jens Møller, for at modtage en akademisk Irettesættelse, der imidlertid paa Grund af Jens Møllers eget kildne Forhold til Sagen faldt temmelig spagfærdig ud.³⁸

Søger vi til sidst at uddrage Resultatet af disse forskellige Beretninger, bliver det følgende: Flertallet af de teol. Studenter samlede sig stadig med Begejstring om Clausen som deres Lærer. De øvrige og efterhaanden ikke helt faa, der følte sig som Mynsters eller Grundtvigs Disciple, tog derimod Afstand fra hans Teologi, som især de sidstnævnte bedømte i det Lys, som Kirkekampen kastede over den, d. v. s. som Rationalisme. Men saa godt som alle bøjede de sig for hans fine, ædle Personlighed og erkendte hans fremragende Duelighed som akademisk Lærer. Som saadan stod han i deres Øjne med Rette som Fakultetets ubestridte Førstekraft. Klart og tydeligt og ofte med udæskende Kritik pegede han paa de forskellige eksegetiske og dogmatiske Problemer, og skønt han ikke altid selv mægtede at løse disse paa en — navnlig for Mynsters og Grundtvigs Disciple — tilfredsstillende Maade, saa tilskyndede han ved hele sin Metode de unge til selvstændigt Tankearbejde, og det var just, hvad han selv tilsigtede med sin Undervisning. Hertil maa saa føjes, at en stor Del af hans Indflydelse hos Studenterne beroede paa, at han i disse Aar fremtraadte som en af Hovedmændene inden for den begyndende politiske Frihedsbevægelse.

³⁷ Sangen havde en af de tilstedeværende skrevet samme Dag. Dens sidste Strofe lyder som følger: »Vor Tak til dig vi bringer nu / Vor elskte Ven og Lærer. / Det dybe Mørke spreder du / Og Visdoms Flamme nærer. / Hør ej paa Stormens vilde Larm / Og frygt ej Skæbnens Bølge. / Dit Navn staar i Studentens Barm / Og Hæder skal dig følge«. ³⁸ Jvfr. Orla Lehmann, Erindringer I, 68ff og hans velskrevne Referat i »Københavnsposten« 1832 Nr. 123 og videre H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie I, 292ff.

Kapitel IX

TEOLOGISK FORFATTERSKAB 1826—34

a) STØRRE ARBEJDER

I Aarene efter Hof- og Stadsrettens Dom var Grundtvig atter i »Vintersæde i Studerekammeret«. En lignende fredfyldt Stilling kunde Clausen ogsaa nok have ønsket sig, men Lindberg gjorde jo alt, hvad der stod i hans Magt, for at Kirkekampen kunde komme til at vare saa længe som muligt. Og dog — midt under Stridens Rasen fandt ogsaa Clausen Tid at samle sig om videnskabeligt Arbejde.

I Maj 1826 helligholdt den danske Kirke — om end under meget beskedne Former — Tusindaarsfesten for Kristendommens Komme til Danmark. Ogsaa Universitetet deltog i Festen ved Promotion i de forskellige Fakulteter.¹ Clausen benyttede sig af Lejligheden og disputerede for den teol. Doktorgrad ved et Arbejde om Augustin som Ekseget. Helt afsluttet blev hans Afhandling dog først Aaret efter, hvor den udkom under Titlen »Aurelius Augustinus Hipponensis Sacrae Scripturae Interpretes«. Skildringen er delt i tre Hovedafsnit: I det første behandles de lærde Hjælpemidler for Bibelfortolkning, som Augustin har besiddet eller kunnet benytte; i det andet de hermeneutiske Regler, han har fulgt, og i det tredje gives der en Karakteristik af hans Eksegese, oplyst ved Eksempler fra hans Skrifter.

I første Afsnit² viser Clausen, at Augustin ingenlunde i alle Henseender har besiddet de Kundskaber, der ikke blot nu men ogsaa paa hans Tid var nødvendige til en grundig og selvstændig Eksegese. Som næsten alle Oldkirkens Teologer var han ukyndig i Hebraisk. Græsk kunde han derimod, men han kom aldrig saa vidt, at han kunde læse de græske Klassikere og Kirkefædre i Grundsproget. Hvad angaar Augustins bibelske Kanon, bestod den af de samme Skrifter, som vi har i vor Bibel. Som Grundregel for Bedømmelsen af et Skrifts Kanonicitet lærte han, at ligesom Evangeliets Lære var den eneste Grundvold for Troen, saaledes var igen Kirkens overensstemmende Antagelse, grundet paa historiske Vidnesbyrd, den eneste sikre Grundvold for Erkendelsen af et Skrift som apostolsk. Herhen hører ogsaa hans kendte Ord: »Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicæ ecclesiæ commoveret auctoritas«. Clausen citerer dem i en Note og bemærker, at deres Mening ikke kan være den, som de katolske Teologer antager: at Augustin i dogmatiske Spørgsmaal skulde have tillagt Kirkens Afgørelser en højere Anseelse end Skriftens Udsagn. Nej, de er sagt med kritisk Hensyn, ikke

¹ Jvfr. Universitetets Arkiv Nr. 1162, Pakke vedrørende den teol. Doktorpromotion i Aaret 1826. ² Aurelius Augustinus S. 9—91.

med dogmatisk, thi Augustin har dermed kun villet sige, at Kirkens Vidnesbyrd var en nødvendig Betingelse for Erkendelsen af de Skrifters apostolske Autoritet, af hvilke man skal hente den Kundskab om Evangeliet, der maa gaa forud for Troen paa samme.³ Selve Skriftens Grundtekst var Augustin af Mangel paa tilstrækkelig Sprogkundskab dels slet ikke, dels kun meget mangelfuldt i Stand til at benytte. Han var derfor hovedsagelig henvist til de latinske Oversættelser. Med Hensyn til hans Brug af Fortolkninger, saa havde han ganske vist et vist Kendskab til de berømteste græske og latinske patres, men overvejende benyttede han sig dog kun af Ambrosius's, Cyprians og Hieronymus's Arbejder.

I andet Hovedafsnit⁴ skildrer Clausen de eksegetiske Grundsatninger og Regler, som Augustin foreskrev og fulgte. Denne Del af Bogen er unægtelig den interessanteste, fordi man her ikke alene stifter Bekendtskab med Eksegeten Augustin men ogsaa med Eksegeten H. N. Clausen. Han har nemlig ved Redegørelsen for Augustins Teorier og Anskuelse sammenlignet dem med de vigtigste hidhørende teol. Sætninger og i Tilslutning hertil udviklet den efter sin Mening rigtige Opfattelse og Metode.

Om Skriftens guddommelige og normative Autoritet findes to helt modsatte Anskuelse hos Teologerne. Nogle (d. v. s. de principielle Rationalister) betragter den hellige Skrift ganske fra samme Standpunkt som andre Bøger. Følgelig antager de som Grundregel for dens Forklaring, at den skal ske paa samme Maade og efter samme Regel som alle andre Bøger. De søger derfor særlig at oplyse Tekstens grammatikalske og historiske Betydning og at fremhæve dens praktiske Brugbarhed. Denne Metode medfører flere unægtelige Fordele. Den bidrager til at oplyse det dunkle, bestemme det uvisse og bortvise Fordomme og tomme Indbildninger. Men selve Hovedsagen naar den ikke, thi den kan ikke anerkende nogen Dommer eller Kundskabskilde ved Siden af Fornuften og vil derfor dels afvise alt, hvad der ikke er indlysende for Fornuften, dels udsætte den evangeliske Sandhed for at blive tilsidesat for enkeltes subjektive Meninger, saa at der af Aabenbaringen bliver kun Navn og Skygge tilbage.⁵ Andre (d. v. s. de ortodokse) betragter i den Grad med Ærbødighed den hellige Skrift som Aabenbarings guddommelige Kilde, at de lige modsat mener, at al Brug af Fornuften derved er blevet tilsidesat og endog strider mod den sande Fromhed. Fromme Følelser vil hos dem kunne fremmes og næres ved Læsningen af den hellige Skrift, men denne vil, foretaget og fortsat med et sløvt Sind og uden Tankevirksomhed, ikke kunne virke gavnligt paa Forstanden og Viljen, og dens eventuelle Frugter vil ikke kunne meddeles til andre. Med Forkastelse af al virkelig Lærdom og Tænkning forsømmer de alle alminde-

³ Ib. S. 41. ⁴ Ib. S. 91—160. ⁵ Ib. S. 91ff.

lige og nødvendige eksegetiske Regler og udfinder i Stedet allegoriske og mysteriøse Betydninger, saa at de intet vil indrømme Fornuften men Fantasien alt.⁶

Forskellig fra begge disse Afveje, docerer Clausen, er den rigtige Fremgangsmaade, der grunder sig paa Overbevisningen om, at den hellige Skrift indeholder den Aabenbaring, som den guddommelige Naade har givet Menneskene som et Lys og en Støtte for Troen, men tillige paa Overbevisningen om, at denne Aabenbaring ikke kan gavne dem, der tilsidesætter Brugen af Fornuften, der er det eneste Middel, hvorved den kan erkendes og anvendes, eller af de Hjælpemidler, der er nødvendige for denne Erkendelse. Om den i disse Principper grundede Maade at behandle den hellige Skrift paa udtrykker Clausen sig saaledes: »Eo autem, ut uno verbo dicam, interpretes tendere debet, id summis viribus agere, ut Sacra Scriptura sibi vindicetur, quum tanto interpretum arbitrio per secula tradita et commissa fuerit, ut sui tandem interpretes et arbitri fiat; eo autem ut conamine felice perveniat, totus litteris sacris incumbere debet, ut singula verba diligenter inquirendo, plura ejusdem argumenti effata sedulo conferendo, Hebræorum et Hellenistarum usum loquendi assidue consulendo, plenum et purum doctrinæ typum efficiat, atque cardinem rei, remoto figurarum involucro, pia castaque manu teneat; hæc tandem integra integræ veritatis forma verbis expressa erit, hæc norma cogitandi agendique, qua certior, salubrior nulla.«⁷ Ogsaa Augustin gik ud fra dette Princip og forsvarede herudfra Skriften over for Manikæernes Beskyldninger.

I Spørgsmaalet om Skriftens Sandhed gaar Clausen frem paa samme Maade. Først fremsætter han sin egen Anskuelse: »Deum sapientissimo consilio providisse, ut, quæ ad doctrinam fidei pertinent, omnia vera et integra nobis per Sacram Scripturam tradita sint; . . . ita vero, auctores etsi homines habemus, humana voce loquentes, sua quemque ratione, suo stylo utentes, augustum et æternum numinis oraculum auribus resonare credimus.«⁸ Dernæst viser han, at Augustin, selv paa det fuldkomneste overbevist om denne Skriftens Sandhed, ivrigt søgte at forsvare den over for Manikæernes Indvendinger uden dog at lukke Øjnene for Evangeliernes forskellige og ofte modstridende Beretninger om de samme Ting. Men hildet som Augustin var i en urigtig Inspirationsteori, mente han dog, at ethvert Ord af Evangelisterne maatte henføres til den hellige Aands umiddelbare Indvirkning. Han begik saaledes den Hovedfejl, at han vilde overføre en forudfattet Inspirationsteori paa de hellige Skrifter i Stedet for at gaa ud fra Undersøgelsen af deres Beskaffenhed og derefter bestemme, i hvilken Betydning de kunde siges at være inspirerede.⁹ Af samme Grund afviste Augustin Tanken om Jesu og Apost-

⁶ Ib. S. 93f. ⁷ Ib. S. 96. ⁸ Ib. S. 100. ⁹ Ib. S. 101ff.

lenes Akkommodation. Men idet han saaledes efter sine egne moralske Begreber vilde bestemme, hvorledes Jesus og Apostlene maatte have handlet og talt, forsømte han at tage Hensyn til den Forskel, der er imellem at overtræde Sanddruhedens Pligt og i sin Tale at rette sig efter deres Tarv og Fatteevne, til hvem Talen rettes.¹⁰ Om Skriftens Tilstrækkelighed og Tydelighed lærer Augustin til Clausens Tilfredshed, at meget vel er dunkelt, men at selve denne Dunkelhed er Menneskene tjenlig. Alt hvad der hører til det væsentlige i Læren, er derimod fuldkommen klart, og de utydelige Steder vil for det meste kunne blive tilstrækkeligt oplyste af de tilsvarende tydeligere.¹¹

Efter saaledes at have fremstillet den Maade, hvorpaa Augustin be-
tragede den hellige Skrift, gaar Clausen over til at undersøge, hvilke kritiske og hermeneutiske Grundsætninger og Regler han har fulgt. Til Indledning omtales de tre hermeneutiske Principper, der til forskellige Tider har hersket i Kirken. I Oldkirken var den allegoriske Fortolkning dominerende, i Middelalderen den autoritetsbundne, den positiv-historiske; først ved Reformationen, da den aandelige Frihed var genvunden, kom man til den Overbevisning, at den hellige Skrift, oplyst ved Hjælp af Filologi, Historie og en kristelig Filosofi, selv maatte afgive den højeste og eneste Lov for sin Fortolkning. Augustin var dog en hæderlig Undtagelse blandt Oldkirkens Eksegeter. Han lærte nemlig, at Fortolkningens Formaal altid maatte være at udfinde Forfatterens Mening og Hensigt, og at man maatte vogte sig for at indbringe nogen anden Mening. Men helt fri for sin Samtids allegoriske Udlægning var han naturligvis ikke og navnlig ikke, naar det drejede sig om det gamle Testamente.¹²

Bogens tredje og sidste Hovedafsnit¹³ giver en Bedømmelse af Augustins Eksegese, oplyst ved Eksempler fra hans Værker og henført til de Krav, som Clausen stiller til en Ekseget. En saadans Opgave bestaar først i at oplyse Teksten ad filologisk og historisk Vej, »denique vero, ut momentum dogmaticum — quæ summa rei est — recte constituat, jubet necessitas in hisce nondum subsistere, sed quæ dicta, inprimis quæ difficilior, obscurior dicta sunt, ita ad plenam fidei s. Scripturæ analogiam referre, ut appareat, quomodo ex omnibus in unum collatis integrum doctrinæ corpus efficiatur, tum vero ex typo universali singula luce sua illustrari justopue modo æstimari debeant«. ¹⁴ Af disse tre forskellige Hensyn, der kommer i Betragtning ved Bedømmelsen af eksegetiske Arbejder, kan der for Augustins Vedkommende ikke være Tale om den historiske Fortolkning, som han helt forsømte, og hvad den filologiske Fortolkning angaar, holdt han sig alt for meget til de latinske

¹⁰ Ib. S. 120ff. ¹¹ Ib. S. 125ff. ¹² Ib. S. 142ff. Det var de to første Hovedafsnit d. v. s. S. 1—160, der udgjorde Clausens Doktorafhandling. ¹³ Ib. S. 161—278. ¹⁴ Ib. S. 166.

Oversættelser. Paa den anden Side indrømmer Clausen, at Eksegesen ikke afhænger af Sprogkundskab alene, og at der ved Hjælp af naturlig Dømmekraft ofte kan udrettes mere end ved et stort Lærdomsforraad. Dette var just Tilfældet med Augustin, hvis Fortrinlighed som Ekseget især bevirkedes ved hans Aands Fortrin.¹⁵ Paa den dogmatiske Fortolkning anvendte Augustin megen Flid. Omhyggeligt søgte han at tage Hensyn til Skriftens Analogi og at bestemme Begreberne og de enkelte Steders Mening efter den, men undertiden forledtes han — især af polemiske Hensyn — til at overføre sine egne Meninger paa Skriftens Ord, og herved gav han det første store Eksempel paa den skolastiske Spidsfindighed, der lige til den seneste Tid har haft saa skadelig en Indflydelse paa Teologien.¹⁶ Augustin havde med andre Ord som Ekseget store Fuldkommenheder og store Fejl. Hans Skrifter kan saaledes paa én Gang tjene til et opmuntrende og følgeværdigt som til et advarende Eksempel.¹⁷

Clausens Afhandling, hvis Hovedtanker vi nu har gengivet, er et Vidnesbyrd om, at Kandidataarenes Interesse for Patristikken var forbleven usvækket hos ham. Omfattende og grundige Studier af Augustins Skrifter ligger til Grund for den, thi de Bemærkninger, hvorpaa Undersøgelserne maatte grundes og Resultatet bygges, ligger for Størstedelen spredt omkring i Augustins talrige Skrifter. Det var derfor ikke uden »en særegen Tilfredshed«, at Clausen saa tilbage paa sin teol. Doktorafhandling, og han begrundet det med følgende: »Den staar nemlig for mig som et Vidnesbyrd om, at det under det vilde Stridsbulder snart er lykkedes mig at vinde den Ligevægt i Sjælen, som udkræves til at holde Tid og Kræfter samlede om et videnskabeligt Arbejde af nogen Betydning. Det kan vel være, at Mindet herom har givet Dokortitlen en Værdi for mig, som den uden det ikke vilde have haft. Den har i det mindste det Fortrin midt i Titelvæsenets tomme Bjældeklang at være selverhvervet«. Selv mener han, at han havde leveret »et vigtigt Bidrag til Special-Hermeneutikkens Historie«, og heri har han Ret.¹⁸ Skønt Bogen mangler en sammenhængende Skildring af Augustins hele Samtid og mere giver en skarpsindig Analyse end en Komposition, kan den som saadant læses med stort Udbytte den Dag i Dag. Clausen kunde ogsaa glæde sig over den smukke Modtagelse, der blev hans Arbejde til Del. P. E. Müller gav det en meget udførlig og meget rosende Anmeldelse i sin »Litteratur-Tidende«,¹⁹ og Jens Møller omtalte det ved given Lejlighed som »et saare skønt Skrift«.²⁰ Paa samme Maader blev det recenseret i flere førende tyske Tidsskrifter.²¹

Ikke blot har Clausen tegnet et Billede af Augustin som Ekseget, men

¹⁵ Ib. S. 179. ¹⁶ Ib. S. 244ff. ¹⁷ Ib. S. 267f. ¹⁸ Optegn. 136f og Clausens »Übersicht der theologischen Literatur von Dänemark« i »Teol. Studien und Kritiken« 1828 S. 894. ¹⁹ Dansk Litteratur-Tidende 1828 S. 715ff. ²⁰ Nyt teol. Bibliotek XVI, 361. ²¹ F. Eks. »Allgemeine Hallische Literaturzeitung« 1830 Nr. 83 S. 17—21.

ved at opstille Regler og Principper for Fortolkningen har han, som ovenfor antydet, ogsaa tegnet et Billede af sin egen eksegetiske Virksomhed. Paa det bestemteste tager han Afstand fra den principielle Rationalisme, fordi den ved Fortolkningen ikke anerkender nogen Dommer eller Kundskabskilde ved Siden af Fornuften. Men lige saa bestemt tager han Afstand fra Ortodoksien, fordi den afviser enhver Brug af Fornuften. Hans eget Standpunkt er et Forsøg paa at gaa Mellemsvejen imellem disse to Yderligheder: Fuldt forvisset om, at Guds Aabenbaring er nedlagt i den hellige Skrift, ønsker han stadig ligesom P. E. Müller at benytte sig af »Fornuftens Stemmeret i Religionssager«. ²² Følgelig hæveder han, at Eksegesens to første Momenter maa gaa ud paa at behandle Teksten filologisk og historisk, men hertil knytter han endnu et tredje Moment — det dogmatiske, som han endog betegner som Hovedsagen, og i Tilslutning hertil fordrer han, at alle Steder skal henføres »ad plenam fidei s. Scripturæ analogiam«, hvorved Skriften »sui interpretis et arbiter fiat«. ²³ Tilsyneladende er dette god Lutherdom, nøje svarende til det af Luther allerede 1519 formulerede Princip: »Scriptura Sacra sui ipsius interpretis«. ²⁴ Men naar det gælder dette Princip, er alt jo afhængigt af, hvorledes man naar til den »Skrift-Helhed«, ud fra hvilken alle de dunkle Enkeltheder skal forstaaes. ²⁵ Andetsteds i Afhandlingen siger Clausen, at det sker ved Hjælp af en kristelig Filosofi, ²⁶ og det betyder jo, at han stadig reelt følger nøjagtigt de samme Principper som dem, der kom til Orde i hans Hovedværk fra 1825: »at det kun ved filologisk Lærdom og filosofisk Kritik bliver muligt at udfylde det manglende, oplyse det dunkle, bestemme det vage og bringe den højere Enhed til Veje mellem de forskellige Læretyper og Fremstillingsmaader«. ²⁷ Trods al alvorlig Stræben for at hævde Skriftens Primat mod alle Mennesketilføjelser og al teoretisk Afstandtagen fra den principielle Rationalisme hyl-der han altsaa stadig den Sætning, at Aabenbaringen kun ved Fornuften bliver tilgængelig for Mennesket. ²⁸ Paa den anden Side maa det ikke overses, at Clausen ved klart og tydeligt at opstille Princippet om Skriftens Analogi har plantet en Spire til noget nyt og livskraftigt i sin Teologi. Han har hermed anvist sig selv den Vej fremad, som han maatte gaa. Vejen fremad til en dybere Kristendomsopfattelse maatte nemlig nødvendigvis for ham som udpræget Skrifteolog gaa gennem Skriftprincippet, det eneste af de protestantiske Principper, som han gør alvorlige Forsøg paa at gennemføre. Men han hindres i at gøre fuld Alvor af det dels ved, at Fornuften, som lige anført, stiltiende gøres til Dom-

²² P. E. Müllers Dogmatik S. 100. ²³ Aurelius Augustinus S. 166, 96. ²⁴ W. A. VII, 97, 21ff jvfr. K. Holl, Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte I, 559. ²⁵ Jvfr. Fr. Torm, Nytestamentlig Hermeneutik 1928 S. 231. ²⁶ Aurelius Augustinus S. 143. ²⁷ Kat. og Prot. S. 308. ²⁸ Ib. S. 309 og Aurelius Augustinus S. 94f. Jvfr. N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper S. 26.

mer over Skriften, dels ved det dermed sammenhængende, at han stadig mangler et virkeligt klart Inspirationsbegreb.²⁹

Hvorledes Clausen i Praksis behandlede Skriften, fremgaar delvis af hans 1829 udgivne »*Quatuor Evangeliorum Tabulæ Synopticæ*«. Ved Evangeliefortolkningen var han jo en Tilhænger af den synoptiske Behandling, men her var han stødt paa den Hindring, at der manglede en hensigtsmæssig Ledetraad, der kunde lægges til Grund for Forelæsningerne. For at raade Bod herpaa udsendte han saa selv det nævnte Arbejde.

Det indledes med en historisk Oversigt over tidligere synoptiske Forsøg. Allerede Oldkirkens Teologer arbejdede med Problemet, og efter Reformationen var det blevet genoptaget, men paa Grund af Teorien om Verbalinspirationen havde man ofte taget sin Tilflugt til smagløse Kunstgreb og tvungne Fortolkninger, og dette havde medført, at alle Harmoniseringsbestræbelser efterhaanden betragtedes som overflødige og unyttige. Blandt de nyere Teologer havde kun Paulus i Heidelberg og den katolske Professor J. L. Hug, Freiburg, holdt fast ved det ellers forladte Spor og banet Vej for virkelige videnskabelige historisk-kritiske Undersøgelser.³⁰ I en Note nævnes i Tilslutning hertil ogsaa Schleiermachers »Über die Schriften des Lucas, ein kritischer Versuch« (1817) med den Bemærkning, at det er en Bog, der indeholder meget til at konstruere Evangeliernes Harmoni, skønt den har en anden Hensigt og Slutning.³¹ Clausens eget Skrift er et Bidrag til at fortsætte og fremme disse Harmoniseringsforsøg. Sit Resultat vil han naa ved at skelne mellem det visse og det mere eller mindre sandsynlige i Anordningen af de evangeliske Fortællinger og saaledes ved Gerning gendrive Indvendingerne om den frugtesløse og spildte Møje ved dette Arbejde.³²

Skriftets første Hovedafsnit omfatter Jesu Fødsels- og Barn-domshistorie samt Forberedelsen til hans offentlige Fremtræden.³³ Ret udførligt behandles herunder Forskellen mellem Genealogierne hos Matthæus og Lukas. Clausen anser det for umuligt at skabe Harmoni imellem dem men understreger paa den anden Side, at de begge stemmer overens i Hovedsagen: at Jesus var af Davids Slægt.³⁴

Anden Del indeholder Fremstillingen af Jesu Virksomhed i Galilæa og Judæa.³⁵ Clausen antager, at Jesu offentlige Gerning omfattede en Periode af ca. to og et halvt Aar.³⁶ Denne Tid inddeler han i tre Afsnit: Det første gaar fra Fristelsen til Purimfesten (Jh. 5, I) og omfat-

²⁹ Jvfr. Plum, anf. Skrift S. 24. ³⁰ *Tabulæ Synopticæ* S. IX, XVII. J. L. Hug (1765—1846) var fra 1791 Prof. i Freiburg. Hans Hovedværk er den ypperlige »Einleitung in die Schriften des N. T.s« (1808), hvis tredje Udgave er tilegnet Biskop Fr. Münster, et Vidnesbyrd om Hugs økumeniske Indstilling. ³¹ *Tabulæ Synopticæ* S. XVII Noten. ³² Jvfr. Clausens egen Anmeldelse af sit Værk i »Maanedsskrift for Litteratur« 1829 II, 220. ³³ *Tabulæ* S. 1—13. ³⁴ Ib S. 6. ³⁵ Ib. S. 14—155. ³⁶ Ib. S. 54.

ter omtrent et helt Aar af Jesu Liv, det andet gaar fra Purimfesten til Rejsen til Jerusalem i Anledning af Løvhyttetfesten og omfatter ca. syv Maaneder, og det tredje gaar fra Løvhyttetfesten til Lidelseshistoriens Begyndelse og omfatter ligeledes ca. syv Maaneder. Med megen Skarpsindighed søger han under den videre Fremstilling at henføre alle Jesu Ord og Gerninger til disse ganske bestemte Perioder og til ganske bestemte ydre Omstændigheder deri. Eksempelvis kan anføres, at han med enkelte ældre og samtidige Eksegeter antager, at den Tempelrenselse, som Johannes henfører til den første Paaske, men som Synoptikerne henlægger til den sidste, er en og samme Handling, der af de sidstnævnte er henlagt til den sidste Paaske, blot fordi de ikke omtaler Jesu Nærværelse ved andre Paaskefester.³⁷ Om Lukas 17, 1—10 hævder han, at disse Vers ikke er forbundne med det foregaaende og ej heller med hinanden indbyrdes, hvorfor han antager, at der i disse Vers indeholdes fire Fragmenter af forskellige Taler. De tre første henfører han til beslægtede Steder i de andre Evangelier, men det fjerde (V. 7—10) lader han staa for sig selv som et afbrudt Stykke, der ikke kan bringes i nogen passende Forbindelse.³⁸ Ikke sjældent finder han Lejlighed til at henvide til Schleiermachers eksegetiske Bemærkninger, f. Eks. til Mt. 12, 32, at det er meget vanskeligt at se Forskellen imellem Bespottelse af Menneskesønnen og af den hellige Aand, en Bemærkning, som han betegner som meget skarpsindig («acute»).³⁹ Det er især Schleiermachers ovenfor nævnte »Über die Schriften des Lucas«, han henviser til. Nogen direkte Tilhænger af den deri fremførte Diegese- eller Fragmenthypotese er han dog ikke. Det er mere enkelte Bemærkninger og Udtalelser, han fremdrager, end selve Schleiermachers Hovedtanke: at Evangelierne er blevet til ved en senere Sammensmeltning af de oprindelige smaa Evangeliebrudstykker, som Schleiermacher kalder »Diegeser«. Thi vel er Clausen fuldt klar over, at Evangelisterne selv i Almindelighed be-
 tragtede Jesu enkelte Taler og Gerninger som afsondrede, for sig bestaaende Momenter, og at de derfor ikke tog Hensyn til Kronologien, men ikke desto mindre er han jo besjælet af den Tro, at det alligevel er muligt at sammenstille Beretningerne i en nogenlunde sikker kronologisk Orden.

Værkets tredje Del omfatter de evangeliske Fortællinger om Jesu Lidelse og Død,⁴⁰ og i fjerde og sidste Del ordnes og sammenstilles Beretningerne om Jesu Opstandelse og Himmelfart.⁴¹ Som Tillæg tilføjer Clausen en fuldstændig og sammenhængende Fortegnelse over alle de Afsnit, hvori han har delt Evangelierne efter deres Indhold og efter de fortalte Begivenheders Kronologi.⁴²

Som det vil være fremgaaet, er »Tabulæ Synopticæ« ikke nogen egent-

³⁷ Ib. S. 15ff. ³⁸ Ib. S. 110. ³⁹ Ib. S. 65. ⁴⁰ Ib. S. 156—72. ⁴¹ Ib. S. 173—80. ⁴² Ib. S. 181—85.

lig Kommentar, hvori Clausen praktisk gør Brug af sine hermeneutiske Principper. Som Opgave har han sat sig at sammenstille de fire Evangeliers Beretninger i en saa vidt mulig kronologisk Rækkefølge. I vore Dage har især »den formhistoriske Metode« paa overbevisende Maade godtgjort, at alle Evangelierne i Virkeligheden er uegnede til at danne Grundlag for nogen som helst Kronologi i Jesu Liv. Men det forhindrer os ikke i at beundre den lærde Skarpsindighed, der præger Clausens Arbejde, der — som han selv et Sted siger — er blevet til »ved Hjælp af den videnskabelige Kritik, som af de ældre Teologer ikke er bleven tilstrækkelig benyttet til deres Undersøgelser«. ⁴³ Det foregaaende Kapitel viste os, at denne Kritik kunde virke meget udæskende paa en Del af Studenterne, for hvem det foreliggende Skrift jo i særlig Grad var bestemt, men sammenligner vi den med f. Eks. Bastholms eller Vulgærrationalisternes Kritik, falder Sammenligningen absolut ud til Clausens Fordel. Neologiens og Vulgærrationalismens goldt negative Skriftbehandling er han helt ude over, men den historisk-kritiske Videnskab, der i Løbet af det 18. Aarh. havde udarbejdet sin egen Metode og Teknik, vil han ikke slippe. Hans Skriftbehandling minder saaledes om De Wettes, under hvis Kateder han jo havde siddet under Berlineropholdet, og i hvem han havde mødt en Teolog, der indtog et lignende Mellemlandpunkt mellem Rationalismen og Ortodoksien som det, han nu selv hyldede. Der er vist derfor ingen Tvivl om, at vi i alt Fald paa Eksegeseens Omraade ved Siden af Schleiermacher maa nævne De Wette som Clausens Lærer.

Clausens første større nytestamentlige Skrift, der for øvrigt tillige med to samtidige Universitetsprogrammer blev hans sidste paa Latin affattede Skrift, fik ved sin Udgivelse en meget smuk Modtagelse saavel i hjemlige som i udenlandske Tidsskrifter. P. E. Müller skriver f. Eks., at »den lærde og dybt forskende Forfatter hermed har leveret et rigt og betydeligt Bidrag til en fuldstændig Harmoni og Synopse«, og samtidig priser han som saa ofte før Clausen for hans fuldkomne Beherskelse af det latinske Sprog. ⁴⁴

b) MINDRE ARBEJDER

»Katholicismen og Protestantismen« er Hovedværket og »Aurelius Augustinus« og »Tabulæ Synopticæ« de to større Arbejder inden for den Fase i Clausens Udvikling, hvormed vi her beskæftiger os. Men hertil kommer forskellige mindre Arbejder i Form af Taler, Anmeldelser og Artikler i Blade og Tidsskrifter, især »Maanedss-

⁴³ Maanedsskrift for Litteratur II, 220. ⁴⁴ Dansk Litteratur Tidende 1833 S. 291, 316. Jvfr. videre Heidelb. Jahrb. 1829 Nr. 73f., Theol. Stud. und Krit. 1830 S. 931, Röhrs Prediger Bibliothek XIII, 673—85.

skrift for Litteratur«, hvoraf han var Medredaktør.¹ De grupper sig om følgende Emner: Til Forsvar for »Katholicismen og Protestantismen«, Teologi og teol. Studium, kirkelig Kultus, kirkelige Symboler og kirkelige Forfatningsspørgsmaal. De første har vi allerede behandlet; af de øvrige skal de vigtigste fremdrages i det følgende.

Teologi og teol. Studium: Ved Reformationsfesten 1829 tilfaldt den latiske Tale efter Tur Clausen. Dens Tema er »de videnskabelige Højskoler som Værn og Støtte for den ved Reformationen genfødte evangeliske Kirke«: Reformationen maa først og fremmest betragtes som »Værk og Frugt af kristelig Fromheds-aand«, men i den evangeliske Kirke »har den aandelige Frihed ikke mindre end Fromheden sit Hjemsted og sit Forsvar«. »Men Aand og Sans for denne Frihed — hvor skulde den vel have et ædlere og stærkere Værn end ved Videnskabens høje Skole? Thi paa Videnskabens Vej sker der intet virkeligt Fremskridt, hvor der ikke er fri og frejdig Brug af egne Kræfter og eget Omdømme«. Reformatorerne havde en udmærket Støtte i Universiteterne, og tre Aarhundreder har nu sandet, hvor »inderligt Kirke og Højskole er forbundne med hinanden, hvilke Kræfter, der er udgaaede fra disse, snart til at lede den kirkelige Bevægelse til en god Udgang, snart til at føre dens Forsvar, snart til Fortsættelse af det i saa mange Dele endnu ufuldendte Reformationsværk«. ² — De samme Toner om teologisk Frihed lyder os i Møde fra Clausens »Betragtninger over det teologiske Studium« (1833). Skarpt vender han sig mod de ortodokse og det grundtvigske Parti. Naar de har kunnet faa saa stor Magt i den lutherske Kirke, som Tilfældet er, skyldes det især »den Maade, paa hvilken Forholdet mellem Stat og Kirke er blevet opfattet og udviklet efter Reformationen«. Thi stik imod Reformationens Lære beherskes Kirken jo nu af Staten, hvilket har medført »en vis ukirkelig Karakter«. Som Følge heraf er nemlig de af Reformatorerne affattede Trosbekendelser imod hines Hensigt »ved borgerlige Love gjort til uforanderlige Regler, efter hvilke Kristendommen skulde forkyndes af de beskikkede Lærere«, og de har saaledes kunnet anvendes til at give »en uevangelisk Rigorisme« Medhold. Takket være »den aandelige Befrielseskrig i det 18. Aarh.« savnes den teol. Frihed dog ikke totalt. »Tingenes nærværende Stilling er meget mere den, at en saadan Frihed, efter tidligere at have længe været savnet, endnu ikke har opnaaet en fuldstændig Betyggelse«. Det er jo i »Lovens Myndighed, at enhver Frihed maa have sin Hjemmel, naar den skal kunne gøre sig gældende i

¹ De vigtigste af Clausens teol. Tidsskriftsafhandlinger findes i den af Sønnen Johannes Clausen udgivne Samling: H. N. Clausen, Kirkelige Forhold og Anliggender (1885), hvortil henvises i det følgende, for saa vidt de omhandlede Afhandlinger er optagne deri. ² Clausen, Taler holdte ved forskellige Lejligheder (1848) S. 1—25. Den danske Oversættelse er Clausens egen.

Virkeligheden«. Saa længe der mangler »et kompetent Forum og en lovbestemt Rettergangsform« kan man, — hævder Clausen, belært ved egen dyrekøbt Erfaring —, ved juridiske Processer, der drejer sig om teol. Materier kun opnaa »moraliske Garantier«. Derfor — hedder det videre med Henblik paa Grundtvig og hans Folk — »saa længe som Tingenes Stilling ikke er fastere, vil den ønskeligste Lejlighed staa aaben for dem, der har Interesse ved at modarbejde Rørelserne af et friere Liv i den teol. Videnskab, uden at de behøver at inlade sig paa Kamp med videnskabelige Vaaben«, thi ved at søge Svaret, ikke hos Kristus og Apostlene, men i symbolske Bøger og sammenholde disse med den borgerlige Lov, har de et forsvarligt Rygstød og »kan træde frem med kæk og dristig Mine, med bydende og truende Ord«. Det maa derfor anses for »et billigt Ønske: at den teol. Videnskab maatte erholde lige Ret med enhver anden Videnskab«, og hertil vilde intet videre udfordres end »en lovbestemt Erkendelse og Betyggelse af den kirkeligt-protestantiske Frihed«. ³

Kirkelig Kultus: Som det alt vil være fremgaaet, er en stor Del af Indholdet af Clausens teol. Lejlighedsarbejder bestemt af den samtidige Kirkekamp. Ganske vist betragtede han selv sin Deltagelse i denne som ophørt med Aaret 1831; men Kirkekampen var jo ikke hermed forbi. Side om Side med Striden om Clausens Teologi gik den skarpe Kamp om Rituallet, der varede lige til 1834. Havde Lindberg ikke kunnet faa Ram paa Clausen, saa søgte han nu, støttet til den betydningsfulde Kancelliafgørelse fra August 1828 imod Præsternes selvtagne Ritualfrihed, at faa Ram paa hans Slægt og nærmeste Tilhængere. Saa vidt mulig søgte Clausen at undgaa direkte Deltagelse i disse Stridigheder, men indirekte støttede han naturligvis efter Evne sin Familie og sine Venner.

Da Oplaget af den forordnede Alterbog var sluppet op, blev den trykt igen 1830 ganske som den gamle, bortset fra enkelte sproglige Fornyelser. Blandt Præsterne, især de københavnske, vakte dette en ubehagelig Overraskelse, men man haabede endnu paa at faa det forandret. ⁴ Heller ikke Clausen opgav Haabet om en Reform og bragte adskillige Gange Spørgsmaalet paa Bane. Herhen hører hans Afhandling »A n g a a e n d e den seneste Udgave af Alterbogen« (1830). Ved en historisk Oversigt paaviser han, hvorledes vore Forfædre, langt fra at betragte sig som bundne ved og til Rituallet i det enkelte, har haandhævet den samme Frihed, af hvilken Reformatorerne gjorde Brug ved at omarbejde det romerske Ritual, og fra Tid til Tid bestræbt sig for at foretage Forandringer i Forhold til Tidsalderens Fremskridt i kristelig Oplysning, i Smag og Sprogdannelse. Han ønsker ingenlunde en Omdannelse af »hele

³ Maanedsskrift for Litteratur IX, 322ff. Oprindelig en Anmeldelse af to Skrifter af H. Reuterdaahl over samme Emne. Udgivet som Særtryk 1833. Kirk. Forh. S. 644—75. ⁴ Jvfr. til det følgende Helveg S. 538ff og Koch II, 94ff.

den gamle liturgiske Bygning«, men han betragter sine Forslag som en Middelvej mellem de to modsatte Yderligheder: Ortodoksiens »positive Vedtægts- og Uforanderligheds-System« paa den ene Side og det 18. Aarh.s »ensidige og overilede Reformere-Lyst« paa den anden. Hvad sidstnævnte angaar, erkender han, at »hin Tidsalder har den Fortjeneste, at den har vist og vakt Trangen til en Forbedring i Liturgien ved at underkaste dens Indhold en Kritik, som man forhen havde frygtet for at anvende«, men han er sig bevidst, at »Kirken lige saa lidt som Videnskaben kan leve af Kritikken alene, hvor nødvendig end denne er til den rette Udvikling af begge«. Med Hensyn til Kancelliafgørelsen fra 1828 indrømmer han, at den vilkaarlige og uindskrænkede Ritualfrihed gav Anledning til saa mange Misbrug, at den overhovedet vidnede stærkt om »en kirkelig Opløsningstilstand«, men han mener bestemt, at det er »at misforstaa Tidens Aand«, naar man nu forsøger »at skrue det kirkelige Liv tilbage i saadanne Former, som vi ikke kan betragte som anderledes end som Mindesmærker over en forsvunden Tids Ejendommeligheder«. ⁵

Alt dette lyder meget besnærende. Ritualiet trængte i Sandhed til en Revision!⁶ Men Clausen vilde ikke indrømme, at de Ændringer, han foreslog, direkte berørte den bibelske Lære, der udtalte sig gennem Ritualets Ord. De angik efter hans Paastand kun enkelte uheldige Udtryk, der let kunde misforstaaes. I et tidligere Indlæg, »Nogle Bemærkninger om kirkelige Formularer« (1829), havde han i saa Henseende opstillet som Regel, at Forandringer maatte foretages, »hvor et eller andet Sted af den hellige Skrift er urigtigt eller unøjagtigt oversat; eller hvor en speciel religiøs Forestilling, en bestemt dogmatisk Teori, som tilhører den senere Skolastik, er fremhævet og sat i Stedet for den simple, almindelige Skriftlære«. Han ønsker altsaa Teologernes Lære erstattet af Biblens, den kirkelige Ortodoksi af en bibelsk. Men undersøger man de Udtryk, han paaanker i Daabs- og Nadverordene, saa ses det hurtigt, at det i Virkeligheden er ham selv, der fjerner sig fra Skriftens Grund. Det er nemlig de to bibelske Lærepunkter om Arvesynden og satisfactio vicaria, han ønsker at ramme, tro mod det Standpunkt, han havde indtaget 1825. I Indledningen til Daaben kritiserer han saaledes Udtrykkene: »hvorfor vi alle af Naturen er Vredens Børn, og os fattes Guds Ære« og »dette Barn er undfanget i Synd og født i Misgerning«. I

⁵ Maanedsskrift for Litteratur IV, 379ff. Kirk. Forh. S. 241-85. ⁶ Jvfr. at det gamle Ritual f. Eks. havde udførlige Forskrifter »om Bandsættelse og Afløsning af Band«, at det forordnede angaaende Skriftemaalet, at »de, som ville skrifte, skulle saasom for Guds eget Ansigt sætte sig med Ærbødighed ned paa Knæ for Herrens Tjener«, at det meddelte omstændelig Anvisning til Behandling af dem, »som eragtes at være legemlig besatte af Djævelen, saa at Han enten hersker og regerer i det ganske Legeme og alle dets Lemmer samt Sind, Fornuft og alle Sjælens Egenskaber, eller at Han ikkun har bemægtiget sig en eller anden særdeles Lem paa Legemet, som han selv boer udi og lader sin Magt fornemmelig see udi« o. s. v.

selve Daabshandlingen anker han især over Djævfeforsagelsen og i Velsignelsesønsket efter Daaben over Ordene til det spæde Barn: »Gud har forladt dig alle dine Synder«. Modsigelsen til Satisfaktionstanken træder stærkest frem, naar han i Velsignelsesønsket efter Nadveren stødes over de Ord, at den korsfæstede men igen opstandne Frelser »haver spiset og skjænket eder sit hellige Legeme og Blod, hvorved han har fyldestgjort for alle eders Synder«, og dertil bemærker, at der maa gælde om Formularen, hvad der gælder om Satisfaktionsteorien selv, at »den møder lige store Vanskeligheder, hvad enten man ser hen til Idéen om Guddommens Væsen eller til de praktiske Følger, den naturlige Indflydelse paa de Kristnes Sind og Levned«. ⁷

Clausen omtalte de Ændringer, han ønskede, som blot Forslag, og paa den Maade blev de ogsaa drøftede og prøvede af flere, navnlig af Provst E. Tryde, der uden at nægte Kirken Ret til at foretage Ændringer, dog afgjort vilde fastholde den Skriftfortolkning, der var fulgt i Ritualets Ord. ⁸

Kirkelige Symboler: At det ikke blot var ydre formelle Ændringer i Ritualet, Clausen tilsigtede, men ogsaa i de til Grund liggende dogmatiske Anskuelser, kommer om muligt endnu tydeligere frem i hans Kamp mod Symboltvangen. Som sædvanlig bestræber han sig ogsaa her efter at indtage et Mellemandpunkt. I en Artikel fra 1831 »Om Misbrug af Symbolerne og deres rette Brug« skildrer han Yderlighederne paa følgende Maade: »Imedens nogle beraaber sig i Skrift og Tale paa Symbolerne som den ufejlbarlige, ubedragelige Sandhedsregel, og ikke erkender nogen kristelig Sandhed uden for den Grænse, der findes afstukken i dem, gælder de i andres Øjne alene som historiske Mindesmærker fra en minderig Tid, hvis Anvendelighed og Gyldighed i det virkelige Liv for længe siden har ophørt«. ⁹ Imod begge disse Yderligheder vil Clausen altsaa arbejde; men at han selv reelt i flere Henseender kun betragter Symbolerne som historiske Mindesmærker, har vi allerede set af det foregaaende og vil atter se det i det følgende.

Under Striden om Ritualet blev gamle Stiftsprovst Clausen jo Genstand for stærke Angreb fra Lindbergs Side. I den litterære Debat herom deltog ogsaa Grundtvig med den vigtige Pjece »Om Daabspagten« (1832). Kort og fyndigt udtaler han her sine kirkelige Grundsætninger: »Det er unægteligt, at vi kun er i Kirkesamfund med dem, der har Daab tilfælles med os, og nu er vor Daab ikke meddelt os ubetinget,

⁷ Maanedsskrift for Lit. II, 58—75. Kirk. Forh. 303—319. Artiklen var fremkaldt af Dr. Fogtmanns Imødegaaelse af Rudelbachs Kritik af P. E. Müllers Dogmatik, hvor Fogtmann afviser Satisfaktionslæren som »et skolastisk Paafund, der ikke har fuldgyldig Hjemmel i den hellige Skrift«, jvfr. Nyt teol. Bibliotek XIV, 241ff. ⁸ Nyt teol. Bibliotek XVII, 28ff. — E. C. Tryde (1781—1860), 1829 Provst for Tybjerg og Hammer Herreder, 1838 H. G. Clausens Efterfølger som Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Kirke, 1854 kgl. Konfessionarius. ⁹ Maanedsskrift for Lit. V, 447ff. Kirk. Forh. 431—59.

men Kirken har oprettet en Daabspagt med os. Denne Daabspagt, som vi godt tør paastaa, er uadskillelig fra den ældste kristelige Daab, er altsaa i det mindste uadskillig fra vor Daab, saa naar man forandrer Pagten ved vore Børns Daab, da er med Pagten ogsaa Kirkesamfundet forandret. . . . Nu paastaar vistnok Stiftsprovsten, at hans Forandringer er ubetydelige, men Forandringen er i mine Øjne saa betydelig, at jeg højtidelig erklærer mig udmeldt af ethvert Kirkesamfund, der har vedtaget eller herefter vedtager den Forandring«. ¹⁰ Grundtvig haaber dog, at »en kirkelig Skilsmisse« kan undgaas. Som en Udvej, der kan løse den kirkelige Forvikling, fremfører han det betydningsfulde Forslag om en Løsning af Sognebaandet, »det kirkelige Stavnsbaand«. Naar det er løst, »først da kan med Billighed Talen være om Hensyn til de Gejstliges Samvittighed eller Tankegang, som finder sig besværede ved den gammeldags Kristendom og de vedtagne Udtryk derfor. Da Spørgsmaalet jo ikke kan være om aabenbar Vantro eller Bestridelse af den kristne Tro, vil der ogsaa kunne tages tilfredsstillende Hensyn derpaa ved dobbelte Formularer, mellem hvilke Valget staar til Præsten«. ¹¹ I Modsætning til Lindbergs Skældsord udmærker Grundtvigs Indlæg sig ved en ren og værdig Holdning. Det er den sande Frihedstone, der nu bruser frem. Ved Siden af Hensynet til Faderen er dette vel Aarsagen til, at Clausen for første Gang efter 1825 mente sig berettiget til at kunne krydse en Klinge med sin store Angriber.

Grundtvigs Forslag om Sognebaandets Løsning indlod han sig mærkværdigvis ikke paa at drøfte nærmere. Han holdt sig udelukkende til Paastanden om Daabspagten Uforanderlighed og erkendte straks, at ingen vilde nægte, at det var »en højst alvorlig Tale«, her var ført. Men at Troen paa en personlig Djævel skulde være en væsentlig Del af den kristne Tro, vilde han ikke gaa med til. Læren herom skyldes »manikæiske Forestillinger om et oprindeligt ondt Princip, der omstøder Kristendommens øverste Lære om Gud, der er alt i alle«. Følgeligt hører Forsagelsen af Djævelen heller ikke nødvendigt og væsentligt til den kristne Daab. Den nævnes intetsteds i det nye Testamente. Daaben fremstilles derimod som en Bortdøen fra Synd, en Afførelse af Synd, en Aftvætning af Synderne. »Forsagelsen ved Daaben af Synden, af det onde er altsaa

¹⁰ Grundtvig, Om Daabspagten 1832 S. 8. ¹¹ Ib. S. 16. Om Grundtvigs Pjece jvfr. Otto Laubs Ord: »Grundtvigs sidste Pjece om Daabspagten har jeg læst med sand Glæde; hvor adskiller denne rene, værdige Holdning sig fra Lindbergs Skældsord. Alle, som jeg har talt med, har fundet det sindige og ærlige i denne Grundtvigs Erklæring«. (Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 278) — Krigsstemningen i Grundtvigs Sind over for Clausen og Fæller var dog langt fra ophørt. Et Fingerpeg herom er følgende Dagbogsoptegnelse af Ley, der var Huslærer for Grundtvigs Børn. Da Ley spurgte den knap 8-aarige Svend Grundtvig: »Hvad er Teologer for Folk?«, svarede Drengen: »Aah — det er dumme Svin«. Ley: »Man kalder dem paa Dansk for skriftkloge«. Svend Gr.: »Javist — selvkloge«. (Danskeren IX, 9.) Smaa Gryder har ogsaa Øren.

med Hensyn til Formen netop bibelsk, hvad der ikke kan siges om Forsagelsen af Djævelen«, der først er optaget betydeligt senere. Til sidst udtaler han Haabet om, »at alle Venner af kristelig Oplysning og Dan-nelse vil slutte sig nærmere sammen i forenet Modvirken imod en Aand, som har »Nidkærhed for Gud, men ikke med Indsigt« (Rom. 10, 2).«¹²

Det gik dog ikke helt, som Clausen haabede det. Næsten alle de Mænd, der plejede at deltage i de teologiske og kirkelige Forhandlinger, lod efterhaanden høre fra sig.¹³ Selv R u d e l b a c h tog fra Tyskland Del i De-batten. Hans Indlæg er interessant derved, at han nu i det væsentlige syntes at ville tilegne sig Grundtvigs »mageløse Opdagelse«. Det er ikke af den hellige Skrift, vi skal bevise, hvad der er væsentligt ved den kristne Daab og hvad ikke, men af den apostolske Tradition d. v. s., »hvad der efter alle historiske Vidnesbyrd overalt og til alle Tider og af alle er holdt og troet i Kirken«. ¹⁴ Omtrent paa samme Maade stillede Lic. J. F. F e n g e r sig.¹⁵ Ogsaa Provst T r y d e tog her til Orde. Han gav Clausen Ret i, at Læren om Djævelen ikke hørte nødvendigt med til den kristne Tro, men han vilde dog have Forsagelsen bibeholdt som »en gammel kristelig Skik«. ¹⁶

Clausen tog atter til Orde og skrev »O m D j æ v l e l æ r e n o g D j æ v l e f o r s a g e l s e n«, hvor han i »den protestantiske Sandheds og Friheds Navn« hæftigt angreb Forsøgene paa at binde Præsterne »til én eneste Ordform i én eneste Betydning — ikke som den mest passende og høj-tidelige men som udelukkende sand og gyldig som Betingelse for Sakra-mentets Sandhed«. ¹⁷ Utvivlsomt havde han denne Gang haabet at faa M y n s t e r inddraget i Diskussionen. Ja, han søgte direkte at provokere ham, thi i en Anmærkning i den her omtalte Afhandling roste han paa den ene Side Mynsters »Betragtninger over de kristelige Troslærdomme« som »et ypperligt Værk til at befordre en harmonisk Udvikling af det sunde kristelige Liv«, men paa den anden Side angreb han ham, fordi han efter den gamle traditionelle Fortolkning havde identificeret Slan-gen i Syndefaldsberetningen med Djævelen.¹⁸ Skønt Mynster sikkert

¹² Maanedsskrift for Litteratur VIII, 600ff. Kirk. Fork. 477—96. Artiklen var først anony-m, men udkom siden under Navns Nævnelser. ¹³ Ogsaa uden for Teologernes Kreds fulgtes Debatten med Opmærksomhed. Den unge Kunstner J. A. Jerichau, der dengang var stærkt paavirket af Grundtvig, skrev »et dundrende Brev« til Clausen. Da han ikke ret kunde faa det formuleret, bad han sin Ven Kaalund op til sig og lovede ham fynsk Mjød, hvis han vilde hjælpe ham. De skrev saa i Fællesskab Brevet til Clausen og gjorde det saa revsende og forkætrende som muligt. De fik intet Svar og nærrede siden den ikke helt urimelige Tanke, at Clausen havde anset de to ham ubekendte Brevskrivere for gale. Trods Brevet blev Clausen siden Protektor for Jerichau og ydede ham megen Støtte. Jvfr. N. Bøgh, Erindringer af og om J. A. Jerichau 1884 S. 33f. ¹⁴ Nordisk Kirke-tidende I Nr. 17—18. ¹⁵ Ib. Nr. 21—22. ¹⁶ Kristelig Kirketidende 1833 Nr. 8 (Odense). ¹⁷ Maanedsskrift for Lit. XI, 23ff. ¹⁸ Ib. S. 34 Anm. Jvfr. Mynsters Betragtn. I, 234. Ved Forhandlingen i Maanedsskriftets Redaktionsmøde fremkaldte Clausens kritiserende Anm. stor Misbilligelse, bl. a. hos H. C. Ørsted. Clausen skrev derfor til ham for at gøre

har forstaaet Clausens Hensigt, forholdt han sig dog ogsaa denne Gang tavs i Bevidstheden om, at han ikke vilde kunne tilfredsstille dem, der krævede Ritualet revideret. Derimod svarede Grundtvig ved igen at anbefale Sognebaandsløsningen som det eneste Middel til at løse Forviklingen.¹⁹

Clausens Iver efter at faa Djævforsagelsen afskaffet bevirkede, at Provst Engelbreth ligesom i 1825 blandede sig i Forhandlingen med et »Sende-Brev« til Clausen (1834), hvori han gjorde gældende, at saa længe Kristus for Kristne var en virkelig historisk Person, saa længe »maatte ogsaa Kristne erkende en personlig tilværende Modstander af ham og hans Kirke, betegnet under Navne: Djævelen, Satan o. s. v.«. Derfor maa ogsaa Forsagelsen af ham bibeholdes ved Daaben. Vel findes Ordene ikke i det nye Testamente, men de har dog sytten Aarhundreders Hævd i Kirken, og hertil kommer Hensynet til Kirkens Lægfolk, der har maattet tie over for Præsternes selvtagne Friheder.²⁰ Disse tungtvejende Argumenter afnødte Clausen den Erklæring, at hans Indsigelser kun gjaldt Grundtvigs Paastand om Forsagelsens ubetingede Nødvendighed. Hvad han forlangte, var blot, at de forskellige Fortolkninger af de paa-gældende Skriftsteder skulde anses for lige berettigede og lige kristelige. Derfor fandt han det i praktisk Henseende rigtigt »at lade de tvende Formler »at forsage Djævelen« og »at forsage Ondskab og Synd« være opstillede til fri Brug efter indbyrdes Overenskomst mellem Præsten og hans Menighed«. Han accepterer altsaa nu Grundtvigs Forslag om dobbelte Formularer; men Forslaget om Sognebaandets Løsning vil han stadig intet vide af, da han finder det uforsvarligt paa Grund af en Ubetydelighed som Brugen af dobbelte Formularer at indrømme en Opløsning af den gamle Sogneforbindelse. »Hvilket Begreb der dog maa ligge til Grund om et Kristensamfund, hvor man ikke undser sig ved for Alvor at paastaa, at dette Punkt hører til dem, om hvilke der maa være Enighed, for at Samfundet skal kunne bestaa«, udbryder han.²¹

Som man ser, gik det i denne Sag Clausen paa omtrent samme Maade som i Kampen om »Katholicismen og Protestantismen«. I Debatten fik han kun lidet Medhold selv hos dem, der som Tryde og Engelbreth langt fra var enige med Grundtvig. Og et direkte Nederlag ogsaa for ham var det, at Faderen ved den kgl. Resolution af 22. April 1834 fik Paabud om at bøje sig for Ritualets Ord. En Oprejsning var til Gengæld den anden kgl.

Rede for sit Standpunkt: »Jeg forsikrer Dem, at jeg ikke kunde have undladt det (den kritiske Anmærkning) uden at forekaste mig selv en Opofrelse af Sandheden af Klogskabshensyn, som nu engang, efter min Maade at tænke paa, ligger uden for min Beregning«. Brev til H. C. Ørsted 19. Januar 1834 og Ørstedes forstaaende Svar af 20. samme Maaned, jvfr. Breve fra og til H. C. Ørsted II, 122.

¹⁹ Grundtvig, Sognebaandets Løsning og Prof. Clausen 1834. ²⁰ W. F. Engelbreth, Sendebrev til Prof. Clausen i Anledning af hans Afhandling om Djævelslæren (1834) S. 17, 95. ²¹ Maanedsskrift for Litteratur XII, 394.

Resolution af samme Dato, der lød paa, at Præsterne gennem Biskopperne skulde indsende motiverede Erklæringer om Ritualets og Alterbogens Gennemsyn. I en Artikelserie i »Københavnsposten« hilste han begejstret denne Resolution, hvorved »Vejen var aabnet for hele Landets Gejstlighed til fri og uforbeholden Deltagelse i Forhandlinger, hvor tilforn enkelte havde ført Ordet i fleres Navn«. Det var hans sikre Haab, at der virkelig var gjort en Begyndelse til Ritualets Revision, og naar denne havde fundet Sted, da vil man — som han skriver — »ikke uden Deltagelse tænke paa den Del af det nittende Aarhundrede, da Præsterne i Danmark endnu skulde til Eksempel være nødte til ved den hellige Daabshandling at udsige, Forældrene nødte til at høre det udsagt over det nyfødte Barn: at »Gud har forladt det alle dets Synder« . . . Vi skal da kunne lykønske os og vore Børn til, at den Tid er forbi, da fanatiserede Almuesmænd fandt sig disponerede til at møde i Kirken ved Døbefont og Alter med Alterbog i Haanden for at belure en Afvigelse fra Ord som de ovenanførte og — hvad endnu er mere — da de mente at finde deres Regning ved at angive saadanne Afvigelser som Overtrædelse af Kongens Lov og Forsyndelse mod Kristi Kirke«. ²² — Kommentarer til Clausens Betragtninger er overflødige, men de talrige Betænkninger, der indkom i Løbet af de følgende Aar, viser klart, at han langt fra stod ene med sine Meninger, men at han i Virkeligheden var Ordfører for en stor Del af Præstestanden.

Kirkelige Forfatningsspørgsmaal: Den Kamp, der under Clausens Berlinerophold førtes i Preussen for Indførelse af kirkeligt Selvstyre ved Presbyterier og Synoder, havde for Livstid gjort ham til Tilhænger af en saadan kirkelig Forfatning, og den fornyede Statskirkevangelium efter det kirkelige Systemskifte 1828 tilskyndede ham end yderligere til at arbejde for denne Sag. Allerede i 1825 havde han slaaet til Lyd for »Kirkens Emancipation«. Han havde da haft sin Opmærksomhed rettet ogsaa mod Sverige, hvis Kirkeforfatning han beskrev indgaaende og betegnede som i højeste Grad mønsterværdig. Typisk for Tiden havde han den Gang benyttet et tysk Værk til Kilde, men da han i 1832 igen skrev om svenske Kirkeforhold, havde han et svensk Værk for sig — det i 1828 udkomne »Förslag til Kyrke-Lag och Ordning för Svenska Församlingen«, der var udarbejdet paa Kongens Befaling af en dertil nedsat Kommission. Hvad der for os har Interesse, er dog ikke Clausens Anmeldelse af dette Forslag men de Bemærkninger om »den kirkelige Bestyrelse i Fædrelandet«, han føjede til. Standpunktet er det samme som i »Katolicismen og Protestantismen«, men medens Argumentationen der var rent teologisk, er den her rent logisk-juridisk. Han gaar ud fra den Tanke, at Bestyrelsen af de kirke-

²² Københavnsposten Juni 1834 Nr. 114—17.

lige Anliggender maa anlægges »efter det samme Princip og i Analogi med den samme Form, efter hvilken de øvrige Hovedinteresser i Staten forvaltes og bestyres«. Ved andre offentlige Anliggender — juridiske, militære, videnskabelige, kommercielle — er Princippet jo, at Sagerne er fordelte imellem forskellige Regeringskollegier, der ledes af Mænd, der efter deres Uddannelse og hele Personlighed kan anses som særlig sagkyndige netop paa deres Omraade. Kirken indtager her overfor en Særstilling, idet dens Anliggender er henlagte under det danske Kancelis første Departement, d. v. s. dens Styrelse er i Formen rent juridisk. Afvigelsen fra det almindelige Administrationsprincip er med andre Ord »betydelig og paafaldende«, og en saadan juridisk Styrelse er lidet betryggende for Kirken, fordi den savner »den ønskelige Modvægt imod en vis misforstaaet Konsekvens, som mener at kunne og burde overføre aldeles den samme Behandlings- og Bestyrelsesmaade fra de civile til de kirkelige Forhold«. Heri maa man søge Forklaringen til, at Præsterne nu paa ny bindes til Overensstemmelse med de symbolske Bøger og til ordret Efterfølgelse af Ritualets Ord. Men har A. S. Ø r s t e d, »Fædrelandets ypperste, ogsaa af Kirke og Gejstlighed højt fortjente, Lovkyndige« da ikke Ret, naar han hævder, at Kirken gennem Biskopperne har »den samme billig tilkommende Indflydelse«, eftersom »i Gerninger« intet kirkeligt Anliggende afgøres uden deres Medvirkning?²³ Nej — lyder Clausens Svar, thi Biskoppernes Indflydelse er indskrænket til de Oplysninger, Erklæringer og Betænkninger, som Kollegiet indhenter hos dem, og denne Praksis savner endog enhver garanteret Lovbestemmelse. At mange Biskopper har udøvet en betydelig Indflydelse paa de kirkelige Anliggenders Bestyrelse, kan selvfølgelig ikke nægtes, men »det var i ethvert Tilfælde ikke saa meget Embedet, der gav Manden denne Indflydelse, som Manden, der tilførte Embedet den, ved en sjælden Forening af personlige Egenskaber, understøttede ved gunstige private Forhold«, og det ophæver ikke »det vaklende og svævende« i hele Forholdet. Clausen ønsker imidlertid ikke nogen eksklusiv gejstlig Bestyrelse af Kirken. Noget saadant er efter hans Mening heller ikke af det bedste, for »ligesom en egentlig Afsondring af Gejstlige og Ikke-Gejstlige hverken finder Medhold i Kristi Evangelium eller i den protestantiske Kirkes Grundsætninger, og ligesom Religionens og Kirkens Anliggender i højere Grad end de fleste andre maa antages at være Genstand for alle oplyste og ædelsindede Mænds Interesse, saaledes maa Bestyrelsen af disse Anliggender anses som et af de naturligste og skønneste Baand til at forene de forskellige Stænder og Klasser til fælles Samvirken«. At hans inderste Ønske er en repræsentativ Presbyterial Synodalforfat-

²³ Dette Standpunkt havde Ørsted gjort gældende i sin tidligere omtalte Afhandling om den danske Kirkeforfatning, jvfr. Juridisk Tidsskrift (1826) XII, 260.

ning kommer ikke klart frem. De aabenhjertige Udtalelser herom i »Katholicismen og Protestantismen« havde hurtigt paadraget ham »mangfoldig høj Misgunst«. ²⁴ Derfor nøjes han nu med at henvise til den i 1805 skete Omdannelse af det lærde Undervisningsvæsen som efterfølgelsesværdigt Forbillede for en kirkelig Nyordning. Undervisningsvæsenet var nemlig da blevet henlagt under en særegen Bestyrelse og egen Autoritet, og deri laa efter Clausens Mening en stiltiende Indrømmelse af det uensigtsmæssige i, at »et Administrationsfag af denne Beskaffenhed var henlagt som Accessorium under et Kollegium, hvis Bestemmelse fordrer andre Egenskaber og Indsigter end de, som kan ventes at tilfredsstille Videnskabens Fordringer«. Paa samme Maade foreslaar han nu »Oprettelsen af en egen Bestyrelsesautoritet for Kirke, Kultus og Gejstlighed«, og han udtrykker som sin Overbevisning, at en saadan vilde være »en af de største Velgerninger for Fædrelandet«. ²⁵ Sikkert har han ment, at et saadant Kollegium vilde betyde de første Spadestik til den Grund, hvorpaa Kirkeforfatningsbygningen senere kunde opføres. Men der kom intet ud af hans Forslag. Her hvor hans Planer i Sandhed var til Kirkens Gavn, talte han i den Grad for døve Øren, at der end ikke kom nogen Drøftelse ud af Sagen. Men saadan gaar det jo ofte dem, der er forud for deres Tid.

c) PRÆDIKENER

Medens vi i Clausens teol. Lejlighedsarbejder overvejende har mødt hans frygtløse Kritik af det kirkeligt nedarvede, møder vi den positive Side af hans Kristendom, naar vi gaar til hans Prædikener. Med Hensyn til denne Prædikantvirksomhed indtog han for øvrigt en Særstilling blandt sine ældre Kolleger, thi medens f. Eks. P. E. Müller første Gang besteg en Prædikestol ved sin Bispevielse, følte han tidligt »Lyst og Trang til nu og da at ombytte Høresalen med Kirken og behandle i det opbyggende Foredrags Form, hvad der ellers var ham Genstand for videnskabelig Undersøgelse«. ¹ Det var i naturlig Sammenhæng hermed, at den Tanke opstod hos ham, at det vilde være vel betegnende for de teol. Professorers Stilling til Kirken og det kirkelige Liv, om der til den præstelige Dragt ogsaa knyttedes den præstelige Indvielse. Han bragte ogsaa Tanken til Orde, men den fandt ikke Genklang hos de ældre Embedsbrødre. For den nærmeste Fremtid forelaa der imidlertid en bekvem Lejlighed for ham til at søge den personlige Trang fyldestgjort. Fra 1830 overlod hans Fader ham sin Prædikestol paa de kirkelige Festedage, og han kunde saaledes senere hen udgive en lille Samling af »Festprædikener«, holdte i Frue Kirke. ²

²⁴ Jvfr. Optegn. 252. ²⁵ Maanedsskrift for Lit. VII, 145ff.

¹ Clausen, Festprædikener 1836, Forordet. ² Jvfr. Optegn. 137f.

Disse tolv Prædikener udkom ved Reformationsjubilæet 1836, men da de alle stammer fra Aarene 1830—34, maa de omtales her. Hvad deres Form angaar, kan Karakteristikken af H. G. Clausens Prædikener uændret overføres paa Sønnens. Som hine saaledes er ogsaa disse klare og plastiske og prægede af Slægtens Sans for klassisk Formskønhed. Hvad Indholdet angaar, er Forskellen derimod iøjnefaldende. Medens H. G. Clausen betragtede Jesu Morallære som Evangeliets Hovedindhold, er det helt andre Toner, der lyder os i Møde fra Sønnens Prædikener, selv om ogsaa disse til Tider kan være meget moralske. Spørgsmaalet: Hvad tykkes Eder om Kristus? besvares klart derhen, at »Jesus Kristus er Faderens enbaarne, elskelige Søn, som af den evige Kærlighed var udset, før Verdens Grundvold blev lagt, og sendtes til Verden, da Tidens Fylde kom, »paa det enhver, der tror paa ham, ikke skal fortabes men have det evige Liv«.³ »Jesu hellige Person med den uadskillige Forening af det guddommelige og det menneskelige«, hører altsaa med til Evangeliet.⁴ Og det gælder om Tro paa ham. Dette sidste er nyt i Forhold til »Katolicismen og Protestantismen«, hvor der intetsteds var Tale om Tro paa Kristus som Frelsesvilkaar. Men hvor ofte og hvor stærk Clausen end taler om Tro, — f. Eks. siger han: »Kun for den troende er Kristus Frelser; kun ved Troen bliver Evangeliet en Guds Kraft til Salighed«⁵ —, saa er Trosbegrebet dog stadig overvejende at forstaa som en Samstemmen med Kristi Lære.⁶ Selve Prædikenenes Proces: at føre fra en Forstaaelse af Jesu Tale og Ord til Evangelistens Forkyndelse af ham som Guds Søn, lykkes derfor endnu ikke fuldt ud for ham, thi denne Vej lader han Evangelisten gaa for sig uden selv at føre klar Tale om, hvad Jesus betyder for hans eget Liv. Som flere Gange sagt, havde han af Naturen Utilbøjelighed til at lægge sit Indre frem »paa en Præsenter tallerken«, og Oplevelsen med Grundtvig og Lindberg havde saa vist ikke gjort ham mere meddelsom om det, der hviler i Sjælens dybe Bund. Men en Kristustro har han, hvor svag og usikker den saa end er. Og ligefrem inderlig er den ikke. Udtrykkeligt bekæmper han dem, der mener, at »Kærlighed til Frelseren skulde alene bestaa deri, eller at den dog fornemmelig skulde kendes deraf, at Sjælen bevægedes ret heftigt af Følelser, at den nedsænkede sig i Beskuelse af Kristi Lidelse, hensmeltede i klynkende Vemod ved Korsets Fod«. »Det er ikke« — hævder han — »til Suk og Klage, Kristus har kaldet sine troende, men til et Liv af klar og ren og frejdig Virksomhed«.⁷ Saadan har han selv forstaaet det nytestamentlige Budskab, thi hans stadige Henvisninger til Skriften viser, at han virkelig har tilsigtet at holde en Række bibelske Prædikener. Men undersøger man de mange Skriftsteder nærmere, kan man ikke undgaa at faa

³ Festprædikener S. 42. ⁴ Ib. S. 117. ⁵ Ib. S. 41. ⁶ Jvfr. N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper S. 34. ⁷ Festprædikener S. 47f.

det Indtryk, at han ligesom er vejet tilbage for at citere de alt for stærkt dogmatiske Steder, og hvor det alligevel sker, undlader han selvfølgelig at drage de Slutninger, der kom til Udtryk i de af ham bekæmpede Symboler. Derfor er der ingen Tale om Forsoningen og Syndernes Forladelse. Utvivlsomt hænger det sammen med Clausens ringe Syndserkendelse, der er et Islæt baade fra den gamle Rationalisme og fra Schleiermacher. Ordene i Romerbrevet, at »vi er alle under Synden«, udlægges eksempelvis paa den Maade, at »det onde ikke findes i Mennesket rent og uindskrænket, men blandet, selv i sin værste Skikkelse, med noget godt«. ⁸ Ud fra et saadant Synspunkt kan man godt forstaa, at han følte sig generet af Daabsritualets Ord, at »vi alle af Naturen er Vredens Børn, og os fattes Guds Ære«. Men hvor mange af Evangeliets dybeste Tanker vi end savner i Clausens »Festprædikener«, saa staar disse dog — og ikke mindst den alvorlige Trang til at holde dem — som et Vidnesbyrd om, at det ikke var forblevet uden Frugt, at han i Berlin havde hørt Schleiermacher, »den miskendte Kristendoms begejstrede Talsmand i Vantroens og Tvivlesygens Tid«. ⁹ Hvor megen Usikkerhed der end kunde være i det enkelte, saa stod Aabenbaringsens store Hovedtræk urokkeligt fast for hans Overbevisning. Sit nye Testamente læste han ikke blot af videnskabelige men ogsaa — og endda nok saa meget — af personlige Grunde.

Med Udsendelsen af »Festprædikener« ophørte samtidig Clausens Prædikantvirksomhed. »Prædikanten uden bestemt Menighed, til hvilken han har at henvende Ordet, befinder sig i en skæv Stilling«, skrev han nogle Aar senere, »der bliver noget hospiterende, usammenhængende i denne enkelte vilkaarlige Optræden nu og da, som i Længden ikke lader ham finde Tilfredsstillelse«. ¹⁰ En saadan fandt han i Stedet paa anden Vis.

d) „TIDSSKRIFT FOR UDENLANDSK TEOLOGISK LITTERATUR“

I Aaret 1833 begyndte Clausen sammen med sin Ven og Kollega Holtenberg Udgivelsen af ovennævnte Tidsskrift. Planen til det var denne: »Afhandlinger og mindre Skrifter vil blive meddelt enten fuldstændigt eller forkortede efter Indholdets Beskaffenhed, større Værker i Udtog eller enkelte Afsnit deraf fuldstændigt. Hvad der har Vigtighed for den teologiske Videnskab — i Reglen dog med Undtagelse af lærde Specialundersøgelser — eller for det kirkelige Liv, hvad der betegner mærkelige og betydningsfulde Retninger, indeholder Bidrag til Oplysning og Berigtigelse af vigtige Punkter, hvad der følgelig tør gøre Regning paa at finde almindelig Interesse og fremkalde lignende Virksomhed, vil fornemmelig blive optaget«. ¹

⁸ Ib. S. 147. ⁹ Clausens Artikel om Schleiermacher i »Københavnsposten« 28. September 1833. ¹⁰ Clausen, Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme 1844 S. IV.

¹ Jvfr. Dansk Litteratur-Tidende 1833 S. 421f.

Om sit Tidsskrift skriver Clausen i »Optegn.«: »Det maa synes utvivlsomt, at der med dette Arbejde udfyldes et virkeligt Hul, bødes paa en virkelig Trang. Det vilde være en urimelig Tanke, kun rimelig efter grundtvigiansk Tankegang, der gør Danmark til Europas aandelige Midtpunkt, at den teologiske Litteratur i Danmark skulde kunne have endogsaa kun nogenlunde nok i sig selv, — og lige saa lidt det kirkelige Liv, for saa vidt som det ikke vil give Afkald paa den rensende og klarende Indflydelse, som tilstrømmer Livet, om end igennem Mellemed, fra Videnskaben. Hvad der ydes til Fuldstændiggørelse fra de nordiske Naboriger, er for Teologiens Vedkommende ulige tarveligere end i flere andre Retninger af videnskabeligt Liv. Tyskland, som var Reformationens Vugge, er vedblevet at staa som et Fosterland for evangelisk-protestantisk Teologi... Hos Tyskeren synes Kraften, som hos andre Folk søger ud i Handling, at trænge sig sammen i Tankelivet og dets Udtryk i Tale og Skrift. Tyskerne er fortrinsvis en skrivende Nation, og alle Betingelser for et bevægeligt, rigt og frit aandeligt Liv i Litteraturen er her til Stede, hvor den store Enhed omfatter en Mangfoldighed af for sig staaende Dele med en Flerhed af Regeringer, Konfessioner, Kirkeforfatninger, Universiteter. Det aandelige Liv kan her ikke gaa i Staa, og lige saa lidt kan det udelukkende løbe ud i nogen enkelt Retning. Enhver Ensidighed fremkalder her sin Modvægt, ethvert Tryk sin Modstandskraft. Jeg har saaledes fundet det at være et smukt og naturligt Hverv for den akademiske Teolog i Danmark at staa som Mellemed... Det er paa den Maade sket, at den samme Mand, der vel saa stærkt som nogen har arbejdet paa at modarbejde Tyskeriet paa Danmarks Enemærker, har bidraget som næppe nogen anden Dansker til at skaffe Paaskønnelse af, hvad tysk Litteratur er værd paa egen Grund, til at udbrede Kendskab til og Interesse for en Hovedgren af dens rige Litteratur«.²

Saa rigtigt bedømte Clausen ikke blot den daværende tyske teol. Litteratur men ogsaa sit eget Tidsskrift, efter at det var traadt ind i sit femte Tiaar. Det kom virkelig til at udfylde et Hul og bøde paa en Trang, thi i Jens Møllers »Teologiske Bibliotek«, der havde bestaaet siden 1811, blev der kun sjældent leveret direkte Oversættelser eller Udtog af udenlandsk Litteratur, og Prædikener var helt holdt ude derfra. Derfor fandt der ingen Kollision eller Konkurrence Sted mellem det nye Tidsskrift og det gamle af Jens Møller i 22 Aar redigerede. Hvad Fallesen i sin Tid agtede at forene i ét periodisk Skrift, nemlig det vigtigste baade af Umlandets og Danmarks samtidige teol. Litteratur, det havde nu delt sig i to Tidsskrifter og vedblev ogsaa dermed efter Jens Møllers Død.

² Optegn. 170ff.

Endnu staar vi jo her kun ved Begyndelsen, men en Undersøgelse af Tidsskriftets to første Aargange viser, at Clausen og Hohlenberg lige fra Starten alvorligt bestræbte sig for at følge deres Program. Naturligvis begyndte de pietetsfuld med Arbejder af de Mænd, som de betragtede som deres teol. Læremestre. For Clausens Vedkommende vil det sige Schleiermacher og De Wette. Navnlig den førstes Navn forekommer mange Gange, idet der ikke blot findes Artikler af ham men ogsaa om ham. Men Navne som f. Eks. Neander, Steffens, F. C. Baur og Möhler borgede for, at Tidsskriftet ikke vilde blive redigeret i ensidig teol. Retning, men at virkelig alt, hvad der turde gøre Regning paa at finde almindelig Interesse, vilde finde Optagelse.³

Som Afslutning paa Kapitlet skal vi resumerende prøve at give et Overblik over Clausens teol. Standpunkt. Om sin teol. Grundretning udtaler han jo i »Optegn.«, at der i den er givet et dobbelt Spor, et oppositionelt og et positivt, og at det skulde undre ham, om ikke begge Spor skulde kunne forfølges igennem alle mellemliggende Led af hans teol. Forfatterskab. Dette er for saa vidt rigtigt, men han vil ikke være ved eller er sig ikke bevidst, at der i Tidens Løb sker en vigtig Forskydning i Balanceforholdet mellem det kritiske og positive Element. Undersøger vi nu ud fra den af ham selv opstillede Maalestok Balanceforholdet paa nogle af de Punkter, der er særlig fremtrædende i denne Perodes Forfatterskab, bliver Resultatet følgende:

Positiv er hans stadige Henvisning til det ny Testamente. Han er fuldt forvisset om, at det indeholder den Aabenbaring, som den guddommelige Naade har givet Menneskene som Lys og Støtte for Troen. Derfor tager han bestemt Afstand fra den principielle Rationalisme, fordi den ved Fortolkningen ikke anerkender nogen Dommer ved Siden af Fornuften, og selv opstiller han med Luther som det rigtige eksegetiske Princip, at Skriften skal fortolkes ud fra Skrifthelheden. Men naar det gælder om at naa til denne, kommer det kritiske Element frem i en saadan Grad, at det opvejer det positive, thi kun ved filologisk Lærdom og filosofisk Kritik er det efter hans Mening muligt at udfylde det manglende, oplyse det dunkle, bestemme det vage og saaledes bringe den højere Enhed til Veje mellem Skriftens forskellige Læretyper og Forestillingsmaader. Er hans Skriftsyn ikke rationalistisk, saa er det i hvert Fald i høj Grad rationelt-kritisk.

Positiv er fremdeles hans Fremhævelse af Trosbegrebet. Han er helt klar over, at Jesu hellige Person med den uadskillelige Forening af det

³ F. C. Baur (1792—1860), Grundlægger af den nyere Tübingerskole. — Johann Adam Möhler (1796—1838), rom.-kat. Teolog, Prof. i Tübingen 1827—35. Hans Hovedværk, »Symbolik« 1832, røber Paavirkning af Schleiermacher.

guddommelige og det menneskelige hører med til Evangeliet, og forsigtigt og tøvende opstiller han Tro paa Kristus som Frelsesvilkaar. Men heroverfor staar hans Kritik af de kirkelige dogmatiske Bestemmelser af Forholdet mellem Kristi to Naturer. Mysteriet anerkendes vel fuldt ud, men Fornuften paabyder at standse ved en ærefrygtsfuld Agnosticisme. Trosbegrebet omtales følgelig overvejende som en Samstemmen med Jesu Lære. Om Retfærdiggørelse ved Tro alene er der derfor heller ikke klar Tale.

Positiv er endelig hans energiske Hævdelse af det protestantiske Frihedsprincip. Det er det, der i den politiske saavel som kirkelige Absolutismes Tidsalder gør ham til den uforfærdede Talsmand for Frihed i Videnskab og i Kirke og, som vi straks skal se, ogsaa i Stat. Det er hans inderste Overbevisning, at i den protestantiske Kirke har den aandelige Frihed ikke mindre end Fromheden sit Hjemsted og sit Forsvar. Men denne oprigtige Frihedsbegejstring opvejes til Tider ganske af en direkte negativ Kriticisme. Selv føler han sig naturligvis helt i Schleiermachers Aand, naar han drager til Felts mod det i flere Henseender forældede Ritual og den efter 1828 stramme Symboltvang, og han er sig tilsyneladende ikke bevidst, at denne i og for sig sunde Kritik som Følge af et overfladisk Syndsbegreb slaar over i en gold Kritik af saa fundamentale bibelske Lærepunkter som dem om Arvesynden og satisfactio vicaria, og midt i sin ædle Frihedsbegejstring overser han, at den Frihed, som det var lykkedes Oplysningen og Rationalismen at skabe inden for den danske Kirke, men som der til hans Harme blev sat en Stopper for 1828, havde den meget væsentlige Begrænsning: kun at være for Præsterne, ikke for Menighederne.

Clausens af Schleiermacher inspirerede teol. Program: at skabe Harmoni mellem de filosofisk-humane Interesser og den religiøse Inderlighed, at forene fri Forskning med positiv Kristendom, frygtløs Kritik med inderlig Kristentro, er kort sagt endnu ikke lykkedes for ham. Utvivlsomt er det Striden med Grundtvig og Lindberg, der holdt ham bundet til det Standpunkt, han indtog i »Katholicismen og Protestantismen«, d. v. s. i Balanceforholdet mellem det oppositionelle og det positive-har endnu stadig det første Overvægten. Men med 1834 kan den Kirkekamp, der begyndte i 1825, betegnes som ophørt, og Clausen begyndte nu at vandre ad Veje, der stadig førte i mere og mere positiv Retning. Saa meget er sikkert, at der allerede med »F o r e d r a g o m R e f o r m a t i o n e n « (1836) kan iagttages en Forskydning i Balanceforholdet i Retning af det positive. Vi har derfor ligesom Biskop Plum sat Midten af Trediverne som Indledning til den tredje Fase i hans teol. Udvikling. Men før vi gaar til Skildringen heraf, vil vi gøre Rede for hans begyndende Virksomhed paa det politiske Omraade og det saa meget des mere, som denne Virksomhed staar i nær Forbindelse med hans Teologi.

Kapitel X

FØRSTE DELTAGELSE I DET OFFENTLIGE LIVS FÆLLESANLIGGENDER

Billedet af Stats- og Samfundsforholdene i Frederik VI's Danmark, saadant som den nationalliberale Skole har efterladt os det, er som tidligere berørt mere eller mindre bevidst malet med meget mørke Farver, maaske for at Efterslægten derved kunde faa en Fornemmelse af, hvor vanskelig den daværende Oppositions Opgave var. Typisk er Clausens Fremstilling af Forholdene i Aarhundredets første Decennier som »en Lidelseshistorie saa sejpinende, lamslaaende og demoraliserende, som den ikke let kan opvises andetsteds«. Fædrelandet var »det politisk indsovede Danmark«, »Kongelovens Land, hvor politisk saavel som kirkelig Absolutisme stod omgærdet ved en, som det syntes, uoverstigelig Mur«. ¹ Vi med vor historiske Langsynethed kan nu se anderledes nøgternt og objektivt paa Forholdene. Set i Kielerfredens Skygge er Billedet ubestrideligt saa sort, som tænkes kan, men paa andre Omraader er det trods alle finansielle Vanskeligheder betydeligt lysere, end de nationalliberale Historikere tegner det. For en nutidig Historiker som Dr. H a n s J e n s e n er Hovedindtrykket af den danske Samfundsordning, der var blevet Resultatet af Enevældens store Reformers, at »den i væsentlig Grad betød Gennemførelsen af en almindelig borgerlig og socialøkonomisk Frihedstilstand. Tiden efter 1830 skulde gaa betydeligt videre; men naar Enevælden havde slaaet af paa de liberalistiske Principper, da var det for en ikke ringe Del ud fra en i og for sig »demokratisk« Omsorg for de brede Befolkningssklasses Velfærd... Hvad der i høj Grad præger Forholdene, er Ensartetheden og Klarheden i Love og Institutioner, alt det, der følger med hele Karakteren af det enevældige Regeringssystem i Danmark og gør Statsbygningen her saa tæt sluttet og samlet«. ²

Er end den særdeles velmenende men lidt smaatskaarne sidste Enevældstid her vurderet i bevidst Modsætning til den nationalliberale Dom, er det i alt Fald en Kendsgerning, at Absolutismen ved sine Reformers har indlagt sig uvisnelig Fortjeneste. Især paa to Omraader. Sammen med Adelens bedste Mænd gennemførte den Bøndernes Fri-gørelse, og ved Folkeskoleloven af 1814 fuldførte den den Folkeskole, som den havde grundlagt i Fællesskab med Pietismen og Kirkens Mænd. Derved har den støbt det stærke og nødvendige Fundament, hvorpaa hele den folkelige Opvækkelse i det 19. Aarhundrede hvilede.

¹ Optegn. 15, 72. ² Hans Jensen, De danske Stænderforsamlings Historie I, 36f. Med Hensyn til Københavns Bystyre giver Stadsarkivar Fl. Dahl sin Tilslutning til Hans Jensens gunstige Bedømmelse af Enevældens Karakter og Betydning, jvfr. Dahl, Københavns Bystyre gennem 300 Aar I (1943).

Clausens egentlige politiske Opvaagnen skete som saa mange andres først i Begyndelsen af Trediverne. »Mit Ungdomsliv« — skriver han i »Optegn.« — »havde ligget langt borte fra — jeg vil ikke sige det politiske Liv, men overhovedet fra Syslen med det offentlige Livs Fællelsanliggender. Heller ikke Rejseaarene havde ført mig videre i den Retning. Jeg havde i fremmede Lande levet for Videnskab og Kunst, og uden for England, som laa uden for min Rejses Maal, var derhos det politiske Liv i Kongres-Perioden (1818—20. Aachen—Carlsbad) saaledes trængt tilbage i Kabinetternes Lønraad, at mindst den fremmede kunde finde sig tilskyndet til Studium af Traadenes fine Spil... Ogsaa det første Tiaar af min akademiske Embedstid var gaaet hen inden for den samme snævre Kreds. Min egen Lille-Krig med Grundtvigianerne gav mig ved Siden af den daglige Dont fuldt op at gøre, og den Rolle, som denne Skandale var i Stand til at spille Aar for Aar, er allerede betegnende for Smaaligheden af Almenhedens Interesse. Tanken om raadgivende Provinsialstænder, som efter Lornsens Skrift (1830) begyndte alvorligt at sysselsætte Pressen, og i 1834 den imod David anlagte Pressesag blev for mig som vel for mange andre den første Vækkelse til at søge uden for det personlige Livs Anliggender«. ³

Denne »Vækkelse« har dog sine Forudsætninger, som Clausen synes at se bort fra. Han var vokset op i et Hjem, hvor Faderen ganske vist med gammeldags Patriotisme følte sig knyttet til Frederik VI med en varm og oprigtig Kærlighed, men H. G. Clausens Ungdom var jo faldet i den franske Revolutions og de hjemlige Reformers store Tid, og han var blevet grebet af den Tids store Idéer om aandelig og borgerlig Frihed, og den Rationalisme, som han hyldede, fornægtede heller aldrig sit Slægtskab med Revolutionen. Skønt man paa mange Områder som f. Eks. Kielerfreden ikke kunde gennemskue Forholdet mellem Skin og Virkelighed, var der derfor blevet talt frit og aabent i H. N. Clausens Barndoms- og Ungdomshjem. Helt tillukket over for den spæde Begyndelse til et politisk Røre i Aarene efter Kielerfreden har han derfor næppe været, thi det begyndte just i de sociale Kredse, hvori han og hans Venner færdedes. Men én Ting er givet: hans Hovedinteresse var ikke politisk; det var som tidligere meddelt de æstetiske og faglige Spørgsmaal, der optog ham som de fleste samtidige. Heller ikke Rejseaarene skulde ifølge »Optegn.« have ført ham videre i politisk Retning. Men her modsiger han direkte sig selv, for under Omtalen af Berlineropholdet 1818—19 gør han jo udførligt Rede for den oplivende politisk nationale Luftning, der allevegne kom ham i Møde i Form af levende Forhandlinger om konstitutionelle Systemer og Former. Dermed være slet ikke sagt, at hans politiske Liberalisme var særlig gennemtænkt eller dybtgaaende allerede paa dette Tidspunkt eller i hans efterfølgende før-

³ Optegn. 180f.

ste Embedsaar. Hans Hovedinteresse laa stadig paa andre Felter. Men at Liberalismen var til Stede for hans private Overbevisning, viser smaa eksplosive Udbrud i de Breve, han sendte sin lollandske Fætter, N. Clausen-Bagge. Han taler f. Eks. om »vore Trælletider«, og med Henblik paa Enevoldsmagtens Aktion over for A. S. Ørsted udbryder han harmfuldt: »Hvilken magisk Kraft ligger ikke i en Statsforfatning til at slaa Sjæl og Pen med Lamhed«, og haanligt betegner han Grundtvig og Fæller som »patriotiske Ultra-Absolutister«. ⁴ Denne — man kan maa-ske sige — private Liberalisme var Clausen langt fra ene om. Da hans Ven Chr. Paulsen i 1820 besøgte Danmark, var han blevet behageligt overrasket ved de stærkt liberale Strømninger, han her traf. Rundt om i Landet havde han nemlig ifølge sine Dagbogsoptegnelser fundet mange Præster, Forpagtere og Møllere, der var »politisk liberale«, og ikke mindst i København havde han mødt liberal Tankegang hos Mænd som Baggesen, Engelstoft og Werlauff. Med andre Ord: inden for det højere københavnske Borgerskab, især det akademiske dannede, var saadanne Anskuelse aabenbart allerede i Tyvernes Begyndelse ret vidt udbredte, selv om vel de fleste med Engelstoft troede, »at Tiden endnu ikke var kommen«. ⁵ Saa helt politisk indsovet, som Clausen vil give det Indtryk af, var Kongelovens Danmark altsaa ikke, og hvad hans egen Person angaar, har Samlivet med Paulsen i første Halvdel af Tyverne sikkert ikke blot haft Betydning for hans Opvaagnen til bevidst Danskhed men ogsaa bidraget til at befæste ham i hans vaagnende politisk liberale Indstilling. Som ovenfor antydet nærede Paulsen jo ved Siden af sin Hengivenhed for det nedarvede Kongehus stærke Ønsker om et konstitutionelt Monarki. Det var hans Haab, at der ved Siden af Frihedsstøtten engang skulde rejse sig en ny Støtte for Frederik VI som Giveren af politisk Frihed. ⁶

For øvrigt var Clausens Liberalisme ikke mere privat, end at hans omstridte Værk, »Katholicismen og Protestantismen«, ogsaa fremkaldte et Angreb af politisk Art, thi til Hovedangrebet paa Bogens »kirkelige Ortodoksi« føjede den fanatiske Kirkestormer, Historikeren G. L. Baden, der havde angrebet Clausen allerede i 1817, et ikke mindre alvorligt ment Angreb paa »den for Staten langt vigtigere politiske Ortodoksi«. Clausens Forslag om en Kirkeforfatning var i hans Øjne ikke blot Ytringer af »den fule Kirkeaand«, af »fæle hierarkiske Idéer«, »papistisk Præstehovmod« etc., men med Udgangspunkt i Kongelovens Ord, at »den enevældige Konge ingen anden Dommer kender over sig i gejstlige eller verdslige Sager uden Gud alene«, erklærer han »ikke at begribe, hvor Prof. Clausen har turdet offentlig komme frem med sine,

⁴ Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog 1921 S. 4, 6. Breve af 28. November 1826 og 6. Februar 1827. ⁵ Paulsens Dagbog (K. B.) og K. Fabricius i »Sønderjyllands Historie« IV, 124. ⁶ Jvfr. Clausen, Chr. Paulsens Livshistorie i Omrids S. 8.

vor Regeringsform saa indlysende kontrasterende, Ytringer og Forslag, at naar kun ét eneste af dem realiseredes, saa gjordes Indgreb i Dankongens uindskrænkede Enevælde«. ⁷ Uden Fare for Clausen var Badens Angreb ikke, men »heldigvis« — skriver han — »var Forfatterens fikse Idéer i kirkeretlige Materier saavel som de heftige Paroxysmer, der plejede at paakomme ham, hvor som helst Talen kom paa Kirken, dens Ret og Selvtændighed, saa almindelig bekendte, at Angrebet fra denne Side ikke, saa vidt jeg kunde mærke, blev videre ænsat«. ⁸ Andetsteds i »Optegn.« hedder det imidlertid, at allerede »Katholicismen og Protestantismen« havde paadraget ham »mangfoldig høj Misgunst ved den bestemte Udtalelse om Kirkens Ret til at frigøres fra det kongelige danske Kancellis Regimente«. ⁹ Saaframt det ikke drejer sig om en Selvmodsigelse, maa Meningen være, at vel blev der ikke taget synderlig Notits af Badens Angreb, men Clausens kirkelige Forfatningskrav blev taget ham meget unaadigt op paa højeste Sted, idet de blev udlagt som politisk Kætteri.

Af stor Betydning for Clausens fremtidige politiske Udvikling var det Venskab, han sidst i Tyverne indgik med Botanikeren Joakim Frederik Schouw (1789—1852). Schouws Hustru Susette, født Dalgas, har sikkert til at begynde med været den egentlige Formidler mellem de to Mænd. Under sin store Udenlandsrejse havde Clausen jo lært hende at kende under Neapelopholdet 1820. ¹⁰ Ved Siden af Hohlenberg blev Schouw Clausens mest nærstaaende Ven. Medens Venskabet med den første var baseret paa Fælleskab i de teologiske Anskuelser, blev Venskabet med den sidste baseret paa Fællesskab i de politiske Anskuelser. Foran Universitetsbygningen staar nu Clausens og Schouws Brystbilleder Side om Side. Saaledes stod ogsaa de levende Personligheder til hinanden i bogstavelig som i overført Forstand, thi ikke alene boede de en Tid Dør om Dør med hinanden i Krystalgade, men trofast kæmpede de Side om Side, da Kampen for politisk Frihed for Alvor begyndte. Deres stærkt afvigende religiøse Anskuelser lagde ingen Hindringer i Vejen for deres Venskab. Clausen kan derfor hellige sin Ven og politiske Kampfælle følgende smukke Ord i sine Erindringer: »Joakim Frederik Schouw, Naturgransker med Liv og Sjæl, stod, saa vidt jeg har kunnet mærke, temmelig uberørt af det religiøse Liv; Anliggender, som angik kirkelige Forhold, var noget nær sagt det eneste, som han, uagtet sit omfattende Blik for det offentlige Liv, ikke formaaede at skænke nogen alvorlig Interesse. Men saa meget mere levende og virksom var

⁷ G. L. Baden, Den prot. (saakaldte) Kirkes Forhold til Staten 1828. Om Badens ensidige Had til Præsterne jvfr. især 2. Bd. af hans »Smaa Afhandlinger og Bemærkninger« (1824), hvis skarpe Ytringer paa Biskop Münters Foranledning førte til hans Embedsfortabelse som Landsdommer. ⁸ Optegn. 122. ⁹ Ib. 252. ¹⁰ Ib. 95. Hun blev gift med Schouw 1827.

hans Aand for det humane Liv, for Sandhed, Ret og Frihed som sammes Betingelser og Støtter. Her var Øjet sundt, Følelsen varm, Nidkærheden utrættelig, og hvert Ord, hver Handling bar Præg af Karakterens Renhed og Adel«. ¹¹

Baade Clausen og Schouw blev Medudgivere af det bekendte »Maanedsskrift for Litteratur«, der i Litteraturen staar som et af de tydeligste Vidnesbyrd om den nye Tid, man gik i Møde. ¹² Om Maanedsskriftets Start og Hensigt fortæller Clausen følgende: »Ved de maanedlige Sammenkomster af Universitetskolleger... kom det ofte paa Bane, om der ikke ved forenede Kræfter lod sig foretage noget for at indvirke med Held paa det almindelige Omdømme, oplysende, vejledende og dannende. Medens den grundtvigske Partivirksomhed fra én Side opfordrede stærkt til en Modvirken, viste den tillige ad Eksemplets Vej, hvad der kunde udrettes ved Sammenslutning. Det var H. C. Ørsted, der først vakte denne Tanke og stadig vedblev med Varme at bearbejde den, indtil den blev moden til Udførelse. I Slutningen af Aaret 1828 sluttede 14 Videnskabsmænd, af hvilke det langt overvejende Antal var Universitetslærere, sig sammen som Udgivere af »Maanedsskrift for Litteratur«, der begyndte med Aaret 1829. Det var Tanken at drage en talrigere Klasse af Medborgere end dem, der henhører til den litterære Verden, inden for Grænsen af litterær Paavirkning og til den Ende at benytte Litteraturens Frembringelser til, dels ved Anmeldelser, dels ved mere selvstændige Tankeudviklinger knyttede dertil, at udøve en aandelig Indflydelse paa den dannede Almenhed«. ¹³ — Selskabet, der udgav Maanedsskriftet, bestod foruden af Ørsted, Clausen og Schouw af Mænd som C. N. David, Heiberg, Høyen, Madvig, Rosenvinge o. a. »De fjorten Konger« kaldte vittige Hoveder dem med et Udtryk laant fra Piquet. ¹⁴ Af disse fjorten var Clausen en af de allerflittigste Bidragydere i Aarene 1829—34. Forfatterfortegnelsen opfører ikke mindre end 28 Artikler fra hans Haand, deriblandt de tidligere omtalte teol. Tidsskriftsartikler. ¹⁵ Den Litteratur, Maanedsskriftet kom til at indeholde, var dog ikke blot den videnskabelige og æstetiske men ogsaa den om Samfundsproblemerne og de Spørgsmaal, som en ny Tidsalder skulde rejse. Iblant Clausens Artikler er der ogsaa en, der

¹¹ Ib. 140, jvfr. Otto Borchsenius, *Literære Feuilletoner 1880* S. 133. — Visse Sider i Schouws korte Selvbibliografi tyder paa, at han trods alt har haft en svag rationalistisk Forsynstro. Selvbibliografien i Carl Christensen, *J. F. Schouw 1923* S. 3—11. — Under Kirkekampen havde Schouw brudt med Grundtvig, skønt de tidligere »havde mødt hinanden venlig«. Det var i en Samtale med Grundtvig i Aaret 1829, at han »lidenskabeligt fordømte« dennes Angreb paa Clausen, jvfr. Breve fra og til Grundtvig II, 166, 84, 107—08. ¹² Om Maanedsskriftet jvfr. *Danmarks Riges Historie VI*, 165 og Beretning om Maanedsskrift for Litteratur ved F. C. Petersen i dettes 20. Bd. S. 1ff. ¹³ Optegn. 149ff. ¹⁴ Breve fra og til Mynster I, 155. ¹⁵ Forfatterfortegnelsen findes i Maanedsskriftets sidste Bind (XX) S. 5ff

paa disse Omraader har opnaaet, hvad han selv kalder »en vis historisk Betydning«. ¹⁶

Paa Skolevæsenets Omraade danner som bekendt Aaret 1814 Epoke ved Anordningen om Almueskolevæsenet, hvor Hovedpunktet var Indførelsen af den tvungne Undervisning af alle Børn. ¹⁷ Som det gik, blev den dog mere et Løfte om, hvad man vilde stræbe at naa, naar der atter kom bedre Tider, end den straks kom til at betegne et virkeligt Fremskridt. En Undervisningsform, der nød Kongens særlige Interesse og derfor vandt mere og mere Indpas, var den saakaldte »indbyrdes Undervisning«, der til Dels gjorde Læreren overflødig og paa den Maade havde særlig Tilløkkelse i pengeknappe Tider. Rigtig Fart i denne Sag kom der, da Kongens Adjudant, J. N. B. A b r a h a m s o n, i Aaret 1818 kom hjem fra Udlandet fuld af Begejstring for Metoden og vidste at gøre Kongen lige saa ivrig for den. I den Kommission, der nedsattes for at undersøge Sagen nærmere, var Abrahamson selvfølgelig dens ivrigste Talsmand, medens den blev angrebet af A. S. Ø r s t e d og de to Biskopper, M ü n t e r og B o i s e n, der begge i den Anledning maatte høre mange »uarterige Ord« af Abrahamson. ¹⁸ Som Følge af deres Modstand blev det imidlertid ved den kgl. Resolution af 21. August 1822 ikke befalet men kun tilladt at indføre Metoden. Abrahamson gjorde dog, stadig støttet af Kongen, sit bedste for at forvandle Tilladelsen til en Tvang. I de aarlige »Hovedrapporter«, som han udgav om den indbyrdes Undervisnings Fremme, førte han de Gejstlige frem med Ros eller Dadel i Forhold til den Stilling, de havde indtaget til »den almenyttige Sag«, og han anvendte herved Kongens Navn snart lokkende, snart truende, paa den ufineste Maade vistnok, men dog ikke vidtgaaende nok til paa mange Steder at forfejle Virkningen. De virkelige Skoleautoriteter fandt sig dog kun med den største Uvilje i dette nye Udslag af Adjudantvælden og i den næsten ubegrænsede Magt, som Abrahamson — »den røde Bisp«, som han kaldtes ¹⁹ — paa deres Bekostning sad inde med. Men først i 1830, da Metoden efterhaanden var blevet indført i ikke mindre end 273 Skoler, møder vi et Minoritetsvotum i en Sag af denne Beskaffenhed, idet Ørsted bestemt modsatte sig dens Opretholdelse i et jydsk Sogn, hvor der klagedes over, at de Børn, der undervistes efter den, ikke lærte ordentlig Religion. Ikke længe efter blev hele Metoden Genstand for et offentligt Angreb, og den, der dristede sig til at røre ved dette Emne, der som sagt havde Kongens største Interesse, var H. N. Clausen, der længe havde været opbragt over Abrahamsons Taktik.

¹⁶ Optegn. 151. ¹⁷ Jvfr. til det følgende Ib. S. 151ff, L. Koch, Den danske Landsbyskole S. 78ff og Joakim Larsen, Den danske Folkeskoles Historie 1818—1898 (1899) S. 16ff ¹⁸ A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie I, 342. Om Ørsteds Modstand jvfr. ib. og Troels G. Jørgensen, A. S. Ørsted S. 126. ¹⁹ Jvfr. Clausens Brev til P. Hjort af 5. Januar 1832. Udvalg af Breve til P. Hjort I, 443.

»Om Fremgangsmaaden ved den indbyrdes Undervisnings Indførelse« lyder Overskriften til hans Artikel. I sin første skarpe Form fremkaldte den store Betænkeligheder i Maanedsskriftets Redaktionsudvalg. Man var enig i at ønske den demoraliserende Fremgangsmaade hæmmet, men man ansaa Sagen som alt for kilden at røre ved paa Grund af Kongens personlige Interesse. Det overdroges derfor Madvig og N. David at forhandle med Clausen om en Omredaktion. Han bøjede sig ogsaa og foretog en omhyggelig Omarbejdelse, og i denne Skikkelse vandt Artiklen Flertallets Billigelse. Men selv nu forekom den flere for dristig. Engelstoft f. Eks. meldte sig straks ud af Redaktionen »af Frygt for Forstemningen mod det allerede i Forvejen som noget oppositionelt betragtede Maanedsskrift«. ²⁰ Men det forhindrede naturligvis ikke Artiklens Offentliggørelse i Maanedsskriftets 6. Bind (1831).

Ved en Sammenstilling af de mest karakteristiske Træk i Abrahamsons aarlige »Hovedrapporter« afslører Clausen ubarmhjertigt den hele Manøvre og dens demoraliserende Virkning, der frister den menneskelige Forfængelighed til at antage, »at Vejen til Hæder og Befordring er den indbyrdes Undervisnings Indførelse, hvad enten man anser den for gavnlig eller skadelig«. Abrahamsons »Iver og Utrættelighed« for Skolevæsenet anerkendes ganske vist, men saa meget mere beklages »den Grundfejl«, der synes at beherske den: »en Miskendelse af det aandelige i Mennesket, hvorfra enhver ædel og gavnlig Virksomhed udgaar, og en deraf udsprungen udelukkende Bestræbelse for at sætte de materielle Kræfter i Bevægelse og tilvejebringe en udvortes, iøjnefaldende Handlen, der ofte har Skinnet, imedens den mangler Kraften«. Ensidig er Clausens Kritik ikke. Gejstligheden maa derfor ogsaa høre for, at den har forholdt sig tavs over for Abrahamsons Rapport- Ekstrakter: »Den Maade, paa hvilken den gejstlige Stand her er bearbejdet, er saa stødende, og den synes at maatte virke saa ufordelagtigt paa den moralske Selvstændighed, paa hvilken den Gejstliges Agtværdighed i fortrinlig Grad beror, at Tavsheden her ikke kan andet end fremkalde lidet glædelige Betragtninger, helst hvor det gælder en Stand, der nu som i fordums Dage har i Pennen sit rette, sit lovlige Vaaben og Værge«. Artiklen slutter med Ønsket om, at »kompetente Forfattere vil optage den Traad«, der her afbrydes, for at der paa den Maade kan gives nøjagtige Oplysninger om Undervisningsvæsenets virkelige Tilstand. ²¹

Dette Ønske gik i Opfyldelse og viste saaledes, at Clausen i denne Sag havde ført Ordet i rette Tid. Modstanden vovede sig frem fra alle

²⁰ Jvfr. Madvig, Livserindringer S. 118f. ²¹ Maanedsskrift for Litteratur VI, 357ff. Artiklen var anonym, men det blev snart erkendt, at Clausen var Forfatteren, jvfr. dennes Brev til P. Hjort af 5. Januar 1832.

Sider, og snart fik den ogsaa Overvægten i Kancelliet, hvor Ørsted ellers havde været saa godt som ene om den. Abrahamson fik end ikke Lov til at udsende et Forsvarsskrift²² og maatte endvidere fratræde sin Stilling i Skolekommissionen, og dermed svandt Livskraften af den indbyrdes Undervisning med det samme, indtil Systemet i Slutningen af Trediverne helt stedtes til Hvile sammen med den gamle Konge.²³

Det dristige i Clausens Artikel om den indbyrdes Undervisnings Indførelse ligger ikke saa meget i selve Kritikken, der set med vore Øjne er yderst saglig moderat, som i den Omstændighed, at han i det hele taget vovede offentlig at røre ved en Sag, der i saa høj Grad nød den enevældige Konges Bevaagenhed, men som han selv engang i anden Forbindelse skrev til H. C. Ørsted, »en Opofrelse af Sandheden af Klogskabs-Hensyn laa nu efter hans Maade at tænke paa uden for hans Beregning«. ²⁴ I Fr. Barfods lille biografiske Skitse af Clausen fra 1844 hedder det rammende, at Artiklen »i hine Oppositionens spæde Barn-domsdage, da Misnøjjet sjældent vovede at hæve sig over løsrevne Rendestensbrætter og afrevne Dørklinker, vakte en langt almindeligere Forbavselse trindt i Landet end i vore Dage et fuldstændigt Konstitutionsudkast«. ²⁵ Som Baggrund for Clausens frimodige Optræden maa vi dog sikkert ogsaa pege hen paa Julirevolutionen og dens Følger i Danmark, der jo efter hans egne Ord blev ham »den første Vækkelse til at søge uden for det personlige Livs Anliggender«. ²⁶ Det maa derfor her være Stedet, hvor vi bør gøre Rede for disse Begivenheder.²⁷

Aarene omkring 1830 betegner et vigtigt Vendepunkt i Danmarks Historie. Krisen efter Ulykkestiden var forbi, og den økonomiske Opgang gav en god Jordbund for den liberale Bevægelse, der blomstrede op. Den havde i Tyverne kun været skjult til Stede men spirede nu frem under Indflydelse udefra og skabte forbavsende hurtigt helt nye Former for offentlig Debat. Julirevolutionen i Frankrig fremkaldte jo en liberal Bølge, der skyllede hen over store Dele af Europa, og den naaede til den danske Stats Omraade, da Landfogeden paa Sild, Uwe Jens Lornsen, udgav et politisk Skrift af revolutionær Karakter, hvori han krævede en fri Forfatning for Slesvig og Holsten i Fællesskab og en blot Personalunion mellem dem og Kongeriget. Kravet om en Forfatning havde for Holstens Vedkommende sin Berettigelse i den tyske Forbundsforfatning, og Frederik VI anerkendte dette. Men han gik

²² Jvfr. Erslews Forfatterlexikon I, 6: Til Abrahamsons Skrift »Oplysninger, til Dels foranledigede ved de seneste Angreb paa den indbyrdes Undervisning« (1832) er føjet som Anmærkning: »Blev ifølge Befaling tilbageholdt«. ²³ Den officielle Ophævelse af de trufne Bestemmelser til Fremme af den indbyrdes Undervisning samt om Nedlæggelse af Normalskolen for denne Metode skete dog først ved en Bekendtgørelse af 30. Septbr. 1865. ²⁴ Breve fra og til H. C. Ørsted II, 124, jvfr. vor Afhandling S. 221 Note 18. ²⁵ Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 277. ²⁶ Optegn. 181. ²⁷ Til det følgende jvfr. Hans Jensen I, 73ff, P. Engelstoff, Danmarks politiske Historie 1814—1932 (1932) S. 22ff o. a.

videre, idet han under Paavirkning af J. S. Møsting²⁸ bestemte sig til at give ogsaa Slesvig og Kongeriget en Forfatning. At det skulde være en Stænderforfatning, er kun selvfølgelig, naar man betænker de dybe sociale, kulturelle og økonomiske Kløfter, der endnu i disse Aar skilte Befolkningsgrupperne fra hinanden. Den 28. Maj 1831 udstedtes den skelsættende Anordning om raadgivende Provinsialstænder, og endelig den 15. Maj 1834 udstedtes en ny Anordning, hvorved alle Forhold vedrørende Stænderforsamlingerne blev ordnet og deres Ikrafttræden fastslaaet. Der skulde være fire Forsamlinger, for Øerne i Roskilde, for Nørrejylland i Viborg, for Sønderjylland i Slesvig og for Holsten i Itzehoe. De fik ingen lovgivende Myndighed men Ret til at give Raad om de Sager, Regeringen forelagde dem, og til at indsende Andragender. Valgretten og Valgbarheden blev knyttet til et meget snævert Princip, idet Grundbesiddelsen blev den almindelige Betingelse for begge Dele. Paa den Maade blev der kun ca. 32,000 Vælgere. Kongen forbeholdt sig at vælge enkelte Medlemmer, bl. a. for Universitetet. Alligevel blev Stænderinstitutionen et virkeligt Skridt over mod en fri Forfatning, præget som den var af den danske Enevældes jævne, folkelig-demokratiske Aand. I den stærke Betoning af Grundejendommen og Landbruget som det bærende i Samfundet laa der dog, selv om man tager i Betragtning, at Kapital uden Forbindelse med fast Ejendom dengang betød meget mindre end nu, en Ulighed, der vakte berettiget Protest hos Intelligensen. Især vakte det Kritik, at i København kun én Professor men derimod 73 Brændevinsbrændere var valgbare.

I den offentlige Debat, som Stænderanordningen gav Anledning til, sporer man de første kraftige Tegn paa, at en Bevægelse for et mere frit Statsliv for Alvor var begyndt i Danmark. Liberalismens førende Mænd traadte nu offentligt frem. Det var Mænd som Botanikeren Schouw, Nationaløkonomen C. N. David, Juristerne P. G. Bang og Tage Algreen-Ussing, Officeren A. F. Tscherning og Skolemanden Johannes Hage. Ogsaa den politiske Presse opstod i disse Aar. »Københavnsposten« fik under J. F. Giødwards Redaktion et stærkere politisk Præg. I 1831 begyndte Schouw Udsendelsen af »Dansk Ugeskrift«, der vel nok overvejende var oplysende men ogsaa bragte politisk Stof, og endelig i 1834 stiftede David og Hage et andet Ugeblad, »Fædrelandet«, der skulde blive det egentlige Hovedorgan for den liberale Strømning.

Til denne Kreds hørte ogsaa H. N. Clausen. Naar han, der var opdraget og udviklet i Studereværelsets Ensomhed og paa Katederet, lod sig

²⁸ J. S. Møsting (1759—1843), Præsident i tyske Kancelli 1804—13, Finansminister og Præsident i Rentekammeret 1813—31, Chef for det kgl. Bibliotek 1838—43. Den vanskelige Rejsning af Finanserne efter Bankerotten paahvilede ham, og han løste denne Op-gave med Styrke og Omsigt. Hans Indflydelse paa Kongen var stor.

drive frem paa Offentlighedens Skueplads, skyldtes det til at begynde med ingenlunde Lyst til at lede Mængden eller til overhovedet at blande sig med den. Det var helt andre Motiver, der tilskyndede ham til at søge uden for det personlige Livs Anliggender. I det foregaaende har vi fulgt hans Deltagelse i en Kamp, der set fra hans Standpunkt var en Kamp for Bevarelsen af den aandelige og videnskabelige Frihed, der var vundet ved Reformationen. Den ved Julirevolutionen fremkaldte Kamp for friere Udviklingsreformer: i offentlig Meddelelse af Tanker og Meninger, i Handel og Vandel og i det statsborgerlige Liv, stod derfor for ham blot som en konsekvent Overførelse af det reformatoriske Princip: Kamp imod enhver Hengivelse under fremmed Autoritet — fra det aandelige til det verdslige Omraade. Saaledes har han da ud fra hele sin teologiske Grundbetragtning følt sig forpligtet til at kæmpe ogsaa for den politiske Liberalisme. Efter hans Opfattelse vilde dennes Sejr profanhistorisk betyde Sejr for Reformationens aandelige Grundkarakter. Kort sagt: ogsaa som Politiker vedblev Clausen at være Prof. theol. Clausen. Han fulgte i sin Politik en Linje, der laa i direkte Fortsættelse af den, han fulgte i sin Teologi.²⁹

Hvorledes stillede Clausen sig nu i Enkeltheder til de ovennævnte Begivenheder? Om Lornsens Krav og Chr. Paulsens Modskrift, »Über Volkstümlichkeit und Staatsrecht des Herzogtums Schleswig«, blev han direkte underrettet af sidstnævnte selv, der i Foraaret 1832 kom til København for at tilskynde Regeringen til kraftigere Forholdsregler og vække ledende Borgere til Daad. Paulsen skriver herom i sin Dagbog: »Den næste Dag begyndte jeg da mine mange Besøg hos Venner og foresatte, blandt hine først og fremmest hos min Clausen, der allerede paa Toldboden havde hilst paa mig.«³⁰ Udfaldet af Samtalen meddeler han desværre ikke, men intet tyder paa, at Clausen allerede paa det Tidspunkt forstod Betydningen af Paulsens Optræden. Som han selv bekender det, maatte Stænderforfatningen først bringe lidt friere Aandedræt, før han fattede Mod til at flytte Foden ind paa de ukendte Enemærker, som Paulsen havde fremført.³¹

Det var foreløbigt alene Udsigten til et friere Styre, der optog Clausen som de andre førende Liberale. Da Anordningen af 28. Maj 1831 blev bekendt, følte han, at »en forfriskende Luftning gik hen over Danmarks Land. Det var, som om det begyndte at gaa op for det danske Folk, at det ikke derved, at det for 170 Aar siden var blevet lagt under Enevoldssceptret, var historisk dømt til at skulle staa uden for den almindelige politiske Livsbevægelses Lov.«³² Skønt disse Ord fra Minde-skriftet om Schouw ikke kan tages som en fuldgyltig historisk Skildring

²⁹ Jvfr. hans Foredrag over Reformationen 1836 S. 191—95. ³⁰ Paulsens Dagbog (K. B.). Om det ringe Udbytte af Paulsens Rejse jvfr. P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede I, 13ff. ³¹ Optegn. 19, jvfr. Chr. Paulsens Livshistorie S. 24. ³² Schouw S. 3.

af de virkelige Forhold, — politisk Ligeegyldighed og Skepsis beherskede endnu i første Halvdel af Trediverne Størstedelen af vort Folk —, saa vidner de dog om de Tanker og Følelser, der besjælede Clausen selv. Med Fortrøstning og Forventning saa han hen til alt det nye, og han var med i alt, hvad der blev gjort i saa Henseende.

Saa tidligt som i 1831 tog Tscherning Initiativet til Stiftelsen af et »28. Maj Selskab«, der skulde danne sine Medlemmer til Udøvelse af de nye og vigtige Pligter over for Staten. Kancelliet fandt sig ganske vist »ikke beføjet« til at give Tilladelse til en saadan Forenings Oprettelse, men Tscherning opgav ikke Modet af den Grund, og Aaret efter lod han udgaa en Indbydelse til et Middagsselskab paa Skydebanen, for at man kunde fejre Aarsdagen for Stænderanordningens Udstedelse. Adskillige afslog Indbydelsen, men endnu flere tog imod den, deriblandt Clausen og hans Ven Schouw. Ikke faa var de Skaaler, der her indledte de politiske Skaaltalers Tid i Danmark. Der blev udbragt Skaaler for Kongen, for den Dag, da Kongen havde grundlagt den Institution, der vilde oplive »Alménaanden«, for Tronfølgeren, der skulde fortsætte, hvad Frederik VI havde begyndt o. s. v. Clausen mindedes siden Dagen som »en enestaaende Festlighed«. Et varigt Resultat af Festen blev en Foreningsdannelse i al Stilhed, et »Selskab«, der skulde foranstalte Afholdelse af Majfester ogsaa i de følgende Aar. I en Aarrække bevarede disse Sammenkomster, — Clausen var flere Gange en af de tre, der førte Forsædet ved dem —, Karakteren af virkeligt nationale Fester. I Aaret 1834 naaede Majfesten et af sine største Højdepunkter, idet den som Baggrund havde selve Stænderanordningen af 15. Maj samme Aar, og dette at »Grundloven« nu var en fuldbyrdet Kendsgerning, gav naturligvis Festen en ganske særlig Karakter og Stemning. »Stænderanordningerne for Kongeriget og for Hertugdømmerne var«, — skriver Clausen —, »henlagte paa Festbordet i Skydebanens Sal som Offergaver paa Alteret, og Hovedforfatterne af samme A. S. Ørsted og Höpp var indbudte som Æresgæster«. ³³

Anordningen af 15. Maj 1834, der førte den nye Institution ud i Livet, betegner Clausen i Skriftet om Schouw som »en firekløvet Skikkelse, som ikke bar mange Frihedsspirer men færre Enighedsspirer i sit Skød«, ³⁴ og i »Optegn.« taler han om, »hvor dyrt Indholdet var betalt fra dansk Side. For at holde Slesvig udskilt fra Holsten havde Kongeriget maattet kløves i Østifterne og Jylland, og som Forsoning for den stænderske Udskillelse af Hertugdømmerne blev de sammenknyttede ved fælles Lokalregering og fælles Overappellationsret, — et godt udtænkt, praktisk Grundlag for den schleswig-holstenske Teori«. ³⁵ Saadan saa den

³³ Jvfr. Tscherning, Efterladte Papirer I, 89ff, »Københavnsposten« 31. Maj 1832 og 29. og 31. Maj 1834, Optegn. 177f, Schouw S. 4. — J. P. Höpp var Overprokurør for Slesvig. ³⁴ Schouw S. 4. ³⁵ Optegn. 177.

nationalliberale Clausen i henholdsvis 1856 og 1864 paa Stænderforfatningen, men i begge Tilfælde indrømmer han aabent, at der her er Tale om hans senere Vurdering, og at ogsaa han i 1834 ud fra et rent liberalt Synspunkt hilste Stænderanordningen med Glæde »som Forbud paa et fremspringende Folkeliv under Absolutismens patriarkalske Scepter«. ³⁶

Da Schouw i disse Aar betød saa meget for Clausens politiske Udvikling, er det af stor Interesse at undersøge hans Bidrag til en kritisk Bedømmelse af den færdige Stænderforfatning. For den kritiske Iagttagelse var det som tidligere berørt et Problem, om den omhyggeligt tilstræbte sociale Ligevægt i Stænderforsamlingerne ikke vilde blive rokket ved de Censusbestemmelser, hvorved temmelig brede Lag af baade Borgere og Bønder var blevet Vælgere og valgbare, samtidig med at Intelligensen kun havde faaet ringe Vægt i Forsamlingerne. Det er dette Valgsystem, Schouw dvæler ved i sit »Dansk Ugeskrift« (August 1834). Med Tilfredshed fastslaas det, at der i samme »intet Spor er af et Adelsaristokrati saa lidt som af et Rigmandsaristokrati«. Landboernes Overvægt findes retfærdiggjort gennem den Omstændighed, at »Hovedmassen af Danmarks Befolkning er Agerdyrkere«. Men Spørgsmaalet er, »om ikke den mindre oplyste Del af Folket har faaet en for stor Overvægt i Repræsentationen«. »Forfatteren tilstaar, at han slet ikke er fri for Betænkeligheder i saa Henseende«. Hans Grundbetragtning er, at ikke ethvert Individ kan have Valgret. Ganske selvfølgelig udelukkes alle Tjenestefolk og alle nødlidende, men desuden vil det være naturligt for enhver sindig Ven af Borgerfrihed at kræve hos Vælgerne en vis fornøden Kundskabsgrad. Og her er det, at Grundejendomsprincippet maa findes utilstrækkeligt. Herved er navnlig i København de mest oplyste og duelige Mænd udelukkede. Og højst uheldigt vil det være, om Almuen i By og paa Land vil vælge sine egne Folk til Repræsentanter. Man maa og kan dog haabe det bedste. »Forfatteren stoler først paa Almuesmandens Bevidsthed om hans egen Udelighed, hans Skønsomhed, der vil lede ham til at vælge en, der er klogere end han selv, og hans Frygtsomhed for at træde frem i en offentlig Forsamling mellem Mænd, som er ham overlegne; — dernæst ogsaa paa den Lunkenhed for Indretningen, der unægteligen i Begyndelsen vil finde Sted hos mange og netop mest hos Almuen, hvilket vil have til Følge, at en Del vil udeblive fra Valgene og faa eller ingen af Almuen attraa at blive valgt«. Senere vil der saa nok, mener Schouw, blandt Bønderne og den simple Borgerklasse blive flere, der værdigt kan fremtræde som Folkets Talsmænd. ³⁷

Saadan bedømte altsaa Schouw den færdige Stænderforfatning. Ligesom den unge Orla Lehmann, der allerede i 1832 havde protesteret

³⁶ Schouw S. 4. ³⁷ Dansk Ugeskrift 1834 S. 300—15.

mod Intelligensens ringe Repræsentation i Stænderforsamlingerne,³⁸ saaledes gør ogsaa Schouw det, men samtidig stempler han de af den enevældige Regering udstedte Valgrets- og Valgbarhedsregler som alt for demokratiske og som i Virkeligheden en Fare for den sunde Fremtidsudvikling i Danmark! Som en nærliggende udenlandsk Baggrund for denne Frygt for Almuens Indflydelse paapeger Hans Jensen en Artikel i samme Bind af »Dansk Ugeskrift«, der udførligt refererer en norsk Skribents Kritik af Bondestandens og Bondepolitikens kraftige Fremstød gennem det 1833 valgte Storting, og endvidere en Afhandling af Prof. Sibbern, der knytter nogle bekymrede Betragtninger hertil: Hvad kunde der ikke ske, hvis de Bønder, der optraadte som Folke-repræsentanter, f. Eks. vilde finde paa at blande sig i, hvor mange Professorer der skulde være paa de forskellige Omraader paa Universitetet.³⁹

Naar vi har dvælet saa udførligt ved Schouws Betragtninger, saa er det, fordi de helt har svaret til Clausens. Usandsynligt er det ikke, at de endog har drøftet Artiklen sammen. I sit Mindeskrift om Schouw afskriver Clausen derfor ikke blot dennes Meninger men han underskriver dem ogsaa ved følgende Hyldest til sin afdøde Ven: »Her var Sagkyndighed og Modenhed i Omdømme, et fremskuende og omskuende Blik baade paa det konstitutionelle Livs Grundformer og paa deres Til-læmpning til vore særegne Forhold. Og hvor faa var ikke de, der dengang havde draget det politiske Liv, der stod saa fjernt fra vore Ene-mærker, dets Væsen, Tarv og Krav inden for deres nærværende Synskreds«. ⁴⁰ Saaledes er da ogsaa Clausen i en sjælden Grad et klart og rent Eksempel paa Liberalismen, som den blev forstaaet i Begyndelsen af 1830erne, en ægte Repræsentant for den tredje Stand, der er blevet prist fra Sieyès til Dahlmann. Derfor blev hele hans offentlige Virksomhed mere statsborgerlig end egentlig politisk. Han var liberal men aldeles ikke Demokrat i den Forstand, at han kunde tænke sig Indførelsen af nogen almindelig Valgret. Ligesom han paa det kirkelige Omraade var Aandsaristokraten, saaledes var han det ogsaa paa det borgerlige. Virkelige Menesker var efter hans Opfattelse kun de dannede og oplyste Medborgere. Lehmanns Ord, at »den danske Nations Kærne bestaar af en oplyst og agtværdig Middelstand«, og at Embedsmændenes Klasse her i Kraft af sin Uddannelse er i Besiddelse af et »aandeligt Supremati«, ⁴¹ er som talt ud af hans Hjerte. Men til hans Ære skal det siges, at han saa til Gengæld var blevet besjælet af den samme Følelse, som han priser hos Schouw, — »en levende Bevidsthed om Videnskabsmandens Forpligtelse til at gøre det videnskabeligt vundne Udbytte

³⁸ Jvfr. Maanedsskrift for Litteratur VII, 156ff. ³⁹ Hans Jensen I, 271. Dansk Ugeskrift V, 269—91, 338—59. ⁴⁰ Schouw S. 6. ⁴¹ Maanedsskrift for Litteratur VII, 156.

tilgængeligt og frugtbart for Folket«.42 Det var det, hans flittige Medarbejderskab ved »Maanedsskrift for Litteratur« tilsigtede. Har man Lyst, kan man jo godt bebrejde ham denne professorpolitiske Indstilling, men man kommer næppe uden om, at hans Synspunkt var i høj Grad realistisk og nøgternt. Den danske Befolkning som Helhed var i 1834 ikke moden til nogen almindelig Valgret; den var det heller ikke i 1849; det skulde tage en rum Tid, før end Overgangen fra Stænder til Folk fuldbyrdede sig. Hvad der saa i 1834 var det egentlige politiske Maal for Clausen, Schouw og de andre førende liberale, er ikke saa helt let at bestemme. Fælles for dem var, at de hilste Stænderinstitutionen med Glæde, men samtidig fandt, at den kun kunde være Begyndelsen til noget nyt og noget mere. De holdt sig derfor rede til med Mund og Pen at stille Krav om en videre Udvikling af det givne. Straks ved de første Stændervalg og ved Trykkefrihedssagen aabnede der sig nye Perspektiver. Hertil skal vi siden komme.

⁴² Schouw S. 2

Fjerde Hovedafsnit

TEOLOG OG POLITIKER

1835—48

Med Hensyn til Fremstillingen falder det naturligt at inddele Perioden 1835—58, der omfatter den tredje Hovedfase i Clausens teol. Udvikling i to Hovedafsnit med Aaret 1848 som Grænsemærke. Det første af disse, hvormed denne Afhandlings første Bind vil slutte, falder igen – overensstemmende med Fremstillingen i »Optegn.« – i to mindre Perioder med Frederik den Sjettes Død 1839 som skel-sættende. Det bør dog bemærkes, at denne sidste Inddeling mere skyldes Clausens politisk-nationale Indsats end hans teol. Udviklingslinje.

a) AARENE 1835—39

Kapitel I

FAMILIEFORHOLD

Den alt overskyggende Begivenhed inden for den clausenske Slægt i disse Aar var det alvorlige Slagtilfælde, der ramte Slægtens patriarkalske Overhoved, den gamle Stiftsprovst.

Saa rige paa Sorger og Anfægtelser de i det foregaaende berørte Forhold — Uenigheden med de to Sønner Carl og Emil og den kgl. Resolution af 22. April 1834 — end maatte være ham, formaaede de dog ikke at bringe nogen varig Forbitrelse ind i hans Alderdom. Sit gamle Hjem saa han omgivet som »et venligt Samlingspunkt af tre gifte Børns Familier, hvorfra Børn og Børnebørn bragte Liv og Munterhed ind i hans Kreds, ligesom de der omsluttedes, store og smaa, af den huldeste Faderkærlighed«. ¹ Dertil kom vedvarende Sundhed paa Legeme og Sjæl. Endnu i sit 75. Aar kunde han befordre sig selv paa sin Ridehest ud til »Søbakken«, og den præstelige Gerning var det hans Ønske og Haab at kunne fortsætte indtil sit Jubilæumsaar 1839, der vilde falde sammen med det 80. Leveaar. Vel var Kredsen af hans Tilhørere efterhaanden svundet ind paa Grund af den Forandring i Tidsaanden, der var indtraadt, men han kunde stadig gøre Regning paa en trofast lille Kreds, der aldrig svigtede den Sjælesørger, der havde betydet saa meget for dem i de onde Aar. Endnu den 3. September 1837 prædikede han i sin Kirke, og — som han selv har vidnet — »med Følelsen af en Kraft, der lod ham tro, at der endnu kunde være en kort Tid tilbage, hvori han kunde virke«, ² men fire Dage derefter fik han uden forudgaaende Ilde-

¹ Eftermæle S. 61. ² Ib. S. 63.

befindende en apoplektisk Lammelse i venstre Side, og Anfaldet fornyede sig to Dage senere med en Styrke, der syntes at gøre Døden vis.³

Paa H. N. Clausen gjorde Budskabet herom et dybt Indtryk. Han var netop i disse Dage fraværende fra Hjemmet, idet der i hans Egenskab af Universitetets Rektor var paalagt ham det Hverv at deltage i Göttinger-Universitetets Hundreedaarsfest den 16. September. Sin Kærlighed til Naturen tro havde han benyttet Lejligheden til »i de klare Septemberdage at gentage en fortryllende Fodtur igennem den prægtige Nordside af Harzbjergene«. Göttingen naaede han ud paa Aftenen den 14. September, og med »det frejdigste Sind« aabnede han i sit Logi det Brev fra Hjemmet, han modtog her. Men det indeholdt det sørgelige Budskab om Faderens uventede Sygdom. »Efter en lang Nat, tilbragt uden Søvn i mørke Tanker«, opsatte han nogle Linjer til det akademiske Senat, hvormed han fremsendte den medbragte Lykønskningsskrivelse fra Universitetet i København og dermed forlod han Göttingen »lige saa nedtrykt i Sindet, som han oprømt var dragen derind Aftenen forud«.⁴

Ved Clausens Hjemkomst var Krisen i Faderens Sygdom overstaaet, men kun for at den sørgeligt lange Kamp imellem den stærke Natur og det lammende Onde skulde begynde. Med dyb Vemod indgav den gamle Stiftsprovst i Marts 1838 sin Afskedsansøgning: Han »troede ikke at kunne forsvare det hverken for sin Samvittighed eller for sin Menighed at beholde Embedet længere, end han kunde forvalte det«.⁵ Sine Afskedsord til Frue Menighed slutter han med Bøn for den danske Kirke om »Velsignelse til det vigtige Værk... at give Oversættelsen af vore hellige Bøger, vor offentlige Gudstjeneste og dens Handlinger en renere, opbyggeligere, til Andagt mere vækkende Form«.⁶ Saaledes endte han sin Præstegerning paa samme Maade, som han havde begyndt den. Træffende udtrykte Ungdomsvennen, Provst A. K. Holm, som Ordfører for den københavnske Gejstlighed ved Afskeden det saaledes: »Som en Mand, der havde en Overbevisning, som han er blevet tro, fordi han har haft alvorlige Grunde for den, og som han ikke har frygtet offentligt at vedkende sig«.⁷ Efter at have trukket sig tilbage fra den Kirke, han havde tjent i næsten 40 Aar, beholdt H. G. Clausen vel endnu i Livets sene Aften Kraft tilovers til at kunne sysselsætte sig selv, men baade Sjæl og Legeme tabte daglig mere og mere af deres Elasticitet. To Aar skulde det imidlertid vare, før end han fik Lov at gaa bort.

Samtidig med at H. N. Clausen saaledes med Sorg maatte berede sig paa at skulle sige det sidste Farvel til den Mand, som han trods alt, hvad der end allerede dengang fjernede dem fra hinanden, var stolt og lykkelig over at kunne kalde sin Fader, havde han den Glæde at se sin Børne-

³ Ib. S. 64. ⁴ Optegn. 209. ⁵ Eftermæle S. 64. ⁶ Ib. S. 65. ⁷ Ib. S. 95ff, Bilag XI.

flok forøget med endnu et Barn, det femte og sidste i Rækken. Det var en lille Pige, der fik Navnet *Johanne Marie Elisabeth*, men almindeligt kaldtes hun efter det sidste Navn *Betty*.

I Aaret 1836 blev Clausen for tredje og sidste Gang portrætteret af sin Ven fra Italiensrejsen *C. A. Jensen*. Kompositionen er den samme som paa Portrættet fra 1827, men han er — som Sigurd Schultz skriver — »blevet ligesom stivere i Ryggen, Trækkene blevet tungere og ogsaa Udtrykket tungere i sin Alvor. Den forlæste Yngling var nu ogsaa i sit Udseende blevet den teologiske Professor. Professionen havde sat sit Stempel paa ham«. ⁸

Kapitel II

REFORMATIONSJUBILÆET 1836

Aaret 1836 bragte igen en stor kirkelig Højtid, Trehundredaarsjubilæet for Reformationens Gennemførelse i Danmark, der fejredes med en Pragt og Højtidelighed, der stod i den største Modsætning til Festen i 1826. ¹ *Mynster* skriver, at den endog blev holdt »med langt større Deltagelse og Højtidelighed« end Jubelfesten 1817, men klager tillige over »Oppositionen, der allerede dengang benyttede enhver Lejlighed til at vække Misfornøjelse med Regeringens Foranstaltninger«, saa at dens Blade paastod, at Festen var blevet holdt »paa en uværdig og ked-sommelig Maade«, samtidig med at de klagede over Omkostningerne ved den. ²

Mynsters Ord har for en ikke ringe Del Adresse til Clausen, der før Festen havde fremsat, hvad han selv kalder »den forvovne Tanke«, om det ikke skulde være muligt at helligholde Kirkefesten i en ny Stil: »at ihukomme Fortiden ved at arbejde for Nutiden og Fremtiden ved en og anden Foranstaltning til Befordring af kristelig Oplysning og kristeligt Liv«. ³ I det Øjemed leverede han i Begyndelsen af Aaret en udførlig Artikel i »*Dansk Ugeskrift*«, hvori han fremsatte fire Forslag om

⁸ Sigurd Schultz, *C. A. Jensen* (1932) I, 309, jvfr. videre S. 316 og II, 121, 191. Findes nu paa Vedbygaard, der i sin Tid tilhørte Jernstøber Gamst. Denne var en stor Beundrer af Clausen og skal hos Jensen have bestilt det Portræt af Clausen, der nu findes paa Gaarden.

¹ »Den smukkeste Beskrivelse af Festen« skyldes ifølge *Mynsters* Meddelelser S. 260 den tyske Teolog *Marheineke*, der var Berlineruniversitetets Deputerede, jvfr. dennes »Das dritte Jubiläum der Reformation in Dänemark«, oprindeligt i den preussiske *Statstidende*, derfra optaget i *P. Hjorts tyske Læsebog* 5. Oplag (1866) S. 336ff. ² *Mynster*, *Meddelelser* S. 260. ³ *Optegn.* 188.

netop de Forhold, der laa ham mest paa Hjerte. Hans motiverede Forslag gik ud paa, at man skulde festligholde Jubilæet »ved at paabegynde det, et halvt Hundredaar igennem attraaede, indledede og forberedte, liturgiske Forbedringsarbejde«, »ved Indførelsen af hensigtsmæssige Foranstaltninger for at tilvejebringe den fornødne praktiske Forberedelse til det gejstlige Kald«, »ved en, i den evangeliske Kirkes Aand affattet, Revision af Lovgivningen med Hensyn til det gensidige Forhold imellem de tvende protestantiske Konfessioner« og »ved Organisation af en særegen Bestyrelse for Kirke- og Undervisningsvæsenet i Danmark«. ⁴

Da det snart viste sig, at der ikke var Udsigt til Virkeliggørelse af noget af disse Forslag, besluttede Clausen at forsøge en Virkning ad anden Vej, idet han som noget dengang ganske nyt anmeldte tolv offentlige populære Forelæsninger over Reformationen. At ogsaa Damer kunde faa Adgang, vakte om muligt endnu større Opsigt. ⁵ Selv om Foredragene kun var beregnede »paa et Samfund af dannede Tilhørere men uden egentlig teologisk Kundskab«, ⁶ maa Ønsket om at holde dem vel nok først og fremmest sættes i Forbindelse med, at han ligesom Schleiermacher ønskede at holde Teologien i nær og frugtbar Forbindelse med Livet, men det maa ogsaa sættes i Forbindelse med hans nu indledte politiske Virksomhed. Medens han tidligere overvejende havde staaet som noget af en Tilskuer og mere skrevet som en, der vilde belære de kæmpende end som en, der selv var med i Striden, saa var han nu blevet belært om, at Tilskuerens Rolle var umulig, og at han selv maatte frem paa Arenaen og ned fra det ophøjede Stade. ⁷ Men ogsaa denne Plan skulde støde paa Vanskeligheder — denne Gang dog af mere glædelig Art. Der meldte sig nemlig saa mange Tilhørere, at han ikke kunde skaffe noget Auditorium, der kunde rumme dem. (Festsalen var jo endnu ikke taget i Brug). I sin Forlegenhed henvendte han sig saa til Kancelliet om Tilladelse til at benytte en af Byens mindre Kirker. Biskop M y n s t e r ytrede sig imidlertid i en Samtale desangaaende meget lidt stemt for en saadan »Novitet« og mente, at der ved saadanne Sammenkomster vilde blive bragt megen »Faddersladder« ind i Kirken,

⁴ Dansk Ugeskrift 1836 Nr. 198—201. ⁵ Jvfr. Fr. Barfod i Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 51 og G. L. Baden, Dr. Morten Luthers Religionsreformation. I Anledning af Prof. Clausens Foredrag over Reformationen (1837) S. 3, hvor Baden finder Anledning til den Erindring, »at som vel det dannede, selv mindre skønne, Fruentimmer er behageligere i Omgang end det mere skønne men mindre dannede, saa vogte man sig dog, at denne Dannelse ikke erhverves paa de huslige Pligters ja selv paa Dydens Bekostning, hvad saa ofte er Ulykken med den Dannelse, som søges uden for det huslige Hjem. Mine jævnaldrende, om de kan eller vil, minde sig Biskop Balles Bibellæsninger i Vaisenhuskirken«. ⁶ Clausen, Populære Foredrag over Reformationen S. V. ⁷ Jvfr. Barfod, anf. Skrift S. 226 og N. M. Plum, H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper S. 33. »Folkelig«, som Prof. Plum skriver, blev Clausen dog aldrig; det overlod han til Grundtvigianerne.

som om den var en Forelæsningsaal. Clausen tog herefter det drastiske Skridt at anmode det reformerte Kirkekollegium om at faa den reformerte Kirke stillet til sin Disposition, og hans Forespørgsel blev imødekommet med stor Forekommenhed. »I to Uger«, — beretter han —, »holdt jeg da i det tættopfyldte Kirkerum de kirkehistoriske Forelæsninger i en daglig Middagstime, — i en Stemning, som jeg tror, det lykkedes mig at overføre paa Tilhørerne. Selve Stedet, — jeg saa mig ved Nadverbordet, som var anbragt under Prædikestolen, omgiven af de reformerte Gejstlige og Kirkeældste, — bidrog for mig ikke lidet til at løfte Stemningen. En luthersk Reformationsfest i en Hovedstad af luthersk Bekendelse, indledet af en luthersk Teolog i en reformert Kirke! Der var her dog et synligt Fremskridt fra den første eller den anden Jubelfest til den tredje«. ⁸ Saaledes kom Clausen i Gerning til selv at virkeliggøre lidt af sit Forslag om en Tilmærmelse i Forholdet mellem de to protestantiske Konfessioner. Da han udgav Foredragene i Bogform, helligede han dem da ogsaa til Presbyterierne for den reformerte Menighed i København for derved at »bevare Erindringer om en aandelig Forening, som ikke trænger til nogen Lovgivnings Sanktion«. ⁹

Vi vender os nu til selve Foredragene. Da de ifølge Forordet »i flere Dele slutter sig til det tidligere og udførligere Værk om Katolicismen og Protestantismen«, vil vi under Referatet af Hovedtankerne stadig sammenligne de to Skrifter med hinanden for saaledes at undersøge, om Standpunktet endnu er det samme som i 1825, eller om en paaviselig Forskydning har fundet Sted.

Formaalet er »at gøre det aandelige Liv anskueligt, som paa én Gang er Reformationens Aarsag og dens Virkning, og at vise, hvilke Idéer og Grundsætninger der har foresvævet dens Stiftere ved Værkets Begyndelse, og hvorvidt disse senere kan siges at være blevet fastholdte og indførte i Livet«. ¹⁰ Med dette for Øje indleder Clausen Forelæsningsrækken med en sammentrængt men ved talrige Luthercitater levendegjort Fremstilling af Hovedbegivenhedernes Gang i Reformationens Historie, og hertil knytter han nogle Karakteristikker af Reformatorerne og deres Fyrster. Havde han i 1825 stadig fremhævet Calvin paa Luthers Bekostning og i ungdommelig Overlegenhed brugt de lidet pietetsfulde Udtryk, der fik Engelbreth til at protestere, saa er Forholdet nu, at Calvin kun »stilles ved Siden af Luther«, om end hans »sandt aandelige Storhed« under Sakramentsstriden stadig fremhæves. ¹¹ Clausen har kort sagt for Alvor faaet Øjnene opladt for Luthers virkelige Storhed, saa at han nu staar for hans Bevidsthed som en af »de sjældne historiske Karakterer, som paa én Gang ved Klarhed og Gennemskue-

⁸ Optegn. 189. ⁹ I Clausens Privatarkiv er bevaret det tyske Presbyteriums Takkeskrivelse af 19. November 1836, jvfr. Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. II, 182. ¹⁰ Foredrag over Reform. S. V. ¹¹ Ib. S. 87f.

lighed tiltrækker Blikket og ved Dybhed og Rigdom fastholder det«. ¹² Under den efterfølgende Skildring af de ledende Hovedgrundsætninger i Reformationens Værker bemærker man ogsaa noget nyt, thi medens han tidligere som Reformationens Forudsætning især havde betonet Videnskabens, Fornuftens og Tænkningens Udvikling i Senmiddelalderen, saa har han nu ogsaa faaet Forstaaelse for den Betydning, som Valdensesernes, Wyclifternes og de bøhmiske og mæhriske Brødres Menighedsdannelse havde i saa Henseende. Hvad selve Reformationen angaar, fastslaaes det i Tilslutning til »Katolicismen og Protestantismen«, at den har en dobbelt Karakter: Over for Katolicismen er den negativ eller protestantisk, idet den retter Indsigelse mod al menneskelig Autoritet som Trosgrund. Dens positive Karakter bestaar i Hyldning af Evangeliet som eneste Regel og Dommer i Trossager, og den religiøse Karakter er i Overensstemmelse hermed udtrykt i Læren om Menneskets Retfærdiggørelse ved Troen. Vor Kirke maa følgelig benævnes »evangelisk-protestantisk«. Interessant er det her at se, hvordan Ordet »evangelisk« nu er ved at arbejde sig mere og mere frem hos Clausen. Ganske vist kan Betegnelsen »protestantisk« ikke opgives, da dette vilde være »en Miskendelse af den historiske Vigtighed af den Modsætning, hvori Reformationen har stillet sig«, ¹³ men det er altsaa overvejende en blot historisk Betegnelse; efter sit Indhold kunde vor Kirke godt karakteriseres alene med Ordet evangelisk.

Efter sit positive Princip er vor Kirke da bundet til Skriften. Som en Indrømmelse til Katolikerne og utvivlsomt ogsaa til Grundtvig, — thi siden 1825 havde Clausen altid ham i Tankerne, selv om hans Navn kun sjældent nævnes —, erkendes det, at man »ofte er gaaet for vidt i sine Paastande om den hellige Skrift«. Det kan saaledes ikke forsvares, »naar Skriften kaldes Grundvolden, hvorpaa Kirken hviler, at ingen kristelig Kirke skulde have kunnet danne sig eller nogensinde skulde have været til uden Skrift. Det er vitterligt, at Kirken har været til før Skriften... Ved dog ikke enhver at sige sig selv, hvorledes det er det mundtlige Ord, som lyder fra Slægt til Slægt, den fælles Tro, som lever i Samfundets Midte, ved hvis Kraft et kristeligt Liv fremspirer og udfolder sig hos den enkelte?« ¹⁴ Men efter denne Indrømmelse hævdes det bestemt, »at uden det skrevne Ord vilde det tilstrækkelige Middel have manglet i Kirken til at værne om Kristi Lære, hindre Vildfarelsen og Misbrug fra at gribe om sig«, ¹⁵ og videre, »at Skriften som den eneste bevislig ægte Overlevering fra Jesu Apostle af den kristelige Historie er den ene ved Guds Foranstaltning givne paalidelige Regel og Rettesnor, efter hvilken det kan afgøres, hvad der er kristelig Sandhed, og at den som det klare Udtryk af Apostlenes Tro er den sikreste Grund, hvorpaa

¹² Ib. S. 59. ¹³ Ib. S. 104, jvfr. Plum, Anf. Skrift S. 40. ¹⁴ Ib. S. 124f. ¹⁵ Ib. S. 126.

Ordets Forkyndelse i Kirken kan bygges, det sikreste Middel til at bevare Troens Liv sundt og rent«. ¹⁶ Om Inspirationen taler Clausen ikke direkte, men hans stadig noget uklare Tanke synes at være, at den gælder Skriften som Helhed eller rettere sagt det nye Testamente som Helhed, (thi det gamle Testamente kommer ikke i Betragtning), ikke det enkelte Skriftsted, ja end ikke det enkelte Skrift. ¹⁷

Med Hensyn til Eksegesen anviste Luther som første Betingelse »Kundskaben til de gamle Sprog, . . . og Skriften skal — saa lærtes der videre — alene fortolke sig selv«. ¹⁸ Men det holdt man ikke fast ved i den Periode, der fulgte efter Reformationen. Ortodoksien angribes derfor som sædvanligt, fordi den brugte de symbolske Bøger og det kirkelige Magtsprog »til at lænkebinde Skriftfortolkningen« og saaledes i Virkeligheden fornyede »Kirkedespotiet«. ¹⁹ Nu kan vi imidlertid lykønske os til, at den ved Reformationen »dyrt erhvervede Frihed« atter anerkendes som »vor Kirkes første Privilegium«. Selv hylder Clausen jo Luthers Fortolkningsregel, filologisk-historisk Fortolkning og Skriften som sin egen Fortolker, en Tankegang, der ikke fandtes klart udtrykt i 1825, men som vi har truffet i Bogen om Augustin, og som nu mere og mere skulde blive hans Yndlingsætning. Men naar det gælder dette Princip's Praksis, henviser han ligesom tidligere ikke til den hellige Aand men til den kristelige Filosofi. For at afvæbne en eventuel tidligere og fremtidig Kritik siger han selv: »Det kunde nu vel synes, som om Reformationen intet mindre end begunstigede denne Forbindelse af Filosofi og Teologi; alle Reformatorerne advarede mod Filosofiens Indblanding i Teologien, fremfor alle Luther . . . Men om Reformatorerne gælder i denne Henseende aldeles det samme som om Apostlen Paulus. Det er ikke Fornuft, ikke Videnskab, ikke Filosofi i Almindelighed, de har haft for Øje, men en Misbrug af Fornuften, en Vanhelligelse af Videnskabens Navn og en filosofisk Maske«. Saaledes naar han frem til den Paastand, at »intet er vissere, end at Reformationen har formælet Filosofien med Teologien, thi den evangeliske Kirke maa søge sin Styrke ved at give de kristelige Lærdomme en aandelig Fasthed, medens den katolske Kirke imponerer ved sine historiske Autoriteter«. Paa den anden Side er han ikke blind for den Fare, som Kristendommen kan blive udsat for ved denne Forbindelse mellem Filosofien og Teologien: »Der har til alle Tider vist sig en Tilbøjelighed hos de kristelige Filosofer til at filosofere Kristendommen frem istedenfor at filosofere over den, til forud at bestemme ved Spekulation, hvad der skal være kristelig Sandhed, og derefter at tvinge Skriften ved kunstlet Fortolkning til at stemme overens med disse Resultater . . . Katolikken ser heri en trøstesløs Tilstand, en tilstundende Opløsning af Kristendom og Kirke. Men Protestanten til-

¹⁶ Ib. S. 127. ¹⁷ Jvfr. ib. S. 126. ¹⁸ Ib. S. 143, jvfr. S. 121. ¹⁹ Ib. S. 143f.

kommer det at betragte de aandelige Bevægelser med mere tillidsfuldt Blik; han kan ikke opgive den frie Brug af Fornuft og Videnskab, men lige saa lidt opgive den Tro, at det just er aandelige Svingninger og Rystelser, der skal vise, hvilke Kræfter til at modstaa og bevare der ligger i Kristendommen«. ²⁰ Protestanten d.v.s. Clausen kan ikke opgive den frie Brug af Fornuft og Videnskab! Men den Maade, han bruger dem paa, gør, at det stadig bliver Mennesket, nærmere bestemt den lærde Teolog, der selv skal tilvejebringe den Skrifthelhed, ud fra hvilken alle de dunkle Enkeltheder skal forstaaes.

Reformationens religiøse Karakter fandt Clausen udtrykt i Læren om Menneskets Retfærdiggørelse ved Troen. Endnu i Festprædikenerne fra 1830—34 omtaltes Trosbegrebet mest som en Samstemmen med Kristi Lære, men nu viser der sig en Forbindelse mellem det objektivt formale Princip og det subjektive. Ordet »Tro« rummer jo i sig en Dobbeltbetydning, det objektive og det subjektive, fides, quæ creditur, og fides, qua creditur. Og her kan det, som Biskop Plum gør opmærksom paa, ikke undgaa Opmærksomheden, at Clausens Tale om Tro tydeligt er præget af Schleiermacher. ²¹ Denne lader som bekendt Religionen udvikle sig af Selvbevidstheden. Med det ene skal ogsaa det andet være givet. Selvbevidsthed er altsaa det samme som Gudsbevidsthed. Paa tilsvarende Maade docerer Clausen nu, at »Kristendommen, medens den er en ovenfra givet, derfor ikke er en uden for Mennesket staaende Lære, men at den er den ved guddommelig Foranstaltning givne Fremstilling og Besegling af den evige Sandhed, der er nedlagt i Menneskets Sjæl, . . . at den kristelige Tro ikke er en Hengiven til fremmed Autoritet men en Opklaring, en Udvikling af Selvbevidsthedens Indhold ved Aabenbaringens Lys«. ²² Men hvorledes kommer man saa til at tro? I Modsætning til de tidligere Udtalelser, der henførte Troens Opstaaen til Skriften (og Fornuften), erklæres det, at »det ikke kan forsvares, naar Skriften anpriseres som Troens Kilde; thi Troen kan ikke udenfra indgydes i Sjælen; den udrinder indefra, ved Vækkelse og Uddannelse af Livet, der slummer i den religiøse Bevidsthed. Men til at vække dette Liv er Skriften, — hvad alle Tidens Erfaring viser —, det ypperste Middel, som det oprindeligt givne, det levende og oplivende Udtryk af den kristelige Tros Rigdom«. ²³

Det er denne Tro, »den frie sig selv bevidste Overbevisning«, der har Betydning og Værd for Gud. Men hertil kommer ikke mindre »det Liv, som har sin Grund i Troen«, ²⁴ thi ud fra sin fra Rationalismen stammende etiske Indstilling staar det stadig fast for Clausen, at Retfærdiggørelsen og Helliggørelsen ikke kan adskilles. Han gør dog ikke her no-

²⁰ Ib. S. 145f. ²¹ Plum, anf. Skrift S. 34. ²² Foredrag over Reform. 110. ²³ Ib. S. 126. ²⁴ Ib. S. 158.

get virkeligt Forsøg paa at løse dette Problem, men nøjes med det negative at angribe de ortodokse, fordi de stiller »Naaden i Modsætning til Friheden, Troen til Gerninger«, for hvad er det andet »end at adskille, hvad Gud har forenet«, og det er desuden en Afgivelse fra den reformatoriske Lære, at »Tro og Nidkærhed i gode Gerninger er uadskillelige«. ²⁵

Nogen dyb Synderkendelse er unægtelig ikke Udgangspunkt for den af Clausen hyldede Retfærdiggørelseslære. ²⁶ Der var endnu lang Vej, før end Selvbevidsthed for ham blev lig Syndsbevidsthed. ²⁷ Men sammenligner man hans Standpunkt med det tidligere, er det alligevel ubestrideligt, at der paa Trosomraadet og med Hensyn til Naadesforstaelsen er sket en Forskydning i Retning af det reformatoriske. I »Katholicismen og Protestantismen« havde han direkte forkastet Læren om Retfærdiggørelse ved Tro alene og i Stedet som »sand kristelig Typus« opstillet, »at vi retfærdiggøres ved Troen formedelst Gerninger«. Nu derimod bekender han sig i hvert Fald i Teorien til »Reformationens egentlige Symbolum: Læren om Retfærdiggørelse ved Tro, ikke ved Gerninger«. ²⁸

I de to sidste Forelæsninger, hvor Gudstjenesten og den kirkelige Forfatning er Hovedemnerne, fremfører Clausen sine Yndlingstanker om en Union mellem den lutherske og den reformerte Kirke som i Preussen, om liturgiske Forbedringer og en »kirkelig Kommunalforfatning«, og han slutter med et Blik paa Reformationens almindelige Betydning for det aandelige Liv og dens Indflydelse paa Udviklingen af de ikke-kirkelige Forhold. Er Reformationen ifølge sit Princip »Kamp imod enhver Hengivelse under fremmed Autoritet, af hvad Navn nævnes kan«, saa kan — hedder det her — »Reformationen ifølge sit øverste Princip ikke andet end vække og vedligeholde Trang til og Stræben efter friere Udviklingsformer: i offentlig Meddelelse af Tanker og Meninger, i Handel og Vandel, i det statsborgerlige Liv; — saadanne Former, ved hvilke den enkeltes Selvstændighed bliver erkendt, befordret og benyttet for at tilvejebringe en friskere, fuldstændigere og grundigere Samvirken til det heles Vel«. Derfor stemmer Reformationen kun med det Regeringssystem, der »erkender Rettigheder hos Borgerne og erkender Nødvendigheden af at benytte Borgernes Indsigter og aandelige Kræfter«. ²⁹ — Hvad vi tidligere har hævdet, finder vi her klart bekræftet: at Clausen betragtede sin politisk liberale Virksomhed som en konsekvent Videreførelse af sin Kamp for kirkelig og teologisk Frihed. Kristendom og Politik var for ham ikke hinanden modsatte Størrelser, men den første skulde, saadan som han forstod den, gennemsyre den anden med sine Tanker.

²⁵ Ib. S. 157. ²⁶ Jvfr. ib. S. 157. ²⁷ Jvfr. Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid 2. Udg. 1878 S. IX. ²⁸ Foredrag over Reform. S. 158. ²⁹ Ib. S. 191, 193f.

Lige saa lidt som »Katholicismen og Protestantismen« er Clausens »Populære Foredrag over Reformationen« nogen Dogmatik, saa noget fuldstændigt Indblik i hans teologiske Standpunkt 1836 kan vi ikke kræve, de skal give os. Alligevel kunde vi nok ønske, at han havde præciseret sin Opfattelse især af Skriftens Inspiration og Troslivets Opstaaen noget nærmere. At han ofte ligesom viger tilbage, naar det gælder den nøjere Udformning af egne Synspunkter, skyldes imidlertid ingenlunde Angst for det dermed forbundne Ansvar men det prisværdige, at han ikke vil udtale et eneste Ord, som han ikke selv personligt kan staa fuldt inde for. Saa meget viser Foredragene dog, at han nu staa ved Begyndelsen til en ny Fase i sin Udviklingsgang. Er det end for meget sagt, at vi her møder en helt anden Betragtning af Kristendommen end i 1825, saa har vi dog paa vigtige Punkter kunnet iagttage en Forskydning i Balanceforholdet mellem det oppositionelle og det positive Element til afgjort Fordel for det sidste. Hvad der ligger til Grund herfor, véd vi vel intet nøjagtigt om, eftersom Clausen jo altid beholdt sit Livs dybeste Hemmeligheder for sig selv. Men enkelte Andtjynderinger giver han i sine »Optegn.«. Kirkekampen havde i det store og hele holdt ham bundet til det Standpunkt, han havde indtaget i 1825; men at den havde bragt ham »Anfægtelsens Dage«, lægger han ikke Skjul paa, selv om han i samme Aandedrag iler med at fastslaa, at det selv under disse Forhold ikke var faldet ham vanskeligt »snart at vinde Ligevægt indad og udad«. Men om nogen letkøbt Ligevægt er der ikke Tale, thi som Forklaring anfører han, at »den stadige Modstand nødte ham til at tage sig sammen og søge paalideligt Fodfæste«. ³⁰ Som den redelige og gennemærlige Mand han var, har han da lige siden det store Angreb atter og atter taget sin Opfattelse op til Revision og fornyet Overvejelse. Ikke mindst Arbejdet med Udformningen af de dogmatiske Forelæsninger har direkte tvunget ham hertil. Gang paa Gang blev hans Hæfter omarbejdet, og der hengik flere Aar, inden han bare kom saa vidt, at han blot nogenlunde fyldestgjorde sig selv. ³¹ Ved Siden af den daglige flittige Gransken i Skriften og Troens Lærdomme kommer ogsaa i Betragtning den Fordybelse i Luthers Skrifter, især De Wettes Udgave af Luthers Breve, hvorefter Foredragene bærer Vidne. Herigennem fik han for Alvor Blik for Luthers »dybe Religiositet og Troskraft«, der ikke kan undgaa at gøre Indtryk paa enhver sandhedsøgende Sjæl. Fremdeles maa anføres den Besindighed, som Aarene og Livserfaringen altid giver, og endelig hans ideale Formaal: at bringe den teol. Videnskab i virkelig Forbindelse med det kirkelige Liv. Kort sagt »sikkert er«, — som Biskop Plum skriver —, »at med Foredrag over Reformationen 1836 er en Strømkæntring i Gang, og den fuldbyrdes nu

³⁰ Optegn. 506. ³¹ Ib. S. 161.

tydeligt med stadig voksende Kraft«. ³² Clausens gamle Modstander fra 1817 og 1828, G. L. B a d e n, har helt mod egen Hensigt givet Bevis paa, at i hvert Fald han var klar herover. I Anledning af Foredragene udsendte han et af sine sædvanlige Kampskrifter og bebrejdede heri Clausen, at han i Overensstemmelse med Confessio Augustana havde givet Kristendommen et dogmatisk Grundlag og i adskillige af Foredragene var henfaldet til Mystik. Det skulde navnlig gælde Clausens Tale om Troen. Selv mente Baden jo sit gamle Standpunkt tro, at Religionen udelukkende skal have et moralsk Grundlag for ikke at henfalde til »Føleri«. ³³

Efter at Clausen som Indledning til Reformationsjubilæet og som Bidrag til at give Stemningen et fastere historisk Grundlag havde holdt sine tolv Forelæsninger i den reformerte Kirke var hans Indsats ved Jubilæet dog endnu ikke færdig. I næsten tredive Aar havde Universitetsbygningen henligget som Ruin. Langsomt havde den atter rejst sig, og ligesom Universitetets Nystiftelse ved Christian III var faldet sammen med Reformationens Indførelse, saaledes blev Reformationsjubilæet 1836 Indvielsen af Universitetet i dets nye ydre Skikkelse. Indvielsesfesten fandt Sted den 13. Oktober. Universitetets Rektor E. C. Werlauff holdt Talen, »uden Tvivl den første paa Dansk holdte Tale ved nogen akademisk Akt«, ³⁴ men Festtalen ved selve Reformationsfesten tilfaldt Clausen som første Teolog. Ogsaa han talte selvfølgelig Dansk. ³⁵ I vor Tid, hvor saa mange har glemt eller i Praxis overser den gamle Forbindelse imellem Kirke og Universitet, er det værd at minde om, at Clausens første Ord i den nye Festsal netop var en varm Hyldest til »Forbindelsen imellem Kirke og Skole«: Naar Troen og Videnskaben sættes mod hinanden, da kan dette »alene gælde om den ufuldendte Tro og den ufuldendte Videnskab«. Den fuldendte Tro og den fuldendte Videnskab er derimod hinanden til uvurderlig Hjælp. Middelalderen viste jo, hvordan »Videnskabens Grav ogsaa blev Troens og Gudfrygtighedens Grav«, og Reformationen var omvendt et »evigt

³² Plum, anf. Skrift S. 33. ³³ G. L. Baden, Dr. Morten Luthers Religionsreformation (1837) S. 4ff. — Clausens Reformationsforedrag blev oversat til Tysk af G. F. Jenssen, Leipzig 1837, og opnaaede ogsaa at blive omtalt anerkendende om end kun kort i f. Eks. Theol. Stud. und Krit. 1838 IV, 1102 og Hall. Allg. L. Z. 1838 Nr. 116. ³⁴ E. C. Werlauff, Erindringer af mit Liv, Mem. o. Breve XIII S. 131. — Werlauff (1781-1871) var fra 1823 til 1861 Overbibliotekar ved det kgl. Bibliotek og var samtidig fra 1810 til sin Død Professor i Historie. ³⁵ Optegn. S. 190 synes Clausen at forveksle sin Reformationstale med Indvielsestalen, der som anført blev holdt af Werlauff. — Efter Forslag af Clausen havde Konsistorium indbudt fremmede Universiteter til Jubilæet, blandt disse ogsaa det norske, uagtet Werlauff paa Grund af den i flere norske Blade paa den Tid udtalte Stemning imod Danmark havde fraraadet det. Der kom da heller ikke hverken Deputation eller Lykønskning. (Werlauff, anf. Skrift S. 131). Heller ikke fra Sverige kom nogen Deputation men derimod en Lykønskning. Sibbern antager, at »Tilladelsen fra Stockholm er udeblevet eller kommet for sildigt«. (Sibberns Breve S. 190). Deputationer kom saaledes foruden fra Kiel kun fra Berlin (Marheineke og Heffter) og fra Greifswalde (Schönemann).

Vidnesbyrd om, at det er Videnskabens Magt, som omvæerner det sande Gudfrygtighedsliv«. Men for at Videnskaben paa den Maade kan betrygge Troen, »da tør den ikke være bunden i sin Virksomhed, ikke bunden der, hvor den netop mest har Frihed behov«. Derfor har den paa sin Side Fordel af sin Forbindelse med Kirken, thi »Kristi Evangelium er den aandelige Friheds evige Lov«, og det er »den hellige Aand, som fører til Sandhed, — til Sandheden, som gør Mennesket frit«. »Saadan er da Forbindelsen imellem Kirke og Skole: Det er ved Tænkning og Videnskab, at Gudsfrygtighedens Liv bevares rent og sundt; det er fra dette Liv, at Aanden udgaar, som indvier Videnskaben til Sandhedens Tjeneste«. ³⁶ — Et smukkere Vidnesbyrd om det høje Ideal, der foresvævede Clausen i hans Gerning som Videnskabsmand, kan vi næppe finde. At være Teolog var ham en Ære og en Forpligtelse. Den overlegne Selvfølelse og Overbevisning om Teologens Ret til at beherske Kirken, der mødte os i »Katholicismen og Protestantismen«, er nu blevet afløst af Ønsket om med Videnskaben at støtte den Kirke, hvis gamle Budskab indeholder den Sandhed, som Videnskaben søger.

Paa den tilstedeværende Frederik VI gjorde Talen et dybt Indtryk. Clausen skriver herom: »Jeg har beholdt det i kær Erindring, hvorledes Kong Frederik VI søgte hen til mig med de Ord: »Jeg takker Dem; det var overmaade smukt«. Det simpleste Ord gjorde i denne Konges Mund sin Virkning, fordi den trohjertige Klang kom indefra«. Ellers var Frederik VI ingen særlig Ynder af den liberale Clausen. Da han ved Reformationsjubilæet overrakte ham Ridderkorset, benyttede han Lejligheden til at tilføje en faderlig Formaning om, at han skulde holde sig til sin Embedspligt. Det var jo Aaret efter Trykkefrihedspetitionen og Trykkefrihedsselskabets Stiftelse, som vi siden kommer til. ³⁷

Noget virkeligt Spor efterlod Reformationsfesten ikke, saadan som Clausen havde ønsket og haabet. Alligevel var det ham en stor Oplevelse. Efter dets Afslutning skrev han: »Naar det maa være betydningsfuldt for enhver evangelisk Kristen i Danmark, at han oplevede vor Kirkes trehundredaarige Jubelfest, saa har jeg dybt og levende følt den Lykke at staa i en Stilling, som giver Lejlighed til at føre Ordet ved den festlige Tid, og i en Alder, som giver Lyst og Kræfter til at bruge den belejlige Stund«. ³⁸

Men Fester maa jo kun høre til Sjældenhederne, for at de kan være virkelige Fester. Vi vender os derfor nu til Clausens daglige Arbejde og hans Stilling ved Universitetet.

³⁶ Talen er som Tillæg føjet til Foredrag over Reform. S. 196ff. ³⁷ Optegn. 190f. ³⁸ Foredrag over Reform. S. VII.

Kapitel III

CLAUSENS FORELÆSNINGER 1835—39
OG STUDENTERNE

- 1835 S: Confessio Augustana og Apologien. Apokalypsen.
 1835 V: Patristisk Forelæsning over de tre første Aarhundreder. Apokalypsen. I. Del af Dogmatikken.
 1836 S: 2. Del af Dogmatikken. Udvalgte Afsnit af Acta.
 1836 V: Synopsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
 1837 S: Johannes-Evangeliet, efterfulgt af en kritisk Vurdering af den mytiske Behandling af den evangeliske Historie.
 1837 V: Acta. 1. Del af Dogmatikken.
 1838 S: Pastoralbrevene. 2. Del af Dogmatikken.
 1838 V: Synopsen.
 1839 S: Johannes-Evangeliet og en kritisk Vurdering af den mytiske Behandling af den evangeliske Historie.
 1839 V: Paulus's Breve til Filippi og Thessalonika. 1. Del af Dogmatikken.

Sammenligner man ovenstaaende Fortegnelse over Clausens Forelæsninger med den tidligere Side 195 givne, bemærker man to Ting, hvoraf den første er af ringe, den anden derimod af stor Interesse. Det fremgaar, at den nyudnævnte Professor Scharling har overtaget en Del af den nytestamentlige Eksegese, og at Clausen ligeledes har overladt ham Isagogikken. Men langt vigtigere er, at Clausen baade i Sommeren 1837 og Sommeren 1839 har fortolket Johannes-Evangeliet og dertil føjet en kritisk Vurdering af den mytiske Behandling af den evangeliske Historie, thi disse Forelæsninger er at betragte som hans aabne Krigserklæring til Venstrehegelianismen. Medens Hegels Filosofi i 1820erne havde virket som en stærkt konservativ Magt baade politisk og teologisk, saa drog jo nu i 30erne efter Hegels Død en Kreds af hans Disciple tilsyneladende med fuld Ret helt anderledes radikale Konklusioner ud fra hans System. Paa det teologiske Omraade kommer først og fremmest David Friedrich Strauss i Betragtning. 1835—36 udsendte han Bogen »Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet«, hvori paa ejendommelig Maade Hegels Historiefilosofi og Romantikken samvirkede, thi ved Hjælp af det romantiske Mytebegreb søgte han at gaa uden om en virkelig videnskabelig Undersøgelse af Evangeliernes historiske Oprindelse og Værd. »Leben Jesu« fik en enorm Indflydelse ogsaa langt ud over Tysklands Grænser. At Clausen allerede i Sommeren 1837 tog den op til kritisk Behandling, er et Bevis herpaa, men samtidig et Bevis paa, hvor nøje han fulgte Udviklingen inden for den tyske

Teologi. I sine Forelæsninger har han imidlertid ikke blot vendt sin Kritik mod Venstrehegelianismen men utvivlsomt ogsaa mod selve den hegelske Filosofi, som han lige siden 1825 havde været en Modstander af, for han har hurtigt indset, at den mytiske Evangeliebehandling blot var den konsekvente Følge af denne Filosofis Anvendelse paa Skriftfortolkningen.¹ At Forelæsningerne holdtes baade 1837 og 1839 har derfor sikkert ogsaa en anden Grund end Strauss's »Leben Jesu«. I Efteraaret 1837 blev nemlig »den spekulative Dogmatik« indført af Martensen ved Københavns Universitet. Før vi gaar nærmere ind herpaa, vil vi dog ligesom i forrige Parallelafsnit undersøge Clausens Forhold til Studenterne, og hvilke Indtryk disse medbragte af ham, hans Forelæsninger og Virksomhed i det hele taget.

Som adskillige Gange understreget ønskede Clausen ikke, at Studenterne skulde blive mekaniske Gengivere af hans Anskuelse. I sin Tale ved Immatrikulationsfesten 1837 udtrykte han det saaledes: »Det er Drengens Ros at kunne indprænte sig Lærerens Ord, bevare dem i tro Hukommelse og gengive dem, som de er modtagne . . . Men denne Alder er for den akademiske Borger forbi; dette er just hans Frihed: selv at turde prøve og vælge og beholde det, der tjener ham bedst; dette er hans Ret, og Ingen tør ville binde ham til andres Lære, Domme og Meninger.«²

Ud fra denne Indstilling forstaar vi den Kamp, som Clausen nu indledte, for at komme det Manuduktionsvæsen til Livs, der havde floreret lige siden Studiekravenes Skærpelse ved Fundatsen 1788, og som nu endog havde indgaaet Forbund med det begyndende kirkelige Retningsvæsen. Efter en Gang tidligere i »Københavnsposten« (1836) at have meddelt nogle Bemærkninger herom i Anledning af en Artikel af stud. polyt. C. H. Biering,³ blev han det følgende Aar foranlediget til atter at tage Ordet i denne Sag. Ifølge et polemisk Indlæg i »Københavnsposten« skulde det teol. Fakultets »Ensidighed« i Forbindelse med bestemte Indretninger i det akademiske Liv være den væsentlige Grund til de herskende Manuduktionsforhold. »Hvor rimeligt«, — hed det her —, »at teol. Studenter søger andetsteds denne Tilfredsstillelse, som de for-gæves søger i Fakultetet, og denne Tilfredsstillelse kan de finde hos Manuduktører af de forskellige Farver.«⁴ I sit Svar i »Fædrelandet« hævder Clausen, at hvor »pikant« end en Sammensætning af modstridende Kræfter som ved Universiteterne i Berlin og Halle kan være, og »hvor gavnlig den end er for Videnskabens Udvikling, saa er den dog uden Tvivl paa meget uret Sted ved et Universitet. Man sætter ikke den unge Sømand, der skal oplæres i Styrmandskunsten, paa en Skude og

¹ Jvfr. Clausens Hermeneutik 1840 S. 372. ² Taler holdt ved forskellige Lejligheder (1848) S. 71f. ³ »Københavnsposten« 1836 Nr. 358. Bierings Artikel ib. Nr. 346, 355. ⁴ Ib. 1837 Nr. 7. Angrebet var anonymt.

støder ham ud i den aabne Sø, naar den er oprørt af Hvirvelvind«, og han finder det »tilvisse beklageligt, dersom Studenten skulde under sine Læreaar staa i den Formening, at han allerede burde have et afsluttet System, og havde bragt det saa vidt i sin Tillid til dette, at han mente at kunne forsmåa de akademiske Læreres Foredrag uden anden Grund end den, at han ikke fandt den særegne Tilfredsstillelse, som hans Sjæl begærer«. »Og hvorfor« — spørger han — »skal denne Tilfredsstillelse just søges hos en Manuduktør? Er der Rimelighed for, at den høje Trang her skulde finde, hvad hist søges forgæves? Der er en teologisk Litteratur, indholdsrigere, mangfoldigere, mere tiltrækkende og belønnende end nogensinde tilforn. . . Hvor skulde dog Studenter, hvis Søgen hidtil var blevet utilfredsstillet, snarere vises hen end til denne Kundskabskilde?« Den egentlige Manuduktion er jo kun »en Industri, hvis Hovedarbejde bestaar i at compilere Kollegiehæftet efter Professorernes Foredrag, udleje disse Fabrikata og overhøre i de fra Dag til Dag foresatte Pensa; hvis Hovedfordel saaledes bestaar i, at den paa én Gang giver Mageligheden en Hovedpude og Uflittigheden en Spore«. At Clausens Kritik af Manuduktionsindustrien (ikke af Manuduktion overhovedet) skyldes virkelig Interesse for de unge, hvis Uddannelse til Kirkens Embede var lagt i hans Haand, viser hans i samme Indlæg fremsatte Ønske om en Reform af Universitetsundervisningen og en Forbedring af de studerendes økonomiske Kaar: »Universitetet selv maa have Kræfter og Midler til at drage unge Talenter, som tilbyder sig, til sine Lærestole«, og »Forældre og Værger, Slægt og Venner maa forene sig for at komme Ynglingen til Hjælp, at han i Universitetsstaden ikke skal staa hjælpeløs og overladt til sig selv, trykket af Sorg for de legemlige Fornødenheder, hvor han skal have Sindet frit til at leve for de aandelige, og ikke være tvungen til at sælge sine Timer for Spotpris, i hvilke han selv skulde købe sin Kundskab«. ⁵ Paa begge disse Omraader gik Clausen

⁵ »Fædrelandet« 1837 Nr. 121, Kirk. Forh. 676—95. — Clausens Kamp mod Manuduktionsvæsenet bar ingen synlig Frugt i de følgende Aar. Jens Schjørring beretter, at »det var almindeligt ogsaa i Fyrrerne og blandt Teologerne, at man lod sig indskrive hos en Manuduktør og fik af ham alting ind med Skeer«. (J. Schjørring, Skole og Studenterliv i Fyrrerne, Aarvog for dansk Kulturhistorie 1895 S. 156.) I cand. theol. M. G. Steenstrups højst kritiske Pjece, »Det teol. Studium ved Universitetet« 1848 S. 12 omtales foruden den gamle Udvej at laane Kammeraters Forelæsningshæfter den Entrepriise, en smart Mand havde startet med et »Kollegieabonnement«. — Hvor uhyggelige Studenternes sociale og moralske Forhold kunde være endnu i 1830erne, fremgaar af et anonymt Brev fra en Student til det teol. Fakultet 1835 som Protest mod en Plan om Nummerering af Auditoriepladserne. Under Opregningen af de Farer, et saadant System vilde medføre, hedder det bl. a.: »I den Tid, da jeg har besøgt Collegierne, har jeg set to, der var synligt befængte med Utøj, to, der led af Udslet, flere, hvem Venus Vulgivaga havde mærket slem, og ligeledes flere, hvis Aande lugter slem. . . Det er en lige saa sikker som frygtelig og afskyelig Kendsgerning, at der gives Teologer, der nedværdiger sig til at søge Samkvem med Skøger«. Selv om det naturligvis drejer sig om Undtagelsestilfælde, faar man dog

selv i Spidsen dels ved at faa Martensen knyttet til Fakultetet, dels ved som Efor for Ehlers Kollegium at hjælpe vanskeligt stillede Studenter.

Ogsaa blandt disse Aars Studenter var der adskillige senere kirkelige Berømtheder. Hvad mente nu de og deres Fæller om Clausen?

Ludvig Helveg (Stud. 1835, Kand. 1840) stod allerede som Student i nært Forhold til Grundtvig, selv om han endnu ikke hørte til den egentlige Vennekreds. Af Slutningen paa hans »Den danske Kirkes Historie« kan det ses, at han alligevel havde Agtelse for Clausens »skarpe Forstand« og for den Lærdom, han ved sin Flid havde samlet sig. Men han fandt hans Foredrag tørt; Clausen kunde ikke vække eller løfte Stemningen, og det kom af den Vaklen, der altid fulgte ham, og som gjorde, at »han ofte brød af netop der, hvor han skulde tale«. ⁶

C. J. Brandt (Stud. 1835, Kand. 1841) hørte ligesom Vennen Helveg til det grundtvigske Parti. Som Nybegynder i det teol. Studium skrev han i November 1836: »Det er unægteligt, at den største Del af Studenterne hælder til — om ikke Hohlenbergs, for det er nu en ren Hedning — saa dog Clausens Mening. I sine offentlige smukke Taler og Prædikener, som han jo ogsaa har udgivet nogle af, svæver han ogsaa hen over Hovedgenstandene i dejlige men i hans Mund billedlige Udtryk, som enhver kan tage for, hvad ham godt synes. Den største Del hælder vist nok til ham, men dog er der mange af gammel Tro. Man træffer mange som Grundtvigs Tilhørere«. Da Brandt gennem Forelæsningerne havde lært Clausen noget nøjere at kende, blev hans Dom mildere. I det Brev, han i December det følgende Aar sendte sin Moder, bestemmer han hans Stilling som et Mellemstandpunkt, »der vil forene Kristendommen med saa megen Rationalisme som muligt, men netop fordi det er umuligt, derfor er hans Forsøg saa daarlige. I øvrigt maa enhver have Agtelse for ham som Lærd og Tænkter, og han er upaatvivlelig en af vore dygtigste Mænd. Han staar i stor Anseelse blandt de studerende Teologer, om de endog ej hylder hans Meninger alle. Han er bekendt som en virksom, fordomsfri Mand og almindeligt yndet undtaget ved Hoffet og i »Nordisk Kirketidende«. ⁷

En helt anderledes begejstret Skildring af Universitetsforholdene

herigennem ligesom i et Glimt et Indtryk af, hvordan Forholdene kunde være, (jvfr. Fakultetets Kopibog Nr. 152, her citeret efter K. Fabricius, Regensen 1925 S. 86.)

⁶ Jvfr. L. Schrøder, Ludvig Helveg 1884 S. 13 og Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen 2. Udg. 1883 S. 619. — L. Helveg (1818—1883) var fra 1843 til 48 Udgiver af Tidsskriftet »For Litteratur og Kritik«; søgte forgæves Ansættelse ved Universitetet; hans Hovedværk er den store Fremstilling af Danmarks Kirkehistorie (1851—55; 2. Udg. 1857—83). Fra 1857 til sin Død Præst i Odense. ⁷ Jvfr. F. Rønning, C. J. Brandt 1872 S. 43f, 22. — Brandt (1817—89), Forstander for Grundtvigs Højskole paa Marienlyst 1856, Sognepræst til Rønnebæk-Olstrup 1860 og Grundtvigs Efterfølger som Præst ved Vartov 1872. Medstifter og Redaktør af »Dansk Kirketidende« og Udgiver af ældre dansk Litteratur.

møder vi i det Brev, som N. G. Blædel (Stud. 1836, Kand. 1841) sendte en Slægtning i Aaret 1839 d. v. s. efter Martensens Ansættelse: »Hvis jeg kunde besøge dig, vilde der være rig Materie at drøfte, nemlig den helt nye Retning, som den teologiske Videnskab i de senere Aar har taget ved vort Universitet. Jeg skulde da fortælle dig om den Interesse og Glæde, hvormed de yngre Studenter slutter sig til deres Teologi, hvorledes de strømmer til Auditorierne for at høre en Martensens og en Rasmus Nielsens henrivende Foredrag, hvorledes Clausen dog endnu, uagtet hans Opposition mod den spekulative Retning og Aand, der drager sig igennem hele vort Studium, staar som den fremragende Skikkelse, til hvem alle ser op med Beundring og Ærbødighed. Det er glædeligt og lærerigt at leve i en Tid, hvor saa stort et Omsving sker det Studium, man har hengivet sig til.«⁸

Ogsaa Mourits Mørk Hansen (Stud. 1835. Kand. 1840) blev stærkt paavirket af Martensen, men af de øvrige Lærere mindedes han altid med dyb Taknemmelighed H. N. Clausen, som han hørte »med Begejstring«,⁹ og »af hvis klare Foredrag og udmærkede Skriveøvelser han havde megen Frugt«. ¹⁰

J. C. Hostrup (Stud. 1837, Kand. 1843), der nærmest valgte Teologien for at kunne høre Martensen, skriver følgende i sine Ungdomserindringer: »Jeg var nu blevet Teolog og havde bestandig, medens jeg læste til Eksamen, stor Glæde af Martensen. De andre Professorer rev mig slet ikke med; selv H. N. Clausen, hvis sikre mandige Væsen og smukke Ansigt indgød mig en Ærbødighed, der siden voksede ved hans Optræden i Roskilde Stændersal, forekom mig paa Katederet kold og tør, hvortil det naturligvis bidrog, at alle Forelæsningerne over den hellige Skrifs Bøger holdtes paa Latin.«¹¹

Studenternes Indtryk af Clausen er altsaa stadig nogenlunde det samme, som det Side 206 skildrede. Alle bøjede de sig for hans fine og retlinede Personlighed; de beundrede hans politiske Virksomhed og erkendte hans store Dygtighed som Universitetslærer. Naar det derimod drejede sig om direkte Tilslutning til hans Teologi, stillede Mynsters og ikke mindst Grundtvigs stadig voksende Discipelskare sig afvisende, men indtil 1837 hældede Flertallet af Studenterne til hans Standpunkt.¹² Efter 1837 blev det i Stedet den unge Martensen, som de fulgte.

⁸ Jvfr. W. Hjorth, N. G. Blædel S. 19f. — Blædel (1816—79) var fra 1853 til sin Død Præst ved Garnisons Kirke; banede Vej for den københavnske Indre Mission, ved hvis Stiftelse 1865 han da ogsaa var en af Hovedmændene. ⁹ Meddelt af Mørk Hansen til N. Bøgh, jvfr. dennes Erindringer om J. A. Jerichau 1884 S. 36. ¹⁰ Jvfr. Mørk Hansens Jubilæumstale, »Nordslesvigsk Søndagsblad. Kirkelig Del« 1894 Nr. 14. — M. Mørk Hansen (1815-95) beskæftigede sig nogle Aar med litterær Virksomhed (populær Dogmatik, Lærebøger i Verdenshistorien og Kirkehistorien). Medlem af den grundlovgivende Forsamling. Som Præst i Felsted (1850-64) var han en af Danskhedens Forkæmpere i Sønderjylland. Fra 1866 til sin Død Præst i Vonsild. ¹¹ C. Hostrup, Erindringer fra min Barndom og Ungdom 1891 S. 79ff. ¹² An-

Kapitel IV

MARTENSEN OG CLAUSEN

Facile princeps i det teol. Fakultet havde Clausen været lige fra sin Ansættelse som Lektor, og ganske særligt i 1830ernes første to Trediedele, hvor Fakultetet blev fornyet, var det ham, der som summus theologus bestemte dets Position hos baade Venner og Modstandere. Men just deri maa vi ogsaa søge en af Hovedaarsagerne, ja maaske Hovedaarsagen til, at de førende kirkelige Bevægelser enten gik uden om eller lige imod det teol. Fakultet. Udenom gik *Mynster*. Datidens teologiske Grundproblem, hvormed Clausen og Kolleger usikkert famlede: at slippe ud af Rationalismen med Bevarelse af dens bedste Side, det havde Mynster jo løst ved personlig Selvfordybelse, og dertil kom, at han ikke havde videre personlig Sympati med det af Clausen ledede teol. Fakultet. Lige imod gik *Grundtvig*, ja ikke sjældent kunde det synes, som om han vilde stække al videnskabelig teologisk Forskning. Desuagtet havde adskillige af de yngre med de bedste videnskabelige Evner sluttet sig til ham. Det gælder Lindberg, P. C. Kierkegaard, J. F. Fenger, Emil Clausen og flere. Men derved havde de ogsaa udelukket sig selv fra enhver Tilknytning til det Fakultet, hvor Clausens Stemme var den afgørende. Og det skulde selvsagt ikke gøre Grundtvig blidere stemt.¹ I Aaret 1837 fandt imidlertid — som ovenfor antydet — en mærkelig Bevægelse Sted ved Universitetet, hvor *Martensen* nu begyndte sine Forelæsninger over den spekulative Dogmatik.

I Aarhundredets to første Decennier havde de æstetiske Interesser været fremherskende, men nu i Trediverne maatte de dele Magten ikke blot, som vi har set, med de vaagnende politiske men ogsaa med de filosofiske.² Og her drejer det sig frem for alt om *Hegelianismen*. *J. L. Heiberg* havde siden sit filosofiske Gennembrud (1824) været Hegelianismens hjemlige Forkæmper, men hans Bestræbelser for at faa de hegelske Kategorier indført i den æstetiske Kritik og i egne digteriske Frembringelser havde uagtet al Genialitet i Udførelsen ikke ret vil-

tallet af Clausens Tilhørere fremgaar af de delvis bevarede Tilhørerlister. Til Hermeneutikken 1836 (V) var der 101 Tilhørere, til Synopsen samme Semester 93, til Johannes-Evangeliet 1837 (S) 101, til Dogmatikkens 1. Del 1837 (V) 190, til Dogmatikkens 2. Del 1838 (S) 142 og til Pastoralbrevene samme Semester 71 Tilhørere. Den kgl. Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. F. Specielle Sager. a) Det teol. Fakultet 1805—49. R. A.

¹ Jvfr. Valdemar Ammundsen, Søren Kierkegaards Ungdom S. 80f. ² Forfatterinden Fru Gyllembourg-Ehrensverd syntes ikke, at disse Kursændringer havde gjort Menneskene bedre. I Novellen »To Tidsaldre« (1834) dømte hun Tiden meget strengt. Revolutionstidens Frivolitet er ganske vist forsvundet, men de gode gamle Dyder som Hjælpsomhed og Næstekærlighed er nu afløst af en kold Egoisme og Dømmesyge. Man tager saa stærkt Hensyn til det udvortes anstændige, men det skyldes mere Frygt for den offentlige Mening end virkelig Respekt for Morallovene.

let slaa an.³ Paa Grund af Martensens Indsats kom det imidlertid nu en Overgang til at se ud, som om selveste Universitetet skulde komme i Hegelianismens Magt, idet foruden Martensen ogsaa Mænd som Rasmus Nielsen og F. C. Bornemann begyndte at forkynde den nye Visdom.⁴

I sine Kandidataar havde Martensen været stærkt knyttet til Clausen. Uden Tvivl har det derfor været denne en Skuffelse, da Martensen 1836 vendte hjem fra sin Studierejse stærkt paavirket af Hegels Filosofi.⁵ Vel vidste han, at det var den kristelige Hegelianisme, Martensen stod i Afhængighedsforhold til, men han vidste jo ogsaa, at der kunde drages ganske anderledes radikale Konklusioner af det i Begyndelsen saa konservativt virkende System, og her saa han unægteligt langt klarere end Martensen, der endog havde kunnet finde megen Behag i en Bog som Strauss's »Das Leben Jesu«, og som ogsaa frimodigt havde meddelt Clausen sine Synspunkter herom.⁶ Men Clausen, der forlangte Frihed for sig selv, var ogsaa — bortset fra Grundtvigianerne — villig til at indrømme andre den samme Frihed. Han gik endog ud fra, at det var »særdeles ønskeligt, at den Retning, hvori Martensen havde anlagt sine Studier, ikke maatte savne sit Organ« ved Universitetet.⁷ Det skyldes derfor først og fremmest ham, at Martensen hurtigt blev knyttet til dette som femte Medlem af det teol. Fakultet. Denne Stilling havde ikke tidligere eksisteret, men allerede 1833 havde Clausen henledt Opmærksomheden paa, at der herskede »et paafaldende Misforhold« imellem det teol. Fakultet og de andre Fakulteter med Hensyn til Lærerpersonale.⁸ Til Fremme af »en højere og friere videnskabelig Udvikling« havde det teol. Fakultet derfor siden i flere Skrivelser til Universitetsdirektionen gentaget Clausens Kritik og Forslag om efter svensk Forbillede at ansætte teol. Adjunker.⁹ Men først nu lykkedes det at faa Ønsket delvis gennemført. Efter at Martensen i Vintersemestret 1837 som Privatdocent havde holdt sine første Forelæsninger, blev han den 21. April det følgende Aar beskikket til ekstraordinær Docent i Teologi under Benævnelse af Lektor.¹⁰

³ Jvfr. Heiberg, Om den menneskelige Frihed 1824; Optegn. 211 og Vilh. Andersen, Litteraturhistorie 414ff. ⁴ F. C. Bornemann (1810—61) var Jurist og søgte at gennemføre en filosofisk Behandling af Retsvidenskaben. ⁵ Jvfr. Skat Arildsen, H. L. Martensen S. 85ff. ⁶ Jvfr. Martensens Brev til Clausen, Heidelberg 10. August 1835 (Arildsen S. 506): »Det vilde interessere mig meget at høre Deres Højærværdigheds Dom over denne Bog (»Leben Jesu«); mig har den behaget meget, om end, hvad der ligger i Sagens Natur, enkelte Punkter kan være disputable. Paulus er naturligvis ikke enig, men glædede sig over hans Dristighed. Daub vil heller ikke ret gaa ind derpaa; og dog tilstaar jeg, forekommer denne Metode mig at være den konsekventeste og mest historiske«. ⁷ Teol. Fakultets Skrivelse til Universitetsdirektionen af 24. August 1837, her citeret efter Arildsen, anf. Skrift S. 152. ⁸ Clausen, Betragtninger over det teol. Studium, Maanedsskrift for Litteratur IX, 322ff, Kirk. Forh. 644ff. ⁹ Teol. Fakultets Skrivelse af 12. Januar 1835, her citeret efter Arildsen, anf. Skrift S. 152. ¹⁰ Ibi. S. 154.

Martensens Forelæsninger vakte et hidtil ukendt Liv og Røre blandt de teol. Studenter, der i store men ikke usete Skarer flokkedes om hans Kateder.¹¹ Mange af dem fik her, som en af dem senere udtrykte det, »den første Aandens Indvielse til den Gerning, som Kirken i en nærmere eller fjernere Fremtid skulde besegle i deres Hænder«. ¹² »Det viste sig«, — skriver en anden af disse Aars Studenter —, »at han vilde og kunde lade de studerende føle, at der stod andet i Skriften og var en anden Rigdom end den, der kunde tilegnes ad historisk-filologisk Vej; det var noget nyt at blive ledet saa simpelt og klart til Ordets dybeste Indhold«. ¹³ Det gik kort sagt den unge Martensen, som det i sin Tid var gaaet den unge Clausen, blot i endnu højere Grad. Hans første Forelæsninger kom til at danne en virkelig Epoke i dansk Teologis Historie, og den stærke Tilslutning til dem er et Vidnesbyrd om, at de deri fremsatte Tanker om en Enhed mellem den menneskelige Erkendelse og Kirkens Lære imødekom en virkelig Trang hos de samtidige, der forstod ham, og som i lige Grad behøvede at tænke og at tro. Denne Harmoni imellem den filosofisk-humane Interesse og den religiøse Inderlighed havde Clausen jo ogsaa paa sin Vis forsøgt at skabe, men det var ikke ret lykkedes ham paa Grund af det kritiske Element i hans Natur. Hvad Datidens intellektuelle Ungdom saaledes forgæves havde søgt hos Schleiermachers Discipel, mente den nu at finde hos Hegels, og det blev derfor i de følgende Aar Martensen og ikke Clausen, som Studenterne først og fremmest vilde høre. »Vi var en ny Tids Børn, og Folk som Sibbern og Mynster, Clausen og Grundtvig maatte se at dække sig, hvis Blinket skar dem i Øjnene«, skriver Johannes Fibiger i sine Erindringer.¹⁴ Clausen havde imidlertid Frisind og Storsind nok til i alt Fald senere at kunne udtale sin Anerkendelse af Martensens Indsats. »Saaledes som den spekulative Retning blev omplantet hos os og bragt i Forbindelse med Teologien, har den upaatvivlelig for en stor Del af de unge været Vækkelse til friere Selvtænkning og dybere religiøs Selvtilegnelse«, hedder det i »Optegn.«, og Martensen selv betegnes sammesteds som »en Personlighed, som med ualmindelig Finhed og Skarphed i Tanke tillige stod fast paa et kristeligt Standpunkt«. Egentlig Grund til at klage over svigtende Tilslutning til sine Forlæsninger hav-

¹¹ Paa Listen, der 30. November 1838 indsendtes til Universitetsdirektionen, har Martensen skrevet: »Undertegnede Liste er desværre bortkommet. Tilhørernes Antal var mellem 200 og 230«. Tallet er stort men ikke enestaaende. I Vintersemestret 1837—38 havde Clausen 190 Tilhørere til sin Forelæsning over Dogmatikken. Listerne mangler for de følgende Aar. Den kgl. Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. F. Specielle Sager. a) Det teol. Fakultet 1805—49. (R. A.) ¹² Fr. Vilh. Andersen, En Afsked, Teol. Tidsskrift 1904 S. 2. ¹³ A. P. Lunddahl, Fra Martensens første Docenttid, Teol. Tidsskrift 1888 S. 325. ¹⁴ Johannes Fibiger, Mit Liv og Levned 1898 S. 74. — J. Fibiger (1821—97) blev 1850 Lærer ved Haderslev lærde Skole, 1859 Kapellan ved Garnisons Kirke, 1874 Sognepræst i Valensved og 1881 i Ønslev. Beskæftigede sig med religionshistoriske Studier og udgav samtidig en Række digteriske Arbejder.

de Clausen heller. Hans dogmatiske Kursus, der vekslede hvert andet Aar med Martensens, beholdt stadig »en ganske anstændig og stadig Tilhørerkreds«. ¹⁵

Den af Martensen inspirerede Opvækkelse havde imidlertid ogsaa sin Skyggeside, idet den nærmest syntes at gaa i Retning af Interesse for den hegelske Filosofi, og hvad der for de fleste syntes at være Op-gaven, var at tilegne sig dennes Metode og Tankeformer. »Vi havde ligesom faaet et Møbel med tre Skuffer, hvori vi med Lethed fordelte alt, hvad der kom paa Tale mellem os, og mente i Grunden, at alt var klaret, naar vi saaledes havde fundet dets Plads i Systemet«, skriver Hostrup. ¹⁶ Denne svage Side i Opvækkelsen, som Martensen for øvrigt snart selv blev klar over, ¹⁷ fyldte med Rette en Mand som Clausen med Ængstelse for, at de Studerende skulde glemme Kærnen over Skallen: »Mange mente ved en spekulativ Skinindvielse hurtig og let at blive løftede op paa Højdepunktet af en Viden, hvor den nøjsommelige Erhvervelse af positive Kundskaber blev overflødig. Det var kendeligt og let forklarligt, at i hine Aaringer Interessen for det eksegetiske Studium tabte sig mere og mere, medens det større Flertal af de Studerende fandt en tarvelig Erstatning i den filosofiske Nomenklatur, der i de hegelske Skoler spillede saa stor en Rolle. »Tidens Yndlings-Filosofi« blev snart — for at bruge et Søren Kierkegaardsk Ord — »Tidens Ynglings-filosofi«. Man fandt ungdommeligt Behag i det klingende Spil, blev sig selv Genstand for en vis Beundring, naar man hørte sig selv tumle omkring med de hule Nødder — efter det Goetheske Visdomsord: »Wo die Begriffe fehlen, da stellt zur rechten Zeit ein Wort sich ein«. Særlig maatte Modersmaalet vaande sig under den sprogfordærvende tysk-spekulative Overhaling«. Clausen søgte energisk at imødegaa denne Sprogfordærvelse ved at afsløre dens komiske Sider — men forgæves. »Den spekulative Tone maatte som enhver Modetone have sin Tid«, bemærker han selv. ¹⁸

Trods Clausens afgjorte Respekt for Martensens Genialitet har det kollegiale Forhold mellem Fakultetets ældste og yngste Medlem under disse Omstændigheder næppe været meget varmt. De store Forskelle i deres teologisk-kirkelige og for øvrigt ogsaa politiske Anskuelser var for fremtrædende til, at det tidligere Forhold fra Martensens Kandidat-aar kunde genoprettes. For Martensens Vedkommende er det meget betegnende, at han i sit »Levnets« anden Afdeling overhovedet ikke nævner Clausen, skønt det dog var denne, der mest af alle havde jævnet ham Vejen til en hurtig Universitetsansættelse. Til Vilh. Birkedal, der

¹⁵ Optegn. 212, 211, 214. Meddelelsen om Tilhørerkredsen kan ikke kontrolleres, da Listerne som ovenfor sagt ikke findes fra og med 1839. ¹⁶ C. Hostrup, Erindringer fra min Barndom og Ungdom S. 83. ¹⁷ Briefwechsel zwischen H. L. Martensen und J. A. Dorner I, 129, Brev December 1843. ¹⁸ Optegn. 212ff.

besøgte Martensen ved hans Udnævnelse til Hofprædikant, skal han have udtalt: »Clausen er min Teologis Modstander og siger, at jeg i min Spekulation forflygtiger Evangeliets Indhold; men han forstaar ikke, at der er Positivitet i min Dogmeudvikling, medens der kun er Negativitet i hans egen«. ¹⁹ Naar Kolleger betragter hinanden paa den Maade, kan det kollegiale Forhold selvfølgelig ikke blive meget hjerteligt.

Hegelianismens Herredømme ved Københavns Universitet blev dog kun kortvarigt, idet det i Fyrrerne trængtes tilbage af de politiske og nationale Interesser. Allerede fra og med Aaret 1842 virkede Martensens Navn ikke længer som »Trækplaster« for det teol. Studium. ²⁰ Ogsaa den videnskabelige Opposition, der blev rejst fra forskellige Sider bidrog til Systemets hurtige Nederlag. Selve den bebudede Forsoning af Tro og Viden angrebes fra tredobbelt Hold, dels fra Søren Kierkegaard, der nedlagde sin flammende Protest mod Spekulationen, dels fra Venstrehegelianerne H. Brøchner og A. F. Beck og endelig fra den rationaliserende Teolog M. Eiriksson, der alle rettede deres Polemik saavel mod Hegel som mod Martensen. Sidstnævnte, der jo kun formelt var Hegelianer, skiltes derfor i Fyrrernes Slutning fra sine tidligere Medarbejdere og gjorde fælles Sag med Clausen og C. E. Scharling mod Venstrehegelianismen i dens forskellige Former og udviklede sig samtidig i kirkelig bibelsk Retning, tilkendegivet derved, at »den spekulative Dogmatik« blev ændret og modificeret til »den kristelige Dogmatik«. ²¹

Kapitel V

CLAUSENS FØRSTE REKTORAT 1837—38

1832 var Clausen i det mindste efter sin egen Mening blevet forbigaaet som Rektor. Da Turen i 1837 efter fem Aars Forløb atter kom til Teologerne, var der imidlertid ikke mere nogen Tvivl om, at Rektoratet skulde tilfalde ham. Paa flere Punkter kom det akademiske Aar, i hvilket dette indfaldt, til at hidføre, hvad Clausen selv betegner som »en Epoke i vort Universitets Historie«, eftersom det kom til at omfatte

¹⁹ Vilh. Birkedal, Personlige Oplevelser I, 201. ²⁰ Jvfr. Kapitlet om Clausens Forelæsninger 1839—47 og Studenterne. ²¹ Jvfr. Skat Arildsen, anf. Skrift S. 163f og Litteraturhenvisningerne ibi. — A. F. Beck (1816—61) var en af Straussianismens faa Tilhængere i Danmark. Søgte forgæves kirkeligt Embede og maatte tjene Brødet ved at skrive Artikler til forskellige Dagblade. — Magnus Eiriksson (1806—81) var født paa Island men levede sin meste Tid i Danmark. Han var (især efter 1856) en af Nyrationalismens betydeligste Repræsentanter i Danmark. Levede som fri Skribent.

»Afslutningen af tidligere begyndte Undersøgelser og Forhandlinger, som førte ikke alene til Regulering og Normering af Universitetets Økonomi men ogsaa til gennemgribende Forandring af den akademiske Bestyrelse«. ¹

Ved sin Genfødelse ved Reformationen var Københavns Universitet blevet organiseret efter de tyske Universiteters Mønster, navnlig det Wittenbergske. Dette gjaldt ogsaa Bestyrelsesformen, og ved faa Universiteter har Konsistorium været i Besiddelse af saa stor og indflydelsesrig en Myndighed som her, ikke alene hvad de videnskabelige men ogsaa hvad de økonomiske Anliggender angaar. Dette Forhold blev ved Fundatsen af 1788 uforandret, og heller ikke ved Oprettelsen af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler 1805 skete der nogen gennemgribende Ændring heri. Direktionen fik ganske vist Overopsynet med Universitetets hele Økonomi og Rentevæsen, men den egentlige Forvaltningsmyndighed forblev fremdeles hos Konsistorium, der efter gammel Praxis overdrog denne Gren af Bestyrelsen til to af sine Medlemmer under Navn af inspectores quæsturæ. ²

I Efteraaret 1835 afgik den ene af disse, J e n s M ø l l e r, ved Døden, og daværende Prof. juris P. G. B a n g indtraadte i dennes Plads. Han regnedes dengang til den moderat liberale Retning, var en fremragende praktisk Dygtighed og i Besiddelse af en fænomenal Arbejdsevne. »Han trak for to overalt, hvor han blev spændt for«, sagde man om ham. Med stor Interesse gik han til sin nye Opgave og vandt her udmærket Indsigt i Godsadministration og Landboforhold i det hele — netop de to Omraader, hvor han siden som Minister fandt sit kæreste Virkefelt. ³ Der var ogsaa nok at gaa i Gang med, thi Forholdene efter Branden 1807, de store Kursfluktuationer, Pengevæsenets Forandring, formindskede Indtægter o. s. v. havde fremkaldt stor Forvirring i Universitetets økonomiske Forhold. Efter at det møjsommelige Opgørelses- og Reguleringsarbejde var fuldendt i Aaret 1836, kom det under Forhandling, ved hvilke forandrede Former Godsbestyrelsen og Regnskabsvæsenet kunde blive betrygget for Fremtiden. Universitetsdirektionen, hvis styrende Medlem var Bangs Svoger, Etatsraad J. O. H a n s e n, indhentede derfor — sikkert under Tilskyndelse fra Bang — Forslag fra de Mænd, der havde foretaget Undersøgelsen, altsaa bl. a. Bang selv. Over deres Forslag blev Konsistoriums Erklæring indhentet, og derefter indgik Direktionen selv med en Indstilling til Kongen. ⁴

¹ Clausen, Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed i Rektoratet 1837—38 S. V, IV, jvfr. Optegn. 206. ² Jvfr. Clausen, Historisk Fremstilling S. 100f; H. Matzen, Københavns Universitets Retshistorie (1879) I, 78—99; II, 342. ³ Jvfr. N. Neergaard i Engelstoft II, 112ff. Clausen anerkender beredvilligt Bangs Dygtighed, jvfr. Optegn. 207, hvor han taler om »denne Mands øvede og sikre Blik«. ⁴ Historisk Fremstilling S. 104; Matzen, anf. Skrift II, 350. — J. O. Hansen (1795—1854) var som retsvidenskabelig Forfatter Elev af Ørsted. Baade i Kollegial- og Departementalstyrelsen indtog han en ledende

Udfaldet blev imidlertid hverken i Overensstemmelse med Konsistoriums eller Universitetsdirektionens Indstillinger, thi i Gehejmestatsraadet faldt under 2. December 1836 en kgl. Resolution, der grundlagde en helt ny Ordning. Den første Bestemmelse gik nemlig ud paa, at der ved Universitetet skulde ansættes en Kvæstor, der foruden at bestyre en Bureauchefs Forretninger skulde »paa eget An- og Tilsvar« varetage de Opgaver, der hidtil havde været besørgede af inspectores quæsturæ; disses Funktioner skulde fremtidig blot gaa ud paa at holde Konsistorium underrettet om Universitetets økonomiske Anliggender.⁵ At P. G. Bang allerede samme Aar blev udnævnt til det nye Embede, var kun, hvad man kunde vente.

Det første Skridt til Gennemførelsen af den kgl. Resolution bestod i Udfærdigelsen af en Instruks for Kvæstor, og Forslag til en saadan tilstillede Direktionen Konsistorium under 14. Januar 1837.⁶ Dette gav Signalet til Stridens Udbrud, for Instruksen indeholdt adskillige Bestemmelser, der viste en principiel Forskel mellem Konsistoriums og Direktionens Fortolkning af den kgl. Resolution. Bemeldte Udkasts Paragraph 10 gik nemlig ud fra den Sætning som faktisk givet: at »den nærmeste Bestyrelse af hele Universitetets Økonomi var overdraget Kvæstor paa hans An- og Tilsvar«. Hvis det var Tilfældet, betød det jo, at det hidtil gennem alle Universitetets Tidsrum sanktionerede Forhold, at Konsistorium var den Autoritet, som Hovedbestyrelsen af Universitetets økonomiske Forhold alene tilkom, nu skulde være ophævet. Nævnte Sætnings Rigtighed maatte Konsistorium derfor bestemt bestride. Det nedsatte straks et Udvalg til at afgive Betænkning om Sagen. Denne Betænkning indsendtes 10. Juni, ledsaget af Konsistoriums egen Betænkning, og med disse Betænkninger fulgte desuden en Memorial fra Clausen, der just da havde overtaget Rektoratet, og som ved Udsigten hertil havde ønsket sig fritaget for at blive Medlem af nævnte Udvalg. Han mente paa den Maade at kunne udtale sig med større Frihed.⁷

I disse Skrivelser gjordes først gældende, at Konsistoriums Myndighed over Universitetets Formue var begrundet i ældgammel Ordning og kongelige Tilsagn, og at denne historisk overleverede Ordning i højeste Grad var i Universitetets Interesse, navnlig fordi Professorerne havde draget og altid vilde drage Omsorg for at bevare dets Ejendomme og Fonds og disses muligste Uafhængighed af Statsstyrelsen, hvilket var af Vigtighed for Universitetets Bestaaen og Blomstren i det hele taget. Den historisk hjemlede og med Forholdets Natur stemmende Myndighed, der saaledes tilkom Konsistorium, mentes heller ikke at

Stilling. 1832 var han blevet Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler.

⁵ Clausen, anf. Skrift S. 101; Matzen, anf. Skrift II, 351. ⁶ Matzen sætter fejlagtig Datoen til 14. Januar 1838. ⁷ Matzen, anf. Skrift II, 352; Clausen, anf. Skrift S. 107ff. Hovedpunkterne i Clausens Memorial ligger til Grund for Fremstillingen S. 100ff, jvfr. S. 110 Anm.

være betaget ved Resolutionen af 2. December 1836, thi det var efter Konsistoriums (og Clausens) Opfattelse kun de Regnskabsvæsenet vedrørende løbende Sager, som Kvæstor ved samme var bemyndiget til at afgøre paa egen Haand. I øvrigt dristede hverken Konsistorium eller Clausen sig til at benægte, at der i den nærmeste Fortid havde været Mangler i den økonomiske Styrelse, men man hævdede bestemt, at disse mere skyldtes uheldige temporære Omstændigheder end Efterladenhed eller svigtende Evne. Hvad der foruden det principielle Spørgsmaal havde sat Konsistorium i Bevægelse, var Omsorgen for dets Myndighed til at bevilge Udgifter henhørende til Universitetets egen indre Økonomi. Den Afhængighed, hvori det efter den af Direktionen fremsatte Opfattelse stilledes til Kvæstor, indrømmede det nemlig i saa Henseende et mindre Raaderum, end der endog tilkom Styrelserne for Sorø Akademi og de lærde Skoler.⁸

I den følgende Tid drøftedes et af Direktionen stillet Forslag, der til en vis Grad var imødekommende paa sidstnævnte Punkt. Men den af Konsistorium til Drøftelse af dette Forslag nedsatte Komité (Clausen, H. C. Ørsted og J. E. Larsen) var ikke tilfreds med det gjorte Tilbud men hentydede til Muligheden af Stridens lettere Udjævning ved Hjælp af mundtlige Forhandlinger mellem Direktionen og delegerede fra Konsistorium. Direktionen erklærede sig derefter villig til mundtlig Konference med Rektor (Clausen) og Referendarius (Prof. jur. A. V. Scheel).

Medens den kgl. Resolution af 2. December 1836 saavel som den senere omstridte Instruks for Kvæstor forudsatte, at en bestemt Del af den akademiske Jordegodsbestyrelse skulde forblive hos Konsistorium, førte nu de mundtlige Forhandlinger til det radikale Spørgsmaal, om det ikke var hensigtsmæssigt, at den hele Jordegodsbestyrelse for Fremtiden blev henlagt fra Konsistorium til Kvæstor under Universitetsdirektionens umiddelbare Tilsyn. Derimod stillede Direktionen sig imødekommende i Henseende til Spørgsmaalet om Konsistoriums Adgang til fremdeles at raade over Legatkapitalen samt om Afholdelsen af Udgifter til Universitetet, til Konsistorium og til en anden Post, der var fremdraget af Clausen, nemlig Universitetets Kirker. Medens Konsistorium erkendte det hensigtsmæssige i en saadan Foranstaltning baade med Hensyn til Detailbestyrelsen og den endelige Decision af Regnskaberne, mente dog sammes overvejende Flertal anført af Clausen, at det Administrationsprincip, der var blevet fastholdt lige siden Universitetets Stiftelse, ikke burde opgives ved aldeles at skille Bestyrelsen af Universitetets Jordegods og Kapitaler fra Professorernes Korporation. Flertallet foreslog derfor, at den økonomiske Bestyrelse i Universitetets Navn skulde overdrages til en særegen ansvarshavende Økonomi-

⁸ Clausen, anf. Skrift S. 110ff, 108; Matzen, anf. Skrift II, 352f.

kommission bestaaende af Rektor og to Professorer, udvalgte af samtlige Kolleger, tilligemed Kvæstor, der skulde have Referatet. Det var et sidste Forsøg paa at bevare Universitetets besluttende Deltagelse i Styrelsen. Men det mislykkedes. De meget udførlige og langvarige Forhandlinger fandt deres Afslutning ved en kgl. Resolution af 22. December 1837, der i Hovedpunkterne var overensstemmende med Universitetsdirektionens Forslag. Dog gaves der et dobbelt Tilsagn: at ingen Kapital henhørende til den særlige Masse af akademiske Legater maatte opsiges eller udsættes uden Konsistoriums Samtykke, og at der ikke maatte foretages væsentlige Forandringer med Hensyn til Substansen af Universitetets Formue, uden at Konsistoriums Betænkning først var blevet indhentet.⁹ Resultatet af den ved nævnte Resolution grundlagte Styrelsesform blev altsaa, som H. Matzen udtrykker det, at Universitetets fremtidige Styrelse blev »Statsstyrelse under raadgivende og kontrollerende Medvirken fra Universitetets Side«. ¹⁰

For Clausen, der havde været den ledende Kraft i Konsistoriums Kamp for Bevarelsen af den hidtil gældende Ordning, stod den gennemførte Nyordning som en ligefrem »Katastrofe«, af hvilken han mente, »at skadelige Følger for Universitetet kunde blive at befrygte«. Som Medlem af Konsistorium havde han følt sig »paa det stærkeste berørt« ved disse Forhandlinger, følt sin Stilling »i ikke ringe Grad forbitret ved det bestandige Nødværgeforhold til en Bestyrelsesautoritet, hvortil Erindringer af ganske anden Art knyttede sig fra tidligere Aar«. ¹¹ Grunden til denne Betragtning og Stemning kan ikke søges i en trofast Vedhængen ved det gamle. Clausen var jo langt fra nogen konservativ Natur. Den maa søges i hans politiske Indstilling. Efter den gamle Styrelsesform var Universitetet en lille Stat i Staten, der styrede sig selv gennem det akademiske Senat, altsaa i Virkeligheden en lille, til en vis Grad liberalt styret Mønsterstat. Overgangen til Statsstyrelse betød derimod en Indførelse af den Enevælde, som Clausen bekæmpede saavel i det offentlige som i det kirkelige Liv. Derfor maatte han ogsaa bekæmpe den, da den vilde overføre sine Principper og sit juridiske Administrationssystem paa Styrelsen af Universitetets Anliggender. Men trods al fremragende Dygtighed i Forsvaret maatte han altsaa forlade Forhandlingsbordet med Nederlag. Den senere Udvikling har derimod givet ham Ret. Allerede i »Optegn.« kunde han skrive: »Dersom der dengang var blevet bevaret noget af den finansielle Selvstændighed, hvorpaa Universitetet havde Aarhundreders Hævd, er det vel muligt, at det ogsaa senere kunde være lykkedes at hævde samme en friere Stilling over for Rigsdagen, end det nu er blevet Tilfældet«. ¹²

⁹ Clausen, anf. Skrift S. 124ff; Optegn. 207f; Matzen, anf. Skrift II, 354ff. ¹⁰ Matzen, anf. Skrift II, 350. ¹¹ Clausen, Fortsat Undersøgelse om Universitetets Tilstand og Virksomhed (1839) S. 32, 4. ¹² Optegn. 208.

At Clausen ikke var Modstander af, hvad han betragtede som virkelige Reformere, viser hans Iver for at faa gennemført en gennemgribende Forandring af det akademiske Senats Organisation. Ogsaa her var det de politisk liberale Tanker, der var bestemmende for hans Synspunkter. I den ovenfor nævnte Memorial, som han indsendte til Universitetsdirektionen, fremstillede han det som »en naturlig Fordring, at de akademiske Læreres Korporation havde sin virkelige Repræsentation i det akademiske Senat«, og hævdede, at dette ikke fuldt ud kunde antages at finde Sted, saa længe Konsistoriums Sættelse bestemtes efter Professorernes Anciennitet i det respektive Fakultet. »Det ene hensigtsmæssige« var derfor, at Pladserne for Fremtiden blev besat ved frit Valg imellem alle Professorer, saadan som det var Tilfældet ved Universitetet i Berlin.¹³ Senere hen i Rektoratsaaret fremlagde Vennen Prof. H o h l e n b e r g, sandsynligvis inspireret af Clausen, i Konsistorium et Forslag om en saadan Ordning, hvorefter Valgprincippet skulde træde i Anciennitetsprincippets Sted. Efter Hohlenbergs Forslag skulde ogsaa Rektor udnævnes ved Valg blandt consistoriales af samtlige Professorer, og uden at nogen Fakultetsorden skulde følges ved Valget. I det derom nedsatte Udvalg virkede Clausen ivrigt for at gennemføre disse Ændringer og fik ogsaa Flertallet til at følge sig, men i selve Konsistorium var der Betænkeligheder, hvorfor Sagen ved Stemme flerhed blev henlagt indtil videre.¹⁴ Hele Tidsaanden var dog for den nævnte Reform, og 13 Aar senere blev den gennemført om end kun som Kompromis, idet Indtrædelsen i Konsistorium efter Bekendtgørelse af 18. September 1850 kom til at ske dels ifølge Anciennitet dels ifølge Valg, og efter Bekendtgørelsen af 18. Maj samme Aar blev Rektor at vælge af Lærerforsamlingen blandt consistoriales.¹⁵

Ogsaa til Gennemførelsen af mindre radikale Reformere tog Clausen Initiativet. Allerede nogle Aar tidligere havde han sammen med Filologen F. C. P e t e r s e n indgivet Forslag til en forandret Inddeling af det akademiske Aar, men det var dengang blevet henlagt. Nu fik han ogsaa her H o h l e n b e r g til at lægge Navn til et nyt Forslag af samme Art. Efter den i Universitetsfundatsen givne Bestemmelse gik det akademiske Aars to Semestre fra 1. November til 31. Marts og fra 1. Maj til 30. September — en meget uheldig Ordning, da de to Semestre igen blev kløvet af henholdsvis Juleferien og Sommerferien. Hohlenbergs, af Clausen stærkt understøttede, Forslag gik ud paa at henlægge de otte Forelæsningsmaaneder til de to fortløbne Tidsrum: fra 1. September til

¹³ Efter Berliner-Universitetets Statutter af 1816 foretoges aarligt Valg af baade Rektor og de øvrige Medlemmer af det akademiske Senat. ¹⁴ Clausen, Historisk Fremstilling S. 135—43. Udvalget bestod af Clausen, Hohlenberg, Saxtorph, H. C. Ørsted og Bornemann. ¹⁵ Jvfr. Matzen, anf. Skrift I, 202, 248. Matzen omtaler mærkværdigvis ikke de banebrydende Forhandlinger i Clausens Rektorat.

23. December og fra 23. Januar til 31. Maj. Konsistoriums Medlemmer tiltraadte denne Gang paa ét Medlem nær det »omhyggeligt drøftede Forslag«, der desaares anbefaledes til Universitetsdirektionens Approbation.¹⁶ Heller ikke det gennemførtes dog straks, men først ved Bekendtgørelse af 13. Maj 1850.

Ogsaa til Gennemførelsen af et nyt akademisk Festrival virkede Clausen energisk. Især ivrede han for Indsættelse af Modersmaalet »i dets naturlige Ret ved samtlige Festtaler og de forudgaaende Indbydelsesskrifter« og for Foranstaltninger til Anbringelse af Musik og Sang. I det store og hele bifaldt Universitetsdirektionen det af Konsistorium herom indstillede nye Festreglement.¹⁷

Heller ikke Studenterne blev glemt. Siden 1835 havde Clausen været Efor for Ehlers Kollegium. Som Rektor fik han nu iværksat en kgl. Resolution af 12. Juni 1837, hvorefter det fra Steffens's Forelæsninger berømte Auditorium i Kollegiebygningen tilligemed Bibliotekssalen ombyggedes til otte nye Friboliger.¹⁸ Som Kollegiets Historieskriver siger, sørgede han »i det hele paa bedste Maade for Kollegiets Tarv«. ¹⁹ Ogsaa Universitetets Kirker, ikke mindst Frue Kirke, kom, som vi skal se i et følgende Kapitel, til at nyde godt af hans utrættelige Omsorg.

Da det akademiske Aar var omme, udsendte Clausen — i nøje Overensstemmelse med den politiske Liberalismes Krav om Offentlighed i Forvaltningen — den »Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed i Rektoratet 1837—38«, der har været Hovedkilden til dette Kapitel. Ogsaa det var noget nyt. Efter gammel Skik meddelte den afgaaende Rektor ganske vist en kort Udsigt over de vigtigste Begivenheder i Universitetets Historie i det forløbne Aar. Men det var blot en mundtlig Meddelelse. De skelsættende Begivenheder i Rektoratet 1837—38 egnede sig derimod efter Clausens Opfattelse ikke til mundtlig Meddelelse men desmere til en aktmæssig Fremstilling, ligesom han ogsaa mente, at det »i høj Grad var i Medborgeres Interesse« at stifte Bekendtskab dermed.²⁰ Ved Udarbejdelsen af denne Fremstilling var han hovedsagelig henvist til at referere, sammenstille og ordne det givne Stof, men sin personlige Mening om den nye økonomiske Styrelsesform fik han snart Lejlighed til paa anden Maade at fremsætte for Offentligheden. I Universitetets Aar-bog 1838 polemiserede Universitetsdirektionens Kontorchef H. P. Selmer nemlig mod Clausen og gjorde Rede for de »afgørende Grunde,

¹⁶ Clausen, anf. Skrift S. 14—19. ¹⁷ Ib. S. 19—22. Den klassiske Filolog Madvig, der ellers havde haft det brydsomme Pligtarbejde »hvert Aar omtrent tre Gange at skulle levere en videnskabelig Afhandling til Programmet«, betragtede det »som en stor Lettelse«, at de øvrige Professorer ved Indførelsen af Modersmaalet kunde overtage dette Arbejde efter Tur, jvfr. J. N. Madvig, Livserindringer 1887 S. 104f. ¹⁸ Clausen, Historisk Fremstilling S. 87, jvfr. Optegn. 174. ¹⁹ R. Vestergaard, Bidrag til Ehlers Collegiums Historie 1891 S. 151. ²⁰ Clausen, Historisk Fremstilling S. III—IV, jvfr. Optegn. 208.

der havde bestemt Direktionen til ikke alene at ønske en Forandring i det hele hidtil bestaaende Forhold, men endog at forkaste det af Konsistorium gjorde Forslag... og at foranledige, at Forandringen blev saa gennemgribende som muligt.²¹ I en »Fortsat Undersøgelse om Universitetets Tilstand og Virksomhed« søgte Clausen at gendrive disse Grunde ved at fremstille de Motiver, der havde været ledende for ham under de første Forhandlinger. Eksemplet, som han hermed gav paa en offentlig Behandling af Universitetets Forhold, blev, som han selv siger, »modtaget med Paaskønnelse«.²² Men det blev ikke efterfulgt.

Rektoratet bragte saaledes Clausen baade Nederlag og Sejre. Men ogsaa her som alle andre Steder, hvor der kaldtes ad ham, havde han ved fremragende Organisations- og Forhandlingsevne fyldt sin Plads uden at fravige, hvad der var hans urokkelige Overbevisning.

Kapitel VI

TRYKKEFRIHEDSSAGEN DE FØRSTE STÆNDERFORSAMLINGER SOGNEBAANDET

Kæmpede Clausen — med Held og Uheld — for Gennemførelsen af Liberalismens Principper inden for Universitetsstatens smaa Rammer, saa gjorde han det ikke mindre, naar det gjaldt de store Rammer inden for selve den danske Stat. Han hørte jo til dem, der i 1831 havde hilst Stænderanordningen som en Løftestang for, hvad man kaldte »Almén-aandens Oplivelse«. Den anden Begivenhed, der for ham betød en Vækelse til at søge direkte uden for det personlige Livs Anliggender, indtraf sidst paa Aaret 1834. Det var den mod den ene Udgiver af »Fædrelandet«, Nationaløkonomen C. N. D a v i d, anlagte Pressesag.¹

Allerede i sit første Aar havde »Fædrelandet« bragt Artikler med ret skarpt udtalt Kritik af Absolutismen, og det gav Anledning til øjeblikkelig Indskriden fra Kongens Side. Vel var Frederik VI ikke paa Forhaand ugunstig stemt mod en offentlig Drøftelse af almene Sager,

²¹ Selmer, Københavns Universitets Aarvog for 1838 S. III—XVI — H. P. Selmer (1802—77), 1826 cand. jur., 1831—48 Kontorchef for Universitetsdirektionen, 1837—48 udgav han for Direktionen Universitetets Aarvog. Efter sin Afgang 1848 var han beskæftiget med personalhistoriske Studier (»Nekrologiske Samlinger«) og ganske særlig med Sprogrensningsarbejdet. ²² Optegn. 209, jvfr. »Fædrelandet« 1839 Nr. 32—38, 54.

¹ Jvfr. Optegn. 181.

men Tonen i den nye liberale Presse mishagede ham fra første Færd. De nævnte Artikler førte derfor til Sagsanlæg mod David, der desuden suspenderedes fra sit Professorat. Samtidig henstillede Kongen til Stænderkomitéen, om ikke Politiet under Hensyn til »Skrivefrækhedens« Vækst burde have Ret til Beslaglæggelse af Skrifter uden Domstolenes Medvirken paa samme Maade, som det var Tilfældet i Holsten. Det saa altsaa ud, som om Kongen nu selv gennem Politivang vilde lamme det ved Stænderinstitutionen fremkaldte offentlige Liv i dets mest uundværlige Ytringsform, thi Kongens Forslag vilde betyde en Ophævelse af Trykkefrihedsforordningen af 1799 og Indførelse af egentlig Censur.²

Rygerne herom vakte megen Uro i den Kreds, hvortil Clausen hørte. Det var, som han skriver, »en Begivenhed, der laa langt uden for Dagens Orden. Man maatte gaa en Generation tilbage i Tiden (til P. A. Heiberg og M. C. Bruun) for at finde Sidestykket dertil; og man fandt sig uvilkaarlig grebet ved Tanken om de Konsekvenser, hvortil et Regeringsprincip, som det her var bragt i Anvendelse, maatte føre over for en yderligere Rørelse af den opvaagnende Frihedsaand«. ³ Schouw, der selv (i April 1834) i sit Ugeskrift havde leveret nogle Betragtninger »om Danmarks Trykkefrihed«, især for at gøre Forskellen mellem retslig Forfølgelse og Censur indlysende, blev »med overordentlig Styrke« grebet af Frygten for en censurlignende Foranstaltning,⁴ og da han i Januar 1835 havde faaet paalidelig Underretning om, at der virkelig fra Regeringens Side paatænkte Skridt til noget saadant, meddelte han straks Clausen sine Bekymringer og foreslog, at de skulde forsøge en Henvendelse til Kongen for at forebygge Faren.⁵ Et Bønsskrift om Pressens Forskaanelse for flere Indskrænkninger end dem, der ifølge Lovgivningen allerede fandt Sted, kom i stor Hurtighed i Stand mellem de to Venner.⁶ Som Indbydere sluttede syv andre Mænd sig til dem, deriblandt Professorerne Høyen og Sibbern.⁷ Andragendet blev ikke fremlagt offentligt til Underskrift men tilsendt et Antal københavnske Borgere af de dannede Klasser, hvor der, som Clausen skriver, »kunde forudsættes Forstand paa Sagen, det angik«. ⁸

For yderligere at stimulere Interessen fremtraadte Clausen i »Dansk Ugeskrift«s Februarnummer med sine vægtige »Betragtninger over Trykkefrihed og Censur«. I den Hensigt at værne om »den danske Presses Frihed og Censur«, søger han »i Mangel af et bedre

² Jvfr. hertil og til det følgende Danmarks Riges Historie VIa S. 194ff; M. Rubin, Fra Frederik VI's Tid (1895) S. 520ff; Hans Jensen I, 322ff o. a. St. ³ Schouw S. 7. ⁴ Ibi. S. 7. ⁵ Jvfr. Optegn. 181. ⁶ Jvfr. ibi. 182 og Schouw S. 7. ⁷ De fem andre var Advokat O. E. Høegh Guldberg, Grossererne N. J. Meinert og Th. Suhr, Kommandøerne Brinck-Seidelin og Lütken. De to sidste maatte dog træde fra ifølge Tilkendegivelse fra højere Sted. ⁸ Schouw S. 8.

Indlæg fra Modpartens Side« at gætte sig til »den Bevisførelse, hvormed man vil have Nødvendigheden og Hensigtsmæssigheden af yderligere Indskrænkninger af vor Presse godtgjort«, og med fejrende Veltalenhed gendriver han »Reaktionens Principper«, som han dog efter Evne stræber at lade fremtræde »i en anstændig Dragt«. Vi antager, hedder det, »at der ikke er ret mange Punkter, om hvilke Overbevisningen er saa almindelig, saa fast, saa dybt rodfæstet i det danske Folk som denne: at en Trykkefrihed uden anden Indskrænkning end den, der er nødvendig til at haandhæve de bestaaende Love mod begangne Misbrug, er et af Menneskets, Borgernes og Samfundets dyrebareste Goder, ... at den Dag, om den nogensinde skulde komme, der berøvede Danmark denne Frihed ved Censurens Lænke, vilde bringe Sorg over Danmarks Folk og varsle ondt for den kommende Tid. Det er hele Samfundets Interesse, at Brugen af Ordet er fri og uhindret. Vi mener derfor, at Den vilde lige saa slet varetage et Folks Tarv, som opfordrede Ordet til at træde op imod den styrende Magt, som Den vilde gøre sig fortjent af en Regering, der søgte at berøve den det naturlige Forbindelsesmiddel med Folket ved at tilraade at slutte Pressen i Bolt og Jern«. Pressens Misbrug skal selvfølgelig bekæmpes, »men allermindst er Censuredikter og Censurkollegier Midlet dertil, thi ved dem bliver ved Siden af Ukrudtet og Giftplanten ogsaa Urten kvalt, der er fuld af lægende, livsopvækkende, styrkende Kraft... Hvor vanskeligt Tillidens ædle Følelser én Gang kvalt, atter kaldes til Live, det skulde de betænke, der mener i Censuren at have fundet det rette Betyggelsesmiddel imod enkelte Misbrug af Pressen«. ⁹ Djærvere og frimodigere kunde der ikke skrives i Danmark anno 1835. Og det var ud fra disse Tanker, der i enhver Henseende laa paa Linje med Tankerne om kirkelig og teologisk Frihed, at Clausen tog saa virksom Del i den store Petition til Kongen og senere i Trykkefrihedsselskabets Stiftelse. Hans offentlige Indlæg bidrog sikkert i høj Grad til, at Adressen fik en levende Modtagelse hos de fleste, saa Underskrifterne vrimlede ind til Clausens og Schouws Hjem i Krystalgade, hvor sidstnævntes Arbejdsstue var omdannet til et helt Ekspeditionsbureau. Saaledes var da disse to Hovedmændene for den mægtige politiske Demonstration, der efter Tidens Forhold laa i den store Adresse til Forsvar for Trykkefriheden, der den 21. Februar kunde afleveres til Kongen med 572 Underskrifter, deriblandt fra 27 Universitetslærere og 82 Kollegieembedsmænd, d. v. s. Folk fra Regeringens egne Kontorer. Som Clausen selv udtrykker det, var det »et Skridt, som uagtet sin Uskyldighed og sin fuldkomne Loyalitet dog stod ene i Enevoldsregeringens Aarbøger«. ¹⁰

Petitionen indeholdt en Paavisning af, hvad Trykkefriheden havde

⁹ Dansk Ugeskrift 1835 Nr. 152; Fædr. Forh. 195—218. ¹⁰ Schouw S. 8.

været for det danske Folk og dets rige Udvikling. Kongen, siges der, fredede om Bondens Ret efter at have løst hans Stavnsbaand, »men Trykkefriheden i Danmark er ældre af Aar end Bondens Frihed; den er hele Folkets Frihed, og skulde vi ikke kunne fortrøste os til, at D. M. vil med samme Visdom og Fasthed holde Haand over den Lov, der engang lyste Fred over den danske Presse og siden den Tid har betrygget Folkets aandelige Liv, Tankens frie Ytring i Danmark«. Denne bønfoldende Tone var helt i Tidens Aand, men der faldt ogsaa Ord, der bar Vidne om den mandige Frimodighed og Selvfølelse, som allerede det første Frihedsrøre havde fremkaldt. Idet der mindedes om de tunge Tider, Konge og Folk havde oplevet sammen, hed det: »Naar Folket i saadanne Tider lærte, hvad det havde i sin Konge, da var der ikke mindre Lejlighed for Folket til at vise sin Konge, hvad han havde i sit Folk«. ¹¹ Bar Petitionen trods disse Slutningsord Tidsaandens Præg, saa var dette ikke mindre Tilfældet med Suverænenes bekendte Svar (den 26. Februar 1835): »Det har været Os uventet at se, at flere af Vore kære og tro Undersaatter har kunnet ansøge om, at ingen Forandring i Trykkefrihedsanordningen maa foretages, thi... ingen uden Vi alene kan være i Stand til at bedømme, hvad der er Folkets og Statens sande Gavn og Bedste«. ¹²

De stærke og senere som Ordsprog fastslaaede Udtryk om Enevældens Kompetence (»Vi alene vide«) dækkede imidlertid næppe over nogen dybere Mening hos Kongen, og i Handling viste han, at Folket ikke forgæves havde mindet ham om den fælles Fortid. Inden for Regeringen faldt derfor Tanken om en egentlig Censurordning hen af sig selv, og Sagen udviklede sig til en Sejr — ikke just for den politiske Liberalisme men for Stænderinstitutionen, idet den Tanke vandt Overhaand, at ingen Ændring i Forordningen af 1799 burde foretages, før Stænderforsamlingerne var blevet raadspurgt. A. S. Ørsted, der sammen med Statsminister J. S. Møsting ¹³ havde staaet fraraadende over for enhver Censurordning, meddeler i sine Memoirer, »at det vel kan være, at det var Bønskriftet, der bevirkede, at den hele Sag saa hurtigt gik tilbage«, og han lægger megen Berømmelse paa »den smukke Aand, hvori Andragendet var udført«. Ja, han finder det saa heldigt affattet,

¹¹ Petitionen findes i Kabinetetsarkivet, ujournaliserede Sager fra 1835. Foruden Adressen fra Hovedstaden indkom der mindre Adresser fra flere Steder i Provinsen. ¹² Reskriptet er dateret 26. Februar 1835 til Danske Kancelli og blev offentliggjort i Kollegialtidende for 28. Februar S. 137. ¹³ Dagen efter Trykkefrihedsadressens Indgivelse tog Møsting direkte Kongen i Skole, idet han stillede sig paa Ørsteds Standpunkt, at Stændernes Ret til at tale med ikke lod sig bortfortolke, og i sin Erklæring herom af 22. Febr. tilføjede han følgende frimodige Ord, der er et Vidnesbyrd om den danske Absolutismes frie Aand: »Men det vilde sandelig overalt være uværdigt for Kongen at ty til saadanne Fortolkninger, og Hs. M. behøver det ikke. — Kongen holdt altid sit Ord i dets mest udvidede Forstand, og Hs. M. har derved vundet den Tillid, som enhver retskaffen dansk Mand sætter til sin Konge«. Jvfr. Hans Jensen I, 343.

»at den bedst overvejende Klogskab ikke vilde have været i Stand til at gøre det bedre«. Ørsted, der ikke vidste andet, end at Schouw var Affatteren, skriver videre: »Schouw har ladet sig lede af sit ærlige Hjerte og sin sunde Følelse«. ¹⁴ Men Berømmelsen kan Clausen tage sig til Indtægt, for Formuleringen var hans Værk. Selv skriver han dog beskedent i Mindeskriftet om Schouw, at det er med fuld Ret, at denne nævnes som »Ophavsmand for Foretagendet med Trykkefrihedspetitionen, som Den, der stærkest drev denne Sag«; ¹⁵ men det er her som i saa mange andre Tilfælde umuligt at sige, hvem af de to Venner der skyldes mest.

Alt imedens Clausen havde travlt med at indsamle Underskrifter til den store Adresse og saaledes endnu ingen Anelse havde om det heldige Resultat, der fulgte af hans Anstrengelser, var Davids Sag kommet for Retten. Da Clausen den 1. Februar i »Fædrelandet« havde læst Procurator Haagens første store Indlæg for David, sendte han under 2. Februar følgende Brev til Haagen, et Brev, der staar som et stærkt Vidnesbyrd om, hvor meget den hele Sag og dens Konsekvenser laa ham paa Sinde: »Du vil, kære Ven, holde En af dem, der ogsaa glæder sig ved at have været blandt dine »akademiske Ledsagere«, ¹⁶ det til gode, at han trænger sig frem af den Mængde, der igaar har læst dit Indlæg, for at sige dig, hvad mange stiltiende føler: Naar den Davidske Sag er en Nationalsag, saa bliver det Haagenske Indlæg et Nationalskrift, hvori Fædrene skal læse sig til de Rettigheder, som de halvt sovende er kommet til, lære selv og lære deres Sønner at vaage over dem og at væрге for dem med Kløgt og Kraft. Selv om denne Sag ikke skulde have andre gode Virkninger end den, at Danmark faar Lejlighed at kende sine bedste Mænd og at ledes af dem paa en Vej, hvorpaa det er let at snuble og fare vild, saa har vedkommende derved gavnet den gode Sag anderledes, end de har Anelse om. Men hvor Modet træder frem med denne Aandens Klarhed, denne Besindighedens Styrke, der vil Tidens Genius vel give Lykke til«. ¹⁷

Ogsaa Sagsanlægget mod David fik om ikke et tilfredsstillende saa dog et heldigere Forløb, end man fra først af havde regnet med. Ved Overrettens Dom den 18. Maj 1835 blev tiltalte frifundet imod at udrede Sagens Omkostninger. Sagen blev vel af Kancelliet indanket for Højesteret, men ved Dommen her den 2. December blev Overrettens Dom stadfæstet. Alligevel blev David afskediget som Professor, om end med fuld Gage, en Afgørelse, der nok kunde virke ildevarslende for en politisk virksom Professor som H. N. Clausen. ¹⁸

¹⁴ A. S. Ørsted, Af mit Livs Historie IV, 521ff, 558. ¹⁵ Schouw S. 8. ¹⁶ Clausen og Haagen var Studenter fra samme Aar. ¹⁷ Brevet er gengivet i Kontorchef W. Kornerups: En Københavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1820—50; Mem. o. Breve XLII, 89f. ¹⁸ Jvfr. Clausens Artikel »Højesterets Stadfæstelse af Overrettsdommen i den Davidske Sag« i Dansk Folkeblad I, 139ff.

Trykkefrihedsadressen, der havde været »en af de første Ytringer af en alvorlig Bevægelse og Samvirken af Landets Mænd i offentlige Anliggender«,¹⁹ gav Anledning til Stiftelsen af en politisk præget Sammenslutning — »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«. ²⁰ Planen var udgaaet fra Grosserer L. N. Hvidt. I Begyndelsen af Marts 1835 udstedte han i Forening med Clausen og Schouw og de øvrige, der havde givet Stødet til Petitionen, en Indbydelse til Dannelsen af et Trykkefrihedsselskab, og paa et af ca. 500 Borgere afholdt Møde den 14. Marts blev Selskabet dannet og Schouw valgt til dets første Formand. »Tanken gik«, fortæller Clausen, »fra først af ud paa en Forening til at modarbejde Pressens Misbrug. Men nogle svage Forsøg paa at paatale saadanne forekommende Brud paa Sandhed eller Sømmelighed overbeviste snart om det uigennemførlige af en censurerende Virksomhed, og Skriftkomiteen (Schouw, Clausen, Sibbern, H. C. Ørsted, J. C. Drewsen, L. N. Hvidt, N. Høyen o. a.) enedes om den nærmere Bestemmelse af Formaalet: ved Hjælp af Pressen at virke til Folkeoplysning og til Vejledning af de almindelige Domme over Genstande, der maa være vigtige for alle, ved at fremme Udbredelsen af god og nyttig, modarbejde Udbredelsen af slet og fordærvelig Læsning. Hertil virkedes der dels ved Udgivelse af Ugebladet »Dansk Folkeblad«, som aabnedes i Maj 1835, ... dels ved en Række af Folkeskrifter, som udkom i Løbet af flere Aar og i store Oplag spredtes over Landet«. ²¹ Set fra et nutidigt Synspunkt tager Trykkefrihedsselskabet sig maaske nok fattigt ud, og dets Virksomhed kan synes ringe, men det var den første Kærne, hvormed der dannede sig en virkelig udbredt Opposition imod Absolutismen, thi det samlede et efter Datidens Forhold imponerende stort Antal Medborgere af alle Samfundsklasser (over 5000) til fælles politisk Virksomhed. Dets historiske Betydning falder saaledes i første Række som Symbol paa det unge Frihedsrøre. ²² »Forhandlinger som de, der her gik for sig ved de aarlige Generalforsamlinger i parlamentarisk Form, var« — fortæller Clausen videre — »noget hidtil ukendt i den kongelige Residensstad; de største Sale, der var at finde, var overfyldte, og Forhandlingerne dels

¹⁹ Schouw S. 46f. ²⁰ Om Trykkefrihedsselskabet jvfr. M. Rubin, Fra Frederik den Sjettes Tid (1895) S. 521ff og Julius Clausen, Bidrag til Trykkefrihedsselskabets Historie, Historisk Tidsskrift 7. R. VI, 317—65. ²¹ Optegn. 183ff, jvfr. hermed Schouw S. 47ff og Clausens Artikel »Om Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, dets Virksomhed og dets Fremtid« i Dansk Folkeblad 1837 Nr. 36—37, foranlediget af Prof. F. C. Petersens Angreb paa Selskabet i Heibergs »Flyvende Post« 1837 Nr. 130—31. — Dansk Folkeblad gik senere over i en enkelt Redaktørs Hænder (F. C. Olsen, D. G. Monrad og H. Hage); det holdt sig lige til 1848. ²² Adskillige af Medlemmerne var naturligvis endnu ikke politisk modne nok til at fatte den egentlige Mening med Selskabet. Jvfr. det berømte Replikskifte mellem de to Spidsborgere i Hostrups »Genboerne«: Første: »Ser du ... og saa er jeg i Trykkefriheden«. Anden: »Naa, saa du er ogsaa der. Hør, hvad er det for noget?« Første: »Aa det er — ja jeg ved det sgu egentlig ikke, og der er egentlig heller ikke meget ved det, men det er ogsaa grumme billigt«.

om Forandring i Selskabets Organisation, dels om offentlige Anliggender gav mangengang ikke de raad- eller lovgivende Forsamlinger noget efter i Livligheden, hvormed de førtes, eller i Interessen, hvormed de fulgtes«. ²³ Herved blev Selskabet for mange og ikke mindst for Clausen en betydningsfuld Forskole til Deltagelse i det statsborgerlige Liv.

Ved Trykkefrihedsselskabets Stiftelse var Schouw som sagt blevet valgt til Formand, men han afløstes allerede i Efteraaret ved sin Bortgang til Stænderne i Roskilde og Viborg af Clausen. ²⁴ Imellem disse to Valg til Formandsposten faldt jo en af de store Dage i Danmarks nyere politiske Historie: Aabningen af Østifternes Stænderforsamling i Roskilde den 1. Oktober 1835. ²⁵

Med store Forventninger havde Clausen set hen til denne Dag, Forventninger, der hos ham fandt Udtryk i den Hilsen til Dagen, han bragte i »Dansk Folkeblad«: »Det er ikke blot Synet af Danmarks frugtbare og skønne Herligheder, dets Mark og Eng, dets Skov og Strand, ikke blot Minderne om Fortids Storhed og Glans, som hæver den danske Mands Bryst; det er den Følelse, at det danske Folk ser sit Værd erkendt, sine Kræfter benyttet, sin Indflydelse sikret, at et Borgerliv er dannet, hvor enhver Borger er kaldet til at virke i sin Tid og med sin Evne for Fædrelandet«. ²⁶ Selv var Clausen ikke blandt de valgte; han var jo ikke Grundbesidder og derfor ikke valgbar; men sammen med sin Hustru var han Aftenen forud kørt ud til Roskilde, der var overfyldt af valfartende Gæster fra Hovedstaden og Omegnen. Det var ham »et gribende Øjeblik«, da han saa »Domkirkens Kongeport aabne sig for den lange Skare af folkevalgte Mænd, der skred frem under de minderrige Hvælvinger, — og da den hele Skare efter endt Gudstjeneste saas forsvinde bag Korets Søjlegange gennem Indgangsdøren til Palæet, hvor den betydningsfulde Gerning skulde paabegyndes i Fædrelandets Tjeneste«. ²⁷ Med sig hjem bragte han den første Stændernyhed: at Schouw, der i sidste Øjeblik var blevet kgl. udnævnt som Universitetets Deputerede, blev Forsamlingens Præsident efter en Valgkamp mellem ham, Hvidt og Mynster. ²⁸

Først i 1840 blev Clausen Medlem af Roskilde Stænder. I de mellemliggende Aar forberedte han sig til sin Plads der ved paa anden Maade at virke for »Almenaandens Oplivelse«. Herhen hører hans Deltagelse i det tidligere omtalte »28. Maj Selskab«, hvis Fester i 1835 og 36 naaede sine to andre Højdepunkter, da der i disse to Aar ligesom i 1834 var givet bestemte Holdepunkter for den festlige Stemning: Udskrivningen af den første Stænderforsamling og Afholdelsen af denne til langt ind i 1836. Men ganske særlig kommer i Betragtning hans ivrige Del-

²³ Optegn. 185f. ²⁴ Ibi. S. 186. ²⁵ Jvfr. Hans Jensen I, 353ff. ²⁶ Dansk Folkeblad 1835 Nr. 23; Fædr. Forh. 275—86. ²⁷ Schouw S. 9, jvfr. Optegn. 179. ²⁸ Schouw S. 9; Optegn. 179. Ved Valget fik Schouw 37 Stemmer, Hvidt 18, Mynster 11, jvfr. Hans Jensen I, 356.

tagelse i alt, hvad der vedrørte Trykkefrihedsselskabet, og hans politisk publicistiske Virksomhed. Hans Organ var nu kun undtagelsesvis »Maanedsskrift for Litteratur«, — efter 1835 kom det nemlig mere og mere frem, hvordan flere af dettes Udgivere, der hidtil havde betragtet sig som aandeligt sammenhørende, nu skiltes ad i politisk forskellige Retninger; med 1838 afsluttede Maanedsskriftet derfor sin ti-aarige Bane²⁹ —, men det af Trykkefrihedsselskabet udgivne »Dansk Folkeblad«, til hvis fire første Aargange han leverede seksten større Bidrag,³⁰ og ved enkelte Lejligheder ogsaa »Fædrelandet« og »Københavnsposten«.

Clausens politiske Afhandlinger eller Kronikker, som vi vilde sige, var bestemt for de dannede Samfundsborgere og blev i disse Kredse læst med megen Iver. Her er, som Fr. Barfod beundrende skriver, »Klarhed i Opfattelsen, Skarphed og Ro i Fremstillingen«; vi genfinder her det samme som i hans mundtlige Foredrag, at »næsten intet Ord i dem lader sig borttage, ligesom intet savnes, hvorfor intet er dunkelt, skønt intet er gentaget og sjældent noget omskrevet; men den hele Tale midt under Overbevisningens varme Kraft former sig i sin Strømning, som var den beregnet paa Ord for andet at nedskrives og det skrevne at gengives med Marmorskrift. Vi vil derfor dog ikke fraskrive ham Begejstring, men denne er den rolige, klarende og forsikrende, ikke den overvældende og henrivende; det er Fornuften og ikke Poesien, der er det overvejende hos ham.«³¹ Hertil maa dog siges, at Clausens i og for sig prisværdige Sky for al mulig Overdrivelse og Overlæsselse til Tider kunde blive en Svaghed. Med Rette har V. T. Opsøe sagt netop om hans politiske Artikler, at »han kunde blive saa sand og saa klar, at han ikke sagde andet end de fortræffelige Almensandheder, der ligger lige paa det trivielle Grænsel.«³² For nærmere at belyse Clausens politiske Holdning vil vi i det følgende fremdrage enkelte af disse Artikler og Afhandlinger.

Endnu i 1835 havde den danske Liberalisme intet formuleret politisk Program. Typisk i saa Henseende er Clausens Besvarelse af Spørgsmaalet »Hvad hører der til at være en liberal Mand?« Egentlig er den mere en Moralprædiken end en politisk Afhandling og indeholder derfor som saa mange Moralprædikener flere Advarsler mod Misbrug end direkte positive Bestemmelser. At være liberal er nemlig ifølge samme først og fremmest en Karakteregenskab. Udtrykkeligt siges, at

²⁹ Jvfr. Optegn. 155f og videre F. C. Petersens Beretning om Maanedsskriftet i dettes 20. og sidste Bind S. 3. Medens Forfatterfortegnelsen ibidem opviser 28 Artikler fra Clausens Haand i Aarene 1829—34, er der kun ganske enkelte fra Aarene 1835—38. »Dansk Ugeskrift« kunde han heller ikke benytte af den praktiske Grund, at det opførte med Schouws Indtræden i Stænderforsamlingen. ³⁰ Jvfr. Erslews Forfatterleksikon I, 296. ³¹ Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 227. ³² V. C. S. Topsøe, Politiske Portræstudier 1878 S. 24.

Navnet liberal »ikke betyder nogen udvortes Virksomhed men en indvortes Sindsstemning«, og »Grundvolden for den liberale Karakter« bestemmes følgelig som »en Kærlighed til Sandheden, som giver Sandheden Æren i alle Ting, som derfor søger at frigøre sig selv og andre for den fornedrende og fordærvende Indflydelse af disse smaalige Partikampe, der forbitrer og forstyrrer Livet og forspilder dets Frugt, ... og at befordre en Tilstand af Tingene, hvor det virkelig værdifulde bliver Regelen for Livets Virksomhed og Maalet for dets Bestræbelser i offentlige og private Forhold«. Dette gælder altsaa for alle Forhold i Livet; derfor vilde det være »urimeligt at give Hædersnavnet (liberal) til Den, der vedkender sig og forsvarer Frihedsgrundsætninger i ét Forhold, som han fornægter i Ord og Gerning i et andet Forhold: ret som om politisk Frihed, kirkelig Frihed, borgerlig Frihed, videnskabelig Frihed var lige saa mange forskellige Friheder, ikke én og samme Uafhængighed, grundet i én og samme Ret, kun anvendt paa forskellige Forhold i Livet. Det er aldeles i sin Orden, naar den, der i Religionens Anliggender skyer selvstændig Tænken og Gransken og vil have sig selv og andre bundne til Kirkelærens Bogstav, ogsaa indskrænker sin politiske Trosbenedelse til den ene Artikel: at tage al selvvirksom Tanke fangen under Lydighedens Aag. Men paa samme Maade maa da ogsaa Den, der finder Aandens Underkuelse i ét Forhold unaturligt og fordærveligt, arbejde den imod i alle Forhold«. ³³ Clausens Besvarelse af det rejste Spørgsmaal giver os kort sagt endnu en Gang Lejlighed til at konstatere den nære Samhørighed af hans Teologi og Politik. Men derfor kan han heller ikke lade være med selv i sine politiske Afhandlinger at lange ud efter Grundtvig, der nu udformede sine radikale Tanker om Frihed for Loke saavel som for Thor som den bedste Regel for alt Aandsliv, men som samtidig paa det politiske Omraade endnu var Absolutismens ivrige Tilhænger. For at det er ham, Clausen nægter »Hædersnavnet« liberal, er hævet over al Tvivl.

Clausen fulgte naturligvis med levende Interesse alt, hvad der fra første Færd foregik i Roskilde Stænderforsamling. Havde den første Stændernyhed, Schouws Valg til Præsident, været ham en stor personlig Glæde, skulde den næste, Forsamlingens af *M y n s t e r* formulerede Takadresse til Kongen for Stænderinstitutionen, blive lige det modsatte. I den ved Mødet den 2. Oktober efter megen Debat vedtagne Adresse hyldes Frederik VI for sin Regering gennem 50 Aar; det siges videre, at Folket ikke kan attraa »den mindste Forandring i den Regeringens Form, som i Aarhundreder har været Danmarks Lykke«, og der sluttes med de ofte citerede Ord: »Allernaadigste Konge. Det er Folkets Lykke og Stolthed, at det kan siges, at Danmarks Hjerte slaar i Deres

³³ Dansk Folkeblad 1835 Nr. 9—10.

Majestæts Bryst«³⁴. Straks efter Adressens Offentliggørelse fremkom der stærk Kritik af den i den liberale Presse,³⁵ og den 30. Oktober, da »Stormen mod den« ifølge Mynsters Meddelelser »havde begyndt at lægge sig«,³⁶ rykkede Clausen ud med en Artikel, hvor han ironisk moraliserer over »den Kunst at takke«. Pressens »ubarmhjertige og velbegrundede Dom« tiltræder han ganske og beklager tillige, »at det ved en Lejlighed som Aabningen af den første danske Stænderforsamling ikke skulde lykkes at bringe Taksigelsen i mindre østerlandsk Stil, i mere indtrængende og hjerteligere, i Folket mere værdig og for Anliggendets Vigtighed mere betydningsfulde Ord«. Til Gengæld fremhæver han »det ædle Udtryk af sund og sjælestyrkende Sandhed, hvormed den kgl. Kommissær (A. S. Ørsted) har aabnet og i Sandhed indviet den roskildske Stænderforsamling«.³⁷

Den første store og i egentlige Forstand politiske Sag, Stænderne havde til Behandling, var Trykkefrihedssagen. Nu da man vidste, at der ikke pludseligt vilde blive slaaet ned paa al Trykkefrihed ved en brutal og egenmægtig Politiforanstaltning, kunde denne Sag ganske vist ikke længere sætte Lidenskaberne i samme almindelige Bevægelse som Aaret før ved Aktionen mod David, men den gav dog stadig Anledning til urolig Bekymring i den Kreds, der samledes om Trykkefrihedsselskabet. I Aaret 1836 blev der nemlig for de to kongerigske Stænderforsamlinger fremlagt »Udkast til en Plakat indeholdende nærmere Bestemmelse af Trykkefrihedens Grænser«. Det gik ud paa at sætte Bødestraffe for den »Mangel af pligtskyldig Opmærksomhed«, der kan ligge i en nedsættende Omtale af Rigets Forfatning uden Overtrædelse af hidtil gældende Bestemmelser. Begge Forsamlinger fraraadede med aldeles overvejende Majoritet, »at der for Tiden gaves skærpede Straffebestemmelser for saadanne Misbrug«, men intet tydede paa, at Regeringen her vilde følge Stænderne.³⁸ Ud fra det Motto: »et Lovforslag er endnu ikke Lov«, søgte Clausen i et frejdigt Indlæg, der var rettet til »Pressens sande Venner«, at gøre sit for at afværge Lovens Gennemførelse: »At opgive Haabet om at kunne fri Pressen fra de den forestaaende Indskrænkninger, i Uvidenhed saa at sige være Tilskuer ved den farlige Stilling, hvori denne, — det virksomste Middel til Oplysning,

³⁴ Std. 1835 Sp. 18—24. Adressen var som anført formuleret af Mynster men tiltraadt af de to andre Udvalgsmedlemmer, L. N. Hvidt og P. G. Bang, der ellers tilhørte Oppositionen, jvfr. Mynster, Meddelelser S. 255. ³⁵ Jvfr. »Københavnsposten« 1835 S. 962f og »Fædrelandet« 1835 S. 305ff. ³⁶ Mynster, Meddelelser S. 257. ³⁷ Dansk Folkeblad 1835 Nr. 27. A. S. Ørsted hyldedes jo i disse Aar overalt som »Kongens og Folkets Mand«. Hans Tale ved Stændernes Aabning (Std. Sp. 1ff) »giver den Dag i Dag det fulde Indtryk af et grebet Sinds Alvor, af Kraft og Overbevisning«, jvfr. Hans Jensen I, 354. ³⁸ Jvfr. Hans Jensen I, 344. Hvad der i høj Grad havde bidraget til at skærpe Regeringens Uvilje mod den liberale Presse, var dennes Kritik af det offentliggjorte Finansbudget. Christian VIIIs Dagbøger viser, at selv Møsting af den Grund var blevet stemt for strengere Metoder; hans Omraade var jo netop Finanserne.

Kulturs og Moralitets Udbredelse —, befinder sig, vilde være Fejghed, om ikke noget værre, saa længe der er noget tilladeligt, endnu uforsøgt Middel derimod tilbage«. Han indrømmer ærligt »de Misbrug, hvori Pressen har gjort sig skyldig, den kaade, drillende, ophidsende Tone, hvori den har talt«, men mener, at naar disse Misbrug ophører, maa ogsaa det ved disse fremkaldte Lovforslag bortfalde. »Dette Middel, Medborgere« — slutter han — »staar ikke i Regeringens, ikke i Stændernes, men i Eders Magt... Lad os selv vaage over Pressen. Lad os selv bortskære dens Vanskud og Udvækster, som vi ubetænksomt har næret, fordi vi ikke har kunnet tro, at Regeringen i dette Ukrudt et Øjeblik har set noget, der kunde synes farligt for den gode Sæd«. ³⁹ Artiklen er typisk clausensk. Ligesom han i Teologien er Mellemstandpunktets Mand, saaledes er han ogsaa i Politikken en Modstander af alle Yderligheder, de være sig i absolutistisk eller radikal Retning. Derfor bliver i det foreliggende Tilfælde ikke blot Regeringen sat paa Plads, fordi den vil indskrænke Pressefriheden, men ogsaa Pressen bliver det, fordi den synes at ville misbruge Friheden. Hvor stor Betydning han end tillagde Pressen og dens Frihed, mødte han nemlig ikke alene Smudspressens Folk men ogsaa for en Del de liberale Journalister med en vis kølig Fornemhed og Tilbageholdenhed. Karakteristisk er, at han hverken i Trediverne eller i Fyrrerne nogensinde satte sine Ben paa »Fædrelandet«s Kontor, uagtet hans politiske Standpunkt fuldstændigt dækkedes af dette Blad. ⁴⁰

Sit i høj Grad moderate Standpunkt fastholdt Clausen ogsaa, da Sagen blev drøftet i Trykkefrihedsselskabets Repræsentantskabsmøde kort efter Nytaar 1837. Den radikale Fløj inden for Selskabet med den unge Lehmann i Spidsen havde længe ønsket en skarpere Kurs. Hans tidligere fremsatte Forslag, at Selskabet bestemt skulde hævde, at Afgørelsen af Spørgsmaalet, hvad der var politisk Nyhed, henhørte under Domstolene, og at den først sammentrædende Stænderforsamling skulde gøres bekendt med dette Standpunkt, kom nu frem igen. Den i den Anledning nedsatte Komite, for hvilken Clausen var Formand, fraaadede i sin af samme skrevne Betænkning at tage Lehmanns Forslag til Følge, da enhver Foranstaltning, der gik ud paa en umiddelbar Indvirken paa Presseloven, laa uden for Selskabets Formaal og Virksomhed. Kun umiddelbart kunde det virke for at udvide Trykkefrihedens Grænser. Under den følgende Debat kom den Modsætning i Anskuelse, der var saa gammel som Selskabet selv, tydeligt frem. Lehmann hævdede, at Selskabet var blevet »et Angstens Barn«; han havde haabet, det skulde blive som en Fortsættelse af den store Petition, som en Inkarnation

³⁹ Dansk Folkeblad 1836 Nr. 43; Fædr. Forh. S. 219—23. ⁴⁰ Jvfr. H. Ploug, Carl Ploug (1903) I, 109. Det samme siges om Schouw.

af dens Aand, som en permanent Petition, ikke som »Censurens Landeværn, men som Trykkefrihedens Borgergarde«. Resultatet af en lang Række følgende Forhandlinger blev imidlertid trods Lehmanns fyrige Opposition en Sejr for den af Clausen fulgte Kurs.⁴¹

Men selve Presselovens Gennemførelse lykkedes det ham naturligvis ikke at forhindre hverken paa den ene eller den anden Maade. I den kgl. Bekendtgørelse, der forelagdes den næste Stændersession, blev det udtalt, at Stændernes Ønske »ikke havde kunnet tages til Følge«, men at der var givet det tidligere fremlagte Udkast »en Del Lempninger og yderligere Tilføjninger«. Det var Plakaten af 1. November 1837. Paa visse Punkter betød den en Skærpelse ved at gøre flere Handlinger strafbare, men paa den anden Side skete der en Lempelse af selve Censurstraffene,⁴² og umuligt er det ikke, at Clausens Optræden her kan have haft nogen Betydning. Hvorledes han bedømte denne Lov straks ved dens Udstedelse, ved vi ikke nøjagtigt; men han har vel ligesom Schouw udadtil været villig til at se den i et gunstigt Lys som Bevis paa »en ædel Fyrstes Tilbøjelighed til at lempe Lovgivningen efter Stændernes Forslag«. ⁴³ Den følgende Tid efter Kongeskiftet skulde dog efter hans senere Dom »ikke retfærdiggøre en saa gunstig Betragtning af Pressens Stilling«. ⁴⁴ Ja, allerede i Frederik den Sjettes sidste Leveaar fik man et Varsel om, hvad der kunde ventes.

Uagtet man i 1838 havde Lov til at se med noget lysere Syn paa Finansforholdene end tidligere, spillede Agitationen for Besparelser vedblivende en stor Rolle i den liberale Presse, der i Modsætning til den konservative fremstillede Statens Husholdning ud fra en meget pessimistisk Vurdering.⁴⁵ Selvfølgelig var Regeringen meget ømfindtig navnlig paa dette Omraade. I Anledning af en kritisk Udsigt over den officielle Finansberetning i nogle Numre af »Dansk Folkeblad« 1839 ⁴⁶ modtog Trykkefrihedsselskabets Skriftkomite et kgl. Reskript af 18. Maj, der udtalte Kongens Utilfredshed med foranførte Artikler i Selskabets Organ og tilføjede Advarsel om i Fremtiden at undgaa, »hvad der kunde paadrage saavel Komiteens Medlemmer som Selskabet yderligere Ubehageligheder«. Under 2. Juni henvendte Skriftkomiteen sig med et af Clausen affattet Andragende til Kongen. Efter at have ytret sin Forvisning om, at der i Artiklerne ikke var fundet noget, der skulde kunne paadrage Ansvar efter Loven, udtrykte man »den undersaatlige Smerte over at være blevet Genstand for Hs. Majestæts Utilfredshed«;

⁴¹ Jvfr. Historisk Tidsskrift 7. R. VI, 339—47. ⁴² Jvfr. Hans Jensen I, 551. Lovens Gennemførelse skyldtes Stemann; dens Formildelse A. S. Ørsted. ⁴³ Dansk Folkeblad 1837 Nr. 41. Jvfr. »Københavnsposten« 1839 Nr. 145, ifølge hvilken Clausen som Præsident ved »28. Majselskabets Fest udtalte, at »Folket søger hos sin Konge Agtelse for en frimodig og sømmelig offentlig Mening og velvillig Imødekommen af dets retfærdige Ønsker, og at det ogsaa finder, hvad det saaledes ønsker sig«. ⁴⁴ Schouw S. 51. ⁴⁵ Jvfr. Hans Jensen II, 114, 180. ⁴⁶ Dansk Folkeblad 1839 Nr. 1—3.

men Andragendet sluttede med følgende Ord: »Vi har som Deres Majestæts Undersaatter styrket os i den Tro, at saa længe Individier og Samfund samvittighedsfuldt holder sig de ved Lovene dragne Grænser for Øje, vil de, selv om deres Handlemaade ikke skulde findes i alle Dele bifaldsværdig, i intet Tilfælde savne Lovenes Beskyttelse under Deres Majestæts retfærdige Scepter«. Dette er, som Clausen selv bemærker, »aabenbart allerede et helt andet Sprog end i 1835« (Trykkefrihedspetitionen).⁴⁷

Det af Stænderne drøftede Spørgsmaal, der næst efter eller paa lige Fod med Trykkefrihedssagen optog Clausen mest, var af kirkepolitisk Art, nemlig Spørgsmaalet om Sognebaandet.⁴⁸ I 1832, da Kirkekampen endnu rasede, havde Grundtvig i det lille Skrift »Om Daabspagten« første Gang foreslaaet Sognebaandets Løsning som det bedste Middel til Stridens Bilæggelse. Kravet herom blev nu fra grundtvigsk Side ført frem med den største Energi. Allerede i 1835 blev det bragt paa Bane i den første Roskildeforsamling uden dog at naa frem til Behandling. Men i Oktober 1838 dukkede det atter op, idet Tage Algreen-Ussing fremførte et Andragende fra Lindberg om »almindelig Samvittighedsfrihed for Præster og Menigheder i Danmark«. Ogsaa Advokat Treschow, der i 1825 havde ført Grundtvigs Sag, fremførte et Andragende om Sognefrihed hovedsagelig fra Medlemmer af det sydvestsjællandske »Broderkonvent«. ⁴⁹ I begge Andragender krævedes altsaa en Løsning af Sognebaandet; i det første tillige den senere saakaldte Præstefrihed. Til at behandle begge Forslag ned-sattes en Komité, hvis ledende Mand og Ordfører blev Biskop Mynster.⁵⁰ Efter temmelig stormende Forhandlinger enedes Komitéen om en Betænkning, hvor den utopiske Tanke om Præstefrihed pure afvistes, men hvor det anbefaledes, at det maatte tillades enhver under Iagttagelse af visse Regler at gaa til Alters og at lade sine Børn konfirmere hos hvilken som helst Præst, man ønskede. Naar Mynster gik med hertil, var det udelukkende, fordi han troede, det var politisk nødvendigt at gøre visse Indrømmelser. Glad overrasket opdagede han bagefter, at den overvejende Stemning i Forsamlingen gik imod Sognebaandsløsningen.⁵¹ Selv adskillige af de liberale, der jo ellers var Tilhængere af og Fortalere for Samvittighedsfrihed og Individets Ret, stillede sig afvisende, fordi det var »de hellige«, der ønskede Forandringen. Hvad man frygtede var, at Sognebaandets Løsning skulde give alt for rigeligt

⁴⁷ Optegn. 183f, jvfr. Rubin, anf. Skrift S. 546ff og Historisk Tidsskrift 7. R. VI, 355f. ⁴⁸ Jvfr. til det følgende Helveg S. 595ff, 636ff; Koch II, 158—61, 180ff; Hans Jensen I, 452, 514 og II, 244, 566—70, 635; Anders Nørgaard, Grundtvigianismen I, 152ff. ⁴⁹ Om Broderkonventet, hvortil Emil Clausen hørte, jvfr. J. F. Fenger, Det sydvestsjællandske Broderkonvent 1890. ⁵⁰ De andre Medlemmer var Treschow, P. G. Bang, Provst Birch og Tillisch. ⁵¹ Jvfr. Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 374f, 379f; Meddelelser 273; Efterladte Breve til og fra Mynster S. 183; Breve fra J. P. Mynster S. 184f.

Spillerum for Kræfter, som man ansaa for blindt fanatiske og fjendtlige imod sund Fornuft, Kultur og Oplysning. Som Hovedresultat af Forhandlingerne kunde Ørsted derfor fastslaa, at der ikke rundt om i Landet var fundet nogen Trang til Sognebaandets Løsning, og med 35 Stemmer imod 28 blev det til sidst besluttet, at der slet ingen Petition skulde indgives i Sagen.⁵²

Forud for og jævnsides med Stænderforsamlingens første kirkepolitiske Forhandling førtes i Pressen og Tidsskrifterne en Debat om det samme Emne — en Debat, hvori Clausen naturligvis tog Del ud fra sin store Interesse for kirkeforfatningsmæssige Spørgsmaal. Som overbevist Tilhænger af Samvittighedsfrihed paa alle Omraader voldte det ham unægtelige Vanskeligheder, hvordan han skulde stille sig til de grundtvigske Frihedskrav. Vi har tidligere set, at han i 1834 pure afviste Tanken om en Sognebaandsløsning paa Grund af »en Ubetydelighed« som Indførelsen af forskellige kirkelige Formularer. Men hvordan stillede han sig nu? Da Stiftsprovst Tryde, der stod som en Mægler mellem de stridende Retninger, i »Maanedsskrift for Litteratur« havde udtalt sig for en Løsningen af Sognebaandet gaaende ud paa, at Friheden til at søge Kirke og Præst uden for Sognet burde udvides til Sakramenterne og andre kirkelige Handlinger og »indrømmes enhver, der attraar denne Frihed, efter derom indgiven Ansøgning«,⁵³ skrev Clausen et »Tillæg« hertil, hvori han definerede Forskellen mellem Trydes og det til Stænderforsamlingen indgivne Forslag ved at skille følgende to Sætninger ud fra hinanden: »at den kirkelige Bestyrelse ikke uden særegne Grunde bør formene noget Medlem af en Menighed, efter hans derom indgivne Begæring, at søge anden Kirke og anden Præst med Hensyn til Sakramenternes Brug og andre kirkelige Handlinger« (Trydes Forslag), og »at det skal staa ethvert Medlem af Menigheden frit for i ovennævnte Henseende at holde sig, til hvilken Kirke og Præst han vil« (det til Stænderne indgivne Forslag). Ud fra hele sin Indstilling kan Clausen ikke andet end give Trydes Mening Medhold. »Naar Sagen stilles saaledes«, skriver han, »at en kirkelig Bestyrelse bør anses forpligtet til at tilstede Menighedens Medlemmer, som begærer det, at ombytte den Kirke og den Sjælesørger, til hvilken de hører ifølge Sogneforbindelsen, med en anden bestemt opgiven, saafremt ikke øjensynlige Grunde vidner om, at andre end religiøse Motiver har foranlediget denne Begæring, da er en saadan Fordring saa aldeles i den evangeliske Kirkes Aand, at det næppe kan drages i Tvivl, at en mere levende og mere almindelig ud-

⁵² Std. I, 255—70; II, 1137—50, 1157—1245. Efter den grundtvigske Bedømmelse var det i denne Sag Rationalismen, der i Forbund med Mynsters Højkirkelighed heldigt forsvarede den gamle Statskirkeordning, jvfr. Lindberg i »Nordisk Kirketidende« 1839 S. 17ff og Vilh. Birkedal, Om Stænderforhandlingerne i Roskilde ang. Sognebaandets Løsning 1839. ⁵³ Maanedsskrift for Litteratur XX, 137ff. Trydes Artikel var formet som en Anmeldelse af flere Pjecer for og imod en Løsning af Sognebaandet.

bredt kirkelig Interesse vil af sig selv bringe den til Opfyldelse . . . Ikke alene Agtelse for Individets aandelige Frihed taler for en saadan Begæring, men det vilde være ligefrem at modarbejde Kirkens Formaal ved Magtsprog at ville forhindre en anden Forbindelse, som paa aandelig Vis allerede var indgaaet«. Men han fortsætter: »Heraf følger ingenlunde, at Sognebaandet ikke skulde søges løst af den enkelte, men at det skulde være løst for alle, saa at alle kunde efter Behag vende sig alle Vegne hen«. Dette sidste var jo Hensigten med de fra grundtvigsk Side fremførte Forslag, men en saadan Fordring gik efter Clausens Mening ud fra »en Miskendelse af det kirkelige Samfunds Væsen«, nærmere bestemt »en katoliserende Opfattelse af dette Begreb«! Saa lidt forstod han nemlig Grundtvigs Menighedssyn, at han videre kunde skrive, at det kirkelige Samfund ifølge dette blev betragtet »som en Forening af ensartede Personligheder, og at der ifølge heraf, ikke i Henhold til personlige Grunde, nedlagdes Paastand paa en almindelig Opløsning af Sognebaandet«. Helt anderledes værdifuld er Clausens Slutbemærkning: »Endnu maa jeg tilføje, at naar jeg i det foregaaende har henvist til den kirkelige Bestyrelse som den, det maatte tilkomme at bestemme de Tilfælde, i hvilke og de Betingelser under hvilke den ene Sogneforbindelse skulde kunne ombyttes med en anden, da har jeg herved ikke tænkt paa et Justitskollegium eller en hvilken som helst anden Autoritet, under hvilken de kirkelige Anliggender i protestantiske Stater kan være indskudte uden bestemte Hensyn til disses særegne Beskaffenhed, men paa en saadan Bestyrelse, hvis Sammensætning er udtrykkelig beregnet paa Kirken og de kirkelige Interessers Tarv. Nødvendigheden af en saadan vil blive altid mere indlysende i samme Forhold, som rent kirkelige Anliggender og Forhold kommer under Forhandling; thi til en sikker og i sine Virkninger fyldestgørende Behandling af disse vil udfordres noget mere end den almindelige Dygtighed, som kan erhverves ved al videnskabelig Dannelse, og end den særegne Dygtighed, som den juridiske Dannelse fortrinlig medfører«. ⁵⁴

Var Clausen end Modstander af en »Løsning« af Sognebaandet, var han altsaa ingenlunde Modstander af en »Løsningen« af dette, men han mente tillige, at en saadan Løsningen var betinget af Oprettelsen af et virkeligt kirkeligt Kollegium, der kunde hidføre Kirkens Emancipation fra det Juraens Herredømme, der var blevet Følgen af hele den administrative Udvikling under Enevælden. Hans Slutbemærkning viser desuden, at han heller ikke ansaa Stænderforsamlingen for kompetent til at behandle rent kirkelige Sager.

Forslaget om Oprettelse af et Konsistorium eller Kollegium, til hvilket bl. a. Begæringer skulde indsendes af dem, der ønskede Sogne-

⁵⁴ Ibi. S. 174ff; Kirk. Forh. S. 88—96.

baandsløsning, blev straks imødegaaet af P. A. Fenger i »Nordisk Kirketidende«. Han foreslaar tilsyneladende i dybeste Alvor Oprettelsen af et saadant Kollegium for Østifterne bestaaende af Clausen, Biskop Faber og Pastor Giessing (der alle var Modstandere af det grundtvigske Sognebaandsløsningskrav). »Naar vi fik et saaledes sammensat Kollegium, saa vilde vi være vel hjulpne og vist ingen i Danmark komme til at klage over Samvittighedstvæng«, hedder det med stærk Ironi.⁵⁵

Den anden af Clausen lige antydede Tanke om Stændernes Uegnethed til at afgøre rent kirkelige Anliggender blev derimod med Begejstring grebet af det nystiftede københavnske Præstekonvent, der under ingen Omstændigheder ønskede en Sognebaandsløsning i den Form, der krævedes fra grundtvigsk Side. I den Skrivelse, som Konventet under 7. November 1838 sendte til Komitéen i Roskilde, hævdedes det følgelig, at da Stænderforsamlingen ikke var det rette Værneting for kirkelige Sager, burde Tanken om en Sognebaandsløsning sættes i Bero, indtil den var nøjere forhandlet af en dertil kompetent Forsamling.⁵⁶ Hverken i Komitéen eller under Debatten i Stænderne fik denne Skrivelse nogen Betydning, men med selve Sagens Udfald, det grundtvigske Nederlag, har saavel den københavnske Gejstlighed som H. N. Clausen utvivlsomt været lige saa tilfredse som Biskop Mynster.

Kapitel VII

SØNDERJYLLAND KALDER

Havde Clausens Venskab og fortrolige Omgang med Ch r. P a u l s e n i første Halvdel af 1820erne og dennes Optræden imod Lornsen 1831 ikke formaaet at bibringe ham Forstaaelse for den sønderjydske Sag, saa var dette i endnu mindre Grad Tilfældet med den politiske Liberalisme. Først i 1842 blev den hjemlige Liberalisme jo for Alvor til National-liberalisme. Over for de politiske Meningsfæller i Kiel følte de liberale i 1830ernes første Halvdel intet særligt Modsætningsforhold men snarere endog en vis Taknemmelighed.¹ Clausen var ganske vist, som han

⁵⁵ Nordisk Kirketidende 1838 S. 653f. Jvfr. N. Faber, Om det kirkelige Sognebaand (Teol. Tidsskrifts 1. Bd. 1. Hefte) og H. J. Giessing (Sognepræst i Torkildstrup paa Falster), Er der for Tiden Grund til at ønske, at de Baand, som i Danmark forener et Kirkesogn med dets Præst, gøres løsere? ⁵⁶ Jvfr. Nordisk Kirketidende 1838 S. 724ff og ibi. 1839 S. 46ff; Helveg S. 605f.

¹ Tscherning skriver saaledes 20. Januar 1832 til Lornsens Ven, Lægen Franz Hegevisch: »Vi skylder alle særdeles meget til de Mænd, som først og kraftigt traadte frem for den gode Sag« (Førfatningskravet), jvfr. Tschernings efterladte Papirer I, 296. Dette

selv udtrykker det, »vaagen en rum Tid forud, forholdsvis endogsaa tidlig«, men ogsaa for ham var de sønderjydske Forhold ubekendte Ene-mærker indtil omkring Decenniets Midte.²

Det er tidligere omtalt, hvorledes L o r n s e n s Skrift »Über das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein« gav Stødet til Stænderinstitutionens Indførelse; men Lornsen havde jo tillige rejst Slesvigholstenismens Fane paa en ny demokratisk Jordbund. Programmet var en fri Forfatning for Slesvig og Holsten i Personalunion med Danmark. Som flere Gange berørt udgav Chr. Paulsen som Protest herimod sit banebrydende nationale Skrift »Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig«, hvori han godtgjorde Landet som et dansk Legeme iført tysk Klædning og rejste Kravet om dansk Sprog i Kirke og Skole og ved Retten overalt, hvor det var Talesprog.³ Paulsens Skrift er det første Tegn paa det Folkeforaar, der i de følgende Aartier brød frem i Landet sønden Aa, men hvad der i dette Skrift blev højt og tydeligt udtalt paa den dansk-sønderjydske Befolknings Vegne af Anke, Forslag og Opfordring til Regeringen, fandt først fem Aar senere Vej til Pressen i Kongeriget og gennem den omsider til det danske Folk. Det første egentlige Livstegn, især fremkaldt af Bonden N i s L o r e n z e n s Sprogandragende i den første sønderjydske Stænderforsamling 1836,⁴ udgik fra Trykkefrihedsselskabet, da Generalforsamlingen i November samme Aar efter »et elektriserende Foredrag« af L e h m a n n bemyndigede Bestyrelsen til at søge Selskabets Virksomhed udstrakt til den dansktalende Del af Sønderjyllands Befolkning.⁵ At Lehmann saaledes fik Trykkefrihedsselskabet med sig, betyder, at adskillige af dets Medlemmer allerede fra nu af maa betegnes som Nationalliberale. Dette er afgjort Tilfældet med Clausen. Nationalitetsspørgsmaalet skulde endda blive hans store politiske Kærlighed, som han blev tro lige til sin Død. Kunde han paa mange Maader i sin offentlige Fremtræden virke kølig og reserveret, saa var han nu blevet grebet af en Sag, der mange Gange skulde løse den bundne Varme i hans trofaste Hjerte.

Allerede det forudgaaende Aar havde Clausen været klar over, at det gærede paa en foruroligende Maade. Hele den senere Udvikling i det Tyskland, som han i sin Ungdom havde beundret og modtaget saa mange Impulser fra, huede ham ikke ret. Meget talende i saa Henseende er det Brev, han sendte Martensen under dennes Studierejse. Han

stemmer godt med Paulsens Udtalelse paa Skamlingsbanken 1844: »Da jeg, een af de første, for 12 Aar siden begyndte at skrive for den danske Sag, var den i Kongeriget saa godt som ubekendt«, Chr. Paulsen samlede Skrifter I, 328.

² Optegn. 261. ³ Jvfr. P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede I, 5ff. ⁴ Nis Lorenzen, Lilholt, foreslog 3. Juni 1836 Indførelse af dansk Rets- og Øvrighedssprog paa de Steder, hvor det var Talesprog. Om den af Chr. Flor skrevne Tale, jvfr. P. Lauridsen I, 21ff.

⁵ Jvfr. Optegn. 261f og videre Fr. Reinhardt, Orla Lehmann. S. 45ff. Lehmanns Foredrag blev offentliggjort i »Københavnsposten« for 28. og 29. November 1836.

skriver heri om Tyskland, »at det paa den ene Side er saa gammelt, paa den anden Side saa ungt, at man i Danmark helst bør holde sig i sømmelig Frastand«. ⁶ Begivenhederne i Sønderjylland, der stod i saa nær Forbindelse med det unge Tysklands Enhedsbestræbelser, havde nu i Mellemtiden overbevist ham om, at det ikke var tilstrækkeligt blot at holde sig i »sømmelig Afstand«, men at det var nødvendigt at skride aktivt til Modværge.

Var Clausen foreløbig meget moderat i sine politiske Reformønsker, saa var han det ogsaa i sin første Optræden i den sønderjydske Sag. I »Dansk Folkeblad« for den 13. Juli 1838 skriver han saaledes følgende: »Den ægte Nationalfølelse har et Fysiognomi, som i Tyskland og i Danmark og overalt er det samme. Den Tyske vil naturligvis kun være tysk, ligesom den Danske ikke vil være andet end dansk . . . Og om endogsaa de statsborgerlige Interesser i visse Punkter er forskellige for Kongerigets og Hertugdømmernes Indvaanere, saa er det dog her og hist samme Aand og samme Trang, samme Formaal og samme Forhaabninger, der sætter Kræfterne i Virksomhed. Naar der saaledes ikke er Grund til andet end gensidig Agtelse og Tillid, da vilde det være sørgeligt, om det skulde lykkes egennyttig Intrige eller smaalig Iversyge at adskille Borgere, der ved saa mange Baand er knyttede sammen. Men vi vil haabe, at det vil blive mere og mere erkendt, hvorledes Kongerigets og Hertugdømmets Indvaanere, dansktalende og tysktalende, ogsaa her har fælles Sag og Interesse: at stille sig sammen imod dem, der — det være sig paa den ene eller den anden Side af Kongeaaen — søger at benytte Sproget eller hvilken som helst anden Forskellighed til at sætte ondt Blod og adskille de Kræfter, der ved højere Kald er bestemte til at virke i Samdrægtighed til fælles Maal«. ⁷ Saa fjernt stod Clausen altsaa endnu i 1838 fra al ejderdansk Tankegang, at han kunde mene, at Kongerigets og Hertugdømmernes — d. v. s. ogsaa Holstens — Indbyggere »ved højere Kald var bestemte til at virke i Samdrægtighed til fælles Maal!!« Formodentlig var hans Tanke den samme som den, der senere hævdedes af Helstatspolitikkerne, at den bedste Vej til at bevare Sønderjylland for Danmark var at opretholde dets nære Forbindelse med Holsten. Derfor tog han ogsaa Afstand fra det saa tidlig som i Juni 1838 af den jydske Stænderdeputerede, J. P. W i t h, fremsatte Forslag om en Deling

⁶ Selve Clausens Brev er ikke bevaret, men dets Indhold fremgaar af Martensens Svar, dateret Wien 23. Februar 1836, jvfr. Skat Arildsen, H. L. Martensen S. 507f. ⁷ Dansk Folkeblad 1838 Nr. 19. Anledningen til Clausens Artikel »Om det gensidige Forhold imellem Kongerigets og Hertugdømmernes Indvaanere« var en Ubetydelighed som den i den slesvigske Std. 1838 Nr. 10 refererede Forhandling ang. den Regel, der fulgtes ved den danske Udgave af Std., og hvor det fra tysktalende Side hævdedes, at »naar den jydske Std. ikke bliver tilsendt os paa Tysk, er det heller ikke sømmeligt, at den slesvigske Std. tilsendes Viborg Stænder paa Dansk; enten maa hin foranstaltes oversat paa Tysk, eller vi maa andrage, at vor egen kun meddeles paa Tysk«.

af Sønderjylland efter Sproggrænsen, saa at den dansktalende Del i Henseende til Stænderrepræsentation blev forenet med Kongeriget, den tysktalende med Holsten.⁸ Udtrykkeligt erklærer han heroverfor, at den sønderjydske Stænderforsamling »er kaldet til at føre Ordet for Slesvigs Selvstændighed og ejendommelige Forfatning og at afvise ethvert Forsøg imod den«, men at man saa ogsaa maa vente netop her »at finde den velgørende Modvægt imod en Partiaand, der benytter enhver Lejlighed til at sætte Mistroens og Misundelsens Dæmoner paa begge Sider i Bevægelse«.

Hvor famlende og tøvende Clausen end stod, saa var der dog ét Omraade, hvor hans danske Linje var klar lige fra det første Øjeblik, hvor hans Opmærksomhed var blevet rettet mod Sønderjylland, nemlig Sprogsagen. Det var ikke mindst den, der havde gjort ham vaagen. Og det kan ikke vække Undren. Han havde jo allerede i en Aarrække paa Kongerigets Grund virket for Modersmaalets Ret paa det videnskabelige Omraade, hvor Latinen havde Herredømmet. Nu udvidede han disse Bestræbelser ved at begynde sin utrættelige Kamp for Modersmaalets Ret i det danske Sønderjylland paa de Omraader, hvor det tyske Sprog uretmæssigt havde Herredømmet. I 1838 blev Spørgsmaalet om det danske Sprogs Stilling atter rejst i Slesvig Stænder. Nis Lorenzens Forslag om at indgive en Petition om dansk Administrations- og Retsprog i de Omraader, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog blev virkelig vedtaget, fordi Forsamlingens Præsident, Prof. N. Falck, gik ind for det trods sine slesvigholstenske Teorier. Men Nis Lorenzens Forslag var blevet kædet nøje sammen med det af Sendemand A. Petersen, Dalby, fremsatte Forslag: at andrage paa Indførelse af tre Timers frivillig egentlig Undervisning i Tysk for nordslesvigske Skolebørn, og medens det første Forslag kun vedtoges med knebent Flertal (21 Stemmer), saa vedtoges det sidste med 38 Stemmer.⁹

I den Mening, at disse Forhold havde »Adkomst til enhver dansk Mand, der interesserer sig for sit Modersmaals Skæbne«, leverede Clausen en udførlig Afhandling herom i det sidste Nummer af »Dansk Folkeblad« for 1838. Det hedder her: »Saa længe som de dansktalende Slesvigere bar deres Modersmaals Forurettelse med Tavshed, var der ogsaa

⁸ Da J. P. With i Viborg Stænder fremsatte den af Algreen-Ussing udkastede Tanke om en Forening af Kongerigets Stænderforsamlinger, udtalte han tillige, at der ikke ud fra Hensynet til Hertugdømmerne kunde være nogen Grund til at adskille det egentlige Danmark i to Dele, »snarere var der Grund til med Hensyn til Sproget, at forene den dansktalende Del af Slesvig med Jylland og den tysktalende med Holsten«, jvfr. Viborg Std. 1838 S. 889ff. Juristen J. P. With (1791—1854), Herredsfoged i Bjerger og Hatting Herreder, var J. F. Schouws Ungdomsven og saaledes næppe personlig fremmed for Clausen. ⁹ Jvfr. P. Lauridsen I, 58ff. Lauridsen ser i Sagens Forløb en Intrige fra Prof. Falcks Side og synes at mangle Blik for, at Falck paa dette Tidspunkt var en overbevist Tilhænger af Folkesprogets Ret.

fra anden Side kun Anledning til stiltiende Forundring. Men ved de her fremførte Besværinger¹⁰ er Sagen blevet henstillet til offentlig Forhandling, og jo mindre en Stænderforsamling, som paa faa Undtagelser nær er sammensat af Medlemmer, der skylder dansk Sprog og Litteratur lidet eller intet, kan anses som upartisk Dommer eller uinteresseret Talsmand i dette Anliggende, desto mere Anledning er der givet dem, der fuldelig sympatiserer med de klagende, til at henlede Opmærksomheden paa den nationale Interesse ved denne Forhandling«. Lige saa anerkendende han er over for Vedtagelsen af Nis Lorenzens Forslag, lige saa ængstelig er han nemlig over for Andragendet om Indførelse af Tyskundervisning i de nordslesvigske Skoler: »Var det danskunderviste og danskdannede Lærere, der kom til at lære Børnene noget Tysk, da vilde det være urimeligt deraf at befrygte nogen Fare for Modersmaalet. Men nu bliver Skolelærerembederne i Slesvig i Reglen besatte med Seminarister, som er dannede ved det slesvigske Seminarium i Tønder, hvor der vel ogsaa gives nogen Undervisning i Dansk, men hvor det Tyske bruges som Modersmaal«. Clausen er med andre Ord fremsynet nok til at kunne se, at »efter al Sandsynligheds Beregning vilde saaledes den foreslaaede Undervisning i Almueskoleundervisningen bringe samtlige danske Almueskoler i Slesvig i tyskdannede og tysksindede Skolelæreres Hænder og blive Middel til fra Roden at fortyske den danske Del af Folket i Slesvig«. Derfor maa der »haabes en Foranstaltning, som kan give tilstrækkelig Betyggelse i denne Henseende«, thi »ikke paa dansk Belæring kommer det an men paa dansk Dannelse, og den fornødne Betyggelse vil derfor næppe kunne erhverves uden ved Oprettelse af et Skolelærerseminarium i Nordslesvig, hvor Undervisning og Dannelse meddeles i det danske Sprog, og ved den Bestemmelse, at Skoleundervisningen i de danske Skoler alene maa overdrages til Lærere, som her er undervist og dannede«.¹¹ Lidet anede han dengang, at Folket selv vilde blive nødt til at besørge en saadan »Foranstaltning« kaldt til Live, eller hvor stor en Del af dette Foretagendes Byrder der skulde komme til at hvile paa hans egne Skuldre.

Fem Aar senere skrev Fr. Barfod om disse første Indlæg fra Clausens Haand i den sønderjydske Sag, at selv om han ikke »i et og alt har udtalt sig saaledes, at den danske Nationalfølelse og den politisk omsigtige Samfundsaaend derved skulde finde sig fuldelig tilfredsstillede, saa er det alligevel en Kendsgerning, at Stemninger og Stemmer, som de der udtaltes, hørte endnu for fem Aar siden til Sjældenhederne ... Den, der 1838 kunde føle og tale saaledes, han fortjente, og det vil sige

¹⁰ Flor, der ikke denne Gang havde udarbejdet Nis Lorenzens Forslag, var Ophavsmand til en med 1500 Underskrifter forsynet Adresse, der indeholdt betydeligt flere Krav end det nævnte Forslag. Clausen havde læst om den i »Dannevirke« 1838 Nr. 6.

¹¹ Dansk Folkeblad 1838 Nr. 51—52; Fædr. Forh. S. 64—81.

meget, 1843 at indtage den Plads i den slesvigske Grænsesag, som han i Virkeligheden indtager«. ¹²

Saaledes har vi da set, hvorledes Clausen i Løbet af Stænderinstitutionens første Aar, endnu selv staaende uden for denne, gennemgik en betydningsfuld Forskole til senere mere aktiv Deltagelse i det politisk-nationale Liv. Interessant er det at lægge Mærke til, at de Emner, som han særligt viede sine Kræfter og rige Evner, — personlig, national og kirkelig Frihed —, ogsaa siden hen vedblev at høre til dem, der mest laa ham paa Sinde. Det blev derfor ogsaa i Kampen for dem, at han hævede sig højest.

Kapitel VIII

CLAUSEN OG KUNSTEN I KØBENHAVN

Clausens Stilling ved Universitetet bragte ham til forskellige Tider i et nærmere Forhold til Kunsten og dennes Verden. »En stærk naturlig Tilbøjelighed har herved fundet en Tilfredsstillelse, hvorpaa jeg har sat stor Pris«, skriver han herom i »Optegn.« ¹ Som saa meget andet var ogsaa denne Tilbøjelighed en Arvelod fra den betydelige Fader, der tidligt havde søgt at aabne Sønnens Øjne for Skønheden og Rigdommen i Malerkunsten, Billedhuggerkunsten og Arkitekturen. Siden var han paa sin store Rejse blevet stillet over for de største Kunstværker; med baade Alvor og Ildhu havde han fordybet sig i deres Historie, og her hjemme havde han været ivrigt Medlem af den 1825 stiftede »Kunstforening«, hvor han endog 1828 havde afløst sin Ven fra Romeropholdet, C. A. Jensen, som Sekretær. ² Han var derfor som faa Lægmænd blevet egnet til at være Raadgiver, naar der skulde løses kunstneriske Opgaver. Baade Universitetet, Thorvaldsens Museum og Frue Kirke kom i den her omhandlede Periode til at nyde godt heraf.

Under Bombardementet 1807 var den gamle Universitetsbygning lagt i Aske. Længe maatte den, som Hostrup skriver, ligge hen »som en stor, rød Grushob«. ³ Der var jo saa meget andet at bygge op efter Ødelæggelsen. Da Stadsbygmester P. Malling i 1810 havde udarbejdet en pragtfuld Plan med Facadebygning i græsk Stil og omfattende den hele Universitetsgrund, havde den maattet henlægges som

¹² Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 229f.

¹ Optegn. 191. Jvfr. Skat Arildsen, H. N. Clausen og Kunsten i København, Historiske Meddelelser om København 3. R. I, 449ff. ² Jvfr. »Kunstforeningen i København«, udgivet af Bestyrelsen 1864. ³ C. Hostrup, Erindringer fra min Barndom og Ungdom S. 81.

for kostbar. I 1831 var man dog endelig blevet enig om et Kompromis, idet det da var blevet overdraget Malling at bygge Midterpartiet af Komplekset, indeholdende Auditoriehuset og Solennitetssalen.⁴ Bygningsarbejdet gik imidlertid tæt ved dets Afslutning i 1835 til Ende med, hvad Clausen betegner som »et beklageligt Brud imellem Bestyrelsen og Bygmesteren«.⁵

Som det ses af Planerne i Engelstof's og Werlauff's Indbydelsesskrift til Indvielsen 1836, havde Malling uden Tvivl tænkt sig en Udsmykning af Forhallen og Solennitetssalen med Malerier og derfor ved Opbygningen udsparet Felter til dem.⁶ I det under 21. Marts 1832 til Konsistorium indsendte Overslag var imidlertid en saadan Dekoration ved Malerier slet ikke indbefattet og ikke omtalt. Ikke desto mindre havde Malling siden hen — uden Bemyndigelse og uden Forhandling med Konsistorium eller med den nedsatte Bygningskomité — ladet paabegynde, fortsætte og fuldende en fuldstændig Dekoration af Forhallen, bestaaende af atten større og mindre Billeder, alle efter eget Valg og alle udførte af hans Ven, Abildgaards Elev, Historiemaleren C. F. Høyer. Denne var imidlertid en baade ubegavet og uselvstændig Kunstner og var følgelig blevet trængt tilbage af den Eckersbergske Skole og det under Kunsthistorikeren N. L. Høyens Ledelse opdukende saakaldte »nordiske« eller »blonde« Parti, der ved sin nære Forbindelse med det liberale Parti og dets Presse kom til at spille en stor og derfor omstridt Rolle i vor Kunsts Historie. Gennem Schouw, der stod i personligt nært Venskabsforhold til Høyer, var ogsaa Clausen kommet i Berøring med denne og blevet grebet af hans stærkt nationale Begejstring for Kunsten.⁷ I nøje Tilslutning til Høyers Dom skriver han derfor om Høyer, at han var den, »hvem man iblandt alle Kunstnere mindst kunde have tænkt sig at betro et saadant Arbejde«.⁸

Hele det store Arbejde var blevet udført for lukkede Døre. Malling havde forbudt alle og enhver Adgang. Officielt Bekendtskab med det fuldt færdige Billedgalleri fik Bygherren saaledes først i Aaret 1835. Allerede i Efteraaret 1834, da Konsistorium gennem en indsendt Regning var blevet bekendt med det nævnte Dekorationsarbejdes Paabegyndelse, havde det under 25. Oktober udbedt sig, »at ikke nogen Dekoration af Betydenhed af nogen som helst Art videre maa blive udført i den nye Universitetsbygning, før end Tegninger eller Skitser dertil tillige med Overslag over Omkostningerne er forelagt Konsistorium, og

⁴ Jvfr. E. C. Werlauff og L. Engelstoft, Udsigt over Københavns Universitets Bygningshistorie, Festprogram 1836 S. 74—81. ⁵ Optegn. 191. Til det følgende jvfr. Universitetsarkivet Nr. 204, Pakke indeholdende Papirer vedrørende Dekorationsarbejdet i Universitetsbygningens Forhal og Festsal. ⁶ Jvfr. Festprogrammet 1836 S. 83 Tabel I. ⁷ Jvfr. J. L. Ussing, N. L. Høyens Levned 1872 S. 219. ⁸ Optegn. 191. Om C. F. Høyer (1775—1855) jvfr. Karl Madsen, Kunstens Historie i Danmark 1907 S. 172f.

sammes Approbation derpaa er meddelt«. Denne Skrivelse var blevet efterfulgt af en Række besværlige Forhandlinger med Malling, og ved den Maade, hvorpaa disse af samme var blevet trukket i Langdrag, var det som sagt lykkedes ham at faa Dekorationsarbejdet ført til Ende. Konsistorium vilde dog ikke finde sig i dette fait accompli men anmodede Akademiet for de skønne Kunster om at foretage en Bedømmelse af Høyers Arbejder. Den endelige Afgørelse af Sagen er indeholdt i en Direktionsskrivelse til Malling af 25. September 1835. Da Direktionen ikke i den af Akademiet meddelte Betænkning fandt nogen Anledning til at forandre sin Mening, at »den i Vestibulen anbragte malede Dekoration var upassende«, maatte den anse det for nødvendigt, at denne borttoges, og at Vestibulens Indre restitueredes i den Stand, hvori det fandtes, før end den deri blev anbragt. Borttagelsen maatte endog være »Universitetets Kasse aldeles uvedkommende«.⁹

De ovenfor nævnte Forhandlinger var ført, uden at Offentligheden var blevet gjort bekendt dermed, men ved en Anmeldelse i Bladet »Dagen« blev nu ogsaa Publikums Opmærksomhed henvendt paa den omstridte Dekoration. Clausen, der som sagt delte Høyens Syn paa Høyer og som Medlem af Bygningskomitéen følte sig i høj Grad stødt over Mallings selvtagne Friheder, tog deraf Anledning til et Indlæg i Schouws »Dansk Ugeskrift«. I Modsætning til de fleste inden for Høyens Kreds anerkender han uforbeholdent Malling som »en agtet og fortjent Kunstner«, og om den nye Universitetsbygning skriver han beundrende, at den »allerede ved sit Udvortes er skikket til at tiltale Betragteren og vække til Deltagelse, idet dens Fysiognomi synes af sig selv at fremkalde en Forestilling om den Virksomhed, der skal have sit Hjem inden for dens Mure«. Over for Tanken om en Dekoration af Bygningen stiller han sig heller ikke afvisende, men Spørgsmaalet er, hvorvidt det af Høyer udførte Arbejde »kan siges at tilfredsstille billige Fordringer saavel med Hensyn til den arkitektoniske Anordning som til Udvalget af de historiske Sujetter og den kunstneriske Behandling af disse«. Den kunstneriske Bedømmelse vil han overlade til »Mænd af Faget« og i Stedet holde sig til Valget af de efter Mallings Anvisning udførte Sujetter, og her bliver hans Hovedanke, at »man forgæves søger et Enhedsprincip, som skulde kunne antages at have ledet det hele Valg og den hele Anordning«. »Udvalget maa derfor anses som principløst og Sammenstillingen som mislykket i sit Grundanlæg«.¹⁰

Som en Mand »af Faget« fremkom Høyen straks i næste Nummer af »Dansk Ugeskrift« med en meget hvas og personligt nærgaaende

⁹ Clausen, Dokumenteret Fremstilling af Forhandlingerne imellem Universitetets Bestyrelse og dets Bygmester, »Dansk Ugeskrift« 1835 Nr. 190; Fædr. Forh. S. 607—21.

¹⁰ Dansk Ugeskrift 1835 S. 65ff; Fædr. Forh. S. 594—603.

Artikel, hvori han fra den kunstneriske Side fældede en knusende Dom over Vestibuledekorationen.¹¹

Malling svarede selv paa disse Indlæg ved i »Dagen« at lade indrykke et Stykke, der havde til Hensigt at vise, hvor megen Ret han havde til at besvære sig over den Modstand, som Dekorationen af Vestibulen havde mødt fra Universitetsbestyrelsens Side. Der omtales saaledes en Indstilling fra Konsistorium til Universitetsdirektionen, der gik ud paa »aldeles at fritages for malerisk Dekoration«, og videre hedder det: »Dersom Konsistorium havde sat sig i Forbindelse med Bygmesteren angaaende Fortsættelsen af Dekorationen, vilde en nøjere gensidig Forklaring for en stor Del have kunnet hæve de Betænkeligheder, som nu findes indrykkede i »Ugeskriftet« med Hensyn til den udførte Dekoration, som jeg paa egen Haand ilsomt maatte fremme for ikke at se det hele kuldkastet«. ¹² Gennem »Københavnsposten« blev Offentligheden videre gjort bekendt med en senere Indstilling fra Malling til Konsistorium, hvori der i endnu stærkere Udtryk førtes Klage over »den konsekvente Fremfærd« imod Høyers Arbejde.¹³

Efter Konsistoriums Ønske paatog Clausen sig som Svar at give en dokumenteret Fremstilling af de førte Forhandlinger. Han viser herigennem for det første, at »det aldeles ikke var noget Princip i Arkitekturen, hvorom Spørgsmaalet havde drejet sig«. »Universitetsbestyrelsen havde ikke modsat sig Anbringelsen af malerisk Dekoration, men den havde nægtet Bygmesteren Ret til paa egen Haand at anbringe en saadan«, og den havde forkastet den udførte Dekoration, fordi den »for den videnskabelige Betragtning viste sig som planløs og forfejlet«, og fordi Kunstakademiet havde erklæret sig imod den fra den kunstneriske Side. Hvad for det andet angik selve Fremgangsmaaden under de besværlige Forhandlinger, konstaterede han, at Konsistorium fem Maaener igennem ofte havde henvendt sig til Malling og gentaget sin Opfordring om Indlevering af Plan, Overslag og Skitser og først henvendt sig til Universitetsdirektionen, efter at det havde overtydet sig om, at ingen Underhandling lod sig indlede ad denne Vej. »Skulde der være noget, der kunde savnes i Universitetets Fremgangsmaade og Forholdsregler, da blev det visselig ikke noget, der kan henføres under Humanitetens Kategori«, siges det til Slut.¹⁴

Men bortset fra den omstridte Dekoration, som Malling jo ikke selv havde udført, om end han havde Ansvaret for den, var og blev selve Universitetsbygningen dog et ubestrideligt arkitektonisk Mesterværk. Kunsthistorisk betegner den et Brud med den eneherkende Hansenske Empire og er af Sagkundskaben blevet betegnet som »det ypperste Mo-

¹¹ Dansk Ugeskrift 1835 S. 73ff. ¹² Dagen 1835 Nr. 228. ¹³ Københavnsposten 1835 Nr. 233. ¹⁴ Dansk Ugeskrift 1835 Nr. 190; Fædr. Forh. S. 622ff.

nument i vor romantiske Arkitektur«. ¹⁵ Sibbern var derfor heller ikke tilfreds med sine Kollegers — især Clausens og Høyens — Fremfærd over for Malling. Han vilde dog nødvendig direkte imødegaa deres Indlæg, men en taabelig anonym Kritik af Universitetsbygningen i »Nyt Magasin for Kunstnere og Haandværkere« gav ham den ønskede Lejlighed til en Artikel, hvori det blandt andet hedder: »Jeg griber denne Lejlighed til at bevidne . . . Prof. Malling min taknemlige Paaskønnelse af den Omhu og Kærlighed, hvormed han har forestaaet Bygningen; jeg haaber, han vil være overbevist om, at hvad der er forefaldet mellem ham og os Professorer, og som har afficeret os alle meget, ingeniunde har kunnet sætte mine, og jeg tør vel, skønt jeg ikke har adspurgt dem, sige mine Kollegers Erkendelse af og Følelse for den Fortjeneste, han har af sin Virksomhed til bedste for vor Universitetsbygning«. ¹⁶

Trods Sibberns Mæglingsforsøg kom Malling ikke selv til at fuldende sit Hovedværk. Den idealt følede og højt kultiverede men unægtelig ogsaa meget vanskelige og selvraadende Kunstner trak sig krænkede ind i sig selv og levede den sidste Del af sit Liv nærmest som en Særling. ¹⁷

Fortsættelsen af Arbejdet blev nu overdraget en Bygningskomité bestaaende af Arkitekterne J. H. Koch, C. F. Hansen og G. F. Hetsch, Billedhuggeren H. Freund og H. N. Clausen. Naar Clausen fik Sæde her som Konsistoriums Repræsentant skyldes det selvfølgelig især hans Sagkundskab men vel ogsaa den Omstændighed, at han var det af Konsistoriums Medlemmer, der stærkest havde paataalt Mallings uhjemlede Fremgangsmaade og derfor havde sin Del af Ansvaret for Brudet med denne. Med Hensyn til Dekorationen af Vestibulen opnaede heller ikke Komitéen Enighed, da en af Høyens udkastet Plan strandede paa C. F. Hansens modarbejdende Indflydelse. Ved Indvielsen i 1836 maatte man derfor, som Clausen skriver, »tage mod Videnskabens Tempel i raa Nøgenhed, blottet for enhver kunstnerisk Udstyrelse«. ¹⁸ Værre var det dog, at det ved en kgl. Resolution tillige blev slaaet fast, at Vestibulens Dekoration skulde udsættes, indtil Solennitetssalen, der som Regel kun brugtes ved de aarlige Fester, havde modtaget sin kunstneriske Udsmykning. Hermed havde det under Universitetets daværende økonomiske Forhold lange Udsigter, og denne Sal var tilmed fra første Færd med Rette meget omstridt. For at tilvejebringe Ro i Belysningen havde

¹⁵ Chr. Elling i Engelstoft XV, 262. ¹⁶ Nyt Magasin for Kunstnere og Haandværkere I, 116f. Jvfr. S. 89ff. ¹⁷ Jvfr. Chr. Elling i Engelstoft XV, 262. Det ibi. anførte af samme Forfatter skrevne Værk, »Københavns Universitet og dets Bygmester Peder Malling 1939«, er ikke udkommet. I »Architekten« XIX, 90ff søger Fr. Schjøtt at forsvare Malling over for Universitetsprofessorernes Fremgangsmaade. (»Malling foretrak at træde tilbage fra Universitetsbygningen fremfor at skulle staa Skoleret for nogle Professorer, der havde tilkendt dem selv Kunstforstand«). Apologien virker dog ikke særlig overbevisende. Høyer havde jo ikke malet bare »et Prøvebillede« men efter Mallings Anvisning ført hele Dekorationsarbejdet til Ende. ¹⁸ Optegn. 192.

Malling valgt det høje saakaldte »ægyptiske« Sidelys, men Følgen under vore klimatiske Forhold var ifølge »Optegn.«, at man i Salen befandt sig »i kælderagtig Luft og Halvmørke«. ¹⁹ Det første Arbejde maatte saaledes blive at aabne Vej for Lyset ved at gennembryde den østlige Mur og anbringe fem store Vinduer. Sagen blev henstaaende paa dette Punkt i nogle Aar.

Blev Universitetsbygningen og ikke mindst dens Udsmykning et Stridens Emne, saa blev dette i endnu højere Grad Tilfældet med Thorvaldsens Musæum. Herover kan dog ingen undre sig, der kender bare lidt til Datidens Brydninger i saavel kunstnerisk som politisk Henseende eller til de store Fødselsveer, navnlig af økonomisk Art, under hvilke dette nu saa beundrede Foretagende kom til Verden. ²⁰ Men ogsaa her var Clausen en af de Mænd, der stod i forreste Række.

Tanken om et Thorvaldsens Musæum var tidlig opkommet. Fra 1827 var den begyndt at tage Form, og i August 1830 havde Thorvaldsen underskrevet sit første Testamente, ved hvilket han skænkede København sine Samlinger af ældre og nyere Kunstgenstande paa Betingelse af, at disse skulde udgøre et selvstændigt Musæum, der skulde føre hans Navn. Dette Testamente var affattet paa Dansk, men uden at alle de Former var iagttagne, der i Rom udfordredes til uantastelig juridisk Gyldighed. Naar Thorvaldsen blev opfordret til at lade denne Mangel afhjælpe, trak han sig imidlertid altid tilbage. Han havde vistnok en lille Frygt for, at man ikke paaskønnede hans Gave efter Fortjeneste, og at den Betingelse, han havde stillet, ikke vilde blive opfyldt. Men i Februar 1834 lykkedes det, den Kunst og Videnskab nærstaaende, Konferentsraad J o n a s C o l l i n at opnaa et formeligt Tilsagn fra Frederik VI om, at Thorvaldsens Gave skulde betragtes som en uafhængig Ejendom, og at der skulde sikres den et værdigt Opbevaringssted. Nu syntes enhver Betænkelighed fra Giverens Side at maatte bortfalde, og 1835 hjembragte Fregatten »Bellona« den første Ladning fra det verdensberømte Atelier paa »Piazza Barberini«. Men Thorvaldsen selv blev som saa ofte før ogsaa denne Gang ventet forgæves. ²¹

Udsigten til et Musæum i København var stadig noget uklar, samtidig med at man fra andre Sider var meget virksom. Baade i München og Stuttgart tilbødes der under visse Betingelser og mod visse Forpligtelser at oprette et Thorvaldsens Musæum. Det var derfor paa Tide, da man endelig i 1837 skred til Handling. Grosserer H a n s P u g g a a r d,

¹⁹ Ibi. S. 193. Clausen betegner endog Festsalen som »et Foster af et rent Bygmesterlune«. ²⁰ Til det følgende jvfr. Chr. Bruun og L. P. Fenger, Thorvaldsens Musæums Historie 1892. ²¹ Clausen mener, at Grunden til Thorvaldsens Forbliven i Rom var, at »et Mellemværende mellem ham og hans Fædreland maatte være afgjort forinden«, nemlig Musæumsbygningen, jvfr. Optegn. 193. Dette er ikke rigtigt. Thorvaldsen kom ikke hjem med »Bellona«, fordi han lod sig skræmme af nogle ombord paa Fregatten udbrudte Koppetilfælde, jvfr. Bruun og Fenger, anf. Skrift S. 6.

der havde været sammen med Thorvaldsen i Rom, kom ved Juletid 1836 tilbage til København. Paa hans Opfordring sammentraadte de to Venner Clausen og Schouw,²² Høyen og Freund samt efter Indbydelse fra Schouw Jonas Collin. Disse fem dannede en Komité, der foruden dem selv kom til at bestaa af tolv andre, saa baade den gamle og den nye Tids Mænd blev repræsenterede. Denne Komité udstedte saa under 10. Januar 1837 en af Høyen forfattet »Opfordring til det danske Folk« om at yde Bidrag til Opførelse af et Thorvaldsens Musæum.²³

Indbydelsen spredtes med stor Omhu ad forskellige Veje over hele det danske Statsomraade fra Skagen til Elben, men paa flere Maader blev dens Modtagelse en Skuffelse. Det danske Folk levede jo endnu under Absolutismen og var vant til at lade Landsfaderen sørge for, hvad der vedkom Landets Interesse og Ære. At der stillede ret betydelige Krav til den private Velgørenhed, fandt man helt i sin Orden, men ad Frivillighedens Vej at søge et nationalt Formaal opnaaet, det var man ikke vant til. I et Brev fra 1845 til H. C. Ørsted skriver Schouw endog, »at Komitéen ved sin Optræden mødte megen Kulde dels ligefrem Modstand, og det ikke blot af alt, hvad der hørte til Hoffet, Kollegierne, Magistraten, Stiftamtmandene, Biskopperne, nogle spidsborgerlige Blade, men endog hos Mænd, hvis Stemme maatte have Indflydelse i de mere dannede Kredse, f. Eks. Brøndsted, Mynster, Rosenvinge, P. Hjort o. s. v.«,²⁴ Denne Klage, som ogsaa Clausen istemte, var dog kun delvis berettiget. Oppositionen gjaldt sikkert mindre selve Sagen end Formen for Indbydelsen og specielt den deri rettede Appel til Folkets brede kulturfjerne Lag. At der under Indbydelsen netop fandtes Navne som Clausen og Schouw, og at »Dansk Folkeblad« syntes at skulle blive Komitéens Hovedorgan, kunde for adskillige, der i det politiske Røre stod paa den anden Side, være nok til at fremkalde en vis Kulde og Kritik. Da Clausen i »Dansk Folkeblad« havde skrevet »et Par Ord til Opfordring« og dér med en for ham sjælden Varme tilskyndet Folket til at hædre »Folkets Mand« ved at give Bidrag til Indsamlingen,²⁵ protesterede saaledes den ovennævnte P. H j o r t i »Københavnsposten«. Et Musæum for Thorvaldsen erkender han ganske vist som »en skøn og ægte Indretning«, men den Maade, hvorpaa Subskriptionen til det var blevet indledet af Clausen i »Folkebladet«, betegner han som »et farligt Misgreb«, og han fører skarpe Ord om »det Sprog, den blinde Iver fø-

²² Under sin Udenlandsrejse 1816—20 havde Schouw i Aaret 1818 været sammen med Thorvaldsen i Rom. Han beretter om, hvor inderlig bedrøvet denne var over at maatte besvare de fremmede Forespørgsler om, hvilke Arbejder han havde for sit Fædreland, med et »ingen«. Meddelelser om København II, 74ff. ²³ Indbydelsen findes gengivet i J. L. Ussing, Høyens Levned S. 267ff. ²⁴ Breve fra og til H. C. Ørsted II, 221, jvfr. Optegn. 194. ²⁵ Dansk Folkeblad 1837 Nr. 51; Fædr. Forh. S. 674ff.

rer«, om »et frygteligt Selvbedrag«, om »beruset Poesi og det folkebevægende eller demagogiske Sprog«, »Forførelse« af Folket o. s. v.²⁶ Clausen, der her uventet saa sig udnævnt til Demagog af en af sine Ungdomsvenner, imødegik øjeblikkeligt og værdigt de fremsatte Indvendinger: Selv om de lavere Klasser stod paa et meget lavt Dannelsespunkt, kunde det ikke være urigtigt »at kalde dem til nogen Deltagelse i et Foretagende, som ikke har den materielle Nytte til Formaal«. Det var dog snarere fortjenstligt »at forsøge paa at vække den Erkendelse, at det nationale til en vis Grad er og bør være folkeligt«. ²⁷

I det Spor arbejdede Clausen ufortrødent videre. Sammen med Schouw foranledigede han, at der ved Trykkefrihedsselskabet fremkom to populære Smaaskrifter til Bedste for Musæet, nemlig J. M. Thieles »Om den danske Billedhugger Bertel Thorvaldsen«²⁸ og Høyens »Om Thorvaldsen og hans Musæum«. Medens Høyen udviklede Sagens idelle Betydning, behandlede Historikeren, Adjunkt C. P a l u d a n-M ü l l e r, i et tredje Skrift dens materielle. Skønt han privat ikke billigede alt, hvad Komitéen havde foretaget sig og mente, den havde fejlet ved at fremlokke »en forloren Entusiasme«, ²⁹ saa paaviste han, hvor urimeligt det var at sige, at Folket ikke havde Raad til et saadant Offer. Af de to sidstnævnte Pjecer skrev Clausen en Anmeldelse i »Dansk Folkeblad« og bidrog saaledes til at skaffe deres Anskuelser Indgang i Folket.³⁰

Den store Sum, 300,000 Rbd., som Komitéen havde drømt om, naaedes langt fra — trods alle Anstrengelser. Det samlede Beløb kom ikke engang til at overstige 70,000 Rbd. og maatte siden søges udfyldt ved at beskatte Brændeindførselen til Hovedstaden — en odios Skat, der først ophævedes 1869. Da de første større Summer var indkommet, indkaldte den foreløbige Komité en Generalforsamling til at udnævne femten Mænd til at forestaa Anvendelsen af de indkomne Bidrag. Iblandt disse valgtes atter et Formandsskab, bestaaende af Collin, Thiele og Clausen.³¹

I den følgende Tid gik Sagen lidt istaa, bl. a. fordi Thorvaldsen stadig forblev i Rom, men efter en indtrængende Skrivelse fra Collin besluttede han sig endelig til Hjemrejsen. I September 1838 bragte Fregatten

²⁶ Københavnsposten 1837 Nr. 43. Artiklen er optaget i Hjorts »Kritiske Bidrag. Politisk Afdeling« 1852 S. 355ff. Biskop Fogtmann var helt enig med Hjort, jvfr. Hjort, Udvvalg af Breve 1869 S. 247-49. ²⁷ Københavnsposten 1837 Nr. 49-50; Fædr. Forh. S. 677ff. ²⁸ Det var ogsaa Clausen og Schouw, der havde ført den »for al politisk Dannelse blottede« Thiele ind i Trykkefrihedsselskabet, ligesom de ogsaa tidligere havde vist ham »megen Velvilje«, jvfr. J. M. Thiele, Af mit Livs Aarbøger, ved C. Dumreicher 1917 II, 53f. J. M. Thiele (1795—1874) var fra 1835 Inspektør og fra 1861 Direktør for Kobberstiksamlingen, der ved hans Initiativ kom i mønstergyldig Orden. Han var desuden Digter og Forfatter. ²⁹ Jvfr. hans Brev til P. Hjort af 1. April 1837, Hjorts Breve 1869 S. 471f. ³⁰ Dansk Folkeblad 1837 Nr. 60—61; Fædr. Forh. S. 690ff. ³¹ Bruun og Fenger nævner fejlagtig Schouw i Stedet for Clausen S. 11.

»Rota« foruden den anden kostbare Ladning Thorvaldsen selv tilbage til Fædreland og Fødeby.³² »Modtagelsen, han her fandt«, skriver Clausen, »glemmes ikke af noget Øjenvidne; hvad Oehlschläger havde sunget ved Skydebanefesten i 1819, gentog sig her paa Københavns Toldbod: »Ej Aleksander til Babel kom med større Hæder og Ære«.³³

Selv havde Clausen i Forening med Schouw, Collin, Heiberg og Thiele i sidstnævntes Hjem paa Charlottenborg taget under Overvejelse, hvad der nærmest vilde blive at foranstalte med Hensyn til Thorvaldsens Modtagelse.³⁴ Ved den store Fest paa Hotel d'Angleterre den 7. Oktober bragte ogsaa han Mesteren sin hjertelige »Hilsen«.³⁵ Allerede hans Tale ved denne Lejlighed viser, hvor betaget han var af Thorvaldsens Personlighed, men endnu tydeligere fremgaar det af følgende Ord i »Optegn.«: »Femaaret (mellem Thorvaldsens Hjemkomst og Død) modtog et eget Præg ved den hæderkronede og elskværdige Oldings Tilstedeværelse iblandt os; hans Person og hans Kunst udgjorde paa ganske særegen Maade Midtpunkt for et egentligt Liv. Netop Vinteren, som jeg havde tilbragt i Rom, havde Thorvaldsen været fraværende i København. Jeg saa ham nu for første Gang med den snehvide, rige Haarpragt, med denne mærkværdige, paa én Gang imponerende og indtagende Skikkelse, »i hvilken Herren — efter Mynster Ord — havde aabenbaret sig som den ypperste Billedhugger«... Erindringer om mange skønne Dage fra hine Aar er mig uforglemmelige«.³⁶

Med Thorvaldsens Hjemkomst kom der atter Fart i Arbejdet med Musæumsplanerne. Den 5. December 1838 udstedte han et nyt Testamente og Gavebrev til sin Fødeby, og ved at modtage det forpligtede Kommunalbestyrelsen sig til at skaffe Bygningen til Veje. For saa vidt var Foretagendet sikret. Tankerne fæstnede sig nu mere og mere paa de Steder, der mentes at kunne egne sig til at bære Musæumsbygningen, men Kommunalbestyrelsen var med al skyldig Respekt for den store Kunstner ikke meget tilbøjelig til et dybt Greb i Kassen, og nogen passende Grund havde den næppe heller at tilbyde. Da kom med det nye Aar (1839) ikke et Tilbud om en Grund men en kongelig Gave af baade Grund og Bygning. Collin var den 30. December blevet kaldt til Kongen. I Forgemakket traf han Hofbygmester Koch, der sagde, at han vidste, hvad Kongen vilde tale med Collin om, nemlig om en Plads til Musæet, som han (Koch) havde gjort Majestæten opmærksom paa. Da Collin kom ind til Kongen, sagde denne, at han vilde skænke den Vest for Slottet liggende Vognskurbygning til Indretning af Musæet, og paalagde Collin at tale med Thorvaldsen herom paa Stedet for at

³² Om Thorvaldsens Hjemkomst jvfr. Sigurd Schultz, Da Thorvaldsen kom hjem (1938).

³³ Optegn. 197. ³⁴ Jvfr. Thiele, anf. Skrift II, 65. ³⁵ Clausen, »Taler holdte ved forskellige Lejligheder« (1848) S. 120ff; Clausens Tale blev efterfulgt af en Korsang af — Grundtvig, jvfr. Thiele, Thorvaldsen i København 1856 S. 29f. ³⁶ Optegn. 202f.

forebygge Misforstaaelse. I Forening med Collin og Koch besaa Thorvaldsen da Bygningen den følgende Dag, erklærede sig fuldstændig tilfreds med den og tilkendegav, at han Nytaarsdag ved Kuren vilde takke Kongen.³⁷

Den kongelige Gave kom som en meget ubehagelig Overrumpling for det Hø y e n s k e Parti inden for Musæumskomiteén — foruden Høyen selv, Clausen, Schouw o. a., der havde ønsket enten en Del af Rosenborghave eller Marmorkirkepladsen til Musæumsgrund. Her havde man haabet at kunne rejse et Monument, der straks ved sit første Syn kunde vise sig som »en Kunstens Helligdom i Norden«, som Clausen havde udtrykt det i sin »Hilsen til Thorvaldsen«.³⁸ Og nu fik man — en Bagbygning til Slottet, der syntes at maatte knuses ved Siden af dettes Murmasser. I den dybe Skuffelse over de fejlslagne gyldne Drømme var man tilbøjelig til at ville vælte hele Ansvaret over paa Collin, som om det var ham og ikke Koch, der havde henledt Kongens Opmærksomhed paa »Garderstalden«, som man haanligt kaldte den af Kongen tilbudte og af Thorvaldsen accepterede Bygning. Da Collin i et Møde den 2. Januar vilde underrette Komiteén om det passerede, anstillede Schouw derfor et formeligt Forhør om, naar og hvorledes alt dette var sket, og hvorfor han ikke havde konfereret med dem først. I den følgende Tid, skriver E. Collin, »udartede Striden fra Schouws Side til saadanne Personligheder, som kun kunde krænke, ikke bedrøve. Lige over for Clausen fremkaldte den en Brevveksling, der visselig var heftig, men i hvilken der dog argumenteredes«.³⁹ Partivæsenet var hermed i fuld Gang. At Thorvaldsen selv i et Brev til Formandsskabet erklærede sig »fuldkommen tilfreds« med den af Kongen skænkede Bygning, syntes den Hø y e n s k e Retning slet ikke at bryde sig om.⁴⁰ Man mente endnu at turde holde fast ved den af Clausen fremsatte Tanke, at det ikke var givet, hvorledes den kongelige Gave skulde være at forstaa: om det skulde agtes som forudsat, at Gaven maatte være ubetinget tjenlig til Bestemmelsen, eller om den var at anse som et Tilbud under Forudsætning af, at den ved nærmere Undersøgelse maatte findes brugbar.⁴¹ Under disse Forhold blev det umuligt at opnaa Enighed inden for Komiteén. Skri-

³⁷ Jvfr. E. Collin, H. C. Andersen og det collinske Hus S. 584f. ³⁸ Taler holdte ved forskellige Lejligheder S. 131. ³⁹ E. Collin, anf. Skrift S. 585. Efter Jonas Collins Død (1861) tilbagesendte Sønnen Edvard Collin alle Clausens Breve for at forebygge en Offentliggørelse af dem, der kunde forvirre Dommen om Forholdet mellem de to Mænd i det væsentlige. Clausen sendte under 5. Decbr. 1874 følgende Svar: »De har ganske truffet den Side, hvorfra ogsaa jeg betragter de smaa Sammenstød, der let forefalder i Mændenes Liv. Hvad jeg har haft liggende fra Forhandlingerne i 1839, har jeg for flere Aar siden kastet i Ilden. Jeg vilde ikke, at nogen Skygge skulde træde imellem mine lyse Erindringer om den bortgangne Hædersmand. Den samme Vej er nu de Papirer gaaet, som De med godhedsfuld Opmærksomhed sendte mig«. ⁴⁰ Thorvaldsens Skrivelse af 5. Januar 1839, jvfr. Clausens Skrivelse af 9. Januar; Bruun og Fenger S. 21f, 31. ⁴¹ Jvfr. Optegn. 199f og Bruun og Fenger S. 23ff.

velsen til Magistraten af 18. Januar blev derfor ledsaget af to Bilags-erklæringer. Minoritetens Erklæring, der var affattet af Collin, indskrænkede sig til at tilraade snarest mulig Bearbejdelse af den skænkede Bygning, Majoritetens, der var affattet af Clausen, foreslog at føje til Taksigelsen Begæring om at turde søge fremkaldt, samtidig med Planer til Omdannelse af det gamle, Planer til »en ny for en Sum af 200,000 Rbd. udførlig Musæumsbygning paa en fri, til Arkitektens Valg overladt Plads«. ⁴² Kommunalbestyrelsen bestemte sig under 28. Januar »overensstemmende med Thorvaldsens Ønske« for ubetinget Modtagelse af den af Kongen skænkede Bygning, og hermed var Sagen afgjort. Høyens Parti og Clausen med det havde lidt Nederlag.

Tilbage stod nu at sørge for, at Bygningen ved kunstnerisk Værdi og karakteristisk Ydre kom til at skille sig saa stærkt ud fra det store Slot, at man kunde se, det var en selvstændig Bygning. Det formede sig saa heldigt, at B i n d e s b ø l l s Plan, der helt havde vundet Thorvaldsens Bifald, ogsaa i saa Henseende ydede, hvad man kunde ønske. Komitéen gik derfor helt ind for den ved det afgørende Møde den 7. August. ⁴³

I den følgende Tid var det ikke længere det Høyenske Parti men Kommunalbestyrelsen, der beredte Sagen de største Vanskeligheder til stor Ærgrelse for Thorvaldsen. Den 5. Oktober maa Clausen saaledes skrive om »den sidste Efterretning fra Nysø, der har bragt Thorvaldsens Beslutning at rejse til Rom, efter at han har modtaget en Skrivelse fra Malling angaaende en ny Plan til Musæet. Dersom det er økonomiske Grunde, der har bevæget Kommunalbestyrelsen til at indlede nye Forhandlinger om en Tegning til Musæet, da burde vel Komitéen tilbyde at udstede en ny Opfordring til Medborgere for at kunne udføre den allerede udarbejdede Plan, med hvilken Thorvaldsen har erklæret sig tilfreds«. ⁴⁴ Som man ser, er Clausen ikke blot gaaet ind for Bindsbølls Projekt, men arbejder ogsaa med Iver for at faa det ført ud i Livet. Der blev dog ikke Anledning til at begynde nogen ny Indsamling, thi den 20. Oktober vedtog Kommunalbestyrelsen endelig Projektet, og Arbejdet kunde begynde.

Den 17. September 1848 aabnedes Thorvaldsens Musæum. For Clausen var Resultatet over al Forventning. Med Beundring og Tilfredshed kunde han skrive om Bindsbølls Værk: »Bautastenen er rejst, en Bygning, værdig ham, til hvis Minde den er viet, selv et Kunstværk af sjælfuld, tankerig Alvor«. ⁴⁵ Ogsaa hans egen betydningsfulde Indsats i Musæets Rejsning har faaet et synligt Minde, thi den sikrede ham med Rette en fremtrædende Plads i Modtagelsesgruppen paa S o n n e s Frise.

Clausens ivrige Deltagelse i Arbejdet for Thorvaldsens Musæum

⁴² Bruun og Fenger S. 34ff. ⁴³ Ibi. S. 50f. ⁴⁴ Citatet stammer formodentlig fra et Brev til J. Collin, jvfr. E. Collin, anf. Skrift S. 586f. ⁴⁵ »Fædrelandet« 1848 Nr. 238.

bragte ham naturligvis paa flere Maader i Berøring med Thorvaldsen selv, men det var Frue Kirke, der bragte ham »i nær Forbindelse« med den store Kunstner.⁴⁶

Efter Bombardementet 1807 havde Frue Kirke ligget hen som Ruin indtil 1811, da dens Skæbne blev afgjort, idet de af C. F. Hansen udarbejdede Planer og Overslag fik kgl. Approbation. Denne i mange Henseender fremragende Mand var efter Harsdorffs Død 1799 ubetinget Landets betydeligste Arkitekt. Som Harsdorff havde været Grækeren, var C. F. Hansen Romeren i vor klassicistiske Arkitektur. Han var derfor en afgjort Modstander af den gamle Bygnings hele eller delvise Bevarelse og fik da ogsaa sat igennem, at Kirken skulde genopføres i »den nyere eller rettere sagt den gamle græske og romerske Smag«, som det hed i hans Program fra 1808.⁴⁷ Af forskellige Grunde skred Arbejdet kun langsomt frem. Først i 1817 kunde Kongen nedlægge Grundstenen, og endelig i 1829 kunde Indvielsen finde Sted.

Hverken den gamle eller den unge Clausen var glade for C. F. Hansens Værk men havde ønsket Kirken opført i dens forrige Skikkelse. Det havde voldt Clausen direkte Sorg at være Vidne til Nedrivningen. »Fra min Faders Hus saa jeg med Smerte de stolte Pillerader forsvinde, den ene kolossale Murpille efter den anden blev undergravet og med stærke Tove styrtet ned i Gruset«, skriver han i »Optegn.«, og han fører hvasse Ord om Arkitekternes »tyranniske Magt« og hævder, at C. F. Hansen »stod, — al Fortjeneste som borgerlig Bygmester uførtalt —, fuldkommen uden for enhver Tanke om og Følelse for kirkelig Bygningsstil«.⁴⁸ Denne Dom er næppe, som det er blevet formodet, paavirket af Romantikens Sværmeri for Middelalderen,⁴⁹ for ud over den litterære Begejstring for Oehlenschläger synes Romantikken ikke at have haft nogen Betydning for H. N. Clausen og da slet ikke for H. G. Clausen, der var lige saa harmfuld over den Mishandling, der blev hans gamle Kirke til Del. Havde det været i vore Dage, er der heller ikke nogen som helst Tvivl om, at man havde restaureret Ruinen, men om det dengang havde været heldigt at vove Forsøget, og om det i det hele taget havde været muligt, lader sig næppe afgøre.⁵⁰

Alligevel skulde Clausen blive knyttet meget nær til C. F. Hansens Frue Kirke. Ligesom tidligere stod Kirken ogsaa i hele det 19. Aarh. under Universitetets Patronat, og Konsistorium, der næst Kancelliet var Kirkens højeste Myndighed, beskikkede stadig de to Kirkeværger, den

⁴⁶ Optegn. 203. ⁴⁷ Jvfr. Vilh. Lorenzen, Vor Frue Kirke 1927 S. 107ff og Chr. A. Jensen, Frue Kirkes Bygningshistorie, i Bjørn Kornerups »Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie« S. 42ff. ⁴⁸ Optegn. S. 36, jvfr. ibi. Anm. S. 58, hvor han gengiver Weyses lille Historie om C. F. Hansen, der ogsaa havde Planer med Roskilde Domkirke, der skulde føre til, at den kom til at staa »i en renere Stil end nu«. Om H. G. Clausens Smerte ved den gamle Kirkes Nedrivning jvfr. »Eftermælet« S. 41. ⁴⁹ Chr. Jensen i Kornerups anf. Skrift S. 42. ⁵⁰ Jvfr. ibi. S. 42.

akademiske og den borgerlige. I samfulde fyrretyve Aar, fra 1834 til 1874, faldt det i Clausens Lod at beklæde den vigtige Post som akademisk Værge, og trods al Uvilje mod C. F. Hansens Bygning er det med Rette sagt, at »han omfattede Kirken med den varmeste Interesse og indlagde sig meget store Fortjenester af dens Forskønnelse og Økonomi«. ⁵¹

Da Clausen i 1834 overtog Kuratelet, havde Kirken endnu saa godt som ingen af Thorvaldsens Arbejder, og man var begyndt at ængstes for, at Marmorfigurerne, der var i Arbejde paa Thorvaldsens egen Bekostning, »skulde finde Plads andetsteds end i den Kirke, der oprindeligt havde givet Idéen til deres Udførelse«, ⁵² men med sin sædvanlige Energi gik han straks i Gang med at løse Vanskelighederne. Da den i 1832 oprettede særlige Bygningsfond, der hovedsagelig var bestemt til Gennemførelse af Planen til Kirkens kunstneriske Udstyrelse, i 1838 var vokset til 46,000 Rbd., foranledigede han, der jo paa dette Tidspunkt var Universitetets Rektor, at Konsistorium henvendte sig til Thorvaldsen efter dennes Hjemkomst med Forespørgsel om, »hvortid der for Tiden kunde gøres noget til at anvende Størstedelen af den opsparede Kapital til at fremme den paabegyndte kunstneriske Dekoration af Kirken«. I Gensvar herpaa tilkendegav Thorvaldsen, at ligesom han haabede, at Hs. M. Kongen vilde give sit Samtykke til, at Kristusstatuen i Marmor, som var bestilt til Slotskirken, maatte erholde sin Plads i Frue Kirke, saaledes tilbød han at overlade Kirken de tolv Apostelstatuer i i Marmor og fremdeles fire Profetstatuer i Marmor til Nicherne under Portalen for 2000 Rbd. for hver Statue, d. v. s. det omtrentlige Beløb af de med Arbejdet forbundne Bekostninger. Tillige ytrede han det Forsæt at udføre et Basrelief under Søjleportalen over Hovedindgangen og Statuer af to Reformatorer i Kirkens indre Vestibule. Den hele Sum (32,000 Rbd.) for de nævnte seksten Statuer anvistes sluttelig til Indtægt for det vordende Musæum. Konsistorium under Clausens Ledelse bevidnede straks »sin dybtfølte Erkendtlighed« for Thorvaldsens Tilbud, hvorved »Danmarks Hovedkirke vil ved dets store Kunstner snart blive et lysende Midtpunkt for den kristelige Kunst«. ⁵³

Ogsaa paa anden Maade lykkedes det den utrættelige Clausen at skaffe Midler til Kirkens Udsmykning. I 1835 var hans Opmærksomhed blevet henvendt paa en Udgift, der aarlig blev opkrævet af Kancelliet

⁵¹ B. Kornerup, anf. Skrift S. 328. Vilh. Lorenzen omtaler mærkværdigvis slet ikke Clausens store Indsats for Kirken. Den eneste Gang hans Navn nævnes, er der endog Tale om en Forveksling af ham og Faderen, jvfr. Lorenzen, anf. Skr. S. 143. Heller ikke Th. Oppermann finder det nødvendigt at omtale Clausens Navn i »Thorvaldsen og Vor Frue Kirke i det af Kornerup redigerede Skrift S. 53ff. ⁵² Bygningskommissionens Skrivelse af 21. Decbr. 1832, her citeret efter Vilh. Lorenzen, anf. Skrift S. 144. ⁵³ Jvfr. Clausen, Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed i Rektoratet 1837—38 S. 190f.

under Navn af »Bidrag til den forhenværende lutherske Kirke i London«. Denne Kirke var ganske vist blevet nedlagt i Aaret 1817 men havde efterladt en Gæld, der skulde dækkes ved de vedvarende kirkelige Bidrag. Gælden var imidlertid, hvorom Clausen skaffede sig Vished, afbetalt i 1829, men desuagtet var Opkrævningen blevet fortsat fra Aar til Aar. Efter langvarige Forhandlinger lykkedes det ham at udvirke en Tilbagebetaling af det for meget erlagte, og at Summen anvendtes til Kirkens Forskønnelse.⁵⁴

Ved Thorvaldsens Død 1844 stod endnu tilbage som Fuldførelse af den oprindelige Plan for Kirkens Dekoration de fire Profeter samt Luthers og Melanchtons Statuer. Der var imidlertid al Grund til at betragte de to sidste som en senere Tilføjelse til den oprindelige Plan, fremkaldt ved Reformationsjubilæet 1836. Clausen for sin Del kunde ikke andet end finde, at der vilde blive bragt noget forstyrrende ind i den naturligt afsluttede Kreds af Billedværker, dersom Apostlenes Række skulde modtage denne Tilsætning. Med Hensyn til Profetstatuerne var det almindelig erkendt, at de vilde komme til at indtage en meget uheldig Plads ved at unddrages Lyset, skjulte i Nicher bag Portalens Kolonner. Støttende sig til disse Grunde bragte han en Simplificering af den tilbagestaaende kunstneriske Dekoration i Forslag: at lade Reformatorerne falde bort og i Stedet for de fire Profeter at lade udføre Moses og David i kolossal Størrelse til at udfylde de store tomme Murflader ved Hovedportalens Sider, hvor de som Repræsentanter for den gammeltestamentlige Lære og Kultus slutter sig sammen med Frontgruppen til Betegnelse af Evangeliets Forberedelse. Dette af et sikkert kunstnerisk Instinkt bestemte Forslag vandt Bifald og kom til Udførelse. Mosesstatuen, der skyldes H. V. B i s s e n, og Davidstatuen, der skyldes J. A. J e r i c h a u, blev dog først opstillet henholdsvis 1858 og 1860.⁵⁵

Men heller ikke Universitetets fjorten Landsbykirker blev glemte. Som Efor for den til deres Forskønnelse henlagte Konto sørgede Clausen omhyggeligt for, at de efterhaanden blev udsmykkede paa værdig Maade.⁵⁶

⁵⁴ Ibi. S. 160 Anm. og Optegn. 204f. Den danske Kirke i London var blevet opført i Slutningen af det 17. Aarh. og havde fra den første Tid modtaget et aarligt Tilskud af Moderlandets Kirker. ⁵⁵ Jvfr. Optegn. 203f; N. Bøgh, J. A. Jerichau 1884 S. 223 og Vilh. Lorenzen S. 153. ⁵⁶ Jvfr. Optegn. 206, Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed S. 178ff og Andragende til Konsistorium af 10. Marts 1844, Fædr. Forh. S. 630.

TEOLOG OG POLITIKER

b) AARENE 1839—48

Kapitel I

FAMILIEFORHOLD

Den 25. Februar 1840 afgik den næsten 81aarige Stiftsprovst H. G. Clausen ved Døden. I Frue Kirke bragte Clausen sin Fader den sidste Hilsen: »Kun en Tak modtage du her, min elskelige, forklarede Fader, fra din førstefødte Søn for alt, hvad du var ham i Barndoms, i Ungdoms, i Manddoms Aar, for alt, hvad du er og vil være ham, indtil han samles med dig«. ¹ Ogsaa et lille biografisk Skrift, »Henrik Georg Clausens Eftermæle«, udgav han samme Aar for derved at bevare Faderens Personlighed og Virksomhed i »et tro usminket Billede«; mindst kunde han give dette hen i »Zeloternes Hænder«. For af samme Grund at undgaa offentlige Anmeldelser f. Eks. i »Nordisk Kirketidende« kom Skriftet heller ikke i Bogladen men blev forbeholdt Slægt og Venner samt trofaste Medlemmer af Menigheden. ² Til »Eftermælet« er der i denne Afhandling henvist adskillige Gange, og en nærmere Omtale af det i Forhold til »Optegn.« er tidligere blevet givet og skal derfor ikke gentages her.

Ogsaa Clausens gamle elskelige Svigermoder Johanne Marie Swane, født Gad, om hvem Ingemann skrev, at hun havde »et saa stort og udvidet Moderhjerter, at det ogsaa indesluttede mange, der ikke kunde kaldes hendes Børn«, ³ blev hjemkaldt i Begyndelsen af Fyrrerne. Endnu i Sommeren 1841 kunde hun spadsere i den lange Buegang i »Søbakken«s Have, men den 12. Februar 1842 døde hun i sit Hjem i Snaregade. ⁴

Efter Faderens Død overtog Clausen »Søbakken«, som han allerede havde modtaget Skøde paa 1838, men han kunde ikke nyde godt af Opholdet derude, da han maatte bo i Roskilde om Sommeren paa Grund

¹ Eftermæle S. 12. ² Jvfr. Optegn. 233. ³ Brev fra Ingemann til Lars Swane ved hendes Død, jvfr. Swane, Blade af en Familie-Krønike S. 129. ⁴ Ibi. S. 128.

af Stænderforsamlingerne. Med den gamle Slægts Død maatte »Søbakkelivet« derfor ophøre, tilmed da det store Hus med den vidtløftige Have var dyrt at vedligeholde. Og at overtage det i Forbindelse med Svogeren, Mægler L a r s S w a n e, vilde aldrig være gaaet i Længden, da deres Forhold til Tider kunde være noget spændt. Det dejlige Sted med de mange Slægtsminder afhændedes derfor i Begyndelsen af 1843.⁵

I det københavnske Husliv bragte Aaret 1841 en væsentlig Forandring. Den akademiske Embedsbolig i Universitetsgaarden blev da ledig og tilfaldt Clausen.⁶ Det var et stort gammelt Hus. Ved Bombardementet 1807 var det blevet skaanet, men den store Bybrand 1728 havde lagt dets Forgænger i Grus, og efter den var det opført. Clausen var ellers et Par Aar før flyttet fra Krystalgade tilbage til Kronprinsessegade, og det faldt ikke helt let at give Afkald paa »den skønne oplivende Beliggenhed« dér, men da Embedsboligen var blevet istandsat, lærte han og hans Familie stadig mere og mere at skønne paa »de store Fortrin ved den rummelige og fredelige Enebolig«.⁷ Ogsaa de, der fik deres Gang der, mindedes den altid som Rammen om et meget hyggeligt og fint Kulturhjem. I Kvistetagen havde Clausen sine egne Værelser; nedenunder var Familiens Opholdsværelser, bl. a. »Salen« med skønne Mahognimøbler i Empire og Nybarok og med Væggene behængte med C. A. Jensens Familieportrætter og smukke Kobberstik, hjembragte fra de forskellige Udenlandsrejser. Der raadede en forunderlig mild og smuk Stemning over det hele. Aldrig hørtes et ubehageligt Ordskifte mellem Ægtefællerne. Alt var Harmoni og Fred. Om Kristendom taltes der som almindeligt dengang ikke saa meget, men den laa som den bærende Undertone for det hele; man levede den mere, end man talte om den. Ogsaa med Hensyn til Tjenestefolkene herskede der et i bedste Forstand patriarkalsk Forhold; aldrig lød der bebrejdende Ord til disse; det var slet ikke nødvendigt. Reglen var for øvrigt, at Tjener og Stuepige fik hinanden, hvorefter Clausen skaffede dem Stillinger som Portnerfolk eller lignende ved Kollegierne. Og umaadelig gæstfrit var Hjemmet over for Familie og Venner. Clausen var den fødte Vært, der paa en hyggelig Maade kunde sidde og fortælle morsomme og levende Smaa-

⁵ Jvfr. Opt. 225, 228f, 291 og Swane, anf. Skrift S. 129. Den 20. Oktober 1842 skrev Clausens Søster, Julie Swane, i sin Dagbog: »Henrik vil sælge Søbakken. Forbi, forsvunden er al den Fryd, den bragte, men aldrig forglemmt. Aldrig forglemmes kan eller skal den Godhedsaand, der skabte os alle der et Paradis. Du dyrebare Fader. Der hviler tusinde Minder hos os alle«. ⁶ Clausens Datter, Sofie Magdalene, har udført en smuk og følsom Blyantstegning af sit Hjem. Motivet er Boligens Nordside og den store tilhørende Have, der strakte sig over det meste af det Areal, der nu optages af Zoologisk Musæum. Tegningen ejes nu af Clausens Datterdatter, Malerinden Charlotte Frimodt. ⁷ Jvfr. Optegn. 255f. Om Embedsboligen jvfr. videre C. I. Scharling og Margrethe Scharling Dragsdahl, Henrik Scharling 1936 S. 55. I Aarene 1839-41 boede Clausen i Kronprinsessegade 385, nuværende Gadenummer 6.

træk, og altid havde han Evnen til at faa Pointen i Historierne frem.⁸ Af og til læste han ogsaa højt for Familien, i 1843 f. Eks. Oehlenschlägers »Erik og Abel« og Grundtvigs »Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord«!^{8b}

Aaret fra 14. Juli 1845 til 21. Juni 1846 betegner Clausen som »det i ydre Henseende glæderigeste Aar i sit Liv«.⁹ Om det herlige Rom var han daglig blevet mindet af det store kolorerede Prospekt af Verdensstaden, som han havde medbragt fra sin Ungdoms Udenlandsfærd, og ligeledes havde han som Medlem af det i 1830 stiftede Selskab, »De danske Romere«, benyttet enhver Lejlighed til sammen med andre hjemvendte Romafarere at dyrke og opfriske de fælles Erindringer fra Opholdet i den evige Stad.¹⁰ Nu efter 25 Aars Forløb vendte han atter Kursen mod Italien. Og denne Gang var han ikke alene men havde sin Hustru og de tre yngste Børn samt »en kær Svigerinde«, Fru Betty Hammer, med sig.¹¹ Gennem Schweiz naaedes Rom i September, og her tilbragtes i den mildeste Vinter syv Maaneder indtil Udgangen af April, dog med en Udflugt paa seks Uger til Neapel og Øerne.

Gensynet med den evige Stad var en stor Oplevelse for Clausen. I et Brev hjem skrev han henrykt om, »hvor fuldt og rigt et Liv« der her omgav dem, og »hvor lykkeligt alt formede sig«. Billedet af Katolicismen, dens mørke og dens lyse Side, genfandt han omtrent saaledes, som han havde det fra det forhen modtagne Indtryk; dog mente han, at »Udadheden og Tomheden i den hele Kultus« traadte endnu stærkere frem for ham end forrige Gang, og han maatte forundre sig over den Dristighed, hvormed man vedblev at ignorere den Stemning, der dog nødvendigvis maatte være til Stede hos det store Antal af mere oplyste Katolikker. Paa den anden Side kunde han ikke andet end blive slaaet af »den Styrke, som enhver Katolik, der har noget Indblik i Kirkens Organisation, er sig bevidst«. »Upaatvivlelig er det især Jesuiterne, der gør den katolske Kirke saa stærk og saa farlig«, udbryder han til sidst med klart Blik for Ultramontanismens stadig voksende Indflydelse under Gregor den Sekstendes Papat.¹² Ogsaa familiemæssigt nød han Italiensrejsen. »Med den tilvoksende Søn (Johannes) at læse Livius og Vergil ved den romerske Lampe, og saa Aftenlæsningen om Familiebordet: i Florents af »Benvenuto Cellini«, i Rom af »Rienzi«, i Neapel af »Pompejis sidste Dage«, det er en Underholdning, der ikke opleves anden

⁸ Mundtlig meddelt af Frk. Charlotte Frimodt, der som Barn kom meget hos Bedsteforældrene. ^{8b} Jvfr. Fættersønnen H. G. Clausen-Bagges Dagbogsoptegnelser. Særtryk af Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1943 S. 5. ⁹ Optegn. 300. ¹⁰ Jvfr. L. Bobé, Rom og Danmark 1937 II, 246ff. ¹¹ Optegn. 60. Om Betty Hammer, født Swane, der var Enke efter den allerede i 1815 afdøde Læge Jørgen Hammer, jvfr. Swane, anf. Skrift S. 53—60, 100, 124ff o. a. ¹² Rom den 6. Marts 1846 til Dr. teol. E. Kolthoff (1809—90), der var gift med Clausens Søsterdatter, Johanne Marie Swane (1815—85). (K. B.).

Gang«, hedder det i »Optegn.«¹³ Til Gengæld havde den hjemrejsende Familie næppe sat Foden paa tysk Grund, før end »Trylleriet« blev hævet paa Grund af de spændte politiske Forhold mellem Danmark og Tyskland.

Det glædelige Aar sluttede med en huslig Fest — Sølvbrylluppet. »Hvilken Lykke at kunne fejre en saadan Dag i en Kreds af Børn, Søskende og nærstaaende Venner! Hvor rig en Velsignelsesfylde har vi ikke at se tilbage paa!« — udbryder den gamle Professor tilbageskuende.¹⁴ Men Sølvbrylluppet var jo tillige det umiskendelige Vidnesbyrd om, at Clausen, der nu stod som Slægtens ældste, havde naaet Livets Middagshøjde. Han var ved nævnte Fest 53 Aar gammel. En Sammenligning mellem C. A. J e n s e n s Portræt af den unge Romafarer fra 1820 og M a r s t r a n d s Portræt fra 1841 af den modne teol. Professor viser tydeligt den ydre Forandring. Der var i Aarenes Løb kommet noget — in bonam partem — antikt over hans hele Personlighed. Den lille, fine, slanke men senestærke Skikkelse, det smukke Hoved med de plastiske Træk, de livfulde Øjne og det tykke nu graanende Haar strøget bag Ørene, viser os Billedet af en Mand, der alene ved sit Udvortes maatte skabe Respekt om sin Person.¹⁵

En var der dog, der ikke vilde respektere H. N. Clausen, og det var hans egen Broder, Carl Gottlieb Clausen, der som Landmand havde tilbragt en Række Aar paa forskellige Ejendomme bl. a. i Jylland, hvor han desuden var Redaktør af »Jyllandsposten« i Aarene 1838—41. Derefter var han i nogen Tid Ejer af nogle Gaarde paa Amager, men trods ubestridelig Dygtighed som Agrar havde han ikke Lykken med sig paa Grund af andre uheldige personlige Egenskaber. I den clausen-swaneske Familiekrønike omtales han omstændeligt men bedømmes strengt, især fordi han direkte søgte at gøre Skandale af sin Uenighed med den øvrige Familie.¹⁶ I det ellers for H. N. Clausen saa glæderige Aar 1846 udsendte han nemlig en Pjece med Titlen »Om Professor H. N. Clausen som Broder betragtet«. Han havde samme Aar maattet afstaa sine Ejendomme paa Amager; hans Skrift klinger derfor som et Smertensskrig ved Tanken paa, at hans Hustru og store Børneflokk vil blive udjaget fra et hyggeligt Opholdssted og synke i Elendighed. Men i sin Desperation vil han vælte Ansvaret for Ulykken over paa sin Familie. Han tror, at hans Slægtninge kunde have forhindret den, om de havde villet, og derfor bryder han i sin Fortvivlelse med alt og blot stiller sin Broder, sin hele Slægt og alle dens indre Anliggender for Offentligheden. I Stedet for at omstyrte Huset over sine Fjender kom C. G. Clausen dog blot til helt at omstyrte Bygningen over sig selv. Goldschmidts »Corsaren«, der i Modsætning til de andre Blade ikke

¹³ Optegn. 300. De nævnte Romaner skyldes den engelske Forfatter Edw. Bulwer (1803—73), der i Tiden mellem Scott og Dickens var sit Lands mest læste Romanforfatter.

¹⁴ Optegn. 309. ¹⁵ Marstrands Portræt tilhører Charlotte Frimodt. ¹⁶ Jvfr. Erslews Forfatterleksikon I, 297 og Supplement I, 318; Swane, anf. Skrift S. 109, 126.

kunde modstaa Fristelsen til at omtale C. G. Clausens Smædeskrift, gjorde det dog med megen Takt. »Det kan ikke nægtes«, hedder det, »alt, hvad C. G. Clausen anfører imod Broderen, for at det skal geraade ham til Skam, geraader ham i Grunden ikke til Skam; det maa endog geraade ham til Ære, at selv i hans privateste Liv kan en med Husets Hemmeligheder saa godt bekendt Fjende ikke finde værre Ting — jo mere C. G. Clausen blotter ham, desto hvidere bliver han . . . Saa vist som man, hvis det havde vist sig, at Professor Clausen hemmeligt havde gjort sig skyldig i en Kjeltringestreg, vilde have raabt: riv ham ned fra Præsidentstolen i Roskilde Stænder — saa vist kan man nu sige: Prof. Clausens private Liv ligger aabent som hans offentlige Færd. Begge Steder viser han sig ens, som en myndig, herskende Aand, som en noget kold og nøjeregnende Aand, men som en Mand, der nøje udregner sin Pligt og — gør den«. Det sidste havde Goldschmidt selv personlig Erfaring for.¹⁷ Men en kedelig Affære har hele denne Sag unægtelig været for Clausen. Han betragtede jo i Forvejen sit Privatliv som Tabu, saa det er forstaaeligt, at han i »Optegn.« ganske simpelt tier Broderen ihjel. En anden Sag er, at han saa derved ogsaa gør Billedet mere idyllisk, end det i Virkeligheden var.

En stor Glæde var det ham til Gengæld, at han igen kom til at staa i et venligt Forhold til sin yngste Broder, Emil Theodor Clausen, der nu var Sognepræst i Boeslunde. Hans ivrige Tilslutning til Grundtvig midt i Stridsaarene havde rejst en Skillemur mellem dem, men efter Fæderens Død og under Emil Clausens langvarige Sygeleje bragtes det gamle Forhold med Lethed til Veje.¹⁸

Kapitel II

CLAUSENS FORELÆSNINGER 1839—48 OG STUDENTERNE

- 1839 S: Johannes-Evangeliet og en kritisk Vurdering af den mytiske Behandling af den evangeliske Historie.
- 1839 V: Paulus's Breve til Filippi og Thessalonika. 1. Del af Dogmatikken.

¹⁷ »Corsaren« 1846 Nr. 309. Om Goldschmidts Sammenstød med Clausen fortæller Kr. Arentzen: I Efteraaret 1836 ved Examen Artium var Goldschmidt blevet eksamineret af Clausen i Religion. Resultatet var et haud, der stødte den unge ærgerrige Jøde fra »Indkaldelse«. I den Anledning var han ilet til Clausen og havde søgt at bevirke en Forandring i Karakteren, idet han gjorde gældende, at han havde arbejdet for Udmærkelse. »Hvis det er derfor, De har arbejdet«, lød Clausens Svar, »glæder det mig, at De ikke har opnaaet det«, jvfr. Arentzen, Fra yngre og ældre Dage 1886 S. 46f. ¹⁸ Jvfr. Optegn. 41 Anm. og L. U. Boisen i »Dansk Kirketidende« (1851) VI, 653.

- 1840 S: Paulus's Breve til Efesus og Kolossæ. 2. Del af Dogmatikken.
 1840 V: De tre første Aarhundreders apologetiske Skrifter. Synopsen.
 1841 S: Confessio Augustana. Synopsens Afslutning. Derefter vil han privat, i Foredrag beregnede paa et større Publikum, udvikle Hovedstykkerne af den kristelige Religion.
 1841 V: Peters to Breve. 1. Del af Dogmatikken.
 1842 S: 2. Del af Dogmatikken.
 1842 V: Synopsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
 1843 S: Apokalypsen. Apologetikken i de tre første Aarhundreder.
 1843 V: Paulus's Breve til Efesus og Kolossæ. 1. Del af Dogmatikken.
 1844 S: 2. Del af Dogmatikken.
 1844 V: Synopsen. Kritisk og dogmatisk Gennemgang af Confessio Augustana.
 1845 S: Synopsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
 1845 V: Ingen Forelæsninger paa Grund af Udenlandsrejsen.
 1846 S: Ingen Forelæsninger paa Grund af Udenlandsrejsen.
 1846 V: Synopsen. Nytestamentlig Hermeneutik.
 1847 S: Confessio Augustana. Johannes-Evangeliets.
 1847 V: Indledning til Dogmatikken og 1. Del af Dogmatikken.

Af sin akademiske Virksomhed i det her omhandlede Tidsafsnit giver Clausen i »Optegn.« et meget fyldigt Billede, fordi den fra denne Tid efter hans egne Ord antog »en fastere Skikkelse«: »Den har i de efterfølgende Aar delt sig for mig i to etaarige Kursus: det ene omfattende Tros-læren og de dertil hørende indledende Undersøgelser, det andet Hermeneutikken og Fortolkning af forskellige Dele af det nye Testamente; hertil har jeg føjet Udvikling af den Augsburgske Konfession enten alene eller i Forbindelse med Apologien. Ved denne Fordeling, som skiftevis har ført mig i den indadvendte Refleksions Retning og i en historisk-filologisk Retning, har jeg bestandig haft aandsforfriskende Afveksling . . . Det akademiske Aar ved Efteraarsterminen har jeg desuden aabnet med en Række af Indledningsforedrag for de begyndende Teologer: en Udsigt over Forholdet imellem de forskellige teologiske Fag, og dertil har jeg knyttet Vink angaaende Anlæg og Plan i Studiet«. »Katedervirksomheden« — fortsætter han tilbageskuende — »har været mig i høj Grad tilfredsstillende; de Timer, jeg har anvendt paa Forberedelsen til Foredraget og paa selve Meddelelsen i Kredsen af mine Tilhørere, er de lykkeligste i mit Liv. Just denne Art af Foredrag, som er bestemt til at grundlægge, udforme og befæste en selvstændig kristelig Overbevisning, at tilvejebringe et levende og frugt-bart Forhold imellem Kristendommens Aabenbaringsobjekt og det menneskelige Subjekt . . . just denne Behandling af Stoffet har svaret til min aandelige Evne og Retning. Jeg har fra først af valgt den frie Foredrags-

form som den, der i Særdeleshed paa den teologiske Lærestol er den ene fyldestgørende for Docenten som for Tilhørerne. Vistnok har jeg, særlig ved de dogmatiske Forelæsninger, haft udførte Momenter at støtte mig til, og den hele Tankefølge har været nøje gennemtænkt, men dog ikke anderledes, end at jeg i Timen selv har kunnet lade Tanken arbejde frit i Henseende til Form, Fremstilling og Sammenstilling. Der er ved en saadan Foredragsform ladet Rum for en uafbrudt Vekselvirkning imellem Lærer og Tilhører«. Clausen mener fremdeles at kunne sige, at hans Deltagelse i det politiske Liv herved kom ham »ikke lidet til gode«, thi det blev ham »ret indlysende, hvor meget der kan baade vindes og tabes ved den heldige og den uheldige Form, hvorledes en anfægtet Sag maa gribes an og behandles for at bryde Modstanden, afvæbne Indvendingerne, vinde de vaklende, selv de modstræbende«. ¹ En stor personlig Sejr for ham var, at det endelig i 1840 lykkedes Modersmaalet at gøre sig gældende i Universitetets teologiske Høresale. Men selv efter at Latinen var blevet fortrængt fra Katederet, beholdt den for de eksegetiske Fags Vedkommende sin Plads ved Eksamensbordet lige indtil 1849. ² Dette for os saa selvfølgelig, at Modersmaalet anvendes til videnskabelig Brug, betød dengang intet mindre end en Revolution, ikke mindst med Hensyn til Eksegese. »Man maa« — som Clausen skriver — »selv have gennemgaaet Stadierne for at dømme om, hvor gennemgribende en Forandring der er foregaaet med Skriftfortolkningsarbejdet fra den Tid, da Modersmaalet afløste den fremmede, stiftstøbte Sprogform«. ³

Det er unægtelig et meget idyllisk Billede, den gamle Professor har tegnet af sin Forelæsningsvirksomhed i 1840erne. De mørke Skygger, der hører hjemme i det virkelige Billede, er ligesom blevet udvisket. Vi er derfor her nødt til at trække dem op for at faa det fulde Billede frem. Den ved *Martensen* fremkaldte spekulative Bevægelse havde stadig sit faste Tag ogsaa i de Studenter, der samledes omkring Clausens Kateder, og — som vi tidligere har set — afslørede dens Farer snart for hans nøgternt kritiske Blik; men langt farligere syntes ham dog den dermed forbundne Bevægelse, som *Strauss's* Skrifter foraarsagede. Medens den hegelske Filosofi troede at have sammentømret et uomstyrteligt Tempel, afslørede det jo nu, at det ikke er Filosofiens Kalk, der mægter at sammenbinde for evige Tider. Adskillige af de unge blev saa stærkt grebet af *Strauss's* Tanker, at det ikke kan undre os, at Clausen i sine Forelæsninger ofte og meget bittert polemiserede imod hele den spekulative Retning. Men især slog han haardt, naar det gjaldt om at komme Venstrehegelianismen til Livs. Mest bekendt er vel nok, at den senere

¹ Optegn. 234ff. ² Jvfr. H. Matzen, Københavns Universitets Retshistorie II, 173. ³ Optegn. 234.

filosofiske Professor, H a n s B r ø c h n e r, i 1841 blev nægtet Adgang til den teol. Embedseksamen, fordi han i sit Petitum havde været ærlig nok til at anmelde sig som Straussianer, medens maaske til en Tid adskillige andre i Tavshed bragte den samme Indstilling med til Eksamenbordet.⁴

Var Fyrrerne end paa mange Maader en stor Tid i Danmarks Historie, saa var de dog samtidig en Tid, hvor det tyndede mærkbart ud i de teologiske Auditorier. Skønt det teol. Fakultet havde saa fine Navne at opvise som Martensen og Clausen, saa virkede disse ikke længer saa dragende paa Studenterne som tidligere. Et Faktum er, at medens den aarlige gennemsnitlige Tilgang af nye teol. Studerende i Aarene 1833—39 var 83, saa er det tilsvarende Tal for Aarene 1840—48 kun 44.⁵ Og ikke blot Kvantiteten men ogsaa Kvaliteten har været nedadgaende, thi vi finder saa godt som ingen af Aarhundredets store kirkelige Navne blandt de unge, der efter 1840 meldte sig til det teol. Studium. Hele den stærke nationale og politiske Bevægelse, der er saa karakteristisk for denne Periode, synes med andre Ord med hele sit dennesidige Præg at have virket saadan paa den studerende Ungdom, at denne har foretrukket andre og mere praktiske Studier frem for Teologien.

Efter disse Bemærkninger vil vi som sædvanligt gennem enkelte Stikprøver undersøge, hvordan disse Aars teol. Studenter betragtede og bedømte Fakultetets summus theologus.

Vi begynder med et lille morsomt »Familiebillede«. Da Clausens Søstersøn, H a n s J ø r g e n S w a n e, i 1843 havde været oppe til skriftlig Eksamen, og Clausen kun havde erklæret hans eksegetiske Opgaver for haud, nedskrev han med ungdommelig Vrede og Skuffelse følgende i sin Dagbog: »Onkel Henriks Eksegese er noget gammelt, forrøget, aandløst Tøj, som han ikke kan faa noget livligt Menneske til at give sig, som han vil have det, og i det hele ser han ved Bedømmelsen mere paa, om Vedkommende med en vis Klarhed og Bestemthed i et rent Sprog kan udvikle en Tankegang, end paa et bestemt teologisk Resultat, der udspringer af et bestemt System. — Disse Dage efter at Onkel Henrik havde sagt mig sin Dom om det skriftlige, var mig altsaa utaalelige . . . Jeg fik Medlidenhed af Tante Gitte, og endelig at berede Fader og Moder den Sorg, det var utaaleligt. Jeg gik derfor igaar op til Martensen for at forhøre mig . . . Hvor frydedes jeg. At det hele hos ham maa blive laud, er jeg temmelig sikker paa . . . I Aften skal jeg hen til Clausen.

⁴ Jvfr. Selmer, Universitetsaarbog 1841 S. 71ff; Om Strauss's Indflydelse paa de unge jvfr. f. Eks. F. L. Liebenberg, Nogle Optegnelser 1894 S. 26f og Kr. Arentzen, Fra yngre og ældre Dage 1886 S. 32f. ⁵ Den aarlige Tilgang af nye teol. Studenter i Aarene 1833—39 er 87, 76, 90, 68, 93, 75, 94. De tilsvarende Tal for Aarene 1840—48 er 63, 71, 37, 49, 36, 50, 43, 21, 26. Universitetsarkivet. Album, in quo inscribuntur nomina civium academicorum, qui theologiæ studium profitentur.

Tante Gitte haaber jeg da at kunne se i Øjnene. Men Hovmod eller Overvurdering skal jeg vel vogte mig for«. ⁶

Adam Fabricius (Stud. 1841, Kand. 1847) mindedes altid Clausen som en af sine kæreste Universitetslærere og udtalte sig med stor Veneration om ham. Bindeleddet imellem dem var dog ikke saa meget Clausens Teologi som hans statsborgerlige Virksomhed. Fabricius var nemlig højst ivrig Skandinav og ogsaa meget varm for den sønderjydske Sag. Som Kandidat kom han af og til i Clausens Hjem. ⁷

Den senere Domprovst i Roskilde Ludvig Gude (Stud. 1837, Kand. 1844) omtaler i sit Doktorvita af de teol. Professorer kun Clausen og Martensen og nævner dem som Lærere, fra hvem der udgik »en vækkende Beandelse«; men af de to var det ikke Clausen men Martensen, der blev Gudes egentlige »Lærer i Teologien«. ⁸

Præsten og Højskolemanden Jens Schjørring (Stud. 1844, Kand. 1850) skriver i sine Ungdomserindringer, at kun én af de teol. Professorer fik Indflydelse paa ham, og det var Martensen. Schjørring deltog dog med Begejstring i Fakkeltøget, der i 1844 bragtes Clausen ved hans Tilbagekomst fra Stænderne, hvor han havde talt for den sønderjydske Sag. ⁹

Provst Frederik Nielsen (Stud 1838, Kand. 1843) er den, der i sine »Minder« giver det fyldigste Billede. Det siges her, at »i det teol. Fakultet var Martensen den af Professorerne, der udøvede den største Indflydelse paa de Studerende. Men ogsaa Clausen samlede ikke faa Tilhørere, navnlig i Forelæsningen over Dogmatikken, der gav et bibelsk og dogmehistorisk Apparat, som aldeles manglede i Martensens Behandling; men medens Martensen uforbeholdent udtalte sin Overbevisning, førtes man hos Clausen kun til Modsætningerne, og der var ingen Bekendelse, der vidnede om, at han selv var kommet til Hvile. Han polemiserede ofte meget bittert imod Spekulationen og var ikke sjældent træffende i Karakteristikken derover. Som Ekseget traadte Rationalismen mere uforbeholdent frem hos ham, og han kom ikke videre end til Distinktionerne imellem det mere og mindre rimelige med Fornuften til Deler og Dommer. Han tiltalte ved sit livfulde Aasyn, hvis Minespil var meget udtryksfuldt. Imedens Martensen ofte havde en konvulsivisk Gestikulation, stod Clausen

⁶ Biskop Jørgen Swane og hans Hustru, Mem. og Breve XLIII, 12f. H. J. Swane (1821—1903) var Søn af Mægler Lars Swane og Julie Annette Clausen. 1877—1901 var han Biskop over Viborg Stift. ⁷ Venligst meddelt mig af Prof. Knud Fabricius, som jeg herved bringer min Tak. Adam Fabricius (1822—1902) var 1859—64 Sognepræst i Bjørnsholm og Forstander for Ranum Seminarium, 1864—74 Præst paa Drejø, 1874—88 Præst i Holme. Mest kendt som historisk Forfatter (»Illustreret Danmarkshistorie for Folket«). ⁸ Jvfr. Universitetsprogram November 1874 S. 44. L. Gude (1820—95) blev 1848 Sognepræst i Hunseby og 1866 Domprovst i Roskilde. ⁹ Jvfr. Jens Schjørring i »Aarboeg for dansk Kulturhistorie« 1895 S. 141, 151. J. Schjørring (1825—1900) var som Kapellan bl. a. hos Birkedal i Ryslinge, 1864 Præst i Hodde-Tistrup, 1878 i Ørslev. Kendt som Salmedigter.

ganske rolig paa Katederet. Der var noget koldt over ham, men ogsaa noget, der imponerede, og hans hele frisindede Optræden, navnlig i Politik, gjorde ham meget anset iblandt de Studerende. Et Træk af ham mindes jeg fra mit Rusaar, da den ungdommelige Forsamling ved sin Tramphen havde nødt Matematikeren Ramus til at forlade Katederet. Lidt efter aabnedes Døren til Professorens Aftrædelsesværelse, og en lille Mand kom til Syne, der en Stund betragtede Forsamlingen; der blev ganske stille, og Clausen sagde: Er det Studenter? hvorpaa der fulgte Ro. Man skammede sig«. ¹⁰

Det fælles for de her anførte Studenter fra Fyrreerne er da for det første, at de nævner Martensen som den Universitetslærer, der i særlig Grad prægede deres Studieaar, og for det andet, at de dernæst nævner Clausen som den, der i Betydning og Indflydelse gik langt forud for Fakultetets øvrige Medlemmer. Altsaa selv i disse Aar, hvor to Tidsaldre mødtes, ser vi det Særsyn, at han ikke slap Taget i den studerende Ungdom. Det vilde jo have været det konsekventeste, om Studenterne havde forladt eller i det mindste glemte den Mand, hvis Teologi de efter 1837 ikke mente at have Brug for. Naar det ikke skete, skyldtes det hans frisindede Gransknings Alvor, hans Fremstillings Klarhed og Skønhed og endnu mere hans offentlige Virksomhed paa det politisk-nationale Omraade, men i ganske særlig Grad hele hans redelige, mandige og sandhedskærlige Personlighed, med andre Ord Manden H. N. Clausen selv.

At Clausen paa sin Side stadig omfattede Studenterne med stor Interesse, aflagde han ogsaa i disse Aar mange Beviser paa. Her skal kun anføres, at han i Periodens Begyndelse, kraftigt bistaaet af H o h l e n b e r g og S c h a r l i n g, kæmpede for en Forhøjelse af Kommunitetsstipendiet og skarpt paatalte, at dets Midler anvendtes til andre Formaal end de i Fundatsen bestemte. Da den af Konsistorium nedsatte Komité i 1840 havde anbefalet en Sammenlægning af Kommunitetets og Universitetets Midler med den Begrundelse, at Pengeunderstøttelsen til de Studerende maatte anses for tilstrækkelig, erklærede det teol. Fakultet i en Skrivelse til Konsistorium lige tværtimod, »at det, der for Tiden fra Kommunitetets Side gøres til Understøttelse for de Studerende, ingenlunde svarer til, hvad man i vor Tid, med Hensyn til manges store Trang og til Stiftelsens Evne, med Billighed kan vente, og at det derfor vilde være uforsvarligt ikke at udvide dens Virksomhed«. Man maatte »paa det bestemteste« andrage paa, at der ikke toges nogen Beslutning, som hindrede Kommunitetet i, nu og i Fremtiden, at virke efter sin Plan, og man bad om, at den tilstillede Protest som Bilag maatte følge med til Universitetsdirektionen. Denne Optræden fra Clausens og Kollegers

¹⁰ Fr. Nielsen, Minder 1881 S. 46f, jvfr. 57f. Fr. Nielsen (1819—89) blev 1855 Sognepræst i Frøslev-Møllerup, 1861 i Aasted-Skærum og Provst, 1873 i Oure-Vejstrup.

Side er dem tilvisse til Ære, men desværre naaedes denne Gang lige saa lidt, som da Kampen i 1837 stod om Universitetsmidlerne, thi den 15. December 1843 faldt den kgl. Resolution, hvorved Kommunitetet udslettet som selvstændig Institution.¹¹

Naturligvis var Clausen glad for den Popularitet, han var Genstand for hos Studenterne, men at han ikke var bange for at sætte den paa Spil, viste han bl. a. ved sin Holdning i Striden om »Studentersamfundet«.¹² Under de bevægede Forhold i Begyndelsen af Christian den Ottendes Regering var »Studentersamfundet« blevet stiftet som en formel Organisation af de danske Studenter, og selv om det ikke direkte var politisk Øjemed, der skabte den nye Forening, mistænkte Myndighederne ikke uden Grund Studenterne for at ville gribe aktivt ind i Politik som en hjemlig Jakobinerklub. Da Konsistorium derfor vilde tiltage sig en kontrollerende Myndighed over Samfundet, kom det til aaben Strid. Der er ingen Tvivl om, at Flertallet af Konsistoriums Medlemmer — og da ikke mindst den liberale Clausen — vilde »Studentersamfundet« alt godt, men over for Kongen, Kancelliet og Universitetsdirektionen var de nødt til at tage visse Hensyn, hvis de ikke selv skulde blive beskyldt for at bole med Ungdommens radikalere Form for Liberalisme, og hvis de vilde undgaa Politiets Indblanding i Forholdet mellem Professorer og Studenter. Enden paa Striden blev følgelig, at Konsistorium paa Grund af »Studentersamfundet«s genstridige Holdning i en Bekendtgørelse af 16. Juni 1840 direkte ophævede dette. Seks af Konsistorium: Clausen og de af ham fulgte tre andre Teologer plus S i b b e r n og R e i n h a r d t vilde have nøjedes med at forbyde de egentlige Studenter al videre Deltagelse i Samfundets Møder men bøjede sig for Flertallets Afgørelse. Samfundets Bestyrelse vilde derimod ikke bøje sig men appellerede til snart sagt alle mulige Instanser, deriblandt ogsaa Stænderforsamlingen i Roskilde. Clausen udtalte under Debatten her, at Samfundet havde fundet megen Velvilje hos Universitetets Professorer, men at denne Velvilje kun havde fundet ringe Anerkendelse, da de Studerende ikke havde villet indrømme Konsistorium nogen Tilsynsret. Det akademiske Senat vilde have svigtet sin Pligt, hvis det havde opgivet denne Ret. Han kunde derfor lige saa lidt som S c h o u w, der ogsaa havde haft Ordet, dele den af Samfundets Bestyrelse udtalte Frygt for, at Forsamlingsfriheden var udsat for Fare, fordi Samfundet blev opløst.¹³ Naar altsaa ikke engang en Mand som Clausen vilde tage sig af »Studentersamfundet«, var dets Sag redningsløst tabt. Clausen handlede naturligvis efter sin Overbevisning, men helt frikendes for, at han tog et vist Hensyn til, hvad Kongen mente om Sagen, kan han ikke. Samfundets

¹¹ Det teol. Fakultets Kopibog Nr. 258, 10. September 1840; her citeret efter K. Fabricius, Regensen 1925 S. 19ff. ¹² Til det følgende jvfr. H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie II, 1—62. ¹³ Jvfr. Std. 1840 Sp. 1088ff.

genstridige Holdning over for Konsistorium har sikkert heller ikke huet den nok frisindede men ogsaa myndige Professor, og den Omstændighed, at de af Venstrehegelianismen stærkt paavirkede teol. Studenter H. Brøchner¹⁴ og B. Bøggild paa et af Samfundets Møder havde fremført skarpe Udtalelser om det teol. Fakultets Ensidighed, har selv sagt ogsaa spillet en Rolle i hans Overvejelser. Helt tilfreds med sin Optræden over for »Studentersamfundet« har han dog næppe været. Bemærkelsesværdigt er, at han i »Optegn.« ikke med saa meget som ét Ord nævner Striden herom, skønt den i høj Grad havde optaget hans egen og mange andre baade ældre og yngre Akademikers Tid og Opmærksomhed. Ved sin Holdning havde han unægtelig sat sin Stilling til Studenterne paa Spil, men Fr. Barfods Spaadom, »at hans Dødshug, fremkaldt, som vi antager, ved en skæv Opfattelse af Forholdene, ... truer med at tilintetgøre hans Studenterpopularitet«,¹⁵ gik dog, som vi har set og senere skal se, ikke i Opfyldelse. Dertil var hans Stilling for fast og for sikker.¹⁶

Kapitel III

RUDELBACH OG DET TEOL. FAKULTET

Inden for Fakultetet var Stillingen stadig den samme som omtalt i foregaaende Parallelafsnit, d. v. s. Flertallet fulgte som Regel Clausen, medens Martensen derimod ofte indtog en Særstilling. Var Hohlenberg ikke død, havde følgende Linjer derfor været unødvendige. Men Hohlenberg døde som sagt — i Juni 1845. For Clausen var det en stor personlig Sorg at miste den mangeaarige Ven og Kollega, der kun blev 48 Aar gammel. Ved Graven bragte han ham det sidste Farvel og sin dybtføjte Tak: »Denne Tak skylder ingen dig saa varm og saa inderlig som din nærmeste Embedsbroder; ... dit Vennesind var til enhver Tid det samme, stod mig altid aabent, lige ømt og trofast, oprigtigt og paa-lideligt«. ¹

¹⁴ Otte Aar senere rettede Brøchner igen et skarpt Angreb paa det teol. Fakultet: »Det teol. Studium ved vort Universitet« i »Fædrelandet« 1848 Nr. 67. ¹⁵ Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 235. ¹⁶ For Fuldstændighedens Skyld skal anføres, at ikke alle Studenter var lige tilfredse med Clausens politiske Gerning, idet de mente, at han derved til-sidesatte sin Videnskab. Følgende anonyme Vers taler herom: »O Clausen, Clausen. Du kan ikke mere, / Du er fortabt i djævelsk Politik. / Teologien kan ej dig interessere, / Paa Staten nu Du hefter kun dit Blik. / Men vilde Du med al din Vidskabs Fyld, / Igen som fordum tage Fat paany, / Da vilde Teologerne dig hylde, / Og til din Visdoms klare Tale ty«. Jvfr. C. G. Clausen, Om Prof. H. N. Clausen som Broder betragtet S. 47.

¹ Clausens Afskedsord i »Tidsskrift for udenlandsk teol. Litteratur« 1845 S. 397f.

Dødsfaldet rejste det Spørgsmaal, hvem der skulde besætte den ledige Plads i Fakultetet som Lærer i det gamle Testamente. Rudelbach, der siden 1828 havde været Superintendent i Glaucha i Sachsen, men som i Slutningen af 1845 var vendt tilbage til København, meldte sig i Foraaret 1847 med Begæring om at maatte holde teol. Forelæsninger ved Universitetet — et Skridt, der efter Rudelbachs egen Meddelelse til Erslews Forfatterleksikon blev taget »paa Christian den Ottendes Opfordring«.² Fakultetet anbefalede naturligvis Andragendet, men Ønsket om, at Forelæsningerne maatte holdes i det teol. Fakultet, stillede det sig afvisende overfor, thi man var straks klar over, at Rudelbach ikke i det lange Løb vilde nøjes med at være Privatdocent men direkte søge Optagelse i Fakultetet; men ingen her og da slet ikke Clausen ønskede den stridbare Mand til Kollega. Hvor meget Frisind Clausen end havde, — et Frisind, der bl. a. det foregaaende Aar havde givet sig Udtryk i, at han i Modsætning til sine Kolleger havde været stemt for Antagelsen af L. Helvægs Licentiatafhandling »Om Troen og Guds Ord« trods den deri aabent udtalte Tilslutning til Grundtvigs Teologi³ —, saa kan ingen fortænke ham i, at han bestemt vægrede sig mod at faa sin skarpe Modstander fra Kirkekampens Aar knyttet til det Fakultet, hvor han gav Tonen an. Skønt Christian VIII var personlig interesseret i Rudelbachs Udnævnelse til teol. Professor, lykkedes det virkelig Clausen at faa denne forpurret; men hvis Rudelbachs Meddelelse til Erslews Forfatterleksikon: at hans Ansættelse som teol. Professor hindredes ved, at »Fakultetet indgik med en Remonstration til Kongen for angivelig »afvigende Retning««, skal forstaas saaledes, at han skulde være beskyldt for at føre falsk Lære, saa er det i hvert Fald ikke i Overensstemmelse med Virkeligheden. Den af Clausen affattede og af de øvrige Fakultetsmedlemmer enstemmigt tiltraadte Erklæring af 8. April 1847 er for det første ikke stilet til Kongen men til Universitetsdirektionen, og for det andet er der intetsteds Tale om nogen »afvigende Retning«. Ønsket om ikke at faa Rudelbach knyttet til Fakultetet begrundes nemlig dels med, at han ikke er speciel Orientalist, dels med den aabent udtalte Frygt for, at det eksklusive og polemiske Forhold til den friere Udvikling i Kirke og Teologi, hvori han vil stille sig, vil fremkalde reaktionære Bevægelser i Retning af den modsatte Yderlighed og saaledes give Tidens opløsende Bestræbelser Vind i Sejlene. (Formodentlig er det dette, der hos Rudelbach er blevet til det tvetydige »afvigende Retning«). I Slutningen af Skrivelsen androg Fakultetet derfor om, at den ledige Lærerplads i det gamle Testamente enten maatte blive opslaaet ledig eller overdraget den konstituerede Prof. Hermannsen, »hvis Kendskab i det paagældende Fag er erkendt«.⁴

² Erslews Forfatterleksikon Supplement II, 864. ³ Jvfr. L. Koch i Kh. S. 4. R. V, 126—28.
⁴ Jvfr. ibi. S. 129—33 og Optegn. 311ff.

Det sidste blev Resultatet. Medens Rudelbach ifølge egne Ord »træt af de omtalte Fortrædigelser og for at komme i en bestemt Virkekreds« søgte og fik Sognekaldet ved Skt. Mikkel's Kirke i Slagelse,⁵ hvor han som »den ensomme Litterateur og Stridsmand« tilbragte sit Livs sidste Afsnit,⁶ gik Christen Hermannsen (1806—1882) 1848 over til det teol. Fakultet, først som ekstraordinær og fra 1850 som ordinær Professor i gammeltestamentlig Teologi og Eksegese. Den fri videnskabelige Fornylse af denne Disciplin, som ikke mindst Clausen havde ønsket, blev dog ikke Følgen af Hermannsens Tilknnytning til Fakultetet, thi med al sin omfattende Lærdom var han i kirkelig Henseende meget ortodoks og stod derfor ganske uforstaaende over for de kritiske Undersøgelser, der netop nu begyndte at tage Fart i Tyskland.⁷ Utvivlsomt var det ogsaa mere Angsten for Rudelbach end Beundring for Hermannsen, der fik Clausen til at gaa ind for dennes Udnævnelse. Betegnende for hans Bedømmelse af sin Kollega gennem 25 Aar er, at han i »Optegn.« kun nævner hans Navn én Gang og det tilmed i en Fodnote.⁸

Kapitel IV

„DET NYE TESTAMENTS HERMENEUTIK“

To af Clausens Hovedværker stammer fra disse Aar, Hermeneutikken og den populære Dogmatik »Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme«. Vi vender os først til Hermeneutikken. I Vintersemestret 1828—29 havde han holdt sin første Forelæsningsrække herover og siden da gentaget den adskillige Gange, idet han samtidig for hver Gang samlede nyt Materiale til en skriftlig Fremstilling af samme. Maalet og Opgaven, som han derved stillede sig, var »at føre en Disciplin, som tidligere var blevet dyrket med stor Forkærlighed, tilbage til den Plads, en evangelisk-protestantisk Teologi ikke kan forholde den uden at træde i Modsigelse med sin Kirkes Principper«.¹ Medens den nytestamentlige Eksegese og Kritik i det 19. Aarhundredes første Tredjedel var blevet dyrket med overordentlig Iver, og den dertil hørende Litteratur havde flere Værker at opvise end maaske noget foregaaende Tidsafsnit, var Skriftfortolkningens Teori nemlig kun i ganske faa Tilfælde blevet Genstand

⁵ Erslews Forfatterleksikon. ⁶ Udtrykket er Rudelbachs; her citeret efter J. R. Stockholm, A. G. Rudelbach 1875 S. 85. Rudelbachs kunde efter Hjemkomsten mindre og mindre sympatisere med Grundtvigianerne, navnlig Kravet om Præstefrihed var han imod, og nye Venner søgte og fandt han ikke. ⁷ Om Hermannsen, jvfr. Engelstoft X, 161f. ⁸ Optegn. 220.

¹ Det nye Testaments Hermeneutik S. IV.

for Behandling. I Betragtning kommer egentlig kun tre Værker:² K. A. G. Keils »Lehrbuch der Hermeneutik des Neuen Testaments« (1810), hvor alt samles under Hovedbegrebet grammatisk-historisk Interpretation; fremdeles F. Lückes fortrinlige Ungdomsarbejde »Grundriss der neutestamentlichen Hermeneutik« (1817), der er det første Forsøg i videnskabelig Form paa at genoprette Forbundet imellem Hermeneutik og Dogmatik, og endelig Schlieermachers af samme i 1838 udgivne »Hermeneutik und Kritik«, der endnu den Dag i Dag staar som et i mange Henseender uovertruffet Værk. Var Skriftfortolkningens Teori saaledes kun yderst sjældent blevet Genstand for Betragtning, saa var det samme i ikke mindre Grad Tilfældet med dens Historie, der havde henligget helt udyrket siden G. W. Meyers »Geschichte der Schrifterklärung I—V« (1802—09).

Selv havde Clausen gennem sin teol. Doktorafhandling om Augustin som Skriftfortolker leveret et vægtigt Bidrag til Specialhermeneutikkens Historie og i samme Værk antydningssvis fremstillet sin egen hermeneutiske Metode. Nu ved Begyndelsen af den her omhandlede Periode — i 1840 — udkom hans »Det Nye Testaments Hermeneutik«. At den udkom netop paa den Tid, skyldtes ikke blot, at han nu havde faaet bearbejdet det indsamlede Materiale, men ogsaa i høj Grad hele den teol. Situation, der var fremkaldt ved Martensens Universitetsansættelse, »thi« — hedder det i Forordet — »skal Teologien drage den rette Velsignelse af den Forbindelse, som knytter sig inderligere end nogensinde før imellem den og Filosofien, da tør den ikke lade sig overvælde af en Spekulation, som mener, at den dialektiske Livskilde — vel saa rig mangan Gang paa Sand som paa Vand — gør enhver anden overflødig; den tør ikke, medens den velvilligt kommer teologiserende Hospites i Møde, lade disse blive Herrer i Huset. Ikkun hvor en grundig teologisk Skole er gennemgaaet, tør det ventes, at den filosofiske Retning selv vil danne sin rette Begrænsning og søge sin Opgave i at filosofere over den historisk givne Kristendom istedenfor at fremfilosofere den ved apriorisk Konstruktion«.³

Værket falder i tre Hoveddele, hvoraf den første som Indledning behandler Hermeneutikkens Natur og Væsen (S. 1—76); den anden giver en Oversigt over Hermeneutikkens Historie (S. 77—388), og endelig omfatter den tredje og sidste Del Hermeneutikken i dens tre Momenter: filologisk, historisk og teologisk Fortolkning (S. 389—561). Misforholdet mellem den teoretiske og den historiske Del, der tydeligt fremgaar af de nævnte Sideantal, undskylder Clausen med, at »der er Partier af denne, af almindeligere Indhold, som omtrent med lige Føje havde kunnet indtage Pladsen i den teoretiske Undersøgelse«.⁴

² Til det følgende jvfr. Fr. Torm, Nytestamentlig Hermeneutik 1928 S. 34—35, 235. ³ Hermeneutik S. IV. ⁴ Ibi. S. V.

Hermeneutikken som Videnskab defineres straks i Indledningen som »videnskabelig Begrundelse og Udvikling af de almindelige Grundsætninger og Regler for at forstaa en given Tale, eller af de Regler, hvis Iagttagelse er nødvendig for at bringe det til Erkendelse, hvad den talende eller skrivende har villet udtrykke ved sine Ord«⁵ — altsaa en Definition, hvorved Clausen i nær Tilslutning til Schleiermacher tager Afstand fra den ældre, ogsaa af Ernesti og Lücke beholdte, der adskiller to Funktioner, inventio og explicatio.⁶ Gælder det nærmere at bestemme Omfanget og Bestanddelene af den nytestamentlige Hermeneutik, kommer tre Momenter i Betragtning: Sprogformen, den historiske Oprindelse og Indholdet. Fortolkningen maa følgelig være filologisk, historisk og endelig, hvad der ved Fortolkningen af profane Skrifter er betegnet som »den aandelige, den logisk psykologiske Fortolkning«. Men Spørgsmaalet bliver nu: »Kan og skal den kristelige Fortolker forholde sig ved hine Fænomener i de hellige Bøger paa samme Maade, som hvor de forekommer i andet, menneskeligt Skrift?« Søger man Svaret i Kirkens Historie, finder man i den katolske Kirke »en i Ordets strengeste Betydning teologisk eller rettere teokratisk Fortolkning, objektiv given, bunden til Kirken og dens hierarkiske Former«, og inden for den evangeliske Kirke Sætningen, at »Guds Ord i den hellige Skrift er den eneste (udvortes) Grund for den kristelige Tro, som Reglen, hvorefter al Sandhed med Hensyn til Kristendommens Historie og Lære skal prøves og bedømmes« — en Sætning, som Clausen ligesom tidligere klart vedkender sig. Skriftens Inspiration staar nemlig fast for ham, men saaledes, at den gælder Skriften som Helhed, ikke det enkelte Skriftsted, end ikke det enkelte Skrift.⁷

Den Polemik, der tidligere fra katolsk Side er blevet ført imod Skrifprincippet, har det, skriver han videre, »været vore Dage forbeholdt at se overført paa vor Kirkes egen Grund«. At han hermed tænker paa den siden 1825 stedfundne Udvikling af »den kirkelige Anskuelse«, fremgaar utvetydigt af det følgende. Det grundtvigske Standpunkt skildrer han som den Grundsætning, »at Kirken hviler paa den hellige Skrift, for saa vidt som denne bliver fortolket overensstemmende med Trosreglen«. ⁸ Heroverfor afviser han for det første Paastanden om Apostolicums Identitet med den hos Kirkefædrene omtalte regula fidei. Det kan nemlig ikke betragtes anderledes end som »et Dokument, der efterhaanden er opstaaet i Kirken, ordnet og dannet af dens Lærere efter det, som vitterlig udgjorde Hovedsummen af det mundtligt og skriftligt forkyndte og bekendte Evangelium«. Men at underordne Skriften under

⁵ Ibi. S. 1. ⁶ Hos Lücke udtrykt saaledes: »Der Ausleger hat ein doppeltes Geschäft, einmal den Sinn einer Rede oder Schrift zu erforschen, dann den gefundenen Sinn vorzutragen«. Heroverfor Schleiermacher: »Nur Kunst des Verstehens, nicht auch der Darlegung des Verständnisses«. ⁷ Hermeneutik S. 40, jvfr. S.55. ⁸ Ibi. S. 32--49.

en saadan menneskelig Regel er »en stiltiende Miskendelse af Skriften som hellig Skrift«. Og, hedder det dernæst, »selv i det Tilfælde, at Symbolets apostoliske Oprindelse ikke lod sig historisk gendrive, vilde den paaberaabte Anvendelse deraf som Regel for Skriftens Fortolkning vise sig ved nærmere Betragtning blottet for al virkelig Betydning. En saadan Regel maatte være forstaaelig og indlysende for Den, der gik til Fortolkningen af de hellige Bøger, medens derimod Symbolet . . . vilde klinge som mørk Tale for enhver, der var uindviet i Indholdet af den evangeliske Historie og Lære; den er saaledes netop selv trængende til Fortolkning og forudsætter den Kundskab, der ved den skulde lettes og sikres«. »Vi ser os saaledes vist tilbage fra dette Forsøg paa at tilvejebringe en teologisk Fortolkning ved at støtte Fortolkningen til en positiv, uden for Skriften staaende, kirkelig Autoritet. Den katoliserende Retning i dette Forsøg lader sig ikke miskende. Det gaar ud fra de samme Præmisses om Skriftens Utilstrækkelighed til at begrunde en kristelig Troslære og et kirkeligt Samfund, og stræber, ledet af samme Trang, til det samme Maal: at supplere Skriften ved Kirkens Autoritet«. Over for Katolicismen saavel som Grundtvigianismen opstiller Clausen derfor følgende Sætning: »Da Skriften er det eneste Organ for Jesu og hans Apostles umiddelbare Undervisning, saa udelukker Skriften ethvert Mellemed imellem sig og den menneskelige Granskning, ligesom Kristus udelukker ethvert Mellemed imellem sin Virksomhed og Menneskets Tilegnelse deraf til sin Frelse. Derfor afviser vor Kirke som ægte evangelisk enhver anden Fortolkningsregel end den, der fører tilbage til Skriften og udledes af den«. ⁹

Men her møder man Indsigelse fra »den rene Videnskab, der vil have enhver Forskellighed imellem Fortolkning af det nye Testaments Skrifter og hvilke som helst andre afvist som ulovlig og tilsneget«. Til dette især af Eksegeten Rückert fremsatte Krav om absolut Forudsætningsløshed¹⁰ bemærker Clausen, at det er i saadan Konflikt med den teologiske og kristne Aabenbaringstro, at det maa afvises. Eksegetens Opgave kan efter hans af Schleiermacher inspirerede Opfattelse kun løses derved, »at Videnskab og Tro virker gensidigt gennemtrængende paa hinanden«. ¹¹ Den Forening, som han søger af det objektive og det subjektive, finder han da givet i den kristne Tro. »Det objektive, faktiske, er her Subjektets aandelige Besiddelse, og saaledes bliver det i Begrebet af den hellige Skrift som Genstand for Troen, at den Regel maa søges, der skal give Subjektets Fortolkning af Skriften en objektiv Karakter. Kun inden for Kirkens Grænse, hvor Skriften gælder som hellig Skrift, vil saaledes den udtømmende og fuldstændige Fortolkning kunne

⁹ Ibi. S. 60—63. ¹⁰ Jvfr. Rückerts Fortale til Romerbrevskommentaren (S. IX). Trods sin Polemik betragter Clausen Rückert som »en af vor Tids fortrinligste Eksegeter« (S. 65).

¹¹ Hermeneutik S. 68, jvfr. Schleiermachers Hermeneutik S. 80—82.

ventes. Men paa den anden Side er denne Fuldendelse ikke mindre betinget derved, at Begrebet om Skriftens højere Karakter er et saadant, som virkelig er indeholdt i den kristelige Tro, og som derfor ogsaa bliver Resultatet af grundig teologisk Forskning. I denne Betydning er det, at den logisk-psykologiske Fortolkning, nærmere bestemt ved den kristelige Tro, bliver at betragte som teologisk Fortolkning«. Men til den sande Betragtning af det nye Testamente i dets Totalitet hører rigtignok efter Clausens Inspirationslære, at man betragter det saavel fra den menneskelige som fra den guddommelige Side; derfor er den teol. Fortolkning betinget ved en saadan Betragtning af Skriften, »hvor den menneskelige og den guddommelige Karakter falder sammen i en Enhed«. Forskellen mellem den logisk-psykologiske og den teologiske Fortolkning bliver herefter, at den øverste Fortolkningslov, som hentes fra den almindelige Analogi, ved alle profane Skrifter kun kan anvendes med Indskrænkning og betingelsesvis, ved det nye Testamente derimod finder fuld og ubetinget Anvendelse, thi den kristne Fortolker kan ikke andet end betragte de nytestamentlige Skrifter, for saa vidt de angaar den evangeliske Histories og Læres Væsen, som »uadskillelig Enhed«. Den subjektive Betingelse, hvorpaa det ved Fortolkningen kommer an, er følgelig, at Fortolkeren »er gennemtrængt af Skriftens Analogi eller af den kirkelige Aand og Tro, som, udbredt over det kristelige Samfund, har sit oprindeligste, sit reneste og kraftigste Udtryk i det nye Testaments Ord«,¹² en Tanke, der længere henne i Bogen udtrykkes saaledes, at »den teologiske Fortolkning støtter sig til Forudsætninger, hvilke i den kristelige Kirke maa gælde som Aksiomer: om en aandelig Livskraft, en organisk Enhed i Skriften, hvorved den samme Aand, af hvilken den er fremgaaet, ogsaa meddeler sig til dem, der med alvorligt Sind arbejder sig ind i dens Indhold og vejledes til den rette Indsigt i, at og hvorledes det enkelte finder sin tilstrækkelige Fortolkning i Forbindelse med det hele«. ¹³

I Værkets anden Del, Oversigten over den nytestamentlige Hermeneutiks Historie, skelner Clausen mellem fem Perioder: den patristiske (indtil det 7. Aarh.), den hierarkiske (indtil Begyndelsen af det 16. Aarh.), den reformatoriske (indtil Slutningen af det 16. Aarh.), den symbololatrisk (indtil Midten af det 18. Aarh.) og den fri videnskabelige (fra Midten af det 18. Aarh.). Men fremdeles for at give en klar Forestilling om den Maade, hvorpaa i hvert af de her nævnte Tidsrum Opgaven for Skriftens Fortolkning og Grundsætningerne for dens Løsning er blevet opfattet og fremstillet, bliver i enhver enkelt af de angivne Perioder de forskellige Retninger forfulgt, der i Eksegese har afløst hinanden eller er fulgte jævnsides ad, de Ekse-

¹² Hermeneutik S. 69—76. ¹³ Ibi. S. 500.

geter altsaa sammenstillet, der har hyldet de samme Principper og efterhaanden bragt disse til større Udvikling og Fasthed. Den karakteristiske Forskellighed i denne Henseende bestemmes efter »den Stilling, hvori Fortolkerens Subjektivitet er traadt til det objektivt givne«. Begrundelsen herfor er denne: »Subjektiviteten gaar til Grunde, hvor Fortolkningen bliver bestemt ved en historisk Autoritets Magtsprog. Det objektive bliver dødt og betydningsløst, naar Fortolkeren gør sin individuelle Anskuelse til Bestemmelsesgrund for Skriftens Mening. Hvorimod Fortolkerens Subjekt træder i et levende Forhold til Skriftens Objekt, naar Opgaven stilles derhen: at tilegne sig og ved Aandens Virksomhed at reproducere den i Skriften udtrykte Mening«. Saaledes adskiller Clausen da stedse en tredobbelt Karakter i Eksegese: en traditionel kirkelig, en filosoferende eller allegoriserende og en historisk-teologisk, og idet denne Trilogi lægges til Grund for Oversigten, gøres ved enhver Periode Begyndelsen med den Fortolkningsart, der kan anses for den mest fremtrædende og mest betegnende.¹⁴ Helt let har det dog ikke været Clausen at holde sig til denne skarpsindige og klare Inddeling. Der findes nu engang ikke mange konsekvente Aander. Han har derfor haft store Vanskeligheder med at faa anbragt adskillige Eksegeter paa en bestemt Hylde. Saaledes nævnes og karakteriseres Augustin dels som Allegorist, dels som historisk-teol. Fortolker og endelig ogsaa som Tilhænger af den kirkelige Eksegese, og paa samme Maade anføres Tertullian baade som historisk-teol. og som traditionel-kirkelig Fortolker.

Noget fuldstændigt Referat af den ellers yderst interessante anden Del af Clausens Hermeneutik tillader Pladsen ikke. Vi nøjes med at rette vor Opmærksomhed mod Skildringen af den sidste af de nævnte Perioder, den fri videnskabelige, der begyndte i det 18. Aarhundredes Midte, fordi vi her faar Lejlighed til at stifte Bekendtskab med hans Stilling til Datidens teologiske og filosofiske Retninger.

Som »Mellemanden imellem den ældre Teologis Stabilitetssystem og den nyere Frihedsperiode« betragter Clausen J. S. S e m l e r. At have ryddet den Hindring af Vejen, der tidligere havde hæmmet Bibelstudiets Udvikling, og at have ført den teol. Forskningsfrihed tilbage, er Semlers Fortjeneste. Men det store Maal naaede han ikke: »Havde Semler været i Stand til at føre Udviklingen af Skriftens Begreb frem til det Punkt, hvor den guddommelige og den menneskelige Karakter samler sig i en Enhed, og hvor Fortolkningens Frihed tillige erkendes som en højere Lovs Nødvendighed, da vilde Genfødselen af den kristelig-videnskabelige Eksegese skyldes ham«. Men til den religiøse Grundstemning, der træder os i Møde i hans Skrifter og hans Liv, savnedes

¹⁴ Ibi. S. 95f, jvfr. S. 33ff.

hos ham en tilsvarende dogmatisk Interesse og organiserende, systematiserende Evne. »Saaledes blev hans Teori om Skriften staaende ved et ubestemt Forhold imellem Skriften og den jødiske Samtid, der i Fortolkningen aabnede Vej for en Vilkaarlighed uden Maal og Grænser, og Friheden blev benyttet højst ensidig til at opløse og forflygtige Skriftens Indhold i saakaldte lokale og temporære, i formentlig Akkommodation grundede, Forestillinger«. Senere Fortolkere gik beklageligvis endnu videre end Semler, idet de benyttede Akkommodationsbegrebet til at frakende det positive i Skriftens Indhold al objektiv Gyldighed, »saa at Navnet »hellig Skrift« mest stod tilbage som en forfængelig Ærestitel«. Men helt bryde Staven over Oplysningsteologien kan Clausen paa ingen Maade. Dertil var efter hans Opfattelse dens Fortjenester alt for store: »Naar den derefter paafulgte Tidsalder arbejder paa at forene den genhvervede Frihed med Aabenbarings og Kirkens Interesse«, da maa det ikke overses, hvorledes det velgørende i den begrænsende, modificerende, i det dybe tilbageførende Virksomhed netop er betinget derved, »at en udvidende, fremadstræbende, omdannende Virksomhed er gaaet forud, at det er forskellige men lige prisværdige, for Videnskabens og Kirkens Tarv lige uundværlige Kræfter, som er i Bevægelse i begge Retninger«. ¹⁵

Som »det første Forsøg paa at genoprette Forbundet imellem Hermeneutik og Dogmatik« nævner Clausen F. L. ü c k e s ovenfor omtalte Arbejde, og dernæst tager han Stilling til S c h l e i e r m a c h e r s Indsats paa Hermeneutikkens Omraade. Hans Ord herom baade i Fortalen og paa dette Sted er et stærkt Vidnesbyrd om den selvstændige Holdning, han nu paa saa mange Maader indtog over for sin Ungdoms Mester. »Den schleiermacherske Hermeneutik« — hedder det hist — »er vist nok et betydningsfuldt og indflydelsesrigt Arbejde, men ogsaa uden Hensyn til de formelle Ufuldkommenheder, som det i højere Grad end almindeligt har tilfælles med den hele Klasse af opera posthuma, turde det ifølge sit Anlæg og den Almindelighed, hvori Undersøgelserne sædvanligt er holdt, snarere være at henføre til Sprogfilosofiens end til Teologiens Enemærker«. ¹⁶ Og her beklager han, at »det nye Testamente ikke er gjort til Undersøgelsens Midtpunkt, hvad der allerede fremgaar af Bogens Titel og ligeledes af Hovedanlægget, idet Fortolkningsteorien, hvad sammes aandelige Del angaar, er henført til Begrebet af almindelig psykologisk Fortolkning«. »Alligevel« — skriver han til sidst — »giver dette Værk ved den videnskabelige Dybhed og Skarphed saavel i de almindelige Grundsætninger og deres indbyrdes Forbindelse som i den specielle Anvendelse deraf paa det nye Testamente rigt Udbytte

¹⁵ Ibi. S. 343—53. ¹⁶ Ibi. S. III.

for den bibelske Hermeneutik og maa anses som et fortrinligt Moment til at fremme dens videnskabelige Fuldkommengørelse«. ¹⁷

I det følgende Afsnit om den filosoferende og allegoriserende Fortolkning kommer saa det i Fortalen bebudede Opgør med den he g e l s k e Skole: I denne er Eksegesen hidindtil ikke blevet gjort til Genstand for særlig Undersøgelse eller Udøvelse. »Fra Standpunktet af den absolutte Viden, hvor en Paaskønnelse af Kristendommen indskrænker sig til at erkende den som det historiske Middel, ved hvilket Spekulationen er blevet bragt til det Højdepunkt, den nu indtager, der synes det heller ikke, at Skriftens Dokument kan afgive nogen ret tiltrækkende eller værdig Genstand for Beskæftigelsen«. Men skulde det blive Tilfældet, vil der være Grund og Opfordring til at vaage over, »at hin Indflydelse ikke skal paa ny føre til Autoriseren af en Omtydning af den hellige Tekst istedenfor Udtydning om end i anden Retning, end dette tidligere er sket ved Kantianismen«, thi ganske vist kan Skriftens ligesom Kirkelærens Positivitet indtil sine mindste Enkeltheder gøre Regning paa Anerkendelse og Fastholdelse, men jo kun under Forudsætning af, »at den vil findes villig til at lade sit konkrete og faktiske Indhold som ufuldkomne Forestillingsformer omsætte ved Dialektikkens Operationer i den rene Sfære af det abstrakte Begreb«. »Man fejler saaledes næppe« — fortsætter Clausen — »ved at betragte den mytiske Behandling af Evangelierne, som er blevet gennemført i de nyeste fra Spekulationens Standpunkt udgaaende Bearbejdelser af Jesu Liv, for Frugten af den hegelske Filosofis Anvendelse«. Sammenholder man Strauss's Resultater med den allegoriserende Fortolknings, synes de ved første Øjekast aldeles ligeartede, men der er den uendelige Forskel, at medens den sidste gaar ud fra det Princip, »at den objektive Sandhed falder sammen med den i Skriften givne Anskuelse og Fremstilling«, saa gaar den første ud fra »den strenge Adskillelse af Skriftens Fremstilling af Genstandene og disses virkelige Væsen«. »Allegoristen stræber altsaa at naa Skriftens Standpunkt, Mytikeren at overstige det ved at sætte en selvstændig kritisk Undersøgelse i Fortolkningens Sted«. »Stillingen af den mytiske Behandling til det kristelige Aabenbaringsindhold er hermed givet«, skriver Clausen, idet han fælder Dommen, »thi Kristendommen som historisk Aabenbaring forudsætter et Vehikel, i hvilket dens Sandhed, den historiske saavel som den dogmatiske, erkendes tilstedeværende i levende, virksom Form og betrygget mod forvanskende Indflydelse. Afset derimod fra det kristelige Trosstandpunkt vil da en umiddelbar Gendrivelse af en saadan Opløsning af den evangeliske Histories Fakticitet forudsætte historisk Dokumentation af ved-

¹⁷ Ibi. S. 363f.

kommende Kendsgerning fra anden Kant. Men en saadan er udelukket ved den mytiske Synsmaade, som nedlægger Indsigelse mod Gyldigheden af al historisk Vidneførsel fra Oldtiden, saaledes som den efter Tingenes Orden er mulig paa Overleveringens Vej. Den sande Gendrivelse derimod — vel indirekte men ligefuldt overbevisende — ligger i den almindelige Synsmaade af Livet og dets Virkelighed, hvori den evangeliske Mytisering har sin Grund og Rod: den ensidig spekulative Aandsretning, som alene har Agtelse for den ideelle Sandhed, og miskendende den empiriske Virkeligheds Væsen og Vigtighed, lader den historiske Fakticitet opluges af Idéen. Ligesom Frugten af denne Ensidighed bliver en bundløs Skepticisme, for hvilken al Fortids Historie opløser sig i et Fantom, saaledes finder den sit naturlige Korrektiv i ethvert fyldigt Studium af Natur og Menneskeliv. Styrket ved dettes reale Indhold vil Sjælen lade Sindrigheden i de allegoriserende Kombinationsspil vederfares Ret uden ved dem at rokkes i Overbevisning om den historiske Virkelighed. Og saaledes vil den evangeliske Historie heller intet kunne have at befrygte fra denne Side. Upaatvivlelig vil det for den uforskruede historiske Sans blive uforklarligt, ved hvilken Trang den religiøse Idé skulde i den evangeliske Tidsalder, da Filosofi og Historie var traadt ud fra hinanden, være bragt til at skabe sig en fuldstændig historisk Form, og ved hvilken Illusion denne Symbolik skulde have fremtryllet almindelig Tro paa en historisk Virkelighed, som — uomtvistet af de troende og uanfægtet af Troens Modstandere — er blevet Grundvolden for det kristelige Samfund gennem Aarhundreder«. ¹⁸

Ikke mindre betydningsfuld er det at omtale Clausens Stilling til Vulgærrationalismen. Skønt denne ved 1830ernes Begyndelse i Tyskland havde faaet sit endelige Dødsstød, navnlig fra Kirkehistorikeren Karl v. Hase, vedblev den jo som Aandsretning at gøre sig gældende i mange Kredse baade der og her. Sit tidligere Princip tro betegner Clausen naturligvis ikke nævnte Retning som Rationalisme end sige da som Vulgærrationalisme, men at han med »psykologisk-historisk Fortolkning« mener den, derom vidner hans Omtale af H. E. G. Paulus som Retningens Hovedrepræsentant. Dommen er ellers skarp nok. Vel kan han ikke misbillige den historiske Pragmatisme i sig selv, »thi om end denne kan siges at ligge uden for Fortolkningens Grænse, kan dog ingen Fortolkning af et historisk Indhold berolige sig ved et Resultat af historiske Enkeltheder, som ikke ses sammenholdte ved et Kausalitetsbaand«. »Men« — fortsætter han — »hvor denne Kausalitetsforbindelse søges inden for Grænsen ikke blot af de almindelige Naturlove men ogsaa af Hverdagslivets Forhold og Begivenheder, og den historiske Sand-

¹⁸ Ibi. S. 371—81.

synlighed og Sandhed i Evangelierne bliver bedømt efter den Regel, som derfra kan uddrages, dér maa Fortolkningen erkendes løsreven fra Aabenbaringsens Jordbund, og jo klarere den evangeliske Historie bærer Underets mysteriøse Karakter til Skue, desto mere aabenbart vil denne Trivialiseren af dens Fortællinger støde an imod de almindelige Fortolkningslove, thi for at udfinde Sandheden bliver ganske andre Operationer nødvendige end Tekstforklaring; og da Sandheden her bliver at søge i bestemte Fakta i den ydre eller indre Verden, kan det ikke undgaas, at jo allehaande smaalige Kombinationer, eventyrlige Suppleringer og romanagtige Digtninger finder Indgang, som tillige tjener til Bevis for, hvor langt Fortolkningen her har forvildet sig fra sin Vej«. Fælles for Vulgærrationalisterne og Strauss er da, »at det underfulde er fornuftstridigt«, men medens den sidste har »naturlig Interesse ved at bringe den størst mulige Irrationalitet ind i Skriftens Fortællinger«, anvender de første »de vilkaarligste Midler for at rationalisere Evangeliefortællingerne efter et forud opstillet Begreb om det fornuftiges Natur og Omfang«. ¹⁹

I Værkets tredje og sidste Del bliver Fortolkningen saa i Overensstemmelse med den i Indledningen opstillede Trikotomi belyst som filologisk, historisk og teologisk. Adskillelsen mellem disse tre Momenter motiveres paa ny træffende: Den filologiske Fortolkning har som Genstand »den foreliggende Tekst i den givne Form«, ²⁰ den historiske »gaar ud over den foreliggende Tekst og betragter hvert enkelt Skrift som Værk af den navngivne Forfatter, for af det Forhold, hvori det staar til denne, at bringe det til en fuldere og nøjagtigere Forstaaelse af Ordet«, ²¹ og den teologiske gaar ud fra Erkendelsen af det særegne Forhold, hvori det nye Testamente staar til Kristendommen som guddommelig Foranstaltning, bestemt til at indtræde i Verdenshistorien som Middelpunkt for den aandelige Forløsning, Helliggørelse og Frelse«. ²²

Ved den filologiske Fortolkning behandles efter den i ældre hermeneutiske Skrifter vedtagne Adskillelse af *λεξίς*, *τάξις* og *φρασις* først Betydningen af de enkelte Ord, dernæst den indbyrdes Forbindelse mellem Ord og Sætninger, og til sidst Foredragets særegne Karakter og Form. ²³ I alle disse Afsnit lægger Clausen sine store filologiske Kundskaber for Dagen, og med megen pædagogisk Dygtighed har han vidst at udvælge just saadanne Eksempler, hvorved man faar et virkeligt anskueligt Billede af de nytestamentlige Sprogenheder.

I Kapitlerne om den historiske Fortolkning er det klart fremstillet, hvorledes Forstaaelsen »er betinget ved psykologisk Indtrængen i den aandelige Stemning, hvoraf Ordene er fremgaaet, og Forfølgelsen af

¹⁹ Ibi. S. 383f. ²⁰ Ibi. S. 389, jvfr. S. 32ff. ²¹ Ibi S. 461. ²² Ibi. S. 500. ²³ Ibi. S. 389—464.

denne Stemnings Vekslinger og Overgange« og endvidere af Kundskab til Samtidens aandelige, intellektuelle og moralske Tilstand. Især maa Eksegeten betænke, at »den renere Jødedom, støttet til det gamle Testamente, men modificeret ved Indflydelsen af den orientalsk-hellenistiske Kultur, er den religiøse Form, til hvilken Kristendommen staar i umiddelbart historisk Forhold«, hvorfor Indsigt i disse Forhold naturligvis er en vigtig Betingelse.²⁴

Det interessanteste Afsnit i hele Hermeneutikken er med sine kun tredive Sider saa ubestridt det sidste om den teologiske Fortolkning, for her kommer Clausens egen hermeneutiske Metode og eksegetiske Resultater tydeligt for Dagen. Som den første Fordring til en teol. Fortolker hensætter han, at han skal kunne føre »den enkelte Ytring, Udvikling eller Bevisførelse tilbage til den kristelige Idé, som ligger til Grund for samme, saa at Forholdet kan blive eftervist, hvori de forskellige Forestillingsformer staar til Dogmets væsentlige Indhold«. Det er kort sagt hans Yndlingssætning om analogia fidei eller scripturæ, der her sættes i Spidsen som Paragraf 1. Men hvor vanskeligt det falder ham at forene denne ægte reformatoriske Læresætning med hans Betragtning af det nye Testamente som baade guddommeligt og menneskeligt, fremgaar allerede af den følgende Paragraf, der handler om Akkommodationen. Han vil ikke have denne indskrænket til visse Partier af Skriften men benyttet »stadig, helt igennem vedligeholdt, i Ord saavel som i Gerning, thi det er ikke ved uhistorisk Indskrænkning af Akkommodationen i ekstensiv Henseende men ved nøjagtigere Begrænsen i intensiv ifølge dens særegne Formaal og Bestemmelse, at den religiøse Interesse maa søges varetaget«. Der ligger megen Sandhed i disse Ord, men man bliver betænkelig, naar han fortsætter med følgende: »Saaledes bliver da Akkommodationen at indskrænke til Udvalg og Benyttelse af saadanne traditionelle Folkeforestillinger, Læreformer og Udtryksmaader, i hvilke en højere og renere Sandhed laa indhyllet, end de, der betjente sig af dem, almindeligvis anede. Til disse Former kunde Evangeliet knyttes med Held; dets Sandheder kunde betros til dem som midlertidige Organer, som indholdsrige Symboler«, og saa maa det overlades til »den Kraft, hvormed Kristendommen opklarer og frigør Aanderne, at føre til gradvis fremadskridende Udvikling af Sprogets Symbolik, til altid dybere Indtrængen i deres Betydning, altid renere Udviklen af det dogmatiske Moment«. Og Betænkeligheden bliver endnu større, naar vi iagttager de af Clausen anførte Eksempler paa, hvilke »traditionelle Folkeforestillinger« etc. Herren og Apostlene har benyttet som »indholdsrige Symboler«, til hvilke som »midlertidige Organer« Sandheden kunde betros. Han skriver nemlig: »Det er en Kendsgerning

²⁴ Ibi. S. 467—82. ²⁵ Ibi. S. 501.

ifølge den historiske Fortolkning, at Kristi Offerdød, Tilværelsen af Djævelen, Legemernes Opstandelse læres i Skriften; men den historiske Fortolkning gør tillige opmærksom paa det mærkværdige Forhold, hvori de paagældende Ytringer staar til Forestillinger, som, fremmede for Mosaismen, først senere er blevet Bestanddele af den jødiske Teologi og Folketro, og til ligelydende Udtryk i senere jødiske Skrifter«. Ved Hjælp af sit Akkommodationsbegreb kommer han følgelig til det Resultat, at »de faste Punkter, ved hvilke Fortolkningen her vil standse, bliver Dogmerne om Kristi Død som den faktiske, af Gud selv objektivt foranstaltede Aabenbarelse af den guddommelige Naade imod Syndere, som subjektivt maa tilegnes ved Troen, — om det onde som en gennemgribende Magt, ytrende sig paa alle Trin af Endelighedens Tilværelse, som derfor virksom fra Begyndelsen er indtrængt i det menneskelige Køn fra dets første Stamfader og kun kan overvindes ved guddommelig Forløsnings Hjælp — om den menneskelige Personligheds Vedvaren i den tilkommende Tilværelse, ved Sjælens fortsatte Forbindelse med sit legemlige Organ, af aandeligere, uforkrænkelig Natur, men substantiel identisk med det nærværende« — et Resultat, der berettiger os til at konstatere, at Clausen paa disse fundamentale Punkter har ladet sig lede af, hvad han just selv forkastende har betegnet som »en efter subjektiv religiøs Anskuelse anlagt Fornuftkritik« og fremdeles et Resultat, der gør hans anerkendende Omtale af Semler forstaaelig.²⁶

Paragraf 3, der nærmest er en Gentagelse af Paragraf 1, gaar ud paa en nøjere Bestemmelse af, hvorledes analogia scripturæ maa føre »de partielle Betegnelser af Sandheden« til det »Enhedspunkt, der omfatter de forskellige Forestillingsmaader«. Vigtigere er Paragraf 4, der indeholder Clausens Anskuelse af det Forhold, hvori det gamle Testamente staar til det nye, og navnlig om den Forbindelse, hvori de af Jesus og Apostlene anførte gammeltestamentlige Citater staar til Evangeliets Sandhed. Hans Synspunkt her er afgjort schleiermachersk. De Kristnes Bibel er derfor for ham alene det nye Testamente. Det gamle Testamente afviser han i Realiteten direkte, thi han benægter al egentlig Spaadomsevne hos Profeterne som »uforenelig med den menneskelige Tænkings Natur, som, hvad det timelige angaar, er bunden til Tidens Form og indskrænket til ved Sandsynlighedsslutning at udlede de tilkommende Tings Omrids af de givne nærværende«. Naar det drejer sig om Brugen af det gamle Testamente i det nye, »vil vi saaledes ikke kunne finde os berettiget til at antage, at Jesus og Apostlene skal have haft til Hensigt at bestemme noget om de profetiske Forfatteres Tanke og Mening paa det enkelte Sted, at opstille nogen egentlig Fortolknings-teori eller ved Eksempel at vise Vejen for den sande Fortolkning af

²⁶ Ibi. S. 505—10.

vedkommende Skriftsteder. Meningen, som her findes fremhævet, er ikke altid en saadan, som ved kritisk Undersøgelse vil kunne retfærdiggøres som det historisk sande; men vel skal vi deri søge den Mening, som fra Kristendommens højere Stade er den religiøs sande, navnlig som Betegnelse af Jødedommens almindelige Forhold til Kristendommen, . . . en Paavisning af, hvorledes den messianske Idé har gennemtrængt den jødiske Tro og Kultur, saa at selv imellem enkelte Dele af det gamle Testamente og enkelte Momenter i den evangeliske Historie og Lære en Parallellisme frembyder sig for Betragtningen«. ²⁷

Vi kommer nu til den dristigste Paragraf i hele Clausens Bog, der mere end alt andet afslører Svagheden i hans System. Den lyder fuldstændig saaledes: »Ved historiske Partier i det nye Testamente, hvor den filologisk-historiske Fortolkning fører til Adskillelse af det historiske Faktum og den givne Fremstilling af samme, dels ifølge den digteriske eller reflekterende, fra den sædvanlige ren historisk afvigende, Form, dels ifølge det Forhold, hvori det fortalte eller enkelte Dele af samme staar til historisk Sandsynlighed eller til den særegne kristelige Karakter, — maa Fortolkningen gaa ud fra Skriften og den evangeliske Histories Helhed for at blive i Stand til at drage en Grænse imellem det faktiske og det traditionelle paa tilfredsstillende Maade«. Han mener kort sagt at kunne frakende visse historiske Partier i det nye Testamente en ren historisk Karakter, hvorfor han stundom nødes til »at drage en Grænse imellem det faktiske og det traditionelle«, thi — fortsætter han — »den ret forstaaede kristelige Interesse opstiller nemlig ikke den Fordring, at den historiske Karakter skulde være udstrakt til alle Dele af Skriften uden Forskel; thi det er ingenlunde alle historiske Dele af Skriften, som staar i samme Forhold til dens Hovedindhold eller har dogmatisk Betydning. Ligeledes vil den kritiske Undersøgelse og Jævnførelse vise, at heller ikke alle Dele gør Fordring paa at gælde som ren Historie. Og fra den anden Side — naar det betænkes, hvilken Aands- og Legemsvirksomhed, hvilken sædelig Kraft og hvilken harmonisk Uddannelse af de forskellige Evner, der forudsættes til en ren historisk Opfatning, helst ved Begivenheder, som sætter Øjenvidnets Sind i Bevægelse, og naar med disse Fordringer sammenholdes de Betingelser, der var til Stede hos Evangelisterne, da vilde det vist nok være at træde den menneskelige Del af Skriften for nær, om man i alle enkelte Dele af hver enkelt Fortælling vilde søge ren og ublandet Historie«. ²⁸ Men, som en Recensent bemærkede hertil, »at drage en Grænse her vil vistnok være umuligt, og drages der ingen Grænse, da ser enhver, at Skriften er given til Pris for enhver subjektiv Vilkaarlighed«. ³⁷ Ganske vist henviser Clausen til »Skriften og den evangeliske Histories Helhed«

²⁷ Ibi. S. 516—21. ²⁸ Ibi. S. 522f. ³⁷ Jvfr. S. 336.

som det objektive, der skulde kunne holde Eksegese inden for de rette Grænser, men naar vi undersøger, hvad han selv vil have betragtet som noget »traditionelt«, som »en digterisk reflekterende Form«, da viser det sig, at det ikke alene er saadanne historiske Dele af Skriften, der ikke har dogmatisk Betydning, som han vil have udstødt af de rent historiske Partiers Kreds. Foruden Beretningerne om Jesu Daab, om Angelofanierne i Gethsemane og efter Opstandelsen, om den blodsottige Kvindes Helbredelse, om de afdøde helliges Opstandelse samtidig med Jesu Opstandelse o. s. v. anfører han endog Bebudelses- og Fødselshistorien. Hvor meget han altsaa end i det foregaaende har taget Afstand fra den mytiske Behandling af Evangelierne, kan man altsaa ikke frikende ham for, i hvert Fald paa enkelte Punkter, selv at hælde til en Slags mytisk eller parabolisk Fortolkning.²⁹

Den samme Konklusion kommer vi ogsaa til i den sidste Paragraf, der indeholder den Regel, at »hvor paa Grund af Tekstens Ufuldstændighed eller Utydelighed ingen bestemt Forklaring lader sig godtgøre som udelukkende rigtig, bliver den eksegetiske Opgave at indskrænke til Søgen af en saadan Forklaring, som uden at have filologiske eller historiske Grunde mod sig, viser sig mest stemmende med Skriftens Analogi«. Skønt denne Regel indeholder en fuldgyldig hermeneutisk Sandhed, kommer det dog først og fremmest an paa dens praktiske Anvendelse. Clausen bruger den paa en saadan Maade, at han f. Eks. afviser Beretningen om Jesu Fristelse som »udvortes Historie« og henstiller til frit Valg »Antagelsen af et indre psykologisk Faktum eller en mytisk eller en parabolisk Forklaring«, og om 1. Pet. 3, 19 siger han, at »det er kun for den teol. Betragtning, at Fortolkningen vil kunne fiksere sig, ved den ideelle Forbindelse, hvori den mysteriøse Hentydning staar til Dogmet om Jesus som Verdens Frelser«. ³⁰

Clausens Hermeneutik, hvis Hovedindhold vi ovenfor har gengivet, er inden for Hermeneutikkens Historie et overmaade selvstændigt Arbejde og set fra et nutidigt Standpunkt især fortjenstfuldt ved dets Bidrag til Eksegese og Hermeneutikkens Historie.³¹ Men Værkets Hovedformaal var jo ikke at fremstille Hermeneutikkens Historie men at fremstille en tidssvarende hermeneutisk Metode. Det er derfor den Side af Bogen, vi her afsluttende maa dvæle ved.

Clausens negative Hensigt er fremstillet med lysende Klarhed. Paa den ene Side vil han værne mod Indgreb af eksegetisk Vilkaarlighed og paa den anden mod Indvirken af misforstaaet dogmatisk Interesse. Den vejledende Regel for Skriftens Fortolkning lader sig nemlig efter hans Opfattelse ikke søge uden for Skriften, hverken i det fortolkende Subjekt

²⁹ Ibi. S. 523. ³⁰ Ibi. S. 527f. ³¹ Jvfr. Fr. Torm, anf. Skrift S. 36.

(den rationalistiske og den mytiske Behandling) eller i en objektiv Myn-
dighed — lige saa lidt i et Hierarki (Romerkirken) som i en konfessionel
Ortodoksi (det 17. Aarhundredes Protestantisme) eller endelig med
Grundtvigianismen i Trosbekendelsen.³² Hvad han positivt vil, kan med
et af hans egne Yndlingsudtryk betegnes som et Forsøg paa »at styre
midtstrøms« mellem disse Yderligheder og det paa en saadan Maade,
at Videnskab og Tro kommer til at virke gensidigt gennemtrængende
paa hinanden. Det vil in casu sige, at han har sat sig som Maal at gen-
oprette den Forbindelse mellem Hermeneutikken og Dogmatikken, der
var blevet afbrudt af Oplysningens Teologi, — et Maal, der jo ogsaa
særlig maatte ligge ham paa Sinde, der virkede baade som Ekseget og
Dogmatiker. Den historisk-kritiske Metode vil han selvsagt heller ikke nu
slippe. Det vilde stride imod hele hans protestantiske Frihedssind og
videnskabelige Sandhedskærlighed. Men heroverfor staar hans lige saa
afgjorte Overbevisning om den kristne Aabenbarings absolutte Sand-
hed. Overført paa det nye Testamente vil det sige, at han maa betragte
dette fra saavel en menneskelig som en guddommelig Side. Løsningen af
dette Dilemma finder han i »den teologiske Fortolkning«, som hvis
Grundsætning han opstiller den reformatoriske Lære om Fortolkning
efter Skriftanalogien. Heri mener han nemlig at have et Fortolknings-
princip, hvorefter Fortolkerens Subjekt træder i et levende Forhold til
Skriftens Objekt. Men naar det gælder dette Princip i Praksis, er jo,
som flere Gange bemærket, alt afhængigt af den Maade, hvorpaa
Skrifthelheden bringes tilveje. Ifølge »Katholicismen og Protestantis-
men« skulde det ske ved »filologisk Lærdom og filosofisk Kritik«, og
ifølge Bogen om Augustin skulde det ske ved Hjælp af en kristelig
Filosofi; her derimod siges det klart, at Maalet naas ved »at tilegne sig
og ved Aandens Virksomhed at reproducere den i Skriften udtrykte
Mening«, og fremdeles, at »den teologiske Fortolkning støtter sig til
Forudsætninger, hvilke i den kristelige Kirke maa gælde som Aksi-
omer: om en aandelig Livskraft, en organisk Enhed i Skriften, hvorved
den samme Aand, af hvilken den er fremgaaet, ogsaa meddeler sig til
dem, der med alvorligt Sind arbejder sig ind i dens Indhold, og vejleder
til den rette Indsigt i, at og hvorledes det enkelte finder sin tilstrække-
lige Fortolkning i Forbindelse med det hele«, eller som det ogsaa siges:
»den subjektive Betingelse, hvorpaa det ved Fortolkningen kommer an,
er den, at Fortolkeren er gennemtrængt af... den kristelige Aand og
Tro, som udbredt over det kristelige Samfund har sit oprindelige Ud-
tryk i det nye Testamente«.³³ Men skal saa her ved Aand forstaa den
hellige Aand? Andetsteds i Værket synes Talen om direkte Oplysning
af den enkelte ved den hellige Aand jo for Clausen nærmest at være

³² Jvfr. Optegn. S. 230. ³³ Hermeneutik S. 76.

Sværmeri, i alt Fald naar Aanden ikke er forenet med »de øvrige aandelige Betingelser«, formodentlig den filologisk-historiske Fortolkning.³⁴ Paa den anden Side er det dog hævet over al Tvivl, at den Aand, af hvilken Skriften er udgaet, og som vejledende meddeler sig til Fortolkeren, maa være »den guddommelige Sandhedsaand«,³⁵ altsaa den hellige Aand, den med Skriften homogene Aand, den Aand, som er »udbredt over det kristelige Samfund«. Skønt Clausen udtrykker sig meget vagt og svævende, er han altsaa nu naaet frem til den Opfattelse, der tydeligt kommer til Orde i hans senere Værker: at den egentlige Fortolker af Skriften er den hellige Aand; ganske vist virker den ikke i den enkelte troende; det er kun i det hele Trossamfund, den virker i sin Fylde; derfor findes Fortolknings Naadegave ikke hos den enkelte men kun i Forbindelse med det kirkelige Samfund; altsaa er Kirkebegrebet i Virkeligheden det bærende for Skriftprincippet. Men Tanken føres desværre ikke videre; som saa ofte bryder Clausen brat af just dér, hvor man helst vil lytte til hans Ord; til mere end et Tilløb bliver det ihvert Fald ikke her i »Hermeneutikken«, hvor der ganske mangler det Ord, der gør Princippet til en Realitet.

Og konsekvent er den anførte Anskuelse langt fra gennemført. Side om Side med den gaar en anden, hvorefter det stadig er Fortolkeren, Mennesket, der tilvejebringer Helheden, hvorudfra Enkelthederne skal forstaas. Det hedder et Sted direkte, »at den paaberaabte Skriftanalogi, som skal gøre det endelige Udslag, selv maa være bygget paa en foregaaende almindelig Fortolkning«.^{35b} Det objektive i Skriften skal altsaa udmidles ved Fortolkning, fremkomme som Resultat af Fortolkning. Vi ser os da med disse Ord henvist til den Sætning, at det objektive for Skriftens Fortolkning skal erhverves ved en i Virkeligheden subjektiv Akt af den menneskelige Fornuft — nemlig Fortolkning, og naar man nærmere undersøger de af Clausen opstillede Regler og især de dertil knyttede Eksempler, maa man erkende, at den sidste Fremgangsmaade paa mange Punkter helt har vundet Herredømmet over den første. Herom maa det imidlertid være tilstrækkeligt at henvise til den ovenfor meddelte Indholdsoversigt. I høj Grad betydningsfuldt er det dog ogsaa at betragte Clausens egen Omtale af sin Hermeneutik i »Optegn«. »Hvis den akademiske Lærer var stillet hos os som i Tyskland, vilde Bogen nu have foreligget i noget omarbejdet Form«, skriver han her; vel tænker han navnlig paa »et ligeligere bedre tilpasset Forhold imellem den historiske og den teoretiske Del«; men af følgende Ord: »nu har det alene været mig muligt i det mundtlige Foredrag at gøre den reformatoriske Grundsætning om Skriftens Selvfortolkningsevne til Midtpunkt for Undersøgelse og Udvikling«, fremgaar det desuden klart, at han ud fra sit Slutstandpunkt var paa det rene med, at nævnte Grundsætning ikke var

³⁴ Ibi. S. 319. ³⁵ Ibi. S. 500. ^{35b} Ibi. S. 75.

blevet konsekvent gennemført i »Det nye Testaments Hermeneutik«. I Virkeligheden indrømmer han dermed endnu en Gang, at der har været flere Faser i hans teol. Udvikling, end det fremgaar af Selvbiografiens Længdesnitsbetragtning.³⁶

De svage Sider i Clausens Bog gjorde den til et oplagt Bytte for den grundtvigske Kritik, som Vilh. Birkedal paatog sig at levere. Hans Recension i »Nordisk Tidsskrift for kristelig Teologi« er skrevet i en skarp men behersket Tone og »uden personlig Uvilje«. Den indskrænker sig hovedsagelig til Afsnittet om den teol. Fortolkning og Skriftprincipet i det hele taget. Skønt Clausen stiller sig paa dette Stade (og jo saaledes i Virkeligheden bliver Bibelens Forsvarer over for Grundtvig), hævder Birkedal, at »den selvgjorte Grundvold« har Overvægten hos ham, »thi i al hans senere Udvikling, i alle hans Regler for Fortolkningen viser det sig, at han vil udfinde Troen af Skriften efter sit subjektive Liebhaberie uden at besidde en objektiv given Regulator«. Ironisk takker han derfor Clausen for »det Bevis, han atter har aflagt om Skriftens Utilstrækkelighed til at være Trosregel i en kristelig Kirke«, og fordi han »til Evidents har godtgjort, at et Kirkesamfund var umuligt, dersom hans Anskuelse af Skriften blev almindelig«, for den »aabner den slagne Landevej til at opløse Herrens Kirke i tusinde skismatiske Vinkelkirker«. I Grundtvigianismens Navn erklærer han derfor, at Bogen er »et Forsøg paa at gøre et forældet Standpunkt, en uigenkaldelig negeret og overvundet Kriticisme gældende« og desaarsag maa »strande paa Tidens Uimodtagelighed derfor«.³⁷

I »Fædrelandet« blev Clausens Arbejde anmeldt af cand. theol. J. F. r. H a g e n, der var »dybt gennemtrængt af Anerkendelse for Clausens fortjenstlige Virken«, og derfor priser hans »grundige Lærdom, Klarhed i Tanken, Værdighed i Fremstillingen«; men det spekulativ-dialektiske System, som han under Indflydelse fra Heiberg og Martensen var en ivrig Tilhænger af, tager han varmt i Forsvar over for Clausen; det forekom ham at være en Illusion at mene, at man kan bruge Aand og Tanke uden at hylde noget filosofisk System, og det ene fuldkomne var jo for ham det hegelske, »den igennem de mangfoldige Ensidigheder til Enhed med sig tilbagevendte ene protestantiske Filosofi«.³⁸

Ganske anderledes Anmeldelser blev Værkets tyske Udgave til Del. Det udkom nemlig Aaret efter paa Tysk, »dem Andenken Fr. Schleiermachers des Unvergesslichen gewidmet«. I de berlinske »J a h r b ü c h e r f ü r w i s s e n s c h a f t l i c h e K r i t i k« skrev Hegelianeren K. S. M a t t h i e s, at »Hermeneutikken her er behandlet saaledes, at den atter efter langvarig Forsømmelse indtager en værdig Stilling«, og »Fortjenesten

³⁶ Optegn. 229f. ³⁷ Nordisk Tidsskrift for kristelig Teologi III, 92—129. ³⁸ Fædrelandet 1840 Nr. 364. J. F. Hagen (1817—59) blev 1852 Prof. i Kirkehistorie.

bliver anslaaet saa meget højere, jo mindre Forgængernes Arbejder har kunnet tjene til sikre Støttepunkter eller endogsaa blot benyttes til brugbart Materiale for den nye Bygning, der her er opført«. ³⁹ Ikke mindre anerkendende omtales Bogen i »Neue Jenaische Allgemeine Literaturzeitung«. ⁴⁰ I det bl. a. af Rudelbach udgivne »Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche« maatte den derimod (selvfølgelig) nøjes med følgende lille Petitbemærkning: »En Fremstilling af N. T.s Hermeneutik ud fra en afgjort men moderne videnskabelig formet Rationalisme, der ikke synes egnet til paa nogen Maade at kunne fremme den nytestamentlige Hermeneutik, skønt denne Bog, saa vidt den er Fremstilling af Hermeneutikkens Historie, udmærker sig fordelagtigt ved Koncinnitet og relativ Grundighed«. ⁴¹

Kapitel V

„UDVIKLING AF DE KRISTELIGE HOVEDLÆRDOMME“

Tilskyndet af den store Tilslutning til sine populære Foredrag ved Reformationsjubilæet 1836 fortsatte Clausen ogsaa i 1840erne i samme Spor. Som det alt vil være fremgaaet af Forelæsningsfortegnelsen holdt han i Efteraaret 1841 »for en talrig Kreds af Tilhørere af begge Køn« en Række af Foredrag over de kristelige Hovedlærdomme, og »efter en paa ny gennemarbejdet og udvidet Plan« gentog han for en lignende Kreds det samme Kursus i Foraaret 1843.¹

I Tiden mellem Clausens første og anden Række af populærvidenskabelige Forelæsninger, nemlig i 1838, havde Grundtvig paa Borchs Kollegium holdt sin berømte Foredragsrække »MandsMinde«, der indledte en saa betydningsfuld Epoke i det levende mundtlige Foredrags Historie i Danmark. I Betydning overskygger de derfor i saa Henseende gan-

³⁹ Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik I (1841) S. 160—74. Konrad Stephan Matthies (1807—56) var teol. Prof. i Greifswalde. ⁴⁰ Neue Jenaische Allgemeine Literaturzeitung III (1844) S. 273—79. Anmelderen var E. J. Kimmel, der dengang var Privatdocent ved Universitetet i Jena. ⁴¹ Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche II (1841) S. 146.

¹ Jvfr. Hovedlærdomme S. 111. Clausens Eksempel med at give Damer Adgang til Forelæsningerne blev stærkt efterfulgt i Fyrrerne af baade Modstandere og Venner. I Levin skriver om de silkekledte Damer, »der lytter til Grundtvigs Bragesnak eller hører Forelæsninger hos Høyen over Kunsthistorien«, jvfr. Levin, Om Oprettelsen af et Selskab for det kvindelige Tyende i København 1845. Ogsaa Oehlenschläger tilstodte i 1847 Damer Adgang til Forelæsningerne over sine Tragedier. Den egentlige Diskussion om Kvindernes Emancipation indledtes 1850 med Clara Rafaels Breve.

ske Clausens, hvilket er let forstaaeligt, naar man sammenligner dem med hinanden. Medens det i en forunderlig Grad lykkedes for Grundtvig at tale friskt og naturligt i den for ham ejendommelige Blanding af det højstemte og det smaat spøgende, saa vedblev Clausen at være Formens Mand, og han hverken kunde eller vilde forsøge en Efterligning af den grundtvigske Udtryksform, der efter hans Opfattelse »ved Siden af en vis ejendommelig Friskhed og Naturlighed ogsaa havde en filistrøs Flotthed, noget plebejisk raat og uhøvlet, som ikke stod sammen med videnskabelig Gennemdannelse og virkede frastødende paa enhver, som havde Del i denne«. ² Men skønt Clausen saaledes ikke kunde løsrive sig fra det noget stive Katedersprog, maa det dog ikke glemmes, at han som Følge af sin Trang efter »at søge en Forbindelse knyttet med Menigheden« ³ gennem sine offentlige Forelæsninger udførte, »hvad hidtil ingen Docent havde tænkt paa« (Fr. Barfod), og den store Tilslutning til disse er et levende Vidnesbyrd om, at disse Bestræbelser blev modtaget med Taknemmelighed af de dannede Kredse, for hvilke de var beregnede. Her var i Sandhed ogsaa Brug for Clausens Indsats. De teol. Stridigheder førtes jo, som han selv siger, »ikke som i gamle Dage blot mellem og for de lærde men i Menighedens Paasyn og paa en Maade, hvorved mange herfra maatte blive draget med ind i de stridendes Kreds«. Vanskelig var derfor ogsaa den Opgave, han stillede sig: »at vejlede til Orientering i den store Mangfoldighed af Meninger . . . og at føre alle Undersøgelserne tilbage til de store Grundpunkter i den religiøse Bevidsthed for saaledes at give Troen den fastere og bredere Grundvold, hvortil der trængtes i Anfægningens Tid«. ⁴ Af de nævnte Foredrag fremgik 1844 den populære Dogmatik, hvis Titel staar som Overskrift til dette Kapitel.

Fælles for Fremstillingen i de 25 Foredrag, der tilsammen udgør Bogen, er, at Clausen først gaar ud fra det, der rører sig i den menneskelige Bevidsthed, og de derved opstaaede Problemer; dernæst belyser han, hvad den jødiske og de hedenske Religioner frembyder af Forsøg paa Løsning af disse, og viser derpaa, hvad og hvorledes Kristus har virket til den sande Løsning; derefter karakteriserer han de senere Afvigelser fra den rene Kristendom i deres forskellige Retninger, og endelig til sidst løfter han, hvad han selv betragter som Evangeliets rene og evige Indhold, ud af de forgængelige Former og Formler, hvori det var blevet stængt inde.

De syv første Foredrag er at betragte som *Prolegomena*. De behandler Kristendommen som Historie, som historisk Religion, som guddommelig Aabenbaring, som Aabenbaringens Fuldendelse og som den fuldendte Religion og endelig den hellige Skrift og Skriften i Kirken.

Som i Hermeneutikken vender han sig imod baade den vulgærratio-

² Optegn. 218. ³ Hovedlærdomme S. IV. ⁴ Ibi. S. VI.

nalistiske og den mytiske Behandling af Evangelierne,⁵ men her gør han desuden Front imod Feuerbachs i Mellemtiden udkomne Værk »Das Wesen des Christentums«. Da det er Kristendommens Grundvæsen »at gaa ud fra en Tohed, en Modsætning af det endelige og det uendelige«, saa er — hævder han — »en Anskuelse, der forkaster denne Modsætning som Indbildningens Foster, der vil gøre det menneskelige Jeg til det eneste virkelige, den menneskelige Tanke til Skaber og Forsoner«, en Krigserklæring paa Liv og Død til al Religion, og den er desuden i Modsigelse til Menneskets egen Bevidsthed, der med uvilkaarlig Magt fører og driver Mennesket ud over sit eget Jeg til en højere, oversanselig Verden.⁶

Dette fører naturligt til en nærmere Udvikling af Aabenbaringsbegrebet. Kristendommen anmelder sig som Aabenbaringsens Fuldendelse, som den absolutte Religion, men som saadan — docerer Clausen — »maa de enkelte kristelige Lærdomme kunne retfærdiggøre sig for den menneskelige Fornuft«. Det vanskelige Spørgsmaal bliver saa: hvor den Fornuft, med hvilken Kristendommen skal være ét, findes i sin Renhed. Den findes ifølge Clausen i alt Fald hverken i det rationalistiske eller i det hegelske System. Ikke mindst hans Bemærkninger om det første, der undtagelsesvis nævnes ved sit rette Navn, er interessante som et Vidnesbyrd om, hvordan han nu saa paa sin Ungdoms Standpunkt, der kirkehistorisk udtrykkeligt betegnes som et tilbagelagt Stadium. Det hedder herom: »Faa Decennier tilbage var endnu den saakaldte Rationalisme herskende. Man søgte Indbegrebet af al Sandhed i visse Fornuftsætninger, som nærmest stammede fra Kants Filosofi men var tillæmpede efter den saakaldte sunde Menneskeforstand og nærmest beregnede paa praktisk sædelig Virksomhed; hvad der laa uden for denne snævre Grænse, blev forkastet som ufornuftigt, falskt og fantastisk, men det blev tillige paastaet, at den retforstaaede Kristendom indeholdt hverken mere eller mindre end netop denne forstandige Quintessens, og ved forskellige kunstige Operationer vidste man at beskære og tildanne den kristelige Tro saaledes, at den syntes ikke ilde at passe ind i den forud opstillede Model«. Denne Karakteristik af Rationalismen, der er langt mere kirkehistorisk sand end den, han i 1829 afgav under Kirkekampens Tryk, fortsætter han med at konstatere Hegelianismens endnu større Fare: Naar man medbringer et allerede færdigt System og gør Troen paa Kristendommens Sandhed afhængig af dens Overenstemmelse med dette, »hvad er det vel andet end ligefrem at erklære den saakaldte Aabenbaring underordnet den menneskelige Fornuft?« »Den sande Kristendomsfilosofi« — hedder det heroverfor — »bliver den, der gaar ud fra Kristendommen, saaledes som den er historisk givet, fremstiller den

⁵ Ibi. S. 15ff. ⁶ Ibi. S. 54f.

i størst mulig Fuldstændighed og Nøjagtighed og derefter fører den tilbage til den religiøse Bevidsthed, gør den til Genstand for Betragtning, Eftertanke og indre Prøvelse. For denne vil den kristelige Læres Selvfærdiggørelse ikke udeblive«. En foreløbig Tro, en Samstemmen med den kristne Grundanskuelse om Guds Væsen og Forhold til Verden maa dog nødvendigvis her forudsættes fra Menneskets Side, men ved Tankens Undersøgelse af det givne vinder denne halvt uvilkaarlige, troende Antagelse Klarhed og Liv; »saaledes er det Erkendelsen, som, medens den fremgaar af Troen og dens Forudsætning, netop atter bliver Troens Retfærdiggørelse«. ⁷ Unægtelig er dette helt anden Tale end den, Clausen førte i sin Ungdom og endnu i 1825. Ganske vist taler han stadig om Fornuften, men der er nu ikke længere Tale om »den sunde Menneskeforstand« men om en kristelig oplyst Fornuft, en Erkendelse, der fremgaar af Troen og dens Forudsætninger.

Hvorvidt nu Kristendommen er den absolutte Religion, kan Clausen som Følge af det ovenfor udviklede først besvare efter at have fremstillet Lærens hele Indhold; men er den det, maa da ikke al Tale om dens Perfektibilitet afvises »som en skjult Fornægtelse af dens Guddommelighed«? Dette Spørgsmaal besvares med et klart Nej. En Undersøgelse af Kirkens Historie paanøder nemlig den Erkendelse, »at der er en Fremskriden af den kristelige Lære til Fuldkommenhed, som, begyndt fra Apostlenes Tid, fortsættes indtil nu og skal fuldkommes i Tidernes Løb mere og mere, — en altid klarere Udskillelse af de kristelige Idéer fra den oftest sanselige Form, i hvilken de maatte klæde sig«. Det er dog ikke Perfektibilitetsteorien i dens rationalistiske Form, han er en Tilhænger af, thi han fortsætter med følgende: »Vistnok kan nu dette Arbejde kun fremmes ad menneskelig Vej, men ogsaa her er det Kristi Aand, der har Magten til at lede og styre«. Den Aand havde Rationalismen som bekendt ikke Brug for. Clausens Bekendelse til den er derfor et nyt Vidnesbyrd om hans Udvikling i positiv kristelig Retning. ⁸

Som hellig Skrift kommer jo for Clausen kun det nye Testamente i Betragtning. Medens han i Hermeneutikken kun havde haft Lejlighed til spredt at fremstille sin Lære herom, giver han nu her en samlet Fremstilling. Som Hovedresultat af den kritisk-videnskabelige Forskning maa indrømmes, at ikke alle nytestamentlige Skrifter skyldes de Forfattere, som de tillægges. Men søger Betragtningen hen til det Forhold, hvori Skriften staar til Aabenbaringen, da maa den erkendes »som det Organ, igennem hvilket den personlige Kristus er endnu bestandig til Stede iblandt os«, og »det er denne særegne Forbindelse med den kristelige Aabenbaring, der gør Skriften til hellig Skrift«. Hans Inspirationslære, der nu endelig i Modsætning til tidligere kommer klart for Dagen, er rent schleiermachersk, idet han som denne gaar ud fra det ufattelige i

⁷ Ibi. S. 81—93. ⁸ Ibi. S. 95—110

Geniets skabende Instinkt. Denne religiøse Genialitet skulde da in casu særlig tilhøre Apostlene paa Grund af Jesu personlige Indvirkning: Naar man paa den Maade opfatter Forholdet af de menneskelige Forfattere til »den guddommelige Sandhedsaand«, udvikler det hele sig paa fri og naturlig Maade, saa man forstaar, at det nye Testamente indeholder Guds Ord uden dog at være identisk med dette. Derfor er Skriften, naar det gælder dens Bestemmelse og Betydning, den eneste tilforladelige Kilde og Regel for al kristen Lære og staar saaledes højt hævet over al Kirkelære og Tradition. Det sidste har selvfølgelig Adresse til Katolicismen og ikke mindre til Grundtvigianismen, mod hvilken der fremføres de samme Indvendinger som Hermeneutikken. Om Fortolkningen siger han naturligvis ogsaa det samme som dér. Udtrykkeligt fremhæver han derfor endnu en Gang, at »Skriften for at bruges og anvendes rettelig ikke kan undvære menneskelig Videnskab«, og ironisk taler han om »Almuemanden, der træder selvklog og fordringsfuld op i religiøse Stridigheder med et eller andet Bibelsprog uden Anelse om, at noget andet og mere her skulde være fornødent«. Her er altsaa stærke Reminiscenser af den teol. Aristokratisme, der prægede »Katolicismen og Protestantismen«, men han er dog selv paa det rene med, at en ensidig Fremhævelse af den videnskabelige Fortolkning vil resultere i en abstrakt individualistisk Protestantisme, der udsætter Skriften »for den enkelte Teologs vilkaarlige Behandling«. Derfor fortsætter han med at fastslaa, at »kan Skriften ikke undvære Videnskaben, da kan Videnskaben, den teol. Videnskab, heller ikke undvære det kirkelige Samfund«, for Skriften maa fortolkes »i og af den samme Aand, af hvilken den er udgaet«. En saadan kristelig Almenaand eller Sandhedsmagt har da heller aldrig manglet i Kirken, ganske vist ikke saadan som det hævdes af Katolikkerne, »men gennemstrømmende og sammenholdende det hele Samfund, levende og virkende gennem utallige hver paa sin Vis virkende Organer«. Paa Grund af samme kirkelige Tradition er en ensidig Skriftbrug, en Hævdelse af Skriftprincippet i dets Skarphed, heller ikke nødvendig: »Det vilde være ren Misforstaaelse at hævde, at intet skulde have Ret og Adkomst til at gaa og gælde som kristelig Sandhed, uden hvad der lader sig paavise ordlydende i Skriften og træder frem i dens egne Udtryk«. At Clausen tog denne Indrømmelse alvorligt, viser hans Lære om Barnedaaben, som vi siden kommer til. Med andre Ord: det i Hermeneutikken lige antydede Princip, hvorved Kirkebeholdningen egentlig bliver bærende for Skriftprincippet og holder sammen paa det og det protestantiske Frihedsprincip, faar nu her i »Hovedlærdomme« en nærmere Udvikling; men heller ikke her føres Tanken fuldt ud igennem; tilbage bliver nemlig det endnu ubesvarede Spørgsmaal: hvori bestaar den omtalte kirkelige Tradition, og hvor er den at finde?⁹

⁹ Ibi. S. 114—54.

Hermed er Prolegomena til Ende, og Clausen gaar i Gang med den egentlige Teologi. Kristendommen karakteriserer han her som Kærlighedens Religion, eftersom Guds Væsen og Vilje er Kærlighed, og i Tilslutning hertil giver han en fortræffelig Apologi for Guds Personlighed imod enhver Form for gammel og ny Panteisme. Ogsaa Begrebet om en guddommelig Verdensstyrelse, siger han videre, forudsætter Begrebet om Gud som personligt Væsen. En virkelig Forsynstro blev derfor først givet i den jødiske Religion, men endnu ensidig og ufuldkommen: Gud som Regent og Dommer staaende uden for Verden. Fuldenheden er først givet i den kristne Forsynslære: »Gud over alt og Gud i alt«. I den dertil føjede Teodice søges denne Lære forenet med den menneskelige Frihed. Som venteligt taler Clausen med megen Varme om den menneskelige Viljes Frihed som hørende til Menneskets egen Natur og Væsens Udtryk, og han mener at have fundet Problemets Løsning ved den Tanke, »at Grunden til de frie Væseners Natur er at søge i en fri Selvbegrænsning af den guddommelige Magt«. Heller ikke Spørgsmaalet om det onde synes at berede ham større Vanskeligheder, thi for det første lader han ikke det fysisk onde komme i Betragtning, og for det andet kan han ikke tænke sig Synden »som rent og ublandet ondt«. Den er blot som »et fremmedartet Sygdomsstof«, der kun har »tilsyneladende Magt paa Jorden«; den kan derfor heller ikke tænkes at beholde denne Magt men bereder i Virkeligheden det godes Sejr.¹⁰

I Foredraget om »højere Aander« forvises ligesom i de tidligere Skrifter Angelologien og Dæmonologien saa godt som helt fra den kristne Lære, og Forestillingen om en personlig Djævel reduceres til blot at være »en Betegnelse af det ondes Idé«. Spørgsmaalet om Djævelens Tilværelse er nemlig, siges det med et Citat af Schleiermacher, »aldeles ikke noget kristeligt teologisk Spørgsmaal«. Jesu og Apostlenes Brug af disse Forestillinger maa derfor, som det ogsaa blev udviklet i Hermeneutikken, skyldes Akkommodation.¹¹

I Antropologien taler Clausen først om Mennesket som Guds Billede. Beretningen i Genesis kan han stadig ikke betragte som »en egentlig Historie«, men han fastholder som dens Kærne »Begrebet af Menneskets aandelige Ligeartethed med Gud« og hævder, at denne »Gudslighed« er lige saa ufortabelig og uforstyrrelig, som den er oprindelig. Det er følgelig »en Misforstaaelse af den kristelige Ydmygheds Væsen«, naar man har været tilbøjelig til »at miskende den guddommelige Side af Menneskets Natur«. »Selv i Naturens Udartning er Mennesket »en detroniseret Konge«, vel falden fra den oprindelige Værdighed, men med Kald til at rejse sig og genvinde sin tabte Rang«; men hertil fordres frem for alt den Tro, »at Lovene, der er satte som Hovedhjørnestene for Menne-

¹⁰ Ibi. S. 198—211. ¹¹ Ibi. S. 230—35, jvfr. Der Chr. Glaube I, 238.

sketsTænkning, er Aabenbarelses af den guddommelige Fornuft, at vi ved at betro os til dem vil finde den Vished, Sjælen ikke kan undvære — den faste Tro, at der ikke blot er foreskrevet Mennesket en Skullen men ogsaa givet ham en Kunnen, en Evne til at arbejde sig frem til altid større Lighed med Gud«. ¹²

I direkte Forbindelse med ovenstaaende behandler Clausen Troen paa Menneskets Udødelighed, — en Tro, siger han, der i Materialismen og ikke mindre i den spekulative Filosofi maa se sine farligste Fjender. ¹³ Den kristne Udødelighedslære har sin Fuldendelse i Læren om Opstandelsen, der »hviler paa Bevidstheden om den menneskelige Personlighed«, thi i Jesus Kristus »er den uforgængelige Betydning af den menneskelige Personlighed historisk godtgjort, og som saadan maa den ogsaa tænkes som uforgængelig tilværende«. Det gælder derfor for hvert Menneske »at uddanne det guddommelige i sig efter sin særegne Ejenommelighed . . . ved at vende den beskuende Tanke indad for at vinde fuld og klar Bevidsthed om sit personlige Væsens Natur«. Naar det saaledes »er den menneskelige Personligheds Væsen, som begrunder Udødelighedstroen«, kan Jesu Opstandelse selvfølgelig ikke blive Mulighedsbetingelsen men kun »det historisk givne Underpant paa vor Opstandelse«. ¹⁴

At Clausen efter denne Tale stadig har svært ved at skaffe Synden en Plads i sit System, viser det følgende Foredrag tydeligt. Størstedelen af det er historisk, viet Pelagius's og Augustins Systemer, som han paa traditionel Vis betegner som den katolske og den protestantiske Kirkes Karakterer. Forskellen imellem dem sætter han deri, at den første betragter Synden som ethvert Menneskes eget Værk, den anden Synden som hele Slægtens Præg og Mærke. Selv søger han mæglende at forbinde de to Synsmaader til en Enhed, men at han her mere følger Pelagius end Augustin, derom vinder Udtalelser som, »at den kristelige Lære om Synden er forfejlet, naar den beskrives som Grundfordærvelse af den menneskelige Natur«, og »at Synden, om den end er Menneskets fælles Lod, dog først er blevet dette i Timelighedens Løb, at det er saa langt fra, at den hører til Menneskets Natur, at den meget mere er indtrængt i den som en Sygdom, hvorved Menneskenaturen er fordunklet og forvansket«. Ogsaa de paa forrige Side anførte Udsagn kommer her i Betragtning som Vidnesbyrd om Clausens ringe Syndserkendelse. ¹⁵

Kristologien indleder han med den betydningsfulde Udtalelse,

¹² Ibi. S. 248—50. ¹³ Clausen tænker paa F. Richter og Strauss. I »Die Lehre von den letzten Dingen« 1833 bekæmper den første Udødelighedstroen, idet han som Hovedbevis for Hegelianismens Sandhed paaberaaber sig, at den har nedbrudt denne Overtro. Slutningsordene i den andens Troslære lyder som følger: »Det hinsidige som tilkommende er den sidste Fjende, som den spekulative Kritik har at bekæmpe og om muligt at overvinde«. ¹⁴ Hovedlærdomme S. 252—73. ¹⁵ Ibi. S. 294—303, jvfr. 209ff, 247f.

at »den kristelige Tro er ikke nærmest Tro paa Kristendommen men paa Kristus som Middelpunktet af den guddommelige Aabenbarings- og Forløsningsanstalt«. Ogsaa i 1825 havde han anerkendt Mysteriet i Kristi Person, men dengang var han blevet staaende ved en ærefrygtfuld Agnosticisme; nu derimod forsøger han en virkelig Løsning. Sit Udgangspunkt tager han i de to bibelske Navne »Menneskesønnen« og »Guds Søn«. Med bibelske Beviser fremstiller han først Jesus som baade sandt Menneske og som det fuldendte Menneske, det historiske Menneskeideal, ophøjet over Syndens Magt. Om hans Indtræden i Livet siger han, at Fortællingerne om Jesu underfulde Fødsel har dannet sig efterhaanden ved mundtlig Overlevering »for at vejlede den kristelige Tro til Betsvarelse af det Spørgsmaal, hvorledes vel det menneskelige og det guddommelige kunde tænkes forenet«, men selv som saadanne kan man ikke betragte dem »alene som from Digtning«. Jomfrufødselen benægtes saaledes ikke saa direkte som i Hermeneutikken, men der ses ganske bort fra den i Praksis. Det Punkt, der ifølge Clausen alene har religiøs Betydning, er nemlig Udtrykket »født af den hellige Aand«, hvorved betegnes, at Jesus »ved selve Fødselen er undtaget fra den almindelige Sammenhæng med den menneskelige Slægt«. At forklare, hvorledes Jesu menneskelige Natur er forenet med hans guddommelige, er — hedder det dernæst — »blevet Hovedopgave for den kirkelige Teologi«. Slaa sig til Ro med Chalcedonense kan Clausen selvsagt ikke. »Det, som her lykkelig er bragt i Ordform, er derfor ikke fuldbyrdet i Tanken«, siger han, for to forskellige Naturer synes nødvendigvis ogsaa at føre til to forskellige Personer, hvorved Begrebet af én Person ophæves. Heller ikke den af Schelling og Hegel paaberaabte Enhed af Gud og Menneske løser Problemet, thi deres af Strauss videreførte Metode: at overføre paa Menneskeheden, hvad der er sagt om Kristus, gør Kristus og Kristendommen overflødig. Sin egen Løsning naar Clausen ved at gaa ud fra den af Kristendommen forudsatte Væsenlighed imellem Gud og Mennesket: »Er der imellem Gud og Mennesket en Lighed, grundet i Væsenet selv, saa følger ogsaa, at alt det, hvorved denne Gudlighed forringes, hvorved det menneskelige Væsen fjernes fra Gud, og Modsætning bringes ind imellem Gud og Mennesket, netop er det selvsamme, som tillige fører bort fra den sande Menneskelighed. Tænk vi os altsaa enhver saadan Modsætning bort, da træder her det menneskelige frem som guddommeligt, det guddommelige som menneskeligt. Den rene Menneskelighed er tillige den rene Form, den fulde Aabenbarelse af det guddommelige Væsen, dets Tanke og Vilje. Saaledes er Jesus som Menneskets Søn tillige Guds Søn; som den, i hvem Menneskeheden er givet i sin Fuldendelse, er han tillige den synlig aabenbarede menneskeblevne Gud«. ¹⁶

¹⁶ Ibi. S. 299—332.

I Læren om Kristi Frelsergerning hedder det med Udgangspunkt i Lk. 17, 20-21, at »ethvert Menneskes Indre skal ved Jesus omdannes til et Guds Rige, hvor der er Viljens Enhed med Guds Vilje, er Fred med Gud og Fortrøstning til hans Naade«, d. v. s. Jesu Virksomhed er dels forløsende, dels forsonende. Hvad Forløsningen angaar, lægges Hovedvægten paa den etiske Side, Helliggørelsen, »der har sit levende Udtryk i Kristi Efterfølgelse«. For saa vidt er Jesu forløsende Virksomhed ikke anderledes end andre »fromme Sandhedsvidners Virken«; det er derfor alene en Sammenligning i sædelig Henseende mellem den hedenske og den kristne Verden, der berettiger Paakaldelsen af Jesus som Menneskenes Forløser »i højeste og eneste Potens«. Men skal Kristus virkelig blive Skaber af et nyt, et rent sædeligt Liv, »da maa han først og fremmest forløse fra den kvælende, kuende Frygt«, der skyldes Bevidstheden om tidligere Synd. Dette er Forsoningens Betydning. Lige saa lidt Clausen kan tilegne sig den objektive Forsoningslære, lige saa lidt kan han paa den anden Side nøjes med den rationalistiske, »at det er Mennesket, som selv maa forsones sig med Gud«; for staar den første »uden nødvendig Forbindelse med Menneskets aandelige Liv«, saa bliver Kristus overflødig efter den anden. Den af Clausen hyldede Forsoningslære er den subjektive, »at det er Gud, der forsoner Menneskene med sig ved den fulde Fremtræden af sit Væsen«. »Ikke i Guds Væsen og Sindelag er Forandringen foregaaet«, udtaler han, »men i det Forhold, hvori Mennesket ved og føler sig til Gud. Men atter — at dette Forhold er blevet forandret fra et Frygtens og Ængstelsens til et Tillidens og Frimodighedens, skyldes ikke Mennesket men Gud formedelst Kristus«. Men her med »den pietistiske Skole« at dele Kristi Virken saaledes, at han skal gælde som Forløser ved sin Lære og sit Liv, som Forsoner ved sin Lidelse og Død, er forfejlet, for ikke blot ved sin Død men ogsaa ved sin Lære og sit Liv er Kristus Forsoneren, i hvem »Guds forbarmende Naade aabenbarer sig for os i saadant Lys og paa saadan Maade, at den skænker Sjælen Fred og Fortrøstning og derved tillige bliver Vejen og Kraften til Forløsning, til sand Genfødelse og Helliggørelse«. At Skriftens Tilbageføring af Forsoningen til Jesu Død som Soningsoffer ikke kommer til sin Ret med denne Opfattelse, er Clausen sig fuldt bevidst (jvfr. Hermeneutikken), men hans schleiermacherske Subjektivisme har paa dette Punkt, »Offerdøden«, fundet en saa svær Anstødssten, at han i Fremstillingen gaar i en stor Bue uden om det.¹⁷

Betingelsen fra Menneskets Side for at faa Andel i den fra Kristus udgaaende forløsende og forsonende Virksomhed er Tro, og Tro er jo nu for Clausen først og fremmest Tro paa Kristus »som Middelpunktet af den guddommelige Forløsningsanstalt«.¹⁸ Spørges der om Troens Ud-

¹⁷ Ibi. S. 342—75. ¹⁸ Ibi. S. 299.

spring og Grund, svarer han paa schleiermachersk Vis, at det ligger i »Mennesket selv«, thi da Religionens Indhold er »Indholdet af Menneskets egen Bevidsthed«, saa falder Troen sammen med den hele aandelige Livsudvikling. Samme Svar havde han givet endnu i 1836, men herved bliver han ikke staaende; han gaar videre, idet han nu tillige fremhæver den guddommelige Faktor; thi, siger han, »den religiøse Bevidsthed kan intet undtage, som jo maa have sin sidste Grund i den uendelige Enhed . . . Vil vi altsaa lade den religiøse Bevidstheds Stemme i os give Svaret paa det ovenfor fremsatte Spørgsmaal, da kan det kun blive dette: at Troens sidste Grund er at søge i den guddommelige Vilje«. Saaledes finder han Sagen skildret i det nye Testamente og ogsaa dér uden Forsøg paa at forene de to Faktorer, den menneskelige og den guddommelige. I nøjeste Overensstemmelse med denne Antinomi er det da, hedder det videre, at en klar Adskillelse af Tro og Gerninger i Retfærdiggørelsen er umulig. Ganske vist gives der »ingen renere og sandere Betegnelse (!) af Maaden, hvorpaa Mennesket kommer til Andel i Kristendommens Velgerninger end den, at det er ved Troen, at Mennesket vorder retfærdiggjort for Gud«, men samtidig maa man stærkt »drive paa Troens Uadskillelighed fra sædelig Virksomhed«. Herved faar Clausen det af ham saa højt skattede etiske Moment med. Forskellen mellem hans Retfærdiggørelseslære og den i Confessio Augustana fastlagte angaar saaledes ikke mere Spørgsmaalet om Frelsen, thi den tilskrives nu begge Steder Guds Naade, men medens C. A. siger, at Troen bør frembringe gode Frugter, er hos Clausen de gode Frugter en uadskillelig Del af Troen. Kunde det da ikke ligge nær »at stille Gerningerne ligefrem ved Siden af Troen, altsaa at gøre Gerninger til Troens ufejlbarlige Prøvesten«, spørger han. »Vistnok, dersom virkelig Gerningen i Livet var uadskillelig fra Troen. Men Gerningen i og for sig, den ydre synlige Form, hvori Viljens Kraft træder frem, er og bliver et bedrageligt Fænomen«. Gerninger kan altsaa tænkes uden Tro men ikke det omvendte.¹⁹

Antinomien i Spørgsmaalet om Troens Oprindelse fører Clausen ind paa Prædestinationens og Naadevalgets Problemer. Resultatet, han her naar, er imidlertid kun et non liquet forbundet med en Henvisning til »den almægtige Naades« Førelser uden for Grænsen af den jordiske Tilværelse. Schleiermacher nævnes udtrykkeligt som den, »hvem den første kristelig forsonende Udvikling skyldes af den vanskelige Lære om den guddommelige Naade som altvirkende«.²⁰

I Kapitlet om det evangeliske Skriftprincip viste Clausen hen til Kirkebegrebet som det, der egentlig bar dette og holdt sammen paa dette og det protestantiske Frihedsprincip. Man bliver derfor skuffet,

¹⁹ Ibi. S. 386—403, jvfr. Plum, Clausen i Forhold til Protestantismens Principper S. 37f.

²⁰ Hovedlærdomme S. 421f, jvfr. Schleiermacher, »Über die Lehre von der Erwählung«.

naar han nu i Afsnittet om »det kirkelige Samfund« kun antydningvis og tøvende fremstiller sin Lære om Kirken. Det er, som om Frygten for at give Modstanderne for meget holder ham tilbage fra at udtale de Ord, der gør Princippet til en Realitet.²¹ Vel gaar han ud fra Tanken om Guds Rige, men i Stedet for nærmere at sammenstille Jesu og Apostlenes Udtalelser herom gaar han hurtigt over til vidtløftige historiske Excursioner om de ensidige Retninger, der enten ved Aandeliggørelse vil opløse Kirken i et Samfund enten af sandt fromme (Sværmerne) eller af sandt vidende (den spekulative Skole), eller som ved Legemliggørelse vil have Kirken bundet til ydre historiske Former som dens uforanderlige Væsen (den katolske Kirke). Den rette Midte, der holder det aandelige og det legemlige forenede, finder han udtrykt i den protestantiske Kirkes Idé, der i det aabenbarede Guds Ord og i de dertil svarende hellige Handlinger har sit synlige Foreningspunkt, og som samtidig erkender, at Bevarelsen af Ordets Renhed og Ytringer af dets Kraft beror paa den aandelige Inderlighed og Frihed, hvormed Samfundet hengiver sig til dette Ord. Hans Tanker om Kristi Forbindelse med sin Kirke fremgaar af følgende Sætning: »En saadan Kirke maa (i Modsætning til den katolske) finde sig henvist til sig selv — vistnok med Fortrøstning til Ordets og Aandens Vejledning, thi Kristus er efter Forjættelsens Ord selv til Stede blandt sine troende Bekendere, men dog saaledes, at det guddommelige kun virker i og formedelst det menneskelige. Men at henvises til sig selv, er at henvises til det hele Antal af sine Medlemmer, thi Kirken er netop Samfundet, Indbegrebet af alle enkelte; det er ikke ved noget ydre Forbindelsesled . . . , at Kristus er til Stede og virker i sin Kirke men ved Ordets Kraft og ved Troens og Indsigtens Aand, og i denne har alle mere eller mindre Andel«. Disse Tanker om Kristi Nærværelse, der faar en yderligere Understregning i Sakramentlæren, giver os i al deres Korthed Lejlighed til endnu en Gang at henlede Opmærksomheden paa det Svælg, der nu skilte Clausen fra det Standpunkt, han havde indtaget i 1825. Som dér er han dog ogsaa her ivrig efter at fastslaa, at det ligger i den protestantiske Kirkes Væsen »at agte og haandhæve Frihedens Ret som en hellig Ret«. Derfor, hedder det til sidst, genfinder vi den protestantiske Aands Væsen »overalt, hvor der er Selvstændighed i Prøven, Villen og Virken, Fastholden ved egen Overbevisning og ved dens gode Ret til at ytre sig o.s.v.«, altsaa en Tankegang, der endnu en Gang tydeligt tilkendegiver den nøje Sammenhæng mellem Clausens Teologi og hans Tilslutning til den politiske Liberalisme.²²

Som ovenfor sagt er det ikke mindst i S a k r a m e n t l æ r e n , at Tanken om Kristi Nærværelse kommer til Orde. »Hvad der adskiller Sakramentet fra enhver anden kirkelig Handling, er det særegne Forhold,

²¹ Jvfr. Plum, anf. Skrift S. 52. ²² Hovedlærdomme S. 441—55.

hvori det staar til Kristus«, lærer han. »I Sakramentet træder Kristus selv frem som handlende Subjekt, fortsættende sin personlige Virksomhed, tilstedeværende i profetisk og præstelig Handling. Saaledes er det da Kristus sely, der her virker i sit forløsende, forsonende Kald, ... og netop i og formedelst dette særegne Forhold til Kristus har Sakramentet sin ejendommelige Kraft til at forøge Aandens Modtagelsesevne og drage Menneskene til Kristus i sand og levende Tro«. Ogsaa her er Opfattelsen saaledes en anden end den, der var kommet til Udtryk i 1825, og hvorefter Sakramenterne blot skulde »samstemme til det ene Maal: ved Symbolets Kraft at understøtte Lærens Virksomhed«. ²³ Men den ortodokse Sakramentlære følger han ikke. Om Daaben lærer han vel, at den er »Indvielsen af det kristelige Liv ved Genfødselen«, men om Syndsforladelsen taler han af gode Grunde ikke et eneste Ord. Betydningsfuldt er det til Gengæld at lægge Mærke til, hvorledes han nu med Hensyn til Barnedaaben hævder den kirkelige Praksis imod en ensidig Skriftbrug. Problemet var jo brændende paa Grund af Baptistrøret, som vi nærmere skal se i det følgende Kapitel. I 1825 havde han udtalt, at »den protestantiske Kirke ikke kan tillægge Barnedaaben nogen egentlig sakramentlig Virksomhed«, og at »det altsaa er den symbolske Synsmaade, som den maa fastholde«. ²⁴ Ogsaa nu indrømmer han Baptisterne, at deres »Bevisførelse og Slutning har en tilsyneladende slaaende Kraft, og navnlig for Protestanter, der vedkender sig Skriften som øverste Regel for Troen og Livet«. Men, fortsætter han, en saadan Paaberaabelse af Skriftens Autoritet kan ske paa en Maade, hvorved »den faar dens Aand, Kristi og den evangeliske Kirkes Aand, imod sig: naar derved nemlig al fri Udvikling bliver tilintetgjort, og enhver Form, saaledes som den er givet i Skriften, bliver stemplet som uforanderlig i alle enkelte Dele«. »Det var ifølge en indre Nødvendighed, at Daabstiden efterhaanden blev almindelig rykket tilbage til den spæde Barndomsalder«, og Barnedaaben er derfor berettiget ved sin Forbindelse med hele det kristelige Samfund, navnlig Familielivet; »den første Opvaagnen af det aandelige Liv vil som Følge heraf falde sammen med den første Opvaagnen af den kristelige Bevidsthed«. Saaledes gaar i alt Fald paa dette Punkt Frihedsprincippet og Skriftprincippet op i Clausens Kirkeprincip. ²⁵ Om Nadveren siges, at dens Betydning som Naademiddel er »at styrke og befæste Samfundet med Kristus«. Altsaa tales der heller ikke her om Syndernes Forladelse; tværtimod ønskes endog Absolutionen afskaffet: »Den er nemlig ingen Tilsigelse af en Syndsforladelse, som ikke allerede haves, men et stadfæstende Udsagn af den Gejstliges Mund om den gudommelige Barmhertighed imod Syndere«. Opretholdelsen af denne Anordning maa »nødvendigvis tjene til at bestyrke den falske Tro, at Præsten

²³ Katolicismen og Protestantismen S. 437. ²⁴ Ibi. S. 451. ²⁵ Hovedlærdomme S. 488—96, jvfr. Plum, anf. Skrift S. 58—60.

her skulde paa hierarkisk Vis meddele Syndernes Forladelse«. Ellers er Clausen mest optaget af dogmehistorisk at gøre Rede for de forskellige Nadverteorier. Som i 1836 stiller han Luther og Calvin lige, men sin Sympati for den reformerte Nadverlære lægger han ikke Skjul paa. Han ønsker derfor stadig og ikke mindre end tidligere »en Forening af begge Broderkirker« ligesom i Preussen.²⁶

Havde Clausen i 1825 betegnet den tilkommende Verden som »terra incognita« og betragtet enhver Lære herom nærmest som skadelig, saa er han nu naaet til et helt andet Resultat, der kort udtrykt gaar ud paa en Hævdelse af Apokatastasisteorien, der jo ogsaa hyldedes af Schleiermacher; men medens Forudsætningen for denne var Pantheismen, saa er Forudsætningen for Clausen hans Antropologi; han siger selv: »Først i denne Lære... har Læren om Menneskets Udødelighed, om evigt Liv og evig sig selv bevidst Virken, sin rette Afslutning«. Dog er det ikke herpaa men paa Begrebet om »en almægtig Kærlighed«, Hovedargumentationen bygger.²⁷

Til Afslutning behandles Treenighedsproblemet. Af de ældre Dogmatikere blev det knyttet til Læren om Guds Væsen, men her er det altsaa ligesom hos Schleiermacher udskudt til sidst nærmest som et Appendiks. Den ortodokse »tilspidsede dogmatiske Terminologi«, hvis Hovedformaal er at belyse det indbyrdes Forhold imellem de tre Led af Enheden, kan Clausen som venteligt ikke bruge. I Stedet søger han at give »en mere praktisk Udvikling« med Hovedvægten lagt paa Guds Forhold til Verden. Støttende sig til Skriften og den kristelige Bevidsthed naar han til den Løsning, »at Bekendelsen af Fader, Søn og Aand... er Indgrebet af den hele kristelige Lære, fordi den betegner det Aabenbaringsforhold i dets hele fulde Omfang, hvori Gud har sat sig til Verden: som Skaber, Frelser og Helliggører« — en Løsning, der ganske vist ligesom Schleiermachers maa betegnes som Sabellianisme, men som dog ved hele sin Karakter adskiller sig stærkt fra det helt negative Standpunkt i »Katholicismen og Protestantismen«.²⁸

Saaledes har da Clausen endelig for første Gang givet en samlet Fremstilling af sit teol. System. Af de tidligere Værker kommer især »Katholicismen og Protestantismen« i Betragtning som et tilnærmelsesvist Sidestykke. At sammenligne de i de to Værker fremsatte Anskuelser, som ovenfor gjort, maa derfor være baade selvfølgeligt og berettiget. Uddrager vi Slutresultatet af de mange Enkeltheder, kan det kun blive en Konstatering af den positive Udvikling, som han baade med Hensyn til sin Teologi og sin personlige Tro har gennemgaaet i Løbet af

²⁶ Ibi. S. 503—05. ²⁷ Ibi. S. 510—34. ²⁸ Ibi. S. 542—53, jvfr. Schleiermacher, Sämtliche Werke. I. Abt. II, 485—544.

de mellemliggende Aar; den Strømkæntning, der kom i Gang omkring Midten af 1830erne, og som vi tydeligt kunde iagttage i »Foredrag over Reformationen«, har saaledes fuldbyrdet sig med stadig voksende Kraft. Var hans Teologi tidligere som al rationalistisk Teologi hovedsagelig samlet om den første Trosartikel, saa er den nu ogsaa samlet om den anden og indeholder desuden spredte Tilløb frem til den tredje. Udtrykkeligt fremhæves Kristus. Frelsesbetingelsen er alene Tro paa ham »som Middelpunktet af den guddommelige Forløsningsanstalt«. Han er Aabenbaringens Midtpunkt og hører med til Evangeliet, og i sit Ord og i sine Sakramenter træder han selv frem som handlende Subjekt, fortsættende sin personlige Virksomhed o. s. v. — alt som ovenfor refereret. Ogsaa Clausens Fremdragelse af Kirkeprincippet som bærende for Skrift- og Frihedsprinciperne indeholder, hvor tøvende den end er, rige Løfter for Fremtiden og er et stærkt Vidnesbyrd om hans Udvikling bort fra den abstrakte individualistiske Protestantisme.

Sine Konklusioner naar Clausen jo ved mæglende at styre midtstrøms mellem de yderliggaaende Anskuelser. Hans Opposition er følgelig ligesom tidligere rettet mod baade Højre og Venstre. Men ogsaa her er en Forskel at notere. Medens Polemikken før fortrinsvis var rettet mod Ortodoksien, Grundtvig og naturligvis Romerkirken, saa er den nu dels som Følge af hans egen og dels som Følge af den kirkehistoriske Udvikling fortrinsvis rettet mod Hegelianismen i alle dens Former. Man kan selvfølgelig, som det ogsaa blev gjort, bebrejde Clausen, at han ikke anerkendte nogen virkelig Forskel imellem den ældre og den yngre Hegelianisme,²⁹ men snarere tjener det ham til Ære, at han straks fra allerførste Færd har gennemskuet »det forfængelige og troløse Spilfægteri med Ord og Fraser, hvorpaa den hele Procedure hvilede«. Her saa han unægtelig skarpere end Martensen, mod hvem han da ogsaa stadig polemiserer — om end kun mellem Linjerne — nemlig overalt, hvor han protesterer mod filosofisk Spekulation i Troslæren. De Slutninger, som Strauss og Feuerbach drog ud fra Hegels System, og det deraf følgende Frafald fra enhver Form for kirkelig Kristendom, gav ham historisk Ret til at angribe hele Systemet som saadant.

Det dobbelte Spor, det positive og det oppositionelle, der efter Clausens Ord i »Optegn.« var givet paa alle Led af hans teol. Forfatterbane, findes altsaa ogsaa i »Hovedlærdomme«; men som saa ofte anført vil han jo bare ikke vedkende sig, at der i Tidens Løb er sket en vigtig Forskydning i Balanceforholdet mellem det kritiske og det positive Element, at der kort sagt er flere Faser i hans teol. Udvikling, end det fremgaar af »Optegn.«. Havde Kritikken endnu Overvægten i Perioden 1821—34, saa

²⁹ Jvfr. S. 353.

har vi for de følgende Aars Vedkommende kunnet iagttage en saa afgjort Forskydning til Fordel for det positive, at vi kan sige, at der nu er Ligevægt mellem de to Elementer. Vægtskaalene balancerer! I de kommende Aar fortsattes denne positive Udvikling, og ikke mindst Krisen i 1858 gjorde sit til, at Ligevægtsforholdet til sidst blev ophævet paa en saadan Maade, at den positive Vægtskaal blev betydeligt tungere end den kritiske.

Et vigtigt Spørgsmaal rejser sig nu: hvor Clausens Teologi kirkehistorisk set hører hen. Spørgsmaalet er lettere at stille end at besvare, for medens han i sine Værker som Regel udtrykkeligt navngiver de Teologer, hvis Systemer han bekæmper, og ogsaa, naar det drejer sig om rent historiske Oplysninger, anfører baade Kilder og litterære Henvisninger, saa er han som oftest tavs, naar det gælder de Slutninger, han selv drager; kun i de allerfærreste Tilfælde er der Tale om, at han parallelliserer dem med andre Teologers eller henviser til saadanne som sine Forbilleder. Dette har dog sin gode Aarsag; thi bortset selvfølgelig fra Schleiermacher og for Eksegesens Vedkommende til en vis Grad ogsaa De Wette har næppe nogen været hans Forbillede. At han endnu paa mange Punkter direkte fulgte Schleiermacher, viser saavel de ovenfor anførte Enkeltpunkter som hans stadige Tilbageføring af Resultaterne til den indre Bevidsthed; men havde han ikke før slavisk fulgt ham, saa gør han det endnu mindre nu. Det var jo ogsaa kun i uegentlig Forstand, Schleiermacher dannede Skole. Clausens Teologi maa derfor nærmest betegnes som en selvstændig dansk Parallel til den tyske Mæglingsteologi, der efter Rationalismens Nederlag i 1830'erne og -40'erne tog Føringen inden for den tyske Protestantisme. Til denne, der omfattede Mænd af stor indbyrdes Ulighed, regnes gerne Teologer som Neander, Tholuck, Nitzsch, R. Rothe, Fr. Lücke, Wilh. Meyer samt Karl von Hase.³⁰ Som disse vilde Clausen i Schleiermachers Aand forene de filosofisk-humane Interesser med en positiv Kristendom uden udpræget Konfessionalisme, men ligesom de kunde heller ikke han undgaa at give stadig mere Plads for den ældre reformatoriske Tradition; fremdeles kan nævnes, at var de fleste Mæglingsteologer i kirkepolitisk Henseende Tilhængere af Unionen mellem Lutheranere og Reformerte, saa var Clausen det ogsaa; og endelig gælder det om den tyske Mæglingsteologi, at den rummede megen Lærdom og personlig Fromhed men i for høj Grad havde Karakter af Kompromis til i Længden at kunne beholde Føringen, saa har dette ikke mindre Gyldighed for Clausens Teologi. Et utvetydigt Bevis paa, at han selv følte sig aandeligt beslægtet med de her nævnte Teologer, er den Omstændighed, at det i særlig Grad er deres

³⁰ Jvfr. Holmquist, Kirkehistorie 2. Udg. ved J. Nørregaard III, 42—45.

Navne, man træffer i »Tidsskrift for udenlandsk teologisk Litteratur«. ³¹ Interessant er det saaledes at lægge Mærke til, at Clausen i sin personlige teologiske Udvikling selvstændigt fulgte den teologiske Hovedudvikling inden for den tyske Protestantisme i det 19. Aarhundredes tre første Fjerdedele. Ligesom den førende kirkehistoriske Linje her gik fra Rationalismen over Schleiermacher til Mæglingsteologien for til sidst at ende i Ortodoksien, saaledes var og blev det ogsaa Tilfældet med Clausens teologiske Linje.

Som Afslutning vil vi undersøge, hvordan »Hovedlærdomme« blev modtaget. Af danske Anmeldelser kommer kun »Teologisk Tidsskrift«s i Betragtning. Værket betegnes her »som det vigtigste ikke blot i dette Aars teologiske Litteratur blandt os«, og der siges, at »det positive i Skriftets Dogmatik, som ikke lidet vidner om en nærmere Tilslutning til den kirkelige Lære end Forfatterens tidligere mere kritiske Fremstilling af den protestantiske Troslære, vil for enhver, som søger Begrundelse af sin Tro, afgive en lige saa belærende Vejledning ved kristelig Tænkning, som vor anden populære Dogmatik (Mynsters »Betragtninger«) afgiver en oplivende og beaandende Næring for kristelig Følelse og Andagt.« ³²

Clausens tidligere større paa Dansk affattede Skrifter var alle blevet oversat til Tysk; men efter hans eget Ønske blev det hverken Tilfældet med »Hovedlærdomme« eller andre senere Værker. Den vigtigste Aarsag hertil var selvsagt de spændte nationale og politiske Forhold; men ogsaa den Omstændighed spillede ind, at han, efter hvad han selv siger, ikke kunde finde nogen Fyldestgørelse i »at blive taget paa Slæbetov med tysk Overlegenhedsmine i en Vrimmel af litterære Citater«. ³³ Ikke desto mindre blev Bogen meget udførligt recenseret i »Allgemeine Literaturzeitung«. Clausen kaldes med »Hædersnavnet: en ægte Rationalist«, men det bebrejdes ham alligevel Gang paa Gang, at han holder sig for meget til de nedarvede Dogmer; han skulde efter Resencentens Mening »mangle Mod til at gennemføre sine Præmisser til deres fulde Konsekvens«. ³⁴

Ogsaa i »Zellers Theologische Jahrbücher« anmeldtes Clausens Dogmatik, men det var her den danske Religionsfilosof A. Fr. Beck, der førte Pennen. Clausens Teologi karakteriserer han som »en ved Følelsteologi og spekulativ Teologi opløst Rationalisme«, og en

³¹ Hegelianismens Tilhængere var derfor utilfredse med Tidsskriftets »Ensidighed«. I et Indlæg i »Fædrelandet« 1841 Nr. 427 hedder det kritisk, at »det ej tilstrækkeligt giver et anskueligt Billede af den levende Udvikling, hvori Teologien befinder sig i Tyskland. Især synes det ikke nok at paaagte den Stræben efter en videnskabelig Forsoning af Filosofi og Teologi, som er udgaaet fra Filosofiens nyeste Skikkelse; . . . det synes behæftet med en vis Ensidighed, der ikke vil anerkende den nye Tids Aand«. ³² Teologisk Tidsskrift VIII (1844) S. 187ff. ³³ Jvfr. Optegn. S. 231, jvfr. samme Betragtning hos Mynster: Meddelelser S. 229. ³⁴ Allgemeine Literaturzeitung 1845 Nr. 165—67.

saadan, siger han, kan paa Grund af »sin indre Modsigelse aldrig naa til et systematisk Hele«. Som ovenfor antydet kritiseres Clausen dog især, fordi han »paa udfordrende Maade sammenblander den ældre Hegelianisme med den yngre«, og fordi han ikke synes at ville anerkende nogen virkelig Forskel mellem den nyere Filosofis forskellige Trin i deres Forhold til Kristendommen; han burde have husket, at »de senere Trins Ære eller Skændsel ikke umiddelbart maa overføres paa de tidligere«. ³⁵

Ønskede Clausen ikke længere gennem Oversættelser at lade sig præsentere for den tyske Læseverden, ønskede han til Gengæld saa meget des mere, at hans Bøger maatte blive læst i de andre nordiske Lande. (Vi befinder os jo i Skandinavismens Gennembrudstid.) Det har derfor glædet ham, at »Hovedlærdomme« blev gjort til Genstnad for Omtale i de i Lund udkommende »Studier, Kritiker och Notiser«. Recensenten, H. M. Melin, betegner ham som »den europæisk bekendte Teolog« og sidestiller ham med Neander, Tholuck og Ullmann, »disse Stjerner af første Rang paa Teologiens Himmel«, der har rettet deres Skrifter imod Strauss's dogmatisk-kritiske Arbejder. ³⁶

Den litterære Modtagelse af »Hovedlærdomme« var kort sagt noget blandet, men anderledes kunde det ikke være i en Tid, hvor skarpe og skærende Modsætninger angaaende de religiøse og kirkelige Forhold mødte hinanden. »Den dannede Almenhed«, for hvem Bogen i første Række var bestemt, har dog modtaget den med stor Interesse; som det første af Clausens Værker kunde den derfor udkomme allerede Aaret efter i anden forøgede Udgave. »Berlingske Tidende« skriver herom: »Den samme levende Interesse, hvormed Foredragene høretes, og som bevægede Prof. Clausen til at udgive Skriftet »Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme«, har ligeledes fulgt dette og har gjort det nødvendigt allerede nu efter et Aars Forløb at lade en ny Udgave udkomme«. ³⁷

³⁵ Zellers Theologische Jahrbücher 1844 S. 516—19. ³⁶ Studier, Kritiker och Notiser 1845 Nr. 14—16. Hans Magnus Melin (1805—77) blev siden Prof. i Lund. Han havde just selv i 1841—42 holdt sine bekendte »Föreläsningar öfver Jesu lefverne«, der var rettet imod Strauss. ³⁷ Berlingske Tidende 1845 Nr. 135.

Kapitel VI

TEOLOGISKE LEJLIGHEDSARBEJDER I FORBINDELSE MED DEN LITURGISKE REFORMSAG OG BAPTISTRØRET

Under et Sommerophold i Franzensbad i 1860 skrev Clausen i Forordet til en paatænkt Udgave af sine Lejlighedsarbejder, at »der i den litterære Virksomhed er givet det paalideligste Stof til et Personbillede«, og han tænkte hermed ikke paa »de videnskabelige Arbejder, der danner de store Knudepunkter i Livet«, for ved saadanne, siger han, er det Opgaven »at lade det personlige træde tilbage for Genstanden for Undersøgelse og Behandling«, men paa den Række af mindre Arbejder, der danner »en fortløbende Traad imellem de større Afsnit, fremkaldte ved Tidsbegivenheder og Tidsomstændigheder«. I dem, hedder det videre, har det individuelle givet sig hen »med større Frihed og Friskhed, afspejlet sig fra forskellige Sider, i de forskellige Stillinger givet de forskellige Stemninger og Sjælstilstande det utvungne, naturlige Udtryk«, og »Stridstimerne er ikke de ringeste i Mandens Liv, naar det er Sag ikke Personer, han har haft for Øje«. ¹ Dette har naturligvis Gyldighed for alle Clausens Lejlighedsskrifter, men i særlig Grad er det Tilfældet med dem, der hører denne Periode til, saavel de teologiske som de politisk-nationale, for det er virkelig nu i langt højere Grad end før Sag og ikke Personer, han har for Øje.

I 1832 havde det københavnske Præsteskab jo andraget paa en Revision af Ritualet og Alterbogen, og i 1837 var det følgelig blevet overdraget Mynster at udarbejde de dertil hørende Forslag. Dette Arbejde var færdigt i Aaret 1839. Skønt Mynster besad et nøje Kendskab til Oldkirkens Historie, mærker man i hans Forslag intet til en dybere Forstaaelse af den oldkirkelige Gudstjeneste. Det er for ham Prædikenen, der danner Gudstjenestens Midtpunkt og Højdepunkt. Med Hensyn til Prædiketeksterne havde han derfor tilføjet en ny Række og dertil for en Del knyttet nye fortrinlige Kollektter. Den mest afgørende Forandring var dog, at ved Barnedaaben skulde Spørgsmaalene: »Forsager du? Tror du?« falde bort, og i Stedet skulde det hedde: »Daabens hellige Pagt er denne: at du skal forsage . . ., at du skal tro etc.«; men til sidst skulde Spørgsmaalet dog rettes til Barnet: »Vil du døbes paa denne Tro?«. Det var med andre Ord et Kompromis mellem den deklarative og den spørgende Daabsform. Ved Nadveren skulde der blot siges: »Det er Jesu Legeme. Det er Jesu Blod«, med Udeladelse af Ordet »sande«.

¹ Fædr. Forh. Forordet.

Fremdeles var en hel Del af, hvad der i Tidens Løb var blevet Praksis, gjort lovligt, men der var ikke mindre lagt Vægt paa at forhindre de mange indsnegne Misbrug og selvtagne Friheder.

Forslaget meddeltes til det teol. Fakultet og gennem Biskopperne til Præsterne og andre ansete Mænd, men endnu inden de ønskede Erklæringer var indkommet, blev Udkastet gjort til Genstand for de voldsomste Angreb fra grundtvigsk Side. Med Opfattelsen af Daaben som en Pagt kunde man jo umuligt bruge det foreslaaede Daabsritual. I sit »Frisprog« hævdede Grundtvig i en Tone, der mindede om »Genmælet«, at Mynster med den foreslaaede Forandring vilde afskaffe den lutherske Barnedaab. Som forordnet Alterbog og Ritual, alle skulde bruge, var Forslaget derfor pure at afvise. Vilde man derimod indføre Sognebaandsløsning og Ritualfrihed, var det en anden Sag. Men det var ogsaa den absolutte Betingelse fra Grundtvigs Side.² Om den videre Kamp om Rituallet maa vi imidlertid henvise til Kirkehistorien.³ Her er det kun vor Opgave at undersøge Clausens Stilling under Striden.

Denne fremgaar allerede af Fakultetets Betænkning, der baade med Hensyn til Stil og Indhold tydeligt bærer Præg af at være affattet af ham. Som sædvanligt fulgtes han paa næsten alle Punkter af Hohlenberg, Scharling og Engelstoft, medens derimod Martensen i det vigtige Spørgsmaal om Sakramenterne helt holdt paa de gamle Formler. Med Kirkens og Oplysningens Venner kunde Clausen ikke andet end glæde sig over, at »der endelig blev gjort Skridt til at afhjælpe de væsentlige Savn og Mangler« ved Gudstjenesten, og han udtrykte Haabet om, at ingen »anmassende Fremfærd« vil kunne standse, »hvad Kirkens kompetente Autoriteter har erkendt fornødent«.⁴ Dernæst gennemgaas de forskellige Stykker hvert for sig. For Perikopernes Vedkommende anser han det for »en stor Vinding, at en tredje saa indholdsrig Række af Tekster er tilføjet de tvende ældre«.⁵ I det omstridte Spørgsmaal om Daabsformularen ønsker han Frigivelse af Indledningstalen, saa at den kun skulde betragtes som en Anvisning for Præsten. I Modsætning til Mynster vil han have alle Spørgsmaal til Barnet afskaffet, saa der gennemføres en rent deklarativ Daabsform. Med Hensyn til Forsagelsen andrager han som tidligere paa, at Djævforsagelsen ombyttes med en Forsagelse af »det onde«.⁶ Angaaende Nadveren udtaler han sig selvfølgelig bestemt mod Udtrykket »fyldestgjort«, »fordi Præsten paa selve det hellige Sted tvinges til at give den umoralske Syndssikkerhed en farlig Støtte«. I Stedet foreslaar han Udtrykket »som er hengivet for de mange til Syndernes Forladelse«.⁷ Men som Tvang ønsker han ikke sine Forslag gennemført og for øvrigt heller ikke Mynsters.

² Jvfr. Grundtvig, Frisprog mod Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny forordnet Alterbog 1839. ³ Jvfr. Helveg S. 623ff; Koch II, 167ff; Anders Nørgaard, Grundtvigianismen I, 189f o. a. St. ⁴ Fakultetets Betænkning er trykt i »Teol. Tidsskrift« V (1841) S. 93ff. ⁵ Ibi. S. 112. ⁶ Ibi. S. 124—36. ⁷ Ibi. S. 137—40.

Udtrykkeligt anker han over, at den liturgiske Frihed ved dette vil blive indskrænket ikke alene mere, end den rituelle Enhed gør fornødent, men ogsaa »mere end den protestantiske Kirkes Princip tillader«, thi »det kristelige Frihedsprincip er i saadan Betydning indført i den protestantiske Kirkes hele Liv, at det bør spores i enhver Hoveddel af den kirkelige Virksomhed, og Kirken falder ud af sit Princip og ind i den katolske Kirkes Karakter, naar den ved de kirkelige Handlinger saaledes lægger sine Tjenere Ordet i Munden ved Bøn og Formaning, at Liturgen ingen Frihed beholder tilfælles med Ordets Forkynder«. ⁸ Det er derfor kun konsekvent, at han foreslaar frit Valg mellem dobbelte Formularer; den afgørende Stemme skal overlades »vedkommende Medlem af Menigheden«, men saaledes at Præsten har Ret til at vægre sig, hvis han ikke kan beslutte sig til at bruge den forlangte Formular; i dette Tilfælde henvises vedkommende til en anden Præst. ⁹

For disse Anskuelse arbejdede Clausen videre som Medlem af den Kommission, der var blevet nedsat til at bedømme Mynsters Udkast til lige med de indkomne Betænkninger. Uagtet han efter sine Ord i »Optegn.« var »fuldkommen enig med Kommissionens øvrige Medlemmer angaaende det tilfredsstillende i det foreliggende Udkast og nærede saa varmt et Ønske som nogen for dets Indførelse i vore Kirker«, ¹⁰ fandt han sig dog foranlediget til under 10. Januar 1841 at indgive et Separatvotum, der endnu tydeligere end Fakultetsbetænkningen viste, at det kun var saa som saa med Enigheden.

Det nævnte Votum var ledsaget af følgende Brev til Mynster: »Idet jeg herved har den Ære at tilstille Deres højvelbaarne Højærværdighed mit Separatvotum, maa det være mig tilladt ved et Ord at forekomme Deres Forundring over den Udførlighed, hvortil jeg under Udarbejdelsen har fundet mig foranlediget. Dels maa jeg erkende, at her, hvor Meningsforskelligheden ikke saa meget angaar enkelte Punkter som en almindelig Anskuelse af de paagældende Forhold, en Tilbagegaaen til de højere liggende Grunde ikke kunde savnes; og dels maatte jeg sige mig selv, at ikkun ved en udført Motivering den Præsumption kan tænkes overvindelig, som et Minoritetsvotum maa være beredt paa at møde, hvorved den enkelte adskiller sig alene fra en overvægtig Majoritet. I en Sag, hvor jeg af ganske Sjæl har delt Interessen imod de servile Anti-reformere, men ogsaa Interessen for et liturgisk Forbedringsværk efter det foreliggende Udkast med Kommissionens øvrige Medlemmer, er det ikke uden Selvovervindelse, at jeg har bestemt mig til det her foretagne Skridt. Imidlertid holder jeg mig forvissat om, at Deres Højærværdighed vil lade Renheden af den Interesse vederfares Ret, hvoraf dette Skridt alene er fremgaaet. I en Række af Aar har jeg arbejdet for de kirkelige

⁸ Ibi. S. 124f. ⁹ Ibi. S. 132. ¹⁰ Optegn. 249f. Kommissionens øvrige Medlemmer var Biskopperne Mynster og Tage Müller (Ribe), Kolderup-Rosenvinge, Direktør Waage (Sorø), Stiftsprovst Tryde og Provst Boisen (Søllerød). Kommissionens Papirer i K. B.

Anskuelse, der her ligger til Grund; de er sammenvokset med min hele Betragtning af den evangeliske Kirkes Væsen og Velvære, og jeg har ikke kunnet miskende Forpligtelsen til ikke at lade mig afholde ved ydre Hensyn fra at forsøge at skaffe disse Anskuelse Indgang ved et liturgisk Ultimatum i det afgørende Tidspunkt. Jeg har derfor ogsaa bestemt mig til at lade nærværende Votum udgaa i Trykken i Fortsættelse af Fakultetsbetænkningen, med hvilken det staar i den nærmeste Forbindelse. Om jeg end tør anse det overflødig, finder jeg dog Opfordring til at tilføje, at en Forskellighed i Aandsretning, som den, der udtaler sig i dette Votum, intet kan forandre i min Paaskønnelse af, hvad Kirken og vi alle skylder D. H., Deres Indsigt og Deres Personlighed i denne vigtige Sag«. ¹¹

Det omtalte Skrift udkom under Titlen »Under hvilken Form maa den reviderede Liturgi ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?«. ¹² Paa ny fremsatte Clausen her Kravet om Anerkendelse af den liturgiske Frihed, saa den kirkelige Ordforordning indskrænktes til de væsentlige Dele, hvori Handlingens Betydning ifølge Kirkens Lære derom er udtrykt, medens der i de øvrige Dele kun meddeltes Anvisning og Vejledning. Og Tanken om en liturgisk Valgfrihed motiverede han igen som værende helt i den evangeliske Protestantismes Aand.

Hvad han forlangte var altsaa til Dels det samme, som krævedes fra grundtvigsk Side, men da han i Kommissionen stod ene med disse Anskuelse, blev der intet Hensyn taget til dem; navnlig Statskirkemanden Mynster vilde ikke vige fra sit Standpunkt: at medens der indrømmedes Præsterne al tilbørlig Frihed i homiletisk Henseende, skulde de i liturgisk være fast bundet til Ritualet, hvor der kun burde være én Formular, foreskrevet til stadig Brug. ¹³ At Clausens Holdning derfor har været ham meget ubejljl, fremgaar tydeligt af hans Beretning om Sagen i »Meddelelser«: »Clausens Fordring stemmede ganske overens med Grundtvigs forandrede Paastande, og saaledes fandt mellem begge en Tilnærmelse Sted, som under de paafølgende kirkelige og politiske Forhandlinger stedse blev nøjere og viste Verden det forunderlige Skuespil af Association mellem tvende Mænd, der faa Aar tilbage syntes at have været hinanden modsatte som Ild og Vand«. ¹⁴

Ogsaa fra grundtvigsk Side blev der gjort opmærksom paa den nævnte Tilnærmelse i nogle Artikler i »Nordisk Kirketidende« af Skomagermester I. A. Hansen i Slagelse. Han skriver bl. a., at Clausens »saa glædelige Anskuelse om vore kirkelige Forhold« er Vidnesbyrd om, at han

¹¹ C. L. N. Mynster, Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 416f. ¹² Ogsaa i flere Bladartikler havde Clausen udtalt sig om Spørgsmaalet, jvfr. Dansk Folkeblad 1840 Nr. 52—53, Tidsskrift for Literatur og Kritik 1840 S. 60ff og Fædrelandet 1840 Nr. 129 (Kirk. Forh. S. 344—88). ¹³ Jvfr. Mynster, Oplysninger til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual S. 21f. ¹⁴ Meddelelser S. 271.

»mere og mere har indarbejdet sig i vore paa almindelig Samvittighedsfrihed byggede kirkelige Ønsker og Bestræbelser, saa at han allerede nu er paa det Punkt, at han enten maa blive aldeles enig med os eller gaa tilbage til sine forrige Menighedens Samvittighedsfrihed aldeles modstridende Paastande«. ¹⁵

I »Optegn.« stiller Clausen sig meget afvisende over for denne Tale om Association mellem sig og Grundtvig. »Hvor der dog gives mange Arter af Blændværksbriller ved Opfattelse af personlige Forhold«, udbryder han her. ¹⁶ Saa meget er i hvert Fald ogsaa et Faktum, at det var Grundtvig og ikke Clausen, der havde forandret Anskuelse om Frihedens Princip siden 1825. Allerhøjest kan man derfor sige, at Clausen ved Grundtvigs med Konsekvens førte Kamp for kirkelig Frihed er blevet tilskyndet til at drage de praktiske Konklusioner af sine i Begyndelsen temmelig abstrakt og ensidigt hævdede Frihedsideer. Men saa vidt som Grundtvig kunde det aldrig falde ham ind at gaa. En grænseløs Frihed var efter hans Opfattelse at gaa langt ud over Indrømmelsernes Grænser og at give sig Uordenen i Vold. I øvrigt var Forskellen mellem dem tydelig nok allerede i Spørgsmaalet om, hvad de vilde benytte den ønskede Frihed til. Grundtvig vilde bruge den saadan, at han med »de gammeldags Kristne« kunde faa Lov til at beholde de gamle Formularer; Clausen vilde bruge den saadan, at han med »de oplyste Kristne« kunde faa gennemført sine ovenfor meddelte Forslag. Hvor lidt personlig Sympati der stadig var imellem dem, viser Clausens Anmeldelse af Grundtvigs »Frisprog«. Han blotstiller her »det tomme og hule« i dette Skrift og forsvaret paa den smukkeste Maade Mynster over for de hasarderede Paastande. ¹⁷ Udtrykket »servile Antireformere« i Brevet til samme tyder unægtelig heller ikke paa nogen egentlig Association fra Clausens Side.

Den liturgiske Reformsags videre Forløb er som bekendt, at den 1842 af Kancelliet blev afgivet til Kongen, og at den blev der uden nogensinde at komme længere. Og det havde sine Grunde, for, som Clausen skriver, »var den grundtvigske Retning under Christian den Ottende og hans Dronning stærk nok til at sætte — ikke Himmel og Jord, men i al Stilhed Hoffets Magter i Bevægelse«. ¹⁸ Mynsters dygtige og vidt fremadskredne Arbejde faldt saaledes hen til intet, og Clausens Bestræbelser for at faa Sagen forelagt Stænderne var under disse Omstændigheder helt magtesløse. ¹⁹

At Reformsagens Henlæggelse har været Clausen en stor og smertelig Skuffelse, er hævet over al Tvivl. Skuffelsen skyldtes ikke saa meget det personlige, at han maatte betragte Frugten af tyve Aars ihærdig Kamp

¹⁵ Nordisk Kirketidende 1840 S. 315, jvfr. ibi. S. 145ff. Jens Andersen Hansen (1806—77) er den senere som udpræget Demokrat og Almuesmand kendte Politiker. ¹⁶ Optegn. S. 297. ¹⁷ Tidsskrift for Literatur og Kritik 1840 S. 60ff. ¹⁸ Optegn. 250. ¹⁹ Jvfr. Dansk Ugeskrift 1842 Nr. 5—6.

for spildt, som den Omstændighed, at hans ofte udtalte Haab, at en liturgisk Fornyelse vilde medføre en kirkelig Fornyelse, nu maatte anses for bristet. Den dybe Skuffelse taler endnu tydeligt ud af den gamle Mands Ord i Selvbiografien: »Fyrretyve Aar ligger snart imellem den Tid og nu, og endnu sidder vi hen med det samme Kirkeritual, de samme forældede Alterbogsformularer, Kollektter og Bønner, de samme Tekstrækker uden Udvidelse«. ²⁰ Og den Glæde at se sin Søn Johannes kæmpe videre i samme Spor som Medlem af den Komité, der udarbejdede den nu indførte anden Tekstrække, blev ham ikke forundt. ²¹

Baptistsagen: ²² Fra 1839 havde en Del baptistiske Familier udbredt sig i Danmark, baade i Provinsen og Hovedstaden. Den Behandling, der blev dem til Del fra de ansvarlige Myndigheder, er et stærkt Vidnesbyrd om, at man endnu befandt sig i den Periode, der indledtes med Kancelliforordningen af 1828, d. v. s. den fornyede Statskirketvangs Tid. En Mand som Mynster kunde heller ikke med hele sit statskirkelige Syn have nogen som helst Sympati for en Bevægelse som Baptismen. Efter hans Opfattelse var Menigheden i Danmark identisk med den evangelisk-lutherske Statskirke; ethvert Barn, der fødtes, maatte derfor henregnes til det ene af Staten anerkendte religiøse Samfund, og da Baptisterne tilmed erklærede, at deres Børn først hørte til deres Samfund, naar de som troende sluttede sig til det, saa — sluttede Mynster — »maa vor Kirke antage sig dem som andre efterladte Børn«. Følgen maatte altsaa blive Tvangsdaab. En Afgørelse blev truffet ved kgl. Resolution i December 1842. Ved Siden af nogle enkelte Indrømmelser blev det her paalagt baptistiske Forældre »at lade deres Børn døbe inden lovbestemt Tid«, dog at »Daaben, for saa vidt Forældrene ikke ønskede at foranstalte den, skulde besørges af en af Øvrigheden for det enkelte Tilfælde beskikket Værge«. Denne Fremgangsmaade havde imidlertid de beklageligste Optrin til Følge og viste sig snart at være et haabløst Forsøg paa at skrue Tiden tilbage. Med Rette er det sagt, at Resolutionen saaledes i Virkeligheden blev »et Gravkors over den kirkelige Enevælde« ²³ og den stramme Statskirketvangs Tid. Det Paalæg, der var givet Præsterne: »uvægerlig at forrette Daaben ved Børn, som under disse Forhold og paa denne Maade bragtes til Døbefonten«, fremkaldte nemlig fra flere Præster, især af grundtvigsk Retning, den Erklæring, at de ikke kunde bekvemme sig til en Handling, hvor det hellige søgtes hævdet ved Politimagt. Iblandt disse Præster var ogsaa Clausens yngre Broder Emil Clausen i Boeslunde. »Som Tilhænger af Grundtvig« — skriver Clausen — »var han vel anskreven hos Christian den Ottende og Karoline Amalie; men efter Kongens Udtalelse ved en Audiens i denne An-

²⁰ Optegn. 251. ²¹ Jvfr. Johannes Clausen, Om Brugen af Guds Ord ved Gudstjenesten 1878. ²² Jvfr. til det følgende M. Neiendam, Frikirker og Sekter 2. Udg. 1939 S. 67ff og Noter og Henvisninger S. 298ff. ²³ Ibi. S. 73.

ledning kunde han have al Grund til at vente sin Entledigelse, dersom man ikke havde kendt den store Afstand, der overhovedet hos denne Konge var imellem Ord og Gerning«. ²⁴ Resultatet blev følgelig, at Mynster kom til at staa isoleret, da Kancelliet i den bevægede og frihedsforventende Tid ikke dristede sig til at føre Tvangsforanstaltningerne igennem til det yderste.

For det var jo ikke alene Grundtvig og hans Tilhængere, der modsatte sig Regeringens Handlemaade. Lige saa betydningsfuldt — ja, maaske nok saa betydningsfuldt var det, at Clausen paa det bestemteste tog Afstand fra Resolutionen om Tvangsdaab, thi bag ham stod hele det liberale Parti og dets Presse. Da et Flertal af Medlemmerne af Københavns Præstekonvent sidst i 1844 havde indsendt et Andragende til Kancelliet om Tvangsdaabens Bortfald, var det saaledes blevet stærkt understøttet af Clausen, der som teol. Professor var Medlem af Konventet, og da Konventet havde modtaget Mynsters afvisende Svar ²⁵ og i Februar 1845 var samlet til Forhandling desangaaende, sendte Clausen, der paa Grund af Sygdom var forhindret i at give Møde, et Brev, hvori han kraftigt opfordrede til Standhaftighed. ²⁶ Da et af Tryde, Engels toft og Grundtvig udarbejdet nyt Andragende om Udsættelse af Daaben, naar den alligevel ikke kunde gennemføres uden ved Tvang, og om, at de Præster, der ansaa Tvangsdaab for uforenelig med Daabens Væsen, maatte forskaanes for at udføre den, i Marts Maaned var til Forhandling i Konventet, stod Sagen ifølge Grundtvig »fortvivlet«, da flere af Medlemmerne som f. Eks. Martensen og J. H. Paulli nu stillede sig afvisende. De to, der førte Andragendet igennem, saa der blev Flertal for det, var Grundtvig og — Clausen. Den første skriver herom til P. C. Kierkegaard: »Havde ikke Prof. Clausen stridt mandelig ved min Side, var Slaget vist blevet tabt. Det var altsaa allerede der en Lykke, at E. Clausen ogsaa var kommet paa Spil, og det vil, haaber jeg, heller ingenlunde i Kancelliet være uden Vægt«. ²⁷ Samtidig med Anerkendelsen er det altsaa, som om Grundtvig vil antyde, at Clausen hovedsagelig lod sig lede af familiære Hensyn. Men det var paa ingen Maade Tilfældet. Han kæmpede i Sandhed her for Sag og ikke for Personer, og at han paa sin Vis ikke mindre end Grundtvig var Modstander af al Samvittigheds- og Religionstvang, derom vidner det Skrift, han udgav samme Aar under Titlen »Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab«.

Det indledes med en Eksposition af Indholdet af Plakaten af 27. December 1842 og med en Paavisning af, hvorledes denne nødvendigvis

²⁴ Optegn. 293. ²⁵ Trykt i Teol. Tidsskrift X, 146ff. Mynster var ikke glad for Københavns Præstekonvent; i »Meddelelser« S. 279 skriver han: »Dets Andragender gik for det meste ud paa at modarbejde mig«. ²⁶ Jvfr. H. Egede Glahns Brev af 27. Februar 1845 til P. C. Kierkegaard, Kh. S. 4. R. V, 433. ²⁷ Brev fra Grundtvig til P. C. Kierkegaard, Marts 1845, Breve fra og til Grundtvig II, 438.

maatte foraarsage Konflikter baade med Hensyn til Baptisterne, mod hvilke fysisk Magt maatte anvendes, og med Hensyn til Præsterne, naar de vægrede sig ved at række Haand til en Tvangsdaab.²⁸ Ikke desto mindre følger Clausen først det Spor, der var indslaaet, og giver derfor en Fremstilling af de tre forskellige Synspunkter, der kunde føre til det Resultat, hvortil Plakaten var kommet, nemlig det abstrakt sakramentale, det statskirkelige og det rent praktiske.²⁹ Han forkaster ikke ganske disse Betragtningmaader, men sit Mæglingsprincip tro mener han, at deres Ensidighed er umiddelbart indlysende, thi »Anskuelse, der har Sandhed og Gyldighed som Bidrag til at belyse Sagen fra en eller anden Side, bliver usande, naar de gøres gældende som hel og fuldstændig Sandhed«. Den rette og omfattende Besvarelse maa efter hans Opfattelse gaa ud fra en Undersøgelse af »selve Kirkens indre Væsen« som kristelig evangelisk-protestantisk Kirke. To Spørgsmaal paatrænger sig her, siger han: hvor vidt Tvangsdaab »kan siges at stemme med de evangelisk-protestantiske Grundsætninger for den kirkelige Frihed, der bør være et engang anerkendt Trossamfund indrømmet«, og hvor vidt den »kan siges at stemme med Kirkens Anskuelse af Sakramentets Betydning og Værdighed«.³⁰ En egentlig Udvikling heraf giver han ganske vist ikke, men han paapeger Principperne og lader sin Anskuelse fremtræde igennem en Række Spørgsmaal.

Selv betragter Clausen Barnedaaben som en Anticiperingsakt og finder den som i »Hovedlærdomme« retfærdiggjort »i dens Forbindelse med hele det kirkelige Liv, navnlig med Huslivet, saaledes som dette er optaget i det store kirkelige Liv . . . , thi dér vil den fremtidige Samstemmen med den kirkelige Tro kunne anses som givent«. Men, hedder det videre, »hvor nu disse Betingelser ikke er til Stede, hvor Barnets Fødsel og Opdragelse falder i et kirkeligt Parti, som netop med Hensyn til Barnedaaben finder sig i Modsætning til Kirken, hvor der saaledes er overvejende Sandsynlighed for, at Barnet vil blive anført til og befæstet i den samme Anskuelse, vil blive bragt til at se tilbage paa sin Indlemmelse i Kirken som paa en ulovlig og syndig Handling: dér er der vel Anledning til at spørge, om Kirken, hvor saaledes den forudsatte normale Udvikling netop ikke lader sig forudsætte, kan finde Barnedaabens Anvendelse forsvarlig«. Fremdeles kunde der spørges, om det er handlet i Kristi Kirkes Aand og til Sakramentets Ære saa aabenbart at give Anledning til Gendaab, som det vil ske ved den paabudte Tvangsdaab, og endelig kunde der spørges, »om det er saa vanskeligt at forsone sig med den Forestilling, at Baptistforældres Børn, om de end vokser op uden at være synligt indlemmede i Kirken, dog vilde være at betragte som henhørende til Guds Rige, . . . at de vilde være at betragte paa samme Maade, som den

²⁸ Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab. S. 3—9. ²⁹ Ibi. S. 10—18. ³⁰ Ibi. S. 20, 25.

gamle Kirke betragtede sine Katekumener: som foreløbigt heftede og knyttede til Kirken, for ved fortsat aandelig Paavirken at bringes til det Punkt, da de selv maatte attraa den fulde Indlemmelse i Kirkens Samfund«. ³¹

Som det var at forudse, besvarer Clausen afsluttende de rejste Spørgsmaal med at konstatere, at en Anvendelse af Daabssakramentet under saadanne Vilkaar maa erkendes som uforenelig med hele Kirkens Karakter.

Denne Pjecens første Del indeholder Forberedelsen for den anden, der har til Hensigt at godtgøre Nødvendigheden af en ganske anderledes alsidig og omhyggelig Behandling end den, der hidindtil var blevet Sagen til Del. Kun to Gejstlige, Stiftsprovst T r y d e og Biskop M y n s t e r, var der af Kancelliet givet Lejlighed til at ytre sig om Spørgsmaalet, og der var ikke indhentet Betænkninger hverken fra de øvrige Biskopper eller fra det teol. Fakultet. At Sagen ikke var forelagt Stænderne, vil Clausen derimod ikke lægge Vægt paa, for som tidligere saaledes er det ogsaa nu hans Mening, at det i høj Grad beror paa »tilfældige Omstændigheder«, hvor vidt kirkelige Sager dér skal kunne vente at finde »en nogenlunde tilfredsstillende Behandling«. ³² Sit eget kendte kirkepolitiske Standpunkt lægger han ikke Skjul paa: at kirkelige Anliggender bør afgøres ved kirkelig Behandling gennem Organer, hvori »Idéen om Kirken som levende og kirkelig Organisme« har dannet sig »en tilsvarende ydre Form«, d. v. s. ved en kirkelig Synodalforfatning. ³³ Skriftet slutter sig saaledes i sin Tendens til andre tidligere og samtidige Indlæg af ham, hvori han har paavist det mangelfulde og utilfredsstillende i kirkelige Spørgsmaals Afgørelse og Nødvendigheden af et anderledes organiseret kirkeligt Styre.

I Tyskland, hvor det danske Baptistrøre fulgtes med stærk Interesse, betegnede »Allgemeine Literaturzeitung« Clausens Indlæg som »det roligste, klareste og vigtigste« af alle, men langt vigtigere end den litterære Modtagelse her og andetsteds ³⁴ er imidlertid, at det lille men meget vægtige Skrift blev modtaget med Glæde af alle Tvangsdaabens Modstandere, deriblandt ingen ringere end A. S. Ø r s t e d, af hvem Clausen modtog »en Ytring, hvorpaa han satte Pris, af hans fulde Samstemning«. ³⁵ M y n s t e r derimod har selvfølgelig taget det som hele

³¹ Ibi. S. 31f. Clausen erindrer i denne Forbindelse om Schleiermachers endnu videregaaende Holdning over for Baptisterne, jvfr. *Der christliche Glaube* II, 423. ³² Ibi. S. 39—40. I »Optegn.« S. 293 kommer den nærmest modsatte Betragtning til Orde: »Der havde intet været forelagt Stænderne, uagtet det her ganske vist maatte siges at være »Under-saatternes personlige Rettigheder«, der var Genstand for Behandling«. ³³ Ibi. S. 37f. ³⁴ *Allgemeine Literaturzeitung* 1845 Nr. 246—48, jvfr. videre *Teol. Tidsskrift* IX, 338—53 og *Berlingske Tidende* 1845 Nr. 116. ³⁵ *Optegn.* 294. Om Ørstedes Standpunkt jvfr. videre hans »Af mit Livs og min Tids Historie« III, 177ff og Troels G. Jørgensen, *Anders Sandøe Ørsted* 1933 S. 256.

Clausens Holdning i Sagen som et nyt Udslag af »Association« mellem ham og Grundtvig. I sin Erklæring til Københavns Præstekonvent af 30. Januar 1845 er det ogsaa i særlig Grad ham, Mynster tænker paa ved sin affejende Bemærkning, at der i Konventet forhandles mange Spørgsmaal, »med hvilke man ikke efter deres Stilling kan vente Professorerne fortrolige«. ³⁶

Led Clausen end Nederlag i sin Kamp for en Forbedring af det kirkelige Styre (herom mere i det følgende Kapitel), kunde han dog med alle Frihedsvener glæde sig over, at Kancelliet blev tvunget til Tilbagetog med Hensyn til Kravet om Tvangsdaab. Dets Præsident P. C. S t e m a n n var ganske vist imod enhver Lempelse, men Rudelbachs og Ørstedes Indlæg blev afgørende for Kongens endelige Beslutning. Under 30. Januar 1847 fik Kancelliet Bemyndigelse til at nedlægge Forestilling om Ophævelse af Bestemmelsen om Tvangsdaab; men inden Forslag til en ny Anordning var udarbejdet, var den fornyede Statskirketvangs Tid paa anden Maade naaet til Ende — ved Grundloven.

Til de Lejlighedsskrifter, hvori Clausen opløftede sin Røst i Dagens Strid, hører ogsaa det vigtige i 1844 udgivne »Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark«, men da det staar i direkte Forbindelse med hans Virksomhed som Stænderdeputeret, hører en nærmere Omtale hjemme i denne Sammenhæng. Her skal kun lige anføres, at ogsaa de dér fremsatte Tanker og Forslag fandt en født Modstander i Biskop Mynster og saaledes bidrog til yderligere at udvikle »det Forhold af ubehagelig Spændthed«, der efterhaanden var indtraadt imellem dem. Havde Mynster aldrig sat Pris paa Clausen, saa havde til Gengæld denne altid set op til Mynster med ærlig Beundring, og skønt han frimodigt bekender, at det paa Grund af Mynsters »aparte Fornemhed« og hele personlige Væsen aldrig havde været ham muligt »at fatte Hjerte for den udmærkede Mand«, kan han derfor ikke andet end bringe ham sin oprigtige Hyldest som den enestaaende Prædikant. Men om noget virkelig Samarbejde imellem de to Mænd havde der aldrig været Tale; dertil var deres Anskuelse for afvigende baade i teologisk og kirkelig og ikke mindst i politisk Henseende. Derfor har Clausen Ret i, at det personlige Forhold ved de indtraadte Divergenser ikke blev et andet, end det ogsaa forhen havde været og naturligt maatte være. ³⁷

³⁶ Meddelelser S. 283. ³⁷ Jvfr. Optegn. 295ff og Schwanenflügel, J. P. Mynster II, 85.

Kapitel VII

TRONSKIFTET OG ROSKILDE STÆNDERFORSAMLING 1840

Ved Solopgang den 3. December 1839 afgik Frederik VI ved Døden. Mange Ønsker og Planer var blevet holdt nede ved hans Personlighed. »Man vidste«, skriver Clausen, »at han betragtede den absolutte Kongemagt som urørligt Arvegods, og det var i sin Orden, naar den aldersstegne Konge betragtedes som tilhørende den gamle Tid; den rene ukunstlede Menneskelighed, — udtrykt i Bissens skønne Billede ved Indgangen til Frederiksberghave —, der lyste frem i Retsind og Medfølelse med andres Vel og Ve, overskyggede desuden Regentsvaghederne«. ¹ Nu fik saa pludselig alt, hvad der var blevet holdt nede, højkrøstet Mæle i Forventningen om, at Efterfølgeren Christian VIII vilde blive det danske Folk en ny Fører til Frihed.

Paa sin store Studierejse var Clausen jo adskillige Gange truffet sammen med Tronfølgerparret og havde haft Lejlighed til at gøre det sin Opvartning; med patriotisk Stolthed havde han fulgt deres Færd i det fremmede. »Det er ingen liden Glæde at være Vidne til den Hyldning, der alle vegne bringes dem«, havde han skrevet hjem fra Rom. ² Men siden var Forholdet blevet ændret paa Grund af den personlige Interesse, som Prins Christian Frederik og Gemalinde skænkede baade Grundtvig, Lindberg og andre af »Partiet«. Og jo nærmere Grundtvig traadte Tronfølgerens Hof, desto fjernere holdt Clausen sig. ³

Skønt han saaledes ingenlunde var eller blev persona grata ved Hoffet, skulde Christian VIII dog flere Gange henvende sig til ham om hans Bistand, især over for Studenterne. Straks paa selve Tronbestigelsesdagen blev dette Tilfældet. Under Orla Lehmanns Førerskab havde de liberale Studenter vedtaget en Henvendelse til Kongen om Indførelse af en Forfatning ligesom den norske. ⁴ Kongen vilde kun ugerne modtage denne, da han nu ikke mere saa Begivenhederne i Norge 1814 som Mønster for sin Optræden. Clausen, der med Rette ansaas som den Universitetslærer, der havde størst almindelig Indflydelse paa de unge, fik derfor henimod Aften Besøg af den nye Kabinetsekretær, Adler, med hvem han var kommet i noget nærmere Forhold under Opholdet i Italien. Besøget gjaldt en Anmodning: at han vilde benytte sin Stilling til

¹ Optegn. 221. ² Brev til B. Thorlacius, Rom den 4. Januar 1820 (K. B.). ³ Jvfr. Optegn. 222. Om Christian Frederiks levende Interesse i Kirkekampen jvfr. f. Eks. hans Brev af 9. Oktober 1830 til Amtmand S. L. Schulin, Personalhistorisk Tidsskrift 9. R. IV, 95. ⁴ Jvfr. H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie II, 1ff; Madvig i Historisk Tidsskrift 5. R. V, 103ff; O. Lehmann, Samlede Skrifter III, 110ff (Adressen med Bemærkninger om Mødets Forløb).

Studenterne til at forsøge forhindret deres Plan, der kun vilde være Kongen ubehagelig. Herpaa gik han villig ind, da han ikke fandt den studerende Ungdom kaldet til at træde frem ved en Anledning som denne. Men Samtalen førte naturligt noget dybere ind. »Jeg udtalte«, beretter Clausen, »hvad der dengang var min oprigtige Tro, den Fortrøstning, hvormed man maatte modtage en Konge, som ikke blot kendte og forstod sin Tid, men ogsaa havde haft Opfordring som faa til at klare og udforme sig det Regeringssystem, han agtede at gennemføre. Dette vilde dog Adler ikke lade gælde. Han erklærede med en Naivitet, der overraskede mig, at Kongen havde tiltraadt Regeringen uden nogen egentlig Plan for samme, kun »fast stolende paa Gud og sin gode Vilje«. Slog disse Ord mig allerede dengang, saa er de mange Gange senere faldet mig ind ved at agte paa den famlende Haand ved Styret midt under den høje Bølgegang«. ⁵

Rent bortset fra det historisk uholdbare i den Betydning, Clausen tillægger Adlers Ord, er det den gængse nationalliberale Dom over Christian den Ottendes Person og Kongegerning, han her tiltræder. Søger man derimod, frigjort fra Datidens og den nærmeste Eftertids politisk-nationale Lidenskaber, at naa frem til en uvildig Vurdering af Christian den Ottendes Regering, nødes man til at erkende, at han stod over for næsten uløselige Opgaver. Han var næppe heller saa svag og usikker, som Clausen mener. Mangt og meget tyder paa, at han vel med Iver lyttede til sine Raadgivere men aldrig bøjede sig for deres Autoritet, ligesom det er en Kendsgerning, at ikke faa Beslutninger helt var hans eget Værk. ⁶

Det lykkedes ikke Clausen at forhindre Overbringelsen af den liberale Studenteradresse, og Kongens Svar paa denne og andre Henvendelser, der ikke principielt afviste Tanken om en fri Forfatning men kun foreløbigt udsatte dens Virkeliggørelse, bevirkede for Alvor, at Enevælden blev sat under Debat. I de mange Ønsker og Begæringer om en Konstitution, der højlydt udtaltes under de bevægede Forhold i Begyndelsen af Christian den Ottendes Kongetid, tog Clausen dog ingen Del. »Jeg ved ikke«, skriver han, »om Grunden hertil var den, at Tidspunktet ikke syntes mig at være der endnu, eller fordi Tingene kom mig selv for brat og overraskende; dog er jeg tilbøjelig til at antage det sidste«. ⁷ Det betød selvfølgelig ikke, at han pludselig havde mistet al politisk Interesse og ikke ønskede nogen konstitutionel Frihed — tværtimod; thi da Stænderne den 15. Juli 1840 sammentraadte i Roskilde til deres tredje Session, kunde han her indtage sin Plads og opløfte sin Røst.

Hele hans videnskabelige Position og hans klare, solidt underbyggede,

⁵ Optegn. 222. Johan Gunder Adler (1784—1852), fra 1814 Privatsekretær hos Tronfølgeren og efter dennes Tronbestigelse Kabinetssekretær. ⁶ Jvfr. Axel Linvald i Engelstoff V, 143f. ⁷ Optegn. 221f.

om end noget akademisk kølige Indlæg i den offentlige Debat saavel som hans fremtrædende Stilling inden for Trykkefrihedsselskabet havde i Løbet af Trediverne bragt ham frem i første Række blandt den nye Tids Mænd, og da der i Forsommeren 1840 ved Dødsfald blev et Mandat ledigt i de mindre Landejendomsbesidderes 10. Kreds (Præstø Amt), var det derfor blevet tilbudt ham, der nu var valgbar som Ejer af »Søbakken«.

Det første Hverv, Clausen modtog som Stænderdeputeret, var at udarbejde den *Lykønskingsadresse*, som Forsamlingen vedtog at indgive til Kongen i Anledning af Tronbestigelsen. Særlig henrykt for denne Opgave har han næppe været, da han saa uforbeholdent havde istemt de ubarmhertige Domme over Takkeadressen til Frederik VI. »Han skilte sig dog saaledes fra det«, skriver Fr. Barfod, »at Forsamlingen denne Gang fik Lov til i ærlige og naturlige Ord at fremtræde med en værdig og alvorlig Holdning«.⁸ Adressen var affattet i den moderat forsigtige Tone, der beherskede det aldeles overvejende Tal af Forsamlingen; men dens Hensigt var ikke til at tage Fejl af; den mindede om, hvorledes Frederik VI havde lagt Grunden til »Udviklingen af Danmarks politiske Liv«, takkede Christian VIII for Københavns Kommunalforfatning og de finansielle Reformer og sluttede med nogle letgenemskuelige Vendinger om »en heldbringende, for den uvisse Fremtid betryggende, Udvikling af vore Samfundsforhold«, om »en nærmere Samvirken af Statens forskellige Kræfter«, om Meningsforskellighederne mellem Stænderne og Regeringen og om deres Fjernelse »ved gentagen uhildet Overvejelse og Drøftelse fra begge Sider, ved uforbeholden Tilkendegivelse af Folkerepræsentanternes Overbevisning«.⁹

Foruden af Adressekomitéen valgtes Clausen i Løbet af de følgende Dage til Medlem af næsten samtlige de Komitéer, til hvilke Forsamlingen overdrog Drøftelsen af de vigtigste Sager, der skulde til Behandling, og i de fleste af disse blev han tillige Referent, altsammen et meget sigende Vidnesbyrd om den Tillid og de Forventninger, hvormed Forsamlingen saa hen til det nye men ingenlunde ukendte Medlem. En fuldstændig Redegørelse for alt, hvad Clausen gjorde og sagde i Roskilde Stænderforsamling, er naturligvis umulig inden for denne Afhandlings Rammer og næppe heller ønskelig. Opgaven maa være at belyse hans politiske Linje og hans Stilling til de for Fædrelandet og ham selv brændende Spørgsmaal. For den tredje Sessions Vedkommende bliver det saaledes det i direkte Forstand storpolitiske Forfatningsspørgsmaal og desuden Trykkefrihedssagen og Kirke- og Skolespørgsmaalene, der kommer i Betragtning.

⁸ Fr. Barfod i Skandinavisk Folkekalender 1844 S. 231. ⁹ Std. 1840 Sp. 540—43.

Forfatningssagen:¹⁰ For første Gang blev Spørgsmaalet om en Forfatningsændring nu offentligt drøftet i en dansk repræsentativ Forsamling. Det af P. G. Bang stillede Andragende om Modifikationer i Provinsialstændernes Institution indeholdt dog ingen radikale Forfatningskrav. Hovedpunkterne var, næst Offentlighed i Forhandlingerne, Forening af Kongeriget's to Stænderforsamlinger til én, Udvidelse af Valgbarheden, saa at Grundbesiddelsen ikke vedblivende skulde være Betingelsen, og Ret til at afgive Betænkning over et forelagt Budget samt til at kontrollere samme ved Revision af Statsregnskaberne. Langt radikalere var derimod de af flere Deputerede fremlagte Adresser om, at Forsamlingen vilde indgaa til Kongen med Petition om »en fuldstændig Skattebevillingsret« for Stænderne; for fik man først denne maaske vigtigste af de til en fri Forfatning knyttede Rettigheder, vilde man ogsaa have Magten, og Enevælden vilde kun høre hjemme paa Papiret. Det var da ogsaa først efter en meget livlig Debat — Indledningen til den hele Række af egentlige Forfatningsdebatter —, at der blev nedsat en Komité. Over for den kgl. Kommissarius's (Ørsted) Bemærkning herunder, at »dersom det var gjort Petitionerne klart, at Andragendet gik ud paa en Forandring i Forfatningen, vilde de næppe havde underskrevet det«, udtalte Clausen, at »naar der er petitioneret om Skattebevillingsret, da bør det vel antages, at vedkommende ved dette ene Ord har villet betegne og i samme indbefatte statsretslige Garantier i Almindelighed, saa at Ønsket om og Trangen til disse maa erkendes at være Hovedindholdet af de indgivne Andragender«, og at han for det saaledes definerede Andragende maatte stemme for en Komité. Da der dernæst fra »den røde Bænk« (den sædvanlige Betegnelse for det konservative Parti) blev hævdet, at Embedsmændenes Ed næppe tillod dem at deltage i Forhandlinger om statsretslige Garantier, erklærede han klart og skarpt, at dersom det forholdt sig saadan, at den frie Diskussionsret skulde være begrænset for en enkelt Klasse af Medlemmerne, saa at det skulde være dem forment i Drøftelsen af enkelte Spørgsmaal alene at følge deres egen Overbevisning, saa vilde han anse det for sin Pligt at tilbagegive Valget i sine Vælgeres Hænder. Algreen-Ussing, Bang, Schouw o. a. sluttede sig bestemt til denne Erklæring, der udøvede en væsentlig Indvirkning paa Stemmeafgivningen, ved hvilken en Komité's Nedsættelse besluttedes med 46 Stemmer mod 23. Clausen blev selv det ene Medlem af Komitéen; Algreen-Ussing, Tutein, Treschow og Bang blev de fire andre; samme fem udgjorde tillige Komitéen an-

¹⁰ Jvfr. til det følgende Hans Jensen II, 231ff og specielt om Clausen Fr. Barfod, anf. Skrift S. 231—45 og Optegn. 225—28.

gaaende det Bangske Forslag, der var blevet vedtaget med Enstemmighed, og i dem begge valgtes Clausen til Referent.¹¹

I Ugerne efter Komitéens Nedsættelse vedblev der ude fra Befolkningen at indkomme Adresser ikke blot for men ogsaa imod Forfatningskravene. I sidstnævnte Henseende var særlig Lindberg meget virksom.¹² Den vigtigste Petition for en Ændring var den af L. N. Hvidt fremlagte store københavnske Petition om Skattebevillingsret, der med sine Krav og den Tilslutning, den havde faaet, staa som et Udslag af vidt udbredte liberale Stemninger inden for Hovedstadens Middelstand. Godsejer P. B. Scavenius veg derfor heller ikke tilbage fra at paa-staa, at Andragendets Formaal utvivlsomt var en Omstyrting af den gældende Statsforfatning, altsaa en Revolution, hvortil Clausen bemærkede, at der ifølge en god og i Sagens Natur grundet Talebrug skelnes strengt imellem Reform og Revolution, og at det netop var Øjemedet med Andragender om Reformere at forebygge Revolutioner.¹³ Paa A. S. Ørsted gjorde disse Ord og de dertil føjede Udtalelser om Majestæten dybt Indtryk; han, der ønskede, at Kongen skulde vide, at der fandtes særdeles loyale og velsindede Mænd blandt Forfatningstilhængerne, skrev derfor i et af sine betydningsfulde Privatbreve til Christian VIII, at Clausen talte »virkelig skønt« til Fordel for den københavnske Adresse, og at hans Foredrag »var fuldt af Kærlighed og Tillid« til Majestæten, medens han om Scavenius bemærkede, at denne i sin Modstand »gik vel noget videre, end klogt var«.¹⁴

Det nedsatte Udvalg var langt fra politisk enigt. Kun Clausen og Tutein var udpræget konstitutionelt sindede. For at enes om en fælles Indstilling maatte de derfor gaa paa Akkord ved at tiltræde en Betænkning, der overvejende gav Udtryk for de tre andre Medlemmers Synspunkter. »Næppe nogen anden Komitéreferent har derfor haft et vanskeligere Hverv, og dog saa lidt faaet udtalt sig selv«, skriver Fr. Barfod i denne Forbindelse om Clausen.¹⁵ Hovedpunkterne i den med Spænding imødesete Betænkning, der oplæstes af Clausen som Ordfører, var det Bangske Forslag: at andrage Kongen om at tage »den godtgjorte Trang til en friere Udvikling af Samfundsforholdene i nøjeste Overvejelse« og i Henshold hertil gennemføre en Forening eller Forbindelse af de adskilte Forsamlinger og en Modificering af det bestaaende Valgsystem. Angaaende de udefra modtagne Skattebevillingsadresser hed det forsigtigt, at »der paahviler Stænderne den Forpligtelse ved at indsende samme at gøre

¹¹ Bangs Andragende og indledende Behandling Std. 1840. Sp. 475—515, Petitionerne og deres indledende Behandling Std. Sp. 515—40. ¹² Jvfr. Lindbergs Artikel »København 1660 og 1840« i Adressecomptoiets Efterretninger for 17. August 1840 og hans Brev til Grundtvig, Roskilde den 26. August 1840, i Breve fra og til Grundtvig II, 332ff. ¹³ Std. 1840. Sp. 1727ff. P. B. Scavenius (1795—1868), Jurist og Godsejer (Gjorslev). ¹⁴ Brev af 29. September 1840 (Kongehusets Arkiv), her citeret efter Hans Jensen II, 271. ¹⁵ Fr. Barfod, anf. Skrift S. 238. P. A. Tutein (1797—1885), Jurist og Godsejer, ivrig Fremskridtsmand.

Kongen opmærksom paa de historiske Vidnesbyrd om den Trang, som rører sig med mere eller mindre klar Bevidsthed i Folket, og som søger Tilfredsstillelse ved Regeringens imødekommende Visdom«. ¹⁶

Det var selvsagt Betænkningens sidste Punkt, der ved Behandlingen i Sagen blev Prøvesten for de to Fraktioners Styrke. Hvad der hørte eller sluttede sig til Godsejerklassen, ligesom ogsaa de fleste kongevalgte, benægtede, at Adresserne var historiske Vidnesbyrd, og holdt følgelig paa, at de uden videre burde henlægges. Mynster f. Eks. hævdede, at Folket ikke havde den mindste Grund til at ønske nogen Forandring i Statsforfatningen, og betegnede Stænderinstitutionen som »en skøn og velgørende Gave for alle Slægter«. ¹⁷ I modsat Retning udtalte Clausen, at den danske Enevælde ikke kunde stilles uden for den almindelige Naturlov, hvorefter alt nu engang i Tidens Løb maatte forandres, og at det store Flertal stod »i den rette Midte« ved at ønske en Forandring ved »Samvirken af Regent og Folk«. Som Medlem af Forsamlingen erklærede han lige ud, at han ønskede af Hjertet, at Kongen vilde skænke Danmark en konstitutionel Frihed, som kunde betrygge dets Fremtid. Men som Referent maatte han bemærke, at der aldeles ikke var Tale om Af læggelse af en bestemt politisk Trosbekendelse men om en Handling, hvori alle frisindede Deputerede kunde finde sig opfordrede til at deltage, fordi denne Handling maatte betragtes som en Retfærdighedshandling, »som Opfyldelse af en Sandhedspligt imod Regering og Medborgere«. ¹⁸

Ved den endelige Afstemning den 17. September blev Andragendet om en Revision af Stænderinstitutionen næsten enstemmigt vedtaget; de særlige Forslag opnaaede ca. Totredjedel Stemmer. ¹⁹ »Det var Midnat«, fortæller Clausen, »da Sagen kom til Afstemning, og samme Nat, — saa stor Vigtighed blev der tillagt det i Sandhed meget uskyldige Skridt —, blev der afsendt Stafet til København med Efterretning om, at Adressernes Indsendelse til Kongen var besluttet med 43 Stemmer mod 24«. ²⁰

Nogen afgørende Styrke havde Forfatningsbevægelsen dog endnu ikke; Christian VIII var derfor heller ikke til Sinds at bøje sig for den men fastholdt som sit Princip Forbedringer i Forvaltningen og ingen Forfatningsændringer. Den Kulde og aabne Uvilje, som Københavns Borgere ved flere Lejligheder havde vist ham, tog han meget roligt, og en Rejse, han foretog rundt i Landet midt under Stændermøderne, bidrog i høj Grad til at vende Stemningen. Selv i Hovedstaden blev han ved sin Tilbagekomst modtaget med Jubel.

Trykkefrihedssagen: ²¹ Som tidligere meddelt havde Plakaten af 1. November 1837 om »uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Op-

¹⁶ Std. 1840. Sp. 2357—68. ¹⁷ Ibi. Sp. 2390ff. ¹⁸ Ibi. Sp. 2808ff. ¹⁹ Tillæg til Std. S. 111—15; Ordlyden var redigeret af Clausen. ²⁰ Optegn. 228. ²¹ Til det følgende jvfr. Hans Jensen, II; 612ff.

mærksomhed« vakt megen Uro inden for Trykkefrihedsselskabet. I Stænderforsamlingerne udgik Bevægelsen angaaende Presselovgivningen da ogsaa fra dette Selskab, til hvis Stiftere og ivrigste Medlemmer Clausen jo hørte. Det var dog i 1840 ikke ham men Algreen-Ussing, der fremlagde Selskabets Andragende om Lempelser i den gældende Trykkefrihedslovgivning, særlig med Henblik paa Plakaterne af 2. Oktober 1810 og 19. Maj 1814.²² Den overvejende Stemning var som ventelig for uindskrænket Trykkefrihed, men der var dog ogsaa Tilhængere af stærke Indskrænkninger. »Man vogter jo dog Barnet for slet Selskab, man vogter jo dog Ynglingen for daarlig Snak, hvi skal man da ej vogte Folket for slette Skrifter og ond Tale«, spurgte Greven cop-Castenskjold. »Det kan ikke nægtes, at Oppositionspresen er løgnagtig, injurierende og ophidsende«, erklærede samme Taler, og han fik Tilslutning fra flere. Ja, selv Clausen stod op og bebrejdede til alles maalløse Forbavselse Oppositionspresen »Mangel paa Alvor, Sandhedskærlighed og Billighed« og undtog fra denne strenge Dom ikke engang »Fædrelandet«. Men havde han Mod til at sige sine egne Sandheden, saa havde han selvfølgelig ogsaa Mod til at erklære de Bestemmelser, paa hvis Ophævelse der var andraget, for »ufornødne eller endog skadelige« og udtrykte som sin Mening, at en udvidet Pressefrihed vilde forbedre Pressen ved at forøge dens Stof og dermed Antallet paa Bekæmperne af Pressemisbrugene. Ogsaa som Medlem af Komitéen udtalte han sig til Fordel for Ophævelsen af de nævnte Plakater, og under den endelige Behandling ytrede han dystert, »at de Vilkaar, under hvilke vor Journalistik nu er stillet, maa erkendes at være ydmygende og nedværdigende, og saafremt disse Vilkaar skulde retfærdiggøres ved vore udvortes Statsforhold, kunde de ikke andet end virke nedtrykkende paa Nationalfølelsen«.

Ved Afstemningen vedtoges det med stor Majoritet at andrage om Ophævelse af de to Plakater, men skønt ogsaa Viborg Stænder indsendte et tilsvarende Andragende, meddeltes det dem i 1842, at Kongen ikke kunde »finde det stemmende med sine Regentpligter at indrømme Lempelser i de om denne Frihed gældende Anordninger«; dog erklærede Kongen samtidig, at han kun »ugerne« vilde gøre yderligere Indskrænkninger i Trykkefriheden, saa længe der endnu var Udsigt til, at de bestaaende ved gode Borgeres Hjælp var tilstrækkelige.²³

Kirke- og Skolespørgsmaal: Hvor optaget Clausen end var og blev af de store politiske og ikke mindst nationale Problemer, følte han sig altid i høj Grad tillige som Kirkens Talsmand i Stænderforsamlingen,

²² Std. 1840. Sp. 962—97, 2552—96, 3150—67, S. 107—11. Plakaten af 2. Oktober 1810 indeholdt Forbud imod Udgivelsen af Blade, »hvori politiske (d. v. s. udenrigspolitiske) Nyheder eller Efterretninger bliver meddelt« uden dertil givet specielt Privilegium. Plakaten af 19. Maj 1814 befalede Gennemsyn af Blade og Skrifter under 24 Ark, før end Ud-delning og Udsalg maatte finde Sted. ²³ Std. 1842 Sp. 24.

skønt han jo egentlig ikke betragtede denne som skikket til at afgøre rent kirkelige Spørgsmaal; og heller ikke Skolens Tarv glemte han et eneste Øjeblik.

Ved de første Drøftelser af Sognebaandsløsningen havde han endnu staaet uden for Stændersalen; i Juli 1840, da denne Sag atter kom til Forhandling, kunde han derimod tage Del i den som Deputeret. Det var igen T r e s c h o w, der førte Sognebaandsløsningssagen paa Bane; men skønt L i n d b e r g heller ikke denne Gang undlod at støtte Andragendet, der stammede fra G r u n d t v i g selv, ved personlige Henvendelser, blev det ved den foreløbige Behandling afvist med 45 Stemmer mod 23. Blandt Nejstemmerne var ogsaa Clausens, der under Debatten udtalte, at »naar et gentaget Andragende skal have Fordring paa at tages under fornyet Overvejelse, da maa der enten i Præmisserne eller Resultatet indeholdes noget nyt«, men dette savnede han ved Grundtvigs Andragende og ønskede det derfor afvist. En blidere Skæbne — ogsaa fra Clausens Side — fik et andet Andragende, der var indgivet af G u n n i B u s k og tre andre Præster, og som blev fremført af P. G. B a n g; her var der i mere moderat Form Tale om, at Bevillinger til ved Baredaab, Konfirmation og Altergang at bruge en anden Præst end Sognets maatte meddeles for en ringe Betaling paa Amtskontorerne ligesom Kongebrevene. Medens M y n s t e r ikke fandt tilstrækkelig Anledning til heller at tage denne Sag under Behandling men henviste til det nye Ritual, hvor den i alt Fald for Konfirmationens Vedkommende vilde finde sin Ordning, fandt Clausen, at der var »al Opfordring til at tage nærværende Sag under nøje Overvejelse«; det vilde ikke blot stemme med »den Vigtighed, der tilkom de kirkelige Anliggender i Almindelighed, men ogsaa med den Omhu, paa hvilken disse under den nærværende Tids Omstændigheder havde et særegent Krav«. Var han end ligesom i 1839 bestemt imod en Løsning af Sognebaandet, var han jo ingenlunde imod en Løsning af dette. Ved sit Indlæg havde han en væsentlig Andel i, at Spørgsmaalet kom under Komitébehandling. Selv valgtes han til Komitéen sammen med bl. a. Mynster og Bang.

Udvalget indstillede, at Præsterne ikke bør nægte deres Samtykke til, at et Barn af deres Sogn maa konfirmeres i et andet Sogn, at Bevillinger til at gaa til Alters i en fremmed Menighed maa kunne erholdes hos Provsten for et ringe Gebyr, og at der ved Afgørelsen af de her omhandlede Begæringer ikke bør tages Hensyn til vedkommendes religiøse Mening. Derimod forkastedes det, at en lignende Frihed skulde gælde ved Baredaab, Brudevielse og Begravelse. M y n s t e r havde altsaa her i ikke ringe Grad maattet give efter for Clausens Synspunkter. Efter en lang Forhandling, hvor ikke blot Ø r s t e d stærkt modsatte sig, at der skulde indgives nogen Petition, men hvor ogsaa liberale som f. Eks. D r e w s e n fastholdt deres tidligere Modstand mod enhver Ændring i det bestaaende, fordi Andragendet stammede fra de »hellige Præster,

der forkætrede alt, hvad der ikke hører til deres Tro, ... og ved enhver Lejlighed viser sig i højeste Grad intolerante«, blev Resultatet ikke mindst paa Grund af Clausens Anbefaling, at Komitéens Forslag vedtoges med stort Flertal. I sin Tale fastslog han, at Opgaven maatte være den »at værne om Sogneforbindelsen saaledes, at al Tvang holdtes ude, eller at løsne Sogneforbindelsen saaledes, at den desuagtet ikke løstes«; dette burde hovedsagelig finde Sted ved de kirkelige Handlinger, hvor »den opbyggelige Virkning er mere eller mindre betinget ved den personlige Udøvelse«. Lettest burde Friheden derfor kunne erholdes ved Konfirmationen og Altergangen, og endvidere vilde han være »tilbøjelig« til at stemme for en lignende Frihed ved Brudevielse. Hvad derimod angik Daaben, var det hans Mening, at der ikke kunde være synderlig Interesse ved at faa den udført af den ene eller den anden Præst, saa længe den udførtes »som en blot rituel Handling«, og uden at det frie Ord var forbundet med det foreskrevne og fastslaaede. »De Reklamationer af Daabsfrihed«, sagde han, »som hos os af et vist Parti er blevet fremførte, støtter sig paa Paastande og Meninger, der i sin Tid vil berige Kirkens Annaler med mærkelige Bidrag til Overtroens og Sværmeriets Historie«. Saaledes lykkedes det da Clausen paa værdig Maade at fastholde sin kirkelige Frihedslinje samtidig med, at han tog Afstand fra de grundtvigske Krav, og derfor kunde han opfordre Forsamlingen til at stemme for Komitéens tre Forslag, »for at Friheden saaledes begrænset og betrygget kunde blive dem til Del, der ønskede at benytte den«. ²⁴

Den af Clausen redigerede Petition til Kongen satte en vis Frugt, idet Kongen under 25. Juli bifaldt den første Del (om Konfirmationen). At bevilge lettere Adgang til at gaa til Alters hos en fremmed Præst havde Kancelliet derimod fraraadet som en Unødvendighed, da der i tre og et halvt Aar kun var begæret fem saadanne Bevillinger, der alle var tilstaaet efter den allerede gældende Ordning. Kongen tilføjede dog, at det skulde tages under Overvejelse, om ikke Bevillinger til at kommunikere hos en fremmed Præst og muligvis flere lignende Bevillinger kunde betros Biskopperne for af dem at overleveres til vedkommende, som til Erholdelsen ansaas kvalificerede. ²⁵

Fra grundtvigsk Side var man naturligvis ikke tilfreds med de her gjorte Indrømmelser, ligesom man i Clausens Holdning ikke kunde finde andet end »et Haab om Sognebaandssagens Neddysen«. ²⁶

Selv var Clausen Ophavsmand til, at et andet kirkeligt Anliggende kom til Behandling i Stændersalen. Lige siden 1825 havde han jo baade i Skrift og Tale slaet til Lyd for Kirkens Emancipation fra Kancelliets juridiske Regimente; hans egentlige Ønske var en repræsentativ Presby-

²⁴ Std. 1840 Sp. 543—63, 1489—1523, 2020—50. Aftryk heraf i »Nordisk Kirketidende« 1840 Sp. 498—606, jvfr. Helveg S. 635ff, Koch II, 181ff og Hans Jensen II, 570. ²⁵ Jvfr. Koch II, 182. ²⁶ Barfod, anf. Skrift S. 233.

terial-Synodalforfatning efter reformert Forbillede, men under de herskende Forhold havde han snart maattet indse, at der var lange Udsigter til et saadant kirkeligt Selvstyre; allerede i 1832 har det da staaet saadan for ham, at hvis der bare blev oprettet en egen Bestyrelsesautoritet for Kirke, Kultus og Gejstlighed, var straks meget vundet, der saa siden kunde blive til mere. Nu haabede han, »at Christian den Ottendes Rege- ringshistorie vilde blive det længe forventede Lyspunkt i den danske Kirkes og Skoles Historie«,²⁷ og Haabet bestyrkedes yderligere derved, at saavel Almueskolelærere som Mænd fra de lærde Skoler og Universitetet samledes i Kravet om en Reorganisation af det samlede Undervisnings- væsens Bestyrelse, saa det helt adskiltes fra Kancellistyrelsen. Clausen benyttede følgelig sin Stilling som Stænderdeputeret til at indgive et udførligt begrundet Forslag til en saadan Overbestyrelse for Undervisningsvæsenet. Kirkevæsenet lod han bevidst ligge uden for Andragendet, fordi han her frygtede den stærkeste Modstand fra juridisk Side og desuden gik ud fra, at det første Skridt vilde af sig selv føre til flere; men allerede Udvalgsbetænkningen udvidede Forslaget til ogsaa at gælde Kirken, og i den Form blev det vedtaget med Enstemmighed ved den endelige Behandling.²⁸ Paa samme Maade gik det i Viborg, hvor en jydsk Deputeret efter Aftale med Clausen optog Forslaget som sit. Det var saaledes under særdeles heldige Auspicier, at det fremførte Andragende udgik fra Stænderne, ligesom det ogsaa med Rette betragtedes som Tegn paa Kongens personlige Interesse,²⁹ da i Begyndelsen af Aaret 1841 en Kommission blev nedsat bestaaende af Clausen, Mynster, Ørsted, Kolderup-Rosenvinge og Deputeret i det danske Kancelli L. J. Holm. Men her kom Clausen sammen med Rosenvinge hurtigt i Minoritet over for de tre andre. Medens Mynster som tidligere anført var en født Modstander af Reformen, skød Ørsted sig ind under de praktiske Vanskeligheder, der vilde stille sig i Vejen for en anden Organisation, og den yngre Kancellideputerede fulgte ham i Sporet. Flertallet vilde dog nok henlægge Kirke- og Skolesagerne under en Overbestyrelse, men denne skulde udgøre en Del af Kancelliet, og som et Overgangs- stadium gik Clausen og Rosenvinge ind paa dette »Kancelli-Kirke- og Undervisningskollegium«. Da Universitetsdirektionen blev hørt, sluttede den sig helt hertil, men i Kancelliets Forestilling af 6. Maj 1842 udtalte kun et enkelt Medlem (M. Lange) sig for et Kollegium, medens Flertallet holdt paa det bestaaende, og da Regeringen som Følge af sin Helstats-

²⁷ Clausen, Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark 1844 S. 100, jvfr. S. 17. ²⁸ Jvfr. Std. 1840. Sp. 901—40, 2643—63, 3125—27, S. 115—18. Clausens Indledningsforedrag er optaget i hans »Taler holdte ved forskellige Lejligheder« (1848) S. 150ff. Der indkom samtidig Andragender fra Overlærer, Magister Ingerslev i Roskilde, fra Pastor Børresen i Næsby og cand. theol. Frølund samt fra det pædagogiske Selskab i København. ²⁹ Ifølge Ørsteds Erindringer III, 175ff var Kongen Tilhænger af Sagen.

politik, der just ved denne Tid fremtraadte med forøget Maalbevidsthed, ansaa det for nødvendigt, at det eventuelt blev hele Monarkiets Kirke- og Skolevæsen, der samledes under en fælles Overbestyrelse, besluttede den, at saavel begge Hertugdømmernes Stænderforsamlinger som det tyske Kancelli skulde have Lejlighed til at afgive Betænkning om Andragendet. Det kgl. Svar til de kongerigske Stænder i 1842 meddelte derefter, at »uagtet særdeles meget taler for Princippet om en Forandring i Kirke- og Skolevæsenets Overbestyrelse, har Vi dog ved at gennemgaa de Betænkninger, som er afgivne, . . . ikke kunnet andet end erkende Betydningen af de praktiske Vanskeligheder og Betænkeligheder, som kan møde ved den af Stænderne anbefalede Afsondring af Overbestyrelsen for Kirke- og Undervisningsvæsenet fra Bestyrelsen af de øvrige borgerlige Forhold, hvormed samme kommer i idelig Berøring«. Først naar Hertugdømmernes Stænder har afgivet Betænkning, og »naar derefter de videre Forhandlinger har fundet Sted imellem begge Vore Kancellier, vil Sagen atter blive Os foredragen til endelig Resolution«. ³⁰

Skønt Skildringen af Sagens videre Forløb kommer til at sprænge dette Kapitels kronologiske Ramme, skal den dog meddeles her. Saa glædeligt det end var for Clausen at modtage ovennævnte officielle Erkendelse af det Principis Rigtighed, for hvilket han havde gjort sig til Talsmand, »saa lidet trøstende« var det ham at erfare den bebudede Forhandling med Hertugdømmerne. ³¹ Slesvigholstenerne gjorde naturligvis ogsaa, hvad de formaaede for at kvæle Tanken, før end den blev bragt i Form. Baade fra Forsamlingerne i Itzehoe og Slesvig og fra det tyske Kancelli blev der protesteret saa energisk, ³² at Kongen opgav Planen »i Betragtning af de i Forholdene liggende Vanskeligheder«. Og den bebudede endelige Resolution udeblev stadig. Sagen laa imidlertid Clausen for meget paa Sinde, til at han hermed kunde lade den falde, saa meget des mindre som hele Ritualsagens Forløb i Mellemtiden yderligere havde bestyrket ham i den Tro, at »der vanskeligt vilde være at tænke paa Udvikling i nogen som helst Retning af det kirkelige, saa længe den egentlige Kirkestyrelse ikke tog Sagen i sin Haand«, og desuden at noget saadant »ikke med nogen Billighed kunde ventes, saa længe Kirke og Skole var hæftet til Justitskollegiet«. ³³ I 1844 forud for Stændernes Sammentræden udgav han derfor den førnævnte Pjece »Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark«.

Efter at have adskilt de to Stænderforsamlingers Andragende fra den Forbindelse, hvori det var blevet sat under Spørgsmaalet om en Overbestyrelse, der tillige skulde omfatte Hertugdømmernes Kirke- og Skoleforhold, viser han med klare Grunde det Principis Gyldighed, hvorpaa

³⁰ Den kgl. Bekendtgørelse Std. 1842 Sp. 23f. ³¹ Jvfr. Clausen, Om Bestyrelsen af Kirke og Skole S. 19. ³² Jvfr. Holstens Ständerzeitung 1842 Beilagenheft II, Sp. 681—89 og Slesvigs Std. 1842. Sp. 2031f. ³³ Optegn. 251, 254.

Andragendet hviler, nemlig at Kirke- og Undervisningsvæsen kræver en Bestyrelse, der kan anvende Tid og Kræfter udelukkende til denne Virksomhed, og som er sammensat af Mænd, der er valgt efter særlige Hensyn hertil. Skarpt angriber han det Forhold, at »det juridiske Element« har gennemtrængt hele Administrationsvæsenet: »Det er omtrent blevet traditionelt, overalt hvor det gælder om mere end at give Forslag og Betænkninger, hvor der skal afgøres og besluttes, ordnes og styres, at tænke administrativ Kyndighed og Dygtighed sammentrængt i Juristernes Klasse«. ³⁴ Nødvendigheden af det juridiske Element som »ordnende, regulerende, afgrænsende« erkender han uforbeholdent; men — fortsætter han — »selv trænger det ikke mindre til at besjæles og forfriskes ved en Aand, som drager sin Næring fra andre Regioner end Retslærens«. ³⁵ Derfor maa Kirke og Skole have et Kollegium, hvor der ogsaa er Plads for Ikke-Jurister med særlige kirkelige eller pædagogiske Forudsætninger. »Først da, naar der hos den kirkelige Overbestyrelse tør forudsættes levende kirkelig Sans, ikke blot almindelig Agtelse, men personlig Interesse for den gejstlige Virksomhed, en virkelig Leven i og med det, der sætter det kirkelige Liv fjern og nær i Bevægelse, en forudskuende og omskuende Indsigt, der har Øje for Kirkens Brøst og dens Fornødenheder, der — langt fra at holde sig tilbage fra tilrettevisende Blik eller fra forordnende eller reformerende Forholdsregler for ikke at blotte egen Ukyndighed og udsætte sig for øjensynlige Misgreb — kan yde Lærerstanden Vejledning, Tilsyn, Opmuntring og Understøttelse, — først da vil der være givet et Bestyrelsens Middelpunkt, hvortil Kirkens Arbejdere vil henvende sig med Tillid og Fortrøstning, hvorfra en styrkende Aand vil kunne udgaa over vort sygnende og halvt opløste kirkelige Liv«. ³⁶ Det samme gælder selvfølgelig ogsaa paa Undervisningsvæsenets Omraade.

Til sidst afhandler Clausen »Betimeligheden« af den hele Sag. I en Tid, hvor de opløsende Kræfter er stærke og mægtige, maa Kirken paa det bestemteste gøre Krav »paa noget andet og mere, end hvad der kan ventes at udgaa fra et Departement i Justitskollegiet«, og paa samme Maade indeholder Almueskolevæsenets og Seminariedannelsens Tilstand stærke Opfordringer til at stille en anderledes sammensat Bestyrelse i Spidsen for det, ligesom ogsaa de højere Undervisningsanstalter trænger til en Bestyrelse, der mindre maatte begrænses af andre Autoriteter og tilstedte Fuldstændighed i Overblik, Plan og Udførelse. ³⁷

Udviklingen Skriftet igennem er understøttet ved Argumenter henede fra de sidste Aartiers Begivenheder paa Kirkens og Skolens Omraader: den indbyrdes Undervisning, Ritualsagen o. s. v. Trods Fremdragelsen af disse — fra Clausens Synspunkt — meget mistrøstige Forhold og

³⁴ Om Bestyrelse etc. S. 29. ³⁵ Ibi. S. 41. ³⁶ Ibi. S. 36f. ³⁷ Ibi. S. 67ff.

de deraf udledede kritiske Slutninger gaar der gennem hele Pjecen en fast Fortrøstning til, »at Sejren af det fornuftige, Sejren over modstræbende Kræfter, over Inertiens, Indifferentismens, Skepticismens Magt« engang vil blive vundet.³⁸ Han slutter med det Ønske, at de, der i det væsentlige stemmer med ham, »ikke vil nøjes med en tavs, uvirksom og unyttig Samstemmen«, og at Reformens Modstandere »vil finde sig opfordrede til noget mere end stiltiende Misbilligelse og hemmelig Modvirken«.³⁹ Dette Ønske blev opfyldt i begge Henseender.

Ikke alene »Dansk Folkeblad« og »Fædrelandet« men ogsaa »Berlingske Tidende« priste det djærve Ord.⁴⁰ Sidstnævnte skrev, at Clausens Forslag »iblandt alle Reformere synes at være den, hvorom den agtværdige offentlige Mening nu mindst er delt, ligesom det ogsaa er det Værk, hvis Indflydelse paa Danmark og de Danskes Velfærd vilde være mest indgribende og velgørende, fordi det i Grundspiren omfatter Planen og Midlerne til Forædling af hele Efterslægtens Dannelselse«. Ikke mindst Lærerstanden var Clausen højst taknemmelig og hyldede ham paa flere Maader, ligesom de forskellige Lærerforeninger paa ny indsendte Andragender om Reformen.⁴¹ Ogsaa Københavns Konvent indsendte under 19. Juni en Petition om »en særegen Overbestyrelse sammensat efter Kirkens og Skolens særegne Tarv«.⁴² Saaledes gjorde Pjecen sin Virkning ogsaa paa Stænderforsamlingerne. I Viborg vedtog man et nyt Andragende om Sagen, forfattet af Biskop T a g e M ü l l e r, og ogsaa i Roskilde tog man den op, men her naaede den ikke længere end til Komitébehandling.⁴³

Men Modstanderne holdt sig som antydet heller ikke tilbage. Roskilde Stænders Holdning opfattedes som Tegn paa, at Stemningen for Reformen var blevet mattere, og dette tog Kancelliets Flertal til Indtægt for sin vedvarende Modstand, støttet af M y n s t e r i hans strengt afvisende Erklæring over Københavns Konvents Andragende.⁴⁴ Kancelliets ende-

³⁸ Ibi. S. 25f. ³⁹ Ibi. S. 100. ⁴⁰ Dansk Folkeblad X Nr. 12, Fædrelandet 1844 Nr. 1567 og Berlingske Tidende 1844 Nr. 119. ⁴¹ »Maanedsskrift og Repertorium for Almue-Skolelærere« V, 369—78 meddeler, at »saavel det pædagogiske Selskab i København som Bestyrelsen for alm. dansk Skolelærerforening har i tvende Adresser bevidnet Professoren deres Agtelse, Paaskønnelse og Tak«. »Tidende for alm. dansk Skolelærerforening« 1844 Nr. 16 beretter, hvordan Clausen under et Ophold i Herslev Præstegaard ved Kolding blev hyldet af Omegnens Lærere for hans Arbejde paa »at skaffe Fædrelandets Undervisningsvæsen en mere tidssvarende Indretning«. ⁴² Jvfr. Teol. Tidsskrift VIII, 354—58; Forslaget blev stillet af Wilh. Rothe. ⁴³ Viborg Std. 1844 S. XXXIX; Roskilde Std. 1844 Sp. 4082—84. Det var Prof. juris Larsen, der fremførte Sagen i Roskilde. ⁴⁴ Jvfr. Mynster, Meddelelser S. 289ff. Mynsters Syn paa Sagen fremgaar tillige af hans Brev til Biskop Brammer af 17. Maj 1844: »Clausen er ensidig; saaledes har til Eksempel Kancelliet ikke mindste Brøde i Ritualsagen men har gjort alt sit til at fremme den. Hvor plausibelt endog et kirkeligt Overbestyrelses Kollegium ser ud, da er jeg dog vis paa, at dersom dette Kollegium kom i Stand, vilde Gejstligheden om kort Tid sukke efter den gamle Tingenes Orden. Hvor skulde man faa en Præsident fra til dette Kollegium«. (Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid S. 438).

lige Forestilling i Sagen blev afgivet 11. Marts 1846. Den er affattet af Ørsted og polemiserer ikke blot imod Stænderne men ogsaa direkte imod Clausen. Ørsted var ganske vist ifølge sine Erindringer kun betinget Modstander af Sagen, men Clausens aggressive Indlæg havde bragt ham i den stærke Bevægelse, der sjældent udeblev, naar Kancelliet syntes ham at være gaaet for nær, og helt uden personlig Brod var Pjecen jo heller ikke. Det tidligere venskabelige Forhold mellem de to Mænd, der ikke mindst havde givet sig Udslag i Kirkekampens Aar, var i 1840-erne blevet mere og mere spændt paa Grund af deres divergerende Bedømmelse af de nationalpolitiske Forhold. Den latente Spænding førte derfor nu til aabenlyst Brud. I »Kollektaltidende« offentliggjorde Ørsted det væsentlige af Kancelliets Betænkning i Forbindelse med nogle private Bemærkninger om Sagens hele Udviklingsgang. Skarpt tog han her til Genmæle mod Clausens »Iver for at nedsætte Kancelliets Kirke- og Skolebestyrelse ved haanlige Vendinger og nedværdigende Domme«, og heftigt og nærmest med Indignation polemiserede han mod den Opfattelse, at det juridiske Studium normalt skulde have en vis aandelig Snæverhed til Følge og ikke naturligt kunne føre til en dybere aandelig og alsidig Betragtning af Livet.⁴⁵ Med saadan Iver forsvarede han det Juraens Herredømme, der var blevet Følgen af hele den administrative Udvikling under Absolutismen, at det deraf klart fremgaar, at den egentlige Kærne i den omstridte Sag, bortset fra det personlige Mellemværende, var et Modsætningsforhold mellem de juridisk uddannede Kancelliembedsmænd paa den ene Side og Teologerne og Pædagogerne paa den anden.

I sit Svar i »Dansk Folkeblad« søgte Clausen med saa vidt mulig Omgaaelse af alle Personligheder at behandle Sagen ud fra dette Hovedspørgsmaal: »Om det danske Kirkevæsen og Folkeskolevæsen er sammenkittet paa en saadan særlig, jeg ved ikke hvilken Maade med kommunale og andre verdslige Forhold, at Fordring paa selvstændig Bestyrelse ved en egen, efter Hensyn til Kirkens og Skolens ejendommelige Tarv udnævnt og sammensat, Autoritet skulde være at opgive her til Lands, medens den efterhaanden er blevet anerkendt i de Lande, der maa tjene som Forbillede paa Varetagelsen af højere Interesser.«⁴⁶

⁴⁵ Ny Kollegial-Tidende 1846 Nr. 39—41, 43—44 og 46—47, jvfr. videre Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie III, 175ff, Troels G. Jørgensen, A. S. Ørsted S. 126f, Joakim Larsen, Den danske Folkeskole S. 92f og Hans Jensen II, 576. ⁴⁶ Dansk Folkeblad 1846 Nr. 34—35, jvfr. Optegn. 254. — Clausens Uvilje mod Juristernes Herredømme over Kirken var meget konsekvent. Da Algreen-Ussing i 1846 havde andraget om Ophævelse af den patrimonielle Jurisdiktion og Øvrighedsmagt, privat Besættelse af Statens Embeder, herunder ogsaa Kaldsretten (Std. 1846 Sp. 145—225, 3605—62), leverede han en Artikel i »Dansk Folkeblad« XII Nr. 34 om den private Kaldsret. Uagtet han principielt var helt enig med Algreen-Ussing, fandt han ikke Reformen betimelig, fordi »dens Gennemførelse for Tiden vilde være hverken mere eller mindre end Medvirken til at fuldstændiggøre... Justitskollegiets Overherredømme over de kirkelige Forhold«. Den første

Under de herskende Forhold maatte Clausen trække det korteste Straa. Kancelliets Fremstilling var selvfølgelig bifaldet af Kongen, og ved den kgl. Resolution af 24. Juni 1846 skete der derfor ingen anden Forandring i det bestaaende, end at nogle Realskoler, der hidtil havde sorteret under Kancelliet, henlagdes under Universitetsdirektionen. Men to Aar efter havde Danmark et Kultusministerium, og Grundloven indeholdt en Løfteparagraf om en Kirkeforfatning.

Kapitel VIII

ROSKILDE STÆNDERFORSAMLING 1842

Med Stændersessionen i 1840 var den første seksaarige Stænderperiode udløbet. De nye Valg blev derfor udskrevet til at finde Sted inden Slutningen af 1840 eller i hvert Fald inden Udgangen af Januar 1841.¹

At Clausen blev genopstillet i 10. Distrikt, kan næppe vække Undren efter hans Indsats i den afsluttede Session. Men uden Valgkamp blev han ikke genvalgt. Lindberg, der saa ihærdigt havde angrebet hans Teologi, overførte nu Angrebene paa hans Politik. En af Lindbergs Tilhængere, Bonden Niels Nielsen fra Rødovre, rejste rundt blandt Clausens Vælgere i Sydsjælland for at agitere imod ham, og, som det berettes i et Brev, var »Magisterens og hans Emissærers Machinationer ikke uden Indflydelse«.² Som Politiker stod Clausen imidlertid stærkt. Hans egne Vælgere skænkede ham et Sølvhorn, og fra andre Landdistrikter henvendte man sig til ham om Raad.³ Ved Valget opnaaede han 374 af 577 Stemmer.

Valget som Helhed viste voksende liberal Bevægelse, saa at nu ogsaa det yngre liberale Slægtled med Orla Lehmann i Spidsen rykkede

Betingelse for Reformen var Dannelsen af en kirkelig Overbestyrelse med kirkelig Karakter. Uden en saadan vilde Resultatet blot blive, at den Legalitetsregel, der nu lægges til Grund ved Indstillinger til de kgl. Kald, blev udvidet til alle uden Undtagelse, saa at »Indflydelsen ved Valget skulde være udelukkende betroet til en ren verdslig Autoritet, der hverken repræsenterer Menigheden eller Kirken«.

¹ Jvfr. hertil og til det følgende Hans Jensen II, 293, 31—33, 300ff, 42 og 65. ² Brevet er offentliggjort i »Københavnsposten« for 18. Januar 1840. Det beretter videre, at »seks enfoldige Stakler« vilde stemme paa Kongen og Kronprinsen som henholdsvis Deputeret og Suppleant, at Sværdborg og Udby Menigheder forlangte Stænderne afskaffede som unyttige, og at Lundby Sogn i et Andragende, affattet af en forarmet Husmand (den kendte Agitator Peder Hansen) forlangte, at Stænderne skulde sørge for en Forbedring af Husmændenes Kaar frem for at debattere Tallotteriets Afskaffelse og andre unyttige Ting. ³ Af Clausens Brev til Orla Lehmann af 28. November 1840 fremgaar det f. Eks., at han af et Landdistrikt var blevet anmodet om at bringe valgbare Kandidater i Forslag. Han beder derfor Lehmann om Hjælp i denne Sag. (R. A.)

ind i Stænderne. Til Gengæld maatte Clausen med Sorg se sin gode Ven J. F. Schouw rykke ud, da det kongelige Valg af Deputeret for Universitetet forbigik ham.⁴ »Saafremt imidlertid«, hævder Clausen, »Regeringen virkelig har haft Kendskab til Manden, der blev valgt til hans Efterfølger (Statsretslæreren Prof. Larsen), vilde det kun være at betragte som en Skiften af Personligheden: — eripitur persona, manet res«. ⁵ Saaledes fik Clausen ogsaa i J. E. Larsen »en paalidelig Fælle i saa mange Hovedinteresser«. ⁶

Trods Valget var der stadig ingen Udsigter til, at Kongen vilde vise særlig Imødekommenhed over for de liberales Ønsker om en Udvikling af Stænderinstitutionen i konstitutionel Retning. Skuffelsen herover gav sig Udslag, da man i Foraaret 1841 drøftede Tilrettelæggelsen af dette Aars Majfest. I en Skrivelse til Majselskabets Præsidium opstillede nemlig Clausen sammen med Schouw, Hvidt, Algreen-Ussing og flere Tvivl om, at der skulde være saa megen Interesse til Stede for Stænderinstitutionen i dens nuværende Organisation og i dens hidtil synlige Virkninger, at man med Glæde skulde kunne festligholde dens Indstiftelse for ti Aar siden. Ved en efterfølgende Forhandling i en større Forsamling udtalte han lige ud, at Festen slet ikke burde afholdes, da Stænderne havde vist sig utilfredse; Folket burde derfor vise Sympati med Stænderne, idet det forholdt sig i alvorlig Stilhed paa Festens Dag. Flertallet af Forsamlingen henholdt sig i det væsentlige til dette Standpunkt,⁷ men senere enedes man dog om atter at optage Dagens Festligholdelse som et Middel til at indvirke paa den almindelige Folkestemning.

Ved Schouws Fjernelse fra Stænderne var Præsidentstolen i Roskilde blevet ledig. Ved Aabningen af Stændersessionen i 1842 blev Clausen bragt i Forslag af Algreen-Ussing, og han opnaaede at blive valgt med 38 Stemmer imod 29; af disse var de 27 for P. G. Bang. Det var kun modvilligt, Clausen modtog Valget til Præsident, eftersom det udelukkede ham fra den mere direkte Deltagelse i Forhandlingerne; vel var det efter Stænderanordningen Præsidenten tilladt at tage Ordet, men det var en Selvfølge, at dette kun kunde ske, hvor der var særlig Opfordring, og hvor Sagen angik Spørgsmaal af særlig Betydning.⁸

⁴ Schouws Forbigaaelse skyldtes Kongens og utvivlsomt ogsaa Stemmanns Misfornøjelse med hans Optræden under de jydskes Stænders Behandling af Sagen om Minoriteternes Ret, hvor hans Iver for at hævde Stænderforsamlingens Anskuelse var blevet opfattet som alt for herskesyg, jvfr. Ørstedes Erindringer IV, XXIIIff. ⁵ Schouw S. 15. ⁶ Optegn. 256. Johannes Ephraim Larsen (1799—1856), Prof. juris 1831, Justitiarius i Højesteret 1856; Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, Medlem af Folketinget 1853—54 og af Landstinget 1855—56. Ligesom Schouws Valg i 1836 havde Ørsted som Ophavsmnnd, saaledes var det ogsaa Tilfældet med Larsens. ⁷ »Berlingske Tidende« 1841 Nr. 109, jvfr. ogsaa Peder Hjorts Kritik af Clausens Tale i »Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænkemaades og Dannelses Historie, politisk Afdeling« S. 243—50. ⁸ Jvfr. Optegn. 256. Om Præsidentens Stilling jvfr. Stænderforordningen Paragrafferne 58—63.

Hvem af de to Venner, Schouw eller Clausen, var saa den betydeligste, kan man være berettiget til at spørge ved dette Valg. Var end Schouw den af dem, der besad det mest uhildede og praktiske Blik, saa var Clausen ham fuldstændig jævnbyrdig i inderlig Fædrelandsfølelse og fast Vilje, medens han var ham overlegen i Produktivitet og i skriftlig og mundtlig Veltalenhed. Og kan det med Clausens Ord siges om Schouw, at han ledede Forhandlingerne »med Dygtighed og Sikkerhed«,⁹ saa kan det samme med ikke mindre Ret siges om Clausen selv. Drewsen, der havde ønsket Hvidt til Præsident, skriver ganske vist i sine Erindringer, at »Clausen ikke mægtede at holde den Orden i Forsamlingen, som Schouw havde holdt«, men han tilføjer straks, at »dette var dog kun i den første Session«, og yder ham i det hele fuld Anerkendelse som »en kraftig og frisindet Mand«, hvis Skyld det var, at Oppositionen ofte slap bedre fra »lidt stærke Udtryk«, som Aristokratiet ønskede paatalt, end det ellers vilde have været Tilfældet.¹⁰ Det er saaledes umuligt at sige, hvem af de to Venner, der udrettede mest. Hver for sig var de lige betydelige.

Forfatningsspørgsmaalet var stadig det alt overskyggende Emne. Debatten herom var begyndt allerede før Stændernes Sammentræden — nemlig ved en Diskussion, der først paa Aaret førtes mellem forskellige af de ledende Politikere i »Dansk Ugeskrift«, hvis anden Række (1842—46) Schouw havde paabegyndt efter sin Udtrædelse af Stænderne. Tutein havde indledet Forhandlingen med nogle Betragtninger »om de konstitutionelle Bestræbelsers Værd og Betydning«,¹¹ der straks fremkaldte en Modpjece af P. G. Bang. Bang vilde ikke tælles iblandt »Absolutisterne« men hævdede desuagtet, at det fremfor alt gjaldt Opretholdelsen af »en kraftig Regering«, hvilket efter hans Opfattelse faldt sammen med »et sandt Monarki«, d. v. s. hvor der er sikret Monarken »det sidste afgørende Ord i alt, hvad der hører til den egentlige Regering«. ¹² Bangs Skrift fremkaldte igen flere Indlæg, deriblandt ogsaa et fra Clausen, der først afslørede det modstridende i Bangs Standpunkt og dernæst aabent bekendte sig som Forfatningstilhænger. Ogsaa han ønskede ikke mindre end Bang en kraftig Regering. Men — spurgte han — »dersom Regeringen isoleres som staaende uden for og over for Folket, og dens Kraftighed saaledes bliver at sætte i Regeringspersonalets overlegne Intelligens, dets Viljesenergi og Dygtighed til at handle understøttet ved Myndighed til uhindret og uindskrænket fra Folkets Side at kunne føje og bøje dette — hvo vil da nægte Mahumed den Anden eller Mehemed Ali en kraftig Regering?« Af et kraftigt Folk, hedder det videre, synes derimod at maatte af sig selv danne sig en kraftig Re-

⁹ Schouw S. 10. ¹⁰ Eiler Nystrøm, J. C. Drewsens Erindringer og Breve, »Tilskueren« 1912 II, 558f. ¹¹ Dansk Ugeskrift 2. R. I, 1ff. ¹² P. G. Bang, Om de attraaede Forandringer i den danske Statsforfatning (1842) S. 11, 9f.

gering, »thi det er jo dog ikke andetstedsfra end ud af Folkets Midte, at Regeringspersonalet udgaar, idet at Folkets bedste Kræfter koncentrerer sig for at virke tilbage paa og med Folket«. Sit Indlæg slutter han derfor med at stille Spørgsmaalet paa det Punkt, der for ham var det egentlige politiske Kærnepunkt: »I hvilken Statsform det stærkeste Moment ligger til at gøre Statssamfundet kraftigt ved at udvikle Folkets Kraft til fornuftig, selvbevidst Vilje, til sædelig Selvstændighed, ædel og stærk Nationalitet i gode og onde Dage«. ¹³

Debatten fortsattes i Roskilde, hvor Stænderforsamlingen blev modtaget med den Tilkendegivelse, at Kongen »lige saa lidt nu som forhen kunde bifalde en Forening af Stænderne«, (som man jo havde andraget om), samt at han »ikke fandt sig foranlediget til at foretage den foreslaede Revision af Stænderanordningerne«. Til Gengæld blev — som Følge af Ørstedes Optagelse i Statsraadet og som en delvis Imødekomelse af Skattebevillingsadresserne — det trykte Finansbudget for første Gang forelagt Stænderne til Betænkning, ligesom der fremlagdes et Forslag af Regeringen om Oprettelse af »stænderske Komitéer som en hensigtsmæssig Udvikling af Provinsialstændernes Institution«. ¹⁴ Dette fra Preussen hentede Forslag om Fællesudvalg fra alle fire Forsamlinger førte til en Splittelse i den liberale Opposition, for medens Balthazar Christensen radikalt og konsekvent afviste det som utilstrækkeligt, fandt det Paaskønnelse hos Mænd som Lehmann og Drewsen. Og til dem sluttede Clausen sig. Regeringens Forslag betegnede han som »det egentlige Middelpunkt i denne Session«, thi paa den ene Side knyttede det Forsamlingen til den foregaaende, hvis Andragende »nærmest« havde fremkaldt den kgl. Plan, og paa den anden Side aabnede det »Udsigt til den fremtidige Udvikling af Stænderinstitutionen«, man længtes efter. At hans eget politiske Maal var en Konstitution, lagde han saaledes heller ikke her Skjul paa, men, sagde han, »her er det i Sandhed ikke nok uophørligt at gentage Ønsker, Begæringer og Opfordringer; men hvad det gælder om, er med Øjet heftet til Maalet at gribe og rettelig benytte de Udviklingsmomenter og Overgangspunkter, som Tiden tilbyder i sit Løb«. Regeringens Forslag fortolkede han fremdeles som et Vidnesbyrd om, at der i Virkeligheden var ringere Uenighed om det konstitutionelle Princip Sandhed end om Realiseringsmaaden, og at Modstanden mod Forfatningsbestræbelserne ofte havde sin Grund alene i Frygten for en vis utaalmodig Hæftighed i Fremgangsmaaden, der vilde naa sit Endemaal ved Overspringelse af alle nødvendige Mellemed. Med denne Begrundelse kunde han anbefale den paatænkte nye Institution »som Stænderinstitutionens Udvikling paa Overgangen til friere Statsformer«.

Ligesom man har gjort det for Orla Lehmanns Vedkommende, saaledes kan man ogsaa for Clausens spørge, om ikke hans Tilslutning

¹³ Dansk Ugeskrift 2. R. I, 189ff; Fædr. Forh. 311—25. ¹⁴ Std. 1842 Sp. 20ff.

betød en Svigten af Forfatningsidealet. Dette kan dog næppe hævdes. Han fortav jo ingenlunde, hvad der for ham var Maalet, men som den nøgterne Realiteternes Mand han var, har han i den tilbudte Institution set et Fremskridt, der saa siden kunde føre videre i den rigtige Retning. Som for Lehmann, saaledes var det altsaa ogsaa for ham Tilstanden og Troen paa Udviklingens Magt, der bestemte hans Holdning. I Slutningen af sin Tale viste han udtrykkeligt hen til den yngre Slægt: »til denne — jeg haaber det — politisk dygtigere, mandigere og selvstændigere Slægt kan vi trygt overlade Udviklingen af Former og Organer, som er skikkede til og beregnede paa at udvikles«. ¹⁵

Ved Splittelsen i den liberale Opposition, der ogsaa gav sig Udslag i Pressen, var Vedtagelsen af Regeringens Forslag sikret, tilmeldt da ogsaa den jyske Stændersamling om end noget mere forbeholdent gav Planen om stænderske Komitéer sin principielle Tilslutning. Hermed havde Regeringen sejret. Ikke mindst Ørsted var lykkelig over det gode Resultat, hans Politik havde ført til. Men Glæden blev kun kortvarig. Som vi straks skal se, bragte allerede Efteraaret 1842 Nederlaget for den Tanke om Monarkiets Enhed, der tydeligt laa til Grund for Regeringens Plan.

Skønt Forfatningsspørgsmaalet endnu i Sessionen 1842 var det mest brændende Emne, er det i høj Grad vigtigt, at de sociale Modsætninger (Husmænd — Godsejere) nu begyndte at træde tydeligt frem. ¹⁶ I »Optegn.« erkender Clausen aabent, at »hans Mangel paa Kundskab til de paagældende Forhold i deres Virkelighed gjorde ham det umuligt at komme til en fast, begrundet Stilling imellem de stridende Parter«. ¹⁷ Men som valgt af de mindre Landejendomsbesiddere kunde han ikke holde sig uden for Forhandlingerne, og det saa meget mindre som der netop i Præstø Amt var et særligt Røre om Husmændenes Stilling. I Lundby ved Præstø boede nemlig Fæstehusmand Peder Hansen, den første danske Husmand, der optraadte som politisk Agitator. Clausen, der fik meget med ham at gøre, karakteriserer ham ikke uden Beundring som »en Mand med ualmindelig Begavelse, hvem Tunge og Pen stod til fuld Raadighed«. ¹⁸

Forud for Stændernes Sammentræden havde Peder Hansen tilskyndet Husmændene paa flere sydsjællandske Godser til at underskrive et Andragende om, at alt Hoveri maatte blive ophævet, samt at der blev slaæet en Streg over alt privilegeret Hartkorn. Dette Andragende modtog Clausen Dagen før sin Afrejse til Roskilde. I sit Svar til Peder Hansen gav han Udtryk for sin oprigtige Medfølelse med Husmændenes undertrykte Kaar; men det tilsendte Andragende forekom ham baade ved sine

¹⁵ Std. 1842. Sp. 3077—3173. ¹⁶ Jvfr. til det følgende Hans Jensen II, 485ff. ¹⁷ Optegn. 258. ¹⁸ Ibi. 258. Om Peder Hansen jvfr. C. Th. Zahle, Den danske Husmand 2. Oplag 1910.

Krav og sin Tone at gaa »langt ud over den rette Grænse«, hvorfor han henstillede til Peder Hansen at frafalde sin Begæring til ham om at fremlægge det i Stænderne. Til Gengæld lovede han ham, naar Sagen paa anden Maade kom til Behandling, mundtligt at anføre de Klager, der var fremført for ham om »Husmændenes fortrykte Stilling« og at føje sit Ord til deres, der androg paa Sagens nærmere Drøftelse. Peder Hansen var naturligvis ikke helt tilfreds med Clausens Holdning men fandt, at ligesom Frederik VI havde løst Stavnbaandet uden at spørge Herremændene om deres Mening, lige saa godt kunde Christian VIII sætte Grænser for, at de ikke misbrugte deres Ejendomsret.¹⁹

I Roskilde formede Sagens Gang sig ganske efter Clausens Plan. Af de andre Andragender vedrørende Husmændenes Kaar, der indgik, samlede Opmærksomheden sig om et moderat Forslag om tvungent Livsfæste for Huslodder eller i det mindste Indskrænkning af Pligtarbejdet og Forbud mod »Vold og Mishandling« over for Husmændene under dette Arbejdes Udførelse.²⁰ Da S c a v e n i u s, Herren til Gjorslev, under den indledende Behandling energisk havde forsvaret Godsejernes Ejendomsret og det frie Kontraktforhold og benægtet Muligheden af at modvirke Fattigdommen ved »kunstige Foranstaltninger«, d. v. s. Indgreb fra Statens Side, nedlagde Clausen overensstemmende med sit Tilsagn til Peder Hansen men uventet og overraskende for de fleste en kraftig Protest. Til Indledning henviste han til de Klager, han havde modtaget, Klager, der forekom ham »hos enhver Læser at maatte fremkalde højst alvorlige Betragtninger af mere end én Art«. Og kunde virkelig, spurgte han, et Andragende som det fremførte afvises blot ved en Paaberaabelse af det frie Kontraktforhold og Ejendomsretten, og var det ikke nærmest Ironi at tale om »Frivilligheden« hos de Mennesker, der var henvist til at akkordere om Husly under de Vilkaar, hvorom der var Tale? Og dersom Ejendomsretten skulde kunne gælde som absolut og ubetinget Ret, der uden videre skulde bringe enhver anden Fordring til at forstumme, saa maatte ogsaa Trældommens Ophævelse og Negerslavernes Emancipation betragtes som aldeles uforsvarlige som værende alvorligt radikale Indgreb i Ejendomsretten. Der kan, fortsatte han, gives en »moralsk Forbrydelse af en Ret«, og jo mere den moralske Bevidsthed gennemtrænger alle Samfundsklasser, i desto betænkeligere en Stilling turde en saadan Ret kunne komme ved en Brug, som har den moralske Lov imod sig. »At søge Betyggelse af Ejendomsretten mod egennyttig og ubarmhjertig Brug af samme er derfor i Virkeligheden at betrygge Ejendomsretten selv«. Han opfordrede derfor Forsamlingen til ikke blot at lade Sagen

¹⁹ Brevvekslingen blev offentliggjort af Peder Hansen i »Almuevennen« 1842 Nr. 42.
²⁰ Jvfr. Std. 1842 Sp. 1344—57, 2887—2966, 3455—3555, XLVII—XLVIII. Forslaget skyldtes Sognefoged P. Jørgensen og fire andre Bondedeputerede.

komme under nærmere Undersøgelse men ogsaa til at gaa til denne Prøvelse »uden fast forudfattet Mening om, at intet skulde være at gøre til at betrygge den lidende Klasse mod ubillig og haard Behandling«. ²¹

Skønt Amtmanden over Præstø Amt (N e e r g a a r d) gjorde sit bedste for at »afsløre« Peder Hansen som Ophavsmand til de til Clausen indkomne Klager, ²² vedtoges en Komités Nedsættelse med Enstemmighed. Slutresultatet blev imidlertid meget magert. Vel var der næsten almindelig Enighed om, at Revselsesretten over for gifte Husmænd burde bortfalde, men ellers forsvarede ikke blot Godsejerne deres Rettigheder, »som om det gjaldt Hjem og Arne«, ²³ men ogsaa Flertallet af de liberale var imod virkelige Reformere i denne Sag. Til mere end en Opfordring til Regeringen om gennem Amtsraad og Sogneforstanderskaber at foretage en Undersøgelse af Husmændenes Stilling Landet over blev det følgelig ikke, og Clausens over for Peder Hansen udtrykte Haab, »at den Undersøgelse, hvorpaa der er andraget, vil blive anstillet, og at den vil føre til saadanne Forholdsregler, som efter Tingenes Natur lader sig udføre til Lettelse for Husmandsklassen«, ²⁴ gik for Sidstedelens Vedkommende først i Opfyldelse paa den anden Side af 1848. Paa denne Baggrund tjener hans positivt sociale Holdning i Husmandssagen ham i allerhøjeste Grad til Ære. Her er Tale om en kristelig social Forstaaelse, der ikke gav den noget efter, som M a r t e n s e n senere viste over for Arbejderbevægelsens berettigede Kaar. At »A l m u e v e n n e n« ydede ham sin hjertelige Hyldest for »den skønne og kraftige Maade«, han havde taget til Orde paa, var derfor kun i sin Orden. ²⁵

Kapitel IX

DET NATIONALE BRUD 1842 OG DETS FØLGER

Som skildret i første Afsnit af foregaaende Kapitel befandt Liberalismen sig i 1842 i en Bølgedal. Den politiske Interesse var som Helhed dalende, og bedre Tider bidrog til atter at vende Opmærksomheden i andre Retninger. Saa meldte det sønderjydske Spørgsmaal sig pludselig med al sin dybe Alvor. I 1840 havde Christian VIII efterkommet Andragendet fra 1838 om dansk Rets- og Øvrighedssprog i den Del af Sønderjylland, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog; men nu da de slesvigske Stænder traadte sammen i Efteraaret 1842, efter at Østifternes Stænder

²¹ Std. 1842 Sp. 1349ff. og 1353ff. ²² Neergaard søgte at nedsætte P. Hansens Omdømme ved at meddele, at hans Sag var blevet undersøgt ved en Politiret. ²³ Optegn. 259.

²⁴ Clausens Brev til Peder Hansen af 22. September 1842, »Almuevennen« 1842 Nr. 42.

²⁵ Ibi. Nr. 46.

havde haft deres Møder i Løbet af Sommeren, indtraf de kendte Begivenheder, der var Følgen af Peter Hiort Lorenzens danske Tale.¹

I Kongeriget var de liberale i Forvejen blevet udæsket ved den Række Udnævnelser, som Kongen havde foretaget tidligere paa Aaret. Især havde Augustenborgeren Prins Frederik af Nørs Udnævnelse til baade Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne virket foruroligere, skønt det var Kongens Haab derved at forebygge den hertugelige Slesvigholstenismes videre Vækst. Overgangen fra Liberalisme til Nationalliberalisme var derfor her allerede saa smaat i Gang, navnlig efter Orla Lehmanns Tale ved Festen paa Skydebanen den 28. Maj, den Tale, hvori han for første Gang klart fremsatte Ejderpolitikens Program.² Den nationalpolitiske Tanke greb nu, fremskyndet af Hiort Lorenzens Sprog demonstration, den liberale Bevægelse med en saadan Kraft, at den allerede ved Aarets Slutning kan siges at være blevet helt omdannet fra liberal til nationalliberal. Forfatningsspørgsmaalet træder hermed tilbage for Spørgsmaalet om Sønderjyllands Bevarelse for den danske Krone og dets nærmere Tilknytning til det egentlige Danmark.

Som vi tidligere har set, havde Clausen forholdsvis tidligt baade hørt og fulgt Kaldet fra Sønderjylland, men vi har tillige set, hvor fjernt han endnu paa dette Tidspunkt stod al Ejderpolitik, for da slet ikke at tale om Delingstanken. Endnu saa sent som Sommeren 1842 havde Christian Flor under et Ophold i København ikke ret fundet Forstaaelse hos ham og Schouw, da de — som Flor skrev — »ansaa mig forblindet af Had til Slesvigholstenerne og derfor med eller mod min egen Vilje uretfærdig og usand«.³ Ogsaa for Clausen fik derfor Begivenheden i Slesvig Stændersal stor Betydning. Hans Standpunkt fremgaar utvetydigt af det Brev, han under 2. December sendte Hiort Lorenzen: »Den indre Trang... finder ikke fuld Tilfredsstillelse, førend jeg med den har henvendt mig personlig til Dem, min højtærede og af den fælles Nationalitet højt fortjente Landsmand, for at bevidne Dem min Agtelse og min Erkendtlighed. Jeg ved af tidligere Livserfaring, hvad det er at staa tilsyneladende alene mod Partiaands Magt og Rænker, og ved at skatte det Sind, der under saadanne Forhold staar fast, støttet til Bevidstheden om sin Sags Retfærdighed«.⁴

Og Clausen nøjedes ikke med at skrive Breve. Hvad han gik ind for med sit Hjertes fulde Tilslutning, gik han jo altid ind for med hele sin Styrke. Han søgte derfor direkte at gennemføre en Organisering af de danske Kræfter til Opnaaelse af bestemte Formaal. Sammen med

¹ Jvfr. til det følgende P. Lauridsen, Da Sønderjylland vaagnede III, 137ff; Knud Fabricius i »Sønderjyllands Historie« IV, 269ff; A. D. Jørgensen, Kristian VIII og Nord-slesvig (Sønderjydske Aarbøger 1895 S. 100ff); Hans Jensen II, 337ff; Optegn. 259ff o. a. St. ² Jvfr. Lehmanns Efterladte Skrifter IV, 261ff. ³ Flor til Hiort Lorenzen, Kiel 20. December 1842, P. Lauridsen IV, 389, jvfr. ibi S. 375. ⁴ R. A.

Schouw, der nu tilskyndet af Clausen for første Gang tog til Orde i den sønderjydske Sag, og fire andre københavnske Personligheder: M advig og Grossererne H. P. Hansen, A. N. Hansen og Meinert udsendte han en offentlig Opfordring til Medborgerne om at undertegne en Erklæring: »at det danske Folk med al den Kraft, som Kærlighed til Fædrelandet giver, vil understøtte Kongen i hans Idrætter at haandhæve Statens Enhed, i sin Landshøjhed over Slesvig, og den danske Nationalitet i de Dele af dette Hertugdømme, hvor den findes«. ⁵ Og da Viborg Stænder, der var traadt sammen samtidig med Slesvigs, trods Ørsteds Protest (han var da som siden den ikke-nationale Helstats Mand og mistede derved fuldstændigt sin tidligere Popularitet) med 46 Stemmer mod 3 besluttede at indgive et Andragende til Kongen om Beskyttelse af den danske Nationalitet i Slesvig, forekom det Clausen og andre (Bang, H. P. Hansen, Hvidt, Schouw m. fl.), at der var Opfordring til et Skridt, hvorved Øboerne kunde slutte sig til Jyderne. De indbød følgelig de i Hovedstaden tilstedeværende Stænderdeputerede og Byens Borgerrepræsentanter til et Møde, der holdtes i Clausens »Sal« den 30. November; men det var ifølge »Optegn.«, »som om Ørsteds Aand svævede over denne Forsamling«. Den Fællesudtalelse, der var tilsigtet, mislykkedes med andre Ord fuldstændigt. ⁶

Clausen søgte saa paa egen Haand at bringe nogen Fyldestgørelse ud af det nedslaaende Møde ved en Artikel om »Den danske Nationalitets Stilling i Slesvig« i »Dansk Ugeskrift« for 2. December 1842. »Et Angreb paa en Nations Sprog er et Angreb paa dens Tilværelses inderste Kærne«, fastslaar han til Indledning; og han fortsætter: »Skulde det nu lykkes et slesvigholstensk Aristokrati at faa det danske Sprog ved indirekte Forholdsregler trængt ud af Stændersalen og derved efterhaanden trængt ud over Slesvigs Grænse, da vil den danske Nationalitet inden for denne Grænse være brudt, det aandelige Slægtskabsbaand, der endnu knytter Slesvig til Danmark og Skandinavien . . . være løst, og ingen Modstand være at vente fra Folkets Side, naar et gunstigt Øjeblik til denne Operation maatte vise sig, for en politisk Sammensmeltning med Tyskland«. Vel gaar han ud fra som en Selvfølgelighed, at »den fuldkomne Lighed af det danske og tyske Sprog i Stænderne vil blive betrygget ved en Regeringsforanstaltning«, men det staar saadan for ham, at »den naturlige, ene sande og tilstrækkelige

⁵ »Fædrelandet« for 2. December 1842. — H. P. Hansen (1797—1861) var Vinhandler, men sin Betydning fik han som Indehaver af offentlige og kommercielle Hverv. 1846 blev han Nationalbankdirektør. Medlem af Borgerrepræsentationen og en Tid dens Formand. Medlem af Roskilde Stænder, den grundlovgivende Forsamling og 1849—53 Landstingsmand. Broderen A. N. Hansen (1798—1874) var Ejer af Firmaet A. N. Hansen og Co. 1842—44 var han Stænderdeputeret, 1856 Formand for Grosserer-Societetets Komité. N. J. Meinert (1791—1877) var Grosserer. 1840 Borgerepræsentant, 1847 Raadmand, 1854 Landstingsmand. ⁶ Optegn. 264, jvfr. »Fædrelandet« for 30. November og 1. December 1842.

Modvægt maa blive at søge i det slesvigske Folk selv, i dansk Nationalitetsaand hos Hertugdømmets dansktalende Befolkning«. »Foranstaltninger til at holde denne Aand vaagen, give den Styrke og Fasthed er derfor det naturlige, ene sande og tilstrækkelige Middel til at betrygge Statens Enhed og Fremtid«. Som Midler hertil gentager han sit Krav fra 1838 om et dansk Skolelærerseminarium, hvortil han nu føjer en dansk lærd Skole, og endelig foreslaar han intet mindre end Indførelsen af »et virkelig dansk Element i den slesvigske Regering og det slesvigholstenske Kancelli«. Og idet han giver Udtryk for »det smertelige Indtryk« af Ørstedes Holdning i Viborg Stænder, slutter han saaledes: »I det Drama, som er opført for vore Øjne, vilde kun en Slutningsscene mangle til at fuldende den historiske Mærkværdighed: den, at danske Mænd skulde give den danske Nationalitet og den danske Statsenheds uforfærdede Talsmand (H i o r t L o r e n z e n) til Pris, fordi det kan lykkes en skarptseende Kritik at opdage et eller andet begaaet Fejlgreb. I Sandhed jeg maatte blive tvivlsom om den virkelige Eksistens af dansk national Aand, dersom den almindelige Stemme eller dog en almindelig Stemning ikke rejste sig imod en Dom som den, der fra én Side er blevet fældet«. ⁷

Denne vægtige og manende Artikel, hvortil S c h o u w knyttede nogle samstemmende Bemærkninger, fik sin historiske Betydning derved, at den blev Genstand for en stærk Protest i »A a b e n t S e n d e b r e v f r a e n S l e s v i g e r t i l D h r r . P r o f e s s o r e r C l a u s e n o g S c h o u w i A n l e d n i n g a f d e r e s A n k e« (1843). Den anonyme Forfatter var nemlig ingen ringere end selveste H e r t u g e n a f A u g u s t e n b o r g . De af Hertugen fremsatte Ytringer var typiske for Slesvigholstenernes Syn paa hele den danske Bevægelse, som man betragtede som en stor Uret og som et kunstigt Forsøg paa at styrke det uddøende danske Sprog for at bruge det som en politisk Løftestang for Slesvigs direkte Tilknytning til Kongeriet. Der var, hævdede han, ingen sand dansk Bevægelse i Slesvig. De nordslesvigske Bønder havde ingen Interesse for deres Sprog og Nationalitet og heller intet Ønske om dansk Retssprog. Hele den senere danske Bevægelse stammede fra København, navnlig fra Orla Lehmanns Tale i Trykkefrihedsselskabet i 1836, indtil hvilket Tidspunkt det ikke var faldet nogen Dansker ind at finde det unaturligt eller krænkende for det danske Sprog og den danske Nationalitet, at Slesvigs nationale Forhold havde udviklet sig paa en saadan Maade, at det tyske Sprog var det eneste officielle i dette Hertugdømme, lige saa lidt som det indtil den Tid var faldet nogen ind at kalde Nordslesvigerne Danske. ⁸

⁷ Dansk Ugeskrift 2. R. Nr. 35, Fædr. Forh. 81—98. ⁸ Hertugens Artikel udkom paa Tysk samme Aar i de af Dr. Karl Lorentzen og andre grundede »Neue Kieler Blätter«, der videnskabeligt skulde støtte den politiske Slesvigholstenisme; jvfr. J. H. Gebauer, Christian August (Leipzig 1910) S. 134.

»Desværre, — det maa tilstaas —, lod saadant sig sige med nogen Sandhed«, skriver Clausen ærligt i »Optegn.«.⁹ Men en saadan Indrømmelse havde man ikke Raad til i 1843. Schouw tog derfor til Orde, især mod Hertugens sidst anførte Paastand, og viste, at Nordslesvigerne i Løbet af de sidste 200 Aar adskillige Gange var blevet betegnet som Danske. Men til mere end korte og temmelig spagfærdige Moderindringer blev det ikke.¹⁰

Lige saa betydningsfuld som Clausens ovennævnte Artikel er en anden fra Januar 1843 om »Dansk-slesvigske Propaganda« (Overskriften laant fra Tysk). Ikke blot udtaler han her sin Fordømmelse af den slesvigholstenske Agitation og dens systematiske Mistænkeliggørelse af Kongeriget, men lige saa strengt dømmer han det danske Folks Forsømmelser og LigeGYldighed i den sønderjydske Sag: »Er det dog ikke, som om det gjaldt den danske Borger for første Borgerdyd at indskrænke al sin Id til egen hjemlig og daglig Kreds, eller, naar det kommer højt, at udvide Blikket til sin Kommune eller sin Provins, men betragte alt, hvad der ligger derudover, som sig uvedkommende?« »Man gav sig Himlen og Regeringen i Vold og lod det slesvigholstenske Parti uforstyrret agere videre fremad«. Artiklen munder derfor ud i en indtrængende Opfordring til Medborgere om at forene sig »ikke i en Propaganda men i en Conservanda for dansk Sprog og Nationalitet i Slesvig«, for saadan som Situationen er dér, »opfordrer alt til et Forsvars- og Beskyttelsesforbund imellem de Danske i Kongeriget og de Danske i Hertugdømmet«. ¹¹

Bemærkelsesværdigt i disse Erklæringer og Indlæg fra Clausens Haand er, at Holsten overhovedet ikke mere nævnes som en Del af det danske Monarki. Medens det i 1838 havde staaet saadan for ham, at Rigsdanskere, Sønderjyder og Holstenere »ved højere Kald var bestemt til at virke i Samdrægtighed til fælles Maal«, saa var han altsaa nu med raske Skridt paa Vej over til det ejderdanske Standpunkt, hvis Program Lehmann som før sagt havde udviklet i sin 28. Maj-Tale.

De i Clausens Januarartikel skitserede Planer om en Conservanda af Danskheden i Sønderjylland var muligvis inspireret af eller i hvert Fald drøftet med Hiort Lorenzen, der ved Nytaarstid opholdt sig i København dels for at paavirke Regeringen, dels for at knytte Forbindelser med den nationalliberale Lejr;¹² men i alle Tilfælde blev de faa Maaneder senere bragt til Udførelse. I Maj Maaned udgik der nemlig fra

⁹ Optegn. 265. ¹⁰ Dansk Ugeskrift 2. R. IV, 58—61. ¹¹ Ibi. Nr. 40—41, Fædr. Forh. S. 98—117. ¹² Den 27. December 1842 skrev Flor til Lorenzen i København: »Til Prof. Clausen eller Schouw har jeg med Flid ikke skrevet, fordi jeg tror, at en Mindelse fra Dem vil i dette Øjeblik virke bedre end fra mig. Jeg beder Dem derfor trænge ind paa disse Mænd, at de ikke lader det blive ved det, de har gjort; thi vore Fjender sover aldrig, og Tiden er meget farlig etc.«, P. Lauridsen IV, 398.

22 Mænd i Kongeriget en af Clausen formuleret og præget Opfordring til »alle dansksindede Danske« om at yde Bidrag til et nationalt Fond. Især pegedes der paa, at der i Sønderjylland manglede baade et dansk Seminarium og en dansk Latinskole, ligesom det paa-taltes, at der ved det danske Universitet savnedes tilstrækkelige Foranstaltninger for danske Slesvigere. At faa disse Savn afhjulpne maatte derfor gælde som nødvendig Betingelse for, at »dansk og tysk Nationalitet, hver inden for sine rette Enemærker, kunde i Slesvig blive stillet paa aldeles lige Fod, lige betryggede i deres gode Ret mod Anfægtelse og Overlast«. ¹³

Syv af Indbyderne — Clausen, Schouw, J. E. Larsen, L. N. Hvidt, H. P. Hansen, N. J. Meinert og J. C. Drewsen — sammentraadte som Centralkomité med Fuldmagt til at tage Bestemmelse angaaende de indsamlede Midlers Anvendelse inden for de i Indbydelsen angivne Grænser, og Sjælen i denne »Syvstjerne«, der holdt sammen til 1848, var Clausen, der som bestandig Formand, Ordfører og Brevveksler paatog sig, hvad han selv betegner som »et ikke ringe Arbejde«. ¹⁴ Men i en Sag, hvor det drejede sig om »den nationale Æresfølelse«, ¹⁵ skyede han ingen Anstrengelser. Og de var ikke forgæves! Da den første af de aarlig trykte Opgørelser udkom i Maj 1844, kunde den opvise et Beløb af 26142 Rd., fordelt paa 7809 Bidragydere. I en Tid, hvor det var lige saa usædvanligt at indsamle til nationale Formaal som til et Musæum, var det nævnte Beløb helt anstændigt, og navnlig kunde man med Rette tillægge det »god og trøstende Betydning for Danmarks Fremtid, at Landbostanden havde taget ikke ringe Del i denne Virksomhed«.

Og der var Brug nok for de indkomne Penge. ¹⁶ Allerede i Efteraaret 1840 havde »Dannevirke«s Udgiver, P. C. Koch, fremsat Planen om en højere Skole for den dansksindede sønderjydske Befolkning; han tænkte sig den nærmest som en Realskole, der bl. a. skulde dygtiggøre de Deputerede til at staa Maal med de slesvigholstenske Stænderrepræsentanter. Men ogsaa fra anden Side var der Planer i Gang, og efterhaanden samlede Tankerne sig mere og mere om en grundtvigsk Bondehøjskole som det første og vigtigste Maal. Spørgsmaalet havde dog en Tid staaet uløst hen, men nu blev det taget op af »Syvstjernen« og den tilsvarende »Slesvigske Forening«, der i Mellemtiden var blevet stiftet som den første af de frivillige folkelige Organisationer, der i Løbet af det 19. Aarh. skulde komme til at betyde saa meget i Nordslesvig. Da denne Forenings Bestyrelse, de tre Bønder Laurids Skau, Hans Nissen

¹³ Her citeret efter Optegn. S. 267. ¹⁴ Optegn. 268. »Syvstjernen«s Arkiv findes i R. A. Paa K. B. findes ikke faa Breve fra Clausen til de sønderjydske Førere; de fleste af dem er benyttet af P. Lauridsen. ¹⁵ Udtrykket findes i den S. 388 anførte Artikel. ¹⁶ Til det følgende jvfr. især P. Lauridsen V, 33—47, 68—76 og VII, 5ff.

og Nis Steffensen, som Clausen i Forvejen var stærkt betaget af,¹⁷ sammen med Flor i Efteraaret 1843 kom til Hovedstaden og bl. a. var til Audiens hos Kongen, fandt de afgørende Forhandlinger om Folkehøjskolens Aabning Sted. Helt frivillig gik Clausen naturligvis ikke med til at realisere Grundtvigs historisk-poetiske Højskoletanker. Som afgjort Tilhænger af det madvigske Undervisningsideal var hans Ønsker jo et dansk Seminarium og en dansk lærd Skole. I et Brev af 8. September samme Aar havde han derfor gjort den af Flor udkastede Skoleplan til Genstand for en hvas Kritik. Han indrømmede vel, at en Højskoles Formaal ikke saa meget skulde være »en Forøgelse af Kundskabsmassen som Udvikling og Opklaring af Tænkningen«, men for at Skolens Virksomhed ikke skulde »opløse sig i tomt og løst Ordgyderi«, maatte den ikke fjerne sig for meget fra Karakteren af en Lærestalt, d. v. s. den skulde bygge paa Kundskab og ikke nøjes med at foredrage men ogsaa fordre det foredragne lært og tilegnet. Desuden ønskede han — ligeledes i Strid med Grundtvig og Flor — Skolen indrettet for unge Mænd mellem 15 og 18 Aar og med et Kursus paa mindst to Aar.¹⁸ Det kostede derfor Flor og de tre Bønder megen Møje at faa ham og de andre nationalliberale Førere til at gaa med til deres Plan om en Bondehøjskole; de blev nødt til at foretage visse Ændringer, men til sidst lykkedes det dog, som Flor skrev, »at faa baade de gamle Liberale (Clausen, Schouw etc.) og de unge (Ploug, Lehmann o. s. v.) til at overlade os Overkommandoen i Nationalkampen og at tro paa vor Overvisdom og Overudholdenhed«.¹⁹ Som en Slags Begrundelse for sin Sanktion af Højskolen anfører Clausen i »Optegn.«, at »hertil kom, at der med Hensyn til de to andre Hovedønsker, Omdannelsen af den lærde Skole i Haderslev og Skolelærerseminariet i Tønder til danske Lærestalter, viste sig gunstigere Udsigt fra Regeringens Side«.²⁰ At han f. Eks. i Januar det følgende Aar tilskyndede »Den slesvigske Forening« til at indgive en Petition om en dansk Latinskole og lovede den »den kraftigste Understøttelse«, harmonerer helt hermed.²¹ Det er derfor ikke rigtigt, som man har formodet, at det snarere var Tvivl om de anførte Hovedønskers Opfyldelse eller Berettigelse, der bevægede Kredsen om »Syvstjernen« til foreløbig at nøjes med Bondehøjskolen.²² Hvorom alting er, saa naae-

¹⁷ Da Nissen og Skau havde skrevet til Clausen om deres Audiens hos Christian VIII paa Før, skrev han under 8. September 1843 tilbage: »Jeg tilstaar for min Del, at jeg ikke har kunnet læse Beretningen . . . uden Bevægelse og Begejstring. En saadan Scene mellem Kongen og hans Bønder hører til de forsvundne Dage af et kraftigt Liv i Norden og er Vidne om, at denne Kraftens Aand endnu er lys og levende paa visse Steder, og viselig, hvor den er, maa endnu alt kunne bringes i Orden og Lave«. P. Lauridsen VI, 67. ¹⁸ Ibi. ¹⁹ Flor til Koch, Kiel 11. November 1843, Lauridsen VI, 79—80. ²⁰ Optegn. 269. ²¹ Clausen til Hans Nissen, København 2. Januar 1844, Lauridsen VIII, 17. ²² Jvfr. P. Lauridsen (VII, 15), der mener, at det slet ikke i 1843 kunde nytte at tænke paa nogen Latinskole i Nordslesvig, og K. Fabricius (anf. Skrift S. 293), der formoder, at »Syvstjer-

de disse Ønsker dog først deres Opfyldelse i 1847, medens »Rødding Højskole« derimod kunde begynde sin Virksomhed allerede den 7. November 1844 med Johan Wegener som sin første Forstander.²³ Var Rammerne end smaa og Elevantallet kun ringe, betyder Skolens Indvielse imidlertid, set paa langt Sigt, en af den danske Bevægelses allerstørste Sejre; dens Frugter blev nemlig ikke spildt men spirede og groede frodigt videre i den sønderjydske Folkeager.

Opnaaede »Syvstjernen« ikke andre skolemæssige Resultater end »Rødding Højskole«, der til Stadighed behøvede betydelige Tilskud,²⁴ saa betyder det dog ikke, at den laa paa den lade Side. Nogle Maaneder forud for Skolens Aabning havde den nemlig stiftet en slesvigsk Hjælpeforening, der ogsaa var i høj Grad tiltrængt, eftersom heller ikke Modstanderne havde ladet staa til men udfoldet en Virksomhed, der i sin Mangesidighed er et stærkt Vidnesbyrd om, i hvor høj Grad Sindene var blevet opskræmt.²⁵ Hensigten med Hjælpeforeningen udtrykkes klart i »Syvstjernen«s af Clausen affattede Indbydelse i »Fædrelandet«. »Det maa findes ubilligt«, skriver han, »om de Mænd, i hvis Lod den nationale Værnepligt er faldet med hele sin personlige Bitterhed og Tynge, tillige skal være ene om at bære de pekuniære Byrder og maaske tvinges til at trække sig tilbage under den afgørende Krise, som nu er indtraadt«. I Overensstemmelse med en Henvendelse fra »Den slesvigske Forening« foreslaar han derfor »Oprettelsen af et faststaaende Mellemlid og Forbindelsesled mellem alle Danske Nord og Syd for Aaen og Tilvejebringelsen af et Fond til den danske Nationalitets Opretholdelse, Beskærmelse og Udvikling i Slesvig«.²⁶ Dette Foretagende, der betød et afgjort Skridt videre i politisk Retning end de hidtidige Indsamlinger til kulturelle Formaal, fik temmelig god Fremgang, saa der aarlig stod 2—3000 Rd. til Raadighed. Men for Clausen blev Stillingen som fast Mellemlid imellem Trangen og Hjælpen byrdefuld nok. Der var mange Huller at udfylde, og Kredsen var ikke stor af dem, til hvem man atter og atter maatte henvende sig om Bidrag.²⁷

Hjælpeforeningen stod i direkte Forbindelse med det voldsomme

nen« gik med til Højskolen, fordi man saa, hvor ringe Resultater den Fagskole for Bondesønner havde bragt, der fra tysk Side var blevet oprettet i Rendsborg 1842.

²³ Johan Wegener (1811—83). Til det daglige Arbejde ved Skolen var han ikke egnet. 1845 modtog han derfor Sognekalder for Halsted og Avnede. 1850—53 var han Medlem af Folketinget. ²⁴ Allerede 26. November 1844 skriver J. Wegener til Grundtvig: »Hvad Højskolen især lider under, er dens finansielle Status; faar vi ej Penge til den, saa at vi kan lønne det nødvendige Lærerantal og holde Bygningerne oprejste, saa maa den falde sammen af sig selv. Prof. Clausen er nu i Stænderne, og dermed er den egentlige Sjæl borte af den københavnske Centralkomité«. Breve fra og til Grundtvig II, 429.

²⁵ Om den slesvigholstenske Virksomhed jvfr. især K. Fabricius, anf. Skrift S. 294—97. ²⁶ Fædrelandet for 27. Juni 1844. ²⁷ Jvfr. Optegn. 271. Om Hjælp til Fr. Fischer jvfr. P. Lauridsen II, 244—46, 250, 262 og VIII, 95; til P. C. Koch ibi. VI, 98, 106; til Hiort Lorenzen ibi. VI, 224, 228—29, 243; til Laurids Skau ibi. VIII, 56, 86, 94, 96, 112.

Røre, der var opstaaet i Anledning af Sprogpatentet af 29. Marts 1844. Christian VIII saa det jo som sin kongelige Opgave »at staa over Partierne og vedligeholde Tilstanden, som den var, Slesvig som et særskilt Hertugdømme under den danske Krone, enhver Undersaats Sprogforhold respekteret«. ²⁸ I Reskriptet af 2. December 1842 om en Sikring af »de dansktalende Deputeredes naturlige Rettigheder« havde Kongen derfor nægtet at meddele sin Sanktion til Beslutninger, hvorved den slesvigske Stænderforsamling vilde tiltage sig Ret til selv at bestemme, om Brugen af Dansk skulde tilstedes en Deputeret, men i Haab om at forhindre en Udvikling af Sprogstriden, der kunde fremkalde et varigt Svælg mellem Rigets to Befolkningsdele, lod han sig nu overvinde af det tyske Kancelli til at gaa med til Patentet af 29. Marts 1844, hvorefter Retten til at tale Dansk i Slesvig Stændersal skulde begrænses til de Medlemmer, »som ikke tiltror sig at være det tyske Sprog tilstrækkelig mægtige for at kunne betjene sig deraf ved deres Foredrag«. Ogsaa de danske Medlemmer af Statsraadet sluttede sig til denne Afgørelse. Men den nationale Bevægelse var nu blevet saa stærk, at den ikke frivilligt lod sig saadant byde.

Først den 11. Maj offentliggjordes Patentet; men allerede Rygtet om det var tilstrækkeligt til at fremkalde stærk Uro. For Clausen var det et tungt Slag, der afgjort tilintetgjorde den Tillid, han efter alt at dømme indtil da havde næret til Christian VIII; men langt fra at slaa ham til Jorden tilskyndede det ham i Stedet til kraftig Protest. Sammen med »Syvstjernen«s øvrige Medlemmer satte han sig straks i Forbindelse med Flor og Skau. Allerede den 25. April kunde han underrette førstnævnte om, at han havde udarbejdet en Petition til Kongen imod Patentet »saa alvorlig og saa energisk, som det paa nogen Maade gaar an«. »Den skal ud over hele Landet, og jeg tvivler ikke om«, skrev han, »at den vil faa en virkelig national Karakter«. ²⁹

Denne »Petition af Borgere i Kongeriget angaaende det danske Sprogs Ligeberettigelse med det tyske i det dansk-tyske Hertugdømmes Stænderforsamling« offentliggjordes i »Fædrelandet« i Begyndelsen af Maj. Der tales her om, hvordan Efterretningen om Patentet er blevet udbredt »under den mest spændte Stemning af Gemytterne«. »Dette er Sagens Hovedpunkt«, hedder det videre, »at det danske Sprog — i et Land, der er lige saa vel dansk som tysk, i en Folkeforsamling, der lige saa vel repræsenterer dansk som tysk Befolkning, — ikke bliver underordnet det tyske Sprog men haandhævet i sin gode Ret, i sin Værdighed og Ære«. »Deres Majestæt« — saaledes lyder Bønskriftets bestemte og skarpe Slutningsord —

²⁸ Af Christian den Ottendes Dagbog; her citeret efter Sønderjydske Aarbog 1895 S. 118.

²⁹ Clausen til Flor, 25. April 1844, P. Lauridsen VI, 107—08.

»vil ikke kunne mistyde den Aand og den Stemning, der har bragt os til at nærme os D.M.s Trone. Vi tror ikke, at et Folk vil have Adkomst til sin Konges Agtelse saa lidt som til sin egen, der kunde med Ligegyldighed betragte sit Sprog i Nødværge for sin Selvstændighed og Ære, og vi maatte beklage det Folk, der under saadanne Forhold ikke havde en Konge, til hvem det kunde henvende sig med undersaatlig Tillid og Frimodighed«. ³⁰ Ved de over 20000 Underskrifter, Petitionen efterhaanden fik, blev den i Sandhed et Skridt af virkelig national Karakter, saadan som Clausen havde haabet, og er saaledes tillige med de andre samtidige Indbydelser og Indsamlinger som »det første Pust af Aanden fra 48«. ³¹ Men Sprogpatentets Offentliggørelse hindrede Petitionen ikke, ja, fremskyndede den maaske snarere, saa den fandt Sted Ottendedagen efter Bønkriftets Fremlæggelse i Hovedstaden.

Var Modstanden mod Patentet skarp i Kongeriget, saa var den endnu skarpere i selve Nordslesvig. Især kom Lidenskaberne i Bevægelse, da Hiort Lorenzen den 17. Maj afgav den Erklæring, at han ikke vilde møde i Stænderne, saa længe Patentet stod ved Magt. Af mærkelige Grunde havde Clausen ikke sat sig i Forbindelse hverken med Hiort Lorenzen eller de andre nordslesvigske Deputerede. Følgen blev da ogsaa, at de kom til at krydse hinandens Planer. »Syvstjernen«s Adresse var ikke Hiort Lorenzen nok; til Ploug skrev han: »De vil indse, hvor bedrøvet jeg blev, da der kom Efterretning om, at de doktrinære i Forbindelse med Flor og uden at spørge os om vor Mening havde besluttet at petitionere«. Nu vilde han ved sin Handling drive »de københavnske Koryfæer« frem til at sætte sig i Spidsen for en direkte Demonstration til Kongen. »Vil eller kan man ikke vove en saadan virkelig, ikke Papirdemonstration, saa god Nat Fædreland, god Nat Nationalitet«. ³² Syntes Hiort Lorenzen, at Clausen og hans Venner ikke gik vidt nok, saa syntes de til Gengæld, at han gik for vidt, og tog hans Udfald meget fortrydeligt op. Trods Henvendelser fra Mænd som Tscherning og Ploug holdt Clausen derfor fast ved Sprogpetitionen og hævdede tillige, at »det var et farligt om ikke meget skadeligt Skridt at træde tilbage«; hans Ønske var, at Lorenzen skulde drage til Stænderne og dér tilvejebringe et kraftigt Minoritetsvotum, til hvilket begge de danske Stænderforsamlinger kunde slutte sig. ³³

Hiort Lorenzen vilde selvfølgelig ikke gaa ind herpaa men forfulgte sin radikale Retningslinje videre og tilskyndede Laurids Skau til at affatte det udfordrende »Opsigelsesbrev« til Christian VIII. Ikke blot sendtes dette til Kongen, men Afskrifter tilstilledes ogsaa Clausen og Ploug til videre Udbredelse i København. Og her virkede det efter Øn-

³⁰ Fædrelandet for 3. Maj 1844. ³¹ K. Fabricius, anf. Skrift S. 300. ³² Hiort Lorenzen til Ploug, Haderslev 21. Maj 1844, Lauridsen VI, 128—32. ³³ Ibi. VI, 123—25.

ske. Selv Clausen lod sig rive ud af sin moderate Kurs og skrev under 10. Juni til Hans Nissen, at Brevet af alle var blevet læst »med den største Interesse og Sympati«, og hvis det virkelig talte Sandhed, vilde en varm patriotisk Stemning komme Nordslesvigerne i Møde fra Kongeriget. »Med Længsel« — slutter han — »venter vi her et Livstegn fra »Den slesvigske Forening«, der kan bringe os til at træde frem med vor Indbydelse til danske Patrioter om at slutte sig med hjælpende Gerning til den danske Nationalitets Forkæmpere«. ³⁴

Dette Livstegn kom allerede to Dage efter Brevets Afsendelse. Ved »Den slesvigske Forening«s Generalforsamling den 12. Juni vedtoges nemlig den saakaldte »P r o t o k o l e k s t r a k t«, hvor man fuldkomment billigede de Deputeredes Mandatnedlæggelse; videre erklæredes, at »hele Danmark var givet til Pris ej blot for stolte og herskesyge Tyskeres Mishandling og Forhaanelse men ogsaa for hele Europas Spot og Foragt«, og sluttelig opfordredes til et nyt Skamlingsbankemøde med Ordene: »I Aar kan man ved Skamlingsfesten endnu tale Dansk; Gud alene ved, om det kan ske ad Aare«.

Overalt vakte denne Erklæring stor Bevægelse. Den 4. Juli holdtes det store Skamlingsbankemøde, der blev det betydningsfuldste af alle de Folkestævner, der her har fundet Sted, og »Syvstjernen« benyttede Lejligheden til at stifte den førnævnte slesvigske Hjælpeforening.

Hiort Lorenzens »Desperado-Politik«³⁵ havde kort sagt vundet en klar Sejr. Men det var en Sejr, der i første Omgang gav Bagslag. To Dage efter Mødet paa Skamling udstedte Regeringen Paabud om Lukning af »Den slesvigske Forening«, og dens Bestyrelse sattes under Tiltale. Bedre gik det heller ikke med »Syvstjernen«s Sprogpetition, der var kommet Kongen meget ubelejlig. Ved Overrækkelsen den 17. Juli var Clausen selv fraværende paa en Rejse til Slesvig. Det var derfor Schouw, der som Deputationens Ordfører maatte tage imod Kongens lidet naadige Ord: »at fædrelandsksindede Mænd hellere maa optræde forsonende imellem de stridende Parter end ensidigen, og at det er lettere at forurolige Gemytterne end at berolige dem. Det første sker ved at indsamle Underskrifter paa Adresser rundt om i Landet; det andet overlader De til Kongen«. ³⁶ Hertil kom, at Christian VIII ved sin personlige Optræden under en Rejse i Nordslesvig i August Maaned endnu en Gang vandt Sejr for sin sønderjydske Neutralitetspolitik.

Hele Clausens kraftige Optræden i det sønderjydske Spørgsmaal havde ført med sig, at han var kommet til at staa i Spidsen for denne Sag i Kongeriget. Nu saa mange Aar efter kan man jo godt debattere, om det ogsaa var »ubetinget heldigt«, at en Mand med hans Synspunkter kom til at indtage denne Stilling. ³⁷ Hertil er egentlig blot at sige, at der

³⁴ Ibi. VI, 151—52. ³⁵ K. Fabricius, anf. Skrift S. 301. ³⁶ Schouw S. 33 og A. D. Jørgensen, Historiske Afhandlinger III, 360. ³⁷ Jvfr. K. Fabricius, anf. Skrift S. 278—79.

var ingen anden, der saa ubetinget og saa maalbevidst fulgte Sønderjyllands Kald som han, og ingen anden, der saa energisk tog Initiativet som han. Tryk ved sin egen Samvittigheds Dom styrede han da den Kurs, han ansaa for den rette. Spørgsmaalet var for ham ikke, hvordan man kom lettest, men hvordan man kom rigtigst igennem Tidens Brænding, og da man endnu dengang sammenblandede den gamle historiske og den nye folkelige Ret, maatte Ejderpolitikken, om endnu i vage Former, blive hans nationale Program. Delingstanken, som vi nu kan se, var den rette og retfærdigste Løsning af Konflikten mellem de to Folk, vilde det have været yderst vanskeligt at vinde Ørenlyd for i 1840erne. Folkeligt set var Nordslesvigerne danske, men politisk set var de Slesvigere og følte sig som saadanne sammenknyttede og havde ikke Lyst til at skilles. Var Delingstanken blevet fremsat og fastholdt, havde det derfor næppe været muligt at skabe et dansk Parti i Nordslesvig derpaa. Følgelig blev Ejderpolitikken i Fyrrerne et rimeligt Agitationsprogram og Afventningsprogram, som det næppe havde været muligt at komme uden om.

Kapitel X

ROSKILDE STÆNDERFORSAMLING 1844

Da Roskilde Stænder traadte sammen i Efteraaret 1844, blev Clausen for anden Gang valgt til Præsident, og medens han forrige Gang kun var blevet valgt med et knebent Flertal, fik han denne Gang ikke mindre end 54 af af de 66 afgivne Stemmer. Men det var endnu mere modvilligt end første Gang, at han atter tog imod Præsidentstolen. Som udtrykkelig Betingelse udtalte han, at dersom Præsidentstillingen skulde formene ham Ret til personlig Deltagelse i Forhandlingerne, vilde han anvende, »hvad der stod i hans Magt for at formaa Forsamlingen til at tage det hædrende Valg tilbage«. Som Forholdene i Fædrelandet og for den danske Nationalitet var, kunde han nemlig ikke finde sig i »at sidde som stumt Vidne i en Forsamling, der var sammenkaldt med det Hverv at raadslaa om Fædrelandets Ve og Vel i Nutid og Fremtid«. ¹ Denne Erklæring huede ikke Christian VIII. I et Brev til A. S. Ørsted bemærkede han, at det altsaa var Clausens Hensigt at ville anvende sine Talegaver til at udbrede Misnøje med og Mistillid til Regeringen, og at det derfor vilde være ønskeligt, om Ørsted under fire Øjne appellerede til hans Ansvarsfølelse. Ørsted svarede, at Kongen nok »vilde tillade« ham at lade det komme an paa Omstændighederne, hvorvidt han virke-

¹ Std. 1844 Sp. 14f.

lig skulde gøre et saadant Forsøg; han havde paa Forhaand ingen Tro til, at det vilde bidrage til at »sagtne hans Iver«. ² Om Forsøget blev gjort, vides ikke. Det følgende viser, at det i hvert Fald ikke førte til noget Resultat.

Af de Spørgsmaal, der kom til Behandling i Roskilde Stænder i 1844, var der, som »Optegn.« viser, tre, som Clausen tilbageskuende tillagde størst Betydning: den sønderjydske Sag, Pressesagen og den store Landbosag. ³ At belyse hans Stilling til disse Spørgsmaal bliver derfor Opgaven i dette Kapitel.

Forfatningssagens videre Forløb maa vi dog først lige berøre. I 1842 havde begge Kongerigets Stænderforsamlinger givet Regeringens Plan om stænderske Komiteer deres principielle Tilslutning. Helt anderledes var det imidlertid gaaet i Hertugdømmerne. Her havde der nemlig ud fra slesvigholstenske Synspunkter rejst sig en meget stærk Opposition imod den Helstatstanke, der havde inspireret Regeringens Plan, og da saa hertil var kommet det nationale Brud, der var Følgen af Hiort Lorenzens Sprog demonstration, havde der for Regeringen ikke været andet at gøre end at konstatere Nederlaget for den Helstatspatriotisme, den ønskede at bygge den politiske Udvikling paa. Den 8. Marts 1844 havde Kongen saaledes i Overensstemmelse med Ørsteds Betænkning af 7. Juli 1843 resolveret, at Tanken om stænderske Komiteer skulde opgives. Ogsaa for Clausen havde Planens Stranding været en Skuffelse — om end af andre Grunde; thi dermed havde hans i 1842 udtalte Haab om en videre Udvikling af Stænderinstitutionen til friere Statsformer faaet et alvorligt Grundskud, og som ham var det gaaet adskillige andre liberale. ⁴ Forfatningssagen, der i de foregaaende Sessioner havde optaget Stændernes Hovedinteresse, blev dog ikke helt lagt paa Hylden men kom ogsaa i 1844 til Behandling under den saakaldte Adressedebat, hvor det mest interessante var, at de særlig radikale Medlemmer som f. Eks. L e h m a n n i deres Kritik skarpt skelnede mellem Kongens Person og hans »Raadgivere« og derfor rettede deres Opposition mod disse sidste. Clausen havde forud i flere Breve advaret Lehmann mod denne Taktik og udtalt Frygt for, at hans Indlæg vilde komme til »at modarbejde sig selv«, ⁵ og Afstemningen viste, at han hav-

² Breve af 19. og 20. Oktober 1844; her citeret efter Hans Jensen II, 380. ³ Jvfr. Optegn. 287—90. ⁴ Jvfr. Schouw S. 20. ⁵ I sit Brev til Lehmann af 1. Oktober 1844 havde Clausen givet Udtryk for sin og de mere moderates Mening om den rette Fremgangsmaade: »I det aftalte Møde... blev vi enige om, at Adressen bør anlægges og stiles saaledes, at Resultatet bliver Udtalelse af Nødvendigheden af et andet Regeringssystem, men at selve Andragendet, saaledes som det bliver at stille til Afstemning, bør undgaa enhver Form, som gaar direkte ud paa Ministrenes Personlighed, baade fordi det har sin Vanskelighed at gennemføre Adskillelse af Kongen og hans Raad, og fordi det bør antages, at det i en saadan Form vil have noget meget tilbagestødende hos det store Flertal«. Samme Tankegang præger et andet Brev til samme af 19. Oktober. Begge Breve i R. A.

de haft Ret. Den foreslaede Adresse til Kongen, der skulde give Udtryk for »den i Nationen herskende Stemning med Hensyn til den nærværende Stilling af Statens vigtigste politiske og nationale Forhold«, blev afvist med 36 Stemmer mod 29.⁶

Men det var den rigs- og nationalpolitiske Situation, der kom til at præge Sessionen 1844.⁷ Bekymringen for, at dansk Sprog og Sæd i Nordslesvig skulde synke ned til ydmygende og uværdige Kaar, var foruden ved Sprogpatentet blevet yderligere forstærket derved, at det dynastiske Arvefølgespørgsmaal for Alvor var blevet aktuelt og gjort til Bannermærke for hele den slesvigholstenske Politik. Umiddelbart før Stændernes Sammentræden lod saaledes Hertug Christian August den holstenske Advokat Karl Samwer udarbejde et Skrift, der maalt bevidst støttede de augustenburgske Arvekrav.⁸ Spørgsmaalet var derfor i højeste Grad brændende, da Stændersessionen begyndte.

I Viborgforsamlingen, der denne Gang var forangaaende i Tid, og som ogsaa efter Clausens Opfattelse »ved hele sin Holdning stillede den Roskildske Forsamling stærkt i Skygge«,⁹ havde Prof. J. E. Larsen fremlagt et Andragende, der var affattet af Clausen og indgivet af ham selvtyvende, og som forestillede »den paatrængende Nødvendighed af saadanne Foranstaltninger med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig, at den danske Nationalitet dér kan erholde den Betyggelse, som den nu aldeles savner, navnlig ved Haandhævelse af det danske Sprogs frie Brug i alle offentlige Forhold, ved Stiftelse af danske Undervisningsanstalter og ved Omdannelse af de højere Regerings- og Retsautoriteter« derved, at den administrative Tilknytning til Holsten ophævedes. Trods Ørsteds Advarsel havde den jyske Forsamling med Varme givet sin Tilslutning hertil, og en Petition var blevet vedtaget med Enstemmighed.¹⁰

Ogsaa i Roskilde fremlagde Prof. Larsen det samme Andragende.¹¹ Men her gik det ikke saa glat igennem som i Viborg. Vel talte Lehmann under den indledende Behandling begejstret for Sagen som gældende den danske Nations og det danske Sprogs Ære og Frelse, men fra anden Side fremførtes der stærke Betænkeligheder ved en Indblanding fra Østifternes Side i de slesvigske Forhold. P. G. Bang udtalte saaledes, at »Sammenblanding af Kampen om Statsenheden med en Sprogstrid, der havde en saa uheldig, saa individuel Begyndelse... , var et urigtigt og uklogt Skridt«, og gjorde gældende, at »Suverænen vilde

⁶ Std. 1844 Sp. 488—561, jvfr. Hans Jensen II, 381f. ⁷ Til det følgende jvfr. Hans Jensen II, 376—89; Knud Fabricius, anf. Skrift S. 323ff. ⁸ Karl Samwer, Die Staatserbfolge der Herzogtümer Schleswig-Holstein 1844; jvfr. til hele Spørgsmaalet Kr. Erslew, Augustenburgernes Arvekrav 1916, og fra tysk Side J. H. Gebauer, Christian August 1910. ⁹ Optegn. 287. ¹⁰ Viborg Std. 1844 Sp. 441—77, 2346—94, 2768, CVI—CXVIII. ¹¹ Std. 1844 Sp. 721—74, 3079—3101, 3877—79.

hindres og lammes i sin Virksomhed for Opretholdelsen af en dansk Nationalitet, naar hans Foranstaltninger fremstillede sig som udgaaede fra en dansk Stænderforsamling, ikke som hans egne Beslutninger«; Bang tilføjede dog, at det kun var »med bevæget Følelse«, han modsatte sig Andragendet, da han følte dybt for de danske Medbrødres Nationalitet. Paa lignende Maade udtalte andre sig. Men det viste sig, at Betænelighederne hovedsageligt angik den sidste Del af Andragendet om Ophævelsen af Slesvigs administrative Tilknytning til Holsten, medens man nok vilde gaa med til at støtte en Aktion i Sprogsagen alene. Clausen, der tog Ordet ved Debattens Slutning, maatte derfor for i det mindste at faa noget gennemført gaa med til, at der ved Forslagets videre Behandling kun skulde tages Hensyn til dette Punkt. I øvrigt bestred han kraftigt, at det i denne Sag skulde dreje sig om »Agitation«, et Ord, der betød Omdreven, Omtumlen uden Maal og Med, og at man vilde bringe Folk ind paa Emner, som de intet kendte til. Man maatte ikke sammenblande dette med »en Fremadføeren, der henvender sig til Folket for at opklare det over Genstande og Anliggender, som ligger inden for dets Synskreds, for at stræbe at samle Kræfterne til at arbejde i Forening til nationale Formaals Opnaelse«. ¹² Herefter kunde en Komités Nedsættelse vedtages med 53 Stemmer mod 11. Betænkningen kom til at forme sig som en anbefaling af at indsende en Petition om Foranstaltninger til Beskyttelse af det danske Sprog i Slesvig »ved alle de Foranstaltninger, som i dette Øjemed retfærdigen og billigen kunde træffes«, og den blev vedtaget med Enstemmighed!

At dette blev Tilfældet, skyldtes i første Række Clausen. Om den indledende Behandling af Andragendet og den af Bang rejste Opposition skriver han harmfuld i »Optegn.«, at »dette Spil med idel formelle Betragtninger, der støttedes af den kgl. Kommissarius og tilbød et anstændigt Skjul for den nationale Indolents, oprørte ham«, hvorfor han lovede sig selv, naar Sagen kom tilbage fra det nedsatte Udvalg, »at gøre et alvorligt Forsøg paa at faa det rette Standpunkt tilbagevundet for Sagen«. ¹³

Det var i Formiddagsmødet den 9. December, Clausen holdt sin store Tale om de danske Slesvigeres Ret »til at behandles som levende Led af den danske Nation«. Hertil hørte »først og fornemmelig, at det danske Sprog gav de danske Slesvigerere som alle Danske i dansk Land Adgang til enhver Undervisning og Dannelse og gennem denne Undervisning og Dannelse Adgang til enhver Stilling i Landet, der i Tiden satte Manden i Stand til at virke med og paa Folket i Folkets Aand«. Hvad Regeringen hidindtil i dette Øjemed havde gjort, var »illusorisk« eller i hvert Fald »aldeles utilstrækkeligt«. En væsentlig Grund hertil maatte dog søges i,

¹² Ibi. Sp. 764ff og 772f. ¹³ Optegn. 289.

at Regeringen tidligere havde savnet Understøttelse fra Nationens Side. »Men« — udtalte han — »det nationale Organ, som tidligere har manglet, er nu til Stede, og just i Nationalitetens Anliggender træder dette Organ frem i sin hele og store Betydning«. Dette Organ var ikke den danske Repræsentation i den slesvigske Stænderforsamling, for denne var »fortrængt om ikke ved dog som Følge af Sprogpatentet«, heller ikke var det »Den slesvigske Forening«, for dens Virksomhed var blevet suspenderet, men derimod de to rigsdanske Stænderforsamlinger, der derfor i saa Henseende maatte være sig deres Ansvar bevidst. »Politiske Spørgsmaal kan«, fortsatte han, »naar de kommer til Forhandling i denne Sal, ikke stilles alle til Besvarelse paa lige Maade, fordi de forudsætter en Indsigt i ofte vanskelige og forviklede Forhold, som ikke kan være givne hos alle, ofte kun kan være til Stede hos enkelte; ved Spørgsmaal angaaende de statsborgerlige Interesser, kan det ikke være andet, end at de ofte træder i forskellige Forhold til de forskellige Klasser af Borgere, fremkalder Konflikter og Modsætninger. Det nationale derimod vender sig til den Interesse, der er fælles for enhver Borger, som virkelig og i Sandhed hører sin Nation til, som ikke ved en misforstaaet kosmopolitisk Dannelse er løsreven fra sin naturlige Bund og Grund«. Det var derfor hans faste Haab, at Forsamlingen vilde andrage det foreliggende Andragende »som Nationens Andragende«, og at Kongen, hvis »Kærlighed til Sandhed og Ret« var velkendt, fremtidig vilde gribe Sagen ganske anderledes an, end det hidtil var sket. I Slutningen af sit Indlæg vendte han sig mod den Indvending, at hans Ord »langt fra at føre til Forsoning og Fred meget mere vilde tjene til at forøge den ulyksalige Spænding imellem Statens forskellige Dele«. Hans Svar gik ud paa, at »den nationale Forsvarskamp i Slesvig« kun var en enkelt Ytring af den store Selvstændighedsbevægelse, der rørte sig overalt i Europa paa Nationalitetens Enemærker. »Dersom det derfor er historisk givet«, erklærede han til sidst, »at den lidende Resignations Periode er vejet for den selvbevidste Kampens Tid, da er der kun ét virkeligt Middel til Fred og Udsoning: at hæve Stridens Genstand ved at stille begge stridende Nationaliteter under lige Vilkaar og med fuld og rund Haand at tildele begge Ret og Retfærdighed«. ¹⁴

Aldrig før havde Clausen talt saadan i Roskilde Stændersal! Han, der ellers i alle Forhold ønskede at gaa frem med »ulidenskabelig Alvor«, ¹⁵ havde her aabnet Sluserne for den varme Understrøm af Følelser, der ogsaa var en Del af hans rige Personlighed. Ikke mindst herved lykkedes det ham at overvinde, hvad han selv kalder »det nationale Frysepunkt« i Forsamlingen. ¹⁶ Da hans Ord fra Præsidentstolen var til Ende, tav alle.

¹⁴ Std. 1844 Sp. 3086—3100; et Brudstykke af Clausens Manuskript eller i hvert Fald hans eget Afskrift af dette findes paa K. B. ¹⁵ Udtrykket findes i Clausens Brev til Lehmann af 19. Oktober 1844. (R. A.). ¹⁶ Optegn. 290.

Hans »mægtige Tale« havde, som Lehmann siden udtrykte det, »henvendt selv den roskildske Stænderforsamling«. ¹⁷ Efter en spagfærdig Bemærkning af Ørsted sluttede Mødet, og det endelige Udfald blev, som alt sagt, den enstemmige Vedtagelse af Udvalgets Betænkning.

Men man var i Roskilde paa det rene med, at det nu ikke længer drejede sig om Forsvar for dansk Sprog og Kultur alene, men at det ogsaa var nødvendigt at tage Offensiven over for Slesvigholstenismens politiske Planer. Og her var det ikke de nationalliberale men de moderate Helstatsmænd, der tog Spørgsmaalet op til Løsning. Algreen-Ussing, der nu hørte hjemme i denne Kreds, foreslog nemlig, at man skulde andrage Kongen om at kundgøre for Undersaatterne, at hele det danske Monarki var et uadskilleligt Rige, der gik i udelelig Arv efter Kongelovens Bestemmelse, og samtidig om at han vilde skride ind med Kraft mod ethvert Forsøg fra Undersaatternes Side, der havde til Formaal at løsrive Forbindelsen mellem de enkelte Landsdele. ¹⁸ Forslaget, der muligvis var inspireret af ingen anden end Ørsted, blev under stor Opmærksomhed anbefalet af denne, hvorimod Ejderstatspolitikere som Balth. Christensen og Orla Lehmann selvsagt forholdt sig temmelig reserverede.

Dette var ligeledes Tilfældet med Clausen, der ogsaa i denne Sag følte sig foranlediget til at tage Ordet. Han beklagede, at den nedsatte Komite i sin Betænkning havde indskrænket den Enhed, der skulde søges opretholdt, til den Forening, der havde sin Grund i Kongelovens Bestemmelser om Successionsordenen, og ikke indlod sig paa nærmere Udtalelser om, hvor vidt Statsenhedens Begreb i dette Ords strengere Betydning kunde anvendes paa det af forskellige og forskelligartede Dele sammensatte Rige. For ham stod det saadan, at Danskheden havde sit »Forland« i Slesvig. En Forening af Slesvig med Holsten vilde følgelig være det samme som en Fortyskning af Slesvig, »en Sløjfen af det Dannevirke, der endnu bestod i national Henseende«. »Jeg ved nu ikke«, saadan lød hans Ord, »om nogen maaske vil sige eller mene, at der herpaa ikke ligger saa stor Magt, naar kun Staten holdes sammen i sin Helhed. Jeg tør ikke anse det for umuligt hist og her at møde et saadant Svar af danske Mænd; thi, vi skal ikke fordølge det for os selv, en national Aand, som den findes i Sverige og Norge, i England og Frankrig, en Aand, der indpodes Barnet, næres i Ungdomsaarene, der gennemtrænger den højeste som den laveste og gør Manden stolt af sit Fædreland, sit Fædrelands Historie, sit Fædrelands Sprog, — en saadan Aand findes ikke — i det mindste endnu ikke — i Danmark. Men jeg for min Del finder enhver Følelse i mit Indre, ved hvilken jeg er knyttet til mine Fædres Land, oprøre sig imod denne Tanke; — det er en Tanke saa kold og tom og

¹⁷ Lehmann, Efterladte Skrifter IV, 152. ¹⁸ Std. 1844 Sp. 620—48, 1935—2099, 3777—3803.

trøstesløs som Tanken om en fortsat Tilværelse, hvor det personlige Liv er udslukt —, og det forekommer mig, at man intet Øjeblik kunde betænke sig derpaa, at det danske Monarkis Enemærker hellere maatte indskrænkes til de Lande, hvor dansk Tungemaal, dansk Sæd og Skik kunde hæve og beholde sin Hjemstavn, end at dets Helhed fra Skagen til Elben skulde tilkøbes paa Nationalitetens og Modersmaalets gradvise Undergang«. ¹⁹

Klart og tydeligt gik Clausen med denne Tale ind for det ejderpolitiske Standpunkt. Hverken i Ørsteds eller de andre Helstatsmænds Øren har den derfor lydt særlig godt, for han talte jo som ledende Repræsentant for den ældre Liberalisme, der nu mere og mere koncentrerede sig om det nationale Spørgsmaal. Saadan som Situationen var, gik de nationalliberale dog med til det fremførte Forslag, saa det ved Afstemningen kunde vedtages næsten enstemmigt.

De to Petitioners videre Skæbne og Konsekvenser vil vi siden vende tilbage til. Her skal derimod for Clausens Vedkommende meddeles, at hans store Tale for Slesvigerne som levende Led af den danske Nation var Skyld i, at der ved Tilbagekomsten til København den 23. December bragtes ham en smuk Julehilsen, idet ca. 600 Studenter i Studiegaarden hyldede ham med Fakkeltog og C a r l P l o u g s kendte Sang.

Hil dig, du Tankens
Højbaarne Høvding.
Hil dig, du Ordets
Hugprude Helt.

— — — — —
Tak, for du værged'
Voldtaget Eje,
Fædrenes Kampløn,
Mødrenes Maal.²⁰

Clausen takkede stærkt bevæget. I Studenternes Hilsen saa han »et Tegn paa den mere og mere vaagnende nationale Bevidsthed, der vilde vække dem, der endnu maatte slumre, og holde dem vaagne, der alt var vakte«. ²¹

Trykkefrihedssagen.²² Aarene 1843—46 er med lige Ret blevet betegnet som baade »den politiske Presses Guldalder« og som »Pressefølgelsens klassiske Tid«. ²³ Ikke mindst det sønderjydske Spørgsmaal havde optaget Bladene og gennemgaaende givet Kritikken af Regeringen en

¹⁹ Ibi. Sp. 1953, 1957f, jvfr. ogsaa 2013. ²⁰ Carl Plougs Digte I, 52ff. ²¹ »Berlingske Tidende« 1844 Nr. 349, jvfr. »Fædrelandet« 1844 Nr. 1771 og Optegn. 290. ²² Til det følgende jvfr. Hans Jensen II, 615—18. ²³ Jvfr. A. D. Jørgensen i »Danmarks Riges Historie« VI A S. 324.

skarpere Tone, og ligeledes gaves der mere aabenlyst Udtryk for de skuffede Forventninger om Indførelsen af et nyt politisk System. Regeringen paa sin Side søgte efter Evne som de fleste andre europæiske Regeringer at bekæmpe den oppositionelle Presse og dens stigende Indflydelse paa den offentlige Mening. Men Kampen blev kun kortvarig og medførte ikke større Martyrier; det er med Rette fremhævet, at alene den Omstændighed, at »Corsaren« kunde trives i hele Tiden fra 1840—46 uden at lide alt for meget ondt, er et Vidnesbyrd om, hvor lidt i Realiteten Ytringsfriheden blev ramt.

For en Mand som Clausen, der fra første Færd aarvaagent havde fulgt Regeringens Presselovgivning, følte Forfølgelsen dog haard nok, skønt den ikke kom til at gaa ud over ham selv; saaledes taler han i Minde-skriftet om Schouw om »en Arguskontrol, grantseende og nøjeregnende, rastløs og utrættelig, hvor det gjaldt de danske liberale Blade, medens der ikke syntes at være Øje eller Øren for det, der foregik i Hertugdømmerne . . . , hvor S sammensværgelsen udfoldede sig mere og mere, og Oprørsordet lød i Tale og Skrift«. ²⁴

Især den af Kancelliet fremsatte og tillige i Praksis fulgte Paastand, at Plakaten af 2. Oktober 1810, sammenholdt med Reskript af 10. April 1836, hjemlede Justitskollegiet Ret til at undertrykke enhver journalistisk Behandling af udenrigspolitiske Problemer uden at tilstede Forfatteren Rekurs til Domstolene, fremkaldte Protester. ²⁵ Umiddelbart efter at Schouw i »Dansk Ugeskrift«s Augustnummer 1843 havde udtalt sin Betyrning ved det indtraadte »Forfølgelsessystem«, fremtraadte Clausen sammesteds med en lignende Artikel, hvori han konstaterede, at Kancelliets Anvendelse af nævnte Plakat gik ud paa intet mindre end »en Indskrænkning af den væsentligste Borgerret: den at have fri og uhindret Adgang til Landets Domstole«. Direkte vendt mod Ørsted fastslog han, at skulde Kancelliets Fortolkning retfærdiggøres, maatte det blive »den absolutte Absolutismes System«, der blev Hovedhjørnen i en saadan Retfærdiggørelse, for i Kancelliets Fremfærd kunde han ikke se andet end »en Tilbagesøgen til det strengt absolutistiske System«. ²⁶

Ogsaa som Medlem af »Trykkefrihedsselskabet« lod han høre fra sig. Sammen med Hvidt, J. E. Larsen og F. C. Bornemann var han Medlem af det af Selskabet nedsatte Udvalg, der i en udførlig Betænkning kom til det Resultat, at »Justitskollegiet ikke havde nogen lov-

²⁴ Schouw S. 52. ²⁵ Plakaten af 2. Oktober 1810 indeholdt Forbud mod Optagelse af udenrigspolitiske Meddelelser i de Blade, der ikke havde særligt Privilegium dertil. Forbudet blev skærpet 10. April 1836, saa det gjaldt, »hvad enten de politiske Meddelelser er optagne efter fremmede Blade eller bestaar i Bemærkninger og Ræsonnementer af dem, der lader dem indtrykke«. ²⁶ Dansk Ugeskrift 2. R. Nr. 84; Fædr. Forh. S. 264—71.

hjemlet Myndighed til at supprimere noget upriviligeret Blad paa formentlig Overtrædelse af Plakaten af 1810, og at denne Myndighed endog i Almindelighed var anvendt i Tilfælde, som efter rigtig Fortolkning ikke kunde indbefattes under Presselovgivningen«. Forhandlingen herom paa »Trykkefrihedsselskabet«s Generalforsamling fik i den Grad Karakteren af en offentlig Drøftelse af Lovgivningssspørgsmaal, at Bestyrelsen modtog en Kancelliskrivelse: »at Selskabet, saafremt det erfares, at der i samme atter holdes Sammenkomster til at deliberere om Lovgivnings- og Regeringsanliggender, uden Henstand vil vorde ophævet«. ²⁷ Det var klar Besked. Men om Truslen nogensinde i Tilfælde af Gentagelse vilde være blevet ført ud i Livet, er vist et stort Spørgsmaal. Den sidste Enevoldsregering nøjedes jo som Regel med at affyre Skræmmeskud.

Nu blev saa Pressekampen ført ind for Stænderne i baade Viborg og Roskilde. I begge Forsamlinger fremlagde Prof. L a r s e n et Andragende fra S c h o u w gaaende ud paa, at Forsamlingerne vilde »besvære sig over Justitskollegiets Fremgangsmaade« over for Pressen, og skønt Ø r s t e d i Viborg erklærede, at Klagen ikke hos ham havde vakt »den mindste Tvivl om Lovforsvarligheden af den paagældende Fremgangsmaade«, indgik der fra den jydsk Stænderforsamling en Besværing over Kancelliets »ulovmedholdelige Fremfærd ved uden Lov og Dom at supprimere censurfrie Blade«. I Roskilde kom derimod Sagen ikke længere end til en temmelig sagtmodig Udvalgsbetænkning (af Komitéen var det dog kun B a n g, der fastholdt, at »Kancelliet havde handlet lovmedholdeligt«), thi Betænkningen blev afgivet for sent til, at den kunde komme under Forhandling. ²⁸ Langt vigtigere var imidlertid, at Regeringen selv havde overvejet visse Ændringer i den bestaaende Ordning og derfor kunde forelægge Stænderne et Udkast til en helt ny Presselov. Paa den ene Side indeholdt det skærpede Straffebestemmelser, der dog hovedsagelig var vendt mod det vidt udbredte Straamandsystem; paa den anden Side indeholdt det mildere Bestemmelser, og vigtigst i saa Henseende var Ophævelsen af Forbudet mod, at upriviligerede Blade bragte udenrigspolitiske Efterretninger; men da det politimæssige Eftersyn, der var indført ved Plakaten af 1814 ikke ændredes, var det alvorligste Baand paa Pressefriheden stadig bevaret. Derfor vilde Roskilde Stænder heller ikke godtage Regeringens Forslag men vedtog enstemmigt en Indstilling om, at Loven ikke udstedtes, med mindre den da kom til at ophæve Plakaten af 1814. ²⁹

Saaledes stod Sagen hen det følgende halvandet Aar, medens Kam-

²⁷ Optegn. 288. ²⁸ Std. 1844 Sp. 775—81, 4085—4103; jvfr. Schouw S. 56—58. ²⁹ Std. 1844 Sp. 225—86, 3559—3776, 3879—3972.

pen mellem Regeringen og Oppositionen fortsattes. Som Protest ophørte f. Eks. Schouw i April 1846 med Udgivelsen af sit Ugeskrift.³⁰ Kongen indsaa dog nu det haabløse i Kampens Fortsættelse; han trængte desuden til Støtte i det kommende Sammenstød med Slesvigholsterne og søgte derfor at formilde den danske Opposition, og saaledes udkom efter hans personlige Initiativ Plakaten af 3. Juni 1846, hvorved der »midlertidigt, i nogle af de Indskrænkninger, som for Tiden finder Sted for Pressens Brug, tilstaas de Lempelser, som ved de nu bestaaende Anordninger kan indrømmes«. Optagelse af »politiske Meddelelser« skulde herefter behandles som andre Presseforsøelser, d. v. s. at den hidtil forment Adgang til Domstolene nu blev frigjort. Af Oppositionen betragtedes denne Afgørelse naturligvis som en Sejr. Schouw traadte saaledes for tredje Gang frem som Redaktør af »Dansk Ugeskrift«, og Clausen erkendte en halv Snes Aar senere, »at det kun var tilsyneladende, at den alvorlige Nødværgekamp for Ordets Frihed havde været frugtesløs«.³¹ Men først ved Grundloven blev Sejren dog vundet paa den Slagmark, hvor vi lige siden 1825 har fundet Clausen i Forpostkæden i Kampen for den Ordets Frihed, der var ham en Livsbetingelse som Videnskabsmand og som Borger.

Landbosagen.³² Medens Husmandssagen i Realiteten var blevet skrinlagt i 1842, saa viste det sig snart, at det var umuligt paa samme Maade at dæmme op for Gaardmandsbevægelsen, der især var betinget af de opadgaende Konjunkturer, der var blevet det danske Landbrug til Del efter den store Krises Ophør, og som i Løbet af relativ kort Tid fik en overordentlig stor Betydning. Bladet »Almuevennen« med I. A. Hansen som Redaktør var Bevægelsens Organ og dermed det første klassepolitiske Blad her i Landet. Det Spørgsmaal, »Almuevennen« fremfor alt tog op til Drøftelse, var Fæstevæsenet, der ikke blot var en Hæmsko for Husmændene men ogsaa for Bønderne. Den krævede dets Afløsning som en nødvendig Fortsættelse af de store Landboreformer og som en Betingelse for, at Bonden kunde faa det fulde Udbytte af sit Arbejde. Ligesom i Tiden forud for de store Reforme i det 18. Aarh., havde Bonden dog ogsaa nu Talsmænd blandt de dannede Stænder, især den højere Borger- og Embedsstand. Det store Sammenstød i Forhandlingerne kom i Roskilde Stænder 1844, da Balthazar Christensen og Drewsen foreslog nedsat en Kommission til Undersøgelse af Landboforholdene og Forberedelse af Bondestandens endelige Emancipation. Dette Forslag blev vel forkastet, men det kom til voldsomme

³⁰ Jvfr. Schouw S. 58. Anledningen var en Artikel om de preussiske Forhold, oversat fra Engelsk, som Schouw havde optaget. Ved det anordningsmæssige Gennemsyn blev Artiklen beslaglagt, og Kancelliet stadfæstede Beslaglæggelsen men uden at beordre Aktion mod Redaktøren. ³¹ Ibi. S. 59. ³² Til det følgende jvfr. Hans Jensen II, 503—33.

Debatter, da Holbæk Amts Bønder gennem en Deputeret indgav to Andragender, hvori de opstillede Kravet om Foranstaltninger sigtende til Selvejendoms eller Arvefæstes større Udbredelse og om lige Beskatning af alt Hartkorn.³³ Godsejerne gik kraftigt løs paa disse Andragender og forsvarede, støttede af Ørsted, med Iver »den hellige og uforkrænkelige Ejendomsret«. Men Clausen fornægtede heller ikke denne Gang sin sociale Indstilling. Under den endelige Behandling af Sagen tog han Ordet, idet han begrundede sin Optræden med, at han havde »den Ære at repræsentere et Landdistrikt«. I sit Indlæg betegnede han det som »et ikke ringe Gode«, dersom Egaliseringen af det privilegerede og det uprilegerede Hartkorn kunde opnaas, og navnlig forsvarede han med Varme Kravene om Selvejendoms Fremme: »Det er min Overbevisning, at Selvejendom er Betingelse for, at Bondestanden kan opnaa et højere Punkt baade af Arbejdsdriftighed, Arbejdsdygtighed og Velvære og af borgerlig, moralsk og intellektuel Selvstændighed; og at dette Punkt kan blive naaet, anser jeg for en Genstand af allerhøjeste Vigtighed for Fædrelandets fremtidige Udvikling«. ³⁴ Ved Slutafstemningen vedtoges med knebent Flertal en lemfældig Henstilling til Regeringen om at overveje Spørgsmaalene om Hartkornsskatternes Egalisering, om Lettelse af Fæstes Overgang til Selvejendom o. s. v.

Clausens imødekommende Holdning over for Bondebevægelsens Krav betød imidlertid ikke, at han var blevet politisk Bondeven som Drewsen og Christensen. Han tog derfor ikke Del i Stiftelsen af den Alliance mellem Bønder og Liberale, der blev Svaret paa Regeringens udæskende Bondecirkulære af 8. November 1845, hvorved bl. a. alle Møder om Bondestandens Retsforhold blev forbudt; men han var paa den anden Side ikke mindre end Bondevennerne en forbitret Modstander af dette Cirkulære. Det var efter hans Mening et Overgreb, at Regeringen havde udstedt det uden forudgaaende Forhandling med Stænderne, eftersom det »gjorde en meget betydelig Indskrænkning i den talrigste Borgerklasses personlige Frihed«. ³⁵ Og hvor den personlige Frihed var truet, dér kunde man altid være sikker paa at træffe Clausen som dens Forsvarer. Regeringen indsaa snart, at den var gaaet for vidt, og den 12. Maj 1846 resolverede Kongen selvstændigt, at Cirkulæret helt skulde ophæves. Motiverne var for en Del de samme som ved Presseplakaten af 3. Juni samme Aar.

³³ Std. 1844 Sp. 1138—46, 1221—60, 2847—67, 2879—3079, 3369—3558. ³⁴ Ibi. Sp. 3546. ³⁵ Std. 1846 Sp. 531—32.

Kapitel XI

ROSKILDE STÆNDERFORSAMLING 1846 OG ANTISLESVIGHOLSTENSKE FRAGMENTER

Fra 14. Juli 1845 til 21. Juni 1846 var Clausen fraværende paa sin anden store Udenlandsfærd. Inden Afrejsen modtog han i Januar »Evangeliet« om, at Kongen havde tilladt Genoprettelsen af »Den slesvigske Forening«, efter at dennes Bestyrelse havde bedt Kongen om Naade. »Det er at haabe, at denne Begivenhed vil bringe nyt Mod og Sammenhold i de danske Slesvigere, og at fra nu af en ny Epoke vil begynde i Deres Virksomhed«, skrev Clausen i den Anledning til Laurids Skau.¹ Under Hjemrejsen gennem Tyskland fik han rig Lejlighed til at konstatere, hvordan han nu stod personligt anskrevet hos en Del toneangivende Lærde, og hvor nøje man dér havde fulgt hans Optræden i den sønderjydske Sag. I Bonn modtog saaledes hans gamle Bekendte fra Berlin, Prof. Bleek, ham med de Ord: »Aber lieber Freund! Sie sind ja ein wütender Däne geworden!«² Næsten umiddelbart fra Rejsen maatte han atter betræde Stændersalen (15. Juli 1846).

Ligesom de to foregaaende Gange blev Clausen ogsaa nu valgt til Forsamlingens Præsident (med 54 Stemmer mod 9); men medens han tidligere havde haft A. S. Ørsted som sin Sidemand i Kommissariusstolen, var det som Følge af et Slags forsigtigt Systemskifte denne Gang P. G. Bang, der kom til at indtage denne Plads. Var Clausens Forhold til Ørsted i Løbet af Fyrrerne blevet mere og mere spændt paa Grund af deres divergerende politiske og nationale Anskuelser, — netop i 1846 indtraf det tidligere omtalte aabne Brud mellem dem —, saa var det samme i mindst lige saa høj Grad Tilfældet med hans Forhold til Bang. Første Gang de to Mænd tørnede sammen, var i 1837—38 i Striden om Universitetets økonomiske Anliggender. Bang regnedes jo dengang til den moderat-liberale Retning, men i Løbet af Fyrrernes første Halvdel havde han sluttet sig til den Kreds af ældre liberale (Algreen-Ussing, David o. a.), som Udviklingen løb forbi; baade forfatningspolitisk og nationalt var han blevet Forsigtighedens og derved i Virkeligheden Regeringens Mand. Clausens Uvilje mod den dygtige Jurist og administrative Embedsmand men noget vaklende Politiker synes efterhaanden at have antaget en stærk personlig Karakter. Hele Skildringen i »Optegn.« viser, at han i den tidligere Partifælle har set sin nationale Politikens far-

¹ Clausen til Skau 3. Februar 1845, P. Lauridsen VIII, 54f. Clausens Rejseplan blev modtaget med megen Beklagelse af de ledende Sønderjyder. Den 4. Maj skrev saaledes Skau til Carl Ploug: »Det er forbandet, at Clausen rejser bort«; P. Lauridsen VIII, 88.

² Optegn. 232, jvfr. S. 300. — Friedrich Bleek (1793—1859) hørte til Mæglingsteologernes Skole. 1818 Repetent i Berlin, 1823 ekstraord. Prof. sammesteds, 1829 Prof. i Bonn.

ligste Modstander. At Bang paa sin Side heller ingen Sympati havde for den »ultradanske« Clausen, noteres kun for Fuldstændighedens Skyld.³ Det er da ikke til at undres over, at den stadige Spænding mellem Kommissariusstolens og Præsidentstolens Indehavere adskillige Gange udløstes i Form af direkte Sammenstød under Debatterne.

Men hvorledes var det nu i Mellemtiden gaet med Roskilde Stænders to slesvigske Petitioner fra 1844?⁴ Anmodningen til Kongen om at fastslaa Kongelovens Gyldighed for det samlede Monarki havde til at begynde med kun bidraget til at give Slesvigholstenismen Vind i Sejlene. De holstenske Stænder vedtog nemlig straks den saakaldte »Verwahrungsact« med de tre slesvigholstenske Fundamentalsætninger: Hertugdømmerne er selvstændige Stater, fast forbundne Stater og beherskes alene af Mandsstammen. Og ikke mindre vigtig var den Sympatibølge, der skyllede Slesvigholstenismen i Møde fra nationale og liberale Kredse overalt i det egentlige Tyskland. Christian den Ottendes nationale Neutralitetspolitik var hermed endegyldigt strandet! Fra og med 1846 begyndte han derfor at søge Støtte hos de nationalliberale i Kongeriget. Udslag heraf har vi ovenfor set i de lempeligere Pressebestemmelser og Bondecirkulærets Ophævelse. Ogsaa Kongens Beslutning i Arvefølgespørgsmaalet, der var blevet direkte akut ved Opløsningen af Kronprinsens andet barnløse Ægteskab, havde til Formaal at vinde de nationale danske Kredse. Umiddelbart før Roskilde Stænders Aabning udstedte han jo det skelsættende »aabne Brev« af 8. Juli 1846, der imødekom Stændernes Ønske om en Udtalelse om Arveforholdene. Det gik ud paa, »at Kongelovens Arvefølge var i fuld Kraft og Gyldighed i Hertugdømmerne Slesvig og Lauenborg«, medens det ikke kunde siges »med samme Bestemthed« om visse Dele af Holsten. Kongen vilde imidlertid bestræbe sig for at sikre hele Monarkiets Sammenhold, saa han endte med en Forsikring om, at Slesvigs Selvstændighed og Forbindelse med Holsten ikke skulde forandres. Trods den helstatspolitiske Slutning indeholdt Brevet altsaa en klar Tilkendegivelse af, at der inden for Monarkiet var et indre Skel ved Ejderen. I Kongeriget gjorde det derfor som Helhed et godt Indtryk, selv om Ejderpolitikkerne fandt, at de hermed ingenlunde havde naaet alt, hvad de tilstræbte.

Clausen, der i »Optegn.« bevidst skildrer disse Aars Regeringspolitik med saa mørke Farver som overhovedet muligt, har ikke et eneste anerkendende Ord til overs for Christian den Ottendes »aabne Brev«. Utvivlsomt har han tilbageskuende kunnet se, at det kom for sent til at kunne standse det slesvigholstenske Fortyskningsværk;⁵ men endnu i 1857 omtaler han det som Kongens »bestemte Erklæring imod Slesvigholstenis-

³ Jvfr. Bangs Breve til Provst With, Historisk Tidsskrift 3. R. VI, 124ff. ⁴ Til det følgende jvfr. Hans Jensen II, 389—408, 429—35 og Fabricius, anf. Skrift S. 525ff. ⁵ Jvfr. Optegn. 301.

men«;⁶ altsaa har han ogsaa ved dets Udstedelse modtaget det med i det mindste relativ Tilfredshed.

I Roskilde Stænder blev det »aabne Brev« meget behændigt af O r l a L e h m a n n gjort til Udgangspunkt for det første egentlige Forslag om Indførelse af en fri Forfatning.⁷ Forslaget, der blev det nationalliberale Fremtidsprogram, gik ud paa et konstitutionelt Danmark til Ejderen med en vis provinsiel Særstilling for Slesvig men kun i et løsere Forbund med Holsten og Lauenborg. Regeringens forsonlige Kurs over for de nationalliberale strakte sig imidlertid ikke saa vidt, at den kunde tænke paa at imødekomme saadanne Krav. B a n g erklærede straks, at han i Henhold til »den meddelte Instruks« ikke kunde tilstede, at Forsamlingen befattede sig med den foreliggende Sags Behandling. At det var ham selv, der havde sørget for at blive instrueret i den Retning, tilføjede han selvfølgelig intet om. Saa tog Clausen Ordet fra Præsidentstolen. Lehmann, der paa Forhaand saa pessimistisk paa sit Forslags Vedtagelse, havde før Sessionens Aabning i et Brev til Clausen beklaget sig over de ældre liberales svigtende konstitutionelle Interesse og direkte beskyldt Clausen for »at have fordybet sig i Nationalitetsmystik«.⁸ Clausen svarede nu herpaa ved i Gerning at vise, at han ikke var mindre konstitutionelt sindet end Lehmann. »Som Forsamlingens Organ« gjorde han bestemt gældende, at denne maatte være kompetent til selv at afgøre, om den vilde tage Forslaget under Behandling eller ikke. Da Kommissarius herpaa svarede, at han ventede, at Forsamlingen selv afviste det fremkomne Andragende, fandt han sig opfordret til at rette det Spørgsmaal til ham, om det var hans Pligt som Præsident ifølge Kongens »udtrykkelig tilkendegivne Vilje« at erklære enhver Behandling af Lehmanns Forslag for ulovlig. Paa nogen videre Udtydning af Ordene vilde Bang imidlertid ikke inklade sig. Clausen erklærede derefter, at »saa længe han ikke havde et klart og bestemt Kongeord, der forment Stænderforsamlingen den Frihed, hvoraf den hidtil havde været i faktisk Besiddelse, blev det et Ansvar, som han ikke kunde bære, og som han paa ingen Maade agtede at paatage sig, om han gjorde noget Skridt, hvorved han vilde bortgive noget af denne Frihed«. »Paa det allerstærkeste og højtideligste« protesterede han derfor mod den Paa-stand, der syntes at være indeholdt i Kommissarius's Ord, at der skulde være noget ulovligt i at stemme i denne Retning. Heroverfor havde Bang ikke andet at sige end, at hvis Forsamlingen »mod Forventning« besluttede sig til at nedsætte en Komité, vilde han nærmere meddele, hvad en saadan Beslutning maatte foranledige ham til.⁹ Og saa kunde Debatten gaa videre. Lehmanns hele Veltalenhed formaaede dog ikke

⁶ Jvfr. Clausen, Christian Paulsen S. 70. ⁷ Std. 1846 Sp. 42—115, jvfr. Optegn. 304f og Lehmanns efterladte Skrifter III, 187f. ⁸ Af Orla Lehmanns Papirer S. 91f. ⁹ Std. 1846 Sp. 48—49, 70—71, 107—08.

at føre til andet Resultat end, at det med 34 Stemmer mod 29 blev forkastet at behandle Sagen i Komité — et Resultat, der sikkert mindre skyldtes loyal Respekt for Enevælden end Ængstelse for igen at røre ved det ømtaalelige Forhold mellem Monarkiets forskellige Landsdele.

Ogsaa Roskilde Stænders andet (fra Clausen og andre stammende) Andragende fra 1844 om Beskyttelse af den danske Nationalitet i Slesvig var der i de mellemliggende to Aar blevet arbejdet med inden for Regeringen; men nogen endelig imødekommende Beslutning var ikke blevet truffet. Den kgl. »Bekendtgørelse«, som Bang overbragte, lød derfor blot som følger: »Vi miskender ikke det patriotiske Sindelag, hvoraf dette Andragende har sin Oprindelse; men medens Vore tro Stænder kan være forsikrede om, at Haandhævelsen af det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig stedse har været og fremdeles vil være Genstand for Vor landsfaderlige Omhu, forventer Vi, at Forsamlingen vil indse, at det i flere Henseender vil have en skadelig Indflydelse saa vel paa Stænderinstitutionens Virksomhed som paa den indbyrdes Stemning imellem de forskellige Dele af det Monarki, Forsynet har underlagt Vort Scepter, naar de forskellige Stænderforsamlinger indlader sig paa Foranstaltninger, som vedkommer andre Statsdele, der ligger uden for deres Virkekreds«. ¹⁰ Bang understregede udtrykkeligt den kgl. Formaning ved nogle Ord om, hvor nødvendigt det var »for Fremtiden under Hensyn til disse Forhold at haandhæve Grænserne for den enhver af Stænderforsamlingerne anviste Virkekreds, at ikke nogen af dem skulde gaa ud over denne til Fornærmelse for de andre Forsamlinger« og derved fremkalde en bitter og fjendtlig Stemning mellem de forskellige Landsdele.

Clausen var naturligvis ikke tilfreds med den kgl. Bekendtgørelse og endnu mindre med Bangs Formaning, der jo ogsaa begge tog direkte Sigte paa den af ham i forrige Session saa varmt forsvarede Anskuelse, at de to kongerigske Stænderforsamlinger under de givne Forhold var hele den danske Nationalitets Organer. Han foreslog derfor straks som Protest en Erklæring om, at Forsamlingen, da Regeringen selv havde afæsket Stændernes Betænkning om Anliggender, der angik hele Staten, maatte antages at være i sin gode Ret, naar den tog saadanne almindelige Anliggender under Forhandling, ved hvilke den enkelte Statsdels Interesse ikke kunde skilles fra det hele Land. Med 58 Stemmer mod 1 blev det besluttet, at denne Erklæring skulde føres til Protokols. ¹¹

I nøje Overensstemmelse hermed og udfordret af den stærke tyske Bevægelse mod det aabne Brev fremlagde J. E. Larsen paa ny et Andragende om Foranstaltninger til at opretholde dansk Sprog og Nationa-

¹⁰ Std. 1846 Anhang S. VI. ¹¹ Std. 1846 Sp. 7f, 19ff.

litet i Sammenstødet med det Tyske.¹² Andragendet, der stammede fra »Syvstjernen« og ligesom det forrige var affattet og præget af Clausen, blev selvsagt varmt anbefalet af denne. Det maatte, hævdede han, være Forsamlingen tilladt at interessere sig for Danskhedens Sag ogsaa i andre Dele af Staten end Østifterne; man maatte have en lignende Frihed som i det Tilfælde, at det var Kristendommen, der blev truet i en Statsdel uden for det egentlige Kongerige.¹³ Men denne Gang lykkedes det ham ikke at rive Forsamlingen med sig. Det gik, som »Dansk Folkeblad« netop i 1846 skrev om ham: »Man skatter ham, men man følger ham ikke; man bøjer sig for ham, men man føler ej ret med ham«. ¹⁴ Ligesom ved Lehmanns Forslag fremførtes mange Betænkeligheder om Inkompetence, om Forsonlighed, om Sprogsagens Overvurdering, om den kgl. Viljes Selvtilstrækkelighed o. s. v. Kun med knebent Flertal (31 Stemmer mod 28) naaede Andragendet til Komitébehandling, men Betænkningen naaede ikke frem til Behandling. For Clausen var det en stor Skuffelse. »Paa et saadant Punkt stod — to Aar før Oprørets Udbrud — Nationalitetsinteressen i Østifternes Forsamling under de mest æggende Udfordringer fra tysk Side«, skriver han anklagende i »Optegn«. ¹⁵

Det var paa den Maade i 1846 som i de tidligere Sessioner, men blot i endnu højere Grad, den moderate Fløj af Forsamlingen, der kom til at gøre Udslaget ved Beslutningerne om de store politiske Spørgsmaal, præget som den var af Frygt og Ængstelse for Fremtiden. Den mere radikale Fløj saa dog ogsaa mørkt paa Fremtiden; men Motiveringen var en anden. Det var som Talsmand for denne, at Clausen i Slutningsmødet »ikke uden en trykkende Følelse« opgjorde og forelagde Forsamlingen Regnskabet for dens Virksomhed: »Dersom der ingen Udvikling af Stænderinstitutionen finder Sted . . ., da mener jeg, at der kan forudses ikke blot en Hensygnen af Institutionen, men at der vil forestaa en mere afgørende Katastrofe, der turde være endnu mindre i Regeringens end i Folkets Interesse«. ¹⁶ Nogen Debat om denne Udtalelse kunde der paa Grund af Tidspunktet ikke blive Tale om. Derimod foraarsagede den et lille Ordskifte i Pressen. Medens »Fædrelandet« helt gav sin Tilslutning til Clausens »alvorstunge Ord«, søgte Regeringsorganet »Nyt Aftenblad« at paavise, at »den særegne, bitre, mismodige Karakter i Clausens politiske Virksomhed« udelukkende skyldtes hans »aandelige Fysiognomi« og kom sluttelig til det Resultat, »at der næppe i denne Sessions Forhandlinger i Roskilde var Grund til nogen trykkende Følelse, til Klage over Stændernes ringe Betydning, til Ulykkesspaadomme for Fremtiden«; der var i alt Fald ingen Grund til at klage over, at

¹² St. 1846 Sp. 247—95, 3538—52. ¹³ Std. 1846 Sp. 272—77. ¹⁴ »Dansk Folkeblad« XII, Nr. 44, jvfr. lignende Udtalelser i »Fædrelandet« 1845 Nr. 1789. ¹⁵ Optegn. 303. ¹⁶ Std. 1846 Sp. 3415.

Sagen om den danske Nationalitet ikke var kommet til Behandling, »thi man havde tilstrækkeligt Bevis for, at Kongen saa godt som nogen levende interesserede sig for denne Sag«. ¹⁷

Dette sidste var ikke uden Sandhed. Som ovenfor meddelt havde Regeringen i det stille arbejdet alvorligt med Andragendet fra 1844 om Beskyttelse af den danske Nationalitet i Slesvig. I sin Erklæring om Sagen (Maj 1846) stemplede danske Kancelli ganske vist de fremførte Klager over det danske Sprogs Undertrykkelse som overdrevne, men fandt i øvrigt, at hvor Almuesproget var Dansk, burde ogsaa Kirke- og Skolesproget være det; desuden foreslog det, at en Del af Undervisningen ved Tønder Seminarium og Haderslev og eventuelt ogsaa Flensborg Latinskoler skulde gives paa Dansk; men en fuldstændig Omdannelse af disse Lærestalter til rent danske, som Stænderne (Clausen) havde ønsket det, kunde det ikke anbefale. ¹⁸

Trods sine dystre Ord i Roskilde Stænder var Clausen ikke uvidende om disse Planer, der jo paa flere Punkter var en delvis Imødekommelse af hans mest brændende Ønsker. Som den Sangviniker han i Virkeligheden var, arbejdede han da ogsaa efter Stændersessionens Ophør ufortrødent videre med Sagen, sikkert i den Hensigt at tilskynde Regeringen til fra Papiret at føre sine Planer ud i Livet. I »Dansk Folkeblad« gjorde han Stændernes Udvalgsbetænkning til Genstand for en Artikel, hvori Bang atter maatte høre for sin »ultraloyale Betragtningssmaade«, og hvor Regeringen fik at vide, at de danske Sønderjyder ikke fremdeles kunde staa udelukket »fra højere fædrelandsk Intelligens og dermed være givet til Pris for en fremmed, rastløs fremadstræbende Nationalitet«. Han var klar over, at det var de politiske Spørgsmaal og deres Forvikling, hvori Grunden maatte søges til »det vanskelige i Regeringens Stilling«, men, hævdede han, »med Arvefølgekvæstionen og andre politiske Problemer maa det nationale Anliggende ikke sammenblandes«. ¹⁹

Allerede midt under Stændersessionen havde han tillige i et Brev til Laurids Skau opfordret »Den slesvigske Forening« til at fremtræde »med bestemt Andragende« om Forandring af Haderslev Latinskole og andet »for derved at give de dansksindede Embedsmænd et Holde- og Støttepunkt«. Skau var »i et og alt« enig med ham heri og rejste straks sammen med Flor til Før, hvor Kongen opholdt sig, og foreslog under et langt Foretræde Kongen at oprette et dansk Seminarium i Forbindelse med Rødding Højskole, at omdanne Haderslev Latinskole til en helt igennem dansk Anstalt og at indføre dansk Undervisning i nogle haderslevske Borgerskoler. Og Kongen stillede sig ikke afvisende, men

¹⁷ »Fædrelandet« 1846 Nr. 231; Nyt Aftenblad 1846 Nr. 227—29. ¹⁸ Hertil og til det følgende jvfr. Hans Jensen II, 444ff og P. Lauridsen VII, 92—104. ¹⁹ Dansk Folkeblad 1845. Nr. 30—31, Fædr. Forh. S. 3—41.

endog direkte imødekommende.²⁰ I Maj det følgende Aar reskriberede han, at Haderslev Latinskole skulde omdannes til en dansk Skole, og i Juni, at der skulde oprettes et dansk Seminarium — dog ikke i Rødding men i Vonsild, som en Kreds af danske Præster i Haderslevs Omegn havde foreslaaet det. Disse afgørende Foranstaltninger fremkaldte ganske selvfølgeligt en varm Hyldest til Kongen under dette Aars Skamlingfest. Christian den Ottende og Nordslesvigerne og dermed ogsaa Clausen havde endelig paa dette vigtige Omraade fundet hinanden. Men — det var for sent. Oprøret forhindrede de to Planers øjeblikkelige Virkeliggørelse.

Havde »det aabne Brev«, Christian den Ottendes kraftigste Kongeord, i det hele gjort et godt Indtryk i Kongeriget, saa havde det til Gengæld foraarsaget en sand Storm blandt Slesvigholstenerne og deres tyske Sympatifæller, og det i en saadan Grad, at Aaret 1846 siden i Tyskland blev betragtet som det afgørende Aar, da »Retsbruddet« skete fra dansk Side.²¹ I god Konsekvens hermed og med deres tidligere Virksomhed udgav Prof. Falck og otte andre Kielerprofessorer i Oktober 1846 et Fællesskrift, »Staats- und Erbrecht des Herzogthums Schleswig«, hvori de paatog sig at godtgøre Ugyldigheden af alle de Grunde, der fra dansk Side var anført for, at Slesvig skulde være underkastet Kongelovens Arveret. Da Clausen ikke var blind for de svage Sider i den Kommissionsbetænkning, der havde ledsaget »det aabne Brev«,²² henvendte han sig i følgende Skrivelse af 22. November til Konsistorium ved Københavns Universitet: »Den særegne Form, under hvilken hint Skrift er udkommet, synes at vidne om, at Sagen, for saa vidt som den ifølge sin Natur maa støttes paa videnskabeligt Grundlag, er blevet betragtet af de kielske Professorer ikke som Enkeltmands Sag men som Universitetets. De Universitetslærere, der repræsenterer den historiske, juridiske, statsretlige Videnskab, har her fundet Opfordring til at føre Resultaterne af deres videnskabelige Undersøgelser ind i Livet og ud i Folket for at give deres Bidrag til, at det, der gælder dem som Sandhed og Ret, ogsaa udvortes kommer til sin Ret. Det forekommer mig at maatte indrømmes, at det kielske Universitet her har rigtigt erkendt den Stilling, Videnskaben og dens Repræsentanter indtager til Folket i et kritisk Tidspunkt. Men saa meget stærkere paatrænger da ogsaa Tanken sig i et Tidspunkt, der for Danmark vel har en ulige mere kritisk Karkter —, om ikke Regering og Folk har lige Grund til at vente, at det københavnske Universitet vil opfatte sin Stilling og sit Kald paa samme Maade, — om ikke en vedvarende Tavshed lige over for en Opfordring som den, der er udgaaet fra de kielske Kolleger, vilde blive ud-

²⁰ L. Skau til Clausen, Hovst 28. August 1846; Lauridsen VIII, 141—45. ²¹ Jvfr. Hans Jensen II, 408—27; P. Lauridsen VII, 63ff; Fabricius S. 327ff. ²² Jvfr. Christian Paulsen S. 80.

tydet paa en for Universitetet og for Sagen lige uønskelig Maade«. ²³ Det var ikke uden Betænkelighed, Clausen saaledes opfordrede Universitetet til at melde sig til Varetagelse af den nationale Værnepligt. Som Teolog vilde han jo ikke være i Stand til selv at yde noget Bidrag til det, hvorpaa Ønsket gik ud. Men Konsistorium gik ganske ind paa Tanken, og saaledes fremkom »Antislesvigholstenske Fragmenter, udgivne efter Foranstaltning af Konsistorium ved Københavns Universitet«, der udkom i 16 Hefter i Aarene 1848-51, og som under Prof. A. E. Kriegers Redaktion blev en Række historiske og juridiske Undersøgelser af største Betydning, thi nu fik de danske Videnskabsmænd endelig Adgang til Arkiverne. ²⁴ At Clausen med dette fortjenstfulde Initiativ i høj Grad har støttet Kongens Bestræbelser, kan ikke bestrides. A. D. Jørgensens Dom over hans Holdning i Christian den Ottendes sidste Aar, at han kun atter og atter gentog sine Krav og »sin golde Kritik af Regeringens Forholdsregler uden at ville se Opgavens Vanskeligheder«, er derfor ikke blot haard men helt uden Forbindelse med Virkeligheden. ²⁵

Med Stændersessionen 1846 var endnu et Sexennium forløbet, og der skulde paa ny afholdes Valg. Men ved Afhændelsen af »Søbakkens« var Clausen ikke længere valgbar, og efter alt at dømme er det oprigtigt ment, naar han i »Optegn.« skriver, at det var »uden Beklagelse«, at han saa Adgangen til Stændersalen fremtidig spærret for sig. I fuld Erkendelse af hans politiske og nationale Indsats forenede imidlertid Schouw, Drewsen og andre (tredivede i alt) sig om at tilvejebringe den fornødne Pengesum, hvormed et Lyststed i Ordrup pro forma blev ham tilskødet. Han kunde ikke andet end modtage dette Tilbud »med Erkendtlighed«, og ved Valget i Januar 1847 blev han valgt i Svendborg. ²⁶

Valget blev i det hele en Sejr for de nationalliberale, saa Kongen bøjede sig nu endelig for Kendsgerningerne. Under Paavirkning fra P. G. Bang besluttede han ikke blot en Udvidelse af Statsraadet men ogsaa Skabelsen af en konstitutionel Forfatning — dog ikke for Ejderstaten men for Helstaten. Resultatet forelaa i Forfatningsreskriptet af 28. Januar 1848. Men otte Dage forinden var Christian VIII død. Forspillet til Grundloven og Krigen var hermed til Ende. Dramaet kunde begynde. Clausens Rolle heri skal vi skildre i denne Afhandlings anden Del; men endnu mangler vi her at omtale hans Deltagelse i den skandinaviske Bevægelse i 1840erne. Ganske vist var denne paa mange Omraader kædet sammen med hans hele offentlige Virksomhed i og uden for Stænderforsamlingen, men for at lette Oversigten har vi foretrukket at behandle den i et særligt Kapitel — det, der nu følger.

²³ Her citeret efter Optegn. 306f. ²⁴ Jvfr. Johs. Steenstrup, Historieskrivningen i Danmark i 19. Aarh. 1889 S. 273. ²⁵ A. D. Jørgensen i »Danmarks Riges Historie« VIa S. 359—60. ²⁶ Jvfr. Optegn. 305—06.

Kapitel XII

SKANDINAVISME

Samtidig med og delvis som Følge af Bevægelsen i Sønderjylland var den spirende nordiske Samfølelse aabent kommet frem for Dagens Lys. Tredivernes litterære Skandinavisme, der som sit Grundlag havde Nordens unge nationale Digtning, voksede nu i Fyrrerne med Underbygning af Nationalitetsprincip og sociale Forhold frem til Studenterskandinavismen, der foruden at være Bærer af den skandinaviske Tanke tillige i sin Begyndelse fik en Klang af politisk Frihed og Opposition mod de herskende Regeringer.¹ Skønt ogsaa den nordiske Idé ligesom Forstaaelsen for Sønderjylland først i »fremrykket Alder«² kom til Klarhed og Fasthed hos Clausen, naaede han ogsaa her at blive en af Bevægelsens Bannerførere.

Fra sin Barndom mindedes han tydeligt det højtidelige Omkvæd om »Tvillingrigerne«, men ikke mindre tydeligt mindedes han, hvordan Kielerfreden komplet havde forrykket det aarhundredgamle Grundlag for Nordens politiske Forhold og derved fremkaldt en stærk Spænding mellem de nordiske Magter. Som typisk for Forholdet anfører han i »Optegn.«, »hvorledes det lille danske Landsmandskab i Rom (1819—20) sluttede sig til Tyskerne uden i mindste Maade at ænse svenske Tilrejsende«.³ I den litterære Skandinavisme havde han taget Del som Professor og ogsaa paa et andet Punkt, det kirkeforfatningsmæssige, var hans Opmærksomhed tidligt blevet rettet mod Sverige; desuden skyldtes det ham, at de skandinaviske Universiteter var blevet indbudt til Reformationsjubilæet 1836; at de ingen Deputationer sendte, kunde han ikke gøre for, men er endnu et Vidnesbyrd blandt mange om, hvor vanskeligt det var at udrydde Spændingen mellem de nordiske Lande.

Men som saa mange andre modtog ogsaa Clausen ved Fyrrernes Begyndelse den egentlige »vækkende Indvirkning« fra Studenterverdenen.⁴ Hvor stærkt han blev grebet af den skandinaviske Fællesfølelse, fik han Lejlighed til at demonstrere ved de danske Students Uppsalaferd 1843. Skandinavismen var allerede da ved at blive en Magt og havde derfor sat baade den svenske og den danske Regering i Bevægelse. Karl Johan, der i 1837 i en Rundskrivelse til sine Gesandter havde udstedt en formelig Bandbulle mod alle nordiske Unionsbestræbelser med den Begrundelse, at de vilde betyde en Gentagelse af Kalmarunionen og saaledes medføre Sveriges Underordning under Danmark og Norge, lod nu sin Udenrigsminister, I h r e, henvende sig til den danske Gesandt i Stockholm, L u d v i g M o l t k e, for at bevæge ham til hos sin

¹ Jvfr. hermed og til det følgende Julius Clausen, Skandinavismen 1900. ² Optegn. 275.

³ Ibi. 275. ⁴ Ibi. 275.

Regering at nedlægge Forestillinger, der kunde føre til, at Studenterne opgav deres Tur. Christian VIII var mere end villig hertil, for saa vidt det stod til ham. Kongens Motiver var ikke blot indenrigspolitisk (den liberale Opposition) men tillige, hvad ingen dengang vidste, udenrigspolitisk bestemte, idet Rusland nødigt saa et nærmere nordisk Samarbejde, og det var afgørende for Kongens Holdning lige til 1846, da Striden med det tyske Forbund blussede op.⁵ Skønt Clausen jo ellers ingenlunde var persona grata, søgte Kongen ligesom ved Tronskiftet gennem en Mellemand at formaa ham til enten at overtale Studenterne til at opgive deres Rejse eller til i det mindste at følge med for at passe paa dem. Men han bad sig bestemt fritaget for Hvervet. Umuligheden af det første var han klar over, og med Hensyn til det andet indsaa han meget vel, at han af de unge vilde blive betragtet som en ubelejlig Opsynsmand og af Kongen faa Utak, dersom der indtraf noget ubehageligt. Desuden havde han al mulig Sympati for Studentertoget, saa stik imod at gaa Regeringens Ærinde mødte han op med hele sin Familie den 1. Juni for at tilvifte de bortdragende et Lykke paa Turen.⁶

Ogsaa efter Studenternes Hjemkomst stillede Clausen sig Side om Side med dem som Talsmand for Broderforhold mellem Nordens Folk. Ikke blot indmeldte han sig i det af Studenterne stiftede »Skandinaviske Samfund«, der havde som Formaal »at fremme det sociale og litterære Samfund imellem de skandinaviske Folk«, men da Samfundet blev forbudt, traadte han tillige frem med en skarp Protest i Schouws Ugeskrift. Først paaviser han det juridisk uholdbare i Regeringens Fremfærd: »Paa Grund af personlige Hensyn og Betæneligheder at dømme Barnet til at kvæles i Fødselen i Stedet for at forfølge dets Udvikling, stille det under tilbørligt Opsyn, og, dersom det da udartede, at betage det Borgerret og forvise det Land og Rige, synes at ligne en illsom Forgriben. Hvor mangan Kvæling vil ikke fremdeles kunne forestaa, dersom Tilværelsens Ret skal blive betinget af saa prækære Omstændigheder«. Efter disse af Liberalismen prægede Udtalelser følger Artiklens anden Del, hvor Nationalitetstanken er den bærende; thi at Skandinavisme for ham som Fyrrernes Mænd betød Nationalitet, fremgaar tydeligt af det følgende, hvor han drager en direkte Parallel mellem det tyske Folks Stræben mod national Enhed og »Driften og Trangen til nærmere indbyrdes Tilslutning af de skandinaviske Broderfolk«, og han lægger ikke Skjul paa, at han i denne Sammenslutning af dem, »der er hverandre beslægtede efter Blodet og efter Aanden«, ser et Middel til at beskytte »dansk Nationalitet og dansk Selvstændighed imod Tyskhedens

⁵ Jvfr. Julius Clausen, anf. Skrift S. 55. ⁶ Jvfr. H. C. A. Lund, Studenterforeningens Historie II, 152. Ogsaa Madvig, til hvem Kongen derefter vendte sig, stillede sig afvisende, og Scharling, der paatog sig Opgaven, fik naturligvis intet ud af sine Overtalelsesforsøg.

Magt«. Sidst i Clausens Protestindlæg lyder Liberalismens og Nationalitetens Toner harmonisk sammen i følgende mandige Ord: »Jeg har maattet udslette mit Navn af Listen over »Det skandinaviske Samfund«s Medlemmer, men . . . af Antallet af de Mænd, der paa enhver lovlig Maade ved Raad og Daad søger at virke og med hverandre at samvirke til »at fremme det litterære og sociale Samkvem mellem de skandinaviske Folk«, træder jeg visselig ikke ud«. ⁷

Og snart fik han Lejlighed til i Gerning at vise, at han ikke var til Sinds »at fravige enten sin Overbevisning eller nogen lovlig Bestræbelse for at handle overensstemmende med den«. ⁸ Hvad der ikke var lykkedes for den akademiske Ungdom, gennemførte nemlig de ældre med Clausen i Spidsen. Sammen med Mænd som Schouw, Hvidt, Høyen, Madvig og Heiberg, der alle bortset fra sidstnævnte havde national-liberale Synspunkter, stiftede han den 1. September »Det Skandinaviske Selskab«. Det var Clausen, der var den drivende Kraft i denne Forening, og han vedblev at være dens Formand, saa længe den bestod. Af de paa Grund af de politiske Forhold med megen Omhu drøftede Love lød den første Paragraf saaledes: »Selskabets Formaal er at fremme en nærmere Forbindelse mellem de skandinaviske Folk dels ved regelmæssige selskabelige Sammenkomster med Svenske og Norske af de dannede Klasser, der besøger København, dels ved Foretagender sigtende til at befordre almindeligt Kendskab til de forskellige skandinaviske Sprog, til Skrifter i disse af almeninteressant Indhold og overhovedet til de forskellige Nationaliteter«. Denne politisk helt neutrale Formalsparagraf saavel som den Omstændighed, at ingen af de unge fra det opløste »Skandinaviske Samfund« var blandt Stifterne, hvorved tilkendegaves, at det nye Selskab skulde have et besindigere og modnere Præg, bidrog til, at Regeringen meddelte det sin Sanktion — dog med udtrykkelig Tilkendegivelse af, at det, »saafremt det skulde gaa uden for de forelagte Lovbestemmelser og lægge nogen som helst politisk Tendens for Dagen, straks maatte vente at vorde opløst«. ⁹

Under de givne Forhold var allerede »Det skandinaviske Selskab«s Stiftelse og fortsatte Bestaaen en Begivenhed af Rang og ikke uden Betydning. Trods Molbechs uventede Kritik, der byggede paa de ulige historiske Forhold, der havde dannet de tre nordiske Nationer i Løbet af mere end tusind Aar, ¹⁰ blev Selskabet snart en meget populær

⁷ Jvfr. ibi. S. 167 og Julius Clausen, anf. Skrift S. 66f. ⁸ Dansk Ugeskrift 2. R. III Nr. 70, Fædr. Forh. S. 156—67, jvfr. Optegn. 277f. ⁹ Skandinavisk Selskabs Papirer, Universitetsbiblioteket Addimenta 290, jvfr. Julius Clausen, anf. Skrift S. 68ff; Optegn. 278ff og Schouw S. 43f. ¹⁰ Chr. Molbech, Lund, Uppsala og Stockholm 1844 S. 263—320. Molbech søgte her at vise, at »den skandinaviske Enhed«, opfattet i national Betydning, maatte føre til en »Sammensmeltning af de tre Nationer«, og at denne Sammensmeltning atter maatte tænkes som politisk. »Man vil byde alt til for at lade Danmark gaa under i Skandinavien, sammenstøbe den danske Nationalitet med den svenske og gøre vort

Institution i den københavnske Borgerverden og steg i Løbet af kort Tid til et Antal af 1400 Medlemmer og holdt sig længe paa noget over eller under 1000. Skandinavisme og Skandinav var noget, der var kendt i alle Samfundslag.¹¹

Skønt Skandinavismen i Danmark paa Grund af Slesvigholstenismen meget hurtigt blev udpræget politisk farvet, holdt »Det skandinaviske Selskab« sig officielt inden for de i dets Love afstukne Grænser. Man samledes til stærkt besøgte Foredrag om Emner af fællesnordisk Natur¹² med paafølgende selskabelig Sammenkomst, og for at fremme Kendskab til svensk Litteratur og Sprog uddeltes til Medlemmerne Hæfter med udvalgte svenske Læsestykker, ligesom en norsk-svensk Bogsamling straks blev anlagt. Tidsskrifter som »Skandinavisk Forlagskatalog« (1843—44) og »Nordisk Litteraturtidende« (1846) tjente samme Formaal, men havde svært ved at kunne bære sig. Dertil kom ikke mindst de personlige Forbindelser, der knyttedes med tilrejsende Svenskere og Nordmænd.

Trods sin moderate Kurs vedblev Selskabet dog længe at staa under Politiets specielleste Tilsyn, hvorum forskellige Brevvekslinger imellem Politidirektøren og Bestyrelsen bærer Vidne. Hvad Hjertet er fuldt af, løber Munden jo som bekendt over med. Ikke mindst de mange Skaaltalere havde derfor svært ved at holde sig inden for de snævert afstukne Rammer og kom Gang paa Gang ud paa det forbudte politiske Gebet. Over for Politiets Indskriden søgte Bestyrelsen bestemt at fastholde Afstanden imellem »en politisk Selskabstendens« og »enkelte Ytringer af enkelte Medlemmer«; i andet Fald, hævdede man, »vilde Selskabet være kommet til Verden som Livegen, berøvet den Frihed, som er ethvert andet Samfund uforment, være stillet uden for alle Love og givet værgeløst til Pris for den vilkaarlige Behandling«. I virkelig alvorlig Konflikt med Myndighederne kom Selskabet, da Monrad i November 1845 havde udbragt en Skaal for »Associationsfriheden«. Politimester Bræstrup meddelte Selskabet, at han havde modtaget et Referat af Talen og advarede det derfor paa ny mod under nogen Form at beskæftige sig med Politik. Bestyrelsen svarede med en af de Protestskrivelser, som Clausen efterhaanden var blevet en sand Virtuos i at affatte, at Referatet maatte skyldes en Spion og tilføjede med frejdig Indignation: »Men er det kommet saa vidt her i Landet, at politisk Spioneri er optaget blandt de endog notoriske Politiindretninger, og skal som Følge heraf den Aabenhed og gensidige Tillid, der hidtil har udgjort Sjælen i alt selskabeligt Samliv, vige for Tilbageholdenheds og Mistænksomheds

Sprog med 300 Aar gammel Litteratur til en Pebling, der skal gaa i Skole i Sverige og staa til Konfirmation i Norge«.

¹¹ Jvfr. Hostrups »Genboerne« 1. Akt, 1.—2. Scene. ¹² Jvfr. Samlingsbindet paa K. B. »Sytten Foredrag, holdte i det skandinaviske Selskab« 1843—47.

fule Aand, saa fortjener det dog vel Overvejelse, om ikke sammes Præstationer bør være lige saa hemmelige som deres Kilde, saa at slige »Referater« i alt Fald kun bør tjene Politiet til Underretning og Vejledning men ikke til Grundlag for positive Skridt«. Protesten hjalp imidlertid heller ikke denne Gang. Kollegiet resolverede, at det ingenlunde kunde anse, »hvad der er foregaaet under bemeldte Selskabs Aftensmaaltid som ikke foregaaet i Selskabet, eller Kritik af Regeringsforanstaltninger, fordi den foregaar i en Skaal, som ikke henhørende til Politiet«. For Regeringen betød Skandinavisme og Opposition altsaa stadig saa noget nær det samme.¹³

Som paa andre Omraader saaledes mødtes Grundtvig og Clausen ud fra forskellige Forudsætninger ogsaa i den skandinaviske Sag.¹⁴ Grundtvig var endda en af de første Foredragsholdere i det Selskab, der havde Clausen til Stifter og Formand. At man ogsaa i Offentligheden betragtede de to Mænd som dem, hvem den nordiske Idé i Danmark skyldte størst Taknemmelighed, viser den Omstændighed, at det just var dem, »Studentforeningen« indbød som Hædersgæster ved sin første efter svensk Forbillede indførte »nordiske Højtid«, der afholdtes paa Skydebanen den 13. Januar 1845. Ploug udbragte her Skaalen for Grundtvig og Clausen, der ved denne Lejlighed for første Gang sad ved samme Bord efter det vældige Sammenstød i 1825. Clausen, der blev hjerteligt hyldet, fordi han »ved sit Navns mægtige Klang bidrog meget til at skaffe de Idéer Indgang hos den sløve Mængde«, for hvilke de unge kæmpede, takkede ved at udvikle, at den eneste Udvej for den danske Nationalaand til at holde sig fri af det smaalige og provinsielle var at give sig ind under den nordiske Genius's Vinger. Den nordiske Folkeaand skulde betrygge og udvikle Danmarks Fremtid.¹⁵

Som Formand for »Skandinavisk Selskab« kom Clausen til at spille en fremtrædende Rolle ved det nordiske Studentermøde i København i Sommeren 1845. Om Aftenen paa Ankomstdagen var der »Vauxhall« i Regensgaarden, og her talte han profetisk om Fremtidens Universitetstanke, »da Nordens Studenter ikke skal være bundne til deres egne Universiteter, men da de som Tysklands Studenter kan vandre fra det ene Universitet til det andet; da Læreren fra Katederet kunde tale til studerende fra Nordens trede Riger, og man ved Besættelsen af Lærerposterne ikke spurgte, om vedkommende var født i Danmark, Norge eller Sverige, men kun om han var Posten voksen.«¹⁶ Paa

¹³ Skandinavisk Selskabs Papirer (U. B.), jvfr. Julius Clausen, anf. Skrift S. 106f og Optegn. 285f. ¹⁴ Om Forskellen mellem den nationalliberale Skandinavisme og Grundtvigs nordiske Tanker jvfr. Gustav Albech, Grundtvig og Norden 1942. ¹⁵ Jvfr. H. C. A. Lund, anf. Skrift S. 209f; Hother Ploug, Carl Ploug S. 179; »Fædrelandet« 1845 Nr. 1803. ¹⁶ Jvfr. den af Uppsalastudenternes Direktion udgivne »Berättelse om Studenttågen til Lund och Köpenhamn 1845« S. 75. Clausen introduceres her som »den over hele Danmark saa højt værdsatte og inderligt elskede Prof. Clausen«.

Mødets tredje Dag (25. Juni) havde »Skandinavisk Selskab« indbudt til Festmiddag i Dyrehaven. (Christian VIII havde den Dag forladt Sorgenfri, som Vogntoget derud passerede.) Clausen indledte her den næsten uendelige Række af Taler med et oratorisk Mesterværk om »den nationale Enheds Udvikling i den skandinaviske Tredhed«. Med Udgangspunkt i den almindelige Begejstring, hvormed Gæsterne var blevet modtaget, udtalte han: »Herhandles ikke om Broderskab i Litteratur og Studier alene; det er Folkenes Genius, der giver sig Vidnesbyrd i Folkenes Aand . . . Kan denne Aand vinde Magt og Gyldighed, da vil vort herlige Norden være stærkt nok til at afvise alt, hvad der kan true, være sig fra Øst eller Syd, og lys og frydelig vil Fremtiden udvikle sig af Mørket«. ¹⁷ Saaledes anslog ogsaa han paa sin Maade de samme Streng, paa hvilke Orla Lehmann den foregaaende Aften havde spillet fortissimo i sin berømte Ridehustale.

Mødet bidrog mægtig til at udvikle de forud spæde Indtryk hos de svenske og norske Deltagere og vinde mange nye Tilhængere for den skandinaviske Sag. En stor Del af Æren herfor tilfalder Clausen. Ved Afrejsen hyldede Uppsalenserne ham derfor paa det hjerteligste i Universitetsgaarden som »den Mand, der har været og er en af de stærkeste og trofaste Kæmpere for den skandinaviske Idé«. ¹⁸ Og Uppsalensernes Nestor, Arvid August Afzelius, der havde boet som Gæst hos Clausen, forlod Danmark med »et kært Minde om en Mand, som er lige dyrebar for sine Venner som for sit Fædreland«. »Han havde« — skrev Afzelius i sin Dagbog — »en særlig Evne til at nedslaa Tvivlen om det godes Fremgang og Sejr, og man følte sig altid let og fortrøstningsfuld efter hans Tale«. ¹⁹

Regeringen var begribeligvis alt andet end glad for al denne Nordisme. Kancelliet lod rejse Tiltale mod tre af Mødets Talere, og Udenrigsministeriet fandt det endog fornødent ved en Rundskrivelse at betone over for de danske Gesandter, at Regeringen i København under nøje Forstaaelse med den i Stockholm havde været paa sin Post over for de Bestræbelser, der havde givet sig Udslag ved Studentermødet. Derved vilde man forebygge, at der hos de udenlandske Magter skulde blive rejst Mistanke angaaende Danmarks Stilling til Skandinavismen. Jo klarere man her tog Afstand, med desto bedre Samvittighed kunde man arbejde videre paa at holde sammen paa det gamle dansk-tyske Monarki. Men Aaret efter Studentermødet udstedte Christian VIII »det aabne Brev«, der ikke blot indadtil men ogsaa udadtil betød en Kursvending. Ved et mærkeligt Tilfælde indtraf desuden Kong Oskars Besøg i København lige efter

¹⁷ Ibi S. 117—20. ¹⁸ Ibi S. 163. ¹⁹ A. Afzelius, Blad ur en Dagbok under Studentfärden til Köpenhamn (1846) S. 67, 33—34, jvfr. ogsaa S. 61, 67. Arvid August Afzelius (1785—1871) Præst, Digter, Filolog og Folkemindesamler. Efter nogle Aars Præstegerning i Stockholm var han fra 1821 til sin Død Sognepræst i Enköping.

Brevets Udstedelse, og for alle rettroende Skandinaver var dette naturligvis en Begivenhed af Rang, som man fortolkede som det officielle Danmarks Omslag til den nordiske Samarbejdspolitik. Den skandinaviske Tilnærmelse var hermed lyst i Kuld og Køn og gav sig stadig stærkere Vidnesbyrd. »Det skandinaviske Selskab«s Virksomhed gik nu aabenlyst langt uden for de i dets Love fastsatte Grænser; man begyndte endog saa smaat at drøfte Rigernes materielle Interesse af en Sammenslutning. Og i Sommeren 1847 gæstede Kronprinsen Stockholm, og Kongen deltog i Modtagelsen af de nordiske Naturforskere, der i dette Aar samledes i København.

Den 14. Juli førte »Skandinavisk Selskab« de nævnte Naturforskere ad den nyligt aabnede Jernbane til Roskilde. Det første Ord ved Festen i Palægaarden var lagt paa Clausens Læber. Hans Tale her røber tydeligt den Glæde, hvormed han havde hilst Regeringens ændrede Kurs: »For et Aar siden sluttede vi os med begejstret Jubel til Hyldningen, der bragtes Nordens ophøjede Konger, da de med broderligt Haandtag be-segledede den nordiske Pagt«; det er derfor »efter vor Konges Sind, naar vort første Ord bliver det Hilsens Ord, hvormed vi modtager de kæreste Gæster, dem fra Brødrerigerne hinsides Øresund og Kattegat«. Videre udtrykte han de danske Borgeres Glæde over, »at det er naaet som Virkelighed, at de trende Folk mødes som én Nation, saa at den gamle Tanke om Nordens Enhed nu udvikler sig baaret og fremhjulpet af Tidens Strømninger til frisk og frodig Virkelighed«. ²⁰

Ved Naturforsker mødet vakttes hos Clausen »en skandinavisk Undselighedsfølelse til fuldt Liv«, saa næppe havde Gæsterne vendt ham Ryggen, førend han med Hustru og tre Børn styrede til Gøteborg og ad Kanalvejen videre til Stockholm, hvor han kom under Tag sammen med Oehlenschläger, der ogsaa for første Gang besøgte Sveriges Hovedstad. Med Afzelius tog Clausen videre til dennes Præstegaard i Enköping og derfra til Uppsala, hvor Akademistaten i Forbindelse med Stadens Borgere foranstaltede en Sexa for ham, hvor de udbragte Skaaler for ham »som akademisk Lærer og som Statsborger«, »som den Mand, der mest har befordret den skandinaviske Idé« o. s. v. Fra Uppsala gik det landvejs hjemad over Vadstena og Jönköping. Rejsen bidrog stærkt til at befæste Clausen i hans nordiske Indstilling. Endnu som gammel mindedes han det som »noget opløftende at kunne rejse 70 Mil nordpaa uden Brug for anden Tunge end den danske«. Et andet Udtryk for hans skandinaviske Fællesfølelse er, at den Samling af Taler, han udgav efter Hjemkomsten fra sin Sverigesfærd, blev tilegnet Afzelius »til Minde om Samlivet ved Øresund og Mælaren«. ²¹

²⁰ »Fædrelandet« for 16. Juli 1847; Fædr. Forh. S. 169—71; jvfr. Optegn. 283f og »Forhandlinger ved de skandinaviske Naturforskere femte Møde« S. 976. ²¹ Jvfr. Optegn. 310; »Berlingske Tidende« 1847 Nr. 188; »Taler holdte ved forskellige Lejligheder« 1848.

Sommeren 1847 var den sidste Fredssommer. Ogsaa med Hensyn til Skandinavismen var Forspillet forbi, da Christian VIII lukkede sine Øjne i Januar 1848.

Bagefter — da Haabet om Nordens Enhed var bristet, er der blevet rettet en hvas Kritik mod »Studenterskandinavismen«s svulmende Ordrigdom. Ogsaa om Clausens nordiske Taler kan det siges, at de i deres fuldendte oratoriske Skikkelse svævede for let hen over de realpolitiske Vanskeligheder og ikke var baseret paa tilstrækkeligt Kendskab til Stormagtskonstellationen i Europa. Et udførligt formuleret Program for Formerne for det nordiske Samarbejde indeholder de heller ikke. Men selve deres idémæssige Grundvold er god nok. De viser nemlig tydeligt, at Maalet for ham ikke blot var en kulturel Nordisme men ogsaa en politisk Nordisme, der kunde træde an til Nordens Forsvar mod Øst og mod Syd. Under Treaarskrigen viste denne Tanke sig at være rigtig, fordi den blev omsat i Daad. Den viste sig ogsaa at være rigtig i 1864, om end Beviset blev negativt. Da de svensk-norske Tropper blev hjemme, tabte Norden det Terræn, den i 1848 saa tappert havde forsvaret. Ikke mindst vort Slægtled skal derfor være varsomt med at kritisere Fyrrernes Skandinavisme. Vel var den ledsaget af mange Fraser og megen blaaøjet Optimisme, men dens Idé var saa politisk sand, saa politisk rigtig, at havde vi i Tide taget ved Lære, bygget videre paa de indhøstede Erfaringer og udskilt Guldklumpen fra Slaggerne, saa havde Nordens Skæbne i Dag været en anden end den, der udtrykkes i Begrebet den »9. April«.

Kapitel XIII

TILBAGEBLIK PAA CLAUSENS POLITISKE UDVIKLING

Clausens politiske Virksomhed ophørte ikke, da Stænderinstitutionen afløstes af Grundlovens Rigsdag, men med 1848 ophørte den Periode, der i egentlig Forstand skaffede ham hans Navn som Politiker. Hans Levned og hans Tids Historie er i Stænderinstitutionens Aar saa nøje forbundne, at de ikke kan skilles ad. Danmarks Historie i denne Periode er ogsaa hans personlige Historie, saa sandt som han selv med sin Indsats var med til at forme denne Historie.

Og dog — Politiker i gængs Forstand var og blev Clausen aldrig. Men allerede det er typisk for Tiden; thi af alle de Mænd, der staar som det politiske Livs hjemlige Banebrydere, var kun faa Politikere i den Forstand, at deres politiske Virksomhed blev dem det første og det sidste.

Lehmann og Clausen er med Rette blevet opstillet som »betegnende Typer paa disse to forskellige Arter af Politikere«. Deres efterladte Memoirer bærer tydeligt Vidnesbyrd i saa Henseende, for medens næsten hver eneste Side i Lehmanns litterære Efterladenskaber er gennemglødet af hans politiske Interesse, refererer Clausen som Helhed sin politiske Virksomhed ganske ulidenskabeligt og uden større Ophævelse af nogen Art.¹ Selv lægger han ikke Skjul paa, »hvor langt han var fra at være født og baaren til egentlig Politiker«,² og der er ingen Tvivl om, at dette mod den politiske Virksomhed saa kølige Sindelag ikke var noget, han bedrog sig selv med. Alle de mange ofte smaalige Partikampe, som den praktiske Politik drager efter sig, bidrog efter hans allerede i 1835 udtalte Erfaring kun »til at forbitre og forstyrre Livet og forspilde dets Frugt«. ³ Naar han blev bragt ind i Politik, var det ikke ved indre Kald eller Lyst men af Forhold og Omstændigheder, der gjorde ham det til en moralsk Pligt. Derfor var ogsaa efter hans egen Opfattelse det rette Navn for denne Virksomhed ikke politisk men »statsborgerlig«. ⁴

Det var til at begynde med de liberale Frihedsideer fra Julirevolutionen, der kaldte ham ud af Studerekammerets Stilhed. Deres Toner forekom ham velkendte. Det var jo Reformationens fribaarne teologiske og videnskabelige Grundtanker, blot overførte til Statslivets Omraade. Og de kaldende Toner kunde han ikke sidde overhørig, thi hele den Linje, han fulgte i sin Teologi, følte han sig forpligtet til at følge paa alle Menneskelivets Omraader. Saa udvidede han da sin videnskabelige og kirkelige Frihedskamp til ogsaa at gælde Kampen for borgerlig Frihed. Gradvis, Trin for Trin klarede det herunder for ham, at Maalet, man skulde styre imod, og Kravet, der skulde rejses, var »Folkets« d. v. s. de dannedes og oplystes Ret til aktivt at deltage i Statens Styrelse, altsaa en konstitutionel Forfatning. Men ogsaa gradvis og Trin for Trin ønskede han dette Maal naaet, ikke ved bratte Omvæltninger hverken fra oven eller fra neden, men ved en naturlig Udvikling, der ikke sprang de nødvendige Mellemlid over. Med Forventning herom hilste han Stænderinstitutionen velkommen og lod sig senere vælge til Deputeret og Roskildedeforsamlingens Præsident. Men den forventede Udvikling til friere Statsformer fandt jo ikke Sted. Derfor endte han med dystert at spaa en afgørende Katastrofe, der vilde blive endnu mindre i Regeringens end i Folkets Interesse.

Men i 1846, da disse Ord udtaltes i Roskilde Stændersal, var Clausen ikke længere blot liberal —, da var han nationalliberal. Som en af de første i Kongeriget havde han som personlig Ven af Chr. Paulsen baade hørt og fulgt Kaldet fra Sønderjylland til Vagt om Modersmaalets

¹ Jvfr. V. Topsøe, Politiske Portrætsstudier 1878 S. 11—12. ² Optegn. 91—92, jvfr. S. 316f.

³ »Dansk Folkeblad« 1835 Nr. 10. ⁴ Optegn. 317.

og den danske Nationalitets Frihed og Ret. Med sand og alvorlig Fædrelandskærlighed gik han ind for den slesvigske Sag som hele Danmarks Sag og tillige som et enkelt Led i Tidens store Kamp for Folkeret og Folkefrihed. Den blev i egentligste Forstand hans politiske Hjertesag. Derfor udløste den Gang paa Gang den bundne Varme i hans Sjæls Dybder. Ogsaa her klaredes Vejen og Maalet først gradvis for ham, indtil han tilsidst valgte Ejdergrænsen som Kampens Maal. Med dyb Bekymring iagttog han Christian den Ottendes nationalt neutrale Helstatspolitik, der for hans Blik kun kunde tage sig ud som en Slaphed, der gav Sønderjylland og Danskheden dér til Pris for Slesvigholstenismens Fortrykningsværk. Regeringens Kursvending i 1846 hilste han vel med Tilfredshed, men han var sikkert klar over, at den indtraf for sent, til at Konflikten mellem de to Folk kunde jævnes ad fredelig Vej.

Over for den truende Fremtid søgte han Tilslutning til det øvrige Norden, og ligesom han havde taget Føringen i den nationale Sag, saaledes gjorde han det ogsaa ofte i den skandinaviske. For nogen bestemt politisk Nordisme vides han ikke at have taget Ordet. Det var den aandelige Sammenslutning, Følelsen af national Solidaritet, der for ham udgjorde det idémæssige Grundlag; men — det var han sikker paa — kunde den Aand blot vinde frem, saa vilde Norden tillige være politisk rustet til at afvise alle Trusler — ogsaa Truslen fra Syd.

Saaledes var da, som Clausen selv siger, de tre Interesser: Forfatningsfrihed, Danskhed og Skandinavisme de bærende Grundpiller for hans »statsborgerlige« Livsværk og tillige »de Grænse-skel«, inden for hvilke han i det store og hele holdt sig.⁵ Selv synes han ikke at regne som Led af denne Virksomhed sit energiske kirkepolitiske Arbejde for en saadan Reform af det kirkelige Styre, at kirkelige Synspunkter kunde blive afgørende i kirkelige Spørgsmaal. Vel var det for-gæves, men det bør i det mindste nævnes her for at fuldstændiggøre Billedet af Roskilde Stænders anden store Præsident og nævnes Side om Side med hans Skolepolitik og den positive sociale Holdning, han indtog over for Husmændenes og Fæstebøndernes kummerlige Kaar.

I Historien er han gaaet over — ikke som den største men som en af de store Nationalliberale; men selv holdt han sig reserveret og fornemt tilbage fra alt formelt Partivæsen, styrende sin Kurs efter sit eget Kom-pas nøjagtigt paa samme Maade, som han gjorde det i sin Teologi. Hver-ken Kongegunst eller Folkestemning kunde holde ham tilbage fra at følge og udtale, hvad der var hans Overbevisning og hans Samvittigheds Bud, og med Hovedet koldt men Hjertet varmt arbejdede han utrætteligt paa at realisere, hvad der saaledes for ham var blevet det rette og det sande.

⁵ Ibi 316, 313.

Som senere Perioder i Danmarks Historie er blevet henholdsvis Godsejerens, Bondens og Arbejderens, saaledes var Perioden mellem Enevælde og Folkestyre Akademikerens. Og Clausen var Akademikeren fremfor nogen; men han var det med den sande Akademikers Bevidsthed om de Pligter, der skyldes Folk og Fædreland.

Kapitel XIV

KUNSTENS VERDEN

Det kan synes utroligt, men selv i disse krævende Aar tillod Clausens enorme og omfattende Arbejdskraft ham fortsat baade at interessere sig for Maler- og Billedhuggerkunst og at gøre en aktiv Indsats for disse Kunstarters Trivsel. Men først et Par Ord om *Thorvaldsens Død*.

Aftenen den 24. Marts 1844 blev uforglemmelig for Clausen. Med Collin, Freund, Schouw, Thiele og Baronesse Stampe stod han ved Sengen paa Charlottenborg, hvor Thorvaldsen var blevet bragt hen som Lig fra Teatret. »Vi saa Fredsengelen, saa skøn som han selv har fremstillet os den, svæve om den høje Pande, tillukke det lyse Øje«, udtalte Clausen i sin Tale ved Thorvaldsens Kiste i Kunstakademiets Antiksal — en Tale, der ved sin hele gennemarbejdede klassiske Form ligesom synes inspireret af den store Mesters Værker. Beundrende karakteriserede han Thorvaldsen som »Danmarks største Mand, vor Tidsalders største Kunstner«, og personligt kunde han aflægge Vidnesbyrd om »den ædle og elskelige Menneskelighed« i hans Person. Ikke mindst det sidste berettigede Clausen til ogsaa at være med, da Thorvaldsens Kiste fire Aar senere førtes fra Frue Kirke til det færdige Musæums Gaard, »hvor i den dybeste Stilhed Skaberen af den rige Skønhedsverden stedtes til Hvile midt i hans egen Skabning«.¹

Den »Raahedstilstand«,² hvori Universitetsbygningens Indre befandt sig, var Clausen en stadig Torn i Øjet. Han stod jo forrest blandt dem, der mente, at det hørte til de betydningsfuldste Fremskridt i Civilisationen, at Kunsten atter begyndte mere og mere at optages i Kredsen af Genstande for offentlig Foranstaltning, at det mere og mere blev erkendt, at et væsentligt Led manglede i Udviklingen af aandelig Sans og aandeligt Liv, hvor Kunstens Frembringelser ikke gjaldt for andet og

¹ Taler, holdte ved forskellige Lejligheder S. 132—36; Optegn. 291—92. ² Clausen, Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed S. 176. Til det følgende jvfr. Universitetsarkivet, Pakke indeholdende Papirer vedrørende Dekorationsarbejdet i Universitetsbygningens Forhal og Festsal, Nr. 204, og Optegn. 238—41.

mere end Øjenlyst og forfængelig Luksus, og at navnlig Videnskab og Kunst var kaldede til at arbejde sammen og understøtte hinanden som nærbeslægtede aandelige Magter. I Overensstemmelse med dette Syn maatte han finde det af største Betydning, at Københavns Universitet efter at have bestaaet i 300 Aar uden synlig Berøring med de skønne Kunster omsider blev sat i Stand til at gøre Forbindelsen af Kunst og Videnskab til synlig Virkelighed, saa at det som Landets første videnskabelige Stiftelse kunde træde frem med det første Eksempel paa en kunstnerisk Udsmykning af særlig Art.³

Ved den tidligere nævnte kgl. Resolution af 23. April 1836 var det af økonomiske Grunde blevet bestemt, at det forestaaende Dekorationsarbejde skulde stilles i Bero, og at Dekorationen af Vestibulen i alt Fald ikke maatte iværksættes, førend Festsalens Dekoration var udført. Imidlertid var det ved samme Resolution blevet forudsat, at der paa de to Pjedestaler ved Opgangen til Trappeløbene skulde anbringes Statuer af henholdsvis Apollo og Minerva.⁴ Den 26. August 1841 kunde Clausen derfor sende H. V. Bissen følgende Brev umiddelbart før dennes Afrejse til Rom: »Jeg er af Konsistorium bemyndiget til at anmode Dem om at overtage Modelleringen af tvende Statuer for Universitetsbygningens Vestibule: Apollo Musagetes og Minerva... Kan De blot vinde Tid til at tage Lokalet, som til hver Tid vil findes aabent, i Øjesyn for at bestemme Figurernes Størrelse, tør jeg haabe, at De i Rom vil finde Lejlighed til Udførelsen. Naar De da i sin Tid vil underrette mig om Arbejdets Fremgang, maatte det komme i nærmere Overvejelse, om der skulde være Lejlighed til at se dem udført i terra cotta, eller om man maa lade sig nøje med Gibs. Hjemsendelsen kunde maaske ske i Forbindelse med de Thorvaldsenske Sager. Det er Dem muligen bekendt, at Constantin Hansen og Hilker har i Forening i Rom beskæftiget sig med Planer til Vestibulens Dekoration, og jeg haaber, de vil komme til Udførelse ved Hilkers forestaaende Hjemkomst.«⁵ 1843 paabegyndte Bissen Arbejdet, der blev noget dyrere end beregnet, saa Universitetet kunde ikke strække sig videre end til Statuernes Udførelse i Gibs. Men Studenterne modtog med megen Beundring den unge Kunstners Værker. Ved en festlig Sammenkomst til hans Ære, hvori selvfølgelig ogsaa Clausen deltog, foreslog derfor cand. theol. Troels Smith, at de studerende skulde bevidne Bissen deres Tak ved at tilvejebringe Midlerne til Statuernes Udførelse i Marmor; og det lykkedes virkelig at bringe denne Plan til Udførelse.⁶

Men Clausen vilde ikke lade sig nøje med Bissens Statuer. I det oven-

³ Jvfr. Clausens Andragende til Konsistorium af 31. Decbr. 1847; Fædr. Forh. S. 634f.

⁴ Jvfr. Selmers Universitetsaarbog 1837 S. 124. ⁵ K. B. ⁶ Jvfr. Selmers Aarvog 1843 S. 29, 151—53; »Fædrelandet« for 9. November 1843; om Bissens Arbejde jvfr. videre Ph. Weillbach, H. V. Bissen 1898. S. 43.

for citerede Brev omtaler han, at den unge Dekorationsmaler G. C. Hilker i Fællesskab med Constantin Hansen i Rom arbejdede med Udkast til Forhallens Dekoration, og at han nærrede Haab om disse Planers Virkeliggørelse.⁷ Det skulde imidlertid blive et Haab, for hvis endelige Opfyldelse han selv maatte virke. Ved kgl. Resolution af 22. December var der til Universitetsbygningens Forskønnelse stillet 600 Rdl. aarlig til Konsistoriums umiddelbare Disposition, og Clausen var blevet valgt til Eforus for denne Normalsum. Det var i denne Egenskab, han vistnok gennem Orla Lehmann som Mellemmand i flere Hold fik tilsendt de to Kunstneres Udkast,⁸ og de blev straks af ham indbragt for Konsistorium, der igen æskede Akademiets Dom. De blev — om ikke uden Forbehold — anbefalet her; men det skyldtes frem for alle Clausen, at Sagens Afgørelse trods megen Talen frem og tilbage ikke trak alt for meget i Langdrag. Ved kgl. Resolution af 7. Juli 1843 blev saaledes Konsistorium bemyndiget til at approbere Planerne, ligesom ogsaa Bestemmelsen om Solennitetssalens Fortrin blev ophævet.⁹

I 1844 var alt rede til Arbejdets Paabegyndelse, og i Løbet af de følgende ni og et halvt Aar fuldførtes den hele Frescodekoration. Men Sagen maatte hele Tiden kæmpe med mange Vanskeligheder, først og sidst dog finansielle. Der forestod jo dengang tillige de bekostelige senere udførte Bygningsarbejder: Bibliotek, Observatorium, Kemisk Laboratorium og Zoologisk Musæum, og adskillige med Kvæstor i Spidsen ansaa disse Bygninger for nødvendigere end kostbare Dekorationsarbejder. Clausen, der ved det overtagne Efori var kommet til at indtage Stillingen som Mellemmand mellem Konsistorium og de to Kunstnere, holdt derimod bestemt paa, at en Anvendelse af Kunst hørte aldeles væsentlig med, førend man kunde tale om Universitetsbygningens Fuldførelse.¹⁰ Sidst i 1847, da Loftet og Hovedvæggen stod færdige, truede hele Arbejdet for Alvor med at skulle gaa i Staa paa Grund af Sammenstødet mellem de æstetiske og de pekuniære Interesser. Clausen var dog heller ikke nu til Sinds at give efter. I en Skrivelse til Konsistorium angreb han kraftigt »den afgjorte Uvilje« mod den Indgang, der for første Gang var aabnet Kunsten ved Københavns Universitet, og opfordrede det til over

⁷ Til det følgende jvfr. Wilh. Lorenzen, Maleren Hilker 1908 S. 36ff, 44ff og Emil Hannover, Maleren Constantin Hansen 1901 S. 98ff, 113ff. ⁸ Lehmann havde i Rom sluttet Venskab med Constantin Hansen. Om dette Venskabs Fortsættelse jvfr. Henny Glarbo, En Brevveksling mellem Maleren Constantin Hansen og Orla Lehmann 1943. Lehmann søgte ud fra sin romantiske Idealisme at tilskynde Constantin Hansen til at skabe en speciel nordisk Billedsymbolik paa Grundlag af den nordiske Mytologi, »som i Skønhed og Poesi staar ved Siden af den græske og ved en filosofisk-dybsindig, kunstnerisk-genial Udvikling endog kan og vil føres højt over den«. Tilskyndelsen var dog forgæves, da Hansen med Rette ansaa den nordiske Mytologis Emner som umulige at arbejde med. ⁹ Selmers Aarvog 1842 S. 30; ibi. 1843 S. 25—29. ¹⁰ Jvfr. Clausens Skrivelse til Konsistorium af 10. Marts 1844; Fædr. Forh. S. 626f.

for Kvæsturen i denne Sag at indtage en Stilling, der var det værdigt.¹¹ Dette »Andragende« eller rettere sagt denne Tordentale forfejlede ikke sin Virkning. Flertallet i Konsistorium udtalte sig for, »at en Afbrydelse af det saa vidt fremrykkede kunstneriske Arbejde maatte betragtes som aldeles forkastelig«, og i M o n r a d s Ministerium, der netop nu afløste Universitetsdirektionen, fandt denne Anskuelse fuldkommen Billigelse, og saaledes lykkedes det da endelig at faa hele Vestibulen færdig. Med Rette og med Stolthed kunde Clausen skrive i sine »Optegn.«, at »i 1853 stod Universitetsbygningen med en kunstnerisk Udstyrelse, som er uden Sidestykke i Hovedstaden«. ¹² Havde han ikke selv kunnet yde Bidrag til Hilkers og Constantin Hansens rent kunstneriske Bedrift, »den sidste store samlede Ydelse af den antikiserende Malerkunst, den pompøse og fuldtonende Slutningsakkord, hvormed denne Retning inden for dansk Kunst klinger ud og dør«, som der er sagt om den,¹³ saa havde han dog paa anden Vis gjort en i højeste Grad paaskønnelsesværdig Indsats: Han havde sørget for, at der blev Mulighed for denne Bedrifts Udførelse.

Mindst lige saa store Anstrengelser kostede det at faa U n i v e r s i t e t e t s O m g i v e l s e r bragt i sømmelig Stand. Sløjfningen af Kirkegaarden, der før 1807 omsluttede Frue Kirke, havde kun ført til, at den derved fremkomne frie Plads »om Sommeren laa hen som en Flyvesandsflade, om Vinteren som et Morads«. ¹⁴ Allerede i 1835 havde Kirkens Præster med Understøttelse af Konsistorium andraget om, at Pladsen mellem Kirken og Universitetet maatte blive spærret for kørende og ridende; men Kancelliet havde i Henhold til Politidirektørens og Magistratens Erklæringer maatte anse en saadan Spærring for »betænkelig«. Da Kancelliets Svar imidlertid ikke var motiveret, havde Clausen paa ny fremdraget Sagen i Konsistorium, der overdrog dens videre Behandling til et Udvalg, der foruden af Clausen bestod af B o r n e m a n n og S i b b e r n, og som under 1. Februar 1837 atter henvendte sig til Kancelliet med et lignende Andragende, men ogsaa denne Gang uden Resultat. ¹⁵ Men Clausen var jo ikke saadan at stoppe, naar han havde sat sig noget for. »Ved den sejgeste Udholdenhed«, som han selv bagefter maatte beundre, blev han ved at arbejde for denne Sag, hvorunder det paa mange Maader kom ham til Støtte, at han kunde tage sine lokale Erindringer til Hjælp; det var jo hans Barndoms Legeplads, hvorom Striden stod. Omsider blev det i 1847 af Kancelliet overdraget til Konsistorium at søge det vanskelige Spørgsmaal ordnet. Som selvskrevet Medlem traadte Clausen her sammen med Politidirektøren og Repræsentan-

¹¹ Clausens Andragende til Konsistorium af 31. December 1847; Fædr. Forh. S. 633—41.

¹² Optegn. 239. ¹³ Wilh. Lorenzen, anf. Skrift S. 45. Desværre viste det sig senere, at Frescodekorationen ikke kunde taale Gasbelysningen, saa hele Arbejdet maatte restaureres, Constantin Hansens Billeder af A. Jerndorff, Hilkers Dekorationer af C. Aagaard.

¹⁴ Universitetets Virksomhed S. 185. ¹⁵ Jvfr. ibi. S. 185—89.

ter for Magistrat og Borgerrepræsentation; men halvandet Aar gik hen, uden at der blev mærket Tegn til Kommissionens Eksistens. Der udkrævedes intet mindre end en Grundforandring i samtlige Bestyrelsesforhold, for at det ønskede Resultat kunde blive naaet. I Begyndelsen af 1849 bragte Clausen derfor paa ny Sagen paa Bane, og nu fandtes pludselig alle Parter enige om at erkende Vægten af de for Forslaget talende Grunde. Helt efter Clausens Ønske gik det dog ikke. Som ledende Medlem af Komitéen til Hovedstadens Forskønnelse (jvfr. nedenfor) havde han været med til at foreslaa, at der rundt om Kirken skulde plantes en dobbelt Række af Pyramidepopler, alt i den udtrykkelige Hensigt at skjule Kirken, hvis Arkitektur han jo ikke var nogen Beundrer af, og at der mellem denne og Universitetet skulde indrettes et Haveanlæg. Myn-dighederne holdt imidlertid paa, at Pladsen skulde brolægges, og herved blev det; til Gengæld gik de med til, at den blev spærret for Vognfærd-sel. Saaledes kunde da Clausen endelig paa sine gamle Dage »med en egen Tilfredsstillelse gaa over den fredede og zirlig brolagte Kirke-plads«. ¹⁶

Paa Københavns Gader kunde man vel under Christian den Ottendes Regering møde Mænd som Grundtvig, Mynster, Søren Kierkegaard, Oehlenschläger, H. C. Andersen, Ørstederne og Thorvaldsen for blot at nævne et lille Udpluk af »Guldalderens« store Navne; men man kunde rigtignok ogsaa møde ganske andre ubehagelige Ting. En K o m i t é til H o v e d s t a d e n s F o r s k ø n n e l s e sammentraadte derfor i 1841, og ogsaa her var det Clausen, der havde taget Initiativet. Med sit aabne Blik for Skønheden og med sine Indtryk fra Rejserne i Udlandet stødtes han stærkt af Smudset og Urenligheden i det gamle København inden for Voldene. Det var et Par Artikler i »D a n s k F o l k e b l a d« 1841, der gav Anledning til Komitéens Dannelse. Hverken med Hensyn til male-risk Beliggenhed eller med Hensyn til kunstnerisk Udstyrelse kunde København tage mod de hyppige Lovtaler over dens Skønhed, der var blevet et helt Mundheld, fastslog han her. Paa den anden Side vilde han ingenlunde benægte, at Byen udgjorde et Hele, der efterlod »et har-monisk og veldædigt Indtryk, som snarere vandt end tabte ved Genta-gelse«; men der trængtes under alle Omstændigheder til »forskønnende Omhu og Pleje«. At der hertil skulde udfordres store Kapitaler, var blot en Fordom. »Det smagfulde er ikke altid kostbart, saa lidt som det kost-bare altid er smagfuldt«. Og saa rystede han en hel Posefuld af Forslag frem til Overvejelse: om en anstændig Forbindelse af Byen med dens Forstæder, om prydende Anlæg paa Voldene og Fæstningens Glacier, om Omdannelse af Esplanaden og Toldboden, om Forandring af Skt.

¹⁶ Jvfr. Optegn. 240f; »Dansk Folkeblad« 1841 Nr. 62; Meddelelser ang. Københavns Universitet 1849—56 S. 966ff; Villads Christensen, København 1840—57 (1912) S. 39.

Annæ Plads fra et Stenoplæg og Stenhuggerværksted til et Alléanlæg, om en anstændigere Udstyrelse af Halmtorvet, om Forskønnelse af Kongens Have, om Beplantning paa passende Steder i Byen o. s. v.¹⁷ Komitéen, der som sagt blev den første Følge af disse Indlæg, blev sammensat efter alle Regler: Overpræsidenten, Formanden for Borgerrepræsentationen, Chefen for Ingeniørkorpset og Repræsentanter for Gejstligheden, Kunstakademiet og Universitetet. Den afstedkom en Uendelighed af Skriverier,¹⁸ men udrettede ellers kun lidt, skønt Mænd som Prof. H e t s c h og Slotsgartner R o t h e, i hvilken sidste man fandt en kyndig og virksom Medarbejder, var utrættelige i at arbejde for dens Formaal og teknisk udforme Clausens mange Forslag. Skylden for det ringe Resultat laa dels i den store Mængde af Autoriteter, der skulde spørges selv ved de mindste Anliggender, og som med Skinsyge vaagede over deres Myndighed; dels var Overpræsident Kierulff ikke den rette Mand til at gaa i Spidsen for et saadant Foretagende. »Skønt han ikke var uvillig til at sætte nye Sager i Bevægelse, var det dog kendeligt, at han med ganske anden Tilfredsstillelse udførte Begravelsesakten«, skriver Clausen.¹⁹ Og endelig var der heller ikke i Befolkningen nogen rigtig Forstaaelse for disse Ting; man har vistnok følt Komitéens mange udmærkede Idéer som en Plage; betegnende er det, at en Mand som T s c h e r n i n g omtaler den som »Stadens Forskønnelsesdæmon«.²⁰ To Spor af Virksomheden kan vi dog glæde os over den Dag i Dag: Alléerne paa Skt. Annæ Plads og Spadserestierne paa Esplanaden og Voldenes Bastioner. Da der ikke var Udsigt til at realisere andre Planer, gik Komitéen efter faa Aars Forløb fra hinanden. Clausen havde her været forud for sin Tid; men det er jo ikke de ringeste, der er det. Senere Tider har givet ham Op-
rejsning ved at føre en Række af hans Udkast fra Papiret over til Virkeligheden.

Ogsaa af den Grund hører Clausens Buste foran Universitetet med Rette hjemme i det københavnske Gadebillede. Var han hele Danmark en god Søn, var han i ikke mindre Grad sin By en god Borger.

¹⁷ Dansk Folkeblad 1841 Nr. 62—63; Fædr. Forh. 649—66; jvfr. hermed og til det følgende Optegn. 241—43 og Villads Christensen, anf. Skrift S. 28f, 34, 39, 61, 87, 172, 207.

¹⁸ Komitéens Arkiv synes at være gaaet tabt; det findes i hvert Fald ikke i Stadsarkivet, lige saa lidt som den nuværende Forskønnelsesforening er i Besiddelse af det. (Skriftlig Meddelelse fra Københavns Stadsarkiv). ¹⁹ Optegn. 242. ²⁰ Til Athenæums Medlemmer S. 2.

FAMILIETAVLE

Henrik Georg Clausen (1759—1840), gift 1789 med *Sofie Magdalene Schiern* (1769—1817).
Deres 7 Børn:

1. *Pauline Christine* (1791—1840), g. 1819 m. Landskriver i Holsten *Karl Theodor Eckermann* (1779—1849).
2. *Henrik Nicolai* (1793—1877), g. 1821 m. *Birgitte Franciska Swane* (1797—1875).
3. *Julie Annette* (1795—1887), g. 1814 m. Varemægler *Lars Swane* (1790—1874).
4. *Carl Gottlieb* (1797—1861), g. m. *Frederikke Schiern* (1798—1873).
5. *Sofie Georgia* (1799—1875) g. 1822 m. Biskop *Peter Christian Stenersen Gad* (1797—1851).
6. *Emil Theodor* (1802—51), g. 1. 1833 m. *Marie Elise Storm* (1810—35) og 2. 1838 m. *Elisabeth Monrad* (1813—92).
7. *Ludvig August* (1805—23).

Henrik Nicolai Clausen og *Birgitte Franciska Swane*.

Deres 5 Børn:

1. *Henrik Georg* (1825-1902) Skovrider paa Hvidkilde paa Fyen, g. 1852 m. *Sara Jeanette Smith* (1826—82).
2. *Johanne Marie* (1827—29).
3. *Johannes* (1830—1905), Biskop over Aarhus Stift, g. 1857 m. *Charlotte Laurentze Margrethe Frimodt* (1833—1902).
4. *Sofie Magdalene* (1832—1908), g. 1857 m. Sognepræst *Jens Christian Rudolph Frimodt* (1828—79).
5. *Johanne Marie Elisabeth* (1839—1918).

Jvfr. H. N. Clausen Gad, Stamtavle over Familien Clausen, 2. Udg. 1896 S. 32ff. Supplerende Oplysninger er venligst meddelt mig af Malerinden Charlotte Frimodt.

KILDE- OG LITTERATURFORTEGNELSE

TRYKT:

- Afzelius, A.*: Blad ur en Dagbok under Studentfärden til Köpenhamn. 1846.
- Albeck, G.*: Grundtvig og Norden. 1942.
- Ammundsen, V.*: Søren Kierkegaards Ungdom. 1912.
- Andersen, F. V.*: En Afsked, i Teol. Tidsskrift 1904.
- Andersen, J. Oskar*: B. F. Rønnes Liv, i D. M. S.s Festskrift 1921.
- , Om »Kirkens Genmæle« 1825, i Dansk Kirkeliv 1925.
- , H. N. Clausen og hans Bog, i Teol. Tidsskrift 1926.
- Andersen, Vilh. og Petersen, C. S.*: Illustreret dansk Litteraturhistorie III. 1924.
- Arentzen, K.*: Fra yngre og ældre Dage. 1886.
- Arildsen, Skat*: Biskop H. L. Martensen I. 1932.
- , To tyske Teologers Københavnsbesøg, i Kirken 1934.
- , Bidrag til H. N. Clausens Livshistorie, i Personalhist. Tidsskr. 1935.
- , H. N. Clausen og Kunsten i København, i Hist. Medd. om Kbh. 1935.
- , Bidrag til Belysning af Forholdet mellem Teologerne H. N. Clausen og Pet. Erasm. Müller, i Personalhist. Tidsskr. 1936.
- Arnesen-Kall, B.*: Livserindringer 1889.
- Baden, G. L.*: Den protestantiske Kirkes Forhold til Staten. 1828.
- , Dr. Morten Luthers Religionsreformation. 1837.
- Balle, N. E.*: Tale ved Bispevielsen 2. Novemb. 1806, i Teol. Maanedsskr. 1807.
- Barfod, Fr.*: H. N. Clausen, i Skandinavisk Folke-Kalender 1844.
- Begtrup, H.*: Grundtvigs kristelige Opvækelse. 1899.
- , Grundtvigs kirkelige Syn 1825. 1901.
- , Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. I. 2. Udg. 1917.
- Berättelse om Studenttågen til Lund och Köpenhamn 1845, udg. af Uppsalastudenternes Direktion.
- Birkedal, V.*: Personlige Oplevelser I. 1890.
- Bobé, L.*: Rom og Danmark gennem Tiderne II. 1937.
- Boisen, L.*: Emil Theodor Clausens Minde. 1851.
- Boisen, P. O.*: Forslag til Forbedring ved den offentlige Gudstjeneste. 1805.
- Borchsenius, O.*: Litterære Feuilletoner. 1880.
- Briem, J. G.*: Selvbiografi, udg. af B. Kornerup i Kh. S. 6. R. I.
- Brammer, G. P.*: Ungdomsliv. 1884.
- Brandes, F.*: Geschichte der ev. Union in Preussen. 1872.
- Bruun, C. og Fenger, L. P.*: Thorvaldsens Musæums Historie. 1892.
- Bøgh, N.*: Erindringer af og om J. A. Jerichau. 1884.
- Christensen, C.*: J. F. Schouw. 1923.
- Christensen, V.*: København 1840—57. 1912.
- Christian VIII*: Dagbøger og Optegnelser I, udg. af A. Lindvald 1943.
- Clausen, C. G.*: Om Prof. H. N. Clausen som Broder betragtet. 1846.
- Clausen, H. G.*: Prædikener. 1795.
- , Prædikener holdne i Frue Kirke. 3. Op-
lag 1813.
- , Prædikener med Hensyn til Tidsom-
stændighederne. 1813.
- , Prædikener, udgivne med Hensyn til
Reformations-Jubelfesten i Aaret 1817.
1817.
- Clausen, H. N.*: De indole et genio discipli-
næ veteris ecclesie christianæ, i Videns-
skabelige Forhandlinger ved Sjællands
Stifts Landemode 1816.
- , De Argumento, quod ex eo etc., i Teol.
Bibliotek XI. 1817.
- , Apologetæ ecclesie christianæ ante-
theodosiani, Platonis ejusque philoso-
phiæ arbitri. 1817.
- , Oratio, quam in Lectoratu Theologiæ
adeundo dixit, i Nyt teol. Bibl. I. 1821.
- , Kritik og Fremstilling af Underbegre-
bet, Nyt teol. Bibl. I. 1821.
- , Katolicismens og Protestantismens Kir-
keforfatning, Lære og Ritus. 1825.
- , Erklæring i Anledning af Striden med
Grundtvig, i Dansk Litteraturlid. 1827.
- , Erklæring, ang. Sagen med Lindberg,
i Dansk Litteraturlid. 1830.
- , Sendebreve til Stiftsprovst R. Møller,
i Nyt teol. Bibl. X og XII.

- Clausen, H. N.*: Fornøden Erklæring ang. Provst Engelbreth, i *Nyt teol. Bibl.* XIII.
- , Sendebrev til Prof. Jens Møller, i *Nyt teol. Bibl.* XVI.
- , Fortsatte Bemærkninger om Brugen af Ordene Supernaturalist og Rationalist, i *Nyt teol. Bibl.* XVII.
- , Den teologiske Partiaand 1830.
- , Om Injuriantens og den Injurieredes Stilling i Danmark. 1831.
- , Aurelius Augustinus Hipponensis. 1827.
- , Quatuor evangeliorum tabulæ synopticae. 1829.
- , Festrædikener. 1836.
- , Populære Foredrag over Reformationen 1836.
- , Historisk Fremstilling af Københavns Universitets Virksomhed i Rektoratet 1837—38. 1839.
- , Henrik Georg Clausens Eftermæle. 1840.
- , Det nye Testaments Hermeneutik. 1840.
- , Under hvilken Form maa den reviderede Liturgi ønskes indført? 1841.
- , Udvikling af de kristelige Hovedlærdomme. 1844.
- , Om Bestyrelsen af Kirke og Skole i Danmark. 1844.
- , Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab. 1845.
- , Taler, holdte ved forskellige Lejligheder. 1848.
- , Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid. 1859.
- , Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. 1877.
- , Fædrelandske Forhold og Anliggender, udg. af Johs. Clausen 1881.
- , Kirkelige Forhold og Anliggender, udg. af Johs. Clausen 1885.
- , Af min Rejsedagbog, udg. af C. S. Petersen 1918.
- , Breve til N. Clausen-Bagge, udg. af N. Clausen-Bagge i Lolland-Falsters hist. Samfunds Aarboeg 1921—22.
- Clausen, J.*: Skandinavismen. 1900.
- , Bidrag til Trykkefrihedsselskabets Historie, i *Hist. Tidsskr.* 7. R. VII.
- Clausen-Bagge, N.*: Clausen-Slægtens Historie. 1939.
- Collin, E.*: H. C. Andersen og det Collinske Hus. 1882.
- Courrosa, Asper*: En Silhouetteur. 1853.
- Dalberg, C. og Plum, G.*: Metropolitanskolen gennem 700 Aar. 1916.
- Engelbreth, W. F.*: Dr. Morten Luthers Forsvar. 1825.
- , Sendebrev til Prof. Clausen. 1834.
- Engelstoft, L.*: Universitets- og Skoleannaler. 1808.
- Engelstoft, P.*: Haandbog i Danmarks politiske Historie 1814—1932. 1932.
- Estrup, H. F. J.*: Samlede Skrifter I. 1851.
- Fabricius, K.*: Sønderjyllands Historie IV. —, Regensen. 1925.
- , Chr. Paulsen, i Engelstoft XVIII.
- Fenger, J. F.*: Det sydvestsjællandske Broderkonvent. 1890.
- Fibiger, J.*: Mit Liv og Levned, udg. 1898 af K. Gjellerup.
- Fich, L.*: Domprovsten i Roskilde, Mem. og Breve X.
- Fichte, J. G.*: Sämmtliche Werke VII. 1846.
- Forchhammer, J.*: Blade af Disputerselskabets Lycæums Historie, i *Musæum* II. 1893.
- Forhandlinger ved de skandinaviske Naturforskeres femte Møde. 1847.
- Føns, P. og Rindom, E.*: Københavns Universitet 1929
- Gad, H. N. C.*: Stamtavle over Familien Clausen. 1896.
- Gebauer, J. H.*: Christian August. 1910.
- Grundtvig, N. F. S.*: Bibelske Prædikener. 1816.
- , Kirkens Genmæle. 1825.
- , Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige. 1826.
- , Om Religionsfrihed. 1827.
- , Om Daabspagten. 1832.
- , Sognebaandets Løsning og Prof. Clausen. 1834.
- , Frisprog mod Hr. Biskop Mynsters Forslag. 1839.
- , Mands Minde, udg. af Svend Grundtvig. 1877.
- , Breve fra og til I—II, udg. 1924—26 af G. Christensen og S. Grundtvig.
- Hammerich, P. F. A.*: Et Levnedsløb. 1882.
- Hannover, E.*: Maleren Constantin Hansen.
- Hansen, J.*: Optegnelser, i Sønderjydske Aarboeg 1904.
- Hauch, C.*: Minder fra min Barndom og Ungdom. 1867.
- Hauge, S.*: Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed. 1944.
- Haym, R.*: Die romantische Schule. 1914.
- Heiberg, J. L.*: Om Filosofiens Betydning. 1833.
- Helveg, L. H.*: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen II. 1883.

- Hersleb, S. B.*: Lærebog i Bibelhistorien. 1812.
- Hertel, L.*: H. W. Hertel. 1897.
- Himmelstrup, J.*: Sibbern. 1934.
- Hjort, P.*: Udvalgte Breve til P. Hjort I—II, 1867—69.
- Hjort, W.*: N. G. Blædel. 1881.
- Holm, P. E.*: Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat 1784—99. 1888.
- , Danmark-Norges Historie 1720-1814. VI.
- Holmquist, H.*: Kirkehistorie III, 2. Udg. ved J. Nørregaard. 1940.
- Hostrup, C.*: Erindringer fra min Barndom og Ungdom. 1891.
- Høffding, H.*: Danske Filosofer. 1919.
- Jensen, H.*: De danske Stænderforsamlingers Historie I—II, 1931—34.
- Jessen, F. v.*: Danske i Paris I—II. 1938.
- Jørgensen, A. D.*: Danmarks Riges Historie Via.
- Jørgensen, E.*: Caspar Paludan Müller, i Hist. Tidsskr. 9. R. V.
- Jørgensen, T. G.*: A. S. Ørsted. 1933.
- Koch, Hal.*: Danmarks Kirke gennem Tiderne. 1939.
- Koch, L.*: Biskop N. E. Balle. 1876.
- , Den danske Kirkes Historie 1801—54. I—II, 1879—83.
- Kornerup, B.*: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. 1930.
- , P. Krog-Meyer, i Engelstoft XV.
- Kornerup, W.*: En Københavners Meddelelser om sit Hjem og sin By 1820—50. Mem. og Breve XLII.
- Krog-Meyer, P.*: Lærebog i den kristelige Religion og Sædelære. 1818.
- Kunstforeningen i København, udg. af Bestyrelsen 1864.
- Larsen, J.*: Den danske Folkeskoles Historie. 1899.
- Lauridsen, P.*: Da Sønderjylland vaagnede I—VIII. 1909—18.
- Lehmann, E.*: Romantik og Kristendom. 1910.
- Lehmann, O.*: Efterladte Skrifter. 1872—73.
- Liebenberg, F. L.*: Nogle Optegnelser. 1894.
- Lindberg, J. C.*: Hvad er Kristendom i Danmark. 1826.
- , Den kgl. Lands-Overrets samt Hof- og Stadsrets Kendelse og Dom. 1826.
- , Er Prof. H. N. Clausen en ærlig Lærer. 1830.
- Lorenzen V.*: Maleren Hilker. 1908.
- , Vor Frue Kirke. 1927.
- Lund, H. C. A.*: Studenterforeningens Historie I—II. 1896—98.
- Madsen, K.*: Kunstens Historie i Danmark. 1907.
- Madvig, J. N.*: Livserindringer. 1887.
- Marezoll, J. G.*: Andagtsbog for Fruentimmer, oversat 1794 af F. H. Guldberg.
- Martensen, H. L.*: Af mit Levnet I—III. 1882—83.
- Matzen, H.*: Københavns Universitets Retshistorie II. 1879.
- Meinecke F.*: Das Zeitalter der deutschen Erhebung. 1906.
- Meier, F. J.*: Efterretninger om Billedhuggeren J. Wiedewelt. 1877.
- Meisner, H.*: Schleiermacher als Mensch. 1923.
- Molbech, C.*: Lund, Uppsala, Stockholm. 1844.
- Mynster, C. L. N.*: Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid. 1875.
- Mynster, J. P.*: Blandede Skrifter I—VI. 1852—57.
- , Meddelelser om mit Levnet. 1854.
- , Betragtninger over de kristelige Trosælrdomme. 1833.
- , Breve til Engelbreth, i Kh. S. 4. R. IV.
- , Visitationsdagbøger, udg. af B. Kornerup. 1937.
- Müller, P. E.*: Kristeligt Moralsystem. 1808.
- , Kristelig Apologetik. 1810.
- , System i den kristelige Dogmatik. 1826.
- Møller, J.*: Optegnelser, udg. af H. F. Rørdam i Kh. S. 4. R. IV.
- Møller, R.*: Rationalismen i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen, i Nyt teol. Bibliotek IX.
- Neiiendam, M.*: Chr. Bastholm. 1922.
- , Frikirker og Sekter. 2. Udg. 1939.
- , H. N. Clausen (som Teolog), i Engelstoft V.
- Neergaard, N.*: H. N. Clausen (som Politiker), i Engelstoft V.
- Nielsen, F.*: Minder. 1881.
- Nielsen, Fr.*: Karakteristiker og Kritiker. 1884.
- , Romerkirken I. 1876.
- , H. N. Clausen, i Bricka III.
- Nissen, J.*: Ti Levnedsløb. 1919.
- Nygård, F.*: J. C. Lindberg. 1897.
- , Kristenliv i Danmark gennem 100 Aar 1741—1840. 1897.
- Nystrøm, E.*: J. C. Drewsens Erindringer og Breve, i Tilskueren 1912.

- Nørgaard, A.*: Grundtvigianismen I—II, 1935—36.
- Paulsen, Chr.*: Betragtninger over den danske Kirkes symbolske Bøger. 1826.
- , Über Volkstümlichkeit und Staatsrecht des Herzogtums Schleswig. 1830.
- Pavels, C.*: Dagbogsoptegnelser, udg. af C. P. Riis og Ludv. Daae.
- Ploug, H.*: Carl Ploug I. 1903.
- Plum, N. M.*: H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principer. 1908.
- , Symbolik. 1931.
- , Schleiermacher i Danmark, i Univ. Festskr. 1934.
- , J. P. Mynster som Kristen og Teolog. 1938.
- Rahbek, K. L.*: Erindringer I—V, 1824—29.
- Rasmussen, A.*: Reformationsjubilæet 1817. 1917.
- , Fr. Münster. 1925.
- Reinhard, C. E. F.*: Orla Lehmann. 1871.
- Rubin, M.*: Fra Frederik den Sjettes Tid. 1895.
- Rønning, F.*: C. J. Brandt. 1892.
- , N. F. S. Grundtvig I—IV. 1907—14.
- Rørdam, H. F.*: En gammel Præsteslægts Historie, i Kh. S. 3. R. I.
- Scharling, C. E.*: Teol. Afhandlinger, udg. af P. Scharling 1880.
- Scharling, C. I.* og *Dragsdahl, M. S.*: Henrik Scharling, 1936.
- Schjørring, J.*: Erindringer, i Aarvog for dansk Kulturhistorie 1895.
- Schleiermacher, Fr.*: Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern, herausgeg. von R. Otto 1899.
- , Über die Schriften des Lucas. 1817.
- , Der christliche Glaube. 1821—22. 2. Udg. 1830.
- , Hermeneutik und Kritik, herausgeg. von F. Lücke 1838.
- Schrøder, L.*: Ludvig Helveg. 1884.
- Schubert, H.*: Grundzüge der Kirchengeschichte. 3. Udg. 1906.
- Schultz, S.*: C. A. Jensen I—II. 1932.
- Schwanenflügel, H.*: J. P. Mynster I—II. 1900—01.
- Selmer, H. P.*: Københavns Universitets Aarvog 1838.
- Sibbern, F. C.*: Gabrielis' Breve I—II. 1826—50.
- , Breve fra og til I—II, udg. af C. L. N. Mynster. 1866.
- Skrondal, A.*: S. B. Hersleb, i Norsk biografisk Leksikon VI.
- Smith, D. P.*: Erindringer, i Kh. S. 3. R. IV.
- Steenstrup, J.*: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. 1889.
- Steffens, H.*: Was ich erlebte I. 1840.
- Stephan, H.*: Die Geschichte der ev. Theologie seit dem deutschen Idealismus. 1938.
- Stochholm, J. R.*: A. G. Rudelbach. 1875.
- Stähelin, R.*: W. M. L. de Wette. 1880.
- Biskop Jørgen Swane og hans Hustru. Mem. og Breve XLIII.
- Swane, L.*: Blade af en Familie-Krønike. Mem. og Breve XXXIX.
- Thiele, J. M.*: Thorvaldsen i Københ. 1856.
- , Af mit Livs Aarbøger, udg. af C. Dumreicher 1917.
- Thiesen, L.*: Vejviser.
- Topsøe, V. C. S.*: Politiske Portrætstudier. 1878.
- Torm, Fr.*: Nytestamentlig Hermeneutik. 1928.
- Tscherning, A. F.*: Efterladte Papirer I. 1876.
- Ussing, J. L.*: N. L. Høyen. 1872.
- , Af mit Levned. 1906.
- Vestergaard, R.*: Bidrag til Ehlers Kollegiums Historie. 1891.
- Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode 1816.
- Weilbach, P.*: H. V. Bissen. 1898.
- Werlauff, E. C.*: Erindringer af mit Liv. Mem. og Breve XIII.
- Wette, W. M. L. de.*: Über den Verfall der prot. Kirche in Deutschland, Reformationsalmanach 1817.
- Wiegand, A.*: A. Neanders Leben. 1889.
- Zahle, C. Th.*: Den danske Husmand. 2. Oplag 1910.
- Ørsted, A. S.*: Af mit Livs og min Tids Historie I—IV. 1851—57.
- Ørsted, H. C.*: Breve fra og til I—II. 1870.

—
 Af *Dagblade, Tidsskrifter* o. l. er følgende benyttet: Adresseavisen, Almuevennen, Allgemeine Hallische Literaturzeitung, Arkitekten, Berlingske Tidende, Corsaren, Dansk Folkeblad, Dansk Kirketidende,

Dansk Litteraturtidende, Dansk Ugeskrift, Evangelische Kirchenzeitung, Fædrelandet, Historisk Maanedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning, Historiske Meddelelser om København, Historisk Tidsskrift. Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik, Juridisk Arkiv, Juridisk Tidsskrift, Kirken, Kirkehistoriske Samlinger, Københavns-posten, Københavns Universitets-Journal, Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog, Lærde Efterretninger, Maanedsskrift for Litteratur, Magasin for Religionslærere, Neue Jenaische allgemeine Literaturzeitung, Neue Kieler Blätter, Nordisk Kirke-

tidende, Nordisk Tidsskrift for kristelig Teologi, Nordslesvigsk Søndagsblad, Ny Kollegialtidende, Nyeste Skilderi af København, Nyt Aftenblad, Personalhistorisk Tidsskrift, Röhrs Prediger-Bibliothek, Studier, Kritiker och Notiser, Sønderjydske Aarbøger, Teologisk Bibliotek, Teologisk Maanedsskrift, Teologisk Tidsskrift, Tidende for alm. dansk Skolelærerforening, Tidsskrift for Litteratur og Kritik, Tidsskrift for udenlandsk teologisk Litteratur, Tilskueren, Theologische Studien und Kritiken, Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie und Kirche, Zellers Theologische Jahrbücher.

UTRYKT:

Fra *Det kongelige Bibliotek*: Breve fra H. N. Clausen til
 P. Lemming, København 23. Juni 1818.
 Fr. Münter, Berlin 4. Marts 1819.
 B. Thorlacius, Rom 4. Januar 1820.
 Jens Møller, Rom 13. April 1820.
 Fr. Münter, Florens 15. Juli 1820.
 J. Bülow, Paris 16. Oktober 1820.
 Mine Herrer og medstuderende, Kbhvn. 13. September 1825.
 H. V. Bissen, Kbhvn. 26. August 1841.
 E. Kolthoff, Rom 6. Marts 1846.
 Chr. Paulsens Dagbøger.

Orla Lehmann, Kbhvn. 28. Novbr. 1840, 1. Oktbr. 1844 og 19. Oktbr. 1844.
 Det teol. Fakultets Tilhørerlister 1810-11, 1826-1838 (kun delvis bevarede).

Fra *Universitetsarkivet*: Teol. Eksaminationsprotokol 1811—14.
 Protokol for Pastoralseminariet 1818.
 Papirer vedrørende den teol. Doktorpromotion 1826.
 Papirer vedrørende Dekorationsarbejdet i Universitetsbygningens Forhal og Festsal.
 Album in quo inscribuntur nomina civium academicorum, qui theologiæ studium profitentur.

Fra *Rigsarkivet*: Breve fra H. N. Clausen til Hiort Lorenzen, Kbhv. 2. Decbr. 1842.

Fra H. N. Clausens *Privatarkiv* i Familiens Eje: Stambogen fra Studierejsen.

Da det ikke drejer sig om Udgiverarbejde, har jeg overalt anvendt en nutidig Ortografi.

NAVNEFORTEGNELSE

Henrik Nicolai Clausen er udeladt.

- Abrahamson, J. N. B. 236—38
 Adler, J. G. 364
 Afzelius, A. A. 419—20
 Algreen-Ussing, T. 239, 285, 367, 370, 379, 400
 Allen, C. F. 204
 Andersen, H. C. 79, 428
 Andersen, J. Oskar 40, 51, 66, 68, 71, 75, 93, 200

 Baden, G. L. 60, 233, 250
 Baden, J. 14, 24
 Baggesen, J. 57, 109
 Balle, N. E. 12, 17, 19
 Bang, O. L. 56
 Bang, P. G. 239, 267, 367, 371, 379—80, 386, 397, 406—10
 Barfod, F. 238, 280, 292, 318
 Basedow, J. H. 27
 Bastholm, C. 12, 15, 16, 179
 Beck, A. F. 266, 352
 Begtrup, H. 147
 Biering, C. H. 258
 Bindsbøll, G. 303
 Bissen, H. V. 306, 425
 Birkedal, V. 202, 336
 Blicher, S. S. 114
 Blædel, N. G. 261
 Bleek, F. 406
 Boisen, P. O. 13, 16, 236
 Boldich, P. C. 11
 Bombelles, L. Ph. 102
 Bornemann, F. C. 263, 402, 427
 Boye, J. 13
 Brandt, C. J. 260
 Briems, J. G. 124
 Brun, I. 102
 Bruun, M. 109
 Bræstrup, C. 417
 Brøchner, H. 266, 314, 318
 Brøndsted, P. O. 104
 Busk, G. 371
 Bülow, J. 80
 Bøggild, B. 318

 Calvin, 135, 245, 349
 Campe, J. H. 27
 Castenskjold, C. H. v. Grevenkop- 370

 Christensen, B. 381, 400, 404
 Christian VIII, 82, 102, 106, 319, 364—66, 384, 392, 394—95, 404—05, 407, 412—13, 415, 421, 423
 Christian August, 387
 Claudius, M. 22
 Clausen, Birgitte Franciska, født Swane 76, 110—11, 187
 Clausen, Carl Gottlieb 76, 189, 310—11
 Clausen, Christina, født Boldich 11
 Clausen, Emil Theodor 98, 111, 189, 311, 359
 Clausen, Gottlieb Ernst 26, 32
 Clausen, Henrik Georg 1—27, 33—35, 47—49, 50, 60, 66, 70—75, 102, 111, 180—82, 188, 194, 226, 232, 245—46, 304, 307
 Clausen, Johannes 70, 309, 359
 Clausen, Ludvig August 111
 Clausen, Sofie Magdalene, født Schiern 13, 21—22, 76—77
 Colbjørnsen, J. E. 12
 Collin, J. 298, 300—02, 424
 Consalvi, 100, 104, 107
 Cousin, V. 109

 Dalgas, J. 106
 Dalgas, S. 106, 204
 David, C. N. 235, 237, 239, 273, 277
 Drewsen, J. C. 278, 371, 380—81, 389, 404, 413

 Eichhorn, J. G. 82
 Engelbreth, W. F. 67, 158—61, 222
 Engelstoft, C. T. 192, 355, 360
 Engelstoft, L. 107
 Ernesti, J. A. 12, 196
 Estrup, H. F. J. 46
 Ewald, J. 18

 Fabricius, A. 315
 Fabricius, K. 199
 Falck, N. 290, 412
 Fallesen, L. N. 22, 228
 Fenger, J. F. 221
 Fenger, P. A. 288
 Feurbach, L. A. 339
 Fichte, J. G. 55, 113, 132
 Flor, C. 385, 390, 392, 411

- Fogtmann, N. 117, 204
 Frederik VI, 14, 20, 45, 238, 256, 273, 364
 Frederik Christian af Augustenborg, 27
 Freund, H. 105, 297, 299, 424
 Friedrich Wilhelm III, 96, 100
 Frost, P. N. 67
 Fuiren, W. 11
 Gad, P. C. S. 111, 180
 Gad, Sofie Georgia, født Clausen 111
 Gellert, C. F. 22
 Gesenius, W. 192
 Giødwad, J. F. 239
 Glud, H. 12
 Goethe, 54, 102
 Goldschmidt, M. A. 310
 Gregor XVI, 309
 Gregoire, H. 109, 128
 Grundtvig, N. F. S. 17, 47—49, 69, 114, 147—
 53, 165, 167—71, 174—82, 219—21, 250, 281,
 285, 309, 337, 354—63, 364, 371, 390, 418
 Gude, L. 315
 Guldberg, O. H. 12, 27
 Gutfeld, F. C. 22

 Hage, J. 239
 Hagen, J. F. 336
 Hammerich, F. 200
 Hansen, A. N. 386
 Hansen, C. 426
 Hansen, C. F. 297, 304
 Hansen, H. P. 386, 389
 Hansen, I. A. 357, 404
 Hansen, J. 124
 Hansen, J. O. 267
 Hansen, M. Mørk 261
 Hansen, P. 382
 Hase, K. v. 328, 351
 Hegel, G. W. F. 257, 262, 327, 339, 344, 350
 Heiberg, J. L. 56, 109, 114, 183, 235, 262, 416
 Heiberg, P. A. 14, 109
 Helveg, L. 260, 319
 Hengstenberg, E. W. 175
 Henderson, E. 67, 69
 Herder, J. G. 15
 Hermansen, C. 320
 Hersleb, S. B. 31—32
 Hertel, H. W. 125
 Hertz, M. 46, 77
 Hetsch, G. F. 297, 429
 Hilker, G. C. 426
 Hjort, P. 56, 299
 Hohlenberg, M. H. 192, 227, 271, 316, 318, 355

 Holm, A. K. 13, 23, 67, 196, 246
 Holm, L. J. 373
 Horneman, C. F. 12, 24, 39, 114, 142
 Horrebow, O. 20
 Hostrup, J. C. 261
 Hug, J. L. 213
 Humboldt, W. v. 100
 Hvidt, L. N. 278, 379, 386, 389, 402, 416
 Høyen, N. L. 197, 235, 274, 294—303, 416
 Høyer, C. F. 294

 Ihre, 414
 Ingemann, B. S. 103, 114, 148, 307
 Iversen, C. 11

 Janson, H. F. 12
 Jensen, C. A. 105, 189, 247, 308, 310
 Jensen, H. 231, 243
 Jerichau, J. A. 306
 Jørgensen, A. D. 413

 Kaas, F. J. 20, 165
 Kant, I. 15, 37, 55, 132, 339
 Karl Johan, 414
 Keil, K. A. G. 321
 Kierkegaard, S. 197, 203, 266
 Kilde, 34
 Koch, J. H. 105, 297, 301
 Koch, L. 14, 52, 183
 Koch, P. C. 389
 Kolderup-Rosenvinge, J. 373
 Kornerup, B. 16
 Kotzebue, A. v. 101
 Krieger, A. F. 413
 Krog-Meyer, P. 29—31, 107
 Krohn, F. 205

 Larsen, J. E. 269, 379, 389, 397, 402, 403, 409
 Laub, H. 69
 Laub, O. 199
 Lehmann, O. 24, 205, 242, 283, 289, 364, 378,
 381, 385, 396, 400, 408, 419, 422
 Lemming, P. 46, 80, 105, 107
 Lerche, V. 25
 Lindberg, J. C. 165, 171—81, 191, 193, 217,
 285, 364, 371, 378
 Lorenzen, N. 289, 291
 Lorenzen, P. Hiort 385, 388, 393
 Lornsen, U. J. 238, 240, 289
 Ludvig XVIII, 109
 Lunding, C. M. 46
 Luther 135, 152, 159, 212, 229, 249, 251, 254,
 349

- Lücke, F. 321—22, 351
 Læssøe, J. 111
- Madvig, J. N. 235, 237, 416
 Malling, P. 293—97
 Marezzoli, J. G. 17, 22
 Marheineke, Ph. K. 98, 106, 128, 139
 Martensen, H. L. 200—02, 258, 260, 262—66,
 313, 318, 321, 350, 355, 384
 Marstrand, W. 310
 Matthies, K. S. 336
 Matzen, H. 270
 Mau, E. 204
 Meinert, N. J. 386, 389
 Melin, H. M. 353
 Metternich, 101
 Meyer, G. W. 321
 Michaelis, J. D. 12, 81
 Molbech, Chr. 416
 Moldenhawer, D. G. 12, 24
 Moltke, L. 414
 Monrad, D. G. 202, 417
 Mosheim, J. L. v. 81
 Munthe, E. 29.
 Müller, P. E. 40—43, 51, 60, 62, 86, 107, 114—
 15, 121, 141, 174, 190, 211
 Müller, T. 376
 Mynster, J. P. 17, 49—53, 54, 58, 65, 69, 161—
 63, 183, 194, 221, 247, 281, 285, 354—63, 369,
 373, 376
 Münter, F. 17, 24, 38, 60, 67, 82, 102, 167, 236
 Møller, J. 25, 43, 115, 174, 176—78, 190—92,
 206, 211, 228, 267
 Møller, H. J. 204
 Møller, P. M. 46, 56, 114
 Møller, R. 158—61
 Møsting, J. S. 239, 276
- Napoleon, 19, 34
 Naumann, J. G. 21
 Neander, A. 98, 111, 351, 353
 Niebuhr, B. G. 95
 Niemeyer, A. H. 29
 Nielsen, F. 315
 Nielsen, F. (Prof.) 94, 109
 Nielsen, J. 156
 Nielsen, N. 378
 Nielsen, R. 263
 Nissen, H. 389
 Nissen, J. 31
 Nissen, N. L. 28
- Nitzsch, C. I. 351
 Nørgaard, A. 148—53
- Oehlenschläger, A. 35—36, 54, 56, 57, 95, 112,
 187, 309, 420
- Paludan-Müller, C. 125, 300
 Paulli, J. H. 360
 Paulsen, C. D. 82, 112, 163, 233, 240, 288, 422
 Paulus, H. E. G. 213, 328
 Pavels, C. 22
 Petersen, A. 291
 Petersen, F. C. 199, 271
 Pius VII, 19, 104
 Planck, G. J. 98, 105
 Ploug, C. 393, 401, 418
 Plum, F. 16, 142
 Plum, N. M. 52, 120, 230
 Puggaard, H. 298
- Rahbek, K. L. 14
 Rauch, C. 195
 Reinhard, F. V. 23
 Reinhardt, J. C. H. 317
 Riisbrigh, B. 24
 Rothe, R. 351
 Rousseau, J. J. 12, 54, 108
 Rudelbach, A. G. 56, 121—22, 157—58, 175,
 221, 318—20, 337, 363
 Rønne, B. F. 61, 67, 69
 Rørdam, T. S. 69
- Sack, F. S. G. 96
 Samwer, K. 397
 Scavenius, P. B. 368, 383
 Scharling, C. E. 125, 192, 252, 316, 355
 Scheel, A. V. 269
 Schiern, N. 13, 26, 76
 Schjørring, J. 315
 Schlegel, F. 103
 Schleiermacher, F. D. E. 42, 51, 54, 83—97,
 102, 111, 120, 127, 132—33, 140, 142—46, 188,
 192—95, 213, 252, 321—22, 326, 336, 340, 342,
 346, 349, 351
 Schmidten, H. G. v. 109
 Schouw, J. F. 106, 205, 234—35, 242, 274—79,
 294, 299—306, 317, 367, 379, 386, 387, 389, 394,
 402, 403—04, 413, 416, 424
 Schulz, I. A. P. 21
 Schulz, O. T. 156
 Schultz, S. 189

- Schwänenflügel, H. 74
 Semler, J. S. 12, 325
 Sibbern, F. C. 95, 115, 166, 198, 243, 274, 297, 317, 427
 Skau, L. 389, 392—93, 406, 411
 Smith, D. P. 67
 Sonne, J. V. 303
 Spandet, N. M. 172, 179
 Sporon, P. E. 168
 Steffens, H. 18, 132
 Steffensen, N. 390
 Stemann, P. C. 179, 363
 Stenersen, S. J. 148
 Strauss, D. F. 257, 313, 327, 329, 344
 Sverdrup, G. 32
 Swane, H. J. 314
 Swane, Johanne Marie, født Gad. 76, 307
 Swane, Julie Annette, født Clausen. 76
 Swane, Lars, 76, 308
 Swane, L. 76
 Søfremsen, P. (Hald) 156
- Tauber, J. H. 12
 Thiele, J. M. 300, 424
 Tholuck, F. A. G. 351, 353
 Thorlacius, B. 40
- Thorvaldsen, B. 104, 298—306, 424
 Thrige, H. P. 46, 77
 Thura, L. 25
 Topsøe, V. 280
 Treschow, N. 37—38
 Treitschke, H. v. 85
 Tryde, E. 221, 286, 360, 362
 Tscherning, A. F. 239, 241, 393, 429
 Tutein, P. A. 367, 380
- Visby, C. H. 156, 180, 191
- Wegener, J. 391
 Werlauff, E. C. 255
 West, C. F. 156
 West, H. 25
 Wette, W. M. L. de 98—99, 141, 192, 351
 Weyse, C. E. F. 78
 Wiedewelt, J. 21
 Winther, C. 114
 With, J. P. 290
- Zeise, W. C. 82
- Ørsted, A. S. 60, 164—66, 179, 224, 236, 276, 362, 368, 371, 373, 377, 395, 400, 402, 406
 Ørsted, H. C. 95, 235, 269, 278

